

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A.V.
1.

Slav 4998.954 (1904
Oct.-Dec)

Bought with the income of
THE
SUSAN A. E. MORSE FUND
Established by
WILLIAM INGLIS MORSE
In Memory of his Wife

Harvard College Library

452

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСНИК.

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

РІЧНИК VII. ТОМ XXVIII.

У ЛЬВОВІ, 1904.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Slav 4998.954 (¹⁹⁰⁴ Oct.-Dec.)

Δ

~~KSF 798 (28)~~

Morse

Зміст двадцять осьмого тому.

За жовтень, падолист, грудень 1904 р.

СТОР.

I. Поезії.

П. А. Куліш: Словце до земляків	1—2
До Німців	2—3
Василь Пачовський: Над морем	3—5
П. Грабовський: Із англійських поетів	86—88
Андрій Паращак: Із поезій I—II	89—90
Леонід Грота: Байки I—III	90—92
Адам Асник: Із поезій I—IV	183—184
Наш альбом	185—188
Із поезій Й. В. Гете: Новий Павзій і його квіт- ківниця	259—264

II. Повісти, новелі, драми.

В. Кравченко: Чад	5—37
М. Дерлиця: Поратували	38—41
Модест Левицький: Куди соколи літають, туди ворон не пускають	42—53
Лев Лотоцький: Прокіп Чіпчик	54—67
Максим Олійник: От тобі школа	92—94
Грицько Кернеренко: Цілюще зілля	85—99
Орищин: Б горальні	100—103
Ів. Калениченко: Лихо за лихом	103—122
Іван Охримович: Чари	123—134
Гр. Коваленко-Коломацький: З Кавкаву на Україну	135—144
Евгенія Ярошинська: Гість	188—191
О. Цея: Про кохання горлиці	192—193
Ольга Коренець: Нещасний випадок	194—196
Олександр Журбенко: На просторі	197—202
Невідомий: До фабрики	203—207
Олександр Катренко: Біля золота	208—224
Теоділь Окуневський: Ігрок	225—229

	стор.
Л. Гір: I. На стації	68—71
II. Гару	71—76
Катувль Мандес: Жмуток незабутьок	77—80
Октав Мірбо: На стрічу щастю	81—85
Новочасна польська сатира	145—162
З дороги	163—171
Юрій Карасек: Миліттин гай	172—175
Володислав Оркан: Костка Наперський	176—182
Леонід Андреев: Пропасть	230—242
Артур Шніцлер: Анатоль перед шлюбом	143—259

III. Література, наука, штука.

Іван Франко: Соціяльна акція, соціяльне питање і соціялізм	1—23
Володимир Гнатюк: Бретик між москвофілами	24—37
Сии України: Азіятські люди	38—42
Іван Франко: Новини нашої літератури	43—49
Іван Кривецький: Київське історичне товариство Нестора-літописця	65—72
М. Лозинський: З сучасного робітницького руху	73—100
	169—197
Non Severus: Шевченко і критики	116—129
Іван Франко: Подуви весни в Росії	141—168
М. О.: З українських розрухів	198—203
В.: Два ювілеї	204—207
Д. Лукіянович: Евгенія Ярошинська	208—213
—————	
II. Відлярі: Ирредентизм	49—54
II. Ваглер: Новітні вигади в старині (Конець)	101—115
—————	
До збирачів етнографічних матеріялів	214—217

Хроніка і бібліографія:

1. З літератури і науки	55—57, 130—133, 218—223
2. Нові книжки	57—64, 133—137, 223—227
3. З громадського житя	138—140, 229—231
4. Театр і штука	64, 227—228
5. Некрольоги	137—138, 228—229
6. Оголошеня	140, 231
7. Від редакції	63

П. А. Куліш.

СЛОВЦЕ ДО ЗЕМЛЯКІВ

на появ Позиченої Кобзи.*)

Вузенько Русь ми звикли розуміти,
І творимо її собі в казок...
Химерного письменства хирні діти!
Ми-б узяли хоч Німця на вразок.

У жертву нас він Батию покинув
І прихились до Греків та Римлян,
Широкою рікою живни плинув,
Поки ввійшла в науки океан.

О кобзо! ти, що в Німців позичали
Не раз, не два славянські главарі!
Зневаж, забудь усе, що нам співали,
Сліпуючи, козацькі кобзарі.

Вернись у ту старовину велику,
Як перед ми в Славянщині веди,
Як Половців жахали сиду дику
І захистом культурникам були.

Нехай твої високотонкі струни
Задзвонять знов, як „віщий“ той дзвонив,
Що лаврами сьвяті нам древні труни
Про всі царства, про всі віки окрив.

*) Пок. П. Куліш задумав при кінці життя виладити простору збірку перекладів із чужомовних, особливо німецьких поетів п. з. Позичена Кобза. Першою частиною тої збірки мав бути переклад поезій Гете, який ми друкували минулого року в Л.-Н. Вістнику. Як передмову до того перекладу поклав Куліш оті дві вірші »Словце до земляків« і »До Німців«, які ми містимо тут. — *Ред.*

І вклонимось тіням великославним,
Що викликав із забуття до нас,
І зробимось в Славянстві рівноправним
Народом, як бували в оний час.

І подамо чужим народам руку,
Що руський дух і в мирі і в бою
На висоті держали, та в розлуку
Із Руссю Русь не пустимо своєю.

Хоч кинуто чужим нас на поталу,
Роздерто нас безбожно на шматки,
Ми вернемося к' єдиности началу,
Не прати-мем природі навпакі.

І вийдемо з політики туману,
Що голови потуманила нам,
Що подала Ляхам нас ув оману
І учням їх, сіпакам козакам.

Д О Н І М Ц Ї В

на поєв Позиченої Кобзи.

Довгенько нам була Німеччина замкнена,
Замкнули-ж нам її герої-козакн.
Наслухалась про них вістий уся вселенна,
Які вони були буйтури-хизаки,
Як всюди писане й друковане палили,
Як християн-сусід в людській крові топили,
І дбали про одно: щоб сьвіт увесь тремтів,
Там де козак-хизак з Татариним летів.

Чи піймуть же то нам поважні Німці віри,
Що мова з мов була не в них, а в козаків,
Що й трубадури їх і вславлені трувіри
Повчитись мусіли-б у наших земляків,
Коли-б нам Польща шкіл своїх не споруджала
І з-малку нам смаку письменством не псувала...
Так! мову матерню ми вчилися забувать,
Письменським язиком по руській лядувать.

Могила придушив у Києві нам духа,
Його сколястика засіла й у Москві,
Повстала й там була письменницька засуха,
Та не подужала міцної голови:

Що в мові поспував невдаха Тредьяковський,
Воздвигли Ломонос, Державин і Жуковський,
А що гряде її великий властелин,
Пророкували нам Крилов і Карамзін.

Прийшов — і сотворив нове в народіх слово,
Як царство сотворив нове колись Іван...
Ми в-першу зиркали на Пушкіна сурово,
Що ніби по Ляхах родивсь ізнов нам пан, —
Аж ні! Котляр, Гулак, ба й Квітка помиляв ся,
Що руський наш язик московщині піддав ся:
У скелі й нам пробив криничину Пегас, —
Кастальської напивсь по пушкінській Тарас.

Бурлива в кобзаря живуца і сцілюца,
Як ворохобники бували буйгурі,
Що нас, мов соловей, витала на ворі;
Ще раз прокинулась в нас Муза невсипуца;
Як нам до Батія „живіі“ рокотали,
Так довго і після Руїни не вмовкали...
Тарас нам нагадав ті „віщі персти“,
Що „на живі складав“, Бояне батьку, ти!

Оце-ж тепер уже, поважні Німці, знайте,
Що джерело нове живить наш руський дух...
Нам кобзи славної ласкаво позичайте:
Не буде вам вона тонкий тервати слух;
Дозвольте взяти й нам високі ваші тони,
А чей і в нас серцець озвуть ся міліони
На голос голосний великих кобзарів,
І мови вашої, і ровуму царів...

Василь Пачовський.

НА Д М О Р Е М.

Там на стоці гір тераси
виноградні так блищать,
кипариси, ананаси
серед цвѣту мерехтять!

Небо чисте, перловоре
всьо до сьвітла мінить ся,
а в долині синє море
злотоцвѣтом пінить ся!

З моря ніби виринають,
як тополі, кораблі —
їх вітрила в сонцю мають
наче крильми мотилі!

А там філя щось понéсла,
а там човен крутить ся —
сонце сьвітить, грають весла,
злотои філя мутить ся!

А що весла піднесуть ся,
то з них золото паде;
а що впаде — філі пруть ся,
мов гадюка злота йде!

Гасне сонце, плаче мєва,
лине мрака опалева
понад море з берегів...
О добраніч, рідний краю,
я здалека засилаю
свій тихенький спів!

А за човном злота стежка
іскорками граєть ся —
ціле море, як мережка
злота, розвиваєть ся!

Задивив ся я на море,
ще натішитись не міг —
як збудилось давнє горе
дєсь у грудях у моїх!

Дєсь виходить з-під реберця,
ревно плачучи, і знов —
знов сїдає коло серця
моя скривджена любов!

*

*

*

Дзвонять дзвони, сходить зоря,
теплий вітер віє з моря —
я хотів би бути там,
мені сумно нині всюди...
Рідні села, рідні люди,
о добраніч вам!...

В. Кравченко.

☉ Ч А Д. ☉

(ПСИХОЛОГІЧНЕ ОПОВІДАННЯ).

Присвята Віталю Боровикови.

I.

Пані Маряна сидить у себе при столі, її чоловік — капітан Микола Туркевич уже в-дев'яте ідне й теж до неї говорить:

— Розшолопай — кожна жива істота потребує собі ласки, та не кожне вміє приголубить... Більше таких людей, що хочуть, щоб тільки їх самих слухати, і мало тих, що вміють вислухувати других... Галинка до тебе горнить ся, а ти її однихаш від себе — мене дорікаєш тим, що ніби то я в неї закоханий; коли-ж і ти любиш її не менш за мене...

— Не можна не полюбить того, хто щиро страждає, чия душа сама тебе благає, щоб ти її приголубив...

— Ти скажеш, що в Галинки є мати, то хай і голубить її... Та-ж ця мати інших дітей має, про Галинку їй зовсім байдуже...

Пані Маряна похнюпилась.

— Бач, на мене нападаєш за неї, а сама зажурида ся.

— Бо таки мені її шкода, — озвалась господиня, зводячи свої добрі, сірі очі на чоловіка, — і це тим, — казала вона далі, — що Галинка ні батькових, ні материних пестощів не завнала.

Галинка, про яку зараз велась розмова межі подружжям Туркевичів, була дочкою справника. Як дочці був один рік, справник через свою жінку, велику джигуху, заплутавсь у казючних

грошах. Потім про нього казали: „він пішов Владимирський шлях тонтать“.

Жінка не пішла за чоловіком, а через пів року, як вона почувала про його смерть, сама віддала ся за цукровара; про Галю забулась.

Змалку ця дитина росла на селі у свого дядька, батькового брата, невеличкого дідича, що бездітний жив офіцером в одставці, а до того був ротнім Миколи Туркевича.

Малій було десять літ, як її віддали до гімназії.

Хутко дядько вмер, а на ті невеличкі гроші, які по ньому лишились, Галинка жила у пенсіоні і все-ж таки вчилась у гімназії, котра була у тому-ж місті, де жили й Туркевичі.

Перед кожним святам панночка приходила до цієї родини, почувала у них, була за свою.

Тепер уже три роки минуло, як Галинка скінчила гімназію, там же учителює і мешкає у тому-ж пенсіоні.

— Як жінко не кажи, а все вона одна, — перебив Микола дружину.

— Ні, серце, у Галинки вже є своя мрія, про це-ж вона мені сама призналась... Це діло буцім тягнеть ся з того часу, як Галя в перше в роду їхала з села до гімназії, і тоді-ж разом із нею з дому поїхав їхній сусід, гімназіяст, що йому тоді було може літ з п'ятнадцять, а тепер уже він ніби то університета скінчив і якого, правда, ми з тобою ніколи не бачили..

— Що не кажи, — сказав Микола, — а очевидно, про що тут іде річ, наша панна нареченого не має, а затим догадай ся, що я надумав.

— Ти хотів би обкрутити її з своїм братом Пётром?

— А хоч би й так. Він добру посаду має, а в неї на посаг тисяч із пять рублів.

— Куди лівеш, яка з них пара? Вона висока, а він проти неї мідний збанок... Йому трицять пять літ, а їй двацять.

— Краса потрібна тільки до шлюбу, у суміжному-ж життю вона не постерігаєть ся. Галинці про це я теж уже не раз закидав. А літа... п'ятнадцять літ не велика ріжниця...

— Ти завжди всунеш свого носа там де не треба! — розгнівалась жінка.

— Вона була доручена мені ще її батьком... Мені шкода дивитись на всі ті муки, які доводить ся їй терпіти у тому проти-

всім пенсіоні. За тим як не гризись, а Петра ожению з нею і тебе не питати-му, — гостро закінчив чоловік.

На цей раз розмова межи подружжям скінчилась.

II.

Мясниці. Вечір. Лямпя блискуче горить над столом у їдальні Туркевичів.

Микола уткнув свого носа в книжку. Маряна в різноколірних паперів клеє дітям машкару. За кожную виліплєну нову личину маленята деруть ся, вона завжди попадає до рук найсильнішого блазня девятилітнього Ясика, а найменча Софійка з того плаче.

Вусатий, сутулий, з товстими короткими ніжками, Петро, господарів брат, що приїхав сюди на день попразникувати, у задумі блукає по хатах. А ось він чогось напружено прислухавсь до сїнешнього шелесту.

— Обкручу!... — радісно скрикнув Микола, одвівши погляд з книжки на брата.

— Щирого братуху маю... — задоволено моргнув до нього Петро.

А ось і Галинка з'явилась.

До цього вона вже разів кілька здибалась із Петром.

— Серце, Галинко, — кричить господар, закриваючи собою брата, — він за вами страждає!...

-- Хто?... — здивувалась панночка.

— А ось!... — і Микола одступивсь у бік.

Побачивши перед собою Петра, панночка не відаючи що йому сказати, похоплюючись повиталась із ним і разом наважилась іти до господининого гурту.

Ось у Петра, який досі ціле своє життя умів тільки провадити розмову з міщаночками, бо й сам походив із міщан і був неук, прилип язик, бо він ще не знав, що можна балакати з панночками; а господар усе це хоч і бачив, про те в серцю його було дуже радісно, він почував те, що йому тут треба ще щось веселого сказати цій громаді і от він скрикнув:

— Чекайте, Галинко!...

Та підождала.

— Голубко, не огудьте нас за те, що ви закохались у мого брата; у нього весь рід жіноцький захохуєть ся!...

Петро засоромивсь і зараз він, у порівнянні з цією струмчастою панночкою, здавав ся цілком скарлюченим, одежа не приставала до його тіла, а коротенька шия подалась уперед і кришку на бік схилилась, немов би засоромлений индик, що спасував у бійці з своїм супротивником.

Щоб як небудь улаштувати справу, господарь, давши Галинці повитатись із дружиною, моргнув цій. Господиня вийшла до кухні; сам же Микола пішов до кабінету.

Діти бавлять ся в їдальні.

Петро з Галинкою од разу лишились у горниці самі.

Панна острашливо зирнула на свого сусіда, не знаючи, щоб тут сказати цьому добродієви.

Петро прокашлявсь.

Насовлені обоє мовчать!

— Ну, штука... — бовтнув Петро.

Галинка вчуває, що це вже так її сватають, очима пасе сусіда, а разом же її мізок свердлить таке питання: чи мов ці два слова, які зараз сказав її сучасний балакач, могли-б замерзнути у повітрі, летючи з рота на землю...

— Коли-б не артильщик на двірці, то певне вкусив би скажений собака, — говорить Петро далі.

— Адже це трудно, щоб людська мова могла замерзнути... Це декаденство... — думає панна, зірвалась і побігла з хати.

— А що, як? — радо питає Микола брата, заставши того самого.

— Мені свати не потрібні, сам одружусь! — зарозуміло мотнувши головою каже той.

Жадаючи якомога хутчій скінчити справу, господар лишив Петра, викликає до себе дружину і похапцем питає в неї:

— А що, серденько, спиталась, яке на неї вражіння зробив Петро?...

— Відчепись!...

— Та ні бо, голубко, що вона сказала?

— Каже, що як би Микола Павлович не казав на нього, що в нього весь жіноцький рід закохуєть ся, то може-б і не був противний.

— Кажі, що далі?

— Хай но, каже, я ще кришку подумаю про нього, то скажу вам, чи він мені до вподоби, чи ні...

— Маряно, так хутко!... — зрадів Микола і зненацька мов обценьками обома руками зчавив жінчину голову.

З болю жінка визвірилась на чоловіка, силоміць вирвалась із його рук і втекла.

III.

На цей раз балачка про Петрове сватання на цьому й скінчилась, того-ж дня в ночі він поїхав до своєї служби.

Про те за тиждень по м'ясиці, як з'явилась Галинка до Туркевичів, Маряна під'юджена чоловіком, сказала:

— А вгадайте, хто вам шле свій уклін?

— Невже Петро?... — нервово здригнулась панночка.

— І як це так ви од разу вгадали?... Чи часом він тоді не присватавсь до вас?

— Хоч і не сватавсь, а почувую, що може посвататись...

— А що ви думаєте на сей кошт?

— Та це я йшла до вас, і разом же не йшлося, бо вчувалось, що ви про це забалакаєте... і я вмисне наvertала свій мізок на те, щоб думати про пана Петра саме гарне... Справді, чомусь увесь цей час він не йшов мені в голову; тільки я боюсь мамі, щоб вона часом не сказала мені, як це часом вона вміє: йди, каже, хоч за сторожа... Хоч у мене й не стало-б сили порушити її волю, але я послухаю вас: що ви мені порадите, те й зроблю.

— Та він чоловік гарний, хліба на вас заробить... За вроду самі дивіть ся... Він пише, що ви йому здорово впали в око, — запевняє Маряна.

— Як порадите, так і послухаюсь.

— Та вам би варто було ще трохи більш познайомитись.

— Ну, то вже пишть до нього...

Микола, почувши таку від Маряни звістку, мало не здурів із радощів і зараз написав такий лист Петрови:

„Брате, згадай свою печатку, на якій, пам'ятаєш, вирізаний моряк, що з якорем у руках стоїть на кормі... Свій човен він не в силах зачепити за того пенька, що он маячить із берегу, бо хвиля велика на морі бушує!... Під хвилькою-ж на печатці підпис свідчить: „Таке життя моє!...“ Голубе, ця алегорія є справжнє твоє життя і без мене ти не пристанеш до берега зроду... У двох із Маряною ми вже майже висватали тобі Галинку; як же ти при-

їдеш до нас на Різдвяні сьвята і ще раз побачиш ся з нею — вона буде твоя...

Твій щирий братуха Микола тебе стискає“.

Врешті на тому-ж листі маячила приписка, зроблена другою рукою :

„Від мене вам низькій уклін... Догадайтесь — від кого?“

Цей аркуш полетів!

— Ні, ти розбери, як ловко я зумів розібрати людську душу!... — вихвально, може в-дев'яте підбіг Микола до дружини, почувачи, як то справді в нього доладно йде це сватання.

По листі, у протязі кількох місяців у Туркевичів тільки й розмови у здібанню з Галинкою, що про приїзд її нареченого.

А сама Галинка з початку ніби й соромилась говорити прилюдно про своє женихання, далі-ж нічого: „Так, каже, привичаїлась думати про нього, що вже й не страшно мені... Але, додає вона, не люблю я мушин, що дивлять ся на мене своїми зажерливими очима“...

„Дивно зо мною робить ся — сватав мене секретар із поліції, він дуже гарний був... Ні за що за такого не пішла б... Умисне з своєю подругою його обкрутила.

„Звичайно, зараз уже він не такий для мене противний, як був перше, навпаки, тепер він мені здаєть ся милим, бо зараз він так далеко від мене, а тоді, як бувало намалюю собі ту картину, як це мов я стану з ним до шлюбу, то чомусь аж моторошно ставало!... Усе мені ввиджали ся його котячі очи, що так задрісно задивились на сало!...

„А як це, справді, ловко, — ніби роздумуючи, каже Галинка далі, — жадної огиди не спочуваю до Петра, неодмінно піду за нього...

„Коли-ж і те опять, яка це дурниця — zostавлють нас разом у одному покою, а далі вже відомо — посватаєть ся...

„Однаково скрізь... Неприємно!“

І Галя нервово здригнулась, наче по за її розпареною спиною зненацька духнуло морозом...

IV.

Сьвят вечір. Петро приїхав у цей день ранком, Галинка-ж, щоб не виходило того, що вона сама бігає за парубком, прийшла ще з вечера і почувала у Туркевичів.

Південь. Пані Маряна поравь ся з кутьою; діти, щоб не набридати матері у її праці, пішли до господареві сестри, старої панни Ярини, що жила собі окремо від брата.

Микола Туркевич сидить у своїому кабінеті і погляд його що хвилини одриваєть ся з книжки на двір, де сонце блискуче, бавлячись мільонами діамантів по сніжинках на дерев'яних вітах, вабить людей з хати на свіже міцне повітря.

— А хто-ж найбільше зробив користи нашому селянинові?!
— кричить Галинка у їдальні.

— Гоголь!... — перекикує її Петро.

— Не вгадали...

— Хиба Кропивницький?!...

— Помилились... Шевченко!...

— А от мені більше Золя до вподоби!...

— А мені — Мопасан!...

Межи кабінетом та їдальнею велика горниця. Господар устас і зачинає двері з кабінету до горниці.

Парубок із дівчиною постерегли те, що їх наче умисне зачинили, ще дужче перекикують одно другого.

Тоді господар мусів зачинити і двері з їдальні до горниці.

В їдальні зовсім галас іде...

— Читати мішаєте! — не втерпів Микола.

Галинка зненацька зірвалась із місця, побігла до кухні і там щось дуже, дуже цікаве пошептала господині на вушко.

З кухні панночка раптом опинилась у кабінеті, там обхопила Миколу руками за ший, цілуючи його, лепече:

— Голубчику, ви такий милий, симпатичний, я вас страшенно люблю!...

А ось уже панночка кричить зі спальні:

— Миколаю Павловичу, пане Миколо!...

Цей полетів.

У спальні Галинка сиділа насовленою.

— Що з вами?

— Ви чомусь гнівні на мене?... Ви зовно глянули на мене в кабінеті... Я вам набридла... До дому піду — мені плакати хочеть ся...

Господар до помочи собі метнувь кликати дружину.

Господиня прибігла, втиша Галинку, а Микола в куточку Петра сповідає:

— Брате, ти посватавсь?

— Егеж, дурня знайшов... Так, бач, хутко — взяв — посватавсь!... Хай но кришку пожде, а то, я бачу, вона у вас уже занадто зарозумілою стала...

V.

Вечер. Місяць, „свідок кохання“, чистий, прозорий, злегка затемнюючи блиск зірок тихо пливе по світлому небі...

Мороз притискає.

Там, у середині міста ще й досі горить сила вогнів, чується одноманітна панська толокнеча, а в пригороді, де міститься білий домок Миколи Туркевича, рипить твердий сніг під силою ноженят, тієї міщанської дівчорі, що під проводом старших разносять вечерю до діда, баби, до старших парадних родичів...

У сусідському дворі глухий гук роздаєть ся, це тамошній двірник Самійло, згадуючи своє дитинство, макогоном у цямрину гатить.

Десять далеко за містом пальнуло з рушниці. Це так хрещений нарід стрічає Різдво!

У Туркевичів уже звіли кутю і господиня з Петром та Галинкою пішли до панни Ярини „з кутьою“.

Микола востав ся дома і о пів десятої, поклавши дівчорі спати, почув як знадвору щось задвонило.

Двері розчинив сам господар і тут же перед ним виросла постать незвичайно високого офіцера, одітого у велике футро; голова цієї людини була замотана в башлик.

— Туркевич дома? — спиталась постать.

— Ось де він!...

І тут же раптом Микола впізнав свого друзяку з дитинства, поручника Грицька Кондуренка.

Микола й Грицько служили в різних полках, один від другого на кілька сот верст. Дитинство по часті забувалось, а все-ж що разу здибавшись ці два товариші, навіть не поздоровкають ся як слід і зараз же ведуть розмову про те, як Грицько, будши сиротою, з початку по чужих хатах тиняв ся; став більшим, почтливою зробивсь і що дня до півтораства — двісті верст мусів літати з казюною почтою і разом же у себе за пазухою тримав граматику, на перепряжках по стаціях завчав ся з неї, а повернувшись до дому, біг до Миколи, здавав тому свої лекції.

Микола-ж, походячи з заможної міщанської сім'ї, учився в школі.

Обидва разом до війська пішли, а скінчивши юнкерське, розійшлися по різних полках, літ із десять не видаючись один про другого; а тепер одшукавшись, Гриць що року приїздить до Миколи „поїсти куті“.

Розібравши гостя, і по звичайній по здібанню розмові, господарь запросив його до їдальні, частує його кутюю, узваром...

— Невже ти й досі не оженився? — питає Микола Грицька.

— Як бач...

— Попроси мене, хутко обкрутю!... — весело потирає руки Микола.

— Протягом нашого життя у кожного з нас набирається велика сила скорбот і чим ближше до домовини, тим самотнішими стаємо... Не оженився уже, а все-ж, як згадаю свою самотність, то зараз же ввижається мені той „старий парубок“, якого я ще малим бачив намальованим у часописі „Голитва“. Той парубок зігнутий сидів у старому, запалому кріслі... старий халат, заслинена люлька у беззубих яснах. Великий пес склубочився на забрудженому, скуйовдженому ліжку...

— Замолоду я нікому не вірив, а тепер уже й собі не вірю, бо я слабкий, руїна... Єдина пресвітлая точка тільки й лишилася тепер у мойому життю, це те, що я цілий рік із радістю дожидаюся цього свята... Чомусь у вас на мойй душі усяка людська гризня затуманюється... і знаєш, що мене найбільше тягне до вас?

— Може те, що у нас є гарненька панночка?... А зась, спізнав ся!... — посварився Микола.

— Твоя дружина мені нагадує одну з колишніх мойх милих, наймиліших знайомих.

— То чого-ж ти тоді гавив?...

— Мучилися ми з нею, а не побрались, бо я зовсім слабкий.

— У мене, бач, oprіч сестри Ярини та брата Петра більшого нікого нема в родині, то я оце й виписав сюди Петра, — раптом перебив Микола Грицькове сумування.

— Це того, що ми з тобою його маленького по горах катали?

— Той самий, котрий, щоб ми його більше возили, невгавачи за це співав нам:

„І хліб пекти
 По телята йти,
 Коли-б мені, Господи,
 Василя знайти...“

— Дома він, бач, без місця блукав, міщанчук тай годі, а тут через нашого полковника я дістав йому урядову посаду помічником бухгалтера у Озерянському Казначействі... Чини підуть...

— Що не кажи, а міщани міцна сила, — підтримав Грицько.

— А вже-ж, нашому братови яку-б роботу до рук не дати, розстрожимо!...

— Бо ми найкраща сила.

— Одно слово, з міста Білавірря... Візьми ти хоч і Петра; він і не офіцер, про те не менш за нашого здатний до чинів... Але під секретом, сьогодні він посватасться до відомої тобі паночки — Галинки... Досі вони, бач, водились, водились і нічого не виходило, а це вже гаразд усе скінчило ся... Вона вчителькою у гімназії... Сирітка... Гарненька така... От тобі й білавірець!...

— Та-ж певне проти неї Петро зовсім простий?!...

— Мовчи!...

Тут Микола раптом налетів на Грицька і товариші ще раз щиро почоломкались.

VI.

— З ким це ти тут бубонів? — спиталась Маряна у чоловіка, разом із Галинкою та Петром вернувшись у ночі до дому.

— Та з дітьми-ж, — збрехав Микола.

— Лишенько, це-ж наш серцеїд! — скрикнула пані і щиро повиталась із Грицьком.

Тим часом як Петро й Галинка витають ся в Грицьком, Микола мерщій ухопив дружину за руку, біжить у куток з нею і тремтятьче допитує:

— А що, посватавсь?...

— Ще не спиталась, а думаю, що вже, бо Яринка хоч за це й сварилась зо мною, а я вмісне таки добилась того, що там самих їх лишила у окремому покою.

— Як це дуже приємно, що він посватавсь на кутю... саме на Богат Вечер... Вони ціле своє життя будуть щасливі!...

— Ти завжди дбаш про дурниці; уперед далеко забіг!... — розгнівалась дружина.

Засоромившись чоловік одскочив од жінки, дав їй волю балакати з Грицьком, а сам уже в Петром шепочеть ся :

— Таки бухнув?!...

— Моя...

— От молодчина!... Зараз уже геть усі ці дурненькі церемонії... Адже й сам я, мало не в перше з роду, убачивши теперішню свою дружину, од разу цмокнув її в лица... Вона кричить: „Що це значить?“ А я її цмок у друге!... Третього дня посватавсь!...

— Тай я не з плохих!... — зарозуміло мотнув головою Петро, — раз подобалась мені Німочка-куховарочка...

Тут Петро може в соте хотів розказати братови, як він підлабузнюючись до цїві Німочки, так ловко обмежив діло, що не тільки куховарочку, але й господиню її обдурив, але здержавсь на цей раз, бо й його потягло до Грицька, старого друзяки, і він теж стискає його, нагадує про „хліб пекти, по телята йти“ і безліч разів щось йому під секретом шепоче.

Гриць бачить — усі раді — і він радий...

Галя-ж, побачивши пристойного офіцера, раптом лишила громаду, побігла десь у другі покої, знайшла там господиню, палко стискає її!...

— Ні, ви не зрозумієте, яка я щаслива тим випадком, що все так до ладу, не по дурнацькому скоїлось, як здавалось!...

І Галинка піймала Марянину руку, раптом цілувала її, і вся зашарена вискочила до гурту!

А Маряна, узрівши Миколу, вже того цілує, приказуючи .

— Ну, хвала Богу, все до ладу скінчилось. Тепер уже я разом з Галинкою поїду до Білозіря, хай дівчина хоч кришку провітрить ся від свого пенсіону. Та скажи Петрови, хай не жере її котячим поглядом, бо вона-ж не любить цього.

Далі тобі, серце, відомо теє, що в протязі трьох літ свого учителювання Галинка мешкаючи в місті, жадної вистави не пропустила в театрі... Опріч того, ця ошадна людина льожі не потребує, з неї досить на хорах побувати... Раз мати дала їй сім рублів, то вона аж трицять разів побувала в театрі. Зараз Петро поїде у свої Оверяни, а Галинці хай дасть рублів з п'ятнацять, хай наживеть ся своєю дівочкою волею...

— А що-ж каже Яринка? — перебив чоловік дружину.

— Вона каже, що господині з Галинки не буде... Що наші молоді зневаждять одно другого.

— Як нам слухати ту сухорядву стару шкапу, то жадного в нас ладу не буде! — гостро сказав Микола, — вона на весь світ люта того, що сама засиділась!

— Чоловіче, а й справді, хто-ж його вгадає, що з цього може бути, — роздумує жінка, — а тільки й твоя приятелька, пані Одарка, колись казала мені: „Що ви, каже, знайшли в тій Галинці? Так собі, якась недороблена принцеса...“ Справді, не буде господині в людини, яка цілий свій вік не має собі пристановиска, та що все їй завжди готовеньке було, сама ні до чого рук не прикладала.

— Годі баб слухати; ви-б одна другу зжерли!... — гостро перебив Микола. — Запроси по Галинку, щоб сьогодні у нас заночувала.

VII.

Ранком першого дня Різдвяних свят усі сидять за столом у їдальні, пють чай; тільки господиня з Галинкою ще й досі не в'являють ся зі спальні; у цьому покою панночка сидить у кріслі, завинувши свою розпатлану голову за спинку. Сльози течуть по Галиничних щоках... Налякана господиня стоїть біля неї, турбується, обіймає, цілує, заспокоює.

— Що ви тут робите? — перебив Микола їхнє сумування.

— Тихо!... Галинка цілісеньку ніч убиваєть ся, плаче...

— Я не плачу, у мене тільки голова болить, бо чомусь не спалось.

— Б-р-р-р... Моторошно!... — усім своїм тілом здригнулась панночка, і раптом вірвавшись із крісла, улаштовує свою голову.

— І на щоб ото я тебе звязував?... — приязно заспокоює господар. — Чи часом не чули ви пісню:

„Чи правда, бабуся, що люди кажуть,
Буцїм полюбити треба на віку,
Та не тоді, кажуть, як руки звяжуть?“

— Вона бідна, не щастить їй з нареченими, — підлаштовує господиня, — по мойому, коли Петро їй не до вподоби, то хай краще йому гарбуза влєє!

— От Грицько то був би їй гарний жених, але він слабій, — голосно роздумує господар.

— Справді?!... — крізь слези питає Галинка.

— А так, — запевнив той і разом же кришку злякав ся, бо боїть ся, щоб Грицько не вчув.

— Ну, голубе, — виходячи зі спальні, нишком звернувся Микола до Гриця, — наша молода невгаваючи плаче, каже, шкода матір кидати...

— Як так, то справді шкода дівчини, — згоджується приятель.

Господиня поналивала всім чай; де-хто не його, а иньшим він у пельку не йде.

Петро сидів собі окремо в кінці столу, насупившись.

Галинка з другого боку, далеко од нареченого; її кришку припухлі від плачу очи, зараз були дуже гарні...

Ясик підійшов до спинки крісла, де сидів Гриць, і пнесть ся, щоб вилігти пьому офіцерови на плечі.

— Чого лізеш? — гримнув батько.

— Я хочу бути висшим за дядька Грицька! — оправдується малий.

— А справді пан Гриць тут найвищий! — ожила Галинка.

— Та ні, — одмовляєть ся той, — Микола вищий за мене.

— А давайте но, порівняємо вас із Миколою Павловичем! — плескаючи мов ляля в долоні схопилась панночка.

Ці дві чоловічі постаті стали попліч.

— Микола, ти жалкий, жалкий у порівнаню з Грицьком! — робляно засьміяв ся Петро.

Микола мовчки скинув оком на вродливого Антея-Грицька і перевів свого погляда на пігмея-Петра, і побачив, що його братуха був далеко жалкішим за нього.

Кожне це постерегло і всі намагались зараз не дивитись на такого непоказного жениха.

— А ну, я чи на богато буду нижчою за пана Гриця? — весело кричить Галинка і тут же стрункою вирівналась поруч із Кондуренком.

Вона була на багато вищою за Петра, а до Грицька підходила дуже ловко.

Жадне нічого не сказало, тільки господарі зглянувшись побачили, що цей маленький Петрів зріст ніколи не пасувати-ме з Галинчиним.

— Гляньте, гляньте, яка гарненька тужурка у пана Гриця! — звертаєть ся панночка до господаря.

— Справді тужурка гарна...

— А як ловко влипи до неї блакитні петлички... Я ні в кого не бачила таких ловких петличок!...

— Це форма другого полка... І в мене могли-б такі самі бути, тільки я сам не захотів служити у такому полку, — байдужо одказує Микола.

— А цікаво було-б глянути, як би такий колір улип до вас?

— Добре пристав би...

— А от мені, то зовсім не пристало сьогодні бути у цій блакитній сукні, бо зараз велике свято, а вона притерта...

І нікого не слухаючись, панночка мерщій хотіла бігти до дому, передягатись у крашу сукню, як раптом із надвору щось зазвонило.

Галинка притихла.

З'явився кучерявий, верткий підпоручник Гладун, якого в полку всі величали по просту Дизьою. Тепер його тільки що привели на офіцера.

Галинка, убачивши Дизю, шеннула Марянці:

— Я його знаю; це син багатой дідочки.

— Коли-ж його мати тримає в посесії одних три десятини землі.

— Та-ж це той самий Дизя, що так ловко мазура танцює!..

А Дизя душею вчуває, що розмова зараз іде тут про нього, за тим здоровкаючись, він щасливо, по дитячому сьміється. На його сіреньких очицях показалися радісні сльозинки.

Гарна Дизина постать ловко затягнена у нового з блискучими сосяниками мундура. Широкі шаравари, пошиті на ввір козацьких, своїми рострубами вабляче були заткнуті за блискучі халявки джигунастих чоботів...

— Боже, який гарненький!... — тремтяче і не зводячи свого погляда з Дизі лепече Галинка.

Тут разом Петро, взявши вовчком, і разом же намагаючись, щоб було захоплююче-жалісно, заспівав десь із другого покою:

Найдеш собі дівчиноньку
З карими очима!...

— Б-р-р... — здригнулась панночка і злякано притулилась до господині.

Вовчком же та ще й в поперек Марянка й собі підхопила:

„Та не знайдеш тої правди,
Що була між нами!...“

Засоромлений співзвк притих.

— Голубе, почули-б, як гарно про мене думає полковник! — учуваючи себе героєм скрикнув Дизя, стискаючись із господарем.

— От і добре, — каже той, — як себе од разу покажете начальству, так воно про вас і думати-ме цілу вашу службу.

— А од вас оце зараз прямо поїду на балъ до дідича Качковського.

Учувши слова „балъ“ і „Качковський“, Галинка ніжно схлила свою голову на Марянчине плече.

— На цього бала й мене запрошувано, та Петро Павлович не пускає, — тяжко вітхнувши промовила панночка.

— Господи, ніколи в житю так не хотїлось потанцювати, як сьогодні!...

І Галинка мимоволї жере Дизю очима і скинула огидливий погляд у той бік, де був її наречений.

— Добродївви Гладунови недоладно бути у мундурі, хай би був краще зодяг ся в тужурку, — тихенько звернулась Галинка до господинї.

— Сьогодні таке велике сьвято, що в тужурці з'являтись межи люди не форма, — повчаючи сказав Дизя.

Панночка несподївано вірвалась з місця, взяла з стїни рушник, похапцем вібрала на столі брудні склянки, нагатила їх у вазку... Тут же забулась, що думала робити, кинула рушник, побїгла до дїтїй, звїдти до Марянки, до неї лащить ся... То вже, регочучись, цілує господаря...

Врештї вона опинилась у спальнї і там розревлась.

— Може вам, голубовько, мати не дозволяє йти замуж? — допевняєть ся господиня.

— Мама кажуть, щоб я не йшла за такого, який не має диплома...

— Серденько, як ви самі почуваете, що Петро вам не пара, то чому-ж ви не одмовитесь?

— Ой, безщасна я... хай стану я коло грача-картяра — він програє... Сама сяду пограти у дурня — мене обдурють... До вас прийшла — нелад принесла...

VIII.

Над вечер Дияз поїхав до Качковського балювати; остатня громада, щоб розвіятись, пішла до театру.

Зараз кінець дії. Заслона спустилась. Перерив у виставі... Електрика раптом освітила театр. Кожне з присутних повертає свою голову на всі боки, одні очима ловлять вродливих, другі вишукують знайомих, треті висовують голови, щоб умисне себе показати, а ще иньші сновигають знїчевя.

Гриць пішов блукати то фойє, за ним наваживсь іти й Петро.

— Ти що-ж, кидаєш наречену, щоб прогавити її? — засичав Микола на брата.

— Уже й покурити не можна!... — огризнув ся той, проте лишив ся в льожі, яку зараз займала родина Туркевичів.

У цій же льожі Галинка поруч із Марянкою сиділа коло перенчатка, її було видно з усякого місця театру.

Біла, блискуча едвабна сукня, на цьому блискучому сьвітлі, чаруюче одсьвічувала одкриту голу шию цієї красуні, яка очевидно ще сама собі не знала ціни... Цеє найбільше вабило на неї з усього театру силу людських очий.

Між иньшими на Туркевичівську льожу з партеру задивив ся верткий, чорнявий офіцер.

Микола вищилив йому зуби. Офіцер із низу радо замотав головою і мерщій пішов до виходу. Це був штабс-капітан Іван Ковтуновський, відомий ласун до жіноцтва.

Микола постеріг те, що Ковтуновський наміривсь прийти в їхню льожу і через те мерщій сам полетів тому на зустріч.

— Бачу, бачу, серденько, куди стріляєш, та вже співнив ся, панночка, твоя стара знайома, що зараз у нашій льожі, віддасть ся за мого братуху... Не мішай їм, голубе, — спинає Микола Ковтуновського.

— Добре, не мішати-му... Я тільки йно поздоровкаюсь із твоєю дружиною; не мішай і мені, адже в нею я перше за тебе знайомий.

— Добре, добре, — кисло згоджуєть ся Микола, і сам він у нервовій пропасниці і не одступає од приятеля.

У льожі Ковтуновський ввічливо повитав ся з панею Туркевичкою, мовчки простягнув руку Петрови, обвів його глузливим поглядом і на бік, ніби нехотя, про себе весьміхнув ся.

Галинка зачервонїлась.

Штабс-капітан подає руку, щоб витатись із нею.

Миколі стало моторошно, його руки тремтіли, щоб цього приятеля випхати звідси в потилицю, бо кожному ж очевидяче те, як їхня панночка, порівнявши цього джиґуна з Петром, що мовчки винувато стояв у кутку льожі, ще більше ненавиділа свого нареченого і душею як найдалі тікала од нього, забувши навіть про Гриця, вже горнулась до Ковтуновського.

А цей давно постеріг усе, що думають ці люди, невгаваючи сипле :

— Що це за театр, який це театр?!... От у нас у Плоскому була трупа... — Тут Ковтуновський наміривсь сісти на вільне крісло в льожі.

— Он до тебе якась пані головою мотась з нижньої льожі! — збрехав Микола.

— Говори, говори...

— І яка сила в нього цього знайомого жіноцтва, та все гарненькі!...

— Кажі, кажі... — одбиваєть ся штабс-капітан і сів у крісло.

— Глянь, тебе кличуть!... — сказав Микола і потай що сили ущипнув приятеля за руку.

— Де?... — скрикнув той і мов опарений вискочив із льожі.

Ковтуновський уже знову в партері і звідти невпинно стріляє на Галинку.

Все це Миколу страшно гнівило і коли він постереґав, що якийсь кавалер намагавсь ткнути свого носа до їхньої льожі, то він кожному з них байдужо казав :

— Нічого, брат, не буде, там уже пізно, засватана!...

Кавалер хоч і одходив, а й собі задрісно стріляв на Туркевичівську льожу.

Ця сила витріщених на Галинку парубоцьких очей все більше електризувала цю панночку.

Петро насупившись, усе ж таки стояв і не знаходив у своїому мізку жадного такого слова, щоб його можна було зараз сказати до річи.

— Та чом же ти не забалакаєш до неї?!... — з тиха засичав Микола на брата.

— Більш говорити-му, вона забере собі у тямки те, що я мов в неї од разу закохавсь... Жіноцька душа мені більше ніж кому відома, — меньше балакай, більше липнути-ме...

— Гляди-ж, щоб не каявсь!...
 — Не каяти-мусь, бо й так уже моя...
 І Петро мерщій чкурнув із льожі.

IX.

Південь другого дня Різдвяних свят.

Після ранішньої топки у хатах густий дим повис над містом, до низу його не пускає сірвата густа пара, що в великих морозів так міцно укутує землю...

Людині, що тепло одягнена, приємно гуляти у такий час.

Зараз, вбігаючи до Туркевичів у хату, Галинка мала палаючі щокки, а це, в купі з чорненьким пушком на її верхній губі, підбивало на те, щоб ущипнути цю панночку.

Не розбираючись із фўтра, Галинка підбігла до Миколи і ласкаючись, промовила :

— Серденько, поцілуйте мене...

Той навмисне ніби кисло поцілував її.

Тоді Галинка підбігла до Гриця, поздоровкалась із ним і вже щось нишком шепче Яринці, яка й собі на той час прийшла, щоб подивити ся на засватаних ; і тут же панночка заметушилась :

— Бувайте здорові, піду!... Це я так, на хвилинку заскочила!...

Її не пустили.

Далі, розібравшись, Галинка не встигла вернутись до покоїв, як зачула, що хтось вештаєть ся в сїнях, побігла туди і чути ся, як уже вона когось там стискає!...

За кілька хвилих разом із Галинкою до покоїв увійшла маленька, сухорлявенька пані з великою кучмою чорного волося на голові; здавалось, те волося повинно було переважити цю маленьку головку... Це була молоденька вдовиця, пані Одарка, добра знайома добродійства Туркевичів, яка мало не що дня бувала тут, і де-б не в'ялялась, то завжди носила у себе при боку силу ключів, а в руці тримала плісового лантушка, свого нерозлучного друваку, у якому на похваті лежала хустка, гаманець і якесь шитво.

Вся громада обступила вдовицю, розпитуєть ся в неї про її якесь горе. Заспокоюють. Петра тільки тут і нема, він десь у далекім покою, то сам собі блукає, то раптом підбіжить до дитячого гурту, недоладно бавить ся з маленятками...

— Чого це ти, брате, насовивсь? — раптом звернув ся Гриць до Миколи.

— Навпаки, зараз я ладен до танців, бо сам ненавиджу поважність... Найповажніші люди — такими бувають тільки на людях, на самоті-ж кожному буває приємно побрикатися... Не люблю йти за всіма і ось тобі, бач!...

Тут Микола схопивсь у боки, почав підскакувати на одній нозі.

— Так то воно, брате, так, а все-ж твій танець укажує на те, що в твою душу чорт макогоном гатить.

— Голубе, ти закоханий, за тим не постерегаєш моїх радощів, — відбиваєть ся Микола.

— У кого-ж то я закохав ся?

— У ту, що єдина тут на ціле місто така, що так гарно вміє грати на скрипці, — моргнув господарь на паню Одарку.

— Навіжений, цю особу я так мало знаю.. — пробубонів розгніваний Гриць.

Микола, не слухаючи його, біжить на зустріч до вдовиці і цілючи її ручки, приказує:

— Не можу не поцілувати цих пальчиків, коли вони так мило, так ваблюче плачуть по струнах...

— Та нате, нате, цілуйте!... — кричить гостя і наставила свої обидві руки до цілунків мужчинам, а сама щасливо регочеть ся.

— Бо в під цих пальчиків впливає така музика, яка навертає людські душі до найкращих у світі поривань!... — Весело вибіг Петро до гурту і, вмисне не бачучи нареченої, скрикнув і теж кілька разів перецілував удовиці ручки.

На цей Петрів вибрик мало хто звернув уваги. А тут досадно, його душу тягне, щоб забалакати до молодой, щоб і не багато, а сказати їй єдине таке якесь слівце, щоб ним од разу одбити її од усіх парубків у світі, а привабити до себе!...

І Петро, щоб його замітили, поставив велике крісло на серед горниці, сів на нього і закинув голову на перенчатко, а ноги витягнув далеко в перед, при цьому умисне одконилив нижню губу.

На нього все-ж таки ніхто не дивить ся. Страждаючи, Петро мівкує:

— Коли-ж що тут скажеш?!... Про Мопасана чи що забалакати... адже вона любить цього письменника?... Хоч ві, про музику було-б краще, про це тепер більше до речі...

— Я особливе люблю як грають на скрипці „Віють вітри, віють буйні“, — ні до кого особливе не звертаючись, філософічно каже він.

Його не чують, тай годі!..

Петрови все-ж таки образливо, бо досі-ж бувало так, що всі міщаночки регочуть із кожного його навіть нікчемного слова, а тут на найкращі його речі жадної уваги...

Окремий гурток із Марянки, Одарки, Ярини та Грицька веде спільну розмову.

А Микола ніжно, ніжно промовляє до Галинки:

— Відна, сердешна дитина, замучилась...

Галинка ожила, вона зчавила Миколину голову, палко поцілувала його, приказуючи:

— Люблю вас за вашу щирість... Без вас тут було-б тяжко сидіти!..

Це всіх під'южило. Кожне й собі поривалось поцілувати господаря за його щирість; а далі всім стало так весело, що всі почали крутити ся.

Розпалений Петро скочив у гурт, і перекрикуючи всіх, випалив:

„Ой заграйте, музики,
В мене циці великі!“

Крутанина вся спинилась, усі зареготались. Галинка втекла до другого покою.

Од разу Петро не міг дати собі ради, з чого то такий сьміх? Прислухавсь ся до гурту. Розшолопавши-ж, у чому річ, він побіг за Галинкою і задихаючись промовив до неї:

— З нас двох не пара!..

— Я... Я... не казала...

— А я бачу, і за тим візьміть ваше слово собі!..

— Спасибі... — не памятаючи себе пролететала панночка.

Зоставивши Галинку самою Петро мерщій зачинив ся в кабінеті і засмучений звалив ся там на канапу...

Галинка, не відаючи що їй робити, побігла до Миколи, поцілувала його, а далі утекла до спальні і там розревла ся.

— Голубко, що з вами? — ніжно питає в неї Марянка, що й собі вбігла до спальні.

— Вибачте мені...

— У чому-ж?...

— Мені сором — я одмовила Петру Павловичу.

— Знайде собі десь кращу, — весело каже господар, визи-
раючи з дверей. Про те чомусь і його самого щось стискає за
горло...

Далі, щоб усе-ж таки бути веселим, Микола вибіг до гурту
і разом провіршував:

— Братуха мій перше служив у шевцях.

Йому це набридло.

Він сам цю посаду покинув...

Зробивсь урядовцем —

У панну влюбивсь,

З нею побратись хотів —

Його безсоромне прогнали!...

Удовця, не постерегаючи, про що власне тут іде річ, заре-
готалась.

Марянка гнівними очима мельнула на Микому. Той присів.

Микола тим часом нервово метушив ся по покоях, він ніяк
не міг уявити собі того, щоб це сватання, над яким він таку
силу поклав свої праці, так легко могло розквітись. — Хоч як,
а я все-ж таки висватаю її за Петра! — твердо рішив про себе
господар і впять бігає, придумує, як би до цього взятись.

Всі це замітили, усім стало прикро. За кілька хвилини сум
розійшов ся. Один по одному увесь гурток зібрав ся до горниці
і вишло так, що Гриць із Миколою змістились на канапі, а інші
по хаті ходять, а декотрі по стільцях сидять.

— Пане Миколо, а правда, я дуже сильна? — забалакує
Галинка до господаря і поруч із ним примостилась на канапі, по
другий бік од Грицька, разом же не зводить із цього свого палкого
погляду.

— Еж, ви незвичайно міцні... я не міг розняти ваш кулак, —
одказує Микола.

— Пане Грицю, чуєте, добродій Микола не міг розняти мій
кулак!

-- Пусте — од разу розніму, тільки ваша рука боліти-ме.

— А нуте, нуте, розніміть!...

І Галинка простягає свій кулак до Гриця, а цей не бачить
цього, бо на ту хвилину зацікавивсь спільною розмовою з іншими
балакачами.

Галинка вже була повісила носа, і тут же разом переіна-
чилась:

— Глядіть, глядіть, який у мене товстий палець, він припух, аж синій!...

— За те що він припух, ладен поцілувати його, а посинів від чорнила, що мов у школярки облипло круг вашого пальця, — повчаюче каже господар.

— Дивіть ся, чисті!... — кришку зачервонівшись, кричить Галинка.

— Помийте, поцілую...

Панночка метнулась мити руки і визираючи з другого покою ніби до Миколи, погляд її здивав ся в Грицьковими очима. Залицяючись, вона гукає:

— Я то помю, а ви глядіть же, поцілуйте... А хоч і ні, то мені байдуже ваші цілунки... Я не люблю, щоб муштини цілували мене в руки... Чого доброго, пані Марянка приревнує...

— Я маю свою радість, — озивається господня вказуючи очима на Кондуренка.

— Адже правда. Грицю, ви на мене молитесь!...

— А звичайно, звичайно, — каже той засоромившись.

І в ту-ж мить Микола схопив Грицька за руку і поволік його до свого кабінету і дрожаще промовив:

— Галинка піднесла Петрови гарбуза, бо вона закохалась у тебе!...

— Відчепись із нею!... — перелякано одскочив Грицько.

— Але-ж правду тобі кажу!

— Ти божевільний!

— Хай і так, коли-ж вона в тебе закохалась!... Бач, ти огрядний, високий, блискучого в тебе багато, а Петро — він тілом може й здоровший за тебе, та з верху котеня проти тебе...

— Та-ж я женитись не можу...

— І я вже сказав їй, що ти гниляк...

— Ну, це то вже даремне.

— Таї Марянка казала їй теж саме, а вона все-ж таки закохалась у тебе.

— Як то, і пані Марянка знає про мою слабкість?

— А що-ж тут негарного?

— А Петро-ж знає про Галинчине закохання в мене?

— Хоч і не знає, та бачить, ну мовчить, а я теж мовчати-му.

— І чорт мене сюди приніс..

— Ти приїхав сюди за тим, щоб виявити те, що Галинка, не кохаючись із Петром, могла побратись з ним.

— Виходить — людину од гречки спас?...

— Може й так.

— То хай же вона йде на чийсь інші руки, а я боюсь, щоб часом вона й мені не вклеїла рогів, бо в мене властиво на таку особу і палкості не стане...

— То ось же тобі за це, друже!...

І Микола по щирості поцілував Гриця.

Той заспокоївсь.

X.

Подали сьвітло. Скрізь гомін.

Галинка дістала хустку і оголосила:

— Панове, хто хоче гіпнотизуватись, тому завяжем очи.

— Я! — вихопилась Яринка.

Їй завязали очи.

— А хто-ж присипляти-ме?

Усі мовчать.

— Пане Грицько, а ви часом не вмієте присипляти? — звернулася Галинка до Кондуренка.

— Я бував на таких сеансах, то бачив, що як тільки хотять когось приспати, то треба, щоб на нього всі присутні дивились і разом же чогось небудь одного жадали. Субект може ні про що не думати, а присутні не мають права зробити у своїй думці жадного звороту.

Тут Гриць правою рукою взяв Ярину за ліву руку, а своєю лівою за її ший.

Присутні загадали, щоб стара панна стала перед каналю на вколїшки і поцілувала з неї вугол.

Кожне думало так, як на цей раз йому здавалось треба було думати.

Ярина міцно трималась.

— Не піддасть ся, бо не вірить у це! — оголосив знесилений Гриць.

— Пане Грицю, серденько, от мене, мене приспїть! — вихопилась Галинка. — Я піду до суміжного покою, а ви тут щось придумайте, що я повинна зробити.

Узяли Грицькового золотого з діамантом перстня, царський дарунок за варту в двірці.

Ця „прелесть“ була відома Галинці.

Перстня поклали Петрови в кишеню.

Галинка мусіла одшукати.

Її закликали, завязали очі.

Гриць і Галинку взяв також, як перше брав Ярину.

Усі нервово напружились. Кожному здавалось, що він думає тільки про перстня, про те всякий думав щось иньше своє, а про що, одно другому не сказало-б.

А тим часом Грицькові жили поналивались, а його темні горючі очі впились у Галинчине тімя...

Панночка злегенька дибас в перед... Ось її щось не пускає... здержалась... Кришку назад пнеть ся!... Пересилилась, дійшла до вугла, де стояв Петро, намірилась простягнути свою руку і раптом огидливо повернулася і одскочила далеко у другий бік!

Там уже Галинка наблизилась до великого круглого стола, почула його перед собою, постояла трошки, а далі, наче застигла на місці і тут же вомліла, наважилась упасти...

Її підтримали.

XI.

Третього дня свят громада змовилась іти на офіцерський бал, через те Галинка схопившись раненько побігла до дому, щоб до балу відбути ялинку у своєму пенсіоні.

У той день Туркевичі саме обідали, як із сіний почув ся голос Ковтуновського.

— А ось і ротний з'явив ся!... — кричить він.

— Невже твоя черга на роту? — здивував ся Микола.

— На законнім основанію... Оце телеграму одержав!...

„Позавчора набридав, іще лізе сьогодні... Пропало сватання!“ — зажурих ся господар.

— Невже телеграму одержав?

— По нових правилах тепер кілька чоловіка плевненських героїв призвели у нашому полку на підполковника, от і попав, а то-б закис!...

„Гриць поїде у свій полк, а цей якийсь час тут іще провештаєть ся — упадати-ме за Галинкою“.

— А як там у вашому Плоскому? — питає господиня гостя.

— Там тільки в болото буває „плоско“, — одказує Іван.

— Там у Плоскому гарненські офіцери, — каже пані Одарка.

— Наш гарнізон найкращий, у нас на полкові балі по сімсот рублів ураз тратять ся.

— На одному з цих балів одна офіцерша приревнувала свого чоловіка до другої, та сама бац у гістерію! — каже вдовиця.

— Яка може бути гістерія у жінки?... — загарячив ся Ковтуновський. — При мені теж товаришова жінка бацнула в гістерію, а я на неї вибухнув відро води з льодом — ожила!... Тепер, не бійсь, при мені більш не паде!...

— А де та позавчорашня панна, ну та, та, пам'ятаєш?... — раптом перемінив гість свою мову.

— Неодмінно одібе! — влякав ся Микола.

— Пішла до дому... — одказав він приятелеви.

Тепер уже Миколину голову свердлила невпинно думка тільки про те, який би такий ганч знайти і в Івана, щоб і цей не міг присвататись до Галинки.

А новий ротвій тим часом розпинаєть ся про те, що як не кажи, а чоловіки краще за жінок!

Микола навмисне сперечаєть ся з ним, бо все-ж таки жінка краще за чоловіка!

Свою думку господар підтверджував прикладами з власного життя і все так підширав свою гадку, щоб забити гостеві баки, щоб не дати тому балакати.

Ковтуновський не витримав, перебив господаря і закричав :

— Толстоовець, толстоовець, досить!... Розумію тебе!... Недавно оце я й в Києві бачив таких двох субектів, як оце ти, але я їх од разу зрозумів і теж як і тебе осадив!... О, вони в мене не писнули!... Тай в запалі я вмію вдержувати вашого брата!...

— Отак ми завжди з Миколою, — раптом звернувь Ковтуновський до громади, — сперечаємось, сперечаємось, а щоб посваритись, то ніколи.

— Який жаль, який жаль, що нема Галинки, от де була-б їй розкіш!... — уже в дев'яте шепоче Марянка на вухо Миколі.

— Чом ти не женив ся? — спитав ся господар гостя.

— Думаю та боюсь, бо кінець моїй волі буде у крутанні з жіноцтвом! Тепер тільки офіцерських жінок не зачіпаю, щоб не сором було товаришам у вічі дивитись, а то до кожної пристану!

— Не вічаючись насьмість ся з Галинки!... — страждав в душі Микола.

— І кумедне-ж це жіноцтво: одна свого чоловіка ревнує до кожної иншої жінки, а сама такою лялюю бігає до мене! Друга? за цю Бог гріха попустить, жертвую собою, бо має старого чоловіка.

— І не набридне вам таке життя? — докірливо спиталась пані Одарка.

— Ні, труба, кінець — оженюсь і сам ні на крок із дому, а її теж не пушу...

— Справді, треба якось инакше починати жити... Особливе, знаєте, сором стає тоді, як згадаєш „Крейцерову сонату“ Толстого. І що то за розум, що то за геній з цього письменника!

— Як він не крутить, а всі його думки про Галинку! — мучить ся Микола. — Побачивши її, він од разу посвтаєть ся...

— Ти, звичайно, — звернувь господар до Івана, — як сватати-меш ся, то яко порядна людина, скажеш нареченій, що ти на ліве око нічого не бачиш, і що правим теж не добачашь...

— А ти-ж про це звідки дізнав ся? — заметушив ся приятель, бо в своєю слабiстю він од усього миру ховав ся.

— А хіба-ж це яка погана слабiсть, чи що, що про неї не можна говорити?

— А як же, нареченій я неодмінно скажу про свою слабiсть, — скаменув ся Іван, — це-ж не є щось заразного... чи так я кажу?

— А вже-ж, а вже-ж...

XII.

Ялинка у пенсіоні давно вже скінчилась, а Галя, убравшись на бал, другу годину сидить мов на шпильках, мучилась, страждала чеканням.

О пів десятої години, zostавивши Петра дома глядіти за дітьми, Туркевичі з Грицьком та Іваном постукались до Галинки.

Панночка зараз мов ошпарена вилетіла з хати на двір, наче вмисне нікого з мужчин тут не бачучи, нервово схопила Марянку під руку, потягла ту вперед за собою, поспішаючись на бал.

А вже на балі між офіцерами іде розмова:

— Чия це така струнчаста панночка? — спитав ся у Дзії поручник Яценко, відомий офіцерський танцюриста.

— Майже що моя братова... — погордо висунувсь Микола з-за пліч балакачів.

Далі Туркевич не зробив іще й двох кроків, як до нього підбіг полковий діржіжер і промовив :

— Панна Галинка сьогодні надзвичайно інтересна — красуня тай годі!

— Гарна дівка, бо засватана!...

— За кого?

— Наша...

Деріжер уже трошки чув про Миколиного родича, одійшов собі, а Туркевич гордий тим, що ця Галинка, цариця сьогоднішнього балу, усе-ж таки буде їхня!... — поважно виступав по клубі.

Галинка-ж умліваючи крутить ся в Грицьком у віденському вальці. Далі вже не одстаючи і не зводячи очий з свого кавалера, вона гуляє з ним під руку по клубних покоях, що зараз так гарно тут убрані, де на всіх вікнах такі розкішні мережки... Скрізь така сила канделябрів, ярко блискучих хрусталів та жовтогорячих електричних вогнів! А там, на високих хорах, невпинно ревуть музики, що в купі з силою гарноспяючих перфум іще більше вабляють людей до кохання...

Микола не витримує, зачарований він підходить до Галі, і здержуючись ніжно лепече до неї:

— Сьогодні ви щастя моє!...

— А я рада, я дуже щаслива тим, що ви на мене не гнівні і через те зараз я хочу з вами танцювати до загину!...

І Галинка, збираючись до нового танцю, ніжно схилила голову на Миколине плече.

В цю хвилину музики почали стишуватись, а врешті їхні звуки і зовсім замерли...

— Мазура!... — властно скрикнув Микола.

Музикам нема діла, що не деріжер скомандував, що ще до цього танцю не прийшла черга, вони нервово, задириливо вдарили мазура.

І Микола з Галинкою мов застоїні баскі коні іскраво залітали по великих покоях.

За ними вся громада наелектризувалась, усі мов божевільні гасали, крутились.

— Од щастя я навіть не знаходжу собі місця!... — по бучних турах, задихаючись говорить Галинка Миколі і разом же не зводять свого пронизуючого погляду з Гриця, що поруч із ними йшов у парі з Марянкою.

Остатні Галинчині слова забили дух Миколі; тепер він побачив те, чого їй досі не постережав у собі; його душу тягло до цієї красуні, йому жадалось її пестити, голубити, плакати... І хоч це було на людях, йому не стало сили, щоб здержати себе!

Сп'янілий Микола лепече:

— Ваше щастя — моє щастя!...

Галинка душею вчуваючи для себе щось недоброго у цій справі, здригнувшись, промовила:

— Дайте мені волю, я тільки крихітку хочу пожити!...

В цю хвилину вона задумалась, вітхнула і пробубоніла:

— Ні, я всім несу нещастя...

— Де ви, там щастя кожного муштини!... — не розбираючи панноччних думок дріжаче промовив Микола. І разом же, наче пробудившись від важкого сну, він геть прогнав від себе свої гришні думки, великодушню сказав: — Дитино моя, ідіть, веселіть ся, танцюйте.

„Не теряйте дни златіе —
Ихъ не много въ жизни сей!...“

XIII.

Іван, прийшовши на балъ, влип до Марянки і мало що відступав ся од неї. Он і зараз сидять вони собі окремо і він підюджує її:

— У мене велика сила палкості, а ви — риба. Хочете, я вам це доведу?...

— Не потребуєте доводити дурниці, — спиняє його Марянка.

— Позавтрому в театрі дають виставу, ходімо з вами.

— Треба буде спитатись чоловіка, чи не піде й він.

— Велике щастє ваш чоловік, наче ви прилипли до нього...

Нема Миколки — є Йванко!

— Гей, Іване, йди-ж, повитай ся з Галинкою!... Чого губу днеш, бери панну у танок!... — зачарований гукає Микола до приятеля.

— Еж натрапив на дурня; їй і без мене весело, хай танцює, вона мені не цікава!...

— Ремствує! — подумав Микола.

— А все-ж таки скажи по ширости, як тобі до вподоби панна Галя? — спитавсь він у друзяки.

— Сьогодні вона мені зовсім не подобаєть ся.

— Поїде Гриць — Іван прилигне... — усе-ж таки гнітить думка Миколу.

Од разу за вроду, за жвавість, за дотепність до танців кавалери з бійкою хапались до Галі; як же Грицько надовго затанцювавсь із якоюсь иншою панночкою, Галинка зовсім розкисла. Тепер уже як тільки комусь із кавалерів доводилось побути з нею у кадрилі хоч трошки на самоті, то жаден з них не міг од неї добитись ні слова, вона насупляно мовчала і з боку виходило так, наче ця панночка чомусь дуже гнівна на свого сучасного кавалера, за тим вони один по одному хутко од неї порозбігались.

Ковтуновський зарані сам собі пішов із клубу.

Микола збираючись до дому, спитавсь у Галинки:

— А ви в нас, чи дома почувати-мете?

Марянка штовхнула чоловіка.

— У бальовому строю ранком незручно до дому вертатись... — наче роздумує панна.

— Ну, то ми проводимо вас зараз до вашого дому... — підтримала Марянка.

Від клубу до пенсіону було недалеко. Галинка йшла під руку з Грицьком і наближаючись до своєї хати, панночка усім тілом нервово здригнулась.

— Як неприємно дзвонити тут.. Сторож ночує, йому треба вставати, гримати-ме, начальниці скаже...

— Я через те штовхнула тебе, — пояснює Марянка Миколі, — що Галинка, бач, уся аж пашить до Грицька, коли-ж це заліцання ні до чого.

— А от мені шкода її, щоб не розплакалась, — каже Микола.

— Неодмінно плакати-ме, бо почувась, що завтра Гриць буде звідси далеко... Але то нічого, хай виплачеть ся, на серці полекшав...

Біля пенсіону Галинка нервово смикнула за дзвінок, а гуд із нього уїдливо залунав по великих покоях.

— Ненько, начальниця вчує!... Хоч би де втекти звідси!

Присутні мовчать.

— Б-р-р... як противно мешкати у цьому пенсіоні!...
Двері рипнули, з них висунулась скуйовджена біла борода.
Галинка тітю чкурнула за двері.

XIV.

По балю, ще як усі спали, Микола скопившись сів у ліжку, обома руками зчавив свою голову і пробубонів:

— Господи, яку велику силу вражінь попереживали ми! Наче послабли!

— Що ти там мимриш? — звернулась до нього жінка.

— Кажу, що всі ми наче почаділи за ці три дні.

— З цім своїм сватанням ти зовсім здурів, бо не відав, собі чи братови сватав?

— Що ти вервеш?

— Я кажу те, про що ти думаєш.

— А я, навпаки, думаю про те, як воно все це хитро вийде: Гриць поїде, Петра не буде, а Іван до Галі присватаєть ся... Тільки-ж певне, він їй за свої очи нічого не скаже...

— Тепер усяке клоччя у твою голову лізе... Нічого не розуміючи у людських справах, ти дуже наперед забігаєш! — гримнула жінка.

— І зовсім же ні, — байдуже огризнув ся Микола.

— Коли так, то ти певен і в тому, що Іван із Галинкою просити-нуть тебе й за батька?

— Пошти шо так... Та ще я думаю про те, як ловко Іван прикидаєть ся: „Вона, каже, мені не цікава“; а про себе инакше думає: „Хай но, гадає, Кондуренко поїде, Галинка буде моя!“

— А до всього цього ось тобі додаток, — перебила жінка. — Тобі, бач, усе очевидяче, ти тільки свого носа й не бачиш. Для якоїсь иншої жінки може-б мій додаток і приємний був, коли-ж мені добре відомо, до чого то різне грання очима веде у цьому жпттю для замужної жінки: твій щирій приятель Іван, що разу, як здобає мене, стріляє по мені очима, а це мені дуже противно! Раз я ненароком виговорилась йому, що тебе дома не буде, а він це собі на користь залічив: ти пішов у калавур, а він припер ся та од разу цмок мене в руку, цмок у друге. Бачу, ти дома, не цілує, а тут не одговиниш! Що далі було-б, не знаю, бо зараз Галинка прийшла, почав одводити очи, став до неї залицятись.

— Оце то приятель... Я-ж йому!... — задріжав Микола. —

А цікаво справді було-б — адже тепер він уже певен у мені — лапку поклав, а тут у саму патетичну хвилину так примно зацідить по пиці!...

— Ет, усі ви чоловіки однакі, на нас як на скотів дивитесь.

— А вже-ж так, бо ми ваші раби, ви що захочете, те з нас зробіте! Я-ж його нагодую лящами!... — лютує Микола.

— Всі ви мерзота!... Тьху!... — огидливо сплюнула жінка.

XV.

Четвертого дня Різв'яних сьвят Петро з Грицьком улаштувались виїздити. Їхня подорож була по одній дорозі.

— Як би я когось зрадила, то вже ногою більше не ступила-б у ту хату, а у вашої любої Галинки салдацька совість: не маючи сорому, вона неодмінно припреть ся! — гостро сказала Ярина.

Справді Галинка прийшла ще зарані. На неї всі старались не звертати уваги, а її весь цей час була нервова пропасниця!... То вона непритомною блукала по хатах, то знов наче прибуджуючись підбігала до одного, до другого з присутних і від жадного з них не знаходила собі поратунку.

— Я бачу, мені брак тут місця... — знесилена обертаєть ся вона до Ярини.

— І сама не відаю, що мене сюди принесло?

Старій панні жадного діла до чужої душі — вона уперто мовчить.

Господар дивить ся на все це і хоч там десь далеко у нього в середині й радісно кришку, бо очевидяче, як ця нанночка вже тільки аж тепер касть ся за те, що не віддала ся за Петра, і разом же якийсь великий жаль обгорнув мягку Миколину душу; йому сором ставало!

Його щось підбивало, щоб підбігти, обняти Галинку, попросити у неї вибачення за всю цю бучу, яку сам він збив. Тільки-ж якась погана людська затримка не пустила його на це...

Марянци теж було не по собі, і їй хотілось плакати, але й вона здержувалась.

У протязі цілого дня жадне не прибрало розмови до речі, усі наче справді почаділи!

— Як ми раді, що ви прийшли!... — одвогосно скрикнула громада, побачивши паню Одарку, що зараз тут з'явилась.

— Я така безчасна, мене так вимучили мої сусіди, що мусіла до вас тікати!... — дістаючи хустку з свого лантушка знесилено промовила удовиця.

— Які-ж це такі сусіди вас мучили? — допевняєть ся господина.

— Не питайте, бо мені дуже хочеть ся плакати... Хочу заспокоїтись... Дайте скляночку пива...

— Хто це, той од разу повеселішає, а там — розплачеть ся, — каже Микола.

— А я хочу одну хвилинку побути веселою, а що буде далі, не хочу думати.

Тут удовиця потай торкнула Миколу за лікоть і сама пішла до кабінету. Микола за нею.

— У чому річ? — питає той здивовано.

— Оце тільки що випровадила од себе Ковтуновського; запрошує жити з ним на віру, це раз, а друге, мені так хочеть ся поцілувати вас і щоб цього жадна душа не бачила... Мені без вас тяжко!...

І з паниних великих очий закапали сльози.

Умліваючи пані Одарка довго висіла у Миколи на шиї...

XVI.

Петра з Грицьком до двірця поїхали проводити Марянка, Ярина й Одарка.

Микола був дома.

Галинка сумна, ображена, знесилена з дому Туркевичів сама собі попленталась до своєї господи, бо всі наче змовились умисне не запрошувати її іхати з усіма до двірця. Прийшовши-ж до дому вона мерщій зачинилась у своєму покою. Скинувши оком навколо почула себе самотною в цілому світі. Ось погляд її спинив ся на лиці Пресвятої Матери, що висів у кутку, упала перед ним на коліна, щоб помолитись. А слова молитви сходили з уст. Тоді, не знаходячи собі місця, панночка поклала голову на ліжку і тяжко заридала...

Вже пізної доби Марянка повернулась до дому і була дуже веселою.

— Серце, Миколко, страждай, муч ся!... Яка ніч, яке щастя! Як нам було весело, як ми всі реготались! На двірці кожен заздрячив, задивлялись на нас. Петро в жарт закохав ся в Одарку,

я в Гриця, а він усе допевняв ся, чи лагідно ми з тобою живемо? Чи я щаслива? Не просто питав ся, а все обміжками підходив до цього. Думав, що я скаржити-мусь на своє безголова, ну, а він би мене за це пожалував...

— І цей заслаб!... — з просоння буркнув Микола.

— А щоб і Яринці сказати щось приємного, Гриць умовив ся з нею, що як вона віддаючи в рост ті свої два тисячі, що їх зараз у себе має, збере власних п'ять тисяч, то він вийде в одставку, побереть ся з нею і тоді вони заживуть у своєму Білазирі.

— Прощаючись, я спиталась у Гриця: А може, кажу, від вас Галинці вклонити ся?

— На що я маю їй кланятись, як ви тут є, — одказав Гриць.

Він це може й в жарт сказав, а мені од разу стало чомусь неприємно. Я, бач, дуріла, а він може цього не зрозумів... Шкода те, що ти тут сам сидів...

— А то-б що?

— Постерегаю, він погано про мене думав.

— Чад, тай годі!... — каже Микола.

— Матінко моя! — злякалась жінка, — це в тебе та сама подушка, на котрій спав Гриць!.. Мерщій викинь її, на тобі другу, а то ще заслабнеш!...

М. Житомир, 17/ІІІ, 1903 р.

М. Дерлиця.

ПОРАТУВАЛИ.

В купе, до якого всіли два пан-отці, їхав сам один якийсь панок. При їх вході він пробудився з дрімоти, чемненько запитав, яка то стація, і заснувши ще глибше в кут, далі дрімав сидючи.

В інших переділках вагона, як здавалося, було таки зовсім пусто. О. Карович, молоденький ще чоловік, живий, худорлявий брунет із цікавим носом мав охоту розбудити панка, бо виглядав неначе якийсь знайомий з ним, але о. Рожнівський відрадив, мовлячи, що подорож має свої права; втомлений нехай собі спочиває. При тім вони сіли в другім боці купе і бесідували трохи не шепотом, аби не перешкодити сонному подорожному, який і зверхнім своїм виглядом заслугував на пошану: був порядно одітий, із модним заростом, а на соннім його лиці розливалася ангельська доброта.

— Про свою вигоду ми не потребуємо дбати. Яка наша подорож?! За 20 хвилин будемо на місці! — мовив о. Рожнівський.

— О. парох їдуть по платню, так як я? — запитав о. Карович.

— По правді їду переписати стемпель, бо як поплачу за діти, то із платні не лишиться мені й на тютюн, — мовив Рожнівський. — Ах, щасливі часи, коли то чоловік був сотрудником!

— До того приватним! — доповів Карович.

І пан-отці колихалися під такт вагона, та осміхалися до себе. На Рожнівським зрештою не було сліду лихих часів, а навпаки,

він був таки добре заживний, а чисто вибритване його лице красиве прездоровий румянець...

В половині дороги знайшов ся ще один подорожний. Він мабуть лежав на лавці в другім купе і тому аразу не було його видко.

— Я агент від диванів, прошу панства дати мені заробити! — промовив сей до пан-отців, кланяючи ся із за перегородки. Виглядав на Жида.

— Нам не треба диванів! — відповіли пан-отці.

— Небоже! доробив би ся ти при нас! — притишено сказав Рожнівський.

Агент заговорив так голосно, аж збудив добрячого панка.

— Маю добру цигарницю, чисто бурштинову, — звернув ся агент до панка, — продам дешево, гарна штучка, тільки за 5 гультенів, — таракотів як млинок і потирав цигарницею об рукав.

— Курить із неї самі, коли вона така добра, — відповів зачеплений.

— Ту цигарницю можна мати за гультена, — значучо сказав агент.

— Прошу?! — глушливо відповів панок.

Агент очевидно не порозумів, прийняв глузуване за добру монету, пересадив ся через перегородку і став панкови викладати досить звичайненьку гру в три карти.

— Чи нема в тім якого шахрайства? — мовив зовсім без церемонії панок і приглядав ся картам.

— Ну, на переконане зробім пробу! — відповів агент. — Щасте раз так, а раз так, — поясняв він, коли панок похибив.

По третій пробі панок сягнув до кишені по гроші на першу ставку.

— Нам не випадає в се мішати ся, — васапивши брови мовив Рожнівський до Каровича. Той покивав головою на знак, що гадає так само.

— Тут нема ніякого шахрайства, а щастя можна спробувати, що то шкодить! — мовив агент, ховаючи до кишені цигарницю і ринського.

— Панок зараз виграв цигарницю! — оживлено мовив Карович до Рожнівського.

— Тай гарна цигарниця, за ринського хоч кому, варто її виграти, — додав той.

Панок тимчасом вибрав одну карту, агент кинув її з другою двома на лавку, швидко попересував і велів панкови знайти свою карту.

— Не та! не та! — закричав Карович приступаючи ближше.

— Пропало! Друга ставка два гульдені! — об'ясняв агент.

Панок дав агентови два ринські і вибрав карту.

— Уважайте, пане, на пальці, таж то так легко допильнувати карту, — заохочував Карович добрячого панка.

— Прошу уважати, — мовив і агент.

Знов програв панок.

— Що вам, добродію?! Ви певно не виспані! Радше дайте сьому спокій, ксли ви... — але подуманого масного епітета Карович не вивів, тільки з докором глянув на агента, який так безлично використовував, мовляв, недотепність неповинної людини.

— Ну, яке чие щастє! Третя ставка 3 гульдени, — спокійно мовив агент.

Отже панок і за третім разом хибив.

Карович і Рожнівський приглядали ся грі з гори, стоячи, та кожний раз угадували. Карович затремтів.

— Я кладу ставку, дальше годї витримати. Безсоромного агента треба навчити розуму і покарати його власною збруєю. Шкода панка. Його треба поратувати. Я відіграю його гроші і віддам йому, — шептав Карович Рожнівському до вуха, живо гестикуючи.

Рожнівський тільки кивнув головою. Карович добув із кишені цілкову пятчину, присїв до граючих і сказав іронічно.

— Прошу мені дозволити спробувати щастя.

Панок відсунув ся геть. Агент розвіняв п'янку і пішла Каровича перша ставка. Він не встиг ще гаразд піднести вибрану карту, а Рожнівський уже штовхнув його в плечі на знак, що він похибив. Карович глянув на добрячого панка, ще дужше затремтів і чим боржій поклав другу ставку.

— О. катехето! (Карович був приватним сотрудником), о. катехето! уважайте! — напімнув його Рожнівський. Він без духа сягнув по карту.

— Ні, ні! тамта з правого боку! — закричав Рожнівський, через Каровичове плече вхопив властиву карту і злісно тріснув нею об лавку. Його була правда. Дальше Карович завагував ся. Третя ставка виносила 3 ринські, а він мав тільки ті два в кулаці.

Запозичити ся у Рожнівського? Ануж він не позичить, або таки не має грошей. Ні, ліпше зараз відступити ся без великого сорому. Коли-ж бо той добрячий панок так вдивив ся в нього своїми знайомими очима, що бодай із ними запав ся!

— Позвольте! — сказав Рожнівський, відсуваючи Каровича на бік та подаючи агентови ринського на першу ставку. Тільки його й бачив. Він подвоїв. Карович видів, що він знов похлбив, але нічого не казав, очевидно рад, що не сам буде стидати ся.

Рожнівський також не промовив слова, тільки показав Каровичеві два пальці поза плечима, се-б то просив позичити йому два ринські на третю ставку. По тім Рожнівський і Карович німо porozуміли ся, що вже лишили ся без грошей. На щастє засвістала машина і вони пустили ся живо висідати.

Карович іще раз глянув на добрячого панка і пізнав його. Колись вони ще гімназіясти грали з тим Жидком на помаранчі в Klein, Mittel, Gross. Тай ся пригода йому від разу розяснила ся. Агент і панок були у змові.

Пан-отці йдучи з залізничого двірця до міста, довго не відзивали ся до себе. Нарешті сю мовчанку перервав Карович.

— Розваживши добре, ми властиво осягнули свою ціль; ми поратували добрячого панка, — мовив він.

— Ет! не їжджу більше з приватними сотрудниками, — відповів Рожнівський.

Модест Левіцький.

Куди соколи літають, туди ворон не пускають.

Різдвяними святками зійшлися парубки й дівчата на досвітки до Крамарихи-вдови. Співали прядучі дівчата, парубки лували насіння, жартували з дівчатами та кепкували з гунявого, придуркуватого Федя.

Федь украв був у матери шмат сала, щоб почастувати компанію на досвітках, тай загубив його, йдучи до Крамарихи. Власне не загубив, а витяг йому те сало з кишені Онисько тай віддав, наче-б то від себе, ховаяці. А Федя допитували, де і як він міг загубити сало. Регіт стояв у хаті за кожним словом Федя.

— Вразя-зь його мати знає, де загубив, — журился Федь, чухаючи голову. — Мабуть повз цвинтаря йдучи...

— Ти-б вернув ся, пошукав, — озвав ся Онисько.

— Де його по ночі сукають?

— Та сала не сукають, — озвав ся хтось. — З'імо. А тобі шматок шкурки дамо, сукай, коли вмієш.

Реготали всі, сьміяв ся й Федь, поглядаючи скося на всіх.

— Іди-бо, справді, Федю, пошукай, — озвалася одна з дівчат. — Тяжко хочеть ся сала...

— Іди сама, коли мерців не боїс ся.

— А ти боїс ся?

— А то-з ні?

— Овва!

— З'їдять мерці Федькове сало, — сказала друга дівка.

— Не з'їдять, — озвав ся Онисько, — у них тепер піст.

— Чого-ж ти, Федю, боїшся мерців? — допитували його.

— Боюсь, тай годі.

— А ось зробимо так, щоб не бояв ся, — озвав ся один парубок. — Хочеш, Федю?

— Як? — здивував ся Федь.

— А ось так: ми тебе поховаєм, то ти вже мерцям будеш свій, то й не бояти-меш ся їх.

— Дурний-ве ти, я бацу, — мовив Федь хитаючи головою.

— Та ні бо, справді.

— Еге, правда, Федю; гайда, поховаєм тебе, — загомоніло де-кілька голосів.

— Та відцепить ся, геть-те к' бісу, — відповів Федь.

— Дурний! ми-ж тебе не закопаєм у землю, а так лиш, панахиду відправим, тай пустим. А мерців уже не бояти-меш ся.

Федь мовчав, дивлячись у землю. Онисько намовляв.

— Воно-ж так, міркуй: щоб влодїв не боятись, треба самому у влодїї пошитись; щоб дївчат не боятись, треба з дївкою оженитись; а мерців щоб не боятись, треба поховатись, як мрець. Еге, так, хлопці?

— Таж так, так!

— Ось ти і дївчат боїш ся, то ми тебе після похорону оженимо з Химкою. Не бояти-меш ся її.

— Ну бо вас і з вашим Федем, — озвалась Химка, найкраща з дївчат.

— Не вередуй, коли люди трапляють ся, — суворо озвав ся Онисько до Химки.

— Давайте, хлопці, ховати Федя.

Серед загального реготу та гомону почали справляти похорон.

Онисько прибрав ся за попа: зазяв ся рядом, мов би ривою; з трьох мотузочків та глечика зробив кадильницю, другий парубок пошивсь у дяка, Федя поклали на лаву, згорнули йому руки тай почали, як знали, правити панахиду. Онисько був грамотний, читав і на крилосї, і апостола і церковну службу знав добре.

Федь не пручав ся: йому й самому весело стало, а може й справді дурна голова повірила, що через те перестане бояти ся мерців.

Співаючи вічну пам'ять, четверо парубків підняли Федя з ослонем на плечі, Онисько з дяком пішли вперед, Федя винесли з хати і на подвір'ю шпурнули з ослона у сніговий кучугур.

Регочучи всі побігли назад у хату ; попереду вистрибував під Онисько, розвіюючи рядном, мов величезними крилами ; позаду плентав ся мрець-Федь, увесь запорошений, витрясаючи сніг із пози коміра та з рукавів.

Стало ся так, що весь той похорон бачив і чув справжній дяк, Касян Маковійський, що проходив у ту пору повз Крамарининого двора.

Маковійський сам вчашав до Крамарихи, заціпав деколи й дівчат, але тоді, як парубків не було, бо парубків він трохи бояв ся і не любив їх.

Того він не міг забути, як ті вражі сини на Андрія перетягнули йому дорогу мотузом і він зачепившись гепнув ниць у калюжу, а в по за тину гицель Онисько (він признав його голос) вчитував : „Господи і владико живота мойого, дух правности, унії і любоначалія не даждь ми...“ А всі шибеники реготали, бодай були луснули ! Знали про цю пригоду і дівчата : Химка зустрілась йому якось, вклонилась незвичайно увічливо, а проминувши його почала, змиеве насіння, вчитувати : Господи і владико живота мойого...

Ну, тепер уже його, дяків верх ; попамятають його, гаспидові діти.

На другий день вранці дяк Маковійський пішов до батюшки і розказав про похорон, який справляли вчора у Крамарихи.

Батюшка, отець Мефодій, був собі добрящий чоловіга і страх не любив жалоб, ябед, а найбільше — судових справ.

Вислухавши дяка, він зрозумів, що той гне на те, щоб потягнути парубків до суду.

Дяка отець Мефодій не любив, бо знав його, що хитрий, вредний і на ябеди кебетний.

Чув він про дякову пригоду на Андрія і сам із того щиро сьміяв ся.

— Богохульство, отче, кощунство, — казав дяк.

— Ет, вигадки дурні, хлопячі, — озвав ся нан-отець. — Може ще пані були ?

— Ні, тверезі.

— Налаяли були-б гарно одного з другим, тай край.

— Що їм лайка ? — озвав ся дяк. — Вони самі, гультаї, кожного налають, не пошанують ні сана, ні поваги. Зведись тільки з ними ! Як би поносилися в тюрмі, знали-б на другий раз...

— Вже й тюрма! — з прикрістю перехопив отець Мефодій.
— За дурницю, за вигадку арештантами їх поробити? Це-ж по вік слава вже буде. Які бо такі ви справді, Маковійський, раз-у-раз бревно бачите, чи то, пак, сучок у чужому оці. Ех! — зітхнув пан-отець, — не судить, да не судимі будете.

— Не в тім діло, пан-отче, — озвав ся Маковійський. — Мені що? Моя хата з краю. А потурати богохульству не слід. Штунда...

— Знаю, — перебив пан-отець.

— Циркуляр-же був із консисторії... Неусипное наблюденіе...

— Знаю. Виздыхали-б...

— Хто? — спитав дяк.

Пан-отець замняв ся.

— Е е... Штунда, — сказав він.

Він думав про консисторію, а дяк наче прочитав його думку.

— І-гум! — протяг дяк хитро з під лоба дивлячись на пан-отця.

Помовчали. Отець Мефодій почував себе якось прикро і ніяково. На хитрий вид дяка йому було бридко й дивитись.

— Епітемію треба їм назначити, одумають ся, покажуть ся, — сказав він дивлячись кудись під стіл.

— Про мене, — озвав ся дяк, — діло ваше. Та того Описька Тернового не знаю, чи пройме яка епітемія. Грамотний, читає у церкви, тай узав собі звичай: до всякого непотребства зараз і притачає слово з книг сьвятих, прости Боже, на глум та сьміх. Що йому епітемія?

— Ну-ну, побачим, якось буде, — сказав пан-отець.

— Як так, то й так, — озвав ся дяк. — З тим прощайте.

— З Богом!

Отець Мефодій почав ходити по сьвітлиці з кутка в куток, позакладавши руки у кишені підрясника. Злість його брала на дяка, а почувало його серце, що з того діла може вийти велика капость та привкрість.

Радійший він занехав би таку справу. Ну, що бо справді? Казилась там молодь; покликав би їх, нагримав би як слід, покуту-б там яку назначив — тай край.

Так козир, бач, дякови даси у руки! Не забуде того вража личина, ровлянає скрізь; буде говорити, що потурають богохульству; благочинний довідасть ся. А тут справді штунда... клопіт тай годі.

Довго ходив, довго думав отець Мефодій, зітхав, спинав ся, знов починав ходити, аж надумав написати таки до станового.

Становий чоловік добрий. Првіде, пообідає, можна буде йому розказати, що це пuste діло. Ну; надає стусанів одному, другому, Ониська у холодну посадить, тай край. І дякови козиря не буде, бо, значить, ділу був дан ход, а як його там повернули, то вже що кому до того.

Ця думка заспокоїла отця Мефодія і він сів писати донесенє до станового.

Через двів скілька, саме в обідну пору, приїхав до отця Мефодія становий.

Був він підстаркуватий, невеликого зросту чоловічок, швидкий, проворний і балакучий.

— А що це у вас, батьку, злочинства такі діють ся, га? — балакав він, роздягаючись у сінях.

Наймичка помагала становому роздягатись.

— Тягни у низ рукав, не в гору, — казав їй становий, — так не так, бодай тебе парубки тягали! О! Чого вищирплась? Сватать не буду, ні! Тягни валянки, тягнули-б тебе до шлюбу! Так. Ну, дай тобі Боже здоровя і чин генеральський тай іди з Богом. Здорові, батьку! — звернув ся він до пап-отця. — Уф!

— Здорові були. Просимо у господу.

— Так що-ж це за справа така? — питав становий.

— Ет, справа! — відповів пап-отець махнувши рукою. — Ходім-те обідать, то й побалакаєм.

— Чому ж і не пообідать? Діло добре. Але поки що, щоб не гаяти часу, пошліть, будь ласка, кого, щоб закликав сюди всю ту компанію, увесь причіт, що ховав, і мерця покличте. І дяка вашого теж треба, він сьвідок. І бабу тую, як її? що в її хаті було.

— Добре, добре, встигнете. Прошу.

Сіли обідати.

— Таке діло, — почав отець Мефодій, — що не варто було й починати його і добрим людям клопоту завдавати.

— Чого-ж ви його почали? — спитав становий, — і мені клопоту завдали: от мушу тепер обідати, хоч би й не хотів.

— Катюго дяка наднесло, он що, — сказав пап-отець. — Ябедник, сутяга... Донесе, що потураю, а тут, знаєте? З тою штундою розносилає копєсісторія, пишуть циркуляри, бодай їм...

— Ну що-ж, нехай собі пишуть. А мені те дивно, що під дяка боїть ся, он що, — казав становий. — На мене, як би я був попом, то-б у мене дяк по струнці ходив, дихать би не сьмів.

— Так вам здасть ся, — зітхнув отець Мефодій наливаючи чарку. — У нас всяким ябедам йнуть віри, а особливо, як тієї штунди торкнеть ся. Скажуть: неспособний під боротись зі штундою, тай переведуть кудись на гірший приход. Прошу.

Випили.

— Воно правда, — казав він далі, знов наливаючи чарки, — дуже вже собі й розібрали хлопці. І за попа один убрав ся, і за дяка, і кадили. Як не-як, а богохульство. Прошу-ж. По першій не вакусують.

Випили по другій.

— Пусте діло, — сказав становий. — Кому там від того шкода? Погуляли, показались, тай край. А за це, знаєте, тюрма. Не жарт.

— Отож і я кажу, — озвав ся пан-отець. — Шкода хлопців.

— Було не починати діла, коли шкода, — відповів становий.

— А може ви їх так полякаєте самі, тай годі. На що діло розводити?

— Побачимо, — сказав становий.

— От і добре, — зрадів отець Мефодій. — Ну, по третій. Бог тройцю любить.

— Оце-ж і ти сам, старий, богохульство робиш, — озвала ся попадя. — До горілки тай Бога притачав.

— Правда, — зітхнув пан-отець. — Грішні ми, недостойні, а ще других судимо! Ох-ох-ох!..

Після обіду становий вийшов до парубків, що зібрались у кухні, розпитав, чи всі тут, що були тоді у Крамарихи, а потім закликав по одному у кімнату і записував дознаніє.

Хлопці були дуже збентежені; вони й думки не покладали, що з їх вигадки вийде таке діло і що вони великий гріх вчинили. Вони по правді все чисто розказали становому.

Записавши що треба, становий спокійно, без лайки, сказав парубкам:

— Оце, щоб ви знали: за таке діло підете під суд, да посидите у тюрмі по пів року, то будете знати, як панахиду правити.

— Ваше благородіє, помилуйте, — змолились хлопці. — Ми-ж хиба що?... Ми-ж не знали... Та як би знаття, нехай йому чорт...

— Не можу, голубята мої; такий закон.

— Помилуйте, ваше благородіє! Ну, нехай би там штраф який, або що, ну нехай би у вас, у холодній посидіти... А за що-ж тюрма? Ми-ж нікого не вбили, не вкрали...

— Закон, голубята, закон. Не можна з Богом жартів робити, а зі служби божої іграшку. Ну, можете йти собі тим часом.

— Ваше благородіє!...

— З Богом! Я не суддя. Моє діло записати, а суд розбере. Гайда!

Дяка Маковійського становий покликав після всіх. Дяк думав, що становий має його за найважливішого свідка в цій справі; він поважно увійшов у кімнату, почувавши свою вартість і заслугу.

— Скажіть мені, — спитав становий. — Чи у вас нема иншого діла, як вештатись по ночах по під чужі ворота і заглядати у чужі вікна?

Дяк збентежив ся.

— Я... гм... я... случайно...

— Знаю. І до тої самої Крамарихи ви теж случайно ходите вечорами? Хиба ваше діло назирати, шпігувати та доноси робити?

— По долгу служби...

— То ваша служба гинятись по під чужі вікна? По досвітках ходити?

— Штунда, — пробубонів дяк.

— Самі ви штунду розводите, сутяги проклятуші, хапуги! Стидайтесь!

— Позвольте, ваше благородіє. Моє достоїнство...

— Достоїнство? — завищав становий. — Геть, волоцюго! — затупотів він на дяка.

Маковійський вискочив із хати.

Роздратований становий ходив по хаті швидкою ходюю.

Увійшов другими дверима отець Мефодій.

— Добре ви пробрали дяка, — сказав він становому. — Так і слід йому.

— Ех, батьку, — промовив сердито становий згортаючи свої папери. — Не во гнів будь: і ви таки тюхтій добрий. Ну як таки потурати такій шельмі та ще й боятись його? Який з вас піп? Баба! вибачайте в тім слові.

— Консісторія, знаєте... — почав пан-отець.

— Ет, говоріть! — перехопив становий. — Як вам не тремтіти перед тою консисторією, коли ви свого-ж дяка боїте ся?

— Ох! — тільки зітхнув отець Мефодій.

Напившись чаю становий поїхав. Він був лихий і на дяка і на попа за цю справу.

— Надало-ж їм лихо, — думав він, — із дурної вигадки якоїсь робити цілу справу, судове діло! Чорт його знає! Оттак з нечеви тай видумують діла і людям клопоту завдають... Тай діло, подумавш, справді! Мало чого не буває такого?

І пригадав собі становий одну подію за своїх молодих літ, як іще служив він канцеляристом у губернському правліню. Зібравсь канцелярські хлопці чоловіка з десятеро до одного з товаришів на іменини, сама голота. Скинулись по копійок двацять тай задали бурлацький бенкет. Випили, звичайно, закусили оселедцем та ковбаскою. Був один із них, Прокопович Лука, прозвискон Індик. За червоний, великий ніс прозвали його так. Індик був слабкий на голову, з двох чарок бував уже дуже веселий, а від трьох і паний. Мов би вчора було, памятаю, хлопці на тих іменинах ще й не випили були гаразд, а Індик уже куняв. Силують його в одну душу: випий ще. Не хоче й не балакає. Почали напувати його силоміць. Взяв один, Покотило — здоровий був гайдамака — Індіка з заду за руки повище ліктів, а другий почав заливати його горівкою, защемивши його довгий ніс пальцями і примовляючи: „причащаєть ся раб божий Індик“, а другі співали: „тіло Христове прийміте, істочника безсмертного вкусіте“, потім запихали Індіка оселедцем, а далі знов заливали, та вже не горівкою, а мішаниною: горівку, і пиво, і ропу з оселедців злили до купи. Індик пручав ся, мотав головою, блював, а вони реготали, співали причастну.

Увійшов на те хазяїн хати, міщанин-свинарь, та похитавши головою почав їм дорікати, що не гоже таке робити християнам, гріх. Трохи втихомирились, почастували хазяїна тай край. Розійшлись собі любенько. Нікому ніякої кривди, ані халепи не було.

А це-ж блюзнірство було таке-ж саме, як і оцей похорон у Крамарихи, а може ще й гірше: з тайнства глумились, а не з обряду, як ці парубки. Та на гріх тут уже дяк і піп до цього взялись. Тай хитрий же піп, думав становий: просить — полякайте їх самі тай пустіть. Сам не хотів лякати, а пише бумагу. Ну, коли-б так, при случаї, на словах сказав, або просто записочку написав — чому-ж? І я-б по простому: ну, набив би там мордяку

одному, другому, посадив би у збірню, тай край. Суд скорий, правий і... таки милостивий; бо краще-ж дурневи взяти по ниці, ніж у тюрмі сидіти. Та ба! хитрий піп офіціяльну бумагу пише, щоб самому бути чистим, а все на мене звалити. Добре придумав! Та офіціяльну бумагу не сховаєш...

— Тьху! Бодай ви пропали.

Вернувшись до дому, становий ще довго думав, ходив по канцелярії, перегортав книжку законів, та сердито спльовував.

Потім зітхнувши він згорнув дознаніє про блюзнірство у пакет тай відправив його до судебного слідователя.

Судебний слідователь, ще дуже молодий чоловік, гарний, чорнявий, кучерявий, прочитавши дознаніє станового, здвигнув плечима.

— Чорт його знає, — подумав він, — як тая адміністрація, їй Богу, з усякої дурниці робить важне діло! Ну, на бісового батька було оце дознаніє робити і мені пересилати? Розпитав би так, на словах, ну, розправив ся-б сам якось із парубками „мірами кротости“ тай край. Ні, кортить бо „діло“ зробити та за якусь хлопячу вигадку втовкмачити дурних парубків у тюрму! Може вони хлопці й чесні, путящі, а посадять у тюрмі, то вже годі: вже арештанти і злодюги по вік. А бодай би вас усіх.

Нічого робити, звелів слідователь писареві розписати повістки і вивзати у свою камеру всіх парубків, що справляли похорон, і дяка Маковійського за свідка.

Точнісенько так вийшло, як з дознанієм станового.

Слідователь знов розпитав парубків і записав усе, а дяка вилаяв ябедою і вигнав.

Ще гірше жалко стало слідователеви парубків, коли він їх в очи побачив.

Він пригадав собі одно весілля за студентських часів.

Була у його тоді любка Наталя, якась бідненька швачка. Чи любив він її, чи ні, він тоді добре не знав — тепер бачить, що ні — а вона його любила, здавалось, щиро. Оце колись весною, у сьвято, вийшло ся до його скілька чоловіка товаришів. Прийшла й Наталя. Була й пляшечка, і чарочки. Один із товаришів гарно грав на гітарі і співав українські пісні. Наталя дуже любила ті пісні і залюбки слухала-б їх тай слухала-б, хоч і наганяли вони на неї сум та журбу.

І тепер ось вона задумалась, сумно затопивши очи через відкрите вікно кудись у далечинь. Вєсняний вечір був тихий, погожий, сонце заходило в рожевих хмарках. Молоде, майже дитяче личко Наталі було жалісне-жалісне, з тою поволокою смутку та журби, що наклала так рано на його сирітська доля і щоденна праця за для шматка хліба. Він сидів поруч неї так близьенько, що чув тепло її тіла.

— Випий, Наталю, веселійше буде, — сказав він.

— Не хочу, — відмовилась вона.

— Випийте, випийте, — намовляли товариші. — Не цурайтесь компанії.

— Пийте собі, не вважайте на мене, — відповіла вона, — мені й так добре.

— Та випий бо, — сидував він. — Ну, коли любиш мене, одну чарочку.

— Хіба без того не можна любити? — спитала вона.

— Ну, випий, прошу. Веселійше буде і тобі, і мені, і всім.

Наталія любо глянула на його, зітхнула легенько таї випила. А товариші співали гуртом!

Випем за щастя, випем за долю,
Випем за те, що милійше,
Щоб наша доля нас не цуралась,
Щоб в світі легче жило ся.

Випили знов, випила й дівчина у друге, таї наче справді повеселішала.

— Оце-ж, хвалити Бога, наші молоді й повеселішали, — сказав хтось.

Слово „молоді“ вподобалось компанії.

— А ну-те, повинчаймо їх, то й справді „молоді“ будуть.

І повинчали. Один був за пона, звязав їм руки хусткою, вогнув круг стола з самоваром, пляшками і чарками, гурт співав: Ісаїє, ликуй.

Вигадали зробити шампанське з шипучого лімонаду з коньяком. Пили всі, пила й „молода“.

Гітарист почав строїти гітару для нової пісні, коли враз почув ся неначе короткий, придуманий стогін.

„Молода“ впала ниць на постіль, сховала лице у подушку і плакала, ридала таким стогоном, що душу надривав...

Він, слідователь, і тепер неначе бачив ті худенькі плечі, що здригались від того безнадійного, безпорадного плачу.

Гидко було...

Це-ж було подвійне бльознірство, кощунство. Крім церковного обряду вони надругались тут над бідною, сирітською душею...

Де вона тепер, та бідна, покривджена „молода“?...

Слідователь глянув на „діло“ про парубків, що лежало перед ним на столі.

Чи не дивна це примха долі, що таке „діло“ вкинула в його руки? Він радіщий роздер би оце „діло“ на шматочки, та ба! Папір подерти, знищити можна, а „діло“ не загине... Закон. О! законе людський!...

І довго слідователь ходив по кімнаті з кутка в куток, грив нігті, кудовчив свої чорні кучері, а в кінці таки згорнув „діло“ у пакет і надписав зверху: „прокуророви N-ського окружного суда“.

Прокурор був середнього віку чоловік, худий, жовтий, нервовий. І служба, і діла обридли йому, обрид, здавалось, і увесь сьвіт.

Ніщо його не цікавило, ніщо не тішило. Службу свою він справляв як машина. І того дня, як одержав він пакет від судового слідователя з ділом про бльознірство, все чогось склало ся так, наче-б змовив ся увесь сьвіт дратувати нерви прокурора.

В ранці наробили чаду самоваром і через те голова боліла. Потім приїхала теща, яку він ненавидів. Дітей розпустили у школі на пуцання, вони були всі дома, бо жінка не пустила їх на двір через непогоду; день був холодний, прикрій, стояла мряка; діти, сидівши дома, зняли такий шарварок і гармідер, що хоч із хати тікай. До того ще теща і жінка заходились пекти якісь витребеньки та ласощі, цілий день щось товкли та терли у кухні, а з обідом через те опіанились. Ще й „діл“ цілу копицю нанесли з почти.

Буває иноді таке, що жити-б не рад, а тут усе тобі впоперек та на злість іде.

Було над вечір. Прокурор, перечитавши „діло“ про бльознірство, не пожалів і кришечки парубків, бо не звик він нікого жаліти, надписав на обложці: „подлежит суду по стаття 182“, тай відсунув „діло“ на бік.

У сусідній кімнаті діти зняли знов якийсь спів та регіт.

Він вийшов туди, щоб нагримати на них, таї здивованні спинився на порозі.

На столі світилось скілька свічечок, що полишилися з ялинки ще з Різдва; старший хлопець, надівши батькову крилатку і циліндра, правив щось як піп, мов би акафіст:

— Радуйся сороко, радуйся вороно, радуйся горобче, великий чудотворче!

А меньші співали гуртом:

— Совайся Ничипоре, со-о-ова-айся!

— Що це ви, паршуки, вигадали? — заgrimав несамовито прокурор, тупаючи ногами. — Я вас, дрантивих, рівками виперіщу!

З других дверей вискочила жінка з закачаними рукавами і масними руками.

— Чого ти визьвірився на дітей? — спитала вона.

— А ти не бачиш, що вони роблять?

— Що-ж? гуляють. Хиба вже і погратись дітям не можна?

— Це-ж блюзнірство, кошунство, — кричав прокурор. —

Тріх!

— Скажіть, Бога ради?! — дивувалась жінка здвигаючи плечима. — Давно ти став такий богобояливий?

— Але-ж це злочинство, карається законом, — казав прокурор.

— Ти здурів, — озвалась жінка. — Що-ж, своїх дітей до суду потягнеш може?

— Але-ж...

— Слухай. Я вже бачу, що твої нерви знов розходились. Дай спокій дітям; тільки їм і волі тепер від тієї науки, як розпустили їх на пущання. Невже-ж їм по струнці та по закону навіть іграшки свої робити? Іди краще куди, чи у клуб, чи до знайомих, розважиш трохи себе, то буде і тобі і нам краще. Іди. Гуляйте собі діти, гуляйте.

Прокурор грюкнув дверима таї вернувся у кабінет.

— Справді краще піти з дому кудись, — подумав він.

Випадком глянув він на „діло“ про блюзнірство, де його рукою, великими літерами було поставлено: „по статі 182“ таї... плюнув сердито, одагся і вийшов із дому. Проходячи двором по під вікнами дїтської світлиці він почув знов гурт дитячих голосів:

— Совайся, Ничипоре, со-о-ова-айся!

Лев Лотоцький.

Про́кіп Чіпчи́к.

I.

— А деж заткало від мазниці? Таж нема заткала! Марунько! Чуєш на, Марунько! Де заткало?

Так кричав Про́кіп Чіпчи́к, станувши з мазницею в руці посеред хати. Він устав сьогодні дуже рано, як лиш перші кури піяли, і лагодив ся на ярмарок до Бережан. Опавка з оброком стояла вже готова на лаві, таї дві курки, повязані шнурками, трипотали ся в кобели, не догадуючи ся зовсім, з якої рації їх о самій нівночи з бантів зняли і повязали.

— А є ти там, Марунько? — кричав дальше Про́кіп стоячи все на однім місці. — Є ти там? Де заткало від мазниці? Чуєш на, Марунько! Марунько!

Аж тепер убігла в хату Марунька, стара, висока жінка з поморщеним сухим лицем. Та воно тепер було червоне, немов намальоване. Стара надбігла з пекарні, від печі, де парило ся молоко для чоловіка на сніданок. Та чоловік ось ще й сердить ся. Марунька розсердила ся.

— Чого верещиш? Ще діти побудиш! — зашипіла вона.

Старий Про́кіп підняв мазницю в гору, не кажучи більше ані словечка. Він, бачите, любив, аби жінка дечого сама догадала ся. Та вона не догадала ся.

— Не видиш? — запитав.

— Та чому не вижу, ще мені не повилазили! Чому не вижу? — відповіла Марунька. — Виджу! Мазниця! Чого-ж хочеш від мене?

— А заткало де?

— Яке заткало?

— Та від мазниці! Дурна! Ще допитуєть ся!

— Чого ти хочеш, чоловіче? — почала Марунька. — Чого клопочеш мені голову? Я поставила молоко парити. Воно там збіжить!

— Хай біжить! Де заткало? — повторяв Прокіп піднявши ще висше мазницю.

— Чи-ж я бачила заткало? Чи мала його в руках? Чи мені в головоньці твоє заткало? — запитала Марунька випрямивши ся перед ним. Але він не злякав ся тай собі-ж випростував ся перед нею ще більше — голова досягла майже до самої стелі.

Тай на теє не зважав Чіпчик. Мов на перекір жінці замахнув мазницею їй поперед ніс, що стара мусіла аж відхилитись.

— Тото й біда, — буркнув серлито, — що ти не знаєш де що стоїть! Ти-ж якась газдиня! З чим я же поїду на ярмарок? Чим заткаю мазницю? Онучею?

— А тобі по якого чорта ярмарку? За чим хочеш тьопати ся до міста? Мазюки не стало? Над'їде Лейба, та візьмеш, а тим часом і заткало знайде ся.

— Я й кучму хочу собі купити.

— Ха, ха, ха! — зареготала ся Марунька. — Ха, ха, ха! Вже знов кучма?! Чи не десятий уже рік, як ти ту кучму купуєш?

— А ти як хотіла би? — визьвірив ся Чіпчик. — Га? Маю Жидови більше вивалити, як кучма варта! А, не дочекає його! О! торік, уже ось-ось приходило до згоди, та ні, завзяв ся клятий Мошко! Став на шістці і аві руш зломити Жида. Про шістку йшло!

— А ти чому не докинув уже тої шістки? Га? Дурний!

— Не докинув? Не докинув! Бо не варта більше і кінець! Жид знає і сам, що не варта, але завзяла ся котюга, та мов на перекір мені: ти тугий, а я ще буду тугійший! Ось куди воно йде, а ти кажеш! Жидів треба знати! А я їх знаю! О! знаю!

— Дурний Чіпчику, дурний! Лиш подумай, кільки ти вже тих шісток утратив через девять літ, від коли зачав за тою кучмою лазити... Пожаль ся Боже тої тарадайки; вже зовсім колеса розхлябістали ся!

— То я не їду возом, а верхи.

— Верхи? — запитала Марулька поглянувши на довгі ноги чоловіка. — Верхи?

— А вжеж; возом, однокінкою але їхати; тепер болото, — завважав Прокіц, помажуючи мазницею.

Марулька похитала лиш головою. В її очах видав ся Чіпчик, хоч був високий, дуже високий, в тій хвилі дуже маленьким. В її очах аж закрутили ся сльози.

— Маєш ту одну шкапу і ту заїдши! Не буде і хвоста на обійстю! — заговорила вона якось жалібно, мабуть чи не пригадавши собі лису малу кобилку, що мала на своєму хребті нести такого довгого чоловіка.

— Не бій ся! — озвав ся Прокіц, — не бій ся! Піде моя лиса, піде. В Загірного які коні, а не доважуть того, що моя кляча. Немов улан поїду на лисій...

Те сказавши зареготав ся Чіпчик так здорово, що аж діти на постели побудились. А дітей було у Чіпчиків двоє: чотирнацятилітня донька Гануся і синок Івась, якому йно що перейшло на шестий рочок. Було більше дітей у Чіпчиків, та вимерли геть... Либонь чи не девять гробиків мали Чіпчики на цвинтари і тому мабуть не могли нічого доробити ся, та лиш одну кобилину мали в стаїні.

— О! і діти побудив, ворог тяжкий! — сварила на чоловіка Марулька. — Спіть, спіть дітвоньки, ще не свитає! — додала обертаючи ся до дітей. — Спіть, ще час уставати. То тато лиш напосів ся, та женить ся від опівночи...

— Не слухайте мамі, ні, — каже Прокіц, — не слухайте її; я не женю ся, а їду на ярмарок. Булок куплю. А чи не бачили ви діти неприємком заткала від мазниці?

— Івась кітькав ся заткалом, татуню! — кликнула Гануся, і потермосивши брата взяла питати:— Де ти подів заткало від мазниці, Івасю? Ти вчора кітькав ся.

Довго не міг заспаний хлопець догадати ся, чого сестра від нього хоче і чого його так термосить, у кінці протираючи очка сказав:

— На присні під хатою.

Урадуваний Чіпчик побіг чим скорше на двір по заткало, а Марулька вийшла і собі з хати, аби відставити молоко, що вже мусіло спарити ся або може і вибігло. Діти почали на ново засипляти.

II.

Не знаю, чи довго Чіпчик „женив ся“ ще в хаті, але як ви́хав із подвіря на лисій, то вже добрий день був. Фіри гуркотіли одна за другою, а Прокіп, аби не вининати богачів, радше їм не уступати з дороги, тухтюкав на своїй кобилині боком по при самі плоти стежечкою, що діти втоптали босими ногами. Їде старий. Довгі ноги висять майже до самої землі, а де горбочок або камінь, то таки зачіпять підшвою. Посьміхають ся богачі мовчки в Чіпчика та не договорюють, бо знають, чим то пахне. Старий було і війтови не подарує, не то що. Лиш жінка мала над ним верх, й то лиш їй уступав густо-часто... А може й любив ту свою Маруньку, та не признавав ся до того, аби не дай Боже і до чуприни не взяла ся.

Чіпчик довго ходив парубком, довго... Вислуживши в війську десять літ із накладом ще парубочив яких шість літ і аж як чуприна почала сивіти, тоді почав оглядати ся за жінкою. Кинув ся то туди то сюди, та псяюхи дівчата лиш носиками покрутили. І довелось би може бідному Прокопови парубком лягати в могилу, як би не Марунька.

Вона була дочка вдови Насті Чмілички, що мала хатину генген аж під лісом. Та лиш ту хатинку мали вони тай огородець біля неї. Вбогі були. І мабуть тому Маруся довго не віддавала ся. Вже трицять їй було, та до дівчини ніхто аві чичирк. Звичайно, не було віна. Аж якось раз перед великодними святами Марунька, накупивши дечого в Бережанах, то муки, то цукру, то коріня, з спорим клунком вертала до дому стежкою через баранівський ліс. Тоді вже дерева повідчиняли були пуплішки і ліс сірів ся вже зеленою барвою. Та в корчах новно вже було вілечка то синього то жовтого, тай медункою заносило. А пташки так любо щебетали, що дівчина в ході зупинялась, аби послухати тої розради весняної, за якою серце дівоче так банує зинкою. І вілечка рада була урвати, та клунок не дав, гнетучи важко дівочі плечі...

Аж слухає дівчина, а на стежці позаду неї щось дудонить. Озираєть ся, а це Прокіп Чіпчик у новому сивому капелюсі. Парубок швидко йде, здоганяє її... На новому капелюсі в нього китичка з сивеньких пролісків. Сьміють ся очи. Ось і зрівняли ся. Спаленіла бідна дівчина; вона-ж у лісі, сама одна, а тут парубок...

— Добрий вечір!

— Добрий вечір!

Ідуть мовчки, та конче треба щось сказати. Аж ось заглянула дівчина китичку пролісків на капелюсі.

— А, ти вже й зілечка урвав? — каже вона. — А яке гарне, синє... Заквітчав капелюх! Новий?

— Новий, — каже Прокіп, — новий, інощо кунив. А ти чому не урвеш собі зілечка? Ади, кілько його скрізь, і синє, і жовте, і червоне...

— Нема як, клунок! — мовить Марулька.

— Клунок? — відповів парубок заглянувши аж тепер спорий тягар на спині дівчини. — Клунок? А він мабуть і тяжкий! Дай сюди, понесу, я дужший.

І ле ждучи на відповідь, зняв на силу клунок із її плечий і закинув на себе. Затдохкало серце дівоче, немов той соловейко в гущавині.

— Та ти не будеш їсти нашої паски, за що-ж будеш двигати муку? — запитала Маруся тихо.

— Хто знає? — каже Прокіп, — хто знає? А як би й прийшов, не дали-б кусничок?

— Та чому ні! Я й родзників купила!

— Ади! О, то прийду, їй Богу прийду!

— Прийди! — каже дівчина тихесенько кинувши палкий зір в очи парубкови.

— Іди, — каже Прокіп, — іди Марусю та назривай зілечка; заквітчаєш образи, Пречисту...

І стрибнула Маруся в корчі і рве те зіле синеньке, та мабуть чи не з кожного вириває на неї сивий капелюх із китичкою пролісків, палкі очи сьміють ся так завзято, наче-б говорили: ти мусиш бути моєю...

Нарвала Маруся всякого віля цілий снопок і ось уже коло парубка.

— На, — каже вона, — на, Прокіпе, неси зіле, а мені дай муку; вже змучив ся десь...

— Ні, ні, — каже Прокіп, — не змучив ся; піднесу аж до села.

І підієс клунок аж до села.

— Спасибіг, — каже Маруся, — спасибіг Прокіпе. А не забудь, що обіцяв ся прийти в сьвята!

Ось таке склало ся в баранівськїм лїсі, як цвило зілечко і як пташки співали перед самими великодними сьвятами. А по сьвятах Прокіп Чіпчик оженив ся з Марусею, дочкою вдови Насті Чмілички. Їй було тоді трицять лїт, а йому добігало до сорока.

III.

Сонце вже на два вужища підняло ся в гору, та не грїє; за те вітер осінній бе і бе в поморщене старе лице Прокопове, дує в подерту, зрудїлу стару кучму, що аж подала ся на бік... „Кляча“ підбивши ся густо-часто пошпотуєть ся вже, а старого аж по під ребра поколює. Клине. Радше би пішки, та ті клятї калабаньки здовж дороги немов регочуть ся до нього: спробуй, спробуй, то й ходаки потопиш! Їде старий. Уже всі фіри його повиминали, і він мабуть чи не остатним дишив ся. Та ось і він добив ся якось до того баранівського лїса. Тут ватишнійше; лекше й їздцєви і „клячі“. Прокіп наближав ся вже і до криниці, що випливала з під росохатого корча калини. Немов малесеньке озерце; вода чиста, прозора аж до самого дна; хто гляне, бачить себе наче в зеркалі. Та на калині не було тепер уже білого цвїту, ані коралїв червоних, ані одного листочка, всьо забрав вітер і понїс десь сьвятами; се-ж осїнь, люди стали купувати теплі кучми тай він ось вибрав ся за для того на ярмарок. Та водиця чиста, аж промовляє...

— Напою клячу, — каже Прокіп до себе, — напою, та повнїйша стане!

Підїхав до криниці. Не кляча, а старий вдивив ся в ту воду, вдивив ся та аж лице в нього викривило ся. Бож і справді мусїла його налякати та бурихата голова в високій, подертій рудїй кучмі. Аж прижмурич очі, аби не дивити ся на того страхопуда. Та ті очі. Ой дивні вони! Отвори їх, бачиш і те і се, а прижмури, то ще й більше побачиш... Вони тоді мов чаром якимось поведуть тебе на силу високо, високо аж у хмари, ще висше, або й землю провертять і ти зупиниш ся десь глибоко, глибоко аж на самому дні. Ті очі зачарують тебе і до тих любих солодких хвиль твоєї весни, що вже ніколи не вернуть ся, ніколи..

Таке щось склало ся і в Чіпчика. Він уже і виїхав із лїса баранівського, та пустив ся тою широкою дорогою, що веде від підлїсничівки до Бережан, а на якій як болото, то й утопити ся

можна. Тут падолина. Стогне кляча, западаючи деколи в болоті аж по живіт. Та старому Чіпчикови і не в гадці. Йому здасть ся, що ось то він на цісарському кони герцює, що він не той нуждар, а молоденький улан...

І поперед нього пересуває ся якась дивна панорама: це Відень, це Прага, це Будапешт, це Трієст, а тут море, море синє, широке, з зеленими островами. Ось уже він і в високих горах Тиролю; чути дзеленьканє малесеньких давночків на тирольських красулях, співають пастухи, аж гомін іде. А це що? Цеж Інсбрук, де він найдовше перебував. Ось він ходить по тих чистеньких улицах поміж рядами високих домів із плоскими дахами. А тут і площа перед цісарським замком. Перейшов здовж і поперек тай зупинив ся під фронтовою фасадю замку. І чує, як одно з високих вікон у горішньому ряді відчинилось і хтось заспівав звінким голосочком пісеньку в якомусь незрозумілому йому язиці. Поглянув, а там стоїть, немов русалочка, молоденька панночка з білою цвіткою в руді і співає. Співає так солодко і любо. Співає, а сонічко сьвітить і бавить ся з ясним волосячком дівчини. Дивить ся жовняр на ту ясну панночку, та здалось йому, що вона і всміхнула ся до нього. Та ось щось фуркотить у повітрі, фуркотить, а це тота квітка біла летить на нього. Він розняв руку, аби зловити цвітку...

Чи то сонце було тому винно, що тепер із полудня просто старому Чіпчикови в очи заглядало, чи справді вчипив ся його якийсь чар із тої води, де клячу напував, досить, що він забув ся зовсім, де він і що робить, і немов справді ловлячи білу квітку розняв руку із батогом, і батіг бебевх у болото.

— А маш! — кликнув Чіпчик опам'ятавши ся. — Якась омана виняла батіг з руки і в болото впав!

Нахилив ся з клячі, аби підняти, а тут і кучма тарах і собі в болото. О, аж тепер ровсердив ся старий, а не маючи на кого виляти злість, вчепив ся клячі. Ось і валить пятами в живіт, а кляча скаче і скаче, та тут і кобеля з курками і мазниця з заткалом пануть і собі в болото. Біда! Аж тепер пізнав старий Прокіп Чіпчик, що злістю нічого путнього не вдіє, та рад не рад аліз з клячі і з тяжкою бідою повитягав із болота все. Ось уже він знов на клячі. Вже супокійніший, лиш сопе тяженько. Сопе і клине. О, клине завзято! Дісталось тепер усім, і тому лісови баранів-

ському, і тій помані, що виглянула була з криниці до нього, а навіть і тій панночці з Інсбруку...

IV.

Ось уже наш Чіпчик у Бережанах на ярмарку. Прип'яв клячу коло воза кума Гарасима, а сам метнув ся за орудками, аби як найскорше всьо полагодити і за видка вернути до себе. Та та кучма! та кучма! Немов фіра сіна в'їхала йому в голову! Конче би треба. З старою нічого вже не вдієш: подерта, руда та ще й заболочена; важить за гелетку бараболь! Конче би треба! Та той Мошко, то котюга! Котюга!

Коло третьої години був Чіпчик майже зовсім готов. Уже ма-зниця повна; заткало помоцював ще й перевеслом. Кобеля аж віддула ся від усїлячини: є там і сіль і бохонятко білого хліба, і булки для Ганусі за заткало, є й вязка обарінків для Івася, що китькав ся заткалом, є цукор ледовий для старої, бо покашлює... Є вже все, лиш би ще з тою кучмою. Та не знати, чи вдіє що з тим клятим Мошком? Та треба би конче...

— Ось тут, кумо, — каже в кінці Чіпчик до кума Гарасинихи, — я то все лишу на возі, та піду ще в місто.

— Ще щось маєте купити? — питає Гарасиниха, що сиділа на возі ждучи на чоловіка.

— Ага! — муркнув Чіпчик, — я хотів би кучму; вже студено.

— Ой студено, студено; зима за плечима! — каже Гарасиниха.

Чіпчик досипав оброку клячі і поплів ся в місто. Вже й на ринку. Тут у найтемнішому куті, де сонце боже мало заглядало, розташував ся рудий Мошко з кучмами. Були тут усякі: чорні, сиві, красі, високі, низькі, фарбовані і не фарбовані. Мошка обступило зо трицять хлопів. Крик і гамір. Мошко звиває ся як муха в окропі. А його жінка Сура ані ччирк, лиш очима поводить, пасе, як мовили хлопці. Часом, як уже доходили до згоди, тоді аж Сура кидає ся до чоловіка, наче-б хотіла видерти йому з рук кучму і кричить: „Вус тїст ді, мешіґене? Хочеш подарувати кучму?“ Та Мошко відтрутивши жінку зараз каже: „Хай бере! Хай знає, що в Мошка купив за половину ціни“. І хлоп повіривши Жидови, платить урадуваний, що вдало ся йому кучму за половину ціни набутти.

Приступив якийсь чоловік невеличкий з досить вузкою головою. Розглядає ся.

— А що, свату, кучму? — питає Мошко.

— Ага! — каже той. — А масте добрі?

— Є, є, і ві Львові таких не знайде!

Се сказавши виняв зі скрині спору кучму, таку, що й два гарци бараболь влізло-б ся, і тиць хлопови.

— Може буде за велика?

— Що велика? Де велика? — закричав Жид і як стій, скинувши капелюх із хлопа, насадив йому кучму на голову так сильно, що аж о спину оперла ся.

Хлоп нічого не бачить під кучмою, наче під дашком, і лиш руками вимахує. Та Жид не дасть зняти кучми, ще притовкає з верха і кричить: — О, дивіть ся панове газди, чи може бути вже ліпша кучма? Лиш квітку причіпити.

І хлоп бере кучму.

Аж ось і наш Чіпчик. Мошко як стій пізнав свата, що торік о тій самій порі торгував у нього кучму. Він не любив таких сватів дуже, що з ними до згоди тяжко прийти. Побачивши Чіпчика аж іскри посипав з очей як вовк.

— Ого-го! — почав Жид, — у вас, свату, все ще та стара подерта кучма?

— Але не крадена, своя! — відтяв Прокіп.

— Торік мабуть не стало шістки, аби нову купити. Ось та кучма! та саміська!

Се сказавши виняв зі скрині спору чорну кучму, і подав Чіпчикови.

— Та сама?

— Та! та! Я навмисне заховав її для вас.

— Щож? Кілько?

— Два ринські.

— Ов! — каже Чіпчик, — уже подорожили кучми!

— Пішли в курс! — сзав ся хтось із гурту.

— Кажіть, Мошку! Кілько?

Мошко видивив ся на Чіпчика, немов його з'їсти хотів, та й Чіпчик впялив очи в Жида, немов хотів його з ніг звалити.

— Знаєте що, свату, — заговорив в кінці Жид, — я вже пристаю на ту ціну, що ви торік подали. Хай чорт бере шістку! Платіть!

— Та кілька ?

— Та те, що ви торік давали! Сімнадцять шісток!

— Неправда! — крикнув Чіпчик, — неправда, я торік давав лише півтора ринського.

— Але сімнадцять! Аби я такий рік мав! — кричав Жид.

— Коли п'ятнадцять!

— Коли сімнадцять!

— Коли ні!

— Отже так; нехай уже буде по вашому! — цідив поводи Мошко. — Спущу вам ще шістку; давайте шіснаць.

— Ні! П'ятнадцять; так як торік подав! — каже Чіпчик поклавши кучму на скриню. — Ви хотіли мене Мошку з майки взяти, та я не з тих...

— А я вам тої шістки таки не спущу, щоб ви і чорта з'їли! — закричав Жид.

— А я вам не додам тої шістки, щоб ви й дуба стали! — закричав і собі Чіпчик.

— Бачите, люди, — каже Мошко, — о шістку йде! Шістки гавда не хоче докинути!

— Бачите люди, — мовить і собі Прокіп, — о шістку йде! Шістки купець не хоче спустити!

Регочуться люди. Якийсь „інклюд“, не шістка. Та оба суїрники аж почервоніли. Кождий міг догадати ся, що поміж ними вже не прийде до згоди.

— Даш шіснаць? — питає знов Жид.

— Ні! — каже Чіпчик.

— А кількож?

— П'ятнадцять, так як торік!

— А щоб ти тріс!

І Жид розсердивши ся кинув кучму в скриню, а Чіпчик, не жуивши і тепер кучми, пішов уже просто до клячі.

Кум Гарасим уже зладив був коні до від'їзду і вони ждали лише на Чіпчика, щоби йому подати його орудину. Та ось і він, таки в старій подертій кучмі.

— А не купили кучми? — спитала ще Гарасимиха.

— Ні! — каже Чіпчик перевязуючи кобелю з мазницею, щоб їх перевісити на шії клячі. — Дорогі!

Гарасимиха лише поглянула на чоловіка усміхаючись, та незабаром вони й поїхали. І Чіпчик ладив ся сісти на клячу, аж

дивяться, а довкола нього з десять Жидиків. Вибалушили очи дивляться і дивлять ся. Це ще дужше розсердило Чіпчика. Він закричав на Жидиків, та вони лиш язики повивалювали. Не кажучи вже ані слова, Чіпчик сів мовчки на клячу і поїхав. Та на здогін за ним гнав ся регіт Жидиків, що верещали: „Кік! Кік! ер фурт нішт, ер гайт! Авф мане мунес, ер гайт аф зехс фісен!“

На щастє Чіпчик не розумів зовсім тої жидівської музики.

V.

Їде Прокіп Чіпчик із міста, та лихий як сто чортів. З очий його сиплють ся іскри. Та кляча не знаючи зовсім, що там у душі її господаря дієть ся, пофіркує собі здорово, мабуть від полови, що за день набила ся їй у нівдрі. Іншим разом був би Чіпчик повдоровив свою клячу, та сьогодні це й на гадку йому не прийшло; мов не чує, що вона форкає. В його вухах шумить і гримить хоркавий голос Мошка: „А я вам тої шістки не спущу, щоб ви й чорта з’їли!“

— Гм! — думає Чіпчик, — гм! Може й справді нема як йому спустити тої шістки? Може й кучма варта стільки, і я злевчинив не додавши такої марниці. Може і Марунька має рацію... Буде сварити! О, буде сварити! Може-б і вернути ся і докинути ту шістку? Та буде кепкувати Жидисько! Ні! радше в сиру землю, в чорну могилу...

Чіпчикови ставало щораз тяжше, аж звисла на бік стара сива голова враз із подертою, заболоченою кучмою. Чорна могила!... Гей! гей! Де Відень, де Прага, де Інсбрук, де та панночка ясна з білою квіткою, де те все?!... Далеко, ой дуже далеко! Лиш мріє, і відгуку не чути! Остав ся лише гріб, чорний, сумовитий... Коби хоч материнкою поріс, материнкою та розхідником... Треба буде штуркнути наперед паламареві Василю Халупі шістку, аби хоч довше подзвонив, як він прижмурить очи... Ось і добре стало ся, що не дав Мошкови шістки, буде на подзвінше, довше подзвонить, довше...

І старому здало ся, що справді наспів уже час, що ось-ось зажмурить очи і скінчать ся його „мізерація“. І поплили слъови з старечих очий...

Та ось він уже коло млинів графа Потоцького, вже й на височині за фільварком замостовим, де військо вправи відбуває. Та

що се тут? Зловж на гостинці народу як набив! Що се? Питає, тай зараз і дізнав ся. То приїхав властитель полку уланів, архикнязь, і задля сього завели офіцери перегони. Га, думає Чіпчик, стоїть наїд, стану й я. І завернув клячу в сторону площі, де відбували ся перегони, а щоб усьому гаравд приглянути ся, уставив ся з клячею на одному стосику натовченого каменя, що покладено адовж гостинця.

Сидить Панько Чіпчик на клячі. Дивлять ся і він і вона з підвисшена, немов із трибуни на сю чудасію, що там творить ся. Скрізь довкола площі хоруговки червоні, сині, жовті, а всіма вітер так фуркоче, фуркоче... В одному місці офіцирів повно; одні на конях, а другі таки так, а всі від золота і срібла аж сяють. Дивить ся Чіпчик, халав все старими очима, аж підніє ся на клячі. І немов стовп замаячів посеред народа і мусів кождому впасті в очи. Ба й сонічко, що вже схияло ся до долу, зупинило ся на його старому лиці, на сивому волосою, що добувало ся з під кучми, і на самій кучмі, тій подертій, заболоченій...

Ось і заглянули офіцери старого Прокопа Чіпчика з Ценева на клячі. Бо як же було й не заглянути? Він високий, високий, а кляча така малесенька, лиш вухами стриже. Заглянули, вже й гуторять щось поміж собою. В кінці під'їздить один із них на бистрому вороному коневі до здивованого Чіпчика і кличе:

— Ге, газдо!

— Що? — питає Прокіп, лагодячи ся з'їхати зі стосика. Він гадав, бачите, що офіцира наднесло, аби насварив на нього за каміне. Цеж офіцир цісарський тай каміне цісарське. Та офіцир молоденький лиш усьміхнув ся до старого.

— Бадю! — каже дальше офіцир, — може-б ви мали охоту попробувати ся зі мною в перегоні?

— Як то? — питає Прокіп вибалушивши широкі баньки.

— Ось там, ся велика чорно-жовта хоругов! Бачите?

— Таж бачу!

— То мета! Поскакаємо оба до неї. Хто скорше стане у мети, тому панове офіцери виплатять 30 зр.

— Справді? А ну забожіть ся!

— Ось моя рука!

Се сказавши подав офіцир свою руку в біленькій блискучій рукавичці старому Прокопови.

Прокіп якийсь час іще надумував ся, та в кінці згодив ся. І ось в'їхали на площу, висипану білим піском, молоденький офіцер на бистрому коні і старий Прокіп на сухоребрій шкапі. Як стій обступили довкола обох супірників усі офіцери. Розпитують його про його давню вояцьку службу, про Італію, про те, де й кілька разів був „у огні“. Все розвідали. І чудно, дуже чудно виглядав старий, сивий мов голуб дідуган поміж гурмою обсіпаних золотом офіцерів. Здовж гостинця розлягав ся голосний регіт. Та Прокіп не зважав зовсім на теє. Ні! він справді надіяв ся перегнати офіцера. І чому-ж би ні, цеж його лиса!...

— Тож зачинаємо? — питає офіцер.

— Зараз, зараз, бо тут іще з тою кобелею та мазницею треба якийсь лад зробити, заваджало-б, — каже Прокіп і зняв зі шні клячі свою орудину.

— Це потримає ось сей вояк, — завважав якийсь офіцер, і вояк прискочив, аби взяти кобелю та мазницю від Прокопа. Та Прокіп, заким віддав, ще наказував вояка.

— Уважайте, пане вояк, уважайте, аби не перевернути мазниці, бо повна; тай у кобели.. там цукор — стара покашлює, уважайте.

Ось і дали знак трубкою. Супірники уставили ся в один ряд. Поклепав рукою офіцер свого коня, що драв під собою землю, поклепав і Прокіп свою лису, хоч вона й не догадувала ся, з відкіля прийшла до такої ласки. Затрусів горніст у друге і оба супірники пустили ся до мети. Всі, що дивили ся на сю чудасію, бачили, як офіцер навмисно зупиняв коня, щоб дати перегнати себе Прокопови, та Прокіп сього зовсім не бачив. Нагнувши ся до шкапи пустив ся чвалом до мети. Жене. А щоб додати клячі гарту, валить обцасами в живіт, що бідна лиса аж хвостом крутить. Садить Прокіп, садить. Кучма злетіла, тай се не зупинило завязтого їздця. Жене як вітер. В кінці дочвалював до мети. Обертаєть ся і бачить, як офіцер і собі тепер чвалює завязато за ним.

Засьміяв ся сердечно старий і каже: — Файний ваш коник, паноньку, та не пара моїй кобилці... О, що ні, то ні! Я і зайчика дїгнав би.

І ось і кінець. Старому виплатили 30 ар. і він поїхав до дому.

Якось не давно був я в Ценеві на цвинтари, і мені показали люди довгий гріб, де мав супочипок і не потребував уже сварити ся з Мошком за нучу старий Прокіп Чіпчик.

Гріб уже був добре поріс материнкою і розхідником. Ще й оповідали мені люди з Ценева, що як старий Чіпчик помер, то паламар Василь Халуца дуже довго дзвонив. Сварили пан-отець і старший брат на паламара, аби не зривав дзвонів, та не помогло. Дзвонив во дві години: знати, старий Чіпчик мусів йому щось іще за жита всунути в жменю.

Тростянець 23/8, 1903.

К О К О Р О.

З япанських оповідань Лафнедія Гірна.*)

1. На стації.

Семий день шестого місяця 26 Меїджи.

Вчора приніс телеграф звістку, що в Фудуока зловлено знаного злочинця, якого й пересилають до Кумамато: його очікують із полудневим поїздом. Комісар поліції з Кумамато висланий до Фудуоку, щоби привезти арештанта.

Чотири роки тому вдер ся до одного дому при „Улиці Борців“ сильний злодюга; налякавши мешканців дому, він перевязав їх, а опісля забрав із собою не мало дорогоцінностей. Вправді поліційні агенти арештували його рівно в добу по випадку, злодюга не вспів навіть збути захарапченого добра. Та коли його вели до комісаріату, він розірвав кайдани, вихопив від поліціянта шаблю, зарубав його і втік. Від того часу аж до останніх днів і слід застив по ньому.

Недавно якимось відвідав випадково фукуокську тюрму поліційний агент із Кумамато і побачив там між арештантами чоловіка,

*) Отсі оповідання взяті з книжки Кокоро англійського письменника Лафнедія Гірна (Lafcadio Hearn, Kokoro. London, 1896). Автор Англієць, що родив ся на Корфу. Перед десятима роками приймив він япанське горожанство і перейменував ся іменем Койдзумі Якомо. Знаний япановід, професор япанської літератури в університеті в Токію, Базіль Чемберлен, висловляє ся так про твори Л. Гірна: »Наукова точність не лучила ся мабуть ніколи з такою ніжністю і вишуканою красою стилю. При читаню сих глибоко оригінальних нарисів ми пізнаємо в повні справедливості думки Р. Вагнера: alles Verständnis kommt uns nur durch die Liebe“. (В. Chambérlain. Things Japanese, ст. 60—61).

якого фізіономія врізала ся з фотографічною докладністю в його голові.

— Хто се? — спитав він надзирача.

— Злодій, — відповів той; — він сидить у нас під іменем Жусабё.

Тоді агент підійшов до Кусабё і сказав: — Твоє імя не Кусабё. Намура Тейчі, ти відповіш за убійство в Куамото.

Відкритий злочинець признав ся до всього.

Я пішов разом із величезною юрбою на стацію, аби подивити ся на злочинця. Я надіяв ся почути й побачити вибухи обурення; я побоював ся навіть, аби не прийшло до насильства: убитого поліціанта любили в городі, його кривні очевидно мусять бути між цікавими, а юрба в Куамото не відзначаєть ся особливою лагідністю. Я був певний навіть, що застану на місці зміцнений відділ поліції. Та мої здогади не оправдали ся.

Поїзд станув, як і все серед шуму і гамору, суєтні і шляпаня деревляних гетів *) та окликів хлопчат, що продавали японські газети і куамотську лімонаду. Ми чекали пять мінут, поставивши перед штахетками. Нараз з'явив ся арештант; поліціант провадив його до фірточки. Се був чоловік із диким поглядом, із низько спущеною головою; його руки були звязані ланцюжком. Арештант і поліціант задержали ся при фіртці; народ товпив ся, але мовчав. Тоді комісар крикнув:

— Сушхара сан! Чи є Сушхара О-Кібі?

Маленька, кругленька жіночка з дитиною за плічми, що стояла біля мене, відповіла „гай“! і продерла ся крізь юрбу. То була вдовиця убитого; дитина за плічми — його син. На знак руки комісара юрба розступила ся і подала ся назад, немов бажаючи зробити місце для арештанта і сторожі. На вільнім просторі, просто проти убійця, стояла жінка з дитиною. Запанувала жертва тишина.

Тоді комісар обернув ся не до жінки, але безпосередно до дитини. Він говорив тихо, але так виравно, що я міг спіймати кожде його слово.

— Дитя! Ось тут сей чоловік, що чотири роки тому назад убив твого батька. Тебе не було ще тоді на сьвітї; ти лежав під серцем твоєї матери. Нема в тебе батька, що любив би тебе,

*) Сандалів.

а винен тому ось сей чоловік. Поглянь на нього (комісар торкнув рукою підбородок арештанта і остро підбив йому голову в гору так, що той підніс очи), вдивись у нього, хлопчино, вдиви ся добре! Не бій ся. Тобі трудно, але то твій обов'язок. Поглянь на нього!

Хлопчина зирнув із за плечий матери широко отвореними, видно наляканими очима; параз почав він хлипати; опісля показали ся в нього сльози, але він послухно і щільно вдивлявав ся без упику в судорожне лице убійника.

Люди в юрбі неначе перестали дихати. Я побачив, як лице арештанта викривило ся, як він, не вважаючи на кайдани, упав на коліна, вдарив головою об землю і в пориві жалю ридачим захриплим голосом, що розривав серце, почав кричати:

— Прости! Прости! Прости мені, дитинко! Не зі злости я зробив... одурів від страху... хотів спасти себе. Якого зла я допустив ся, якого зла! Велике, невисловлене лихо я спричинив тобі! Та тепер за свій гріх іду на смерть. Хочу вмерти... рад умерти! Пожальуй же мене, дитинко, пожалуй... прости мені!

Хлопчина плакав тихо, як перше. Комісар підвів на ноги арештанта, що заточував ся; німа юрба розступила ся на право і на ліво, роблячи місце для проходу. Потім, зовсім несподівано, підняли ся довкола голосні хлипаня. І коли побіч мене промайнули бронзові лица стражників, я побачив щось, чого ніколи не бачив... що могли побачити лиш колись нечисленні особи... чого я мабуть більше ніколи не побачу... Я побачив сльози на очах у япанського поліціянта.

Юрба розійшла ся, а я лишив ся сам, заглиблений у думках про сю подію та про незвичайну мораль, яка впливала з неї.

Тут довершив ся суд, що карав, що не знав співчуття... Тут у розпучі заговорила совість, благаючи перед смертю тільки прощення. І тут були люди — можливо найнебезпечніші в околиці, коли попадуть у лють — люди, що все зрозуміли, що всім були зворушені, що задоволили ся жалем і стыдом, і були повні не пімсти, але великого болю за гріх... і то — завдяки простому, глибокому знанню трудностей життя і слабостей людської природи.

Та найбільше значучим — тому, що се характеристичне для сходу — було те, що привив до жалю був зроблений при помочи батьківських почувань убійника, при помочи могутнього почування любови до дитий, яка володіє в незвичайній мірі душею кожного Япанця.

Є переказ, буцім то найславніший з японських розбишак, Ішікава Гоймон, закрившись якось нічу в дім, аби вбивати і грабити, був очарований усьміхом немовляти, що простягло до нього рученята; Ішікава почав забавляти маленьку істоту і так забавився з нею, що пропустив принагідну хвилину для довершення задуманого злочину.

Оповідане правдоподібне. Поліційні справоздання подають річично випадки співчуття до дітей з боку професіональних злочинців. Кілька місяців тому назад був наведений місцевими газетами страшний випадок убійства, де була вирізана ціла родина. Сім осіб підчас сну буквально посікаво на штики; та серед тої маси тіл поліція знайшла маленького хлопчину, цілком не торкненого, що самітно повзав по калюжах крові. Конечно треба було признати, що убійники, які рубали на право і на ліво, не мало доклали заходів, аби не рушити дитини.

2. Г а р у.

Гару виросла в родиннім крузі; її виховували згідно з тими давніми поглядами, що пособляють витвореню одного з найсимпатичніших типів жінки, коли будь відомих світови. Домашнє вихованє вляло в неї таку сердечну простоту, таку натуральну грацію рухів, послухність і свідомість обовязків, які подиблеш тільки в Япанії. Душевні прикмети, якими визначала ся дівчина, були занадто шляхотні і гарні для суспільства з новим укладом життя. Таке вихованє навряд може бути розумне супроти навичок сучасного суспільства, та воно удержуєть ся ще в виді пережитка. Ся дівчина, зі своєю ніжною душею, була підготовлена до того, аби безумовно слухати свого чоловіка. Вона не сміла під ніяким видом зраджувати заздности, обиди або гніву, хоч би навіть обставини природно й викликали ті почуваня; вона мусіла поборювати блуди свого пана простою ласкавістю і лагідністю. Словом, від неї вимагано по просту чогось надприродного: бути ідеалом лагідности і самовідреченя. І їй удалось би мабуть осягнути се, але тільки в відношеню до чоловіка однакового походження, обережного, здібного відгадувати її почуваня, ніколи не порушати їх до болю. Гару вийшла з ліпшої родини, як її чоловік; мабуть він не був її варт, тому що не зміг оцінити гаразд її. Вони побрали ся за мо-

лоду; зразу бідували, опісля поступенно розбогатіли: муж Гару був добрим робітником. Деколи здавалось їй, що як вони були бідніші, чоловік любив її більше; а жінки помиляють ся рідко в таких річах.

Вона до сеї пори шила йому біле й одежу, а він розпоряжав ся її шитєм. Вона догоджувала йому у всім, помагала йому вдягати ся і роздягати ся, уклала все в своїм маленькім домику так, аби йому було вигіднійше; коли він ранком виходив на роботу, вона чаруючо прощала ся з ним і так само витала його вечером. Його приятелів приймала вона з особливою увагою. Господарку вела незвичайно економічно і рідко просила для самої себе чого будь, що вимагало грошей. Та їй і не треба було журити ся про себе; муж був щедрий і любив бачити її гарно одітою: одягнувшись, вона мала вид блискучого сріблестого метелика, прикрашеного складками власних крил, і муж любив брати її тоді з собою до театру і в иньші місця для розривки. Вона товаришувала йому по прогуляках, коли весною цвили мігдали і вишні, а літніми ночами увихали ся в п'ятьмі сьвітлячі мушки, або осіню, коли каштан покривав ся багровим румянцем. Иньшим разом вони пробували цілий день спільно в Майко, на березі моря, де сосни вигинають ся, як дівчата в танцю; або ходили по обіді до Кіомідау, до старого-старого дому, де все видавало ся сном, що переносив душу чоловіка на п'ятьсот літ назад: і великий тінний гай, і високі дерева і пісня потоку, зимного, прозорого, що вибивав ся з кам'яного заглиблення, і непереривне квиліне невидимих флетів, що звучало м'яко старинним напівом, у якому чути було ласкавість спокою з переходом у сум, виділо золотаве сьвітло, що губило ся в синяві над диском замираючого сонця. З виїзком тих коротких прогульок Гару рідко коли виглядала поза поріг свого дому: її родина і кривні мужа жили далеко, в иньших провінціях; знайомих відвідувала вона рідко і охочо лишала ся дома, займаючись складанєм букетів для ванькира і маленького вівтарика, де стояли боги, або прикрашуванєм кімнати, або годованєм золотих рибок у саду в ставку, що випливали на верх води, скоро лиш спостерегли її.

У Гару все ще не було немовляти, що внесло би в її жите радість або горе. Не вважаючи на свою причіску замужньої жінки вона мала вид зовсім молодой дівчини. Вона була по давньому проста як дитина, і се — поминувши її вмілість у різних дрібницях,

так впливало на її мужа, що він часто обертав ся до неї з просьбою, дати йому пораду в поважнім ділі. В таких хвилях її серце мабуть ліпше, ніж її гарненька головка, давало відповідь: несьвідомо вона приходила до постанов, що все показували ся правильними. Пять літ жила вона з мужем щасливо. За цілий сей час він був так уважливий до неї, як лише може бути уважливим молодий Япанець — купець, який відчуває, що його жінка обдарована делікатнійшою натурою від нього.

Та опісля стали несподівано його відносини до неї холодні. Се зайшло так несподівано, що в неї не було й тіни сумніву: причини були иньшого роду від тих, яких може побоювати ся бездітна жінка.

Вона почувала себе безсилою відкрити правду і старала ся доказати сама собі, що корінем усього — її недостаточна уважливість до мужа і до вложеного на неї обов'язку. Дармо питала вона свою незакаламучену совість, дармо старала ся вона всіми силами подобати ся чоловікови. Він оставав усе таким самим. Він не говорив їй образливих слів, хоча вона й почувала за його мовчанкою заглушене бажанє казати їх. Япанець, що належить до більше або менше інтелігентної класи, рідко буває нечемний, вульгарний або брусоватий зі своєю жінкою на словах. Звичайно більше або менше осьвічений чоловік відповість усе ласкаво, навіть на докори жінки. Япанський кодекс вимагає такого чемного відношеня від кожного мушчини. Своєю дорогою, чутлива і самолюбна Япанка не допустить простаковатого поведженя з собою протягом довшого часу; горячийша натура кінчить навіть самовбійством ізза якогонебудь простакуватого слова, киненого їй у хвили гніву; а таке самовбійство накладає на ціле дальше жите чоловіка печать нечести. Та єсть-же лютийші річи від слів і незавіднійші: нехтуванє і байдужність із наміром викликаня заздрости. Япанська жєнщина незвичайно вправна в тім вгляді: вона не сьміє виявити почуваня заздрости; одначе заздрість сильнійша від усякої науки: вона так само стара, як любов і так само довговічна. Під маскою байдужности переживає Япанка ті самі почуваня, що й її західно-європейська сестра. Вона так само чекає нераз і не може дочекати ся кінця вечірної візити, відходу веселих гостей, коли в кінці вона останеть ся одна, полишена сама собі, своєму горю.

У Гару були причини бути заздрісною, та вона була за великою дитиною, аби бистро відкрити їх, а служниці занадто лю-

били її, аби наводити її на гадку. Звичайно чоловік Гару проводив свої вечери в її товаристві, дома або дебудь поза домом; але все разом із нею. А тепер кожного вечера він виходив сам один. Зразу під видом якихось справ, а опісля і без виду, і навіть не говорив, коли вернеться домів. В самій річи він був штучно зловлений у заставлене на нього сильце: закрадчивий шепіт гейші поломив його волю, а усміх осліпив його очи. Вона далеко не була так гарна, як його жінка, але вправна в знаню ткати паутину чутливих мрій, що огортала слабих людей чим раз більше й більше, поки не приходив час ганьби й загибелі. А Гару не знала нічого. Вона не підозрівала біди, доки дивне поведене її чоловіка не ввійшло в звичай; таї тоді догадала ся вона лише по тім, що її гроші стали явно переходити в чужі руки. Він ніколи не сказав би їй, де проводить вечери, а вона бояла ся спитати його — він міг би подумати, що вона заздрисна. Намість того щоб заявити свої почування словами, вона стала така ласкава до нього, що розумніший чоловік покмітив би все. Та він по давньому мовчав і говорив лише про справи. І по давньому виходив вечерами. Неприсутність його ставала частішою і довшою в міру того, як слабла його сьвідомість. Гару була навчена того, що добра жінка повинна не спати по ночах вичікуючи приходу мужа. Вона так і постунала; нерви напружували ся хоробливо і охоплена лихорадкою, вона терпіла на безсонність, якої не улекшувала самітність, бо служвиці відходили звичайною порою і вона оставала ся сама зі своїми думками. Лиш раз повернувши незвичайно пізно муж сказав їй: „Мені по prostu неприємно, що ти так довго не спиш задля мене. Не думай очікувати мене на другий раз!“ Тоді думаючи, що він у самій річи міг би бути огірчений її поведенеж, вона усміхнула ся ласкаво і сказала: „Мені не хотіло ся спати і я не змучена. Най поважаний не журить ся мною“. Тоді він перестав цілком думати про неї, утішивши ся, що може покористувати ся її власними словами; і швидко після того не приходив цілу ніч. Те саме повторило ся і на другу ніч, а потім і третьої ночі він не прийшов. Остатній раз він не вернув навіть до снідання і тоді Гару арозуміла, що настане пора, коли її обовязок, обовязок жінки на-казує їй говорити.

Вона перечекала його цілий ранок, хвиля за хвилию, лякаючись за нього, побоюючись за себе; і в кінці вона дізнала ся про те лихо, що здібне глибоко зранити серце женщины. Її вірна

служниця сказала їй дещо, а про решту вона сама догадала ся. Вона захорувала, хоча не пізнавала того. Вона чула тільки, що вона зла, самолюбно зла, за спричинене їй терпінє, за те люте, проникливе, дратуюче терпінє. Настало полудне, а вона сиділа й думала, як би більш самовідречено висловити те, що наказував їй обовязок, перші слова докору, що ніколи не виходили з її уст. Нарав серце її стиснуло ся, як би від удару, все потемвіло перед очима і захитало ся, немов у головокружній вітрі: вона почувала скрип коліс куруми *) і голос служниці, що кликнула: „Поважаний вернув!“

Вона кинула ся до дверей, на зустріч, дрожачи всім тендітним тілом немов у лихорадці, побоюючись виявити свій біль. Він здригнув: замість звичайного привіту з усміхом на лиці — вона вхопила своєю дріжучою рукою шовкові складки на його груди і гляділа йому в лице очима, які немов розшукували хоч краплинку почуваня, і пробувала говорити, але могла вимовити лиш одно слово: „Аната?“ **) Майже в тій самій хвилі її слабенькі пальці розпростували ся, очи розтворили ся з дивною усмішкою і швидко, ніж він міг її піддержати, вона впала. Він хотів піднести її. Та в ніжній істоті буцім щось обірвалось. Вона вмерла.

Дивували ся очевидно не мало, плакали, безпотрібно прикликали до неї і притьмом бігали за докторами. А вона лежала бліда, спокійна, прекрасна; горе і обида щезли з її лица і вона усміхала ся, як під вінцем.

З найблизшого шпиталю прикликано двох докторів, — військових лікарів япанської армії. Вони ставили прості, різкі запити, що обнажували душу чоловіка, її нутро. Опісля вони виявили чоловікови правду, холодну і остру, як виточене вістре... і полишили його самого в мертвою.

Знайомі дивували ся, чому він не став сьвященником, — що було-б доказом пробудженої в кінці совісти.

Тепер він сидить у себе в склепі між паками кіотоського шовку і прегарними виробами Осака... серйозний, мовчазливий. Слуги вважають його добрим паном: він ніколи не буває брусоватий з ними. Часто працює по цілих ночах; переніс ся до иншого дому. В гарненькім домі, де жила Гару, поселили ся чужі люди. Властитель ніколи не заходить туди. Він боїть ся може побачити рухливий

*) Курума, дженрікша — каритка, яку тягають намісь коний люди. **) Ти.

привид, що рве цвітки, або нахиляєть ся з грацією іріса до золотих рибок у ставку. Та де він не був би в мовчазний час' відпочинку, він чує її присутність: вона тихенько шие у його голов, прасує і складає в пишні складки гарненьке платє, в яке він одягав ся, аби зраджувати її. Буває й так, що серед пайгорячіїших хвиль звичайного робітного житя шум і суєтня замирають у просторім склепі, перед його очима бліднуть і щезають ідеографи рахункової книги і роздаєть ся слабій, жалібний голосок, якого боги не хотять утихомирити, — в тишині свого самітного серця він розріжняє лиш одно слівце, що звучить як питає: „Аната?“

Переклав В.

Катюль Мандес.

Жмуток незабудьок.

Цілкою молода, ледви сімнацятилітня, гарна, хоч вихудла і бліда, в ясним розпущеним волоссі і синіми вохкими очима, божевільна сиділа на кам'яній лавці великого подвіря санаторії.

Довкола неї холодне сонце освічувало високі стіни, кидало свій сніжно-срібlistий покровець на плитки й пісок, на яким кілька рідких дерев, чорних і сухих, розтягали тінь своїх скелетів. Потягав сильний вітер, радше сьвіжий, ніж зимний, різкий і чистий, радісний; тут і там цьвіріцькали воробці. Коли би на галузках було листя, можна-б думати, що вернув ся цьвітень. У січні появляється така весна на годинку. Але бідна молода божевільна не звертала уваги на сю приманливу весну. Скулившись, ставши цілком маленькою, в вузкім одязі з краткованої шотляндської матерії, з боязливим виглядом чоловіка, якого хотять бити, вона сиділа на кінці лавки з похиленою головою і притискала до своїх уст жмуток незабудьок, на який одна за другою падали її сльози.

Доглядачка, що водила мече по оселі божевіля й болю, дала мені знак підійти до дівчини і поговорити з нею. Дійсно, вона не могла бути злою, така сумна і слабка. Почувши мої кроки вона швидко піднесла голову і утішно глянула просто на мене очима, в яких утіха висушила сльози, як сонце спиває росу.

— Ви шукаєте мене? — сказала вона складаючи руки немов до молитви. — Ви візьмете мене, візьмете з собою зараз? О, яка я щаслива. Мені, бачите, конечно треба звідси вийти, невідклично сьогодні до вечера. Я вже так давно не була у нього, не потішувала його; він певно так нудить ся і терпить сам один.

— Кого ви хочете піти потішити? — спитав я.

— Його — сказала вона.

— Його?

— Роберта Данієля.

— То ваш мвлий, паречений може?

— О ні! Наречений Жанни.

Я повторив трохи здивований: — Жених Жанни?

— Так.

— Він чекає на вас?

— Кожного дня протягом шістьох місяців.

— А деж він чекає на вас?

— Та там, де лежить. На цвинтарі. В своїм гробі. Ви не знаєте його пам'ятника? Він гарний. З білого мармуру, який іноді від сонця видаєть ся рожевим. Його імя — Роберт Данієль, вирізане на колуни, а в долині між двома спадаючими галузками стоїть маленька алябстрова урна, повна небесної вохкості, до якої птахи прилітають пити.

Я глядів на неї здивований, розсіяний.

— Ах правда! — сказала вона — ви не розумієте. Ви думаєте, що з кінцем життя все покінчене, що більше не думають, не рушають ся, коли поховані, що в кінці вмерлі — мертві? Се неправда, добродію. Ви не знаєте нічого тому, що ніколи не прикладали вуха до щилини гробу, аби послухати, що дієть ся в середині. Я також не підозривала перед тим, що зайшло зі мною, що трупи живі. Я не гніваю ся на вас, ви не можете того знати, що я знаю.

Вона урвала на хвильку, поцілувала маленький жмуток синіх цв'ітків і говорила помалу.

— Раз пішла я цілком сама на цвинтар Пер Ляшез занести вінець своїй давній монастирській подрузі. Я повісила свій подарунок на штахетках і вертала. В повітрі під облаками і хмарками було багато сьвітла, а лише подекуди тїнь. Різке проміне бігало між пам'ятниками, приходило, відходило, вертало ся, як діти, що бавлять ся лапанки. Було так тепло, так тихо, так гарно, що я почувала себе щасливою в тім місці болю — щасливою і веселою. І коли я переходила коло одного гроба, де розросло ся багато цв'ітів, у мене з'явило ся бажанє вірвати один із них. Се не було сьвятотрадством, правда? Я витягла руку. Налякана, ціла дрозучи, я зупинила ся. Там, під каменем говорив хтось ніжним голосом. О, я не помилила ся, я добре чула. Голос лебедів тоном

болю й надії: „Жанно, чи то ти нарешті?“ Я нахилила ся, аби ліпше чути, а він щентав іще, той голос: — „О Жанно, то ти в кінці? Відповідай!“ Давнійше я страшно бояла ся, тепер се минуло ся. Ніжкого страху. Лише великий жаль і ще більша ніжність. Я віднесла очі. На колюмні я прочитала імя Роберта Данієля і довідала ся, що він умер на двацятім році. Я зрозуміла все. Той, кого я вважала приспаним у могилі і хто не спав, мав наречену, на імя Жанну, що обіцяла йому приходити на цвинтар, але не приходила. Він очікував її все; кожного разу, коли крізь землю доходив до нього шум, він думав, що вона в кінці додержала йому обіцянки і питав: „То ти?“ Але йому не відповідав ніхто. Я відповіла. Він переніс стільки горя там у темноті, в холоді, в твердїм, вузкім гробі. Чь-ж я не добре зробила, бажаючи потішити його трошки? Я говорила з ним і брехала. „Так, сказала я, зближуючи на скільки можна свої уста до каменя, се я, се я, твоя Жанна“. О, я сильно бояла ся з причини мого голосу, він міг би пізнати мій підступ, не повірити, що то Жанна тут. Та мабуть наслідком грубости мармуру звук доходив до нього дуже слабій, неясній, змінений, тому що я почувала протяжне і глибоке зітхнене задоволення.

Він вірив, він вірив!

І ми почали обоє балакати тихо, ніжно. Ви догадуєте ся, що в початку розмови я говорила лише про неозначені річи, що могли відносити ся майже до кожної любови, майже до всіх закоханих. Я приневолювала його говорити, роздумувала над найменшими подробицями, аби скласти цілу історію, аби змогть зі свого боку говорити, як Жанна. В кінці по годині розмови я знала все, що мені треба було знати; і будь я самою Жанною, я не могла-б йому відповідати більше до річи. Я була з ним до тої хвилі, коли запряють браму цвинтаря. Другого дня я знов прийшла. Протягом трьох місяців, кожного дня, ми говорили одно одному дорогі і ніжні слова. Ми згадували весняний день, коли ми здібали ся в перше, перший усміх, перше стиснене руки потайки від наших матерій, що шли перед нами, балакаючи собі і не бачучи нічого. Кілько разів приходив він під фірточку маленького садка! Ми розмовляли крізь дерева так, як тепер крізь камінь. І часто передавав він мені крізь щілину карточки зі своїми власними стихами. Опісля наші родичі бажали, аби ми були щасливі. Смерть не хотіла того. Він заслаб. Ми ділили ся одно з одним своєю журою і даремними надіями під час довгої недуги. Але навіть вони, ті жалісливі спомини,

були нам приємні. І ті довгі розмови робили нас такими щасливими, як коли-б ми жили разом.

Та ба! Раз як я зібрала ся на цвинтар, аби занести Робертові жмуток незабудьок, про які він просив мене — се були його улюблені цвітки — моя мама ввійшла до мене з двома мужчинами, яких я не знала. Мене взяли, повезли. Мене умістили тут. Тут далеко сумвійше, як на цвинтарі. І хоча я тут як умерла, ми не можемо більше розмовляти з Робертом тому, що наші могили занадто далеко.

Вона перестала говорити, хлипаючи. Коли вона піднесла голову, то завважала мабуть мій жаль. Вона зрозуміла, що я не прийшов за нею.

— По крайній мірі — сказала вона — може возьмете порученє для Роберта? Він на Пер Ляшеві, я казала вже вам. Місце не трудно знайти. Воно лежить у горі і на ліво від головної алеї. Ви застукасте два рази об плиту тому, що він спить інколи. То був наш улюблений знак. Ви скажете йому, що Жанна — Жанна, чуєте? — від'їхала зі своєю матір'ю, але що вона за тиждень, два верне. Най він не сумує і не тратить терпливости, вона його любить. Ви скажете йому ще, що вона поручила вам принести сей букет і ви поставте його на мармурову плиту на середині. Се справить йому втіху...

Я взяв букетик і пішов. Історія скінчена. Та мені все таки лишаєть ся ще щось сказати вам, хоч ризикую видати ся вам сьмішним: я виповнив порученє.

Переклав В.

Октав Мірбо.

НА СТІЧУ ЩАСТЮ.

Моя жінка гарна як богиня. Ніколи чудовіші очі не освічували більшим блиском чарівнішого обличчя. Вона також безмежно добра. Я люблю її, вона любить мене. Нині саме шість місяців, як ми побрали ся. Шість місяців, чи се можливе? І ми вже розходимо ся. Так, учора ми порішили се серед слів. Ах, як ми плакали! При самій думці, що не побачимо ся більше, ніколи, ми обоє страшно терпіли. Се видавало ся нам неможливим. А воно все таки так; так ліпше для неї, ліпше для мене. Що станеть ся з нею без мене? А я, куди я піду, без неї?

Не забувайте, що я своїй жінці не маю нічого закинути. Абсолютно нічого, хіба те, що вона як-раз жінчина. Жінчина, се великий злочин! Жінчина, се темна, незрозуміла істота, загадка природи, в якій я не розумію нічого істотно. І вона те саме має закинути мені. Обвиувачує мене, що я мущина, якого вона не ліпше розуміє, як я її. Бо се правда, я її не розумію. Я розсліджував усі тайни життя, зглубив загадки багатьох істот, в яких не маю нічого спільного, яких мова і звичаї так відмінні від моїх, як гусениця від жайворонка. Чого шукає пес, чого хоче кіт, куди летить крук, се я знаю. Про жінчину не знаю нічого, нічого, нічого. Я не вникаю в її душу глибоше, як в душу якогось бога, як в душу морської трави.

— Ах, чому в тебе чоло не з кристалу? — сказав я до своєї жінки. — Тоді міг би я бачити дивний механізм твого мізку і слідити необчислиму працю твоїх думок. Ти не була би для

мене незрозуміли живучим образом, яким єси тепер. А тоді, хто знає? Може ніжною золотою шпилькою, як се робить годинникар із механізмом годинника, міг би я направляти твій хід по своїй уподобі...

А вона відповіла:

— А ти, мій коханий, чому твоя грудь не прозора? Тоді може я зроуміла би причину битя твого серця і довела його до згоди з моїм!

Чому? Так, чому?

Дивне диво! Розходимо ся, бо чоло моєї жінки не з кристалу, хоч такого чола ніколи не буде у ніякої жещцини, а моя грудь, як усі людські груди, з непрозорого тіла! Який сумний незрозум те життя!

Коли-б іще наше подружжє було одним із тих випадкових і конвенціональних зв'язків, яких стрічаємо так багато і якими приковують ся до себе дві істоти, що не мають нічого спільного в собі, тоді я не жалував ся-б. Але ні! Ми знали себе дітьми і бавили ся разом. Бачу її ще перед собою, серед великого травника, близько ставу, оживленого білими і чорними лебедями, бачу її в короткій суконьці, з голими ніжками, з ясним волоссям, що золотим плащем окружало її плечі. Котила перед собою обруч, або гнала за мною мяч із червоними і білими перами. І ми часто цілували ся. Вона розуміла мене, я розумів її. Ми читали в своїх очах, у своїх серцях, як у знайомій книзі, як у тій книзі з образками, яку її мама пояснювала нам на наше здивованє і радість. Тоді вона була той сам дух і те саме тіло, що й я, тільки дух вразливіший, а тіло ніжнійше. І я все слухав її, одушевляв ся нею і зворушував ся. Пізнійше ми ділили ся своїми снами і думками ще інтимійше, глибоше, більш інтелектуально, аж доки нам не видало ся, що в нас обоїх одним-одна душа. Наші почуваня, наші пристрасти були однакові. Ми любили ті самі книжки, ту саму музику, ті самі малюнки, тих самих бідних. В житю, в штуці, в терпінях не було нічого, жадної мрії, жадної сльози, яка-б нас не зворушила однаково, або бодай я так думав. В кінці все те навіть неправда, що тепер згадую з таким одушевленєм. Правда, тоді я відчував ті річи, але хто мені заручить, що вони дійсно існували? Чи не міг я їх сотворити в своїй фантазії, виключно в своїй фантазії? Вражіня, почуваня, якими я обдаровував її і які належали до мене, кружили довкола неї, не вникаючи в неї ніколи. Я бачив

її в світлі, яке виходило з моєї душі. Чому не бачу її так тепер?

Коли надійшов час, ми побрали ся. Се було ще від часу нашого дитинства так уложене і між нашими родичами і навіть між нами обоїма. Весільного вечера я і Кляра — вона називається ся Кляра, страшна іронія для жіночого імени! — проходили ся в ліску близько дому. Надходила ніч. Крізь листя високих дерев завважали ми перші бліді зьвізди. Між деревами появилася світляна тінь і то тут то там кидала блиски на кору дерев. На дорозі, якою йшли ми пригорнені до себе, побачили ми старця. Його плечі гнули ся під вагою набираного хворосту. Побачивши нас він став.

— Горлиці вже давно всі поснули, — сказав він. — Куди йдете ще так пізно?

— На стрічу щастю! — відповіла моя жінка, а її рука дрожала легко в моїй.

— Но, щасливої дороги! Але не будіть дровдів, бо се злі насмішливі птахи!

І поправивши собі тягар на плечах пішов своєю дорогою. Коли зник, мені видало ся, що за деревами чую іронічний сміх.

А за дерев вийшов місяць, масстатичний і рожевий, перекроєний через середину каштановатою галузкою.

— Гляди, — сказав я до своєї жінки, — який рожевий місяць. Кляра дивилася хвилю на його блискуче лице.

— Рожевий? Місяць? Ти нерозумний! — сказала. — Чи бачив хто коли, аби місяць був рожевий?

— Але-ж глянь тільки!

— Чому місяць має тепер нагло бути рожевий?

— Але-ж мій скарбе, бо він видається мені рожевим!

Її голос став ніжно відпихаючий.

— Що, ти дійсно хочеш обставати при тім, що місяць рожевий?

В своїм нерозумі я обставав при тім. Нерозум, зовсім певне! Бо що-ж мене обходило, чи місяць рожевий, синій або жовтий, особливо в тій хвилі? Але я відповів твердо і вперто:

— Рожевий! Рожевий! Рожевий!

Кляра впала на пень дерева, що лежав по дорозі, закрила лице руками і застогнала хлипаючи:

— О, мій Боже, мій Боже! Він мене вже не любить! Яке нещастя! Він мене вже не любить!

Я впав своїй жінці до ніг благаючи:

— Мій солодкий ангеле! Я не мав слухності. Місяць не рожевий. Ні, на правду не рожевий. Він... він... який хочеш. Я не маю слухності, даруй мені!

— Ні, ні, — стогнала Кляра. — Тобі здасть ся, що він рожевий.

— Присягаю тобі!

— Ні, ні, тобі таки так здасть ся. Ти тепер лиш так кажеш, аби заспокоїти мене. Але тобі все таки так здасть ся!

Я не міг удержати невеличкого сердитого руху.

— А коли-б мені так і здавало ся, то що має місяць, рожевий чи ні, спільного в моєю любовю?

Тепер Кляра дійсно розвілила ся. Вона крикнула:

— Що має спільного в любовю? Се ти питаєш? Ах, се ганьба!

І вона так сказано вгризла ся в шматок кори, що я бояв ся, аби не дістала нервового нападу. Я взяв її в обійми і обсилав пестощами та заспокоюючими словами.

— Але-ж тихо, моя солодка дитино, — шептав я. — Певна річ, місяць має щось спільного в моєю любовю, навіть дуже багато, розумієть ся! Я хотів лиш зажартувати, ти се знаєш, як недавно. А рожевий він не був і ніколи не буде! Рожевий місяць, що за нонсенс! Рожевий місяць! Га-га-га!

В запалі своїх запевнень я заперечив не лише рожеву барву, але й саме існуванє місяця.

Заспокоєна і задоволена шептала Кляра:

— Бачиш, мій коханий, чи я не казала? Неправда-ж, ти зробиш мені присягність і ніколи не казати-меш, що місяць рожевий?

Того вечера, нашого весільного вечера я зрозумів, що між мною і моєю жінкою пропасть. Може вона була вже й давнійше, і тепер я так думаю. Та певна річ, що я завважав її тоді в-перше. Ах, а дальші дні і місяці показали мені, що та пропасть стає щораз глибога і щораз ширша. Докази на се дали мені не могутні катастрофи та великі страховища, але ненастанна мука задля тисячів дрібних подій, яких незвичайна банальність зробила мене недужим. І той розділ, та пропасть була вже не пропасть, але світ,

безконечний, безмежний, не матеріальний світ, але світ думок, почувань, світ чисто інтелектуальний, між якого бігунами зближене немислиме. Від тепер жите стало для нас мукою. Хоч усе близько себе, розуміли ми, що ми розлучені на віки, а та безнастанна близькість наших тіл чинила розлуку наших душ ще більше чуткою, більше болючою. А все таки ми любили одно одне. Ах, що таке любов? І що можуть її слабі, короткі крила против такої безконечности? Видячи слъови Клярн, я думав: „Тільки одно терпінє може мабутъ влучити мужа і жінку“.

Але чого вона плаче?

Переклад М. Логинський

ІЗ АНГЛІЙСЬКИХ ПОЕТІВ.

ІЗ ТОМАСА МУРА.

Не молись, милий друже, за мене! Хоч гріх,
Я в моління не вірю тепер.
Є завзяті борці... Молись краще за їх, —
За того, хто ще духом не вмер!

Помолись за таких, хто надій не згубив,
Хто рад жити, як я був колись...
Мені важко любити, бо без краю любив...
Годі, пташко моя, не молись!

Не молись, милий друже, за мене! Коли-б
Навіть ангел сьвятий помоливсь,
То до Бога його молитви не дійшли-б...
Не молись же і ти, не молись!

ІЗ ЕБЕНЕЗЕРА ЕЛЛІОТА.

I. Молитва.

Боже! Молю ся тобі я:
Дай мені сили такої,
Щоб не вмирала надія
Серед недолі людської.

Щоб бездоганно прожити,
Твердо стоять до загину,
Рідному краю служити,
Чесно лягти в домовину.

Щоб не загруз я в болоті
Торгу, надбання, користі,
Серцем віддавшись турботі,
Як би живцем кого в'істи.

Краще скарай мене з рана,
Укороти мені віку,
Щоб каламутність погана
Плям не наклала без ліку.

Краще я з молоду кину
Сьвіт сей як море бурхливий
І під землею спочину,
Тим супокоем щасливий.

Будуть квітки процьвітати,
Травка зросте на могилці,
Будуть пташки прилітати,
Тьохкати мило на гильці.

II. Субота.

Завтра неділя. Дитино, вставай!
 Батько пішов працювати;
 Так поки вернеть ся, швидче давай
 Вбогу хатину вбирати.

Треба почати як мога раніш:
 Виметем сьміттячко з пилом,
 Щоб по куточках було чепурніш,
 Струсим легесенько килим.

Промінь веселий неначе погас...
 Змиєм підлогу й віконця;
 Дарма що осінь: потепліє в нас,
 Стане ясніше від сонця.

Двері гарненько кругом обітри,
 Я-ж поскидаю з ослона
 Зайве: на вулиці сум та вітри,
 Саме спочити для Джона.

Столик почисть, порозкладуй книжки;
 Знаєш сама: на доввіллі,
 Після тижневих трудів, залюбки
 Батько чита що неділі.

Вазу знайди та постав на виду:
 Рожу або які квіти
 Він одшукає, прийшовши, в саду,
 Осінню ще непобиті.

Моху для нас назбирає в гаю,
 Піде травиці нарвати;
 То вбереже ми хатину свою
 Краще як панські палати.

III. Вбога родина.

Неначе злодії прийшли,
 Все потрусили, все вняли,
 Все... Ліжко навіть в їх руках:
 Убогий засне й на дошках!
 Вся кров скипіла в бідаря:
 Він страшно глянув на катів,
 Наздогін кинутись хотів,
 Але... метнувся до шинкаря.
 Най славна Англія жие:
 Податок з хліба в неї є!

Не знає жінка, що робить;
 Давай дитину з горя бить:
 І жаль і зло на їй зрива;
 Аж зирк — вона вже не жива...
 Враз охопив смертельний жах:
 „Пощо родилась я на сьвіт,
 Чом не пропала в перших літ?“
 Нещасна зойкнула в сльозах.
 Най славна Англія жие:
 Податок з хліба в неї є!

І другий син не здужав жить :	Шкода просить, шкода молити !
В смердючій козубі лежить,	Байдуже судням, як болить
Убраний брудно в ганчірки.	У ньеньки серце, як вона
Чого-ж ховать не йдуть дяки ?	І непритомна і сумна.
Чом в домовину не кладуть ?	Спитали — суд не забаривсь :
Ніщо без гроший не бува :	Її на страту повели ;
Без гроший піп не похова,	Як хвилі люди попливли ;
Тай ями дурно не дадуть.	Бідарь стояв і похилився...
Най славна Англія живе :	Най славна Англія живе :
Податок з хліба в неї є !	Податок з хліба в неї є !

Голубка-доня в їх була,	Чи вам не чути, дукачі,
Та честь і сором — все збула :	Як вбогі стогнуть в день, в ночі ?
Прийшло ся в голоду вмиратъ,	Чи в вас душі нема зовсім,
Або звичайний шлях обратъ ;	Що кайдани скували всім ?
А там близесенько й тюрма,	Гей, схоженіть ся ! Прийде час :
Де смерть знайшла вона собі,	Правдива кара не мине, —
Матусю кликала в журбі,	Робітник на вік прокляне
Поки не згнула сама.	І ваші заходи і вас !
Най славна Англія живе :	Най славна Англія живе :
Податок з хліба в неї є !	Податок з хліба в неї є !

ІЗ БАЙРОНА.

Вставай, прокинь ся ! Не тебе,
 Елладо, кличу я до бою,
 А власне серденько слабе,
 Що не керує більш собою.
 І звагу й силу — все збуди,
 Згадай про батьківське завзяття ;
 Туди полинемо, туди,
 Де ждуть ратунку скуті браття !

Вставай, прокинь ся ! Не тебе,
 Елладо, кличу я до бою,
 А сам зворущю себе,
 Бо не керую більш собою.
 Вперед, вперед ! В гой славний край,
 Де всяк хапасть ся до зброї !
 За волю бий ся і вмирай,
 Де умирати-муть герої !

Переклад Павла Травневського.

ІЗ ПОЕЗІЙ АНДРІЯ ПАРАЩАКА.

I. Співай мені пісень.

Співай мені пісень
Про втрачений мій рай —
Журних, сумних, понурих
Пісень мені співай!

Розвіє сіру млу
Могучим махом крил,
І топить накипілу в літ
Зневіру власних сил...

Люблю я ті пісні
І звучний голос твій,
Несе він в пороку землі
В палату ясних мрій.

Я слухати готов —
А ти почни лишень
Журних, сумних, понурих,
Безрадісних пісень...

II. Недолітку дівчині.

Очиці в тебе мов алмаз,
Погідні, чисті, як роса —
А волос кучерявий —
Чого сьмієш ся раз-у-раз?
Чому ворухить ся коса
То в лівий бік, то в правий?
Гляджу на тебе, то тужні
Озвуть ся в серці струни...
Чому цвितеш ти не мені,
Чудовая красуне?

Очиці в тебе миготять,
І сьміло тонуть у моїх,
А позирк їх лукавий:
Рухливі вії затрепять
І вір твій хитро неребіг
То в лівий бік, то в правий...
Гляджу на тебе — жаль і жах
Снує думки ворожі:
Чи не підеш ти на той шлях,
Де хліб дають за — рожі?...

Леонід Грота.

Б А Й Ю И.

I. Орачі і муха.

У полі орачі орали;
 Домів над вечір повертали,
 І в волика в дорозі
 На розі
 Сиділа муха.
 На аустріч друга. — Відкіля?
 А та послуха
 І далі
 Йй каже: — Звідкіля?
 Та-дже-ж орали!

II. Не питай!

Тарас возив із ліса дрóва
 І здобав Гната. — Що то в вас,
 Питає, дядьку? А Тарас
 Йому і каже: — Що? полова.
 „Яка полова? Се-ж бо дрóва!“
 — А коли дрóва,
 То, хлопче, анай
 І не питай!

III. Митьків каптан.

У Митьки в каптані щось лікті виглядають.
 — Дак що-ж! — проказує, — же-ж лікті зашивають!
 Не бавячись, за голку він,
 Та до колін
 Каптан припав, ну ладити нодерте:
 Мало не чверти
 Рукáвнів одкарнав
 І лікті налатав.
 Каптан у Митьки знов на диво!
 Рукам но трохи соромливо...
 Та все це труньки!... Але щось
 Із Митьком кепське повелось:
 Хто-б не вирнув, із Митьки кпить ся.
 Прийшлось круг себе обдивить ся.
 Та Митька мій
 Не був дурний:

— О-о! — сьмість ся. — Тільки всього?

Та я такого
 Вдам каптана, що на за́каз!
 Чи то біда у перший раз?...
 Обтяв він фалди в каптанá,
 Рукавні надточив любенько,
 Тай на шпацір пішов гарненько,
 Хоча в рукавнях одна
 В його спина.

Миколо, голубе! не кли ся,
 А подиви ся:
 Чи не такий
 Бува й сюрдúтик твій?

Максим Олійник.

О† тобі школа...*)

Старий, Остап сидів на лавці, та грубими нитками зшивав по-дерту шлюю. Жінка Горпина порала ся коло нечі. Під печею на лаві сидів невеличкий девятилітній хлопчина. З за насухи виглядало кілька печених барабоць і кусень сухого хліба. Під пахою тримав книжку і табличку. З його великих свих оченят капали мов перли дрібні сльози, спливали по білім личку і падали на чорні посідані ноженята. Плакав хлопчина, а батько даяв і сварив:

— То Бог дав мені кару якусь — не хлопця! Преси — не послухає, бий — не послухає... Але я тобі раз кажу і то вже остатній, що до школи більше не підеш! Щоб я мав п'ятку за тебе заплатити, то заплачу, я покажу твоїм професорам, що їх карі не бою ся. Ти, синку, з книжки хліба їсти не будеш! Перше, як ще стілько письменників, стілько вчених не було, тоді й нам хлопам лекше було жити на світі, а тепер? Тепер куди лиш обернеш ся, то все пан та пан!... Ти хлопе, то лише плати та плати, аби мали пани за що бавити ся! Іще й красно їсти! А тут чоловік хленне троха голого квасику і з тим іде в поле та робить мов той віл у ярмі, що аж очи тобі на лоб вилізають!

*) Максим Олійник, се парубок 21 літ з Нивиць пов. Камінецького. Має лише III класу нормальну. Вчив ся лише з книжок, які роздобував йому один товариш, такий же бідний ученик. Охоту до читання має дуже велику. Цілими ночами, навіть при світлі місяця читає. Гарний також з нього бесідник. Подаємо тут першу пробу його писани, в якій можна бачити прикмети справжнього таланту. — *Ред.*

Кинув шлюку на серед хати, погрозив злісно кулаком хлопцеві та вийшов на двір.

Горпина наляла в чорне горнятко вишного молока і скоренько понесла за пів хлопцеві.

— Цить, Івасюню, не плач! На трошки молока, та пий скоро, поки батька нема, і вдягни ся в свитину, та вже підеш з ним у поле орати, бо видиш, яка біда! Що зробиш? Правда, кільки вже разів набив ся тебе за дурницю! Та я сама була-б рада, щоб ти щось умів так як людські діти, але щож я зроблю сама?

— Чого-ж, мамо, Степановому Федеві не боронять ходити до школи? — запитав заплаканий хлопчина.

— Бо видиш, сину, вони богачі, то мають звідки платити за науку, а ми? Ми їм не рівня! Скоренько збирай ся, Івасю, бо вже батько йде, зараз поїдете в поле.

Насинала в миску печених бараболів і поставила на лаву.

Осіній вітер свobodно гуляє по полю. Сонце сьвітить ясно, та його проміне не гріє вже, не пече так, як у літі. В горі високо, довгими ключами, вибирають ся журавлі до теплого краю і сумним голосом прощають ся з нами.

На невеличкім загоні оре Остап із сином стерню. Остап іде за плугом та раз-у-раз погукує на малі, худі коненята. Івась веде їх за повід та підіймає високо маленькі босі ноги, бо гостра стерня коле їх немилосерно.

Сонце зачало спускати ся що раз нижше і нижше, доки не закотило ся в кінці за ліс на спочинок. Остап випряг коні і пустив їх пасти ся, а сам привів два оберемки сухих гіляк, наклав огонь і ліг на сухому пір'єві. Івась сидів із другого боку на землі, їв сухий хліб і дивив ся в ту далечину, де закотило ся сонце.

— А правда, Івасю, — обізвав ся батько, — видиш, се найліпша школа! Плужок, ціп, мотика, то твої струменти! З них жив твій дід, батько і ти будеш з них жити! З книжки хісна тобі не буде!

Івась слухав і дві великі сльози покотили ся по його лиці. Легенький вітрець вицїлував ті горячі сльози з його лиця і поніс ся на легких крилах далеко-далеко...

Остап перехрестив ся, укритв ся свитою і васнув. Івась виняв тихенько з за пазухи книжку і зачав читати. Огонь блиснув ясніше, заглянув у бліде личко хлопчини і погас...

Івась сховав книжку за навуку і ліг на батькових колінах. Його закрила прака грубим, сірим покривалом, а посеред тої праки, ясним блиском зайясніла зьвізда його бевнадійного щастя. Він підніс руки, аби сю зьвізду зловити, але вона пурхнула і поплила поволи враз із тою пракою високо-високо і стала між найяснішими зьвіздами...

Він її вже не досягне!...

Грицько Кернеренко.

Цілюще зілля.

Леся була хороша та красива дівчина. Велике вражіння зробила вона на мене своєю чарівною, чудовою красою. Ця дівчина не була мені до вподоби, як завжди бува це між дівкою та парубком; о ні! Мені вона инче вподобалась, инче я її любив таї тепер так саме люблю. Це не любов звичайна, це свята любов, не егоїстична і не матеріальна. Я любив її очи, її чудовий стан гнучкий, волосся якое живописно та гарно розкуйовдане, її якийсь оригінальний ніс, голос, погляд — усе, кажу, любив я в ній, всім я любував ся, як любують ся красивою та майстерно зробленою статуетою в мармуру. Де-кільки років пройшло, як я її бачив. Через людий тільки чував, що вона дівчина вже рослява та на вид хороша; а маюб, так просто на диво! Живе у Петербурі, вчить ся рисувати, грає на фортепяні, на ріжні курси ходить, а за малюнки свої то вже не одну премію брала. І радий я був за неї, і втішно було мені чути так хороше про неї.

Літом 19.. року, саме в липневу спеку, поїхав я в гості до своїх знайомих верст за двадцять пять. Я й помислив собі: „Поїду пізнійше, як спека вже почне опадати“. Та таки, признатись, мітив я й на те, щоб приїхати прямо на обід; знайомі мої жили по панському й обідали пізно.

Так я й приїхав. Повдоровив ся з братом та сестрою (це-ж і були мої знайомі: він доводив ся мені двоюродним братом, а вона сестрою), таї питаю, як водить ся, чи живенькі, чи здоровенькі і таке инше. Сестра до мене й каже:

— А у нас хтось є! А хтось до нас приїхав!

— Хто-ж такий? — питаю я.

— Ходім обідати, тим часом і вона прийде, ти й побачиш її.

Сказала мені це сестра тай пішла до столу, на котрім уже стояла горяча страва. В цей самий мент у двері з сусідньої кімнати вийшла чорнобрива, не дуже висока дівчина, трохи вклонилася тай промовила:

— Здорові були!

— Здорові, Лесю! Яка-ж зміна в вас, і півзати не можна! — промовив я до неї; бо й справді велика зміна в неї була від тоді, як я її бачив. В цей мент я нехітю помислив, що все те правда, що я від людей про неї чув.

Посідали обідати. Де про віщо балакали: про вчення, про штуку, про те, иньше... Я-ж дивився на неї та любувався. Вся вона була поетична, артистична, весела та прудка... і нехітю сам я себе спитав: „Не вже-ж і вона недобра, не вже-ж і в неї все це, що здається чарівним, хорошим, усе це, кажу, нещире, все роблене? Не вже й вона, ще така молода людина, та вже закоштувала життєвої правди та щирости? Не вже і в її ще молодім серці по́тайно схована та сама гадюка, без котрої я так рідко зустрічав жінок у світі?... Далі я вже не міркував і сам себе дорікнув у тім, що може вона й справді чиста й правдива, а я на неї таке вигадую. І знову я любувався, дивлячись на неї. Обід тим часом скінчився.

Сонечко почало все низче та низче сідати і вже не так гріло своїм промінням.

Верст в п'ять від економії брата був гарний лісок. Я його дуже любив, бо в йому все так хороше й відлюдно. Кожний раз було, як їздив я в гості, хоч і не на довго, а було поїду туди: там якось вільно міркується, гарно там і з рушницею поблукати і душа там якось задовольняється.

І на цей раз після обіда схотілося мені поїхати у той лісок. Я й кажу:

— Чи не поїдете зо мною, Лесю?

— Поїду, як буде ваша ласка, — любо відказала мені Леся.

Ми поїхали на бідці одним конем. Кінь був хороший, вороний; бідка-ж на двох колесах була гарно зроблена по американському фасону: у двох там добре сидіти, самому й поганяти можна.

Поїхали ми та ще взяли в собою малого хлопця, сина брата мого, літ п'яти; бо як почали ми з Лесею сідати на бідку, то він пустив ся в такі реви, що хоч край світа тікай. або бери й його в собою; так ми його і взяли.

Леся взяла віжки.. і віжки держала вона якось чудно... Дорогою ми все балакали. Вона балакала з жаром, з душею; не раз дорікала мене в тім, що я дуже песімістично дивлюсь на життя, що старість ніколи не втече від нас, по цій причині треба бути завжди веселим, як кажуть, лихом об землю вдарити.

За балачкою і ліс перед нами з'явив ся. Прийшло ся перейти невеличку греблю і дорога вже прямувала в ліс. Гребелька була поганенька; я взяв віжки в руки та гарненько минув греблю і знову вручив віжки Лесі. Третяче взяла вона віжки і направила коня у лісок. Нас разом обняло прохолодою. І я й вона замовкли.

Над цим лісом колись і хазяїни були, був у йому порядок і справа, а тепер хазяїнів немає, тим то в ліску так дико й безлюдно. Високі тополі повистроювались у ряд по обидва боки, як салдати ті на муштрі; по рівних тополях тільки й видно, що тут саме те місце, де колись була стежка для нанів, (лісок і п'ятдесят десятин панської землі належали вже давно селянам), а тепер усе позаростало то пирієм, метлицею, а то й густим чагарем. Кінь наш настобурчив вуха, переминаючись боязко з ноги на ногу. У ліску повіяло наощама від дерев та від трави.

Дівчина мовчала: під силою вражіння чудового, поетичного ліса вона може боялась, а може й не хотіла й слова промовити. Тай самому мені не хотілось балакати. Сухе, нересохле віття гучно якось тріскало під колесами; кінь жахаючись оглядав ся то в цей, то в той бік; ще раз ступив тай зупинив ся...

— Возьміть віжки, а то я боюсь, — якось вирвалось у Лесі й це слово було знову початком речі.

— Ой, як же тут хороше! — з криком промовила Леся й замовкла.

Кінь зупинивсь, бо наскочив на старе зрубане дерево; я звернув у бік і ми поїхали далі. Дороги вже не було видно і я пустив коня на впрямець. Не було-б з нами дитини, то може ще й довго попоїздили-б ми у тому лісі, та боялись за дитину, щоб бува ще не застудити її, а тут ще й хмари почали збирати ся.

Заїхали ми в саму гущавину. Дерева тут високі і мов проміж себе так любо говорять; то гоїда їх вітрець тихенько, то птаство з гиком по верх тих дерев літа, то кошашня гуде проміж травною.

Чудова картина відкрила ся перед нашими очима, як тільки ми виїхали на узлісся: небо все вкрило ся темними, грізними хмарами, котрі то там, то сям розсікали ся наче золотими гадюками — то блискавки одна за другою виблискували, то разом зникали у темному просторі грізних хмар.

Грім зі страшенною силою загуркотів над нашими головами і мілким дробом перекочував ся далеко десь зникаючи. Навкруги повіяло прохолодою, дрібний дощик починав по трохи крапати. Кінь наш побіг веселійше. Дощик починав припускати все дуще та дуще; ми обов бояли ся за дитину та поїхали швидче... Я подивив ся на Леся і вона мені здала ся такою хорошою та правдивою!...

— Що, як би нас кінь поніс так, щоб аж дух забило?...

Не встигла ще вимовити сього Леся, як почав я хльоскати батогом коня; кінь поніс нас так швидко, що тільки й чути було, як вітер гудів проміж вуха... І нараз я перестав хльоскати коня і соромно мені стало за те, що я з примхи Лесиної ні за віщо побив так сердешну скотину... Я вихопив у Лесі з рук віжки і разом зирнув на неї. Леся руками затулила свій вид і радісно, радісно реготалась... і в цей мент вона мені здала ся такою гидкою!... і чого було їй реготатись?...

— Ой, як же ви мене побили батогом! за те й покатали добре! — ледве дух спиняючи промовила Леся та показала мені свою спину, на котрій ще видні були паси від батога. Мені разом стало соромно і я ніяк не міг втямити, як це я замісь коня та полосував батогом Леся?

— Чом же ви мене не зупинили? — запитав я її.

— Не хотіла зупиняти: ми так швидко летіли, так гарно було!... а ви все одно, батогом бсте коня, та розгоняючи батіг — мене по спині... За те як хороше, як хороше було!... ох!... аж дихати важко!

В моїй голові разом проїмайнуло: чи правду вона каже, чи щире все те, про віщо вона говорить із таким жаром? Я ще раз

пильно подивився на неї і зустрів її чистий, правдивий погляд...
В цей мент я увірував!

Чи довго ще буде в неї ця щирість, чи довго ще вона буде такою правдивою, якою видалася мені в цей мент?... Вона була так саме правдива, як та природа, котра грізно стояла навкруги нас.

Ця недовга поїздка в ліс була цілющим зіллям для хворого мого серця та душі!

Орищин.

В ГОРАЛЬНІ.

По скінченій роботі в затири сходяв я на перший поверх і в галерії приглядав ся машині.

Я любив слухати її ритмічного туркоту змішаного з бренькотом трибів від помпи, що раз-у-раз тягнула воду до збірника. Вже давно бажав я обслуговувати її; я бажав смерти машиністови. Задрим оком слідив я кожний його рух... Машина стоїть, як скований велитень-силач; але стоїть грізно і, здасть ся, ось-ось пирснуть кайдани і силач вирветь ся... Підходить машиніст. Повідкручував курки від циліндра, покрутив колісцем від труби і велитень шипить: виганяє воду з циліндра. Машиніст попихає ногою і обома руками розмахове колесо, аби переправити корбу через мертві точки, і машина вже гуляє. Чому вона його не зловить і не потре? Тоді я був би машиністом, бодай тимчасовим.

Раз, коли видавали горілку з магазину, машиніст набрав того благородного напою в горнятку і так собі догодив, що аж заслаб. То була вода (а властиво горілка) на мій млин. Горальник призначив мене до машини, бо видів, що я мав до того дуже велику охоту. Годі висловити, з якою гордістю пускав я машину в рух, з якою любістю попихав я обома руками і ногою розмахове колесо. Одно мене тільки гризло, а то, що я не міг намастити корби, коли машина була в руку, а що я так подивляв на моїм попереднику. Мазив я його, коли машина стояла, але то не вистарчало, бо при довшій руку корба скрипіла і свистіла дуже жалібно. Тоді я на великий страх горальника звільняв машину і мазив корбу. А немало натерпів ся я від дотинків одного товариша, котрий раз

підглянув, як я, узброєний в баньку в оливою, гонив за корбою, а не можучи лійкою потрапити в порівку, всадив баньку між корбу і дрюк, а ті пігнули її до не пізнання. Від тоді докидавав завжди, коли йшов попри мене: „А намасти-но корбу, бо свище!“

За тиждень очунав мій попередник і я пішов назад до затирні.

По всій роботі розходили ся жонаті по домах ночувати, а ми парубки лишали ся в горальні. Стелили собі на галерії свити і лягали.

Заким нас сон зморив, говорили ми байки або иньші кавалки. Кітловий любив оповідати, як то подорожні виють із верби горілку течити.

— Я-ж видів на власні очі, — каже бувало, — як раз такий драшпуга провертів у вербі діру, заткнув у неї дудку і наточив собі повну флящину горілки. Або раз, — то вже оповідав мені Микулів Максим, — один дідич не хотів такому подорожному дати заповоги, а він також вивертів у вербі діру, зашвав у неї дудку і випустив тим способом усю горілку з магазину в рів.

Коли я доказував безосновність таких неблиць, бож як би який чоловік міг таким способом точити горілку, то наточив би собі багато, продав і не потребував би ходити за жебраним хлібом, то кітловий зараз мені й рубне:

— Який ти дурний, хоч був у школах! А хто-ж купував би таку горілку, що вже перейшла через чортову міць?

Старий Микита Павлишин, наглядач над парубками при волівни (він знав ся на худобі) ночував часом також із нами. Він знов оповідає бувало, як раз чорт позпускав із ланцюгів усю худобу, а його самого вкинув у бражарку; щастє, що хоч браги не було багато та що не була горяча.

Найраньше вставав грубар і палив під кітлом. Коли паромір показував чотири атмосфери, машиніст пускав машину, а я йшов на стрих молоти солод. Тої роботи я найгірше не любив, бо вона відбувала ся десь коло п'ятої години, коли я ще „в середині“ спав. Моя віячка попадала ся дуже часто між шпичі колеса від млянка, а раз то я мало руки не позбув ся. Як я в таких разях завидував тим товаришам, що обслуговували парник! Вони могли спати мало не до семої, бо бараболі могли в парнику і без їх помочи варити ся.

Коли вже варені бараболі витиснено в парника до затирні, я, затерши їх солодом, міг чекати спокійно, доки не охолонуть до

11°. Тоді сходив я звичайно на кадкарню. Там збирали ся підчас обіду майже всі парубки. Сюди зносили нам із домів їду. Ми сідали на східцях і сербали з близнят борщі та проковтували галушки. Часом, коли страва була за надто горяча, ми мірили термометрами її теплоту. При тім вели ся нерас досить філософічні розмови. Павлишин Микита оповідав, що коли був при обдукції того Пн-липа, що попарив ся в бражарці, то завважав, що чоловік у середині подібний цілком до свині. При тім виступали йому сльози з очий. Уже не знаю, чи то були сльози жалю, що чоловік такий подібний до свині, чи сльози радості, що він, Микита дійшов до такого відкриття. Знов Шпотилів Петро противив ся тому і казав, що як би свиня з'їла такого горячого борщу, як він (Петро), то запекла би ся. На те відповідав Микита такими позаплутуваними аргументами, що ледви чи дав би їм раду навіть той, що вміє точити горілку з верби.

Як прийшов до кадкарні який недосьвідний, ми заставляли його нюхати затир, що кис у кадках, і мали немало сміху, коли він відскакував від кадки з заплаканими очима.

От, добре було.

Ів. Калениченко.

Л к ж о з а л к ж о м.

Давно збіраєть ся Кирило Неткач купити собі корову, але ніяк не спроможеть ся; хоч коли й збереть ся десятків на два рублів, то дивись і розтратить їх; не те, так друге що будь вирветь ся: то воза нового купив, то ворота поставив, тай самому-ж таки не ходити голодрабцем, ковшину купив за десять карбованців.

Воно як би ті заробітки більші, або земельки наділів два, то й можна-б як небудь охвірувать ся: продав би зайвої пашні тай справив, що тобі треба, а то-ж усього один наділець ледви-ледви тільки вистарчає прогодувати свою сімю. Ще хоч хвалити Бога сім'я не велика, усього пять душ; двоє тільки таких маленьких дівчаток, що за дарма хліб їдять.

Парубійка в його слава Богу даремно вже шматка хліба не а'їсть: цілісіньке літо в економії беть ся і кожного місяця приносить до дому аж цілих шість карбованців.

Але щож, як шість карбованців, великі хиба гроші? Вони-ж на його й ідуть: таке прокляте заведеніє в сьвітї настало, хоч що хоч роби, а щоб чисто одягать ся... Щоб і пенджак шерстяний був, щоб і чоботи витяжки з брижами були, і сорочка ситцьова з квітками, та ще й попругою ремінною підперізувать ся, он куди хватай! Так почали витівать молоді хлопці, що прямо скоро зовсім із панами зрівняють ся.

Попробуйте сказать якому небудь дурню про се: куди ти, мов, пнеш ся до багатів? на що ти за послідні сиравляєш таку

дорогу одержу, яка тобі зовсім не до лиця? — то він тобі такого заспіва, що ти ще й з роду не чув.

— Хиба в мене, каже, душа з опущька, або багач лучший од мене? Хиба тільки багачам жить та красувать ся в гарній одежі, а нам і ні?

Отакый одвіт як почувеш, так більше вже й охоти не буде балакать.

Отак то: хоч Неткачів Петро й заробляв рублів по скілько в місяць, та старому Неткачови мала користь із того була.

Але-ж він таки й сам зумів зібрать ся за се літо рублів на скілько: то поле чуже орав, у кого коний не мало ся, то кони з поля возив, а то діждавши осени буряки пиряв у сахарний завод, тай заробив за все те аж двадцять і шість карбованців.

— Оце, — дума він, — як діжду сьвятої Покрови, поїдемо з жінкою на ярмарок тай купимо собі корову, а то за зіму Бог зна що трапить ся, щоб і гроші бува не потратили. Та на зіму й скотина дешевше продасть ся. Всяке між людьми бува: то харчів бува малувато, або скрутно приходить ся, то вже яка-б там корова не була, а лихо бачивши треба її збувать. Харчів у мене, слава Богу, стане на зіму: возів з чотири добрих гичи привіз із панських буряків, гречана солома гарна єсть, на половину з березкою, половка всяка: гречана, вівсяна, хобіттячко, на двох із конем у волю стане. А зіму, Бог дасть, переживши, вона нам на літо телятко приведе, і будем тоді їсти молочко... Не буде вже тоді жінка безпереч докорять мені, казать за кожним обідом і вечерею: „Всі люди як люди, а ми як нелюди; у всіх молоко єсть, усі їдять молотну кашу, а ми тільки й давимось сухою“...

Так думав собі Кирило Неткач, та не так воно прийшло ся.

Днів за три перед Покровою приходить у село чоловік із панської економії підводу наймать. Неткач під той час стояв коло свого двора і балакав із двома сусідами.

— У кого тут єсть добра коняка, щоб повезти канторщика на город? — пита той чоловік селян.

— А хиба, — кажуть селяни, — в економії коний своїх не стало?

— Та конї то — каже — єсть, та не дають чогось.

— Мабуть то нашкодив щось?

— Та було, — каже.

— А скілько він дасть за те? — запитали селяни

— Та казав : і трьох карбованців не пожалію.

— Та дешевше й годі везти по цій путі, тай то ще як у кого охота буде.

На дворі, бач, грязюка здорова була : днів три під ряд дощ такий лив як із відра, по всій вулиці скрізь калюжі стояли, мов ті озера були.

— За три рублі і я повеау, — сказав трохи подумавши Неткач. — Коняка в мене путяча, — думав він, — кладь не важка буде. Дві душі їхати-ме всього, він та я ; хоч дорога й грязькувата, та за день доїдем, 25 верстов усього, та відтіль за день доїду, два дні всього згаю і добюсь трояка.

— Коли-ж він казав їхати ? — пита Неткач того чоловіка.

— Та зараз, — каже. — Оце йди запрягай тай поїдем в економію, він доси вже зібрав ся.

Неткач не довго думавши, скорій у двір, посипав коню овесця і став лаштувать ся. Підмазав гарно віз дьогтем, помостив на возі куль соломи, щоб м'яко було канторщику сидіти, набрав мішок вівса невійки для коня, а потім запрягши коня, накинув сірак на плечі і поїхав в економію. В економії Неткачу довго не прийшлося барить ся; канторщик уже зібраний був, зараз же сіли й поїхали.

З дому виїжджали вони, — нічого не було ; одїхали верстов скілько в поле, почав дощ бризкати, далі більший, ще більший, а скоро такий пороснув як із відра. Але того мало, що дощ : ще й вітер підняв ся з холодного краю, та такий холодний та здоровий, так і проймає до кісток. Верстов з 15 проїхали, а дощ і не думав переставати ; поменьша на яку хвилину троха, а потім знов ще й більший припустить.

В Неткача давно вже й рубця сухого не було, тай і змерв як собака, аж зубами цокотів ; не радий був, що й поїхав.

— От нечиста мати понесла мене, — лаяв він сам себе. — Дурнішого над мене й не пайшло ся !

Але про троячку як здума, зараз веселїше йому зробить ся.

— Ну та нічого, — дума тоді, — як небудь доїдем до города, ні терши ні м'явши нічого не буде ; хоч і обмокну добре, та за те троячка добюсь, а Кузьма та Ягор і сухими дома будуть, та хвиги їм буде.

Незабаром стали вони переїжджати село. Канторщик дивиться, що Неткач обмок як куриця і зуботряси ловить, звелів повернути до винопільки. *)

— Підвертай, дядьку, та випем по сотці, щоб тепліше було їхати, а то я, — каже — хоч і не обмочився (у його бач зонтик був), та од вітру здорово змерз.

Під'їхали до винопільки. Канторщик вийняв з кишені гаманець із мідними заціпками, достав відтіл срібного коповика і сунув Неткачу в руку. Неткачу того й треба було: бігом побіг і виніс дві сотки. Випили їх нахилки.

— Однією й не розігрієшся! — каже канторщик киваючи головою, — іди та ще по одній виноси!

Виніс Кирило ще дві сотки. Висмоктали й ті.

— Отепер так буде, — замовив канторщик. — Хоч і більший вітер підніметься, так не померземо...

Канторщик після сього запалив цигарку, а Неткач достав хліба кусок із торбинки і поїхали собі.

Канторщик не пивши горілки, мовчаком їхав, мов язик у його прив'язаний був, і п'ять слів за всю дорогу не промовив. Але випивши дві сотки зараз веселіший став і забалакав до Неткача, почав оповідати про своє горе.

— От, — каже — дядьку, яка в світі неправда. (Канторщик був іще парубійка, а тим бач і звав Неткача дядьком). Скільки не годив управляющому, скільки не старався, з усеї сили старався!... А от один раз не вгодив і все моє пропало... Розщитали мене і коня не дали. А за що? спитав би його. За пустяк діла, котре нічого й не стоїть...

— Не журіть ся, паничу! — одказав під кінець Неткач, у котрого теж пішла переміна од горілки: так йому зробилося весело, як неначе він найшов де сто рублів грошній, і тепло йому стало, аж душно, як би дощу не було, то й сірак би зкинув. — Не журіть ся, — продовжав він усміхаючись, — такому молодому та розумному скрізь місце буде...

— Об тім то я, дядьку, не клопочусь, місце я найду яке захочу... Дуже жаль мені тої правди, за що вони розщитали мене, як би знав?...

*) Нар. етимологія зам. монопільки, се-б то шинку.

Довго вони вели таку мову, поки і в город приїхали, а приїхали туди пізно вже, сьвітло давно просьвічене було. Одправивши канторщика куди слідує, Неткач і собі поїхав на постійний двір ночувати. Кінь його по грязькій дорозі їдучи зовсім був пристав, на силу ноги тяг. Неткач поганяючи коня розмовляв до його:

— Нічого, гнідний, одбули своє. Як не як, а добили ся тро-
яка. Аби на постійний приїхать, там нам добре буде: ти будеш
у сухому стоять, під повіткою, а я в теплій хаті спати-му.

Але приїхавши на постійний двір, Неткачу вже й місця не
було під повіткою; не тільки що під повіткою, і серед двора було
повно коний та возів. Вози все стояли найбільше з городиною,
з капустою, з буряками, з картоплею. Діло, бач, було саме під ба-
зарний день, то иньші селяни, щоб не опізнити ся на базар та не
прозівати тим часом доброї ціни, і повиїжджали у город на ніч.
І не хотіло ся Неткачу становити ся серед двора і лишати коня
на дощі гибіти цілу ніч, але инакше годі було. А дощ усе лив
тай лив, не думав і на хвилину переставать, а часом ще й мете-
лиця летіла.

— Ну вже-ж як небудь переночую. Адже й людські серед
двора ночують, — подумав так собі Неткач і став випрягать. По-
дивив ся, що людські коні повкутувані лантухами та ряднами,
і свого обкутав лантушиною, насипав овесця в задок і пішов у хату.

Обігрівши ся в хаті виїняв шматок хліба з торбинки і став
вечерять. Повечерявши пішов до коня навідаться та підсипати
йому вівса, як що той він поїв. Доходить Неткач до коня, дивить
ся: кінь його стоїть чогось не веселий, голову повисив аж до землі
й вівса не їсть.

— Чого-ж се ти зажурив ся, що й вівса не хочеш? — ба-
лака Неткач до коня. — Води хіба тобі дати? Ось і води дам.

Узяв, пішов, води витяг цеберку, колодїзь у дворі був. Під-
носить під морду цеберку з водою, а кінь і води не схотів.

— Що-ж се воно таке? — дума Неткач. — І вівса не хоче
їсти і води не пє. Хіба того, що втомив ся він дуже? Ну, нехай
одпочине трохи, ще ніч велика, успіє до сьвіта попоїсти.

Подаштував на йому лантух, котрий був ізсунув ся на один
бік, підбавив вівса ще трохи в задок і пішов у хату спати.

Неткачу після дороги спало ся добре, дарма, що він на мо-
крому ліг і мокрим сіраком укутав ся; за ніч і не прокидав ся,
аж тільки перед сьвітом устав.

Уставши накинув скоренько сірачину на плечі і побіг до коня подивитись ся, чи живий він, чи здоровий, чи поїв овес так ще йому підсипать тай лаштувать ся до дому, бо дорога не близька була. На дворі вже починало свитать, дощу вже не було, а був якийсь легесенький туман і маленький морозець. Доходить Неткач до коня і закаменів в ляку: кінь його стояв однаковісінько так, як і звечера: в понуреню головою, і овес не рушаний був. Холодно, холодно стало на душі в Неткача, мов гадюка обвилась у його колосерця. „Із'ів коня я, — дума він, — збагнував ні нащо. Чого мене понесло по такій лихій годині? Ах дурень я, великий дурень, дурнійшого і в світі не водить ся!“

На дворі тим часом зовсім уже розвиднілось. Деякі й мужики повиходили запрягать своїх коний, та виїжджати на базар. Підступили до Неткачового коня, стали його облапувать та совіте прикладати.

— Твій кінь, чоловіче добрий, замерз здорово, — казав Неткачу старенький дідок. — Тобі було-б його поставити під повіткою та сухою рядниною обкутать добре.

— Та я його лантухом укривав, — каже Неткач — та тільки, бач, мокрим.

— Ото-ж то й є, що мокрим, — казав дід, — тим то він і захворав у тебе. Запрягай його та прогони добре, щоб він трохи розігрів ся, отоді він і їсти буде і поправить ся.

— Та ні, — сказав другий чоловік, полапавши коня за вуха, — тим йому не поможесть ся, що прогониш. Чого-б він там замерз? Адже-ж ось і другі коні серед двора почували та Бог милує, й нічого. Се його якась хвороба напала, обгодував його або що.

— Ти збігай, чоловіче, коновала найди, щоб кров йому пустив, а то щоб чого й поганого не вийшло.

— Де тут найдеш того коновала, — педумав Неткач, — поїду помалу до дому, може воно за дорогоу минеть ся.

Розплатив ся з хазяїном за ночівлю й поїхав. Верстов три проїхав нічого, кінь ішов помалу, далі почав становить ся, ще далі більше, більше, а потім і зовсім став, хоч убий, ні в місця. І так бив ся, бив ся Неткач і на силу к' півдню прибив ся в те село, що горілку в канторщиком пили, як туди їхали.

В селі тим чоловік був знайомий Неткачу. Попросив ся до того чоловіка в двір, розпріг коня там, а сам розпитавши чоловіка

любіг скорій за коновалом. Поки Неткач знайшов та привів коновала, то в коня вже й духу не було, здох.

Заплакав гірко Неткач по коню тай прийшов до дому в самою пугюю.

— Отак же жінко, — казав він ступаючи в хату, — не їли ми свого молока в роду і не доведеть ся й їсти!

І розказав про своє тяжке горе. Заплакали всі горячими сльїзми тай остались бідувать без коня.

Падїж робучої скотини для бідного чоловіка таке велике нещастя, що й розказати про його не можна; в гибїллю коняки чоловік усього лишаєть ся, мов без рук остаєть ся. Кїнь для його все: він його й возить, він йому й робить із усеї сили, і все хаяїство мужикове за конем держить ся. Не будь тих коний на сьвітї, хто й зна щоб люди й робили тоді. Але багацько таких людий, що й сеї доброї скотини не пожалїють: лишають їх бїдолах жменї тїї вївса й охалка сїна, годують коний соломою та половою, а те все продають та гроші пропивають. А тож тїльки жменя вївса та охалок сїна й єсть усї на всі кїнські ласощї і вся їхня плата за дуже важкеє працювання!

Спершу Неткач думав без коня быть цілісїньку зиму. — Яким робота зимою? — думав він. — До млина тїлько з'їздить тай усе. Аби годувать його даром, лучче ті харчі продать, так гроші будуть. Але пробувши два місяці без коня, так йому опротивїло, що гірше й не треба: самий пустяк — мішки в млин одвести, і то нї на чому, і то йди до сусїда просить; даєть сусїд коня раз одвести, а на другий раз уже й губу копиить... Тай то: хїба-ж кожного разу стане тїї совїсти лїзти до чоловіка в вїчі? Підеш, попросиш раз, а в друге вже й стидно йти.

На силу витрївав Неткач два місяці без коня; так йому вдало ся довго, як наче три годи вже він без його був.

Дождавши сьвятого Миколоая почав збирати ся на ярмарок коня купувать, а на дворї саме така заверюха зхопила ся, що й сьвіта божого не видно: несло, мело, крутило й вертіло на всі боки і засинало снїгом із гори й в низу.

Але він і на заверюху не подивив ся; устав пораньше в досьвіта, укинув собі окрасць хлїба в торбїнку, увяв у руки добрий цїпок, щоб не страшно було полем самому йти, перехрестив ся із двора йдучи і пішов на ярмарок.

Заверюха на дворі добре нагулявшись за день, притихла наче трохи, коли не коли зірве з стріхи снігу, кине як хто лопатою та й знов стане тихо; мороз теж не великий був.

Але се тільки в дворі так було. У поле вийшов Неткач, там уже зовсім иньше стало: і вітер більший був, і сніг здорово несло, а дороги й кришки не видно було, скрізь біло й гладко.

Поки лежала дорога поміж ровами, Неткачу добре було йти, мов по вулиці: по той бік рів і по другий, (панська земля була обкопана ровами). Верстов три пройшов добре. Як же ровів не стало, хоч навад вертай ся, ніякого слідочка не видно, все снігом заметено; хоч би ще ті зірки видно було на небі, по зірках би можна прямувати, а то й ті десь у хмарі поховались.

Іде Неткач і веселить себе думкою: аби вовка не пострічати в полі; а заверюхи я не боюсь і без дороги обійдусь, навпростець дойду. Мені не сто верстов іти, п'ятнадцять усього чвалать, п'ять верстов, здасть ся, вже пройшов, а десять як небудь перебіжу. Хоч би скорше свитать починало, тоді мені лучче стане йти, почнуть люди їхати на ярмарок, то може хто й підвезе трохи.

Іде, йде та все думки дума: — Добре я зробив, що не послухав жінки та не одложив до масниці, все таки тепер дешевші коні, ніж на масниці, та ще бува як і не такого попадеш, то можна тоді його збути, а иньшого купити.

На дворі почало вже розвидняти ся. Неткач трохи зраднішав, пустив ся скоріше йти, та все озираєть ся раз пораз навад. От, от, — дума він, — хто небудь їхати-ме та підвезе його. Але скільки не озирає ся, не їхав ніхто.

А заверюха все своє робить, крутить та несе, та де далі більша розбираєть ся, так у вічі й бє, хоч очий не розплющуй.

Пройшов іще трохи.

— Що за знак? — балака собі, — пора-б наче хутору вже бути, а його ось і не видно. Чи я часом не збив ся з дороги?

Став, постояв, подивив ся кругом, не видно нічого.

— Ні, мабуть ще я не пройшов семи верстов.

Подумав так собі і пішов далі. Йшов, ішов і надумав ся.

— Чого мене понесло по такій халепі? Хто тепер буде на тому ярмарку? Ет, там і собаки не буде. Давай вернись до дому, перебудем як будь до масниці, а тоді й купилю.

Постояв трохи і завернув ся.

Як почав іти назад, як почав, уже й змерз добре і їсти захотів, а ровів як нема, так і нема. Стане, постоїть, дивить ся, дивить ся, не видно нічого. Біліє сніг тай усе, та далеко й не видно. Зовсім бідолаха закрутив ся, не зна куди й іти : направить ся в один бік, іде, йде, не видно села ; повернеть ся на другий — чеше, чеше, аж утомив ся, а села як нема так і нема. Бідоласі вже й страшно зробилось.

— Пропає я, — дума він, — пропає ні за що! Не дай Бог до ночі, як не потраплю в село, тоді капут мені, замерану.

На дворі вже й смеркати починало, а Неткач усе по полю блукає та прислухав ся, чи не загавка де собака, або півень закукуріка? Ні того, ні другого не чує було. Пристав зовсім і ноги не несуть. З горя бідолаха аж плакати став, тай не диво : хоч кому так страшно видимої смерті.

До самої півночі бив ся по полю, ледви-ледви потрапив у село, тай то прийшов не з того краю, що виходив, а з другого кінця. Чуть живий уліз у хату, увесь у снігу заметений і пучки на руках і на ногах поодморожував.

І щож : ся проходка по снігу даремно не пройшлась для Неткача. Як захворів після сього, як захворів, цілу зиму як є проваляв ся. І попа привозили заприцащать, трохи був і не вмер. Але для Неткача сям лихо ще й не скінчило ся.

Дождавши масниці Неткач став трохи вичухувати ся, почав по хаті помалу ходити, їжу деяку став їсти, але до роботи ще не гідний був : куди-ж йому до роботи було йти, що він і на чоловіка не був похожий! Цілу зиму проболіть не аби що! Як би шкура не держала, то й кістки-б його розсипались.

В середу на масниці балака Неткачиха з старим Неткачем :
— Що нам оце старий робити? В Якимівці оце на масниці ярмарок, хто нам коня піде купувати?

— Та я вже й сам про те думаю, — каже Неткач.

— Ну так як, підождем хіба до Ягорія, поки ти одужаєш?

— Е, ні, стара, до Ягорія далеко ждати, тоді вже й вівси посіють. Треба тепер купувати.

— Та хто-ж нам його купиць?

— Та хто-ж, ви й ідіть з Петром, людей попросите, вони вам виберуть і виторгують.

Побалакавши отак старі, Неткачиха й пішла розпитать сусідів, чи не їхати-не хто в ярмарок, щоб і їх підвезли туди. Розпитавшись приходять до дому.

— Була я оце, старий, у Левченкових, вони завтра їдуть на ярмарок, лошака поведуть продавать; обіцають ся й нас підвезти. Тільки Кузьма мені не раз їхать. „Чого ти, каже, там не бачила? Ми й в Петром купимо“. Так як же старий, ти скажеш, чи їхать мені, чи не їхать?

— Хто й зна, що й казати, — каже Неткач. — Петро в нас роззява здоровий, у таке бува втешеть ся, що коли-б і гроші там не пропали.

— Та нічого, старий, ми йому прикажемо, щоб він Кузьми слухав ся, а Кузьма чоловік знаючий, в конях його ніхто не прошибне. Тай Петро нехай привчаться ся, бо не маленький, слава Богу, вже девятнадцятий наступив, пора вже до діла привчати ся.

На другий день під'їхав Левченко з малим за Петром під Неткачів двір. Петро тоді вже був зібраний, зараз сіли й поїхали. Неткачиха виражаючи Петра аж за фіртку вийшла та приказувала: Ви-ж глядіть, Кузьмо Тихоновичу, самі дивіть ся там, щоб помилки бува не вийшло. Я на вас Петра припоручаю, а ти Петре тож слухай ся дядька, самовільно не поступай.

— Та не турбуй ся, Григоровно, — казав Левченко, — усе гаразд буде. Наче ми маленькі, чи що? Нас ніхто не проведе.

Сіли в сани, перехрестились на дорогу і поїхали собі.

Їдучи дорогою пита Левченко Петра:

— А що, багацько взяв грошей на коня?

— Та рублів трицять, дядьку.

— Ото й нічого. Тепер, здасть ся, коні не дорогі, за трицять рублів можна доброго купити.

— А на що ви свого лошака ведете продавати? — запитав Петро. — Хіба він не годить ся по халяйству? Ви лучче-б кобилу продали.

— Еге, Петре! Чого-б то я не схотів! Лихо заставля продавать, нічим у касу заплатити трицяти рублів. Певне, як би ті гроші мали ся, я-б ні за що його не продав, коняка добра з його буде, він хоч ростом і невеличкий, але сила в його добра: скільки на кобилу снопів накладав, стільки й на його, і хоч би тобі раз де затнув ся, бігом цілу дорогу йде, раз по раз за віжки придержуй.

— Отакого-ж як би й собі попасти! — сказав Петро.

— Попадем, Петре, попадем, я вмю їх вибирать, не раз доводилось.

Дорога до Якимівки не далека була, 15 верстов усього; к' півдню сонце не підбилося, а вони вже й там були. В Якимівці ще того дня ярмарок ні сякий ні такий був. Поставивши коний на ярмарку, купили малому гостинців, щоб коний беріг, а самі подались по ярмарку роззяви половить.

Цілий той день провели так, ні одного діла не зробили. Петру коня не купили і Левченко свого не продав. Дождавши вечера заїхали на постійний двір переночувать.

Народу на постоялому дворі багацько було, ті з кіньми приїхали, ті вивели що небудь продавать, а ті купувать, кожному своє діло було. Левченко та Петро вибрали в кутку порожнє місце, поскладали одежу свою і стали вечерять.

Повечерявши питає Петро Левченка:

— А що, дядьку, чи скоро тут полягають спать?

— А на що тобі треба? — каже Левченко.

— Та я хочу піти в трахтир чаю напий ся, а то після риби води захотілось.

— Так що, піди, аби не барив ся, а то щоб чого не той...

— Та я не забарюсь.

І пішов.

Приходить Петро в трахтир, попросив собі чаю, сів і пив. Людий у трахтирі багацько було, все чай пили. Пив Петро чай і розглядає то на людий, то на картини, що по стінах висіли. Але картини та люди мало його цікавили. Йому цікаво було дивить ся в кімнату: там за столом сиділи якісь два молоденькі панки, ні в одного ще не було ні вусів ні бороди, волосся на голові тож було маленьке і стирчало як на їжаку. Петро спершу подумав, що те мабуть були якісь канторщики з економії, бо одежа така була на їх, як і на тому канторщику, що батько в город возив, котрий був Петру аж опестилів, що місяця ходячи до його записувать ся. Сі два панки, що Петро на їх очи паявив, чаю не пили, вони з якимсь чоловіком в карти грали на гроші і раз по раз вигукували: Красна виграв! Чорна програв!

Петро бачище раньше чув про таку гру в карти; чув він про се од своїх хлопців, котрі в городі жили і пробували грати, опо-

відали, що їй вигравать приходилось, як коли то їй по десятку рублів вигравали.

— А що, як би їй собі попробувати, — подумав Петро, — чи не виграв би їй я десятку? Он як би виграв, яку-б тільки радість зробив домашнім! Доложив би ту десятку до своїх, тай учистив би за 40 карбованців коня.

Як ось той чоловік, що грав із панками в карти, прийшов і сів в боку коло Петра.

— А що, виграв скільки небудь? — запитав його Петро.

— Та пощастило, — каже. — Аж цілу п'ятьорку добив ся.

Почувши таку штуку Петра ще їй більша взяла охота: пійду, спробую, може їй мені вдасть ся.

Напив ся скоріше чаю, оддав п'ятака трахтирщику і пішов туди в кімнату, став коло стола і дивить ся. Тим часом підступив туди їй другий чоловік і став грать у карти. Спершу тому чоловіку не повезло: аж цілих два карбованці програв. Почухав ся за вухом, що не везе, зараз хотів було їй од стола удирать, але чогось роздумав ся і положив іще карбованця; і так за яку хвилину виграв аж чотири рублі той чоловік; схсавши гроші в кишеню чоловік той більше вже не схотів грать і пішов од стола.

— А чого-ж ти, хлопче, дивиш ся? — питають Петра. — Аю лиш спробуй свого щастя! Красна виграс, чорна програє! Діло без обмани...

І хочеть ся Петру спробувати, та боїть ся.

— Гарно, — дума, — як виграю, а як мої пропадуть, тоді що казати? Та може не пропадуть, дай спробую, рублем на геру не злівеш. Що буде те їй буде.

Подумав так собі і вииняв із пазухи хустку з грішми. Гроші в Петра були самі срібні, рубльовки та коповики, такі все, що було на що глянути. Одібрав де старші два коповики і положив на стіл.

Панки побачивши Петрові гроші, тільки осміхнули ся собі: з цього, мов, буде чим підживить ся. Взяли тай пустили за Петром виграш. Виграв Петро карбованця.

Добивши ся карбованця, Петро такий радий став, що куди; панки ще їй не казали йому, а він сам положив на стіл, та аж цілих три карбованці...

Повезло їй на сей раз Петру: виграв і сі три карбованці.

Такі легкі та скорі заробітки так роздрочили Петра, що він став далі грати аж на цілу пятишницю, але не тут то було: Петро кладе гроші на стіл, а панки не хочуть на п'яторку грати.

— Що там за гра на п'яторку, аби назать ся! Давай на цілого білета!

— Клади ось отакого! — сказав один панок положивши на стіл четверну нову бомажку, таку що ще й неламана, аж лупотить.

Петро побачивши четверного білета аж губи свої полизав. — Он як би мені його виграти! — подумав він. — Коня-б за півсотні купив би і чоботи-б гарні справив. Але далі роздумав ся. — Ні, не хочу, страшно на таку силу, не дай Бог не виграю, тоді за що коня купувать?

— Ну, так чого-ж мовчиш? — питають Петра. — Боїш ся, чи грошей немає?

— Та грошей то в мене стане, та страшно, щоб лиха не було.

— Ей ти трусій! Такому щасливому та бояти ся грати. Самі гроші в руки дізуть...

Почувши Петро, що його панки щасливим зовуть, і подумав: та може й правда, що я щасливий. Вже як би не везло мені щастя, то я-б не виграв два рази. Давай ще захожусь, може й тепер удасть ся.

Одлічив з хусточки 25 карбованців і положив на стіл. І щож? положив Петро гроші, та тільки й бачив їх: пропали, програв!

Стоїть мій Петро і душі в собі не чує; до того злякав ся, що й слова не промовить. — Що-ж тепер робити? — дума. — За що коня купувати?

Постоявши трохи виїняв хусточку з грішми, полічив: 9 рублів усіх осталось.

— Давай ще на п'яторку захожусь, — подумав собі, — може тепер виграю, то хоч аби який кінь буде за 14 рублів.

Надумав ся так і положив п'яторку на стіл. І щож: не повезло й сей раз Петру, програв і сю п'яторку.

Як заголосить тоді, як бухне панкам у ноги: — Братці! голубчики, поратуйте! оддайте хоч десятку мені назад, я за вас цілий вік буду Бога молити!...

Скільки не плакав, скільки не голосив, не дали й рубля йому.

— Ми, — каже — не силували тебе грати. Іди геть собі, не дамо й одної копійки...

Наплакав ся Петро добре, тай пішов із пустою кишенею на постоялий двір. На постоялому дворі люди вже давно полягали ся спати, але Левченко ще не задрімав, і як Петро прийшов із трактира, він його тихенько попитав :

— А що, напив ся чаю ?

— Та напив ся, — муркнув Петро.

— Ну, тепер ляговись тай спи з Богом.

Ліг Петро укутавшись кожушиною з головою і почав журить ся та плакати об грошах, але плакав нищечком, бояв ся щоб Левченко не вчув та не попитав, чого він плаче.

До самої півночі плакав та журив ся, та думав на всі краї, але скільки не думав, скільки не морочив свою дурну голову, не міг придумати такого, щоб грошей де розжити ся та купити хоч аби якого коня.

Під кінець ось яка думка заворушила ся в його голові : — Піду втоплюсь, одначе мене батько вигонить із дому як собаку. Хоч так, хоч так пропадати, втоплюсь, так хоч люди не знатимуть, що я за дурень такий був.

Надумав ся так собі і вийшов з хати в двір, щоб там сторчака в колодязь рисонуть — колодязь він привітив у дворі. Але як вийшов на двір та побачив у дворі повно саний і коний, то про топління зараз і забув ся.

— А що, — майнула в його думка, — як би тут коня вкрати ? Узяти нищечком, вивести з двора тай гайда на всю ніч до дому ?

— Ні, не вкрадеш, — подумав він далі, — визнають, хто вкрав. Як кинуть ся завтра, що мене не буде на постоялому дворі, ну, і визнають, хто вкрав.

Через хвилину подумав : — Це як би в другому дворі попробувати, там би не знали, хто... Давай піду попробую, що буде. Коня вкрати не дуже тяжкий гріх, а хоч і гріх обижать людей... та я буду в такого красти, в котрого двое або трое коний, щоб і тому чоловіку було на чім їздить.

Надумавши ся таку штуку і пішов через сїни на вулицю. На дворі було темно й тихо, де-не-де тільки собаки гавкали та півень який в просоння какарикав. Сьвітла по хатах теж не видно було.

Підходить до одного двора, заглянув крізь тин, дивить ся — коний чимало в дворі, тільки лихо : аж двое собак... Почувши, що хтось підійшов під двір, собаки почали гавкати.

— Тут діла не буде за собаками, — подумав Петро і подався до другого двора.

В другому дворі собак уже не було, але й тут не так! У хаті ще світилось.

— Що-ж вони тут роблять? — подумав Петро і підійшов до вікна. Вікна в хаті не позамерзали кригою і Петру все було видно, що там робилося. В хаті за столом сиділо аж шість душ мужиків баришників, горілку пили, і були вже добре випивши, бо так здорово гомоніли, що аж на вулицю чути було.

— Ого! — подумав Петро, — тут украсти як раз плюнуть, за гамором не чути буде в хату, хоч і грюкну чим небудь. Тільки хороше, як фіртка та ворота не заперті, а то й тут діла не буде.

Підійшов, спробував тихенько фіртку й ворота, обоє були заперті. Хотів перелізти через тин, подивився: височезний здорово. Зовсім не везло Петру, але він ухитрився і зайшов із городу. Тут хоч і ворота заперті були, але з боку був малесенький тинок, і Петро не довго думавши як та кітка дряп, дряп по тину і вліз у двір. Став, подивився кругом, не чуть нічого, одні тільки коні хропуть жуючи сіно коло саний. Саний у дворі стояло усього четверо, але коний було багацько: штук по четверо коло кожних саний, і коні все добрі були, високого росту й жирні. Родивившись, що в дворі нема нікого, Петро розчинив тихенько фіртку на встіж і став одв'язувати коня; одв'язав, і ногу вже був закинув на його, щоб верхи вискочити з двора. Хвилина одна, і Петро був би на вулиці і тільки й бачили-б його, але тут трапила ся така штука, якої Петро й до віку не сподівався: його піймали в дворі!

Діло се ось як скоїлось. Як в'їжджали баришники на постійний двір ночувати, їх було аж вісім душ, шість душ старих мужиків, а два хлопці років по сімнацять. І от як роздивилися баришники, що двір не певно був обгороджений, то вони про всякий випадок узяти таї заставили своїх хлопців берегти коний у ночі, одному до півночі, а другому з півночі, і зараз же з вечера оддали хлопцям вечерю і вислали одного до коний. Парубійка виїшовши на двір забрався на сани, обкутав себе сіном, щоб тепло було, і лежав собі байдуже, так, що Петро його там і не примітив, але він Петра заримітив і ждав, що Петро буде робити. Підждавши, поки Петро став на коня сідати, він скоріше вискочив із саний і вхопив обіруч Петра за кожух, і як у давні ударив, гуконув на все горло:

— Злодій! Злодій! Рятуйте!

У Петра в ляку й душа вискочила. І втікати не сгав од парубка; тай втікти-б йому не впало: він не вспів і оглядїть ся, як його вже баришники обкружили і понесли на кулачках у хату. Зараз же йому там скрутили віжками руки, розпитали його, відкіль він єсть, і як водить ся при такому випадку, дали доброї прочуханки і одпровадили в холодну.

Левченко вставши в ранці дивить ся: Петрове тільки місце знать, де він лежав.

— Де-ж се він? — дума Левченко. — Хиба солодкий чай був учора, так і сьогодні захотїв?

Умив ся, помолив ся Богу, пішов, запрїг кобилу, не приходить Петро.

— Ну, він мене й на ярмарку найде!

Розплатив ся з хавяїном за ночівлю і поїхав з двора.

Поставивши коний в кінному ряду приказав малому берегти, а сам покє покупщики наз'їжджають ся, пішов по ярмарку подивить ся, та може й Петра чи не зустрїне де. Ходив, ходив, на все передивив ся, але Петра нїде не бачив. З тим і прийшов до коний.

— Не було Петра? — пита малого.

— Нї, не було! — каже малий.

— Що-ж воно се значить? — клопочеть ся Левченко. — Хто-ж його за се розумним назве? За ділом приїхав, а пішов роззяв ловить. Хиба таки він оце й досї чай не? За таку годину й пап успїв напить ся, не то що нашому брату.

Вже на дворї й обїдня пора була, і Левченко лошака свого продав, а Петро не приходив. Левченко аж розсердив ся на його; він, бач, думав, що Петро з ким иньшим купує коня, а з ним не схотїв через щось.

— Тай ненавижу я таких людей, — балакав він сердячись. — З дому їхали за панебрата, а тут як од якого ворога ховаєть ся. Цевне з ким иньшим злигав ся. Пійду по ярмарку та побачу, якого він там біса собі напав.

Пішов по ярмарку, ходив, ходив, не напав Петра. Питав і сусїдів деяких, нїхто не проказав.

— Ну, біс його забери, коли він такий! — сказав так із серця і поїхав до дому.

Приїхавши до дому перехопив трохи борщу і пішов до Неткачових пробрать добре Петра, щоб так по свинячи не робив, і подивить ся на коня, як що вже привів із ярмарку.

Приходить туди, питає: — А що, дома вже Петро?

— Ні, — кажуть, дивуючись Неткачові, — Петра ще немає. Та хіба-ж ви не разом їхали в ярмарку?

— То то й є, що ні! — сказав з серця Левченко і розказав, як його обдур Петро.

Неткачові почувши таку штуку почали Петра лаяти, що так погано зробив. Довго клопотались. Цілу годину просидів Левченко в Неткачових, хотів дождать ся Петра, щоб таки добре його пробрать, але не дождав ся і пішов до дому.

На другий день прибіга Неткачиха до Левченка і плаче.

— От, каже, нема Петра ще й досі! Се щось иньше з ним трапило ся.

— Та що за сторія? — вдивував ся Левченко. — Чого він там заночував? Хіба сказать, пізно коня купив, так тим і заночував?

Поклопотали ся так собі і пішла Неткачиха до дому.

— Отак дурням і вдасть ся, — казав Левченко після Неткачихи. — Ото як злигав ся з Циганами, вони йому і всукали каліку, а тепер і нехай поводить ся з ним.

Уже на дворі й півдня було і вечір став, а Петра все не було в ярмарку. Проїшла й ніч, Неткачові й на волосину не спали, все ждали та виглядали Петра, і думали вже про його богзна й що.

Але не в одних Неткачових душа мерла за Петра. Левченка й самого острах напав і він журился не згірше Неткачових.

— Коли-б його не вбито, — думав він. — От ще на мене напасть буде, скажуть люди, що то я його вбив, або зарізав. Пеня чого не робить. Забезвинно одвічати-меш!

І що-ж? Як думав Левченко, так воно й вийшло... Хіба-ж ті люди які: як один тюкне на кого, тоді і всі тюкають. Як почувли, що Петро не вернув ся в ярмарку, і почали пенять на Левченка, що то він Петра десь убив або зарізав.

На третій день зібрало ся душ десять у Неткачову хату і почали молоть язиками:

— Що се ви про Петра думаете? Чого ви не заявляєте куди слідує? Ви думаете, де він дївав ся? Його Левченко вбив. Що йому таке! Загледів ото, що в Петра гроші були, узяв і вбив його

на дорові, гроші забрав, а Петра в снігу зарив. Такі пригоди бували вже нерас.

Неткачові тільки плакали, не знали, що їм і діять, і думки вже всі погубили.

— Ви оце й не гайтесь, — казали їм мужики. — Зараз оце йдїть у ратушу тай нехай староста посла за вранником, уранник скоро діло найде. Він як прицупить Левченка на кринпіль, то він зараз признасть ся, куди Петра запроторив.

— Та що там ми вранника будемо ждять! — додали другї, котрі були сердиті на Левченка. — Ходїть, та самі до його пристанемо, може він і нам признасть ся.

— Та вже й так, що ходїть оце, — підхопили третї, — се діло не пустяшне, не собака пропав, а чоловік... Він чи не він його вбив, але коли взяв ся везти парубка, то мусїв би й беретти його.

Всі гомонїли на Левченка, один тільки старий Неткач і не покладав на його такого тяжкого грїха. Він лежав на полу гїрко вітхаючи і казав на всіх :

-- Що ви, братцї, балакасте? Побійтесь Бога, на що ви грїх такий великий берете на свої душі? Чи Левченко нехрист який, що став би чоловіка губить? Грїх вам буде за це...

Що їм не казав Неткач, як їх не вговорював, усі в один голос: ходїть, тай ходїть! І вже були зібрались і йти, як ось у хату сусїльдесяцький.

-- Ходїть, тїтко, в ратушу, староста кличе, бомага якась вам з волости прийшла.

— А що, Кириле? — загомонїли мужики. — Не наша-ж правда вийшла? Оце десь уже й найшли Петра вбитого, ну й прийшла звістка з волости. От сякий-такий! От душоугубець! — лаяли всі Левченка. — Ходїм оце в ратушу та почуєм, що там читатимуть, тоді ми його й живого не оставимо.

Приходять у ратушу. Неткачиха підступила до стола, а мужики поставали коло порога.

— Чи Петро твій дома? — пита староста.

— Ні, нема, — каже Неткачиха і почала розказувати, як він поїхав із Левченком у ярмарок. Староста вислухавши до кінця поклав головою і каже Неткачисї :

— От, Григоровно, з Петром щось погане трапилось. Піймали його в Якимівці з кінями, коний чи що крав. Оце бомага прийшла з волости, що його вже в острог посадили.

Мужики почувши таку штуку, во стиду як солоні поробили ся; ніхто й слова на те не сказав, зараз же й потягли ся з ратуші, аж тільки на вулиці загомоніли:

— Ледачому туди й дорога, — сказав оди.

— Вже й так, — підхопив другий. — Добра дитина не піде коний красти, не стане людей обіджати.

— За нечистою силою тільки гріха схопили на душу, — додав третій. — Таке знесли на чоловіка, що сором тепер і в вічі глянути Левченку.

Неткачиха почувши таку звістку пішла скорій Левченку розказать, а потім розказавши добавила йому:

— Хоч може Петра й засадили в острог, тільки то його за безвинно, бо чого-б він пішов красти, коли в його було 30 рублів гроший? Се таке, що зовсім на правду не похоже.

Але Левченко вислухавши Неткачиху не згодив ся з нею і киваючи головою сказав їй:

— Ти за Петра не ручай ся, в його хоч і гроші були, та на гріх майстра нема. Він як пішов ото в трахтир, там його й збив якийсь гаспид. Хиба туди путні ходять?

— Приїдуть ся нам поїхать у Якимівку та розпитати, де його там піймали, а тоді ще аж у острог добить ся, самого Петра спитать, отоді хиба визнає правду.

Другого дня їздили вони в Якимівку, але й там мало дознали ся. Почули тільки, де Петра в дворі піймали, та як його барашники трохи не вбили, „що чуть тільки живого та теплого повезли на город, бо ногами не здужав і йти“.

В Якимівку їдучи вони думали, щоб відтіль і в город заравом поїхать, але як почувши, що Петра зовсім прибито до півсмерти, то мусіли вернути ся до дому та взяти білу сорочку й штани на смерть Петру.

Боже мій! що тільки передумала Неткачиха про Петра, поки в острог добили ся! Не надіяла ся вже його й живого бачити. А як ще там побачила його! До того Петро був увесь побитий, що й пізнати трудно було, такі сині вареники лежали по під очима, що й очий не видно було, так і позакипали кровю. Сердешна як побачила Петра, так і залилась гарячими, на всю камеру заголосила.

— Мій синочку, шій соколику, та куди-ж ти забрав ся в таку неволю!

А як же, матері та не жаль сина!.. Левченко чужий, і то заплакав на Петра глядячи. Цілої пів години пробули в острозі, усе розпитували Петра та плакали над ним; але їх самих ще й не допустили туди: з ними там був і острожницький надзиратель, котрий стояв, поки вони й не пішли відтіль, і все те до кришки чув, що Петро розказував, як він у острог попав ся.

Із острога йдучи Левченко та Неткачиха запитали надзирателя про Петра:

— Скажіть, будьте ласкаві, чи довго йому в острозі бути?

— Хто його зна, — сказав він. — Як що все отак воно було, як він розказував, то здасть ся, що йому великої покути не буде за се: місяців з чотири посидить усього, а може трохи й більше.

Надзиратель таки правду й сказав, Петро не довше й сидів в острозі: під Маковія й до дому прийшов. Тільки вже з Петра тоді діла не було путнього: поки в острозі не сидів, такий був веселий та жартовливий, що на вулиці тільки його й чуть, а з острога прийшовши де те все й подівало ся, і на вулицю перестав ходити. Хоч коли бува й діла нема дома, а він усе в хаті сидить, а найбільше як повиходять з хати, лежить денебудь.

— Ти-б пішов, Петре, проходив ся куди небудь! — скажуть було батько або мати до його.

— Ні, мамо, пройшла вже моя гульня, мені тепер стидно й на вулицю вийти: „Острожник, скажуть, Неткачів“.

Бідоласі мабуть-то баришники печінки одбили: усе жалів ся на лівий бік та кашляв, як стара овечка, а далі став і кровю хрякати; старі возили його й до ворожок, — нічого не помогло, хирів, хирів та в пилипівку й Богу душу оддав.

Іван Охримович.

Ч А Р И.

I.

Ой ті чарівниці, ті чарівниці! Не одного вони з розуму звели, не в одній хаті спокій сколотили!

А в Івана і Олени Зазуляків що було? Сім літ жили з собою як Бог приказав; за весь той час не було між ними ні одної сварки, ні одного гніву, ні ніякого фальчу. Ніхто в селі не міг би за них сказати злого стільки, що синого за нігтем.

Одно знало за друге, що робить, одно без другого нічого не починало. Прийде бувало купець на подвірє купити що, то перше слово Івана було: „Пождіть, купець, іду порадити ся газдині, що вона скаже“. А з хати без газдині нічого не позичив би нікому, хоч би плакав, стелив ся перед ним не знати як.

На ярмарок ходили враз: він тримав худобину на воловоді, а вона продавала, бо була умовнійша, знала купцєви приповісти. Він держав на воловоді, а вона прибывала торг, ховала гроші ті в пазуху, аби у нього хто не відзвичив, бо він був м'який, а вона більше туга.

До церкви йшли обоє разом: вона попереду гей би його продавала, а він позаду ступав її слідами. Коли змогли ся на воли, каже раз до нього йдучи до церкви: „Ти Іване ставай мені в церкві перед намістним образом коло Якова Балана! Адже ти воловий г'азда! Що будеш вистоювати по кутах, як який послідний старець!“ Ну, і Іван послухав, пішов і став на переді коло Якова Балана на диво всім людям.

У Петрівку тягнули ся з дітьми на відпуст до Бовшівця або Погоні. Хоч як Іванови не впадало, хоч як не мав охоти через косовицю, хоч як відпрошував ся, то таки їхав, коли Олена сказала, що годить ся конечно поїхати. Не було як противити ся, бо вона чинила ся най розумнійшою.

Діточок приждали ся трое: найстаршого Михаська ладили нарік посилати до школи, середуща Юстинка місила вже і пекла на вулиці хлібенята в болота, а наймолодшій дитині в колиці було всього три місяці. Юстинку вчили вечерами отченашу. Раз якось сказала Олена: „А най по ти Іване! покинь учити Юстинку отченашу, бо твій отченаш якийсь інакший як мій, та вона лиш баламутить! Най Михасько вже говорить твій, а вона мій!“ І Іван не перечив; він подумав: може бути, що жінчин отченаш ліпший як його.

А коли не змогла жінка, крижі розболіли, о, то тоді Іван кудкудакав коло неї, як коло писаного яйця, не дав їй подвигати ся, доносив води, а як треба було, то й до печи ставав.

Досить того, жили собі так, що все село їм завидувало. Не одна молодиця кликала ся на Івана Зауляка, лоточила голову чоловікови: „Диви ся на Івана та Олену Заулячку! О! тій то раз добре! Що то може добрий, несупротивний чоловік! Коби мені так хоч один день, як їй увесь вік“.

Та бачите нараз став Іван як не той: посоловів чогось, ходить сумний, стонихає, їда його не бере ся, жінка йому не мила, діти не веселять. Покмітила се Олена та раз вечером колишучи дитину відізвала ся:

— Що тобі, чоловіче, що ти нині місця знайти собі не можеш? Присідаєш то тут то там, стонихаєш... Яку ти журу можеш мати?

— Щобись знала, що маю велику журу, але ти мене не питай!

— А хто-ж тебе має питати ся, як не я, тай кому маєш сказати, як не мені?

Довго надумував ся Іван, чи казати, нарешті зважив ся опустивши очі в землю: — Я не повинен тобі того говорити... Ярина мене зчарувала.

Олена пустила колицку з рук і схопила ся на рівні ноги.

— Та як? та коли? та що зробила?

— Таке зробила, що заєдно стоїть мені перед очима... Хоч би не звать що робив, заєдно на очи лізе...

— А Бог би тебе побив! Чи не публіка, ну?! Колиж то було?

— Я сам не знаю добре, коли... Так мені здаєть ся, що як Ярина була у нас на хрестинах у кумах та як до мене перепила, то я від разу як не той став. Мусіла або чогось досипати, або слини своєї впустила, або що...

— А Бог би тебе побив! Ну дивіть ся, люди добрі, що той говорить! — чим раз більше горячила ся Олена.

— Я-ж тобі, жінко, говорю на те, аби-сь щось радила. Я хочу, аби між нами добре було, аби-сь відтак на мене не жарикувала, як би що до чого... Відроби, що вона наробила, радь що!

— Я тобі таке пораджу, що не бій ся! Обоїм вам окропом очи випарю, — закричала почервонівши і заколикала дитину в та-кою силою, що колиска аж до стелі підлітала.

Дивив ся Іван на ту роботу і солоденько заговорив:

— Оленко, а перевернеш дитину, уважай!

— Уступи ся мені з очий, паскудо, кажу тобі, бо макітрою голову росаджу! — закричала сердито та ще дужче підкидала колискою.

Іван уже більше не віддавав ся. Поволеньки засунув ся боком за стіл, посидів хвилику, потім перевернув ся на ослі, протягнув ся та роздумував, чи добре зробив, що сповів ся жінці, чи ні. Йому здавало ся, що якось лекше стало йому на серці, як би якийсь камінь зсунув ся з грудий, тай Ярина не налазила йому так перед очи. Незабаром і заснув.

Але Олена не спала. Довго не могла знайти собі місця на постели, кілька разів прокидала ся, била кулаком о стіну і говорила: — Що хлоп, то гадюка! Хоч би не знати який був добрий, то рівно гадюка!...

II.

Раненько досвіта схопила ся Олена з постелі. Поглянула в вікно, чи не заспала, хутко стала перевязувати запаску, далі хустку, як би спішила ся кудись. Іван зачувши жінку і собі підвів ся за стола, присів, а сперши голову на обі руки дивив ся крадьки на жінку, як вона надувши губи відвертала ся від нього.

— Пантруй ми дітгий, доки не верну, — сказала остро.

— А ти куди йдеш? — запитав з легенька.

— Куди йду, туди йду, а тобі не треба того знати, — відрубала і вилетіла за двері.

Скочила до комори, намірила миску пшона жовтого як золото, засипала в хустину, завязала узол і лиш майнула поперед вікна. Перелівла перелаз, перебігла огород, далі поправцювала просто до Сафатихи, що сиділа за третьою межею. Баба Сафатиха була знахорка: знала до дітей, помагала на уроки, знала корові молоко привернути і на всячину знала раду дати.

Рипнувши дверима переполохала Олена сплячу чарівницю. Нерелякана, розхрістана, сива, поморщена, беззуба баба злетіла з печи підтримуючи руками спідницю на костистих клубках і якомсь дивно стала рухати губами, що борода аж до носа підходила.

Вона занипотіла: — То ти, любко, так рано приходиш до мене тай така задихана. Най ся преч каже — чи не заслабла у тебе дитина?

— Не дитина, ні! Ви й не сподіваєте ся, чого я прийшла... Ярина мені чоловіка вчарувала, жити мені не дає!

— А диви по ся на неї! Звідниця, сотона якась! Та що йому зробила?

— Данє якесь дала, чи що, що за нею пропадає.

— Ой то раз сотона, мервенна сотона! — І нагнувши ся до вуха Олені шептала дальше: — Я ото йду раз шляхом, буде тому три педілі; тямлю, в суботу, а вони обоє стоять коло криниці, ніби воду беруть, а тут так посьміхають ся, так очима стріляють на себе, регочуть ся... Я стара, не бій ся, добре око маю, лиш поглянула тай від разу зміркувала, що то щось недобре заводить ся.

Олена закусила губи, почервоніла.

— Нічого не зроблю, лише візьму горячого окрону під запаску, підійду до неї тай левкну їй окропом у самі очі, тай тоді най уже сьміє ся, най шкирить ся до кого хоче...

— Йой, не роби того, не роби! — вговорювала знахорка хитаючи головою.

— Гздаєте, що не зроблю? Зараз зробила-б, лише страшно мені йти від маленької дитини до криміналу.

— Ой гріхи, гріхи! Не роби того, любко! Скоро що зроблено, то я маю на то раду. Я їм обоім таке вчиню, що одно на друге не подивить ся, одно друге здалека буде обходити.

— Зробіть же таке, зробіть, Сафатишко! Я не хочу дурно... Скажете дати корунку, дам, скажете дві, дам дві...

— Буде добренько, буде, не бій ся. Ратую людей, тай тебе поратую, — заспокоювала знахорка зсипаючи пшоно до миски.

Олена не забавила довго у Сафатихи, квапила ся до дитини. Вже в дверех закричала на чоловіка винахуючи рукою.

— Іди вже, йди, стань собі коло криниці, та може вийде до тебе!..

Видивив ся Іван адивований.

— Ти щось таке говориш, — сказав ніби не розуміючи.

— Ой, уже мені добре доповіли люди, як ти вистоював із Яриною коло криниці та як ви переморгували ся!

— Та я ходив по воду, що правда, як ти не змогала, як була в злогах, бо і хто-ж мав іти? може ти мала йти?! А що вона не раз і собі вийшла по воду, то я тому не винен!

— А чом же ти саме тоді виходив, коли вона виходила? Не бій ся, як би не хотів цюцька, не вийшла би до нього муцька!

Іван скривив ся, як коли би з'їв квасний терен.

— Йой, яка ти жінко напасна! Таке пусте ніщо, а ти собі гудза шукаєш! — сказав виходячи з хати.

— Дам я тобі гудза, дам я тобі пусте ніщо, — крикнула Олена в слід за чоловіком.

Хоч куди говорім, Олена таки через верх причепила ся до Івана. Коли був би злої думки, був би їй не сповів ся. І Ярина не була вітрянниця, ні. Її сироту целітну силоміць випхала старшина за старого Кіндрата, на багатство. Довго вона смирала ся, відпрошувала ся, плакала, але мати, опікун, брат і тета загальнокали її, зацятькали. В протокулах у пан-отця мати аж два рази вищипнула її в стегно, заким сказала, що йде по своїй волі за старого. Пішла небога, але потім не одну нічку пересумувала, переплакала. Довго не могла звикнути з старим; викала йому; в хаті була як яка чужениця... Сумувала, сумувала, а далі кинула сумувати, чинила ся веселою, говірливою на злість тим, що її жалували. На музиках, весілях водила перед. А вибрала ся з неї молодиця на все село: як приповість дещо, як засьміє ся, то люди очи собі зрвали дивлячи ся на неї. Вона сьміяла ся, а тим сьміхом як би говорила: дивіть ся, люди, дивіть, яка я молоденька, яка я як калица, а мене віддали за старого старцуна!

Іван здибавши Ярину коло криниці любив із нею поговорити, пожалувати, пожартувати. Коли назвав її богачкою, вона говорила: „Най би був борщик і ріденький, коби солоденький!“ Коли запи-

тав про чоловіка, вона реготала ся: „Я й сама не знаю, чи маю тата, чи чоловіка!“ Іван їв її тоді очима: любив дивити ся на ті дві силиянки зубів, що йому показувала, на ті очі, що в сьміху гей би скакали до нього. Його аж кортіло взяти її рукою по під ту гладку бороду або поклепати по плечу, як нераз кортить дбалого гавду поплескати стрійну гладку товарину. Але тоді все йому здавало ся, що позаду нього стоїть Олена та накивує на нього пальцем.

А у себе, у хрестини, коли був під охотою, таки не видержав. Переходячи в сїнях по при неї, обійшвив її рукою і тихенько сказав їй до вуха:

— Гей кумцю моя, кумцю солоденька, гей!

З того часу, від хрестин забанував за Яриною. Сам не знав, що з ним стало ся, сам собі дивував ся. Агій! та Ярина то якась планета не молодиця! Що вона зі мною зробила?! Ніщо пинше, лише вчарувала, лише досипала чогось до перепю. Сидував ся забути про неї, та не помагало, доки не сповів ся жінци.

III.

Сафатиха мов та кітка чатувала на Кіндрата, коли буде вертати з поля на полудне. Полоча в огороді і заєдно витягала суху шию, вихиляла голову по за пліт, чи не видно його. Аж ось уже ступає він із горбка, високий, похилений, понуривши голову в землю.

Коли минав її, Сафатиха піднесла ся.

— Ой, які ви Кіндрате гонорні стали, навіть помагай-Біг бабі не скажете... А я мала би вам щось уповісти...

— Бог тебе там видить у буряні... Кажі, що маш, бо мені спішно.

Сафатиха підступила ближше до плота і оглянувши ся по за себе, чи хто не підходить, шептала:

— Хоч то не моя річ говорити, але вам скажу, бо не могу на таке дивити ся... Скажу вам, абисьте ліпше пантрували свою жінку...

— Або що?

— Ой, бо вона підходить до Зауляка Івана...

Кіндрат стягнув брови як мітли, косо подивив ся на бабу.

— Уважай по ти, стара, що говориш, бо або їй буде амінь, або тобі!

— Та-же я виділа на власні очі не раз тай не два, як встоювали коло криниці. Як то неправда, то щоб я більше світа божого не виділа... Ви-ж гадаєте, що вона вам щира жінка?! Колись тут у Прокопихи сказала при людях, що ви суваєтеся їй поперед очі як того нещастя...

Кіндрат випростував ся, закусив зуби, нараз розтворив рот і плюнув бабі в лице.

— Щезай, відьмо! — сказав і пішов дальше не слухаючи, що там чарівниця відказувала.

— Пожди по, богачу, пожди! — буркотіла. — Я вам обоім іше такого харамана пушу, що будете їсти ся, жерти ся, як ті пси скажені... Пожалуш ти того! Ще ти рачки до мене прилізеш!..

Лютний увійшов Кіндрат у хату тріснувши дверима, що аж вікна відізвили ся. Ходить по хаті, сопе, а зубами ріже, ріже. Ярина, що порала ся коло печи, зсправ ся на нього, але їй ані в гадці, що то через неї. Він опинив ся над ослоном та вдивив ся в діру виверчену там, куди затикала ся куделя. Нараз як би ним якась гадка шибнула: схилив ся під постіль, ухопив сокиру і вибіг на двір. В шпичині знайшов кусень бучка, нахилив ся до ковбана, витесав кілок, поплював його з усіх боків, заткнув у ремінь і вернув до хати.

Ярину застав серед хати. Напав на неї як ястріб на курку, підняв у гору оба кулаки і засичав:

— Ти, ти, ти!..

— А вам що?! — запитала перелякана кліпаючи очима і за-слоняючи ся руками.

— Га! ти вже знюхала ся в Зауляком? — закричав, в одній хвилі здерів неї хустку, кинув під ноги, вхопив її за рамя і силоміць тягнув до ослона. Ярина сіпала ся, боронила ся, як могла.

— Чи ви вже до решти здуріли? — сказала.

— Не борони ся, мой! кажу тобі. Видиш, що маю сокиру за ременем! буде тобі ашнь! — кричав задиханий.

— Та що від мене хочете? Бігже, я за нічого не сьвідома! — кризь плач заголосила падаючи на вколшки перед ослоном.

Кіндрат раз-два вібрав волося руками в один скругіль, перепхав кризь діру, вийшов з за ремня кілок, застромив, а вдаривши три рази з гори сокирою, пришилив її до ослона.

— Вже ліпше рубайте, зарубайте, нехай не мучу ся з вами!

— Рубати тебе не буду, ні, але за кождий раз таке з тобою зроблю, як будеш вибігати...

— Або ви мене з душею купили? — на весь голос закричала люто блиснувши очима.

— Пст... пст... тихо ми будь, бо ще й рот завяжу! Не їв-туй, бо як прийду вечір, то на всю ніч тебе так лишу, — страшив старий і накивував пальцем холячи по хаті. — О, я вже нині твого полуденку їсти не буду! — сказав, ухопив із полиці кусень хліба і вийшов.

На дворі заскрипіли ворота за Кіндратом, а Ярина тяжко закляла: — А щоб ти більше не вернув ся! Щоб ти там і застиг!

І стала кидати ся, термосити ослоном із усеї сили, але тяжкий старосьвіцький ослів і не порухав ся. Плачучи обмацювала кілок, чи не дав би ся вибити кулаком або витягнути зубами. Потім нагадала собі, що має чоботи на погах; стягнула, била запятком, та пуста була її робота, лиш умучила ся. Находили на неї страшні гадки: коби мала ніж у руках, то втяла би волося по при саму голову на публіку людську, або таки встромила би ніж у груди, аби раз уступила ся всім із очей.

Її взяв великий жаль до матери, брата, всеї рідні і стала голосити: — Втопила ти мене, мамо, втопила! випхала з хати, ви-пхала! Чи я тобі заваджала дома? А чи я в тебе не одна була? Чи я тобі може багато хліба переїла?!

— А ти братіку любий, тіш ся тепер, тіш, що мене позбув ся! Хотів ти, аби тобі було широко, аби я йшла на сторону! Ну, маєш тепер уже широко, маєш!

— А ти тіточко масноязика! Ти кавала, що я буду в добрі плавати! Диви ся, який мені тепер гаразд!

Згадала і небіщиків, тата та бабу. Плакала то голосила, переставала то знов зачинала.

Під той час переходили два косарі вулицею. Проти Кіндратової хати запитав молодший старшого: — Чуєте, стрію! відай хтось заводить у хаті! Чь може мені причуло ся?

— Скіць та подиви ся.

Косар відхилив ворота, підійшов до вікна, притулив лице до скла і бачить дивне диво: жінка простоволоса сидить на землі,

голову сперла на ослін та ще й руками обійшла. Нічого не кажучи став махати рукою. Підійшов другий, подивився.

— Се щось недобре, ходім у хату.

Довгий час мошили щось коло дверей, підважили якось засув, увійшли. Молодиця не заводила вже, лиш хлипала. Призирали ся їй з одного і другого боку.

— Та ти небогонько пришпилена! — промовив здивований старший косар. — Ото раз воріг тяжкий! Не мав сумління, гей! Ов, ов, ов, таку молоденьку та так карати?!

Вхопив чим борше поліно з під припічка, трібував вибити кілок.

— Але о! забив воріг на віки віков! Біжи но, Николо, на двір, та принеси камінь, а замахний який!

Никола виїс каменище, став гатити зпід споду.

— Йой, бійте ся Бога! — кричала Ярина, — не здригайте так ослопом, не торгайте!

— Ще трощечки, ще трощечки... От уже й попустило! — сказав другий підносячи в гору кілок, на котрім повисло пару волосків.

З підпухлими очима, з поторганим, пометушеним волосем ледво підвела ся з землі Ярина, так її зломило, сколіничило.

— Тепер могоричу постав нам, молодице, що тебе визволили, — зажартував молодший.

Молодиця нічого не відповіла, лиш як довга кинула ся на постіль, обернула ся до стіни і хлипала здригаючись усім тілом як у пропасниці.

Старий постояв над нею хвильку і на відході сказав:

— Не плач, небого, не плач! Не против ся старому, глай його як можеш... Може колись буде тобі ліпше...

Коли косарики справили ся вулицею, молодший Никола поспитав: — Ба, не знати, що з нею зайшло? За що він її так карає?

— Ніби не знаєш?! — каже старший. — Живий живе гадас, а вона таки молода, жива людина! Радше запитай, на що було її молоду за старого топтити.

Доки лежала Ярина на постелі, доти лежала; нараз схопила ся як опарена, стала бігати по хаті, як би її хто підганяв. Убула.

один чобіт, другий, перевязала хустку, здоймила пішовку з подушки, побігла в нею до комори до скрині. Вкинула в пішовку коралі, потім метала сорочки одну за другою, спідниці, фартухи, запаски, навіть півмітки. Внесла все те до хати, здоймила з полиці завій, ледво завязала пішовку.

Зір її спшив ся на припічку, де стояла зварена страва полуднішна. — О, не будеш ти їсти більше моєї страви! Вари собі сам або креперуй! — сказала, захопила горнець у руки, побігла до кучі, висипала страву безрогам у жолобець.

Кури під печею журили ся. Відсунула дверці, вигнала прутком кури на хату, а з хати на двір приговорюючи: — Махайте на волю! Йдіть собі по грядках, порпайте, скільки схочете! Нехай бігає за вами, аби собі аж ноги урвав! Ще безроги випустила-б я, але гріх за бараболю. За нього не гріх, лиш за бараболю!

Коло мисника стояла коновка повна води; аби не лишити йому, виляляла перед самим порогом.

Упоравши ся взяла на себе бундину, поверхи надягла сірак як серед зими, висадила набиту пішовку на стіл, а з стола на плече. Звернула ся потім до образів, перехрестила ся і сказала: „Слава тобі, Боже, що я збула ся біді!“ Пустила ся городами, стежками до своєї матери у сусіднє село.

IV.

Пішли-ж Ярина й Іван Зауляк людям по зубах! Весь тиждень один і другий ні про що в селі не говорили, як лише про них: як то вони вистоювали коло криниці, як старий Кіндрат підглянув їх, як пришпилів її до ослона, як вона втікала... Молодцям розвязали ся язики; на річці вимахували пранниками, але й їх язики ходили як ті пранники. Парубки псотники таки не сиділи тихо. Одного вечера взяли околїт, поперевазували якимись шматками, зробили з нього гей би жінку і положили Кіндратови під самі двері замісь Ярини.

А Зауляк не мав чого вказувати ся на село. Раз якось вечером вийшов на двір, а два парубки зга плота гукнули: „На криничнику, на! може бись вийшов до неї! вона там жде на тебе!“ Довгий час ходив він, як би дурійки попоїв; був лютий сам на себе, що сьміхом став через одно пuste ніщо.

В неділеньку що йно відобідали Зазуляки і повставали, а Олена вже вказала рукою в вікно: — А диви по ся, Іване: вже провадять ся як яка процесія. Вона з братом попереду, за ними Кіндрат зі старою. Може би й ти прилучив ся, та була би більша парада!

Іван і не глянув, ще й відвернув ся. — Жінко добра, — сказав, — прошу тебе, не їдж мене! Йой! наколи-б я дістав її тепер у свої руки, то потер би на табаку, такий я на неї добрий!

— Тепер ти такий розумний! А чому ти передше того не говорив?! — усміхаючи ся договорювала Олена. Вона була рада з себе, що добре справила ся, що хоч Ярина вчарувала була чоловіка, то все таки вона з Сафатихою відвернула чари.

Ба — не согірший чарівник був і Кіндрат. Коли не застав жінки дома, лютив ся, грозив, переказував, що шандарми її спровадять, але вже третьої днини поволік ся за нею в сусідне село встромивши літрівку в паауху, бо без приносу якось ніяково було йти. Стара мати з криком накинула ся на нього: що таке і лютріян не зробив би, як він зробив, що нині не вільно нікого збиткувати, не то жінку, що могла би його до суду завдати. Аж коли поставив приніс на стіл, стала май лекше говорити. Жалувала ся, що Ярина у неї одна як око в голові, що мала женихів як того маку, що і без віна кождий був би її взяв. Ярини тоді й не видів, бо вона зазрівши Кіндрата крізь вікно втекла задними дверми до тети і весь день не показувала ся.

Коли другий раз приходив, Ярина вижкнула ся йому з передноса з хати та лиш переказала, аби лишив її в спокою, не налазив.

Аж за третім разом захопив її в хаті, заступив урав із матірью дорогу, просив, аби була вибачна, звиняв ся, що то Сафатиха на неї плявзу пустила, а він мало що винен, кляв ся, що того більше не буде на світі ніколи. Докинув іще, що купить їй коралі такі, як у війтихи.

— І не піду і коралів ваших не хочу, — сказала.

Але мало помалу мати, брат і Кіндрат як стали просити, конопадити, заклинати, божити ся, то таки довели до того, що на силу її зібрали і ось тепер усі разом попровадили ся.

Кіндрат утішний, що бачить уже жінку в хаті, поставив напій, вніс із комори сметани, сира, солонини і всякого добра.

Стара розсіла ся з сином за столом та на добре розгосподарила ся. Мало що говорять, лиш уживають дару Божого та попивають смачно, немов би раді були з того, що трафила ся добра оказія погостити ся.

Лиш одна Ярина не хотіла йти за стіл, хоч її двічі просили. Вона сіла собі осторонь на постели, задумала ся тяжко, зложила руки на груди і вдивила ся перед себе засумована.

Бідна Ярина! Ні нащо не придала ся її врода, ні нащо не придали ся її чари! Бідна Ярина, продана з душею!

Гр. Коваленко-Коломацький.

З Кавказу на Україну.

(ДОРОЖНІ ЗАМІТКИ).*

Нарешті я повертаюся до свого рідного, любого і принадного краю! Ще кілька днів, і я буду під ясно-блакитним чарівним небом своєї пені України, там, „на тихих водах, на ясних зорях, серед миру хрещеного“... Чи дуже-ж то змінила ся моя стара неня за сих сім років мого пробування далеко, далеко від неї?... Сім років не бачив я її. Сім років пробував я серед песиголовців та бузув'ївів північного Кавказу. Жорстокий то нарід, і культура (звичайно, сучасна російська) довго ще не діткнеться його. А хто-ж винен у тій жорстокості? Хто викликає її тепер, коли той нарід поривається до освіти? Чому той нарід стоїть і досі так далеко по культурі навіть від нашого пригніченого селянина? Відповідь на се коротка і її годі шукати в якихось теоретичних лабетах. Відповіді на сі питання треба шукати не в теоретичних формулах, а в тих порядках, що існують і на Україні, в тих фактах, на які доводить ся натикатись у щоденному життю.

* * *

*) Отсі замітки залежали ся троха в редакційній теці, та про те на нашу думку вони в головному й доси не втратили свого інтересу і тому ми друкуємо їх. Хоч і які побіжні уваги нашого шан. співробітника, все таки вони насувають багато важких думок про стан української національної свідомости особливо по глухих українських місточках. Було би цікаво дізнати ся, чи бучні празники полтавський і київський зворушили хоч трохи сі застоїні води і чи в останніх роках видно який поступ до кращого. — *Ред.*

Ось я сиджу вже в вагоні; ще кілька хвилини, і я мушу віддати останній уклін краєви, що будучи цілком чужим мені викликав у моїм серці національні почуття. В сім чужім мені по духу краї я не мало завнав сердешного хвилювання, хвилювання вельми приємного, що примусило мене поставити питання: „Хто я такий? До якого я народу належу?“ Тут, не де инде як тут, я прийшов до свідомости, що я складаю одиницю того трицятиміліонового народу, що має свою культуру, свою історію, свою освіту, науку, літературу і майже все те, що мають иньші освічені й культурні нації. Згадавши всі ті національні почуття, що прокинулися в мені під час пробування в сім краї, мені тяжко стало на серці: шкода було кидати сей край. Мені здавалося, ніби всі ті почуття, що я здобув їх, лишаю в сім краї і мене посіла туга. Але пригадавши гутірку „в гостях гарно, а дома краще“, я переміг себе.

* * *

Аж ось поїзд рушив. Я сиджу в вагоні між туземним елементом — Осетинами; їх тут кілька чоловіка, всі вони одягнуті в звичайне кавказьке вбрання: бешмет (одежина на взір казакіна), поверх його черкеска, на ногах козячі чупаки, на голові смушева шапка, але туалета не повна, бо бракує кинжала, та сієї ласки — ношення оружжя — їх збавив уряд. Один серед них інтелігент — учитель із аула і має на голові замість смушевої шапки картуза з кокардою і, як мені здається, пишається нею, як ознакою свого поважного стану. Всі вони ведуть бесіду на своїй мові. Коли поїзд рушив, деякі почали співати своїх національних пісень, до них пристав і вчитель. Нудні й негарні їх пісні; се не співане, а якесь овече мекане; мені хочеться, аби воно як скорше скінчилося. На мое щастя вони їдуть тільки дві стації і на „Дарг-Кох“ покидають вагона і я радію, що спокійно можу віддати собі, восередкувати ся на якімсь питанні.

А проте, яке саме питання муїло цікавити мене в ті часи? Звичайно те, що я їду на Україну, що я нарешті маю змогу жити серед своїх людей, бути в купі з ними, переймати ся тим питанням, що їх хвилює і стати одностайно з ними до роботи. А національної роботи на Україні „непочатий кут“. Як писали мені в приватних листах свідомі Українці, „кожен, хто має охоту працювати на рідній ниві народній, може обібрати собі таку роботу, яка йому більш до вподоби, бо діла дуже, дуже багато“. „Питаєте мене, що-

ви можете робити для українського письменства — пише до мене один із відомих Українців і діячів на полях народньому. — Пекуча тепер у нас потреба дати народови приступну йому і ціною і змістом і формою літературу. Коли не дамо народови сієї літератури своєю мовою, то народ читати-не книжки як і досі, мовою чужою, і буде й далі тягти ся той ненормальний факт, що просвіта несе нам темряву, бо яко чужомовна денаціоналізує, а через те й деморалізує наш народ. Ото-ж і треба тепер яко мога більше виготовати і видати дешевих книжок науково-популярних, утилітарного змісту і красної словесности. Оттут широке поле для роботи кожному щирому прихильникови народної просвіти. Навіть коли він сам не може написати книжки, то все-ж він, аби знав мову, може перекласти або переробити таку книжку уже в готового“. Я цитую сього листа тому, що він мов цвяшок засів мені в голову; мені дуже схотіло ся стати до такої роботи, щоб давала якусь реальну користь нашому скривдженому селянинови, а для того треба було перебрати ся перш усього на Україну. Отже перший крок зроблений уже: я сиджу в вагоні і за які дві доби буду вже на Україні. А поки що їду і спостерегаю маючи на меті при першій нагоді покласти все те на папір.

* * *

Ось на одній стації увіходять до вагона дві постаті. В одній можна вбачити тип Українця: високий на зріст, кремезний, з довгими вусами на виголеному повному обличчю, одягнений в українську одіж; другий чоловік, котрого перший очевидно увів із собою, справляє зовсім инше вражінє: сей належить, як здасть ся, до тієї голоти, що Росіяни звивають „босая команда“. Зацікавлений першою істотою я дізнав ся незабаром, що ся людина належить до тих дуків-багатирів, що перейняті гадкою лишень про свій жолудок: вони прсвивають ся в Кубанщині „Тавричанами“ і займають ся на своїх, почаству чималих мастках головно вівчарством. Про сих добродіїв не раз трапляло ся читати в кавказській пресі, як вони визискують робітників. Наймаючи от таку голоту як отсей, що сів до вагона, вони нахабно заморюють її голодом, даючи таку страву, що її й свині не стануть їсти. Про те дітям своїм дають освіту, але роблять се лишень з шанобливого.

Зачепивши в своїх замітках сих глитаїв я не можу обійти мовчанкою одного прикрого факту. За свого життя на Кавказі мені

трапилось познайомитись із одним учеником-гімназістом N-ської гімназії, що був сином Тавричана; батько його мав півтори тисячі власного ґрунту на Кубанщині, тисяч із 8 овець, словом, чоловік був заможний. Скінчивши гімназію, сей молодик вступив до київського університету. Будучи знайомим із ним, коли він учив ся вже в старших класах, я чув від нього прихильність до своєї нації; він пишав ся навіть своїм історичним прозвищем (а фамілію він справді носить якогось чи курінного чи кошового отамана війська запороського; се прозвище я стрічав, здасть ся, у Дмитра Яворницького). Отож коли він їхав до університету, я гадав, що ще одним членом побільшає українське коло в Києві. Аж стрівши сього студента якось років через два я почув від нього на свій запит у сій справі таку відповідь:

— Господь з ними, з тими нікчемними ідеями! Так спокійніш живеть ся.

— Що ж ви робите в Києві в вільні від лекцій часи? — спитав я його.

— А що роблю: вчусь грі на роялю, купив за вісімсот карбованців гарний рояль, беру лекції сліву, на човнах по Дніпрові катаюсь, коли застаюсь на вакації в Києві, а ідеї ті... одна лишень небезпека.

Слухаючи таку відповідь я пошкодував об одному лишень: чому наш старий Дніпро-Славута не проглине і досі сього завідомого підляка, підляка з переконання?

* * *

Я вже за Ростовом і їду Катеринославщиною; від часу до часу стрічаю українські села з біленькими хатками, що причепурили ся до стрічі великого сьвята; иноді чую по вагонах гутірку на рідній мові і на мою душу повіває щось нове, приємне, ласкаве. Пригадуєть ся мені мимоволі наш любий, незабутній Тарас Григорович під час повороту з заслання... Що відчувала тоді його висока душа!...

„Станція Успенская, поїздъ стоить 7 минутъ“, — проказав кондуктор переходячи поуз вагона. Не встиг поїзд зушнитися, як до мого вагону насунуло сила пасажирів робочих, виключно з Великоросіян. Не знаючи звідки взялось їх стільки на українській території я запитав одного; виявилось, що се були шахтарі, родом переважно з Орловщини, і повертали ся на празники до дому; тут

тільки я пригадав собі, що в Катеринославщині є вугляні копальні; про те я не знав, що по них роблять майже виключно Великоросіяни. Зацікавлений сією справою я постарався вступити в розмову з одним шахтарем і розпитати його про дещо; передаю мою розмову з ним у перекладі.

— А що, — питаю, — важка у вас робота?

— Важка, пане, майже цілий день під землею доводить ся бути.

— А багато вас робить на шахті?

— На французській півтори тисячі чоловіка.

— Що-ж, виключно свої все, Великоросіяни?

— А то-ж хто ще?

— А місцеві люди хіба не наймають ся? — питаю.

— Їх не приймають, — одвітує.

— А чому не приймають?

— Вони по ловгу не роблять. Поробить тобі до літньої пори, тай кине; от їх і не приймають через те.

З відповіді мого бесідника я міг помітити неприязнь до місцевих людей, і я не позилів ся.

— А живе, питаю, з „тахлами“ у злагоді?

— Ще-б то не жити у злагоді! — одвітує він іронічно. — У такій злагоді живемо, що отсе недавно ціле село рознесли в кінець.

— За що-ж то? — питаю.

— Прокляті „тахли“ чисто пеклом дихають на нас, нічого продавати нам не хочуть, за відро капусти 80 коп. цуплять. От ваші як вібрались отсе тай дали їм чосу!.. Ну, й вони-ж як за-попадуть інколи нашого, то ледви живого пускають!

Аби покінчити сю невеселу розмову я спитав на останці, яка платня на копальнях? Виявило ся, що платять там не зле: від 1 р. до 1:50 р. на день.

В сій компанії я мусів їхати аж до стації Мерефа (стація ся під Харковом). Тут я повинен був устати, аби перейти на другу залізницю, що йде через Полтаву на Миколаїв.

Проїхавши сією залізницею кілька стацій, я зачепив ся на якийсь час у своєму родинному місті в Харківщині, де я не був увесь час свого пробування на Кавказі.

* * *

Місто се прозиваєть ся Валки. Воно належить до тих мед-вежих кутів, що в Росії їх сила силенна, і де інтелігентні люди спадають на живих мерців: ніщо їх не хвилює, нічим вони не цікавлять ся опріч хіба карт. Зденационалізована в кінець інтелігенція та байдужо дивить ся й на народ і вимагає від останнього здійснення лишень перед нею шапок. Заселяє те місто виключно український нарід, що зберіг іще де в чім власну патріархальність, хоча мова вже чисто змосковщена і її гідко навіть слухати. Але дивуватись тут нема чому, бо оберігати народню мову тут зовсім нема кому.

Пробуваючи в своїому місті Великодні сьвята, мені доводило ся вести де з ким з інтелігентів, яких фамілії належать до українських, розмову на національні теми. Боже милви! Що за байдужність, не кажучи вже до своєї нації, але й взагалі до всього ідейного на сьвіті! Брак якого будь інтересу до всього, що хвилює й переймає і чим живе сучасне видатне суспільство..

Ох і земле-ж моя дорога! Чи прокинеш ся ти коли зі сну, що геть чисто огорнув тебе?!...

Балакав я між иньшим із учителькою волосної народньої школи і зрадів, що знайшов хоч одну ще живу людину, хоча вона теж стоїть уже однією ногою в труні і мені шкода стає сїєї людини, шкода, бо її неминуче зассе ота брудота, серед якої вона мусить жити. Ось один зразок моєї розмови з нею:

— Скажіть, будь ласка, — спитав я її якось, — у вас є тут народний дім. Що він виявляє з себе?

— А там є чайна, сцена зроблена для вистав, аудиторія читань для народу.

— Се добра річ, — кажу. — І робить ся там щось у сїм напрямі?

— Чайна тільки функціонує тепер.

— А давніш?

— Давніш... давали вистави... читали...

— Що ви так ніби непевно одвітуєте? — питаю я.

— Та що! Мені просто соромно за наших інтелігентів. Знаєте, які вони ставили пєси для народу? От ви відай не поймете віри: „Женитьбу Белугіна“, „Горе от ума“. Чи правда, пєсь відповідають задачі?

Я тільки розкрив рота.

— Не дивуйтеся, се у нас річ звичайна.

Далі я считав у неї, як їй подобається вчительство і як вона поводиться з учениками в школі.

— Мене хлопці люблять, і я се діло теж люблю; правда, важенько трохи, — відповіла вона мені.

— Кажете, люблять, неважаючи на те, що може женете з них рідну мову мов нечистого духа?

— Ото вже ви помиляєтесь. Хоча наше начальство й рекомендує балакати з учениками російською мовою, але я особисто не вважаю на те і в приватній розмові балакаю з ними по українському.

Рекомендує... Се нинішню термінологію — заборона балакати українською мовою, — помислив я собі.

Мене вражала ще та обставина, що тамошні інтелігенти (коли можна назвати людей подібних до товарики інтелігентами) не почувать обов'язку дати якусь розумну забавку народови хоч на свята, аби відвернути хоч трохи той нарід від піччення та безчинств, що доводилось мені спостерігати на вулиці. „За для чого-ж тут існує — питаю я себе — товариство тверезости? Невже для того тільки, щоб виставляти „для народа“ „Женитьбу Белугина“ та „Горе от ума?“

Неприємне вражіння справило на мене ріднине місто, дуже неприємне, і я бажав як пайскорше вибратися з нього.

* * *

Та ось я знову їду на залізницю. Веде мене до неї селянин чоловік років сорока, з слободи Ковягів, що лежать за 7 верст від міста. Розпитую про дещо свого візника і дізнаюся, що ґрунту селяни мають дуже мало (по 1½ десятини на душу), заробітку ніякого, і через те багато виселяється то на Амур, то в „Акилинський край“ (Акмолінська область). Спитав я його дещо й про школу.

— Школа у нас, пане, хорошая, два годи як вистроїли, коло трьох тисяч стоїть.

— А дітвй в охоту віддаєте до школи?

— А чом-же, отдаю.

— Учитель у вас гарний, простий з народом?

— Нічого, хорошій чоловік; а всьотакі прошогодній вчитель був лучше, той так харашо поїл, і дітвй навчив поїть, просто чудо!

Я не зрозумів спочатку останнього речення, бо вперше чув вираз „поїть“ і тому поспитав у нього, про що він каже.

— Дітий, говорю, повавчав поїть у церкві; та ще він так харашо грав на скрипці, його через те і взяли у Харків, казали: архирей покликав.

— А в школі, — питаю, — не забороняють дітям балакати по своїому?

— Як то?

Він очевидно не зрозумів виразу „забороняють“.

— У школі, кажу, не боронять дітям, не заперіають балакати по своїому, так як дома балакають?

— А, ні, не заперіають. Вот коли хто схоче та має средства отдати в городську школу, то там заперіають по мужицькому говорити, а щоб значить уже по вченому гаварили.

Мене дивувало, що о скільки я старав ся балакати з ним народньою мовою, о стільки він силкував ся — звичайно несвѣдомо! — калічити свою мову.

— А в Москалях ти не був? — питаю.

— У салдатах я не служив.

— А „ванькуєш“ давно?

— Оце первий только год як купив тарантас.

— Вот ми вже і приїхали, — промовив він підвозючи мене до вогазалу.

— Пекуча потреба (ой, яка пекуча!) — пригадав я собі злізаючи з повозу, — дати народови приступну по мові книжку, аби зберегти ту мову серед народу від напливу тих виразів, що я навів зараз, почувши їх із уст самого народу.

* * *

На останці мушу навести ще одну стрічу на залізниці, стрічу; що теж непріємно вразила мене.

Отсе-ж я знову в вагоні і на шляху до Миколаїва. Ось я проїджаю стації „Коломак“, „Іскровку“, „Кочубєвку“. Сї назвища викликають в мені спогади. Перше назвище слободи, де я побачив божий свѣт і що стрічаєть ся у Котляревського „Наталці;“ останні два — нагадують давнє минуле в історії нашої вітчизни — епохи гетьманування нашого останнього борця, Івана Степановича... Аж ось незабаром і сама „славна Полтава“...

Шкода, що я не вродився поетом, або хоч яким таким великим письменником, аби міг перекласти на папір усі ті почуття, що я зазнав проїжджаючи поуз сих історичних пам'яток...

„Слова й ілюзії гинуть, факти встають ся“ — сказав славетний російський письменник Дмитро Писарев. Пригадав я сей вираз тому, що він незабаром справдився на мені. Як тільки поїзд наблизився до Полтави, так мої ілюзії геть чисто згинули, а на томісіх з'явилися факти, які я й наведу зараз.

В Полтаві до мого вагону понасідало багато семінаристів Ново-Бугської вчительської семінарії, що повертали назад відпрацьовувавши дома сьвята. Всі вони були з України і, звичайно, Українці, але, як виявилось потім, далеко не сьвідомі Українці, і всі вони також денационалізують ся як і той хурман, що віз мене з Валок до воґзалу, з тою лишень ріжницею, що сей денационалізується несьвідомо собі і вбачає у каліченні мови поступ, а семінаристи денационалізують ся з примусу свого начальства.

Я звернув увагу перш усього на те, що всі балакають між собою якоюсь мішаниною: мова їх взагалі українська, але пересипана геть чисто російськими виразами. Я не стерпів і зачитав одного, що балакав із товаришем:

— Вибачайте, панове, — звернув ся я до них, звичайно по російському, — що я перебиваю вашу розмову. Чому ви не балакаєте однією якоюсь мовою? Ваша сьюгочасна мова повинна, мені здається, образити слухача з боку, коли у нього є якесь національне чуття, хай буде той слухач чи Українець, чи Великоросіянин.

— Але ви особисто дивуєтесь певно з того, що ми балакаючи по українському вживаємо російських виразів? — спитав мене другий.

— А хоч би й так.

— Так лекше балакати і ми звикли вже до того, — відповів він чистою російською мовою

— Се не гарна манера, — вдарив ся я трохи в мораль. — Адже ось зо мною ви балакаєте гарно по російському, то чому-ж і з товаришем не балакаєте на сій мові?

Далі побалакавши ще трохи на сю тему, я викликав їх на щирість і довідав ся, що вони всі родом Українці, та мало знають рідну мову з причин незалежних від них, що семінарське начальство забороняє їм читати українські книжки, маючи на увазі вихо-

вати з них народніх учителів, але вони все таки дістають книжки потай і читають. Один із моїх оповідачів виїняв навіть рукописні українські вірші якогось Кузьменка, що живе десь у Катеринослащині і продеклямував їх; я шкодую, що не списав тих віршів, написані вони досить гарно, в них оплакуєть ся сумний стан українського селянства.

Поза все се мене вразила ще одна обставина: як той так і другий з моїх бесідників не знають про відкрите пам'ятника Котляревському і на мій запит до них, о скільки відповідне місце обібрано для пам'ятника, вони лишень здивували ся і засоромили ся, що не знають про постанову своїому національному письменникови пам'ятника.

8 цвітня 1900 р. Херсон.

Новочасна польська сатира.

В 1903 р. почало було виходити в Кракові три рази на місяць польське сатиричне письмо п. в. „*Liberum veto*“, де подавано їдкій критиці суспільні хиби передовсім польської суспільности. Предметом тої критики була політика, література і штука, — формою сатира, іронія і сарказм. В виданю брало участь багато видних польських письменників, а сама редакція була в руках молодшої генерації. Їм повело ся справді зробити *Liberum veto* органом свобідної, незвичайно змілої сатири, якого не мала ще польська сатирична література, органом вільним від брудної порнографії та дикої національної пристрасти — двох копиків, на яких виїздять майже всі сучасні т. зв. гумористично-сатиричні польські часописі. Про те, а може власне для того письмо не могло вдержати ся і після півторарічного животіння мусіло в половині 1904 р. упасти. Щоб показати нашим читачам обсяг і методу тої новочасної польської сатири, подаємо тут декілька цікавіших уступів в українськїм перекладі, пояснюючи заравом поодинокі місця в нотках.

Ось на початок два зразки сатири на наші шкільні відносины.

I. Наукова програма галицьких гімназій

по проєкту гр. Тарновского.¹⁾

1. Найважнішим і одиноко обовязуючим предметом є наука релігії.

¹⁾ Гр. Тарновский президент польської Академії Наук у Кракові і историк польської літератури, прихильник реформи галицького шкільництва в клерикальнім дусі.

2. Ученик може бути увільнений від науки латинської мови, коли навчив ся на память міністрантури.¹⁾

3. Науку польської мови належить зредукувати до оповідань про сьв. Кінгу і Ядвігу і до студіюваня писань Кайсевича,²⁾ Шуйського і місцевого кс. катехета.

4. Науку німецької мови (з огляду на добрі відносини між Пузиною і Вільгельмом³⁾) полишасть ся, обмежаючи її до оповідань про сьв. Боніфатія, Геноефу і до читаня Кльошштокової Месіяди.

5. Наука французької мови з причини конгрегаційних законів у Франції заборонена.

6. З причини великої (на жаль) скількості Жидів касуєть ся науку про додаване, відтягане, множене і ділене, з виразною одначе пригадкою афоризму Сенкевича, що 2+2 не все буває 4.

7. З природничих наук вистарчає опис корови, когута і апокаліптичної бестії з пропуском неприличних органів.

8. З науки історії треба вимагати від ученика: вчислити всіх членів династії Габсбургів (правих і лівих), усі анекдотки про Габсбургів, усіх пап із датами. Цікавійшим ученикам треба вяснити, що Марія Тереса заняла часть Польщі зі сльозами в очах, що мусіла викинути за вікно три батистові хусточки, змочені тим цінним плином (вони коштували 15 двачцигерів) і що добродушний Кавніц⁴⁾ уратував її від сназнів, загортаючи 78.000 квадратних кілометрів Польщі.

9. Наука льогіки остро заборонена.

10. Ученикам, що виходять із гімназії, вільно вибирати тільки два фахи: теологічний виділ або кадетську школу.

II. Про ученика бурлаку.

Від найвчаснійшої молодости був революціонером. Протягом двох тижиїв дер кождоразове убрале і брав за те субітку, але се помагало мало. За хвильку приходив знов із підбитим оком і токував ся, що він тому не винец, тільки горобець. І так усе.

¹⁾ Міністрантура — услуга при латинській Службі божій.

²⁾ Кс. Єронім Кайсевич відіграв видну ролю в польській еміграції по 1831 році у Франції і був головним ініціатором заснованя закону Змартвицетанців.

³⁾ Пузина — польський кардинал у Кракові; Вільгельм — теперішній німецький пісар.

⁴⁾ Тогочасний австрійський міністер.

Народню школу скінчив на селі, отже дали його до гімназії, а щоб „вийшло дешевше“ і була опіка, впакував його батько до бурси. Здивованю хлопця не було границь, коли дізнав ся, що: „ніколи не вільно виходити з забудованя бурси, не вільно підчас silentium розмовляти і т. и. „не вільно“. Але два дні по відчитаню устави він уже переліз паркан і ходив до вечера по місті. Коли вернув, покликали його до о. директора, який знав уже, що він переліз паркан. Той по батьківськи наторгав йому вуха й обіцяв, що на другий раз зріже йому шкіру. Се видало ся йому дуже несправедливим, але сидів тихо. Одначе за кілька днів знов обвинуватили його, що підчас вечері кинув при всіх ковбасу під стіл. О. директор був нечувано обурений.

Терпили його два роки, на третій уже був неможливий.

Мусів покинути бурсу і жити „на стації“. Чим далі в класи, тим більше зміцняло ся його революціонерство. Читав що раз більше, що раз ширші круги розвертали ся перед ним, казав ся вже, коли прийшло ся йому вчити ся літератури Тарновського, облодків із історії природи, і став викликувати підозріння у всечеснійшого катехета. До церкви перестав носити книжочку, раз на загальне згіршенє заснув підчас „приймайте, ядїте“, раз прилапан його катехет, що на екзортї відізвав ся за нього хтось иньший: „є“ і т. и. Зібравши все те до купи, дали йому при кінці року в VI класі за справою всечеснійшого катехета наганні обичаї і виписали на сьвідоцтві: „відходить без перешкоди“. Отже сказав собі в душі: „Хай їх!“ і в Марнова поїхав до Прасла.

— Що-ж ти, хлопче, хочеш? — питає його худий як скипка директор, що від часу до часу видушував прищики на чолі.

— Я... прошу пана директора, просив би прийняти мене.

— А які-ж маєш обичаї?

Шидловский кашельнув і зробив міну чоловіка, якому „дають сира“.

— Но, покажи сьвідоцтво! Е... доганні — е... то я не можу тебе прийняти.

— Я буду старати ся... прошу пана директора, я... там був хорий — не міг ходити до школи... не оправдали хенї трохи годин... але я тут „сло' честн“...

— Хлопче, диви ся мені три мінути в очи!

Шидловский зробив о скільки міг найдурнійший вираз лица і дивив ся три мінути.

— Но, прийму тебе, але пам'ятай, хлопче, у нас так не можна як у Марнові.

— Але... я.. зовсім нічого...

Прийняли. Місяць сидів тихо. Кортіло його одначе поговорити щось. Отже зачав на „станції“ про хибну шкільну систему, далі ширше про хибний суспільний устрій.

Від часу до часу вирвалося йому із „за перегороди зубів“ безбожне слівце.

Раз зачав обережно сумнівати ся про сотворення світа в шістьох днях. На те йому товариш :

— Ге, та ти якийсь такий песиміст, чи що ?

Ученик, що носив гордо чотири паски на височевнім ковнірі і прислухував ся тому, затремтів.

Песиміст... песиміст... так... він щось чув про таких... ага... отець катехет говорив, що песимізм, то така секта... то в загалі щось... рани божі... Кров ударила йому до голови. Вхопив шапку й бігцем побіг до тітки.

Задиханий зараз зачав тихо :

— Тіточко, ходіть но до другого покою.

— Осипцю, що-ж тобі, дитинко, чого так поблід ?

— Тіточко, та у Вижиговської є такий із семої песиміст, що то без Бога і без нічого. Що він там говорив, аж волосє на голові стає.

Тут із перестрахом оповів розмову.

— Ай Божечку ! Е... то треба до отця катехета. Як запаскудить ся гімназія, то що то буде ?

І тітка чим скорше до отця катехета. По дорозі здибала паню Жибуліну, що також „тримала“ студентів і розповіла їй усьо. Ся вітхала :

— Но, моя пані, що то тепер не вигадують ті шкраби. То треба до ксьондза.

За хвилю була тіточка у ксьондза

— Слава Ісусу Христу, в'гомостуньку. бо я от із важним інтересом.

— Ну, що-ж ?

— Матінко Божа ! У Вижиговської є такий зі семої гімназії пессифіліста.

— Що ? що ?

— Я то там не знаю, як то докладно, те тільки знаю, що без Бога й нічого, як який Кальвін.

Тут оповіла всьо докладно, що то на кождий випадок якийсь небезпечний іст, і аби не запаскудити гімназії, треба би і т. д.

На другий день покликали Шидловского до канцелярії. Директор із отцем катехетом почали індагацію, а по тім директор сказав :

— Видиш, хлопче, вже довше тебе тут не можу тримати в гімназії, — почав директор даючи йому свідощтво.

— За що, прошу пана директора ?

— Ти вже там знаєш, за що. Я не хочу робити тут авантур. Бачиш, я тут написав тобі вже : „відходить без перешкоди“.

Шидловский кинув оком на свідощтво і доглянув догання обичаї.

— Прошу пана директора — за що я маю догання обичаї ? Я не був карапий цілий рік, нічого мені не доказали, слідства не мав тепер ніякого ?

— Хлопче, йди від мене. Ти повинен був сказати : дякую пану директорови і чемно відійти.

— За що ? За те, що в осьмій буду мусів платити 40 ринських ?

— Хлопче, йди від мене, бо скажу терціянови викинути тебе.

Шидловский машинально відійшов, проведений з'дливим зором добродушного отця катехета.

Йшов сходами, а в душі шуміло питанє : За що ?

Волік ся вулицею і щось у нім ломало ся... може на завсіди...

III. Два скупарі.

Матеріал для будучого Моліара.

Почекальня І класи на залізничім двірці в Хабівці. Гр. Потоцкий сидить на фотелі й травить обід. За хвилину входить гр. Замойский з куферком у руках і розглядає ся підзорливо по залі. Його завважує гр. Потоцкий і підбігає до нього. Сердечні привитаня.

Гр. Потоцкий. Як ся маєш, старий скупиндряго ! Що-ж там, сам двигаєш куферки ? Чи тебе не стане на слугу ?

Гр. Замойский. Мій милий, в хвилі, коли в краю панує загальна нужда, нам не вільно тратити грошей. Ощадність повинна бути для нас першою й найважнійшою заповідю. Не можу

їздити першою клясою, ані оплачувати накера, тому що не беру державної пенсії і репрезентативного додатку.¹⁾

Гр. Потоцкий. То правда, але я знов не арендую пропінанції, ані також не беру провізії з капіталу народових почувань, що улььковані в Морськім Оці...²⁾

Гр. Замойский. А я не подаю неточних податкових фасій.³⁾ (Хвиля прикрої мовчанки).

Гр. Потоцкий. Прошу тебе, полишим на боці ті рекрімінанції. Нас називають скупнидрягами. Я гордий в такої онії і стараю ся на кождім кроці робити ощадности. Приміром на офіційні принятя видаю ледви десяту часть суми, яку при силають мені в Відня. Замість шампана даю звичайну кислятинну з содовою водою, а наші гості просто одушевлені тою знаменитою французькою маркою... Хе, хе, хе!..

Гр. Замойский. То ще нічого. Я подаю гостям на стіл ковбасу без шкірки, бо шкірку відпродую ковбасникови. Чай запарюю в чайнику пять разів. Хе, хе, хе!..

Гр. Потоцкий. То ще нічого! Я запрошую малярів на чайок, а потім даю собі за дармо декорувати залі. В мене мусить служба збирати після кожного привнятя недокурки з папіросів і робити з них нові папіроси. Подаю їх на стіл як єгипетську спеціальність. Хе, хе, хе!..

Гр. Замойский (з запалом). І то ще нічого! Я ходжу в одній парі шкаринток чотири тижні, потім відвертаю їх на другий бік і знов ходжу чотири тижні. Мила вживаю раз на тиждень, а голярєви плачу три крейцарі. Хе, хе, хе!..

Гр. Потоцкий (ще з більшим запалом). І то ще нічого! До моїх палат заїздить велике число шляхти, щоб заощадити готель. Я приймаю їх із отвертими раменами, а трікугельди потручую службі з пенсій... Хе, хе!.. А вуголь для опалу кажу брати в Добродійного товариства, бо то все виходить дешевше. Хе, хе, хе!..

¹⁾ Натяк на суті побори гр. Потоцкого як намісника.

²⁾ Гр. Замойський — властитель Закопаного і Морського Ока і бере суті доходи з того «народового» купелевого місця.

³⁾ Натяк на широкозвісний в недавнім часі факт, коли гр. Потоцкий, нині намісник Галичини, подав фальшиву фасію доходів, щоб заплатити менший податок. В тій справі була навіть внесена в австрійським парламенті інтерпеліяція руського посла В. Яворського.

Гр. Замойский (з ентузіазмом). Так, то вершок ошадности. Але й я можу дечим похвалити ся: вживаю паперу... тільки з власної папірї. Після одноразового ужитя кажу його сушити і вживаю... вдруге... Хе, хе, хе!...

Гр. Потоцкий (чує себе побитим і мовчить. Чути портїєрський дзвінок. Пани вибігають із почекальнї).

А ось сатирична ілюстрація до відносин наших залізничних урядників, що після удержавлення залізниць опинили ся ще в тяжшій залежності, ніж були під приватними компанїями.

IV. Про злого й доброго залізничного урядника.

Містерія в двох розмовах із postscriptum.

Залізничі власти видали розпорядок, який наказує функціонерам отрясти ся з довгів до дня 30 червня 1904 р. Хто не сповнить сього наказу, тому загрожено спиненем авансу, а навіть дисциплїнарним слідством.

Річ дїє ся д. 30 червня 1904 р.

I. Розмова зі злим залізничним урядником.

Директор. Я покликав вас сюди, щоб запитати, чи ви поступили вгідно в розпорядком пана міністра? До нинїшнього дня ви мали отрясти ся зі всіх довгів. Що-ж скажете?

Злий зал. урядник (боре ся сам із собою, по хвилї). Пане директор...

Директор. Перепрашаю. Пригадую, що невиконанє розказу наведе на вас дисциплїнарку!

Злий зал. урядник. Пане директор... Я заходив у голову, яким би способом позбути ся своїх довгів, одначе нічого не вигидав...

Директор (із урядовим обуренєм). Так? За ту вухвалу відповідь...

Злий зал. урядник. Пане директор... Я скликав усіх своїх вірителїв і відчитав їм піднесеним голосом розпорядок пана міністра, жадаючи при тім, аби усунули свої претенсії. Висьміяли мене і радили мевї піти до дому божевільних.

Директор. І що-ж дальше?

Злий зал. урядник. Я не послухав тої ради і лишив ся при залізницї.

Директор. Менї здасть ся, що недовго тут забавите. Бачу пляму на вашім мундурї...

Злий зел. урядник (із цинічним усьміхом). То пляма з росолу, пане директор. Минулого тижня мали ми на обід м'ясо...

Директор (обурений). Ого-ж то власне. Нерозумний люксус. Житє понад стан. Ось причина ваших довгів. Власть того не стерпить!...

Злий зел. урядник. Але-ж пане директор! Запевню, що сплачу всі свої довги, коли тільки заавансую...

Директор (у найвищій пасії). Такому чоловікови ще аванс у голіві! Дам я вам тут аванс. (Урядовим тоном.) Оповіджаю вам, що з причини життя над стан і нерозумного люксусу видаю вам дісциплінарку і зупиняю аванс на 50 літ. Геть мені з очей! (Злий зелізнничий урядник відходить із безсоромним усьміхом).

II. Розмова з добрим зелізнничим урядником.

Директор. Я покликав вас сюди, аби запитати, чи ви поступили відповідно до розпорядку пана міністра? До нинішнього дня ви мали отрясти ся зі всіх довгів. Що-ж скажете?

Добрий зел. урядник. Прошу ласки пана директора, мьльдюю послушно, що вже від трьох місяців не маю ніяких довгів. Маю тільки довг влячності для пана директора...

Директор. То мене тішить. Добре робите, що поступаєте відповідно до розпорядків начальників. Тільки трохи доброї волі, а можна управильнити своє житє. Хйба-ж ні?

Добрий зел. урядник. Так, пане директор. Перед трьома місяцями вхопили ми в двох у вагоні багатого Жида і відчитали йому розпорядок пана міністра. В часі читавя ми тримали над ним ніби револьвер. Жид зворушив ся і віддав нам усю свою готівку.

Директор. Як то стало ся, се мене зовсім не обходить. Досить, що ви управильнили свої довги. Власть більше не жадає. Найважнійше, не жийте понад стан.

Добрий зел. урядник. Пане директор, я з жінкою пемо три рази денно лімонаду без цукру по рецетті „Gazety Lwowskiej“. Напій дешевий, здоровий і дуже поживний. Зовсім заступає молоко.

Директор (одушевлений). Досконало. То мені подобаєть ся. Ось ввір зелізнничого урядника.

Добрий зел. урядник. Коли дістану на першого пенсію, несу зараз половину до Брацтва доброї смерти. Треба більше дбати про душу, як про тіло.

Директор. Дуже добре, ви мені подобасте ся.

Добрий зел. урядник. Прошу ласки пана директора, коли-б я міг просити про аванс?...

Директор. Але-ж розуміть ся. Запишу собі ваше імя. Ну, йдіть уже, бо я спішу ся. (Добрий зелізнячий урядник відходить щасливий).

* * *

Postscriptum. Злий зелізнячий урядник стратив право до авансу на пятьдесят літ. Добрий зелізнячий урядник ждав на аванс пятьдесят літ. Один і другий не діждали ся того часу. Злий зел. урядник згинув при карамболі поїздів; добрий зел. урядник умер наслідком перепою лімонадою. Тіло доброго зел. урядника відпровадило на місце вічного спочинку Брацтво доброї смерти; тіло злого зел. урядника відпровадили до гробу важурені вірителі.

У. Обережно з поезіями.

В другій половині 1903 р. появил ся в „Slow-i Polsk-im“, органі вщепольського напрямку в Галичині, отсей вірш п. з. „Z chłopskiego serca“.

Pomocy!

Cisza zaległa polskie nasze siola —
 Okropna cisza — znak wróżby złowrogiej:
 Plemię tam polskie w siermiędze ubogiej
 O pomoc braci swoich starszych woła,
 Litości zebrze, bo wróg nasz zuchwały (poz. Русини),
 A taki nędzny — nienawiścią ziele,
 Karczemnem słowem kazi polskie dzieje,
 Tocząc bluźnierstwa na dni polskiej chwały..
 O, kiedyż wstaniesz, Polsko nasza święta,
 Z łoża niedoli, ukarzesz tyrany,
 Łamiąc na wieki niewoli kajdany?
 O, kiedyż zerwiesz cierpliwości pęta?
 Do Ciebie, Matko, żałośnie wzdychamy,
 Zbudź w piersiach braci mocniejszej ochotę
 Iść na tę wielką obrony robotę —
 Edenu wolności otworzyć bramy!..

— — — — —
 Jak na zbawienie — my na was czekamy!

Автор підписався „Wszepolski włościanin z pod Gródka“. Вже число розіслано передплатникам, уже порозліплювано його по рогах львівських улич, коли показалося, що гарний вірш має не дуже гарний акростих. Сей факт наробив широкого розголосу по цілій Галичині і був предметом поданої тут сатири в *Liberum veto*.

Редакція „*Słow-a Polsk-ogo*“. Начальний редактор сидить при бюрку. Входить пан у пелерині і подає редакторови папір.

Редактор (підозрено). Що се таке?

Пан у пелерині. Вірш, який я хотів би помістити в вашім почитнім письмі...

Редактор. Вірш? Може акростих? Чи власний?

Пан у пелерині. Властиво... не власний. Його автор, селянин із під Тарнобжеґа...

Редактор (глядить що раз більше в підозрінєм).

Пан у пелерині. ...селянин, що переяв ся читанєм всепольських часописий...

Редактор (вибухає). Пане, не вірю ні в яких всепольських хлопів... То всьо скриті Русини...

Пан у пелерині. Як то, пане редакторе. „*Ojczyzna*“¹⁾ пише в кождім числі, що сотки тисяч селян згуртували ся коло всепольського прапору...

Редактор. Ви кепкуєте з мене... Ви також Русин. Зараз закличу Студніцького.²⁾ Зараз переконаємо ся. (Дзвонить).

Студніцький (входить і проношує хвилику носом, потім кличе). Тут десь мусить бути Русин... Бий Русина! (Вбігають возні і редактори).

Пан у пелерині (схоплений двома слугами, падає під їх ударами на землю і стогне з болю).

Редактор (переглядає його вірш). Ніяк не можу знайти акростиха. Анї з боку, анї з кінця, анї на вхрест... Пане Войтїх...

Пан Войтїх. Може в задгужь? І таке лучало ся в „*Słowie Polskiem*“...

Пан Борнштайн. А може з заду?

¹⁾ „*Ojczyzna*“, популярний орган для народу, також вшепольського напрямку.

²⁾ Студніцький, всепольський публіцист, характеристичний тип галицького хамелеона, що в короткім часі бував і соціалістом і людовцем, а в кінці перейшов до всепольського табору. Заклятий ворог Русинів.

Пан у пелерині (стогне). Ратуйте! Я не Русин! Я з „młodej Polski“!

Редантор. З „młodej Polski“? То самі Русини. Покажи, де акростих!

Пан у пелерині. Змилюйте ся! До всього признаю ся... Я переписав вірш із поеми Каспровича про Кордецького... зі „Słowa Polskiego“...

Всі. Ах, так! В таких разі вже можете йти. Перепрашаємо за помилку. До побаченя!

VI. Новий меценат штуки.

Підслухане малярем у маляря.

Доцент др. Льочек (міна зарозумілого доробкевича). Я чув, що у вас можна дешево купити образи...

Маляр (не дочувши). Може оглянете мою робітню?...

Льочек (перед більшим полотном, що представляє сцену гри в карти). Зовсім не злі... щось у роді... *plaine aig'e* у... пригадує Пекліна...

Маляр (здивований). Бекліна? В якій же-ж подробиці добачуєте?

Льочек (трохи заклопотаний). Ну, так, знаєте... в загалі. Кілько-ж то коштує?

Маляр. Товариство дає мені 300 корон.

Льочек. Я дав би 30 корон.

Маляр. Прошу пана, полотно й фарби коштують більше. Де-ж модель, час, композиція?...

Льочек. Ну, правда, але хіба не стільки. Знаєте... я маю нюх на образи, але я не видів, як то малює ся.

Маляр. О, прошу пана... такі особи нераз іще трапляють ся...

Льочек. А масте образи по 30 корон?

Маляр (із усміхом показує декілька дрібних пейзажів без рамок). Ті міг би я відступити вам дешево.

Льочек. Знаєте, отсей і ті два увійдуть. Я взяв би ті три. Отже по 20 корон?

Маляр. О скільки пригадую собі, ви жадали в ціні по 30 корон.

Льочек. Ну так, але як гуртом, то хіба щось опустите?

Маляр (звуждений). Ну, нехай буде вже й так.

Льочек. Тільки, знаєте, не знаю, чи то буде гармоніювати з моїм сальоном. Може-б ви прийшли...

Маляр. Такі дрібні річи, прошу пана, сумніваю ся, щоб могли...

Льочек (надумує ся і платить 60 корон). Отже прийдете повісити їх у моїм сальоні?

Маляр (із усьміхом). О, що до того, то не обіцюю. То міг би зробити вам ваш слуга, або ви самі, пане доктор...

Льочек. Отже ви гадаєте, що мій льокай...

Маляр (перериваючи). О, прошу пана, в нинішних часах добрий льокай розумієть ся на таких річах.

Льочек. Отже до побаченя!

Маляр. Прощавайте.

Епілюґ. Якийсь час опісля наш маляр дістає такий білет:

Поважаний Пане! Тому, що два закуплені мною образки не гармоніюють з моїм сальоном, звертаю їх вам і повідомляю, що мій льокай має уповажнене відібрати мою належність у квоті 40 корон.

З поважанєм

Доц. Др. Льочек.

Маляр (відібравши два образки, виймає з кишонки 40 корон і дає їх льокави). Віддаш отсе, мій любий, своєму пану і скажеш, що як іще коли вибере ся до мене, нехай зажде, аж знайду мешкане на поверсі зі стрімкими сходами. Розумієш? (Дає йому на пиво).

Льокай. Що його там та нерозуміти, прошу ласки пана. Вже не один із моєї ласки їхав у низ. Кланяюсь.

ҮІІ. Їж і голуби.

Арабська казка для вжитку кс. біскупа Валенги, як матеріал для будучої куренди.

Одного разу знайшов собі їж мешкане у стіп дактыльової пальми, на якій збудував собі гніздо голуб зі своєю жінкою. Їж говорив до себе: „Всі пальмові овочі з'їдає голуб, а мені лишають ся тільки відпадки. Мушу вжити якогось підступу“. По тих словах випорпав їж у стіп пальми нору на мешкане для себе і для своєї жінки. А побіч нори вибудував мечет, де пересиджував без перерви на молитві й мореню тіла. Голуб зворушений тою незвичайною побожністю запитав: „Як довго так живєш?“ На се їж відповів: „Трицять літ“. — „А чим живиш ся?“ — „Тим, що впаде з пальми“.

„А чому-ж саме мешкаєш під пальмою?“ — „Тому, аби наVERTати безбожних і поучати дурних“

„Я знав тебе не з найліпшого боку, одначе тепер хотів би наслідувати твій спосіб життя. Що маю робити?“ На ті слова голуба сказав їж: „Зачни думати про вічність і перестань тільки їсти“. „Як то можливе, коли я птах і инакше не можу заробляти на житє?“

„Нічого лекшого — відповів їж — вірви з пальми всі дактилі, поскладай їх в однім місці, а потім віди до мене і будемо разом хвалити Аллаха та роздумувати над марницею сього сьвіта“. Голуб почувши ту раду закликав: „Дякую тобі, їжу, що ти показав мені правдиву дорогу житя“. По тім став разом із жінкою стручувати дактилі з пальми, аж усі попадали на землю. Побожний їж чпгав у стін пальми і всі стручені овочі волік скоро до своєї нори.

Коли голуб оголив пальму з овочів, вішов на землю, а не бачучи ніде тих овочів, запитав:

„Чоловіче сьвятий, чи не знаєш, де поділи ся дактилі? Иньшої поживи не маємо і хйба прийдець ся мені зі жінкою вмерти з голоду“.

На те відповів їж: „Може бути, що їх пірвали зі собою вітри. Одначе не гадайте, — додав із поважною міною, — що щастє лежить тільки в ідженю. Той, хто сотворив вам дьюби, не дасть вам згинути з голоду. Впрочім зайдіть до моєї нори, я відступлю вам троха своїх запасів“.

Голуб, обезпечений добродушною і побожною міною їжа, вішов необачно з жінкою до нори. Ледви одначе переступили поріг, кинув ся на них побожний і добродушний їж і загрив їх на смерть. Від того часу був виключним власником пальми, жив примірно і більшу часть дня проводив у мечеті на побожних міркуванях.

УІІІ. Пригода в небі.

Нешастє хотіло, що випадково вмер один зі східно-галицьких чудотворців і то так нечайно, що ані сам небіщик ані рідня в розпущі не памятали про те, що наймудрійший з мудрих ребе не обійдець ся в небі без добре зароблених соток тисяч фльоренів. Вже в дорозі завважив чудотворець, що якомсь діє ся влє. Ані

одного товариша ні товаришки, ніхто не кланяється і не здоро-
вить — в цілій дорозі зустрівач ся в легковаженем співісповідни-
ків. Не довго застановляв ся ребе над причинами, задля яких так
скоро втратив пошану у своїх — був мудрий, то й скоро зрону-
нів, що не має нічого, що він капацян, а прецінь трудно капацянни
домагати ся пошани... Коли ввійшов до неба, завважив, що і в небі
всі від нього відвертають ся, або сьміють ся йому в живі очи.

Зажурив ся ребе не мало і став думати... Шукав такого,
хто-б хотів поратувати його і шукав надармо. В кінці прийшов до
Господа. Ставши перед престолом покірно зігнув ся і промовив:

— Господи Боже, скажи мені, чим у тебе сто тисяч літ?

— Сто тисяч літ? Чим у мене сто тисяч літ? Ну, сто тисяч
літ то в мене мінута!

— А мунут? Ну добре, а чим у тебе сто тисяч ринських?

— Сто тисяч ринських? Ну, сто тисяч ринських у мене
тільки що один крейцар.

— Один крейцар? Господи Боже, дай мені той крейцар!

— Ти хочеш крейцара? Добре, зажди мінуту!

На закінченє подаємо ще зразок літературної сатири. Як
звісно, в 1904 році розпочав Сенкевич друкувати свою нову істо-
ричну повість із часів Яна Собеского „*Na polu chwaly*“. Зараз
церші розділи її виявили обік звичайних у сього автора декораций-
них пишнот таку шабляновість концепції та занепад творчої сили,
що критика, особливо молодшої генерації, не могла не завначити
сього. Відгомонам сих критичних голосів являють ся й отся сатира.

IX. *Na polu chwaly*.

Найновійша повість Генрика Сенкевича.

Зима в 1682 р. була остра і страшна, як ніколи до того часу.
Від страшного морозу дерева в лісі стріляли неначе в рушниць.
Люди ховали ся по домах і не вихляли носів поза двері. Більше
досьвідні говорили: Сенкевич певно напише ще одну повість.
Меньше досьвідні відповідали на те недовірливим хитанєм голови.

В таку пору подорожувала нічу громада осіб по части на
конах, по части на саях. Їхали густим лісом. По переду їхав опа-
сений шляхтич із підбитим оком і шрамом на чолі. Їхав і кляв:

— Чим далше в ліс, тим гірше. Кара божа в тии Сенкевичем.

За шляхтичем іхало дванацять панянок, незвичайно вродливих, а подібних одна до одвої як дванацять крапель води. Всі бавили ся пускаючи пару в уст і тішили ся, що пара під впливом лучниць ставала більше рожевою. Перша в краю крикнула :

— Ту дорогу звідкись знаю. Присягла би, що я вже раз була тут.

— І дерева ті самі. І я вже була тут — закликала друга.

— І я! І я! І я! — крикнули хором Оленка, Ягєнка, Бася, Дануся, Гануся, Мариня і всі иньші.

Гомін голосів панночок заповнив лісову тишу. Столітні дуби, високі смереки стали шуміти і скрипіти, неначе хотіли привитати старих знайомих :

— Раді, раді, раді !...

Розговор ліса перервав голос їздця, що чимчикував за саями.

— Мовчіть, сосуди скудельні, бо заносить ся на сцену вхопленя !

— А хто кого вхопить, серденько ? — запитав другий їздець, високий і худий.

— Не резонуйте, ваша милість, бо Сенкевич того не любить. Хто вхопить, то вхопить, досить, що дівчину відібемо і віддамо замуж. Пан Сенкевич усьо обдумав. От, давить ся, навіть приладив колыску.

— Колыску ?

— Так, колыску. А в чім же-ж поїде вхоплена панна ?

Розмова урвала ся. Нечайно залунало по лісі довге вите. Панни в крик. Шляхтич попередю перехрестив ся, плюнув і закликав :

— Чути голос вовків !

— То молоді вовки в „Głos-у“, що бажать „порубства“.¹⁾

Панни почервоніли. Сани помчали як вихор, а молоді вовки мусіли відложити свої погані похоти до часу руї.

¹⁾ Порубство і руя, вжиті Сенкевичем старопольські слова на означене сексуальних похотий, були темою довгого і завязтого спору в варшавській пресі. Тижневник „Głos“ особливо остро виступив за се проти Сенкевича.

Коли проминула година тої кавалерської їзди, почали коні нечаяно порскати, неначе би прочували небезпеку. І не помилили ся добродушні зьвірі. На скрутї дороги вискочило дванацять Татарів і в дикий окриком: „Аллах ікбар Аллах!“ кинули ся на сани. Заки сторожа оглянула ся, вхопив кождей Татарин одну панну, закинув на плече, сїв на коня і пігнав стрілою.

— Нема наших дівчат! — рикнув Заглоба.

— Нема, серденько, нема, — вторували йому тонко пан Льонгінус і Збишко.

— Що-ж тепер робити- мемо?

— Не нарікайте, приятелі. Пан Сенкевич усьо се гарно уладить.

Ледви вивіли ті слова, коли почули тупіт 12 коний і перед здивованими лицами лицарів стало 12 гарних, уродливих юнаків.

— Хто ви, панове? — гукнув Збишко добуваючи меча.

— Ми сини його мил. пана Скшетуского. Їдемо на „літературний бенкет“, який уряджує пан Сенкевич.

— А то знаменито, бо й ми їдемо тудиж. Тільки наперед відбийте у 12 Татар наших 12 дівчат.

— Добре, — крикнули 12 синів пана Скшетуского, побігли бігцем за 12 Татарами, відбили 12 дівчат, звязали 12 Татар по-сторонками, закинули їх тіла на 12 коний і вернули до Заглоби й товаришів.

— Хоробро списали ся хлопці — крикнув Заглоба. — А ви, мої дівчата, чи ціломудрячка нетикані?

12 дівчат почервоніли. А пан Заглоба став пильно приглядати ся спійманим 12 Татарами. Чим довше приглядав ся, тим більше видовжувала ся його ника. 12 Татар зміркували, чим воно пахне, бо одним хором крикнули:

— Татку!

— Мої діти! — рикнув пан Заглоба, — як я міг забути, що сплотив вас у Криму! Тільки те одно мене виправдує, що тоді, коли я бував по Криму, ви були ще мікроскопічно малими, а ембріольогія стояла тоді дуже низько. Ну, але ходіть із нами на літературний бенкет.

По тих словах розв'язав пута 12 Татарами. Утіхам і привітам не було кінця, потім ціла громада рушила далі. По дорозі прилу-

чило ся: 12 правнуків Вініція, 12 внуків Мацька з Богданьца, 12 козаків, 12 Шведів, 12 Турків і 12 накладчиків Сенкевича. Юрба росла з кожною хвилию. Гусари і лицарики вимахували шаблями млинка, Татари і козаки кричали „уха“, панни пищали, а Заглоба ричав. Перед льокалем „Biesiad-и literack-oi“ зросла юрба до поважної цифри кількасот осіб.

Зараз перед входом до льокалю притрафило ся мале intermezzo. З боку стояли два офіцири, убрані в французський мундур. Оба дивили ся глумливо на надходячу купу, а один шепнув:

— Що се за потороча повикроювана в паперу. Я присяг би, що то сини одного батька і то батька — дрантивога кравця.

Ще не договорив реченя, коли приблизив ся до нього пан Кміціц і покивуючи грізно вусами крикнув:

— Що ви панове за одні, що позволяєте собі кепкувати в чесних лицариків?

— Я Криштоф Цедро.

— Я Рафал Ольбромский.

— Не знаю такої шляхти. Забирайте ся звідси, бо вам зараз пообтинаю вуха!

— Скажи, дурню, Сенкевичеві, щоб тебе замаринував, — засичав Цедро і з глумливим сьміхом відійшов разом із Ольбромским.

Пан Кміціц став грізно стригти вухами. Всі знали, що се заповідь авантури. На щастє вийшов на веранду сам пан Сенкевич і закликав:

— Не бій ся, Кміціц, я знаю тих паничів, то порубські в банди Жеромского. Попрошу Рабского,¹⁾ щоб їх вимастив палкою. А тепер, панове, не тратьмо часу, тільки ходім на бенкет.

— Віват „літературний бенкет!“ — крикнула шляхта.

— Дякую вашим милостям, — говорив дальше Сенкевич. — З’їмо старопольським звичаєм торічну гусарську печеню і відгрівану капусту.

— Віват відгрівана капуста! — гукнула „wiaga“.

¹⁾ В. Рабский, талановитий, хоч не дуже то ідейний критик, який виступав проти „Głosu“ в обороні Сенкевича і дійшов навіть до того, що прилюдно в каварні набив по пиці одного з редакторів „Głosu“.

— А коли хто занедужав на нестравність, — говорив Сенкевич, — дістане фляшку обелгорської води¹⁾ з жерела Урсус. Одначе найперше мусить заабоцувати „Biesiad-y literack-y“.

Одначе ледви пан Сенкевич успів вимовити ті слова, коли ціла вібрана юрба ровскочила ся з диким криком на всі боки. Показало ся, що всі вони були... анальфabetи.

Пан Сенкевич лишив ся сам із відгріваною капустою „na polu chwały“.

¹⁾ Obelgorek — злбна парафраза назви села Obłęgorek, закупленого Поляками для Сенкевича на »народовий дарунок«. На грунтах того села віднайдено жерело мінеральної води, яке Сенкевич охрестив назвою одного з героїв своєї повісти Quo vadis — Урсус.

З ДОРОГИ.*)

Наш від'їзд із Сибірі відбувався очевидно під щасливою зв'язкою. Ледви сіли ми в поїзд, як пасажир, що купив на останній станції газети, сповістив: „Міністра внутрішніх справ забито“. Одяг таї загалом позиція не зовсім легальних подорожних не дозволяла нам бути менше або більше отвертими і так чи инакше висловити своє становище супротив одержаної звістки, тільки подумав собі чоловік: „Слава Богу, таки нарешті...“

Прислухуєшся розмова. Не вважаючи, що публіка як найрізномірніша, всіх з'єднала одна спільна тема: війна. Повітря пропахло війною. Всі розмови йдуть про остатні „побіди“ і поразення, про положення наших військ у Порт-Артурі, Владивостоці. З різних боків чути уривані фрази: „Куропаткін наказав... Рушили військо... Мобілізація... Японці... Порт-Артур“...

Ось два, здається, купці або субєкти з Порт-Артура. Бомба і експлодуючі прилади змусили їх забути весь чар легкої наживи, покинути благодатний далекий Схід і тікати до дому. Один добився до Чіфу на китайській джонці і лиш звідси їде більше звичайним способом. На лицях і в цілїм поведженню тих панів видно якесь „азіатське“ тавро. Се перші, найбільше численні носителі „європейської“ культури в Азії. Старший із них, хитрий лис, бачив дуже багато, про все має свою думку, яку висловлює з дивним апльомом. „Плєве вбили, се, знаєте, гарно, — розповідає. —

*) Отсей нарис містить »Искра«, »Центральный органъ Россійской Соціалъдемократической Рабочей Партіи« (Ч. 73 з 1 вересня 1904 р.), що виходить у Женеві.

Дуже був острій, ну, й очевидно, студенти вбили його. Для нас, купецьких людей, він був собі нічого, а студентам дуже досолив, так вони йому і зробили капут^а. З боку мимохіть дивуєшся і навіть завидуєш, як „свобідно“ той пан говорить такі страшні слова. Зрештою він із однаковим одушевленням веде розмову як про Плеве і причини його вбійства, так і про принадні прикмети японських гейш та інші красоти Манджурії. Якоюсь гнилизною заносить від того чоловіка. Чуєш, що крім жадоби легкої наживи та заспокоєння своїх звичних інстинктів ним не руководить ніякий інший імпульс. Вона, ота жадоба наживи, загнала його туди, на далекий Схід, задержала до останньої хвилі в обложеному місті. „Сто на сто, знаєте, мали деякі виску, а то й більше; адже в мене самого був sklep у Порт-Артурі“^а. І та гнилятина, ті рабівники великого й малого калібру жили й поралися там на Сході, вносячи всюди в сферу своїх впливів їд розпусти і безсоромного грабівництва, якою самі просякли на-скрізь.

— У нас, у Манджурії, знаєте, дуже просто. Тепер дуже розповсюджене нове вінчанє, „по манджурськи“. Зійшлися на два-три місяці, потім він її покине або вона втече. Частійше, очевидно, перше. Запитаєш вноді кого: „Ви жонаті?“ — „Так, жонатий по манджурськи“.

На далекім Сході репрезентанти російської культури переймають ся очевидно дуже швидко східними поглядами. Зрештою і школа, яку вони перейшли, особливо за останні місяці, коли зачала ся облога Порт-Артура, була чисто азійська. Коли-б візнань пророчистого купця не потвердило ще кілька Порт-Артурців, що їхали з нами в однім вагоні, ніхто-б і не повірив, що він говорить правду. „Купецький чоловік“ розповів жартом кілька характеристичних історій.

— У нас на генерала Стесселя дуже марикують, занадто вже проявляє він свою власть. Завів тепер моду: Європейців, значить Росіян, за всяку провину бити різками.*) Він що дня їздить на своїй сірій кобилі в двома козаками по місті, наглядає, бачите, за порядком, а найбільше вважає, чи не знайде такого, хто при стрічі

*) Сей неймовірний факт, що »геройське населенє« нового Севастополя підпадає тілесним карама по самоволі грубого салдата, оголосило тепер »Новое Время« в розмові одної з тих осіб, що втекли з Порт-Артура. По її оповіданням буть за »найменше нарушенє« таких розпоряджень, як: не виходити з дому по 8 годині вечером, не сьвітити у домі сьвітла і т. и. — Редакция »Искры«.

не поклонить ся йому або просто не завважить його. Біда тоді. Зараз зупинить: хто такий? Запитає про назву, а потім відішле куди слід із запискою: всипати йому 25—30 горячих. І не те, щоб так, мужика або робітника висічуть, а й урядникам нерав діставало ся, які не з великих. Просто біда. Ще, бачите, з робітниками труднійше. Тепер із Петербурга наїхало до Порт-Артура багато робітників, так ті, не бій ся, не дадуть себе скривдити. Народ бувалий, так що иноді й сам генерал ні з чим від'їде, хіба що вишле на земельні роботи. Дуже поганий чоловік, — реасумує „купецький чоловік“ свої спомини про Стесселя, — дуже його Порт-Артурці не люблять. І до купецьких людей ніякої пошани не має. Зовсім инакшай був пан Ф. (назвав якесь імя), ввічливий, делікатний, усе для вас готов зробити. В мене, знаєте, був у склепі субєктом Китаєць. Так, нічого собі хлопець, розумний, ввічливий. Але приходжу раз до склепу, — нема мого Китайця. Жду-жду — нема. В склепі нічого не хибує, але Китайця нема. З'явив ся другого дня паний. Зараз узяв ся до роботи. Ну, ні, думаю, голубчику, я тебе провчу, ти в мене тямити-меш. Зараз пишу записку до генерала Ф.*): так і так, прошу примірно покарати Китайця за самовільне опущене праці. З тим народом инакше не можна. Розпустиш, потім біда, нічого знати не хотять. Загалом із Китайцями в нас не церемонять ся. Дуже їх багато і дешеві. Він вам за гріш готов як від робити. Ну, посилаю, значить, записку з тим Китайцем. І генерал зараз сповнив мою просьбу, наказав усипати скільки слід. Мій Китаєць вернув ся до дому як скупаний і вже більше не покидав склепу, — закінчив із тріумфом купець. — А вже від Стесселя такої чешности не жди. Будьте ви хоч купцем першої гільдії, за просте спасибі він вам нічого не стане робити, за все покажіть реальну вдячність. В Порт-Артурі був у мене склеп дамської й діточої обуви. Просив я, коли почала ся війна, поки ще було можна, дозволу вивести товар із міста. Ні, не позволив, каже: здасть ся на потреби місцевої людности. Значить, діточа обув здасть ся, коли і всіх дітей вивезли з міста! А в сусідстві з кольоніального склепу вивезли по-тихо в безпечне місце кількасот пудів консерв, — здасть ся, вони вже не потрібні для місцевої людности! Всюди очевидно треба підмастити, — завважує купець, — ну, і я лишив ся в дурнях.

*) Мабуть Флюг, коли не помиляю ся.

Дальше він переходять до своєї улюбленої теми — до любощів. Говорить про них із уповнем і з авіягською отвертістю. Слухати стає зовсім гидко. Добре, що на найближшій стації висідає. Ось вам „один із малих сих“, один із незліченого стовпища голодних круків, що злітали ся з матушки Росії до Маньчурії, прочувши добичу. Вони дійсно внесли зовсім окрему, нову культуру в сферу „варварської“ жовтої раси. Генерали Стесселі, що користують ся даною їм на час війни необмеженою властю на те, аби привернути дикі часи аракчевщини та біроновщини, „симпатичні“ генерали Ф., які з чешности для „купецького чоловіка“ готові привернути давно минулі, але на жаль зовсім іще не забуті часи кріпацького права, невибагливий і дуже дешевий Китаєць, „маньчурське“ вінчанє... А над усім тим процентик „100 на 100, а іноді і півтора на сто“. Сей пан-купець, що саме вийшов із вагона, се яркий репрезентант тих Колупаввих і Разуваєвих, що задля піддержання їх інтересів на далекім Сході наші війська відносять такі славні „побіди“, що задля них „російський герой вийшов на поєдинок із жовтолицим пігмеєм“.

На кождім перехрестю, на кождій стації стоять військові поїзди. Все везуть, везуть туди на Схід, для охорони колупаєвських, разуваєвських і „романовських“ інтересів сотні, тисячі солдатів.

Найбільше резервістів. Он пройшла самарська, пензенська, новгородська губернія. Там Москвичі, Київляни... Кінця-краю нема поїздам напакотаним, вижким, по півсотні возів, помальованим по нурую темно-червоною краскою, краскою запеклої крови. Із отворених дверей виглядають задумані, цікаві, сумні обличчя.

— Нема газетки, дайте прочитати, нема нової? — питають. Кидаєш або подаєш із вікна газету, якої мало не розірвуть на кусники, так багато охочих до читаня, охочих довідати ся, що діється на білім світі, а головно на війні. Всі вони давно вже з дому, вже не перший тиждень у дорозі. Звісток нема ні звідки.

— Що чувати дома? — думає кождий. — Як там наші на війні справляють ся? І загарливо слухає цілий вагон, як один монотонним голосом читає правительственні телеграми, написані такою варварською мовою, що лише спільними свдами, і то не все, удасть ся видушити в них кінцевий змісл: „Наші відступили, із рядів пропало стільки і стільки“. На душі стає ще важче.

— Ви звідки будете?

— Самарські.

— Отже земляки.

— З якого повіту?

— Що, їдете домів?

— Кланяйтеся там нашим, може побачите. А в вашім поїзді нема ранених? — чути перехресну розмову.

— Он там, у переднім возі мабуть якийсь їде.

Коло переднього воза зібралася вже ціла купа солдатів із військового поїзду, а з вікна, жестикулюючи і піднесеним голосом передає свої вобни вражіння ранений солдатик. Його слухають із напруженою увагою. Аж тут засвітали на військовий поїзд.

— Гей ви, сідайте, зараз поїдемо! — кричать офіцери та капрані. Поїзд рушає поволи. Із дверей вагонів густо-густо виставилися голови солдатів.

— Прощайте, голубчики, будьте здорові! — кличуть із особового поїзду, а сей простий, звичайний привіт, який вимовляєш звичайно не вдумуючи ся в його значінє, тепер якось дивно брєнить в ухах. Чи багато то з тих сеток живих, здорових людей верне домів дійсно здоровими?...

— Голубчики мої, — вітхає моя сусідка, проста баба, — адже на заріз везуть сердешних. У нас на Дону от-так баранів возять на заріз до міста. Напакують повний вагон, запруть тай везуть. І куди, пощо везуть їх-так далеко?

Патріотичних розмов у вагоні зовсім не чути. Лиш один дідусь, занедбаний урядник чи писар, згадує щось про царя й вітчину, але його слова тонуть незаметно в загальнім невеселім настрою. Занадто кидаєть ся в очи повна безглуздість сеї проклятої війни, занадто пригноблює вид везених на заріз соток здорових, повних сили людей, яких сліпа, безглузда, на скрізь перегнила, але сильна своєю величною машина, звана самодержавієм, відірвала від рідних гнівд, родин і праці і кинула кудись у невідому далечинь для кровавої бійки з такими-ж молодими людьми, що в звичайний час люблять супокій, тільки иньшої раси, з иньшою барвою шкіри.

Військові поїзди стають якоюсь марою. Стрічаємо їх по дорозі днем і нічу, на стаціях, перехрестях... І всюди супроводять вас ті самі оклики: „Кланяйтеся нашим!“, а в відповідь лунає: „Будьте здорові!“ Всюди стрічаєте ся з сумними питаючими очима: що там чувати на війні? Слова бесильного проклятя завмирають вам на устах.

* * *

В поїзді їде на кошт правительства багато жінок резервістів, яких забрали до мобілізації. Против мене сидить понура вагітна баба. Показуєть ся, також солдатка. Вертає домів у Томську губернію.

— Чоловіка взяли, він резервіст, а мені дали безплатний білет тай їду. От обіцяли видавати в дорозі по 40 копійок денно на страву. Говорили, на більших стаціях треба звертати ся до військового начальника, він видасть, а де його тут шукати, того начальника? Так ось і їдеш, остатні грошики проїла. А ще з Томська на пароході скільки їхати! Не знаю, що то буде. В Іркутську ходила до військового начальника, говорить: не моя річ. Так видно пропали мої грошики.

Солдаток їде багато з ріжвих кінців Сибірі, де їх мужі були на зарібках, так що коли пп. „начальники“ заощадають на кождії по 40 копійок на день, то збереть ся кругленька сума. Одна моя знайома „заощадила“ їм за свою дорогу вже вісім рублів.

— Ми жили з чоловіком у Благовещенску. Він, покінчивши службу, не поїхав домів. Думали лишати ся в місті, заробити дещо. Та де там! Адже ще в осені оголосили, аби резервісти нікуди не відходили та аби їх на більші роботи не наймати, значить, кожного часу можуть покликати. Ну, коли чоловік прийде куди наймати ся, видять із паспорта, що резервіст тай ні, говорять, нам таких не треба. Так і жив щоденним зарібком. А тут чи багато заробиш, коли в місті резервістів може не одна сотка назбирала ся. Перебивали ся з хліба на воду, а темер на дорогу остатнє потратила, — закінчила баба, звисивши безпомічно голову і сумно оглядаючи свої вузли з домашнім скарбом, у яких був увесь її маєток. Гей! Мало слів, а горя ціла ріка...

* * *

На більших стаціях стоять санітарні поїзди, що везуть зі Сходу ранених. Поїзди поражають непривикле око своїм блиском, чистотою, красою. З вікон виглядають елґантно фризвані головки сестер милосердя з червоними хрестами на грудях. Здаєть ся, ось де вже гарно, тепло, м'якко, спокійно, одначе так здаєть ся тільки на перший погляд. Раненим солдатам передовсім не стає повітря. Не вважаючи на те, що поїзди стоять на стаціях дуже довго, їх не випускають із возів. Богато з них, що можуть дуже добре хо-

дити, не боячи ся пошкодити своїй рані, даром просять пустити їх хоч трошки перейти ся, — офіцери наказують сидіти в вагонах.

— Не хочуть, бачиш, — пояснив мені один ранений, — аби ми розмовляли з солдатами, що їдуть на війну. Ті як побачать, хто з війни вертає, зараз обступлять: як та що, як було на війні? Ну, а ми, відома річ, багато дечого могли-б розповісти, і про самого Японця і про своїх офіцирів і про солдатську страву. В однім місті нам не один день видавали замість печеного хліба сиру муку, по два фунти на чоловіка, тай роби з нею що хочеш... Ну, от бачите, про вовка помовка! Ось уже капраль іде сюди, зараз у вагон нажене. До побачення!

— Гей ти, шпитальний, що там розговорив ся? Як сьмієш виходити, коли не вільно? Марш до вагона!...

* * *

Разом з нами їде в поїзді ціла партія німецьких моряків із торговельного корабля, який привіз вуголь до Владивостока чи Порт-Артура. Всіх їх тепер відсилають коштом правительства через Сибір і Росію до вітчизни. Наше правительство платить їм до 3—4 рублі на добу кождому, а капітанови і старшині багато більше. Всіх їх коло 70 і до самого Петербурга вони їхати-муть коло 40 днів. Множиш у голові і радуєш ся, що наше правительство таке чемне для чужинців. Цікаво, кілько коштує той вуголь, якому може судило ся тепер спочивати на дні моря разом із злочасним крайсером або броненосцем.

Німці або „Германи“, як їх називають пасажири III-ої класи, почали студіюване Росії й Сибірі з найцікавішої точки — з „холодної“. На стації Байкал шістьох із них посадили туди за непощану до поліціантів, а спеціально до патріотизму байкальських послугачів. В самім початку дороги підприємчиві Росіяни витягнули від деяких із них порядну суму грошей. Німці подавали жалоби і т. д., але поліція не могла відшукати злодіїв. За Челябінском крадіж повторила ся і „Германи“, видаючи, що з вовками треба бити по вовчому, відшукавши злодіїв розправили ся з ними своїми собаками, т. є. угостили їх боксерами до пів смерти. Більше привиклі думати Німці оглядали з цікавістю нову країну і з подивом хитали головами.

— Знаєте, що мене вражає, — говорив мені один із них. — от ми вже їдемо більше як пів місяця, а я доси не бачив ані

одної школи, ані одного гарного будинка, хиба тільки іноді церков кинеть ся в очи. Оселі такі рідкі... Їдеш, неначе по якій пустині. І по що Росії Маньчжурія, коли і в Сибірі так широко? Богато річий мене дуже дивує, — говорив балакучий Німець. — От на приклад у вас, як видно, простий варід по більшій часті неписьменний. Якже-ж Росія думає насаджувати культуру в Китаю і Маньчжурії, коли сама така некультурна?

Що було відповісти на се тому балакучому Німцеві?

— І поліція у вас якась дивна, — починає він далі відкривати Америку. — На кожній стації, навіть найменшій, стоїть по кілька жандармів, а тимчасом на очах усіх так крадуть.

Мій лексикон був занадто бідний, аби пояснити тому добродушному Німцеві, по що властиво існує у нас така маса поліції і спеціально стаційних жандармів, тай загалом не хотіло ся бентежити його спокійну душу.

— Запитайте його, — просить кадетик із четвертої класи, що присів ся до нас, горячий патріот, — чи він бачив японських солдатів і якими вони йому видали ся в порівнянню з російськими?

Німець висловлює давно вже всьому світу відомі правди: Япанець більше розвитий, розумніший, зручніший від російського солдата. Начальство, офіцери більше дбають про солдатів, амуніція у них лекша й вигідніша від російської і т. д. і т. д. Кадетик незадоволений.

— Ну, так, певно, Япанець вистробний як лялька, — говорить він, — тай як Німцеві не хвалити Япанців, коли вони вивчені по німецькій системі?

Воєнне серце кадета ображене. Цікаво, як тепер пояснятимуть тим будучим офіцерам наші сумні пораженья, нашу втеку перед „японськими ляльками“.

* * *

Поїзд із поважною непоквапністю несе нас усе далі й далі. Ось переїхали через Урал. Починаеш дихати повними грудьми. Військових поїздів стрічаєть ся якось меньше, за те в більших містах порозкидані великі табори резервістів, що дожидають своєї черги. Коло Тамбова виросло неначе ще одно місто з незлічених білих наметів. Сими днями виходить відси 16 тисяч війська на далекий Схід на... варів.

До вагона сідає кілька молодих селянок; їх проводять солдати в жовтих сорочках і кашкетах. У одних і других на очах сльози. Другий дзвоник.

— Ну, прощайте, голубки!

Поїзд рушив. Жінки плачуть важкими, тихими сльозами.

— Чоловіків проводили, бідненькі, — відзиваєть ся хтось у вагоні. — Так і у нас був один резервіст. Оголосили мобілізацію, а в нього жінка вмерла при дитині. П'ятеро лишила на руках. Він неначе зовсім із глуздів всунув ся: „Куди, говорять, я дітий подію?“ Почали їх висилати, в поїзд пакувати; він на годинку перед від'їздом випросив ся в офіцера до дому.

— Певне верну ся, — говорять, — он вам правдивий Господь.

І дійсно вернув ся, та такий якийсь веселий.

— Тепер, — говорить офіцерови, — мені однаково, чи на війну, чи на каторгу, я спокійний.

А то він усіх дітей перерізував на прощань. „Однаково, — говорить, — із голоду погинете“.

Всі якось замовкли, прибиті тим страшно простим оповіданєм.

— Господи, яку масу горя принесла ся страшна війна, — зітхнула важко якась дама поруч мене. — І по що вона?

Всі мовчки згодили ся з нею, тай вагон неначе весь зітхнув лід вагою того горя.

Переклав М. Лозинський

Юрій Карасек.

Миліттин гай.*)

Се було тоді, коли з цілої Ассирії мандрували дівчата до сьвятого гаю Милітти. Тоді ще її судьба рівняла ся судьбі всіх иньших. Не було мушени, який би торкнув ся її, аби впоїти себе запахом її шат, запахом мірри. Туга всіх паломниць була неозначена, як звичайно буває у непорочних. Із ними то йшла й марила вона, брюнатурна, підбальорена, повна тепла, з жадобою віддати себе. Індійська матерія ледви прикривала її третяче лоно та бедра, оперті на палких стегнах. Під сонцем цвїт її тіла темново-цеглястий прибрав краску й блиск темного металю.

В неї був жар і похіть Азіятки. Але не була гарна. Грубі були її риси. Волосє було погане, похоже на волосїнь. Єдиною її оздобою були уста широкі, принадні, пахучі, немов би зрошені вином. Вона йшла з иньшими, аби шлюбувати своє дівоцтво Милітті та віддати себе по старинному звичаю першому чужинцеві, що приступить до неї.

Коли паломницї дійшли до сьвятого гаю, завели пісню в честь богині; опісля розійшли ся між дерева й ждали мушени. А шати їх заповнили цілий гай дразнячим запахом та наситили його ароматом арабських та індійських пахощів.

Вона сіла під мармуровою статуєю й так молила ся :

Вчини, о Милітто, нехай скоро прийде вибранець !

І нехай гнучкі та сильні будуть його члени, нехай мужество його розпалить огонь і спалахне полумям !

*) Із книжки п. з. Lásky absurdné. Praha, 1904.

Нехай уста притулю до уст його і нехай у розпалі пристрасти згорю на його лоні!

Приходили чужинці й минали її. А були многи, що віддали себе вже першої днини й шекел прийняли в подарунку і відійшли до своїх домів. А до неї не приходив ніхто. І прийшов вечір і ніч, і вона все була сама. І було жарно й душно від пахоців. У повітрі висів пристрасний тон далекої музики. Невидимі смички, бачилось, сковзали по струнах наче по білих тілах жадібні пальці. Вона-ж поникла головою й було їй важко-важко.

Як хвиля Хузуру за хвилию, йшов день за днем; більшість товаришок її давно вже вернула до міста чотирьох богів... Лише вона марно ждала. І тоді така була її молитва:

Вчини, о Милітто, нехай не буду одною з тих, що ніколи не мають зазнати кохання!

Вчини, нехай прийде мущина з далекої землі, нехай прийде мій бог, мій пан.

Нехай свої уста притулю до його уст і нехай у розпалі пристрасти згорю на його лоні!

І видалося їй, що змилосярдила ся богиня. З тих, що йшли біля неї, зупинився нагло юнак, відгорнув довгий, барвистий плащ і забренів зелено-золотим нарамником із львиною головою. І забрюнатіло з під плаща сильне тіло. І вона зайняла ся ще темнішим полум'ям і дрижала всім тілом, а її очі мовили: Прийми мене! Кинь шекел у подолок! Нехай ти прийшов відки будь, нехай із арменських або з курдських гір, ти мій бог, мій пан!

Так хвилю гляділи на себе й здавалося, що роздумався чужинець і вдіймає з себе плащ, аби приймати її. Але зараз огорнув себе ним, і знов забренів нарамник, і він обернув ся й відійшов, аби вибрати собі иньшу. Тоді впала вона на землю перед холодною статуєю й заридала:

Милітто, чому не приймаєш шлюбу мого дівочтва?

Милітто, чому немає нікого, кому-б я віддала себе?

Милітто, хочу мущини, аби притулити свої уста до його, хочу в розпалі пристрасти згоріти на його лоні!

І знов минав день за днем і знов не приходив ніхто, а вона все була сама. І тоді благала богиню:

Милітто, дай мені забуте!

Вирви з мого тіла серце!

Нехай моє серце не кине проккону, нехай моє серце не зрозуміє ненависти!

І минув рік і минув другий, і всі її товаришки вернули до міста чотирьох богів. Лише вона ще ждала. І приходили нові покоління й нові юрби дівчат, і в золотих та синіх вібраціях повітря тремтіла їх туга одержати мушину. І все відходили вони з гаю дорогою покоханих до своїх домів. Лише вона була самотня й сиділа тут немов на наругу всім. Зістаріла ся, спогавіла ще більше, зісохла, зівяла. Так минуло много, много літ. Давно вже відійшли матерями в гаю ті, що були дочками її товаришок. Але вона постійно ще прохала любови та молила ся:

Вчини, о Милітто, нехай не буду одною в тих, що ніколи не мають зазнати кохання!

Вчини, нехай прийде мій муж із далекої землі, нехай прийде мій бог, мій пан!

Нехай уста свої притулю до його уст, і нехай у розпалі пристрасти згорю на його лоні!

Але й тепер іще не змілосердила ся Милітта і не посилала її мужа. І збожеволіла вона в кінці й бабусею сиділа під храмом Милітти та невсипно прохала любови. Була худа, холодна й темна мов гріб. Її погляд погасав звільна... Уста посиніли, зпопелів цвіт тіла. І в неозначену далечину біг її погляд, неначе глядів того, що мав прийти до неї.

І ось приступив мущина до божевільної жінки й видало ся їй, що нахилиє свої уста, а вона хилить ся до нього. І віддасть ся йому. Та прочунала мерщій: се не був коханок, тільки бог смерти, що намість Милітти прийняв її шлюб і шекел кинув у її подок. І відійшла в гаю, а не маючи до кого вернути (бо в її країні всі померли, яких знала), пішла в підземелє. А коли була вже в царстві вічного сну, здвигла в гору руки й закликала зично:

Мерці, перестаньте спати, послухайте мене!

Ані хвилинки я не кохала й не зазнала кохання!

Милітта погордувала мною й зробила пустим моє лono!

Я хотіла вся віддати себе на хвилю тому, хто би покохав мене!

Послухайте мене, ви иньші жінки, що належали до своїх коханків!

Усе хотіла я дати і ніхто не прийняв того!

Але мої руки все ще здвигають ся, й уста все ще кличуть:

Милітто! Милітто!

Не прийшов муж із далекої землі, не прийшов мій бог, мій пан!
Вічний сон. Приходить ся заснути тепер, ах, — я не належала ні до кого!

І в величавій тишині ожили мерці на часочок, і в нутрі їх затремтіло співчутє тих, що зазнали любови, до сеї, яка не зазнала її. В зотлілих мізках замеркотїла гадка. Висохлі серця заповнили ся на хвильку кровю і задрїжали спорохнавілі уста, неначе хотїли вишовити слово давно забутої річи. Але ся, що пробудила їх зі сну, поникла тимчасом головою й почала безталанна, несподівана мріяти про безконечний сон, почала згадувати про любов, якої не зазнала ніколи, а уста ще часочок лепотїли: Милітто! Милітто!

Переклав *Мих. Мочульський.*

Володислав Оркан.

КОСТКА НАПЕРСКИЙ.

НАРИС ДО ПОВІСТІ.*)

Було се 1651 р. в столиці Підгаля, Новім Торві. Мали вішати двох проводирів опришків: Чепца і Савку. Були се славні юнаки, хоч із опришківськими інстинктами. Через те звістка про їх спіймане ровійшла ся миттю по Підгалю, а в день кари вібрала ся на ринку сила народу з околиці. Вела їх туди не сама цікавість.

Звісно: опришківство було почесним занятєм; опришок мав велике поважанє серед людей. Як чесні христіяни, прийшли на їх похорон. Шибениця була природною смертю для опришка. Вішанє

*) Кілька літ тому д. Вл. Оркан, гостюючи у Львові з нагоди вистави руським театром його драми »Скапаній сьвіт«, проводив вечір у товаристві руської молодіжи, де й я мав нагоду познайомити ся з ним. Між иньшим зійшла тоді розмова на Костку Наперского, на якого тоді була звернена увага польської публіки драмою Яна Каспровича. Д. Оркан досить остро критикував ту драму доказуючи, що Каспрович хибно зрозумів не лише центральну фігуру, Костку, але й його сподвижників. Уже тоді молодий польський письменник розвивав передо мною свої погляди на Наперского зовсім подібні до тих, які висловлено в отьому нарисі, що був надрукований в одній із остатніх книжок краківського журналу „Кгутука“. Справді, історія Наперского дуже добре надаєть ся до широкої історичної повісти, особливо в тій формі, як спрепарував її д. Оркан. В очах історика се оповіданє не всюди видержує критику. Те, що Наперский був сином Володислава, зовсім не така певна річ, як би виходило з оповіданя Оркана. Коли Костка до смерти батька жив при дворі, то з огляду на те, що Володислав умер з початку 1648 р., а бунт Костки почав ся в початку 1651, на його побут у домі Костків, на студії за границею, любовні авантури і т. и. липаєть ся дуже мало часу. Одинокую доси історичну монографійку про Костку Наперского написав проф. Л. Кубала в своїх »Szkicach historycznych«, але він визнав при тім далеко не всі доступні нам жерела не то рукописні, але навіть друковані (взяти хоч би віршованє оповіданє Бялобожкого і н. в. — *Ів. Фр.*

зовсім не плямило. Була навіть пословиця між гірняками: На шибениці не вішають свиний, але людей.

Прийшли тому запротестувати проти прав, яких не могли ніяк признавати в розумах, бодай сумною мовчанкою.

Зібрали ся отже скупченою громадою на ринку і балакаючи між собою невесело, вижидали години, в якій мала відбутися відповідно до приказу езекуція на опришках. На ринку були й опришки. Замішані в юрбі, убрані в звичайні одяги для непізнана, вештали ся поміж людьми і не могли собі місця дібрати від тяжкої безрадности. Думали: Чи не вдало би ся підпалити місто з котрого боку? Або знов: Чи не вдало би ся яким чудом відбити їх? Але ніякої ради ні звідки; снували як чорні тіні посеред ліса людей. А година надходила... В кінці дано знак езекуції. Острах росів ся тишею серед юрби. І тільки чутно було якесь невідоме стукане, мов би гатив хто скривавленим кулаком у крату — а може так здавало ся, може так серця стукали людям у грудях — і чутно було ще дзвонене дзвонів, що плило понад містом.

В тій хвилі появил ся на ринку новоторський підстароста, Здановський. Біля нього йшов молодий чоловік, незвісний гірнякам, не великий і худенький, убраний в одяг чужинця, з дивно блідим лицем, якому додавали ще блідости: чорна борода, пристрижена в клин зі шведська, і довгі чорні кучері. Отсей молодий чоловік, присутний з підстаростою при езекуції, звернув ся до мійської ради, коли вже мали закладати опришкам на шиї стрички, зі спокійними і холодними словами:

— Як королівський полковник вербую тих двох юнаків і відбираю їх від смерти і всякої кари.

Хвилька тиші — і оба опришки вільні кинули ся йому до ніг, а юрба пірвана безмірною вдячністю загриміла голосом, що стрясав мури:

— Най жие наш полковник! Най жие! Най жие!

Полковник видно ожидав тої хвилини, бо в його, спокійного доси, очи ровжеврили полумям, а від того полумя почало ясніти й лице. Він вискочив на найблившу бочку і звернений до юрби почав горячо говорити, як молодий бог.

Його мова пльва по серцях, як полумя по сухім лісі. І як під подувом вітру розходітують ся найгрубші дерева, так розході-

тали ся душі слухачів і почули міць. Коли скінчив — розніс ся в друге грім із тисячі грудий:

— Най же наш полковник! Наш спаситель! Наш воєвода!..

І залунав відголос аж до Татрів, другий аж по Вислу.

Тим буцім то полковником був Костка Наперський.

* * *

Станіслав Костка, що звав ся опісля Наперским, а надто Олександром Львом, графом із Штернбергу, був побічним сином короля Володислава IV, уродженим від шляхтянки Баовскої.

Зрау виховував ся в батьківськїм домі. По смерти батька не мав одначе що робити у дворі. Королем вибрано його стрія, Яна Казиміра. Його віддано на вихованє до дому Костків, дуже побожної родини, в якій походив сьв. Станіслав Костка. Коли дійшов до літ, зник із того дому і пропав, і чутка загибла про нього.

Є ріжні здогади, де міг обертати ся. Одні кажуть, що втік на Запорожє, другі знов, що поїхав до Парижа і пробував там при королівськїм дворі (бо його знали французські послы як сина Володислава), що там мав багато любовних авантур та поєдинків; навіть ходила байка, що півнійше приїхала за ним аж на Підгале якась блїда Діана... Найможливіший одначе здогад, що він був у Німеччині в якомусь університеті та що там студіював сьвіжі події в Англії (повстанє Кромвеля) і недавно здушену в Німеччині „хлопську війну“; при тім слїдив уважно за подіями в Польщі.

В кінці появляє ся на Підгалю, в часі, коли найбільша хмара зависла над Польщею, коли майже вся шляхта вийшла з границь Польщі з королем Яном Казиміром проти Хмельницького. Зупинаєть ся в домі Здановского, підстарости в Новім Торі, представляючи себе королівським полковником, що має порученє вербувати гірняків.

Чому як раз прийшов на Підгале?

Звісно: Новий Торг був королівщиною, нарід був тут вільний, безпанський, непритуплений неволею, незломаний страхом, ласкомий на волю і легко запальний до діла. При тім гірняки любили короля — бо часто в суперечках із підстаростами звертали ся до короля, як до свого пана, а король ставав по їх стороні — отже й королівський син міг почувати себе між ними як дома.

А що став і розгостив ся в домі Здановского, може й сей здогад бути правдою: що його мама була за Здановским.

Звідси роззирає ся довкола і з дивним психологічним прочутем винаходить двох незвичайних людей, втаємничує їх у свої ближні наміри і пориває їх за собою.

Були то: Лентовський, віт із Чорного Дунайця, званий загально „маршалком“, бо нераз проводив хлопам у бунтах проти підстарости; як заможний господар мав велике поважане між людьми; як маршалок мав послух на цілім Підгалю; навіть опришківські громади підлягали йому. Другий: Радоцкий, ректор із Пціма, який вірив, що основа Христової науки випала з людських сердець, а церков стала пустим домом, опертим на обрядах.

Ті дві особи віддали ся цілим серцем Наперському. Лентовський ябрав своєю повагою гірняків, скликав розсіпані опришківські громади — а Радоцкий пішов між нарід із фанатизмом у душі, йшов невпинно від села до села, як божий апостол, і голосив, що появил ся післанець Христа, який приверне на землю прогнану справедливість...

Наперський забирає Чорштин і пише листи: до Гембідкого, краківського єпископа, аби прислав йому як найшвидше військо й амуніцію, аби він міг забезпечити Чорштин перед сподіваним нападом Раковця і боронити йому переходу до Польщі; до короля Яна Казимира, до табору, щоб йому прислано з королівської вербунової каси гроші на вербунок, який він думає робити з гірняків і Угрів. Рівночасно видає універсали до хлопів. Ось один із таких універсалів:

„Мир Господній! — Всім у загалі і кождому з окрема, вірним Й. К. Милости підданам нашого милостивого Пана, при добрім здоровлю від Господа всемогучого съвятої волі і свободи бажаю, подаючи до відомости, щоб ви як найшвидше горнули ся під мої крила під Чорштин, при пцімськім Пану Ректорі як полковнику, який вас приведе до мене і буде вам начальникувати, даючи вам усім інформації. Й. К. Милість обіцяє різні вільности всім тим, що тепер будуть стояти при мині. А ви й самі старайте ся вибити ся з тої тяжкої неволі, коли маєте нагоду. Мають вони вас зводити на ніщо, ліпше, щоб ви їх звели. Досить наїли ся вже вас ті Панки, що аж ваш плач кличе о пімсту до Бога. Тому, відписуючи вже другий раз Й. Милости Пану Ректорови, видаю сей універсал, перестерігаючи вас у тим, аби ви, як маю поручене від Його Милости Короля, не вірили ніяким універсалам, хоч би з печаткою і підписом Його Королівської Милости, бо він мусять їх

видавати в страсі перед шляхтою. Але ми робім, що маємо робити, як найшвидше і на сьв. Івана підемо під Краків. Я порозсилав уже всюди універсали до хлопів, які радо ставлять ся в Новім Торзі, а пан Станіслав Маршалок буде їх полковником. Лише прошу, щоб ви йдучи через Новий Торг не тикали Його Милости пана Здановського і тих усіх сіл, в яких побачите вінці на тичках. Костедам також, прошу, щоб була оборона, бо ми будемо бороти ся за Бога і людську кривду.

Дано в Чорштині, 22 червня, 1651 року“.

Знаючи прихильність гірняків до короля, не каже, що виступає проти короля, полишаючи се на пору, коли сам об'явить себе сином короля.

Нарід збираєть ся в цілого Підгаля. І не лише з Підгаля, в цілого вовідства. Від Осьвенціма, Реглєц, Затора вийшли цілі села з війтами на чолі, які вже потім не вертали, побоюючи ся панів, а ті місцевости заселено опісля німецькими кольоністами.

Припадок хотів, що пробощ із Шафляр доглянув якісь листи, писані Наперским, дав зараз знати про їх зміст єпископови, а той доміркував ся плянів Костки. Як найшвидше вислав кілька соток кавалерії під Чорштин, аби взяли Наперского. Але облога скінчила ся нічим. Наперский описав її віршом повним гумору, і переслав той вірш Здановському.

Лентовский збирав у Чорнім Дунайци щораз більшу силу народу. Не був се звичайний розрух, як видно хоч би з листу єпископа Гембіцкого, висланого по тій облові під Берестечко до табору, до краківського каштеляна:

„З Кракова, дня 26 червня, 1651.

Чорштин занято і обсаджено опришками. На першу звістку вислано людей, аби придавили огонь, але вони не вдіяли нічого і полумя жевріє, бо хлопство бунтуєть ся. Для любви і поратования вітчизни приїздить В. М. П. до Кракова, поруште шляхту, що лишила ся дома, зберім ся і радьмо про способи, які можливі, аби ми не зазнали утиску. Я вислав знов учора 280 піхотинців, аби пробували добути той замок, але не бачу можности. Приїздить, прибігайте В. М. П., бо то страшний огонь“.

І муслі в таборі сильно перелякати ся, коли не вважаючи на потребу війська згодили ся ослабити сили і вислати зараз дві тисячі кавалерії, що творило з єпископською піхотою цюкавну силу.

Костка був із двадцять кількома людьми в замку, коли його обляжено. Амуніції не мав ніякої. Палив на мурах огні, бажаючи повідомити про свою небезпеку Савку, що мав сторожити в лісах. Але чи кривь ліс не видно було, чи з якої иньшої причини, досить, що підмоги не було. І, як пише літопись: „Три дні боронив ся, як лев — виривав мармурову підлогу, ломав із даху гонти, топив із вікон олово — і боронив ся до останку“. І був би може діждав ся підмоги, як би не зрада найближшого. Коли четвертого дня змучений задрімав ся спертій на мур по сьвіжо відбитім штурмі, Чепец, увільнений ним із шибениці, порозумів ся з командантом і за приобіцяну ласку отворив йому браму.

Наперський піддав ся в надії, що хлопці відібють його по дорозі. Але єпископський командант, мабуть прочуваючи се, покинув піхоту, а сам із кавалерією повів Наперського швидко понад Попрад через Санч і зробивши велике колесо, прибув до Кракова.

Тут Наперський заявив в очи єпископови, що він син Володислава, і відкликав ся до сойму.

Ся заява була для нього засудом, бо єпископ надіючи ся, що король іменує його примасом, коли усуне його претендента, скликав своїх довірників і по короткій нараді засудили його без суду на паль!

День був погідний. Його везли на драбнястім возі, укорювавши для погорди вінцем із хвої. А юрба вийшла дивити ся, як будуть тратити „королівського сина“. Та сама юрба, вічно глупа, що вела за місто Христа, та сама юрба, ласа на вішань. І везли його Гродзкою вулицею на Кшемйонки — а він стояв гордо на возі — і глядів на Татри. Всю надію з'осереджував в очах. Йому здавало ся, що ось-ось закурять ся всі гостинці, затрясуть ся повітрі і гірняки громом спадуть по свойого „воведу“. Могли би ровнести Краків — стільки їх там на Підгалю. Але тиша була велика, ні сліду голосу. Здасть ся, що Наперський цілу душу втопив в очах — і глядів на Татри...

В кінці привезли його на Кшемйонки. Сонце стануло на полудні, білість була велика довкола і тиша, глуха як небо.

Наперський зібрав іще всю волю в очи — і довго, довго, уперто глядів... Оісля виступила йому на лице незвичайна блідість, криваві краплі поту зросили чоло, а очи зайшли помалу туманом. Обернув ся ще довкола і доглянув у юрбі кобзаря в під

Татрів. Прикликав його рухом руки і казав йому грати і співати гірнячі пісні.

І при голосі тих гірнячих пісень вбито його на паль.

Мав 25 літ, коли згинув.

Чого-ж він хотів?...

Усунути невдачу-короля, пожертвувати Хмельницькому польських магнатів, що пішли вітчизну до згуби, вхопити міцною рукою керму, оперти ся на народі і утворити в Україні два народи на нових основах... Дух реформ короля Володислава жив у його сину, Костці, і він сповняв тільки заповіт свого батька.

* * *

Не знати, як король прийняв звістку про смерть Костки. Однак єпископ Гембіцький не став примасом. На сеймі порушено справу Наперского, хоч пізно. Шляхта „скакала королеви до очей“, закидаючи йому співучасть в убійстві брата.

Веславян Коховський пише виразно на адресу короля в своїх „Fraszkach“:

Cóż to za nowy kucharz nam się zjawil?

Miasto pieczeni, Kostkę nam na rożen wprawil.

Але по короткім часі забуто про те і Костка почав чим раз більше губити ся в тіні кривавої минувшини. Історія мало говорить про нього, називаючи його звичайним авантюристом. У пам'яті народа загинув також, хоч то не так давні часи.

З тих збираних хлопів потворили ся опришківські шайки і довго-довго товкли ся по горах. Про них ходили й ходять оповідання і про якогось найбільшого їх ватажка, незвичайно шляхотного і сильного. Можливо, що особа Наперского, зьлокалізована, перейшла тут на Підгілля в легенду про Яношіка...

Переклав З.

ІЗ ПОЕЗІЙ АДАМА АСНИКА.

I. Не говори.

Не говори, хоч шреш ві спраги нині,
Що висхли всі ключі й води немає!
Ти гнав за маревом пісків пустині,
А поминув струмок, що лугом грає.

Не говори, хоч би ти з туги гинув,
Що чистої любови нема на світі!
Ти ясний блиск її на шляху кинув,
А мав огні блуднії на приміті.

Не говори, що все, чого здогнати
В житю не міг ти, то лиш марев диво!
Ключ чистих втіх не иньшим буркотати,
І їх серця поїти-ме пестливо.

II. Чого так вихор вие?

Чого так вихор вие
І в небо зойки шле?
Чийсь він скарги віє,
Чи теж на смерть гуде?

На світі нужд так много:
Одні в нас будять жаль;
А той, хто плаче з того,
Гоїть чужу печаль.

Та иньші, мов прокляті
І Богом і людьми,
Серця, одчаєм стяти
В злій пуші самоти.

Ніхто їх не жаліє,
Розрада їм чужа...
І безліч їх марніє
Без слізки співчуття.

Їх скарги вітер гонить,
Проклони в небо мчить...
Мов пісню смерти дзвонить,
У темноті ячить.

III. Пусті жалі.

Пусті жалі, ваш труд — мана,
 Шкода в злорічах нити!
 Не годне й чудо форм жита
 Могильних воскресити.

Сьвіт не віддасть вам, не зновить
 Ряду тих мар, що присли, —
 Огонь ні меч не зупинить
 В побіднім ході мисли.

Спішіть з живими сьвіжий ріст,
 Житє нове приймати, —
 А не в зівялих лаврів лист
 Уперто скрань вінчати.

Не вернете старих віків!
 Зі скарг ніщо не вийде —
 Пустий ваш жаль, безсильний гнів!
 Сьвіт своїм шляхом піjde.

IV. Йди далі.

Я кликав до темрі: „устань	Я демона жаху молив:
І кинь мене в ніч невидну“.	„Змети ти мій слід із землі;
Благав я мовчазную твань:	Покрий забудем, що я жив,
„Втвори мені глибінь свою“.	Відклич усі вчинки мої“.

Та дармо я жалю благав,
 Як иньші, що перше жили.
 Лиш голос я вчув, що лунав
 Із темрі: „йди далі — та йди!“

Переклав Василь Віленко.

НАШ АЛЬБОМ.

Струна співа.

Струна співа. З ударом кожним смика
Стресаючись від краю до краю
І мліючи, вчійсь, ридаючи, просячись
Виспіває мелодію свою.

Струна співа. Смик гострим волосінням
Вгризаєть ся в її тендітну стать,
І що сильніш — чистійші, кращі звуки
В гармонію зливаючись летять.

Струна співа. З ударом кожним смика
Зближаєть ся її остатній тон...
Вона співа, доспіває веселій,
Прекрасний спів — спів власних похорон.

1896 р.

Михайло Козак.

Чи свитає?

„Чи свитає?“ — пита душа.
Чого-ж вона хоче?
Вчора плакала, ридала,
Й знов вставати хоче.
Знов поглянуть на те поле,
Де зросло бодяче...
Чи-ж не чуєш, душе моя,
Як там ворон краче,
Бо голодний? Сумні доли,
Ще сумніші гори!
Не свитає, а не спить ся,
Бо серденько хоре.

Лев Лотоцький.

На сьвітї так тяжко...

I.

На сьвітї так тяжко, так гірко живеть ся,
Так лиха багато, а щастя нема!...
Подаймо же ми, браття, одно 'дному руки,
Борїмо ся в купі, най лихо мина.

Година щаслива уже наступає,
Збирайтесь бо, сестри і братці рідні,
Нехай нас недоля, неволя минає,
Нехай вже настануть ті кращі дні.

II.

На що менї щастя, на що менї долї!
До того бажання у мене нема;
Всі гарні мрії, всі гарні надії
Мені вже байдуже, усе те дарма.

Душа в мене вмерла, вогонь потахає,
І серце так важко, так дуже болить...
Чого воно вяне, чого замирає,
І тільки тихенько, тихенько зітхає,
А руки нічого не хочуть робить?

Софія Басс.

Покритка в дружках.

Ляльку сину нажувала,
Гарненько сповила,
Сама вмилась, причесалась,
Спідницю надїла,
По дівочі нарядилась,
В дружки побіжала,
Вибігаючи з хатини
Матері прохала:
„Отут, мамо, поколихуй,
Поки погуляю,
За те тобі привесу я
Кусок короваю“.
Скрипалики ріжуть-ріжуть,
Покритка танцює,
А дитина її дома
Плаче, речетує.
Забавляла стара мати,

По хаті носила,
І старечими грудями
Два рази коржила.
Не забавиш, плаче, плаче
І ляльки не хоче,
І старій вже забавляти
Не хватає й мочи.
Од полудня до вечера
Байстрюка упука
Стара тішить, дочку лає:
„Прийдеш же ти, суко!“
Вже на дворі й опівночи,
А дочки немає.
Сидить стара на запічку
Дитя забавляє.
Затупало коло хати,
Заскрипіла фіртка,

І у хаті на порозі
 Явилась покритка.
 „Де ти ходиш, потаскухо?“
 Кричить стара в печі.
 „Варто б тобі полатати
 Кочергою плечі.
 Хиба тобі аж о-досі
 Гулять на весіллі?
 Як ухвачу костуряку
 Дубову в підпіллі,
 Так і почну!“... — „Мамо! мамо!
 Чого розівлилась?
 Короваю дожидала,

Того й забарилась.
 Бо я-ж тобі обіцяла,
 Хиба ти й забула?
 Розсердилась, розівлилась
 І губи надула.
 Оце тобі короваю,
 Оце тобі й шишку!
 Що тішила, забавляла
 Байстриюка Мартишку“.
 „Подавись ти, моя доню,
 Своім короваєм!
 Через твого набіганця
 Спокою не маю!“

Ів. Калениченко.

Евгенія Ярошинська.

Г І С Т Ї.

Вона оповідала йому, кілька кури внесли яєць, що мясо подорожило знов, що ярина страх недобра, дальше про свою гризоту, що білизна не хоче схнути, хоч висить уже третій день на шнурі. Він слухав її з привичною увагою. Се був рапорт, якого він мусів вислухати що день повернувши зі школи і засівши зі своєю жінкою до обіду. Потім розбирали обоє кожду точку з окрема, а нарешті запитала вона, як йому сьогодні поводило ся в школі. О, і він мав гризоту! Малий Михайлович вичерпував його терпливість. Він був збитошний і злий, але що був сином директора, то не можна було з ним поводити ся остро.

— Подумай собі, він намалював мене сьогодні на таблиці, і підписав: „Пан учитель у сурдугі, що переробила йому жінка“. Мені здає ся, що ліпше було-б, як би ти не мішала ся в кравецькі діла, тим я виставляю себе на посьміховиско молодіжи.

І глянув на свій сурдуг, якого довгі поли і не короткі рукави не збуджували справді великого подиву і не вразжували високого естетичного смаку.

Але сими словами наварив він собі! Се було обуренє! Вже зайшло аж так далеко, що він робить їй вимівки за її тяжку працю.

— Я все казала, що Михайлович, то ледащо, і через нього мав би ти не носити свого сурдуга, якого перероблена коштувало мене стілько праці, а ти хочеш тепер кинути його? Ні, Владку, сього я не сподівала ся дожити з тобою. Що він трохи за довгий, що кому до того, ми-ж не маємо звідки справляти собі що року нові річи.

Він не важив ся відповісти їй, бо бояв ся її слів. Може її правда. Він не займав ся ніколи такими речами, як мода, убрание. В нього не було на се часу. Школа та лекції захоплювали всю його увагу. Він працював цілими днями і не вважав, як там його сурдут лежить. А сурдут був вигідний; він був невдячний, що сказав перше своїй жінці, аби не мішала ся в кравецтво. Що вона була така добра, так дбала за нього, обходила його, догоджувала йому, гріх би мав гнівати ся на неї. На своє убрание не видавала также нічого, а все складала гроші до купки, аби, як підуть на пенсію, могли собі купити хоч яку-таку маленьку хатинку на селі, бо там хотіла вона жити бодай перед смертю пару літ.

Він був зворушений, коли подумав, яка вона добра.

— Не гнівай ся, я не покину свого сурдута, — сказав і хотів забирати ся до праці. Треба було поправляти задачі. Та ось стуканє до дверей не дало йому здійснити сей намір. Перестрашені тим стуканєм подивились обоє на годинник. Хто се міг бути, що приходив у сей час? Гості в таку годину! Неможливо! Кому хотілось би робити візити о першій годині?

Та се не були гості, лише листонос, що передав їм рекомендований лист.

Обоє перестрашили ся. Третьячими руками отворив він лист і почав читати. Та чим довше читав, тим більше малювало ся збентежене на його лиці, в кінці подивив ся нерішучо на свою жінку.

— Мальвінцю, подумай лише, знаєш, доктор Ломницький... чи пам'ятаєш його?

— Той, що в твоїх сестри був на квартирі?

— Той сам. Він пише, що буде переїздити через наше містечко, і просить, чи не міг би переночувати у нас. Як се нам непрямно, то він постарає ся про ивший нічліг.

— Се він пише?

Тепер стратила вона притомність духа. Великоміський панач в їх домі! Що-ж вона почне з ним! Де він буде спати? У них лише два покої й кухня, а він там у місті займав сам два покої. Її шваґрова казала, що він дуже вибагливий. Не знати, як приймати його, аби він був задоволений і не сьміяв ся з провінції.

— І ти думаєш, що він приїде таки на правду? — почала песьміло.

Він був про се переконаний. Вона склонила в резигнацією голову і почала збирати зі стола.

Зараз узяла ся переіначувати цілу хату. Переставляла меблі, образи, порадкувала, чыстила. Як надійшла година прывіду гостя, були обое доматорі сьвяточна прыбрані і очікували його.

Гісьць прыйхав. І був такім любім, прывітнім, що вони робили собі вышівкі з за того, що чули так мало втїхи при читаню його листу.

При столі распочав молодий доктор распову :

— Чи пані ходять часто на проходи?

Вона почервоніла і подивила ся з нереляком на свого мужа.

— О, ні, тут нема куди ходити, самі жидівські вулиці.

— То певно маюць пані прыемне товариство в місточку, сходять ся часто на забавах, пікніках, вечерках...

— Мій муж мае так мало часу. Ми не буваємо в жадних товарыствах.

— То певно панство любуюць ся прыродою, їдуть часто на село. Може їдите на ровері, пане учителю?

Учитель подивив ся на свою жінку і усміхнув ся.

— Ні, я сього не пробував іще, — сказаў так наівно, што той мало не распсыяў ся голосно.

— Отже що робите? Чи ходите на польоване?

— Ні.

— То мусите бути знаменитим тарокістом?

— Ні, пане доктор, я не граю.

— Но, що-ж робите в вільних хвільх?

— Я... працую, читаю, пишу.

— А пані добродійка?

Обое глянули на себе. Вони не знали, що відповісти на се, бо пані добродійка не мала вільних хвиль, бо вся домашня праця спочывала на її плечах.

— Але-ж се страшно! Як ви можете витримати щось подібного? Таке ви мусите выврати з нудьги.

Сі слова не выходили їм із думки. Обое мали дуже злу ніч, не спали майже нічога. Обое думали про того молодого, повногожыта доктора, і щось мов зависть почало пробывати ся в їх серцах. Як весело оповідав він про всі чуда великого міста. Чи не перемінили його оповіданя їх поєдничого помешканя? Чи не стали й вони самі при кінці веселыми, говірливыми, чи не думали, що не пережили ще ніколы такого прыємного вечера?..

Який він щасливий! А вони? Вони сиділи рік від року на однім місці, з тими самими гризотами, з тими самими неприємностями! Що знали вони про жите? Неприємности з дітьми, що не хотіли вчити ся та не мали охоти до науки, переговори з родичами, які нечемність і лінивство дітей спихали на вчителя. В зимі гризота через піч, що курила, в літі неприємність, що порох із дороги залітав до помешканя. А все один клопіт — мало грошей. Се було їх жите, яке вони провадили вже довгий час, і яке мали провадити до кінця віку.

Він скінчив сі сумні рефлексії і почув у другім кінці кімнати тихий плач. Отже й вона не може спати, й вона думає про своє жите і плаче за страченими літами. Він залер у собі дух, аби не зрадити ся перед нею, що й його мучать невеселі гадки.

Рано виділи вони свого гостя лише хвильку, а вечером відїхав він назад до столиці. Їм здавало ся, що він забрав із собою всю веселість із їх маленького помешканя.

Вона впорядкувала все так як було перед приходом гостя. Мовчки засіли до вечері, він у своїм старім сурдуті, а вона оперезана великим фартушком, який скинула була на час побуту гостя. Сиділи при столі і обоім було чогось неприємно. Все здавало ся їм таким нудним, таким звичайним; здавало ся, що по за їх кріслами ходять сині тіни.

Вона почала оповідати, кілька яєць нанесли кури, що білизна висхла вже, що вона сьогодні не купувала молока, бо лишилось їй ще від учора. Він подивив ся на неї якось здивовано і вона замовкла. Вона застидала ся, дуже застидала ся, що хотіла займити його такими нісенітницями, які видавались їй до тепер дуже важними. Почала силувати свій мовок, аби зацікавити свого мужа, так як учора молодий доктор, аби зробити його веселим, говірливим, але ніщо не приходило їй до голови. Все лиш кури, сусіди та школа — слъози появили ся в її очах, вона зненавиділа себе.

Він побачив слъози в її очах і йому стало жаль.

— Ходи, — сказав, — на дворі сьвітить місяць, може би ми пішли на прохід?

Вона встала, і щось мов усміх перебігло по її затурбованім лиці.

О. Цей.

Про кохання горлиці.

Як? Ти хочеш кохання? Коли-ж ти почув слабість твого духа?... Так холод зневіри у свою власну міць уже торкнув ся твого розуму!!...

Горе-ж тобі, старий, сліпий юначе! Не горлиці надавати сили орлови в його гордім стремлінні до високого неба! Ти-ж хочеш молитись їй — здатній тільки до воркування!

Не богохульствуєш, божевільний! Хай спаде полуда з очей твоїх, щоб ти відріжнив ідола від Високого Бога і побачив, що ще ні одна горлиця ні разу не підіймала ся до неба орлів: вона доліта тільки до верхівя тополі, аби там воркувати без кінця, гадаючи, що вона теж дуже високо, що вона зрівнялась навіть із орлом...

Але що ти робиш, негідний глупаче? Ти силкуєш ся показати їй Бога Високого? Невже ти так низько упав, що перестав поважати себе й Його?...

Коли ти, малодушний, не можеш утримати твого брехливого язика, то белькочи їй про веселе життя язичників, що блудять по темних лісах і низьких долинах... Це їй зрозуміло...

А краще замовкни хоч на одну годину і послухай її белькоту...

Я бачу, ти тремтиш від ненависти і призирства, бо розібрав її, цього справжнього хамелеона: вона молить ся жерцям і дума, що пізнала Бога Високого!

Правду истину кажу тобі: не встигло ще сонце сьогодні погаснути в холодних хвилях моря, як біля неї на місто орла сів голуб, і вона вже забула твого Бога, Бога рожевого ранку, для иньшого, темного, вечірнього!

Так радуй ся-ж, юначе! Тебе минуло найбільше нещастя землі: тепер ти знаєш, чого шука горлиця у коханні!... Знаєш ціну кохання... І до міщанства, до Грехен ти вже не впадеш!

Ольга Коренець.

Жещасжый вкпадок.

— Іди но, Семенку, пограй ся з дїтьми, повесели ся троха, моя дитино.

— Не хочу грати ся, мамо, посиджу при вас.

І сїдав коло матери і цілими годинами дивив ся, як її поколоти голкою пальці хутко бігали при шитю біля.

— Мамо, оповідж мені, як то було, коли ти жила на хуторі у дїда? — просив у матери.

І мати оповідала тихим, мягким голосом про хутір, про степи безкраї, про тихі, величні, місячні ночі в степу, про всі ті чари, серед яких жила, поки її взяв відтам її чоловік, Москаль, до міста.

Коли кінчила свою оповість, просить Семенко:

— Заспівай, мамо, тої пісні, що її кобгарі співають.

І мати співала протяжну, сумну пісню, а в очах хлопця шідіймали ся тїни щораз темнійші. В такі хвилі здавало ся, що хлопець глядить у своє нутро.

Були се очи старого чоловіка, журливі і розумні. До того горб і довгі костисті руки надавали дитині вигляд малого старця.

— Мамусю, я буду козаком, добре? — питає раз наслухавшись оповіданя про козаччину.

Мати не відповіла, поглянула на його горб, а з її очий сплили дві сльози.

Хлопець побачив їх і скликнув:

— Думаш, що в мене нема сили? Диви, який я дужий. — І на силу підіймав крісло в гору, аби потїшити матір.

— Не знаю, чим ти будеш, але знаю, що ти моя єдина потїха, що ти мій дуже-дуже добрий хлопчик.

А він цілував її руки і просив, аби ніколи більше не плакала, бо йому при ній дуже добре.

— Як я буду великий, куплю хутір, у нїм будемо обоє жити, — обіцював пераз матери. — Там ти не будеш нічого робити, не будеш шити в ночі. Там не буде камяниці на високих сходах, — буде красний малий домок із великим огородом, більшим як той у місті. Будемо обоє ходити по огороді, а ти будеш мені оповідати казки, такі довгі-довгі. А як прийдуть на наш хутір Татари, то я їх усіх повбиваю. Або ні, — не повбиваю, бо при тїм кровтече, а я бою ся крови. Знаєш, як я не міг дивити ся, як ти різала курку. Ні, лїпше най Татари не приходять. Побудуємо хутір там, де їх не буде.

— А мене позволив би ти Татарам убити? — питає всьміхаючи ся мати.

— Не знаю, мамо. Мені здасть ся, що я вмер би, як би бачив, що тобі що злого роблять, а я не міг би допомгти тобі.

— Не приходить смерть, коли її кличемо, і не так то легко вмерти, — каже мати більш до себе ніж до хлопця, а очі її блудять кудись далеко.

Вечерами приходив із роботи батько, часто п'яний. Семенко не бачив його майже ніколи, бо перед його приходом мати уклала його спати. Хлопець ніколи й не питав за батька — не привик до його присутности в хаті.

Раз вернув батько раньше звичайного до дому. Очі в нього блискотїли, лице було червоне.

Мати, побачивши його, пхиула Семенка до другої кімнати і зачинаючи двері сказала:

— Помолись, синку, і роздягни ся, я зараз прийду до тебе.

Семенко улякнув і став відмовляти молитву. Нараз почув крізь зачинені двері піднесений голос батька і тихий плач матери. Схопив ся з землі і тихенько підсунув ся під двері.

— Краду, кажеш? — сварив ся батько. — Краду? Неправда, я роблю лиш справедливість на сьвіті. Як сьміє хтось мати шатки, коли я здихаю з голоду? А як уже має, то най дасть і мені, а коли не хоче дати, то я собі сам у нього візьму, бігме візьму, і що мені хто зробить. Або-ж то не справедливо? Працювати, кажеш? А чому не працює той, у кого я сьогодні забрав

троха гроший? Чому він лежить на каналі і льокаї послугують йому? Га? Чи він иньший чоловік ніж я? Кажі, иньший? Чому не кажеш? Чи й ти з ними тримаш, з тими богачами, що нашу кров ссуть? І ти, ти моя жінка? Ти сьмієш? Спробуй тільки, а побачиш! Скажи мені зараз, чия правда? Їх чи моя? Кажі, чувш?

Голос перейшов у крик страшний, охриплий.

Семенко дріжачи всім тілом натиснув клямку, двері нечутно відхилили ся. Батько стояв над матірю з піднесеним у гору кулаком.

Семенко хотів скрикнути, бігти, але корч ухопив його за горло, а ноги задубіли.

Нараз кулак опустив ся на голову матери. Тихий войк, і мати впала на землю.

У Семенка голова закрутила ся. Вхопив ся за груди — дусив ся. Непритомний зі страху і болю поповз у свою кімнату.

Вікно було відчинене. Семенко виліз на стільчик, хапаючись судорожно руками вікна. Видіз, перехилив ся і пустив ся рами. За вікном зашелестіло — і стихло.

За два дни було в місцевій часописи в новинках: „Нещасний випадок. При вулиці Н—ій граючі ся на вікні девятилітній хлопець упав із висоти другого поверха і забив ся на місці“.

Мати прочитавши се повторила тремтячими устами: „Нещасний випадок... нещасний випадок...“, а перед очима станули їй відчинені від Семенкової кімнати двері і сцена того вечера, і серце в ній завмерло, мов би заглянула в пропасть.

Олександр Журбенко.

НА ПРОСТОРІ.

НАРИС.

Присвячую А. М.-ц.-с.-у.

Гей ти, ниво! твого гону
Від Карпату аж до Дону.
Тай широка-ж, як погляну!...

М. Старицький.

Якось довелося мені провести літо у Катеринославіщині, в одному з південних її повітів.

Там мені частенько траплялося роз'їжджати „на поштових“, або, як іще там кажуть, „на земських“. Ресорна бричка незвичайної височини з покритим повстю сідлом, пара заморених шкап, двінок на дишлі і напівсонний візник на передку — оце звичайний „земський виїзд“.

Та проте я дуже любив роз'їжджати і усякий раз, вилізаючи на бричку, почував у душі велике задоволення. А коли рушали коні і починав заливатися двінок, мною запанувало якесь безжурне, радісне почуття, немов усі турботи, усі клопоти лишалися там поза бричкою, а при мені воставалися лише мої вірні подорожні товариші — думки; спокійні, як те високе небо, що шатром підіймалося наді мною, вільні, як той сьвіжий вітер, що дув мені в лице...

Та широка панорама, яка відкривалася очам із усіх боків, і якої мені ще не доводилося бачити ні у Полтавщині, де я родився і зріс, ні в Чернігівщині та Київщині, де я часто бував, тішила око, веселила душу.

Ніде на Україні немає такого простору, такої широчини краєвиду, як там, серед колишніх запорозьких безкраїх степів, а тепер уже майже скрізь розораних лавів.

Мені ця широчина краєвиду була надто до душі. Так любо було утопити погляд у синій, туманній далечині, линучи туди думкою і даючи волю фантазії. Здасть ся було тобі, що там, за тими-ж могилами, що ледве тільки вірють, за тими силуетами вітряків, що ледви помітно вирізають ся на ясному небі, живуть якісь не такі звичайні люди, яких бачиш скрізь, і які багато в чому так однакові, і не при таких звичайних, сірених, буденних обставинах, а якось краще, по иньшому, любо та мирно. Таким парадоксом здасть ся було серед цього безмежного простору та споконвічна боротьба за існування, якої вияви так часто вражають нас серед людей і якою так часто справдують явну несправедливість у відносинах одних до других...

Одного дня в неділю я їхав отак на поштових.

Віз мене знайомий мені візник. Я вже їздив із ним пераз і через те встиг із його власних оповідань дещо про нього дізнатися. Знав я, що він служить на почті не завжди, а лише поденно, коли там не вистачить людей; що він дуже убогий, хоч і має своє господарство; що у нього аж п'ятеро дочок і ні жадного сина, через що він має наділу лише на себе, та що його зовуть Василем.

Сьогодні Василь, видно, встиг десь почастуватись і через те мав не зовсім звичайний вигляд, хоч і не можна було сказати, щоб був п'яний. Він був у тім становищі, в яким люди завжди ситі бувають надто веселі, щасливі і балакучі.

Бідолашний Василь був не тільки невеселий, але навпаки мав якийсь надто понурий вигляд.

В загалі не дуже то охочий до балачок, сьогодні сидів він на передку зовсім мовчки, повісивши голову. Мабуть його гірка доля сьогодні здавалась йому надто непривітною до нього.

А навкруги було усе так гарно.

Вся природа ніби раділа чудовому весняному дневи, ніби усміхалась до ясного сонечка, яке так щедро посилало на землю тепло і світло, заливаючи живоносним промінням усю широку панораму.

І любо було поглянути круг себе.

Різнобарвні ниви простягли ся геть аж до самого краєвиду; по всій обширі лавів од вітру швиденько, ніби дружка дружку

доганяючи, біжать хвилі, і помалу сунуться темно-сині тіні від хмарок... А там, у туманній далечині ледви ірріють: то потопаючий в зелені хуторок із вітряками, то розкидане вдовж балки село з білою церквою, то група верб на греблі... Милі серцю, рідні краєвиди!...

Прямо в лице подуває свіжий, запашний вітерець, а відкілься звисока ллється весела, весела, дзвінка пісня жайворонка.

Усе це зливалося в якусь чарівну гармонію, що, здавалось, пройшала собою усю мою істоту. На душі у мене було так гарно, як тільки це буває у нас на лоні природи, далеко від людської метушні, людського клопоту.

Мені захотілося поділитися з бідолашним Василем цим не-свідомим почуттям задоволення і радості, яке переповняло мою душу, і я поспробував звернути його увагу на те, що так вражало мене самого.

— А чудовий сьогодні день, Василю! — казав я, підіймаючи очі до ясного неба.

— Дошу-б треба, — коротко відповідав Василь, поглядаючи з високого передка на трохи засохлу землю.

Розмова не вязала ся...

— А все таки цей рік можна сподіватися гарного урожаю, — зайшов я з иншого боку, не покидаючи надії розбалакати ся з Василем.

— Хто насіяв, тому уродить, — безнадійно ляконічно одмовив той, і ніби трохи роздразнено стьобнув батоном правого коня.

Ми помовчали.

— Тай просторо-ж у вас тут як! Не то що у нас, — село до села тупить ся, — забалакав я знов по наваї, рішивши зробити останній захід, щоб розворушити Василя.

Але на це він не одповів уже зовсім нічого, лише цупко стьобнув батоном того-ж таки сердешного правого, що був і справді мабуть ледачий, сердито гукнувши на нього: „А ну-ж... позираєш!“

Я, бачучи, що Василь сьогодні безнадійно понурий і що мої заходи були даремні, теж замовк і знов цілком віддався тому чарівному вражінню, яке робив цей ласкаючий весняний день і все, що було навкруги мене...

Проїхавши отак мовчки з пів години, ми стали доганяти якогось чоловіка з клучком у руках, що йшов по дорозі поперед нас. Коли ми до нього наблизились, я помітив, що він мав

вигляд якого міщанина або ремісника і був уже досить старенький. Видко, він пройшов сьогодні вже немало, бо адавав ся дуже зтомленим. Ми вже було проїхали поуз нього, коли у мене виникла гадка підвезти його.

— Стійте, Василю, підвеземо цього дідка, — обізвав ся я, торкаючи Василя за плече.

— Тпру-у! — спинив Василь коний і, видко спочуваючи моїй проповищі, гукнув назад до чоловіка.

— А йдїть, діду, підвеземо!

Чоловік майже підбіг до брочки і хотїв збирати ся до Василя на передок, але я умовив його сїсти поруч зі мною.

З початку дїдок усе дякував мене за ласку та жалїв ся на свої старі ноги, але згодом ми з ним розбалакали ся, і я дізнав ся, що він прямував до того-ж села, куди треба й менї, і що йде він зараз із одного знайомого менї села, де він був у земському шпиталю; йому там лічили руки та ноги, що вже давно у нього болїли у сугавах.

Йому тепер багато полекшало, і він іде до свого зятя та дочки провідати їх. Сам він служить за садовника у одного пана, у якого він був іще й крепаком.

Ми розбалакали ся за шпиталь. Садовник був під сьвіжим вражіннем того піклування, яке його там окружало, і говорив про шпиталь із великим поважаннем. Я піддержував його; Василь понуро мовчав.

— Лікар прохав у сільської громади, — розповідав садовник, — щоб вона дозволила одрізати під шпиталь удовж всього двору дві сяженї від ярмаркового вигону, щоб там перед вікнами насадити дерев; так ледви й випрохав. От такий наїд! — додав він, кинувши на Василя такий докірливий погляд, буцїм-то хотїв ним сказати: „І ти-ж такий мужик, як усі“.

Садовник видко не лічив уже себе селянином; про те сьвідчило і його „нанівевропейське“ убраннє, і в загалї увесь його міщанський вигляд, і той трохи погїрдливий тон, із яким він висловляв ся про все „мужичє“.

При його останніх словах Василь нараз повернув ся до нас, немов почувши на собі той зневажливий погляд садовника.

— А на віщо здали ся йому ті дерева там? — запитав Василь навмисне зачіпним тоном. Видко, він зараз більше дбав про той тон свого питання, ніж про його змісл.

— Як же то на віщо? — внішав ся я. — От там лежать хори, а по дорозі в ярмарку та на ярмарок раз-по-раз івдять люди, піднімають куряву, що проходить у відчинені вікна аж до хорих; і лікарю доводить ся або душити їх порохом, або зачинити вікна і душити важким духом. А як будуть під вікнами дерева, то вони все-ж таки багато спиняти-муть ту куряву. Тай хорим приємно буде бачити хоч крізь вікна зелені деревця.

Василь тільки мотнув головою.

— А на віщо ті й шпиталі? — звернув ся він уже до мене.

Я здивований таким несподіваним питанням і відносячи його цілком до некультурности Василя, готовий уже був накинути ся на нього в цілیم обережком доводів і докорів; але Василь не дав мені почати і сам казав далі:

— На віщо ті шпиталі, питаю я вас, коли незабаром люди будуть пропадати в голоду, від якого вже шпиталі не допоможуть. Тут треба не шпиталів, а холери або чуми, щоб люди хоч із половини вимерли, може тоді буде лекше хоч тим, що лишать ся!...

Тепер я зрозумів, що тут говорять не некультурність, а щось зовсім иньше, може ще більше небезпечне. Я ніби не міг зразу ви-найти навіть які певні аргументи за для змагання з Василем. Такого песімізму я ще не стрічав ні в кому, і я просто був оголошений тим, що почув.

Похмуро-спокійний вигляд Василя примушував думати, що він говорив це не в запалі невнання, а що навпаки, усе це було їм гаразд обмірковане попередю, що це у нього, трохи підшилого, було зараз те саме на явиці, що часто у тверезого бувало в голові.

І я і садовник примовкли, слухаючи цього справжнього мальтузіянця найновійшої формації.

А Василь не переставав:

— Однаково, що тепер за життя людям, коли уже син батька за батька не має, і матір за матір, коли люди готові загубити один другого за який шматок тієї землі, бо швидко не то хліба сіяти, а й хати поставити ніде буде!... От вам і шпиталі! — закінчив він повертаючись до коний, і знов стьобнув правого, який надто не-користав ся його симпатією так сильно, що той на який час пустив ся було вскач.

— Це ви проти Бога говорите, — на силу знайшов що сказати садовник.

— Що-ж, що я кажу проти Бога, коли уже давно на сьвітї робить ся проти нього, — додав Василь не повертаючись.

Садовник хотїв було щось одповісти, але глянув якомсь непевно на мій студенський значок на картузі і замовк, зітхнувши тільки...

Я теж мовчав, перебираючи у думці все, що зараз почув. Хоч Василь усе те казав ніби у відповідь садовникови, але я не міг не бачити, що по части вся його балачка була наслідком його попереднього домагання заохотити його до розмови. Краще було-б на цей раз мені й не домагати ся її!

Гармонія була порушена, і на душі у мене стало тепер зовсім сумно.

Я озирнув ся навкруги, надіючись анайти розвагу в оточуючій обстанові, що ще за кілька хвилин до цього так тішила мене.

Але цей ясний, ніби усміхнений день і цей безмежний, широкий простір здали ся мені тепер уразливою іронією в порівнянню з цією нужденною, згорбленою фігурою бідолашного Василя.

А навкруги усе рябіли різнобарвні лани; по них, як і поперед, од вітру бігли легенькі хвилі і сунули ся темно-сині тіни від хмарок; на обрії мріла така-ж приваблива туманна далечінь, і здавало ся, серед цієї широчини, цього простору повинно-б було бути усякому так вільно, так вигідно, так гарно...

Невідомий.

ДО ФАБРИКИ.

— Ти, мой, криваку! а пий по ту гару жидівську до нанашка! — майже кричав до свого, кривого на одну ногу сина старий Іван, випростувавши своє лице з коротким кармазиновим на кінці носом, що з похмілля наливало ся кровю.

Кривий, головусий ще Микитка підняв ся з лавки та налляв у келішок горівки.

— Нанашку, а беріть но, бо не можу! — подавав чемно Микитка горівку своєму нанашкови Штефанови, що сидів із противного боку стола.

— Криваку, мой, уважай, щоб я тебе тим бучком через голову не оперезав! — лютив ся вже на сина батько помахуючи здоровим, сукатим бучком майже під самим носом Микитки.

— Нанашку, ваше здоровле!

— Пий здоров!

Микитка притулив келішок із горівкою до уст і пив.

— Мой, а не весьо лиш... бо... — піднявши скривлений палець руки до губ учив Іван.

Микитка надпив горівку, відложив келішок на стіл, доляв до нього горівки та подав Штефанови.

— Штефа! Видите, мене так учили, тай я так свої діти, а инакше бю... ой бю... — говорив із задоволенем і усьмішкою на устах Іван.

— Аби була людська дитина, — відказав Штефан і підняв подану горівку.

В тій хвили рипнули двері коршми, що стояла ген далеко за гірським селом. В них станула здорова статура мушчини, літ 30, з розхристаною сорочкою, з під якої видніли волохаті груди

— Слава Ісу!

— Слава на віки!

— Олексо, та сідай з нами, напий ся троха, бо я так кажу, — просив і приказував Іван.

Олекса присів до стола. На його гарному лиці малювала ся жура.

— Ану, Абрамку, а дай но нам ще горівки! — кричав паним голосом Іван. — То мій слуга давний, видиш Абрамку, то треба пити, хоч чоловік у дорозі.

Жид подав горівку.

— А звідки, Олексо, такий зажурений? — питав старий.

— Та от робив коло сіна у віта низше коршми. Та така мені думка на голову находить, що аж тяжко на серці... — говорив пригнобленим голосом Олекса.

— Га, га, ти оженив ся.. газдою став... То так із початку кождому... — підхопив Штефан.

— Е, вам на сміх, — відрубав гнівно Олекса блиснувши білими як сніг зубами. Його уста скривили ся. Він похилив голову над столом і попав у задуму.

Старий, добре підхмелений Іван наливав горівку. Вона кружила з рук до рук.

На дворі вечеріло. Крізь брудні шибки вікна рисували ся в синявій млі пошарпані хребти гір. В кутиках брудної коршми, в якій за шинквасом стояв Абрамка та переливав із бочівки в фляшки горівку, ляг сутінок.

— Та ти, Олексо, небоже, не бери собі жури до серця. Як тобі що тяжко, то пий тоту гару, тай забудеш усьо, — приговорював Іван.

— Гм, пити кажете... а не питаєте, чи є за що. Ви газда, дав Бог усього, і землицю і обійсте і худобу. На вас діти і другі, такі як я роблять, а ви лиш ходите собі та доглядаєте, то вам легко говорити... А я що маю? Лиш ту сорочину, тай той кусень живого стерва, що взяв собі... — говорив живо Олекса.

Кривий Микитка, що доси вдивляв ся в сіру горівку у фляшці та майже дримав, нащурих вуха та слухав уважно слів Олекси.

— То правда, як землянька съята є, то чоловік і веселий і газда собі. В мене 20 моргів ґрунту. Щось тато небіщик лишили, а щось я сам придбав. Але тепер і з тим ледви дихати можна... А щоб продати що там, то про се навіть не думай! Хиба на податок. А ти, Олексо, правда, без землі, лиш голі руки... — говорив Іван.

— Ой, голі тоті мозолі маю, то правда... (Він глянув мимо волі на свої чорні як земля руки). Та вперед, як був я ще парубком, то я не журив ся. З початку служив по людях, тай у вас, газдо, а потому ходив робити. І добре мені одному якось було. Не журив ся. Бо чого? Що заробив, то в коршні проїв, ще й напив ся... А ночами по вечерицях гуляв. Дівками крутив по тоці. Весело мені було, правда... Але як найшла гірка година, то я собі думав: ей, Олексо, та-ж ти дурний як щіп. Що з того, що робиш і робиш, а нічого не маєш. Та собі думаю: оженю ся, як люди... А з жоною то чоловік чогось доробить ся. Тай узав собі Полагну, голу як палець. Та коби хоч ушла робити, то би ще якось було... Ага! Дівка до нічого... Гадав, що важко, а тут біда... Хати власної нема — треба коморувати; землі свої нема — треба арендувати... Взяв собі від Нусима нивку під плуг. А за то дай йому пятаку, ба тай половину зерна з нивки, ще й на його обору завези...

— Ей, подавили би ся ті Жиди та пани! Обєіли вони людий як павуки, та лише їм де-де обгризки як ремінці лишали. І з чого тут людий жити? — перебив Олексі Штефан, стукнувши зі злости кулаком о стіл так, що аж потряс ся і задуднів.

Жид підняв ся з-за шинквасу і витріщив на мужиків очи, що випливали на верх як дві цибулі.

Хвилинка тиші...

— Кажу я до жони: жоно, до остатнього мусимо потягти ся, а кучу собі мусимо вибудувати, аби накрите над головою було. Таж безроги хлів мають, а ми й того не маємо. Треба бідувати... Най буде що хоче, а кучу свою мусимо мати... Таку на одно віконце... Маленьку... Аби часом сьвітло до хати падало... Цілу весну й літо гарували ми, обов з жоною по людських і панських ланах. Та що з того? Колись то ходив я за деревом на хату аж на пяте село. Гадаю собі: дешевше мене винесе. Ага! За такого кусник ошвару — три срібні! Тьфу! Нек би їм!... Ще й звези до себе...

— А ви як гадали, — перебив знов Олексі Штефан, — нині такі часи настали!

— Най кажуть люди що хочуть, а давнійше було ліпше. Не було так тяжко хрестянинови, як нині, — додав Іван.

— Плюнув я на всьо. Вже собі так розміркував... Чого буду тримати ся на чужім, як старий дід на прошенім. Та-ж Федьо Василів і Іван Прокопів і иньші ходять на фабрику до Борислава. І кажуть, що їм не влє.. І хату мають і гроші мають і їсти не як будь. І я вже собі так рішив. Най дїє ся що хоче.. Йду на фабрику. А жону беру з собою. Най іде.. Їсти ще їй дам. І шмате їй дам... — кінчив Олекса.

На його лиці малював ся біль, що гриєє серце.

— Ей, Олексо, Олексо! Най буде що хоче... А село своє лишати тай земленьку сьвяту — то гріх... Що там з тебе буде? Видиш, аби мені пани давали тисячу срібних тут на лапу, о... то я-б іще своє село не лишав.

— А в біді, тату, то чоловік, кажуть, бритви хапає ся, — не дав скінчити батькови кривий Микитка, що доси лиш уважно прислухував ся розмові.

— Ти, мой, криваку! То ти би також лишав своє село? На тобі бритву! — замахнув ся старий Іван кулаком по голові Микитки. — То таку дитину маю? І я на вас гарую?...

В коршму увійшло скілька чоловіків. Кривий Микитка втік від стола і стояв мовчки при дверех.

— Наряди но віз, криваку! — крикнув старий.

Микитка миттю був на дворі коло воза.

— Та не паскудьте так сина, ви батько, — докоряв Штефан старому.

— То так, видите, мушу вчити, аби мені на карк не лізли... — говорив він.

Розмова далі якось не клеїла ся.

Олекса випивши кілька келішків горівки виговорив усе, що мав на серці, і замовк. Іван заплатив Жидови за горівку і вийшов з коршми, заточуючи ся на всі боки.

— Штефа! а ходіть, бо час до дому! — кричав ідучи до воза.

Штефан вийшов, а за ним і Олекса.

— А ти, Олексо, не пускай ся свого села, бо колись будеш згадувати мое добре слово, — мовив на прощанє Іван Олексі.

— Най буде що хоче. З неділі йду на фабрику, — відповів Олекса.

Микитка, Іван і Штефан посідали на віз. Коні рушили. Віз з провола котив ся по дорозі в село. А Олекса стежками помчав до свого.

Вечір стояв погідний. Срібновидий місяць осьвічував гори, найжені гушавою зелених смерек, ялиць та ялівцю.

Олекса таки наважив ся йти „на фабрику“ до Борислава. Він лишив своє село і чужі лани, які обливав своїм потом.

В гарний день у ранці до схід сонця прямував із вузликом в одній, а костуром у другій руці разом зі своєю жоною по заду, дорогою в напрямі до Борислава. За ними стелили ся дрібні тумани пилу.

Олександр Катренко.

Біля золота.

I.

— Ніде так виразно не визначусться те величезне і чудовне вагання грошей на псіхіку, а з нею в купі і на всю істоту людську, як по тих на проввище кредитових інституціях, то-б то по банках різнотипових та ріжножанітних, та хоч би ось й у нас у казначействі!

Так казав один із купки деяких 5—6 панків, які сиділи щасливого зимового вечера в теплій кімнаті за круглим столом із чаєм, чергою гостюючи ся у спільного їх приятеля.

— Адже всі-ж із вас знають, бо всі-ж тут люди свої, що мій уряд касієра казначейства не є якимсь могутним. Не міністер же я справді який, або що, куди там! Зовсім же я собі невеличкий урядовець у порівнаню, зовсім же людинка з мене маленька, але я, бачите, касієр по видаваню людям грошей і те робить мене ось якою, аж не такою на очи всіх великою людиною.

Та що там й казати! Я сам себе не пізнаю з тієї миті, коли я сяду там на той свій ослінець, от там біля того свого маленького віконця-дїрки, що воно у тій дротяній стінці-сітці. Еге, я тоді гіпнотизую ся цілий тими загальними відносинами до мене тієї ріжножастної суспільности, яка перебуває біля мене, біля того мого віконця через увесь час тієї дневної мові там праці від 10-ої до 3-ої години що дня.

О Боже! Які-ж то ті відносини до мене тих усіх людей, що примушені стосувати ся до мене! Як би хто цікавий, а до того

ще й невіддільний під те почуття, яке невпинно панує в тій кімнаті, навіть, як далі побачите, тільки в тій пів-кімнаті, що належить до сфери моєї діяльності, примостив ся-б собі тихенько де-небудь у куточку там, та пильненько і постежив би за тим усім, що то воно дієть ся з людьми там, за кождим із них нарівню, то щоб він тільки й побачив би!

Стільки очий і сірих, і блакитних, і чорних, і карих, і прямих, і косих, і ласкавих і сердитих передивлять ся на мене впродовж тих небогацьких годин, та як передивлять ся!? Сказав би я, як кітка на сало, але ні, таке порівпанє буде за мале, щоб висловити ся як слід хоч трохи.

На мене ті всі там дивлять ся поглядом релігійности, та ще й не звичайної християнської релігійности, а поглядом якогось фанатика ідолопоклонника. І нехай там хто як і що не каже, а гроші за наші часи все-ж таки певний, гидкий культ, ріа desideria задля всіх людей в загалі без винюк. Відсіля виходить боротьба життява, але що найбільше боротьба не за існуванє тільки просте, а за що найкращий добробит, за що найсолодше житє на сьвіті. Така боротьба хижо виробляєть ся, топчучи під ноги всі закони і божеські і людські, цілими великими організаціями, яким йменє живе держави, фокусом відбиваючи ся на що найменшому атомові тих організацій, на що найпослідуцій по становищі своїому житєвому людині на сьвіті.

І от попробували-б ви хто небудь побути в мойому становищі, то ви тоді втямили-б, як то воно мені добре, як то я почувую ся там собі. Я виразно там тоді перечуваю на собі всі ті грошолюбні погляди на мене і, чи втямите ви мене, чи ні, але я скажу вам, що буцім то я аж обмацую їх.

Ось іде старий генерал одержувати свою півторасторублеву пенсію. Коли він ось тільки хвилинку, пів хвилинки тільки тому, проходив по коридорі от тому там нашому довгому, то з його тоді марє там був; в його тоді була сама грізність, невідступність. Він тоді й не дивив ся, здавало ся, навіть ні на кого. Голова тоді в його до гори носом стирчала. Не дивлячи ся на те, що він уже старий, що він і подагрик і ревматик хронічний, але подивили ся-б ви, як він тими своїми ногами хворими гордо ступає, як у його груди старечі випяли ся, як від його всього аж дихало надзвичайною суворістю, міццю кулака, тією войовничою дисципліною, яка через довгий час його уряду вбрала ся на віки не то що в кров,

але і в кістки його. Він генерал і всі негенерали перед ним повинні спинати ся, випинати ся, бочити ся його уклінно.

І справді, це певно, що й тут гіпноз має міць. Усі стрічні з ним як один, носомохіть, мимоволі чомусь бочили ся від його, покірливо даючи йому дорогу, а інші то ще через віщось йому й уклоняючи ся. Але тільки мить, одна тільки мить, як він переступив порога, як він вступив у кімнату, де моя каса, де я сиджу, от-то й погляньте тепер на цього генерала! Гляньте тільки, як він миттю переіначив ся! Гляньте ви, як уся постать його миттю-ж, та характерно як, перегнула ся аж он як наперед! Гляньте, що він, підходячи до мого віконця, виробив із себе! Тепер із його така фігура, яку тільки й можна побачити у простих, без краю глибоко-релігійних людей, коли ті у церкві підходять от то до святого причастія. А очи-ж його, очи! А погляд же того генерала на мене, на мій вид, на мої руки, на мій стіл! Боже! Аж масло навіть буцім із того його погляду так і капає, так і капає і на мене всього і на те все.

Тієї миті той грізний генерал увесь підлягає під мене. Він мене тоді без краю поважає, але самим що найгідкішим, яке може бути у людини, почутем. Коли я йому протягую його гроші, то він іще більше згинаєть ся. Він бере їх у мене з рук, як святощі. Вид у його тоді робить ся вже зовсім незвичайний: очи хижо витріщають ся, мускули на щоках спазматизують ся, губи в його скривили ся гідкою усмішкою, силкуючи ся тим виробити мені вдячну „міну“, й вони у його дріжать; руки його, беручи гроші, трясуть ся. Він похапцем хижо хапає ті гроші. Він мені вклоняєть ся. Він усією істотою так уважно до мене нахиляєть ся, що буцім то, та навіть мені тоді і здаєть ся так, я добродійство яке йому роблю: буцім то я йому власно від себе ті 150 рублів даю. Нарешті я нервово, швидко відсемикую свої руки, як би боячи ся, щоб він, той Марс, не кинув ся-б їх із подяки своїй цілувати може навіть, узявши в них ті свої гроші. Він дякує мені словами навіть і ту-ж мить повертаєть ся до мене спиною, і ту-ж мить його вже анї за віщо не пізнати. Миттю-ж з ним чудо коїть ся. Одійшов він від мене, вийшов знов у коридор той з тієї кімнати, і подивіть ся тоді на його знов! Всім собою кождому-ж він так і вимовляє виразно: „Не підходь! Далі від мене геть! Разгrrrrrrроплю!“

Ось молоденька вдовиця якогось старого вельможного пана те-ж за пенсією прийшла й я певний, що як би не відділяла тільки

нас та дротяна, дірава стінка, то та-б пані прилюдно аж, без сорому казка, поцілувала-б мене зараз. Подивити ся тільки на неї тієї миті, то по очах уже одних виразно я бачу, що закохана ж вона в мене, закохана без краю. Вираз усього її виду аж несамовито кричить, що я її єдиний, наймиліший, найлюбіший ідеал. І те її коханне тієї миті до мене через її пильний погляд на мене телеграфічно, природничим шляхом, через течію воздуха, пори мові шкури, через мясо моє, далі нерви передаєть ся мені всьому і я його почуваю, воно мене торкає, але чомусь неґативно. В мені тоді прокидаєть ся почуте гордоців до тієї пані, почуте людини, яку боготворять усі і яка пізнає, що її й слід тебе от так, але вона не повинна нікому нічим відплачувати ся за те, коли-ж на кого і зверне свою ласкаву увагу, то це вже буде тому велике щастє. Але в мене добра людина і через те я кидаю тоді на ту паню суворо-добродійний погляд, тай годі.

Веручи від мене гроші, вона торкаєть ся своїми маленькими, пухкенькими і мякенькими, нервово дріжащими рученятами до моїх рук, і я почуваю, що її аж лихо мавить; певно, що її пульс тоді бьєть ся дуже часто. Певно, що її кидає то в холод, то їй робить ся душно. Що вся кров її тіла приливаєть ся до голови її тоді, про те свідчать вид її, весь червоний, аж пашиєть, здаєть ся, від його.

А ось Жид. Ну, про того вже то й казати нічого. Той то й на мить навіть не встєїть на місці. Він аж танцює. Він увесь так ходором і ходить передо мною. Він ускочив би в мене, в середину мене, як би на те його змога була, щоб во мною в купі йому бути, от тут перед моїм столом і во мною щоб в купі копати ся-б йому от у от тих купках грошви ріжної, в яких невцинно копаю ся я.

А ось син коммерції. Ось людина товста, товстопика, а ще більше товсто-черева. Гляньте бо на його пику! Гляньте, яка вона в його, і не червона навіть зараз, а аж синя! А дихає як віл важко. Сопить як ковальський подраний міх. То-ж то він не хвилюєть ся!

І знов таки повинен я сказати, що всі ті перечування тих усіх неодмінно телеграфічно-гіпнотичними, а може і спірітичними способами відбивають ся на мені, як на апараті з безпосередною влукою.

А ось... Та про всіх і не перекажеш! І все гроші, і все от так із усіма через гроші!

Погляньте ви на тих же саме людей де в иньшому місці, хоч навіть і те-ж урядовому якому, і побачите там, що вони і ті-ж люди, та не ті, що воно і та-ж сама громада в них, але-ж зовсім не так вона там поводить ся.

Підіть но ви ось хоч на пошту, на телеграф, підіть ви й до суду якого будь, а кели хочете, то й до поліції навіть, а то і на залізну дорогу. Й усюди там зовсім, зовсім ви не побачите того так, як у мене, а зовсім там навпаки все буде. Там то суспільність не одержує грошей, а навіть свої віддає, то-б то купує те чи иньше там собі за власні гроші, а через те то люди там і почувують себе инакше. Там кождий хоче бути коли не генералом, то неодмінно хоч нехай і маленьким, а паном. Там кождий дає гроші, а за те бажає собі поваги. Там громада чуває себе не обмеженою господаркою, а працівників тамошніх, як і слід, своїми слугами, людьми, які існують задля праці на кожного з громадян і які, за жите своє, за свій шматок хліба, повинні платити вдякою кождому з громадян.

І там, не кажу вже про иньших, Жидюга який небудь, бурлака брудний і бідолашний і такі иньші непотрібно через дурницю збучують такий гвалт, ревет, що з ними іноді не зцають там, що й робити.

— Ця інституція існує задля суспільности, а не суспільність задля інституції! Ви для нас, а не ми задля вас! Ото-ж хоч кров із носа у вас, а робіть задля нас! Робіть, тай не шумаркайте! Мовчати! А то я його Превоскодительству, та я його Ви-сокопревоскодительству, та я його Сіятельству, та я... на вас! — От так кричить нерідко навіть який небудь шинкар там.

— Ось я тільки панови свому (чи пані там) пожалкуюсь, то будете ви мене знати, утруть вам носа! — кричить де небудь який небудь лакиза.

І ті всі мовчать там тим усім: і Жидови, і бурлаці, і лакиві. Навіть, коли хочете, згинають ся перед ними. Невинуватими будучи вибачення навіть й у от таких перепрошують, бо добре знають, що й справді халени не оббере ся за одно вже те, що попустили так чи инак народити ся буцім, бач, тому, чи иньшому незадоволенню хоч кого небудь, хоч навіть якого небудь того Жида, шинкаря або лакизи, бо-ж і вони-ж клієнти рівні, як і всі, бо-ж і вони дають гроші тим людям за їх працю. За-для них же,

як і задля всіх і існують ті інституції справді, а не навпаки ті Жиди, шинкарі, бурлаки і лавки задля тих інституцій.

Та що там далеко ходити! Рядком ось, де-кілька кроків тільки від мене, друге таке-ж віконце існує, як і моє. І по той бік того віконця, за такою-ж саме дротяною сіткою теж сидить касієр такий же саме, як і я, тільки... тільки той касієр не видає, бач, людям гроші тут, а навпаки, відбирає ті гроші від них, і послухайте тільки, як та сама суспільність, відійшовши від мого віконця і підійшовши до того віконця, там собі поводить ся! Подивіть ся тільки та послухайте, що там робить ся що дня! Там гвалт, там безперечне незадоволення, там нарікання різні на того нещасного мого колегу. Там до його обертають ся нерідко й образливо. Ні, ні, я не бажав би бути на його там тому місці!

— Пане касієр! Черги не держете! Адже-ж я раніше прийшов! Чому ви не дивите ся так, як слід вам дивити ся?!

— Повилагало!... — розстинаєть ся з товпища некультурний голос якого небудь хамла.

— Слухайте, пане касієр, прийміть від мене, а цей і підожде. Відпустіть мене миттю, а не то доведеть ся мені таки обернути ся з такою проханкою до Степана Івановича (це наш принципал, наш губерньський казначей), то він вам прикаже власно обтому! — покладним голосом, поважно каже який небудь пан вельможний, і не послухай ся тільки мій колега його, то певно і неприємність одержить від начальника свого за те.

— Ху! Який „мужик“! Фу, який неввічливий субект! Так і видко, що він невихований як слід. На мене, на жінку ніякої уваги не звертає! Чи тут же йому місце бути?! Ні, це в часописях неодмінно треба описати його! — без сорому лєть ся яка небудь пані, що звикла до уквітчаности тих панів-друґунів та джигунів, які тільки й виробляють її громаду.

Та багацько яких от таких подібних прикладів міг би я вам от тут навести, але досить і тих. Що? Контраст? Хиба-ж неправда, що цей контраст — річ глибоко психолоґічна?

— Ну, а не буває, не впадає у вас так, щоб злодійства та шахрайства які коїли ся? Бо де вже гроші, то там певне того тільки й бій ся, — спитав ся хтось у того бесідника з гуртка слухачів.

— Ова! Як же не буває?! Скільки хочете. Ой-йой-йой, яких тільки способів, підходів не вигадують ся людськими мізками за

ради грошви! Так от, як приклад, і недавно ще во мною-трапляло ся дещо таке, про яке ви питаєте. Один Жид, то аж де-кілька разів, скажемо хоч і не на багацько, а підводив таки мене під настир, як то кажуть. Ой, тай штукар же з того Жида, не скажу вже як його звуть, чи Янкель, чи може Мошко, виявив ся! Покладаю так, що з його був професіональний злодій. Гроші, бач, розмінювати все він приходив до мене. По 100, по 500 рублів паперових грошей він приносив мені, а я йому замість них золотих давав. Й от даєш наче йому й так, але він тільки на бік хильнув ся, перекинув їх тудя-сюди, швиденько перелічив буцім і в його вже вони не всі. Повертає він мені їх, перелічу й я і справді немов я помилив ся. Нічого робити, додаю йому недостачу, а опісля неодмінно таке-ж саме число рублів і доводило ся в свої кишені до казенної каси вкладати. Нарешті-ж той Жид таки в мене впіймав ся, але втік. Тепер же я у таких випадках поводжу ся так: Передаю я кому хоч що небудь, то назад я вже не беру і коли ти хоч на один, хоч на пів кроку віддалив ся від мого віконця і тоді вже скажеш, що я тобі не додав чого небудь, то вже годі, я вже не звертаю на те ані якої уваги. Та инакше й не можна. Коли якось, і недавно навіть, знов таки Жид одержав гроші у мене і пішов собі, а другого дня приходять до мене, повертаєть ся і... щоб ви думали? Повертає мені 25 рублів!

— Ви, — каже він мені, — передали вчора 25 рублів, так ось, спасибі вам, візьміть собі їх, а то я цілу ніч не спав через них.

— Як то так? чому? — спитав ся я здивований.

— А так! Як почала мене мучити совість, то аж до самого сьвіту все вона мучила і спати мені не дала. І я не спав і Ривці своїй перешкаджав і ми балакали все з нею через усю цілу ніч, і дітий будили тим, і дітки наші не спали. І Ривка мені каже: „Ув, ти такий чесний цоловік, ой, вай, який чесний! Неси-ж ти ті гроші тому панови!“ І я послухав ся її, та оце й привіс; вольміть їх.

І що-ж? Я повірив йому, взяв їх від його, ще й подякував йому за його чесність ось як. А що з того народило ся? А ось що: перегадом той же саме Жид знов одержував у мене гроші і чималенькі: памятаю, що тисячу рублів ще й з якимсь гавом. Також саме приходять він другого дня.

— А що я вам скажу, пане добродію?

— А що?

— А ви-ж мені не додали вчора 100 рублів. Приходжу я до дому, перелічив гроші, а їх і немає аж 100 рублів! Ай вай! І я плакав, і Равка плакала, і діточки мої всі плакали.

— Як то?! Я всі вам давав!

— Ца, ца, ца-ца-ца-ца! Ач! Не вірите ви мені?! Ач яка правда на сьвіті! Адже-ж як ви мені, памятасте, передали 25 рублів і я вам приніс їх і повернув, то ви мені повірили і взяли їх, а тепер уже мені то й не вірите і не хочете моїх мені віддати?!

І що-ж! Мені соромно стало. Я йому на те ані слова. Я йому взяв і віддав 100 рублів. Еге, віддав, хоч я і тоді був певен, і тепер певен, що той Жид шахрай, що він зробив добрий гешефт, що він артистично заграє на моїй совісти.

Тепер же, зарає, то в мене задля всіх таких випадків одна відповідь:

— Ні, касиєр губерньського казначейства ані передати, ані не додати нікому ніколи ніяким робом не може! Ото-ж ідіть собі і не турбуйте мене, спасибі вам! Тай край!

— Еге-ге, це вже так! Це вже ваша справді аж гола правда, що де гроші тільки, то там уже й лихо буває. Біля грошей, то навіть і у гарних людей буває, що всі лихі інстинкти відживають, прокидають ся, а що-ж то з лихими людьми біля них? Гроші то всіх лихих людей магнітною міццю притягають до себе. А де лихі люди, то там неодмінно народжають ся звичайно й лихі події. Еге, сидячи біля грошей, то так і треба не вгаваючи навколо оглядати ся. Сидячи біля грошей, кожної людини треба оберегати ся, бояти ся. При такому становищі, то з кожною людиною треба поводити ся способом поради того нашого народнього прислів'я, яке каже про того зв'їря-коня: „Кобилячу голову у степу знайдеш, то й тоді її загнуждай“!

Еге, так! Довело ся й мені скоштувати, та ще й гірко скоштувати на собі власне лихої долі людини, що настановлена стерегти те золото. Мені трапив ся такий випадок, панове, про який я і вмирати буду, і тоді не забуду! По всяк час, ось хоч би й зарає, як згадаю я тільки про те минуле, то мені аж ось як ніяково стане. Ой, Боже-ж ти мій, Боже! Скільки-ж то, скільки і за недовгий час я пережив, серцем і душею перетерпів я тоді!

От так обізвав ся ще другий пан із того гуртка, сивенький уже.

— А що ж із вами, довольте спитати ся, трапило ся так страшно?

— Еге-ге, ви нас зовсім зацікавили.

— Розкажіть, розкажіть, будьте ласкаві, ви нам усе до діла, а ми ось як раді вас послухати! — присікали ся до того й усі присутні.

— Та що-ж? То й добре. Хоч я, мовляв, і некрасномовний собі оповідач, але коли вже почав, коли заікнув ся, та ще і громада до того велить і приказує, то вже хоч і не хотіло ся-б розтрювати стару рану, але мушу покоряти ся. Слухайте-ж!

— Просимо!

II.

Зараз то з мене людина сливе самостійна. Зараз то я сливе господар що найпершої торгівлі, золотих, срібних і діамантових річій у нашому місті. Мій патрон, маючи у себе головний магазин у столиці, там по всяк час і живе собі, сюди-ж то він зовсім ніколи й очий своїх ясных не показує навіть. Я йому посилаю гроші, він мені присилає краму. Я йому відписую ся, а він перевіряє мене по паперах, тай годі. Та через те тільки й знає, що тут у мене робить ся з його добром: чи гаразд, чи ні. Ото-ж я не прибільшив, бачите, коли еказав про себе, що з мене сливе зовсім самостійна людина.

Справедливо, що зрівняти ся мені з моїм попередником по розмові що до громадського значення його і мене зовсім не можна. Він урядовець, працівник міністерства фінансів, а з мене зараз що? Простий купецький наймит, людина приватна. Безпомилково можна сказати, що між ним і мною різниця така, як між фунтом й аршином воно буває. Але про те є між нами і спільність, та ще й велика. І він і я пристановлені біля срібла, біля золота, а я то ще і біля діамантів. Через те то можливо зовсім, що й злого від людий біля нас обох буває однаково.

Літ з десяток чи й більше тому я був ще з що найменьших прикащиків тієї-ж самої торгівлі, що й зараз вона на моїх руках. Сказати, то й щоб таке могло тоді зо мною скоїти ся? Але, бач, скоїло ся, та ще скоїло ся таке, що й нехай йому в друге! Сама смерть була заглянула мені в очи, тай не на мить тільки, ні, вона довго туди дивила ся...

Одного, сказав би я, весняного ранку — бо-ж і справді на дворі було гарно : соняшно, любо і весело, так саме, як воно буває щонайбільше в щонайгарнійшій весняній дні квітня — до нашої кам'яниці увійшла одягнена по останній моді пані. З одного погляду на неї, на вид її, на її постать і на всю її поважність, то їй підсліпуватий сказав би, що в неї є людина неодмінно з того кола, в якому люди і не знають лічби власним грошам, що вона з тих людей, яких доля примусила купати ся в тих своїх грошах однаковісїнько, як їй убогих от то в своєму сьміті, в бруді. Такі контрасти, бач, як спека й мороз, як світ і тьма і такі иньші у всьому в природі нашої неодмінні. Еге, однаково так саме, як убожество кладе нестиразму одзнаку, печать на підлеглих собі людей, так і дукачі мають на собі теж відзнаку від того свого сьмітя і виразно визначають ся задля кожного ока звиклого розрізняти людей по їхніх житєвих клясах. Я біля золота і срібла дуже надивив ся на людей з заможного кола, дуже звик із першого-ж погляду на кожду людину бачити, з якої вона суспільности, і от тоді, коли-б мене хто був запитав про ту паню, то я повторити навіть міг би, що вона велика дукачка. Я рішуче сказав би, що вона повинна була бути або жінкою якого будь дідича над незліченим числом десятин землі, або жінкою якого будь фабриканта, чи може залізничного інжинера, а то й модного лікаря великого міста, або що.

Не диво-ж, що ми всі зустріли ту паню що найуважнійше, що найуклінійше, бо того вже купецька неодмінна потреба вимагас. Ми всі нивенько їй кланяли ся й ось як біля неї заметушили ся.

Вона приказала подати собі все, що в нас було в склепу найкращого, найдорожшого. А було й є у нас красного дуже багато і задоволити її ми мали повну змогу.

Перед нею покладено було безліч ріжних річий з діаментами, з ізумрудями і з иньшими коштовними камями.

Вона довго все те перебирала, не поспішаючи ся переглядала і виразно було задля нас, що вона на ті всі річи дивила ся оком знаючої людини. Таким оком, якому далеко не вперве вже бачити такого добра і яке привичаєне вже дуже до погляду на його. Це ще більше піднесло її в наших очах. Нарешті вона й справді повідбирала і повідкидала на бік що найкращі річи з того всього нашого краму. Ще й тепер я пригадую, що вона взяла тоді дядежу з ясних діяментів що найчистійшою води, перемішаних із ізум-

рудами. Та діядема коштувала більше пяти тисяч рублів. Забрала ще й серги коштом у 500 рублів, запиналку за 1000 рублів і ще де чого такого чи мало. Конець кінцем купила та дукатна пані тоді в нас нашого краму щось на двацять тисяч рублів ще і з чималеньким якимсь гаком.

— Грошій у мене з собою стільки, щоб заплатити вам, як є до копійки, я не маю. Не взяла, бач, їх стільки, бо не поклала, що у вас є такі гарні річи, якими я, коли побачила їх, цілком спокусила ся. Ось у мене є зараз 5000 рублів. Візьміть їх, а за рештою ласкаво попрошу з вас кого будь поїхати в купі зо мною до мене до дому і я там негайно віддам усе, — сказала та пані нам, виймаючи з свого редікюлю товстий жмуток сторубльових паперів і викладаючи їх перед наші очи.

— Добре! Це цілковито можливо. Ось він з вами й поїде, — сказав їй мій передмісник, перелічивши ті 5000 рублів і показуючи на мене.

— Пане Миколаю! — обернув ся він і до мене, — будьте ласкаві, потрудіть ся ось із ними й одержите від них 15000 рублів ще й... та ось по розлічці.

— Напишіть згідно з оціми річами розлічку і передайте пану Миколави! — приказав він і нашому канторщику.

Коли та розлічка канторщиком була налагоджена, то тоді тій пані вільно до рук були віддані всі ті дорогоцінні річи і вона їх усі гарненько, обережненько поклала в свій той чималий редікюль, замість тих 5000 рублів, які вона відтіля от-то була витягла. Увесь час ту паню біля нашого склепу дожидав ся фурман на конях рисаках, що були впряжені у фایтон на резинових шинах. Я сів із нею на того файтона і ми поїхали. Рисаки, ритмічно вигрюкуючи підковами по камяній мостовій, швидко, вітром понесли нас мов би до дому тієї дукачки, чи може і вельможної ще пані, з якою мені впало, бач, сидіти от так от-то рядком.

III.

Через яких чи 10, чи не більше як 15 хвилин ми спинили ся перед і справді великим будинком з розкішним до його антре. Двері широко розмахнув перед нами хоч і пристаркуватий, але бравий, бадьористий відставний москаль. Ціла грудь у його була обінята медалями.

Увійшовши в той палац, ми підняли ся високо по чавунній драбині, гарній, штучній, широкій, укритій по сідцях килимками й обставленій по боках квітковими ростинами такими, що ледви не в перерізах вони. Роздягши ся у великій передній кімнаті, ми вступили в дуже велику салю, обставлену навколо густенько стульцями, тай годі. В тій залі було чимало дверей в різні боки, але вони всі, окрім тієї, в яку ми ввійшли, були щільно причинені.

— Посидьте тут, прошу вас, а я зараз!... — сказала пані, та з тим і пішла собі в одні з тих зачинених дверей.

Сів я. Сиджу. Дожидаю ся. Але минуло чималенько часу, хвилини десятків де кілька просидів я тоді собі самотно. Коли ось в тих же саме дверей, в які от то пірнула тоді й та пані, виходить до мене якийсь панок уже, і пильно дивлячи ся на мене, навіть очий своїх не спускаючи з мене, з ухильною усмішкою та ласкаво промовив до мене:

— От і добре, от і добре! Милости-ж просимо до нас, дуже раді вам, ходітьте зо мною.

Я, покладаючи, що це він мене хоче провести до тієї пані, ухильно вклонив ся йому за привітність його, подякував навіть йому за те, тай пішов за ним. Він перед веде, я слідкую. Вийшли ми з тієї залі у якийсь коридор темний та довгий, довгий! По оббк, і туди і сюди того коридора двері усюди, як у гостювальні. Ті двері всі були попричинювані. Пройшли ми увесь той коридор аж до кінця його, навіть вийшли з його, спустили ся на низ, тай опинили ся тоді у дворі невеличкому, але чистенькому. Перейшли ми і двір той, тай вступили у двері ще до нового будинку. Ми підняли ся й там до другого поверху, тай опинили ся тоді вже у якійсь чималенькій кімнаті. В тій кімнаті був стіл, ослінець біля його і, як опісля я довідав ся, то те і друге були щільно прибиті чомусь до долієки. Залізне ліжко було там задля одного з усім убранством й теж приковане до долієки, тай усе.

— Побудьте тут. Сідайте, будьте ласкаві! Коли-ж вам чого буде треба, то ось біля дверей є кляшочка електричного дзвінка, то подзвоните тоді — сказав той панок мені, стоячи власне на порозі дверей і виразно маючи намір покинути мене.

— Та що-ж це таке?! На що мені тут бути?! Я нічого не тямлю!... — почав був я, бо мені тоді вже здало ся те зовсім незвичайним, страшним навіть. Я перелякав ся. Але той панок не

став чомусь і слухати мене, хоч про те він і промовив, перебиваючи мене, загадково до мене :

— Так, так! добре, добре! знаю, знаю!

І по тих словах своїх миттю він вийшов із тієї кімнати, таї як слід замкнув мене там. Я виразно чув, як дзвінко дзеленькнув дверйовий нутрянний замок. Я чув, як от той панок витяг ключа от там за дверима, з того боку їх. Те дзеленькане, той металічний шелест від ключа аж різанули мене як ножем по душі і по серцю. Я інстинктивно кинув ся до дверйй, наліг на них що сили, але тільки впевнив ся, що вони міцні і добре замкнуті.

— Що-ж це таке?! Куди-ж я понав ся і що зо мною робить ся?!

Аж спантеличив ся я. Про теж я оглядів ся. І сама горниця і все в ній було дуже охайне. Хотя не хотя сів я там. Сиджу. Зажурив ся. Підождавши-ж трохи, таї не трохи павіть, а так як знів години часу, поки аж ось як у мене там у середині замулило, я встав і придавив ту електричну клямку. Не швидко, але вчули ся за дверима ступні. Ще трохи, і двері обережно відчинили ся. Я вбачив у них того-ж самого панка, що от то і привів мене сюди.

— А що панови треба? — запитав ся він у мене ласкаво.

— Як то, що треба?! — аж вирячив ся я на його.

— Чи довго ви мене тут держати-мете не знать як і не знать чога?! Мені ніколи. Ви скажіть тій паві, щоб швидше гроші віддавала! Що-ж це таке?! Привезли, посадовили, ще й замикаєте! Це не знать що таке! Це насьмішка якась, чи що?!

А він мені:

— Угу! Угу-гу! Так, так! А ви не хвилюйте ся, не хвилюйте ся, прошу вас. Заспокійте ся, а то задля вас так шкодливо.

— Та як же не хвилювати ся мені? Ціла година, ще й більше, як я тут, то вже час був би і відпустити мене!

— Угу! Угу! Так, так! Ох-хох-хо-хо-хох!... Підождіть! Відпустимо, відпустимо. Поки-ж що, то ви може-б лягли та відпочили собі?

Як почув я от таке від його, то тоді вже певно втямив, що це справедливе якесь глузування наді мною. Тут уже я розсердив ся. Тоді вже я й справді спалахнув, таї почав сливе вже і кричати на того панка.

— Та що це ви?! Що я до вас сюди спати чи що прийшов? Щоб зараз мені, щоб цю мить мені гроші були, а не то я... По-

дайте мені зараз ту паню! Де вона? Зараз ведіть мене до неї! Такого зо мною досі ще й не трапляло ся, як оце тут! Де та пані, що мене сюди привезла?! Де вона?!

І по цім я подав ся був до тих дверей, біля яких стояв той панок. Я хотів, бач, вийти в тіві горниці, але панок той, постерігши той мій намір, миттю, як пальцем кивнути миттю, пірнув за ті двері, грюкнувши ними перед самим моім носом оцім кирпатим, тай знов замкнув мене. Замок тільки „цок-цок“ і я знов як у тюрмі. Я оскаженів. Я почав що сили обома своїми руками, кулаками грюкотіти у ті двері. Я аж кісточки собі на руках позбивав. Я почав кричати, гвалтувати, репетувати. Я нарешті покликав навіть ноги свої до праці і ними почав торохкотіти у ті міцні, дубові двері.

Я тоді тільки спинив ся, коли почув по той бік дверей тупотняву і вже не одвієї, як перше, пари ніг, але декількох. До тупотні тіві додавали ся ще там і голоси декількох людей уже. Й ось двері відчинили ся.

— Ну, й чого ви гармідер такий збаламучуєте?! Покиньте-бо, та заспокійте ся, а то горе вам буде!

— Яке там горе!? Як ви сьмієте мене тут замикати?! Та що це таке!? В тюрму я яку, чи що попав ся?! Ще раз, що це таке?! Хиба в нас край безсудний, гадаєте?! Хиба покладаете, що я на вас суду і розправи не знайду?! Пустіть-бо! Геть-те!

І я борсонув ся в відчинені двері.

— Беріть його, держіть його! — приказав, аж перелякано закричав той панок, і на мене накинули ся аж чотири міцні москалюги. Миттю вони мене здавили, скрутили, повалили і насіли на мене. Я кричав що сили на пробі. Вони мені всунули щось у рот і я тоді навіть власного свого крику вже не чув, хоч і гарчав несамовито.

Вони натягнули на мене якогось шішка такого, що мені в йому ані руками, ані ногами двигнути не можна було. Ще й того мало. Нарешті ще вони потягли мене на руках, як жертве те тіло, віднесли мене у якусь іще нову задля мене кімнату і там мені лежачому, скрученому і безголосому простригли на голові тімя, тай підложили мою нещасну голову під якийсь чіп, з якого на те жос тімя тоненькими струмочками джюркотіла студена, як зимова, вода. Брррр! Боже, що то я перечував тоді собі, не кажучи вже про псіхіку, а фізичне навіть. Розказати того я вам не з'умію вже.

Вивовити се слів у мене не постаче. Нехай кожний з вас власно може хоч трохи переконатись ся тодішнім моїм бутем і може хоч трохи втямить, як то було мені тоді от там. Одно тільки скажу вам, що коли мене однесено було знов же таки до тієї кімнати, з якої вони мене тоді винесли, то я вже там нічого не тямив. Я прийшов до себе там, лежачи у ліжку, та ще і скручений тією мішком-сорочною, як дитина повивачем. Я лежав сам. Біля мене нікого не було.

IV.

В склепі тин часом усі переполохали ся. Куди-ж пак! Згинув я з якими п'ятнадцять тисячами рублів. Шукали мене во всьому місті. Перегодом уся поліція з ніг збила ся. Полетіли телеграмні з моїми прикметами й описали мене у всі боки, до всіх прикордонних пунктів, до всіх портових міст, через які — думка, бач, народила ся у моїх розшукувачів — я повинен був би кудись там тікати.

Минув день, минуло й два, й третього немає, а я все сидів. Нарешті на щастє моє, одному з містових Лєвоків упало на думку оголосити ся до всіх містових фурманів із запитом, хто з них і куди вивіз мене тоді от з тією добродійкою? І що-ж? Той фурман, що мене привіз, пригадав те, він відізвав ся і доладно показав, де я був. Привіз він моїх спасителів туди до мене. А там то всі ті три дні не покидали мене все мучити. Там мене все держали в тому сповивачеві. Там мене все періодично тай частенько, навіть разів по декільки на день, підсовували під чопа і капали з нього на голову мені ту, о Боже, яку неприємну, яку нестерпну, студону як крига воду.

Я по всяк час знав добре, що в місті, деєь на Михайлівському пляцу, існує шпиталь доктора П. Я чув і вноді по де кілька разів, як якого навіть дня, згадку про той шпиталь і межі своїми товаришами по праці своїй, а то й де иньше, згадка та була вноді то й шутлива тільки, а то й лайлива, образлива задля кого небудь: „До шпиталя пана П. тебе вже час віддати!“ або „він зі шпиталя пана П. певно оце тільки втік“. Й от таке иньше.

Я добре знав, що то за шпиталь той. Я добре знав, що то страшне місце, бо воно задля людей, які вмирають духово ще при житю своїому фізичному, які переживають себе самих. Я добре знав, що той шпиталь пана П. задля божевільних, але я не знав

де саме, в якому певне будинку на Михайлівському пляцу існує та сумна інституція доктора П. Й от то поліція знайшла мене там і яким тільки там вона мене тоді знайшла! Ще-б стільки часу, і певно я вже таким зробив ся яким тільки я й повинен би був там бути.

Визначило ся, що того-ж самого дня, як от то таке скоїло ся во мною, до шпиталю пана П. приїхала от та пані і розповіла там вона, що буцім то має в себе божевільного чоловіка. Вона бажала-б його віддати до шпиталю якого небудь. Начувши ся багацько, багацько гарного навіть із далека про шпиталь доктора П., вона оце наввисне відкілясь аж з полудневого краю, чи з Кавказу, чи аж із самого Закавказу приїхала, тай хворого свого привезла.

Вона розповіла, що той її чоловік занедужав на упертому, але дурному покладі, що він неодмінно буцім то повинен одержати якісь гроші від якоїсь пані за якесь золото, за якісь діаманти.

Та пані казала, що коли її чоловікови тому хворому в тих його химерах не перебаранчати, то він і нічого собі, і тихенький з його; коли-ж йому хоч трохи що небудь сказати навпаки того, то тоді він сердить ся, навіть иноді скаженіє, та ще так дуже, що тоді зовсім робить ся небезпечною людиною задля всіх, хто тільки буде біля його. Ось через віщо то вона його буцім і не має змоги вже содержувати більше дома; вона буцім то боїть ся і за дитий своїх і за себе.

Розпитавши ся гаразд про все, та пані довідала ся, що в шпиталі є місце задля такого хворого, як її той чоловік, що платня за його буде 200 рублів на місяць. Пані тут же на все згодилася і з подякою навіть заплатила гроші за місяць наперед. Опісля-ж от то і привезла вона мене туди.

Коли тоді вона залишила мене одного в залі, прохаючи мене подождати, поки вона винесе гроші, то то вона ходила до лікаря і сказала йому ось що:

— Випустіть мене, будьте ласкаві, иньшим яким виходом, щоб мій чоловік мене не побачив, а тоді і заманіть його ви самі як небудь до призначеної йому кімнати. До того прошу вас робити з ним усе обережно, щоб він і не догадав ся-б відразу, куди я його привезла, а то коли-б він вам тут не наробив такого, що й лихо!

Лікар не мав ніякої підстави, щоб не вірити їй хоч у чому, і повинен був вволити її бажанню. Він її ту-ж мить випустив

иньшими дверима, а мене от то покликав, привів от то, тай замкнув от то, а потім вони от то ще й лікували мене таким способом, як я казав: під чона, та крижаною водою на голову!

От так, як чули, я був ускочив! У божевільні був понав!

— Ну, а паню ту що-ж, знайшли потім? — спитав ся хтось з гурту.

— Де там! Її і слід простиг!

— А як же-ж, п'ятнацять тисяч рублів так і згинули?

— А то-ж! Так і пропали. Еге, мудрою злодійкою була та пані! Ось як вона обробила своє те злодійське діло. Я-ж то й досі не можу забути тодішнього випадку того зо мною. Не вам кажучи, непорідко той випадок у ві сні мені привиджуєть ся ще й досі. Все буцїм мені на голову холодною водою капають тай капають. Як же прокину ся я буває від такого сну, то неодмінно як у пропасниці, так усього мене від ніг до голови і трясє, а від поту холодного ввесь я аж мокрий.

От так то довело ся мені достометно довідати ся, де то той у місті шпиталь лікаря П., а все через золото!...

Теофіл Окуневський.

І Г Р Е Ц.

(НАРИС ДО ПОВІСТІ).

На межі Яворова, Річки, Ясенова і Криворівні розтягнув ся він дужим хребтом по над осіпні хмари, братаючись лише з Копи-лашем та Буківцем, а по заду ген у синій мраці за „Чорною Рі-кою“ з Піп Іваном та Говерлею. Мов іграшка хлопяча філюс ли-ше перед ним Соکیلський біжучи на схід сонця до кутського Че-ремоша.

Ігрец ¹⁾ — недавно ще безмежна полонина, сьогодні вже по-перехрещувана плотами, усіяна стаями і хатами перших яворівських та ріцьких газдів, проймає ще сьогодні свого гостя могутністю пер-вісної природи, що нашептує серцю мову матери землі, пів дику, пів рідну, сильну, солодку. Слухавш її мов дятя посеред цвітів та ровсяпавих по паші черед овець та буйних шумливих смерек.

Колись — так оповідав мені Василь Гондурак із Яворова — сей увесь Ігрец був Гондурів. Зайшли колись у Яворів три люди: Гондур, Шкріблак тай Кишка. Гондур був боднар, Шкріблак „ло-жки шкрабав“, а Кишка „насилював глисти на вудку та рибу ло-вив“. Перейшов він відтак у Річку тай там розвів рід Кишуків.

У Гондура не вели ся сини: бувало що підникне, сженить ся, силодить одну дитину, тай мре. Так ішло поколіннями, а челідь ²⁾ як челідь, не годна була відбивати ся від злих сусідів Шкріблаків, Столашів та Луців. Перейшло через те багато Ігреця в чужі руки.

¹⁾ Гуцули, як звісно, вимовляють іменники на ець твердо, отже хлопец, клевец, Ігрец, так само як женські на ця — отже пятница, бідница.

²⁾ Челідь у Гуцулів має спеціальне значінє — жіноча челядь, жіноцтво.

В котрімось там Гондуревім роду лишила ся лиш одна дівка та малий синок, що вже нишпорив. Дівка віддала ся за Чорномудя. Столашам став на заваді малий Гондурів хлопець, тай вони вкрали його і понесли долів. Та йшов під той час із долу Чорномудь, пізнав Петрушеві (Столашеві) коні коло коршми, дивить ся, в коршмі пють, а під гуглюк на кони щось згорбило ся. Він глип, а то дитина Гондурева. Дитину з під гуглі та під плече, тай потоками 'д-г'орі. Заходить до тещі, а теща плаче.

— Не плач, каже, дитина геде. Сокоти дитину, бо як воно пропаде, то всьо пропаде.

Мама берегла як могла, та на парубчака стали підсідати Петруші. Подумав він собі, що житя свого тут не оборонить, тай утік „за Гору“ (до Угорщини). Там заробив собі цілу берестіночку сороківців тай повернув, як уже убрав ся в силу, десь коло трицятого року до дому. Мама владувала ся. Як не радувати ся синови? А тут перечув уже за нього богатыр Бурса, прийшов тай каже до мами:

— Я би дав свою дівку за твого сина.

— Та кудаж нам, бідним, до вашої дівки?

— Нічого, не бій ся, добудем Ігрец.

Дав Бурса за Гондура свою дівку, тай богато Ігреця вернуло до Гондуревого роду. Гондур сей, то був мій прадід, мав сім синів, а між ними сина Івана. Се був мій дід, — каже Василь Гондурак. — Луциха під той час стала продавати свої грунти, а між ними і свою пайку в Ігреци. Став до купна підбігати Шкрібляк з Паліяшком, та дід не давав купувати. Взяв він терх бриндзі, пішов до фервальтера в Кутах, тай той присудив Ігрец, що держала Луциха, дідови.

Олексея Шкрібляка жінка з роду Шмадюків із Річки взяла пізьму за то на діда, тай підмовила своїх братів, що були в опришках, аби вбили діда. Пять років сокотив ся дід, не виходив у Ігрец, а через роки навіть не навертав ся до хати, лиш по помининах ховав ся. Аж раз нічку ідучи з Криворівні з терхами, тихцем наблизив ся до хати. Вже став на своїй царинці під хатою, а тут із трави 4 опришки — хап! Потручали терхи тай повели до зятя. Стали під хатою зятя Чорпиша, тай кажуть дідови: — Кричи „Іване!“

Той учув голос тестя, владував ся, вибіг у сороці з хати, а опришки — хап і його. Вже мають двох. Потім ведуть опришки

діда під хату тата дідового, тай кажуть: — Кричи „Лелю“! Дід крикнув: „Лелю!“ та старий спізнав по голосі, що біда, не відчинив ізразу хати, лиш убрав ся як до закону (до причастя), тай так вийшов на смерть.

Вивели усіх трьох опришки на Буковець тай тут каже старший:

— Стинаймо їх!

Другий опришок обізвав ся до старшого:

— Молодче, обдаруймо їх, най заплатять!

Старший подумав тай питає прадіда:

— Даш 50 червоних?

— Дам, — каже прадід. — А ти, сину, допоможеш?

— Допоможу, — каже дід.

— А ти, зятю, допоможеш?

— Допоможу, — каже зять.

Условили ся, що гроші має вивести дід в означений час на Ігрец. Та дід вивів ровту ¹⁾ під Ігрец, дві неділі годував її, але опришки по гроші не прийшли. Аж у чотири неділі прийшли вони в саме село, тай тут подав дід 50 червінців, дав іще сукна для одного опришка на сердак тай гачі.

Дідо зробив ся от-ек безпечнійший, та все таки сокотив ся від пізьяи Олексеевої жінки Шмадючки. Уладив він собі „спачку“ на поду, придбав там собі рушницю, а ніхто про се не знав, лиш побратим Цюпей.

На третім року по тім лежить собі дід під вечір на лавици в хаті, а дівка несе в хату подій. За дівкою вштрикло ²⁾ у хату аж шість опришків. Зловили діда, та давай бити. Били та били, що крий Господи! Місця здорового не лишиди. Наші люди би сього не видержали. Ще й глузлять ся:

— Принеси, — кажуть, — кріс із своєї спачки на поду!

— Ага, — подумав собі дід, — пізнаю твою щирість, побратиме Цюпею.

Потім узяли опришки воску, розтопили, тай на черево коло пупка налляли. На то відтак налляли горючої смоли і так випекли увесь живіт коло пупка. Давай гроші! Що було в хаті забрали, навіть сорочку на дідови посікли. Всею, всею в хати забрали

¹⁾ Ровта, з нїм. Rotte — ватага узброєних людей.

²⁾ Вскочило.

лудине¹⁾, похотно, барівки. Якійсь іще опришок ударив бабу в лице. Баба була вагітна, тож старший крикнув:

— Ласса!

Лишили бабу та били діда.

Пішли опришки, все забравши, а що не забрали, понищали. Навіть гачів одних не лишили; баба десь знайшла якісь на дорозі тай такі дідови принесла. Дідо ще видужав тай пізнавав потім свої барівки у Алексея Шкріблака. Питався попа Войнаровського, що з тим діяти? Та Войнаровський радив:

— Мовчи! І мене опришки рабували, тай я пізнаю свої барівки, тай мовчу. Мовчи й ти.

Мовчав дідо, та кілька разів нам унукам про се розповідав, тай живіт свій попарений показував, текли йому сльози з очий як горох.

— По дідови я ще богато Ігреця прикупив, — додав мій розмовник. — Мені би так хотіло ся, аби поки тут оком сягну, все було моє тай моїх синів.

Око Гондурового потомка блисло твердістю і енергією ряду поколінь, що все жите, всю думку і серце поклали для сеї землі, а вона їм усе не давала ся, аж нарешті приходять в їх руки.

— А тепер іще розкажу, — тягнув далі мій товариш, — через що Луцяха продавала в Ігреци свої ґрунти, що дідови йому запліднили стільки лиха. У Луця була дівка. Дівка ся пізнала ся з опришком. Опришок напав на Луцеву хату тай витягнув дівку з печи. Пішла дівка з опришком. Уряд довідав ся, тай заплідозрів старого Луця, що він знає ся з опришками. Взяли Луця до арешту, а ґрунт ліцитували. Держать Луця в криміналі, держать, а Луць каже:

— Пусто ви мене, пани, держите тут у кримінарі. Пустіть ви лишче мене, а я вам опришка віддам.

Послухали, пустили Луця. Пішов Луць до дому, а в рік щось навідала ся донька, убрана як хлоп, не по челединьськи, зі своїм опришком. Старий Луць обізвав ся до доньки:

— По що вам так дітоньки ходити? От лишче звінчайте ся.

Пристав опришок, пристала й донька. Нарядив ся опришок на сьв. Неділю до вінчання, убрав кресаню з сороківцями в пять рядів, та лиш зайшов до церкви, а церкву замкнули, зловили опришка. Кажуть, що десь потім у Яссах чи де там його стратили.

¹⁾ Одежу.

Лишила ся Луцева молодиця, чи дівка, та присватав ся до неї Шмадюк із Річки. Був се чоловік буйний, та не міг навернути серця жінки до себе, не хотіла з ним газдувати.

Тоді він зі злости повтинав своїм 50 вівцям хвости, зварив ті хвости, випив юшку, а вівці безхвості в Кутах продавши зійшов у село, думаючи, що знайде в хаті непокірну жінку, а коли її не застав, узяв тещу на руки — бо не мав до неї пізьми — вийіс із хати, хату запалив, а сам пішов у опришки.

Якийсь час потім, як слід по Шмадюку процав, віддала ся молодиця за Чернявського з Річки і вже стала з ним газдувати. Та опришки не дали їй спокою, бо казали, що у неї опришки гроші переховували. Напали на неї, стали бити та бити, гроші відібрали, ногу їй зломали, тай пішли. Та баба ще видужала, лиш храмала на ногу від того. Страх сильна була. Бувало як заговорить, то як з бочки загуде.

Казала, що з першим опришком дитину мала та забила її десь у лісі під колоду. Вмерла вже по голоднім році (1860).

Леонід Андрєєв.

ПРОПАСТЬ.

I.

Вже кінчився день, а вони двоє все йшли, все говорили, і не зважали ні часу ні дороги. Перед ними, на легко сточистім горбі темнів невеликий гайок, крізь галузе дерев червоним, розпаленим вуглем палало сонце, запалювало повітря і перемінювало його на огняний, золотистий порошок. Таке близьке і таке ярке було сонце, що все довкола неваче шевало, а воно одно лиш оставало ся, прикрашувало дорогу і рівнало її. В пішоходів заболіли очи, вони повернули назад, і нараз перед ними все згасло, стало спокійним і ясним, маленьким і виразним. Десь далеко, за версту або більше, червоний захід обхопив високий пеня сосни, і він горів серед зелени, як свічка в темній кімнаті; багрянницею покрила ся перед ними дорога, на якій тепер кождий камінь кидав довгу, чорну тінь; золотисто-червоною авреолею ясніло волосє дівчини, пронизане соняшним промінєм. Один тонкий, довгий волос відділив ся від інших і вив ся і хитав ся в повітрі, мов золота навутика.

Те, що на переді стало темно, не перервало і не змінило їх розмови. Така сама ясна, сердечна і тиха, лилась вона спокійним потоком усе про одно: про силу, красу і безсмертність любови. Вони обоє були дуже молоді: дівчині було всього сімнадцять літ, Німовецькому на чотири роки більше, і обоє були в ученицькій одіжи: вона в скромній, брунатній одіжи гімназистки, він у гарній мундурі студента-техніка. І як розмова, так усе було в них молоде, гарне і чисте: стрійні, гнучкі фігури, немов пронизані повітрям і споріднені з ним; легкий, певний хід і свіжі голоси, що навіть

у простих словах звучали задумливою ніжністю, як звучить ручай у тиху весняну ніч, коли ще не весь сніг війшов із темних піль.

Вони йшли, звертали туди, де звертала незнайома дорога, і дві довгі тіни, що ступнево ставали тоншими, сьмішні задля маленьких головок, то віддільно посувалися наперед, то зливалися з боку в одну вузку і довгу смугу, як тінь тополі. Та вони не бачили тіний і говорили, а говорячи він не зводив очей з її гарного лица, на яким рожевий захід немов лишив частину своїх ніжних барв, а вона дивилася в низ, на стежку, підбивала парасолькою маленькі камінчики і слідила, як із під темної одіжи правильно висувався то один то другий острій кінчик маленького черевичка.

Дорогу перетяв рів із загорошеннями, обірваними від ходу берегами, і вони на хвилику зупинилися. Зіночка підвела голову, повела довкола затурбованим зором і запитала:

— Ви знаєте, де ми? Я тут ні разу не була.

Він байдуже оглянув місцевість.

— Так, знаю. Там, за тим горбом, місто. Давайте руку, я вам поможу.

Він простягнув руку, неробучу руку, тонку і білу, як у жінки. Зіночці було весело, їй хотіло ся перескочити рів самій, побігти, крикнути: „Доганяйте!“ — та вона здержала себе, злегка, з поважною вдячністю наклонила голову і трошки боязливо простягнула руку, яка зберегла ще ніжну пухкість диточої руки. А йому хотіло ся до болю стиснути ту дряжачу руку, та він також здержав себе, з нівноклоном, з пошаною пргняв її і скромно відвернув ся, коли у дівчини злегка відсловилася нога.

І знов ішли і говорили, але їх голови були повні вражіння рук, що зблизилися на мінуту. Вона чула ще сухий жар його долоні і міцних пальців, їй було прємно і трошки совісно, а він випивав ся покірною м'якістю її дрібонької ручки і видів чорний сілюет ноги і маленький черевичок, що наівно і ніжно обіймав її. І було щось остре, неспокойне в тім непогасаючім образі вузкої смужки білої спідниці і стрійної ноги, та несвідомим зусилем волі він погасив се. І тоді йому стало весело, а його серцю було так широко і свобідно в грудях, що захотіло ся співати, витягнути руки до неба і крикнути: „Віжіть, я вас доганяти-му!“ — ту старинну форму первісної любови серед лісів і грімких водонадів.

І від усіх тих бажань до горла підходили сльози.

Довгі, сьмішні тіни щезли, порох по дорозі став сірий і холодний, але вони не завважили сього і говорили. Вони обоє прочитали багато гарних книжок, і ясні образи людей, що любили, терпіли і вмирали за чисту любов, уносили ся перед їх очима. В памяти виринали уривки невідомо коли прочитаних поезій, що одівали любов в одяг звучної гармонії і солодкого суму.

— Ви не тяміте, відки се? — питав Німовецький, пригадуючи: „...І зі мною знов та, яку люблю, від якої скрив я, не сказавши й слова, всю тугу, всю ніжність, всю любов мою“...

— Ні, — відповіла Зіночка і задумано повторила: „всю тугу, всю ніжність, всю любов мою“...

— Всю любов мою, — мимовільним ехом відізвав ся Німовецький.

І знов вони згадували. Згадували чистих, як білі лілеї, дівчат, що надівали чорну монашу одіж, тужили одиноко в парку, засипаним осіннім листям, були щасливі в своїм нещастю. Згадували мушин, гордих, енергічних, які про те терпіли і просили любови і чуткого жіночого співчуття. Сумні були викликані образи, але в їх сумі яснійше і чистійше виглядала любов. Величезна як сьвіт, ясна як сонце, і на прочуд гарна виростала вона перед їх очима і не було нічого могутайшого і гарнійшого від неї.

— Ви могли-б умерти за того, кого любите? — запитала Зіночка, дивлячи ся на свою півдіточку руку.

— Так, міг би! — рішучо відповів Німовецький, ясно і щиро дивлячи ся на неї. — А ви?

— Я також... — Вона задумалась. — Адже се таке щастє: умерти за коханого чоловіка. Мені дуже хотілось би...

Їх очи стрітили ся, ясні, спокійні, і щось гарне післали собі взаїмно, а губи усьміхнули ся. Зіночка зупинила ся.

— Постійте, — сказала вона. — В вас на сурдуті нитка.

І з довірем підняла руку до його плеча і обережно, двома пальцями зняла нитку.

— От! — сказала вона і ставши поважною, запитала: — Ви чого такий блідий і худий? Ви багато вчите ся, правда? Не втошляйте себе, не треба.

— У вас сині очи, а в них ясні точки, як іскорки, — відповів він, розглядаючи її очи.

— А в вас чорні. Ні, карі, теплі. А в них...

Зіночка не договорила, щб в них, і відвернула ся. Лице її поволи червоніло, очи стали засоромлені і несмілі, а губи по неволі усміхали ся. І не дожидючи Німовецького, що всміхав ся і був чимось задоволений, вона пустила ся на перед, але швидко зупинила ся.

— Дивіть ся, сонце зайшло! — з сумним здивованєм заклікала вона.

— Так, зайшло... — відізвав ся він із наглим, острим сумом.

Сьвітло погасло, тіни завмерли, і все довкола стало бліде, німе і без життя. Відти, де перед тим ясніло розжарене сонце, без шуму повзли в гору темні грудки хмар і крок за кроком пожирали ясно-синій простір. Хмари збивали ся в клубки, бились о себе, поволи і важко змінiali обриси розбуджених чудовищ і нерадо посували ся на перед, немов їх самих против їх волі гнала якась неволема, страшна сила. Відірвавши ся від иньших, одиноко кидалась ясна, волокниста хмарка, слаба і налякана.

II.

Щоки Зіночки поблідли, губи стали червоними, майже кровавими, зїньки незаметно розширили ся, затемнивши очи, і вона тихо прошептала :

— Мені страшно. Тут так тихо. Ми заблудили?

Німовецький зморщив густі брови і з запитом оглянув околицю.

Без сонця, під сьвіжим подувом близької ночі вона видавала непривітною і холодною; на всі боки розкинуло ся сіре поле з низенькою, немов притоптаню травою, глинистими долами, горбами і ямами. Ям було много, глибоких, прямовісних і маленьких, порослих повзучю травою; в них уже безшумно залягала на ніч мовчазна пїтьма; а те, що тут були люди, щось робили, а тепер їх нема, робило околицю ще більше пустинною і сумною. Тут то там, немов згущена ліліова холодна мряка підіймали ся корчі і гайки і немов дожидали, що скажуть їм покинені ями.

Німовецький поборов важке і неспокійне чутє тривоги, яке підіймало ся в нім, і сказав :

— Ні, ми не заблудили. Я знаю дорогу. Найперше полем, а потім через отой лісок. Ви боїтесь?

Вона хоробро усміхнулась і відповіла :

— Ні. Тепер ні. Але треба швидче до дому — пити чай.

Вони прудко і рішучо пустилися наперед, але швидко звільнили кроку. Вони не дивилися на боки, але чули мрачну ворожнечу переритого поля, що окружало їх тисячами темних, непорушних очей, а се почування зближало їх і кидало до споминів з диточих літ. І спомини були ясні, освічені сонцем, зеленим листям, любов'ю і сьміхом. Немов се було не житє, а широка, м'ягка пісня, а її звуками були вони самі, дві маленькі нотки, одна давінка і чиста, як хрусталь, друга трошки глухійша, але яркійша, як давніочок.

Показалися люди, — дві жінчини, що сиділи на краю глибокої глинястої ями. Одна сиділа, заложивши ногу за ногу і вперто дивилася в низ; хустка на голові піднялася, відкриваючи розкуйовдане волосє; плечі горбилися і підтягали на верх брудну бляску з великими як яблука цвїтами і розпущеними пунянками. На прокожих вона й не поглянула. Друга жінчина на-пів-лежала, задерши голову. Лице в неї було грубе, широке, з мужеськими обрисами, а під очима на вистаючих костях лица горіли дві червоні, цеглясті плями, немов сьвіжі слїди побоїв. Вона була ще бруднїйша від першої, а на прокожих дивилася просто і відважно. Коли вони пройшли, заспівала грубим, мужеським голосом:

Для одного тебе, мій коханий,
Я мов цвїт ароматний цвила...

— Варко, чувш? — обернула ся вона до мовчавої товаришки, а не діставши відповіді, голосно і грубо зареготала ся.

Нїмовецький знав таких жінок, брудних навіть тоді, коли на них богата, гарна одїж, привик до них, і тепер вони пересунули ся перед його очима і щезли, не лишивши слїду. Але Зїночка, що майже доторкнула ся до них своєю брунатною, скромною одїєю, почувала, як на хвильку ввійшло в її душу щось вороже, нужденне і лихе. Та через кілька мінут вражїне виглядало ся мов тїнь хмарки, що пробїжить бистро по золотистім полі, і коли їх перегнало двоє: мущина в шапці і сурдуті, але босий, і така сама брудна жінчина, вона побачила їх, але не відчула. Не здаючи собі справи, вона ще довго слїдила за жінчиною, і її трохи здивувало, чого в неї така тонка одїж, що якось липко, немов мокра, обхопила ноги, і подолок із широкою смугою товстого бруду, що в'їв ся в матерїю. Щось трівожне, болюче і страшно безнадїйне було в тріпотанню того тонкого і брудного подолка.

І знов ішли й говорили, а за ними сунула ся мимохіть темна хмара, кидаючи прозору, обережно прилягаючи тінь. На розпертих боках хмари світили ся тускло жовті, мідяні плями, що ховали ся за її важкою масою ясними доріжками, які звивали ся без шуму. Пітьма згущала ся так незаметно і покрадьки, що трудно було в неї повірити, і здавало ся, що се ще день, але день тяжко хорий і тихо вмираючий. Тепер вони говорили про ті страшні почування і думки, які навідують чоловіка нічю, коли він не спить, і ні звуки ні розмови не перешкаджають йому, а те немов пітьма широке і многооке, що єсть житем, пригортаєть ся до самого його лица.

— Ви представляєте собі безконечність? — запитала Зіночка, прикладаючи до чола пухкеньку руку і міцно зажмурюючи очи.

— Ні. Безконечність... Ні, — відповів Німовецький, також жмураючи очи.

— А я часом бачу її. Перший раз побачила, коли ще була маленька. Так немов вози. Стоїть один віз, другий, третій, і так далеко, без кінця, все вози, вози... Страшно! — вона адрігнула ся.

— Але чому вози? — усьміхнув ся Німовецький, хоч йому було неприємно.

— Не знаю. Вози. Один, другий... без кінця.

Пітьма покрадьки густіла, а хмара вже перейшла понад їх головами і з переду немов заглядала в їх поблідлі, спущені обличчя. І все частійше виростали темні фігури обідраних, брудних женщин, немов викидали їх із себе глибокі, не знати по що викопані ями, і трівожно тріпотали ся їх мокрі подолки. То одинцем, то по дві, по три з'являли ся вони, а їх голоси звучали грубо і дивно одиноко в замерзлім повітрі.

— Хто сі женщины? Відки їх так багато? — питала Зіночка боязливо і тихо. Німовецький знав, хто ті женщины, і йому було страшно, що вони понали в таку погану і небезпечну околицю, але відповів спокійно:

— Не знаю. Так. Не треба про них говорити. От зараз ми немо той лісок, а там буде рогацька і місто. Шкода, що ми вийшли так пізно.

Їй стало сьмішно, що він говорить „пізно“, коли вони вийшли о четвертій годині, і вона подивила ся на нього і всьміхнула ся. Одначе її брови не розгладжували ся, і вона сказала, заспокоюючи і потішаючи:

— Ходімо швидше. Мені хочеться чаю. Тай ліс уже близько.

— Ходім.

Коли вони ввійшли в ліс і дерева мовчки зійшлися вершками над їх головами, стало дуже темно, але любо і спокійно.

— Давайте руку, — сказав Німовецький. Вона нерішучо подала руку, а легкий дотик немов розігнав пільму. Руки їх були непорушні і не притискалися, Зіночка навіть відсувалася трошки від свого товариша, але вся їх свідомість сконцентрувалася на відчужанню того маленького місця на тілі, де доторкалися руки. І знов хотілося говорити про красу і таємничу силу любови, але говорити так, аби не порушити мовчанки, говорити не словами, але очима. Вони думали, що треба подивитися на себе, і хотіли, але не рішались.

— А от знов люди! — весело сказала Зіночка.

III.

На поляні, де було ясніше, сиділо коло випорожненої фляшки троє людей і мовчки, вижидавши, дивилися на надходячих. Один, виголений мов актор, засміявся і свиснув так, немов би се значило:

— О-го!

Серце Німовецького впало і завмерло в страшній тривозі, але немов пертий ззаду він ішов просто на сидячих, попри яких проходила стежка. Ті ждали, і три пари очей чорніли в страшно і непорушно. І в неспокою, бажаючи настроїти для себе тих темних, обідраних людей, що в їх мовчанці чути було погрозу, показати їм свою безпомічність і розбудити їх співчуття, він запитав:

— Чи сюди до рогачки? Сюди?

Та вони не відповіли. Виголений буркнув щось неозначене і насмішливе, а два інші мовчали і дивилися з важкою, зловіщою впертістю. Вони були п'яні, злі, і їм хотілося любови і знищення. Червонолиций, заплилий, піднявся на лікті, потім нерішучо мов медведь оперся на лапи і встав, важко зітхнувши. Товариші мельком поглянули на нього і знов із тою самою упертістю впили очі в Зіночку.

— Мені страшно, — одними губами сказала вона.

Не чуючи слів Німовецький зрозумів її по важкості, з якою опиралася її рука. І стараючи зберегти вигляд супокою, але

відчуваючи невмолиму конечність того, що тепер станеться, він почав іти рівно і твердо. А три пари очей приблизили ся, блиснули і лишили ся за плечима. „Треба тікати“, — подумав Німовецький, і сам собі відповів: — ні, не можна тікати.

— Зовсім здохляк парубок, аж обидно. — обізвав ся третій із сидячих, лисий, з рідкою рудою бородою. — А дівча гарненьке, дай Боже кожному.

Всі три якось взехотя засьміяли ся.

— Пане, пожди на два слова! — густим басом сказав високий і поглянув на товаришів. Ті підняли ся.

Німовецький ішов не оглядаючись.

— Треба пождати, коли просять, — сказав рудий, — а то і в потилицю можна.

— До тебе говорять! — гаркнув високий і двома скоками дігнав ідучих. Масивна рука спустила ся на плече Німовецького і затрясла ним, а обернувши ся він стрітив коло самого свого обличчя круглі, випуклі, страшні очі. Вони були так близько, що він дивив ся на них немов крізь побільшаюче скло і ясно розрізнявав червоні жилки на білку і жовтавий гній на рісницях. Випустивши німу руку Зіночки, він сягнув до кишені і забуркотів:

— Гроший!... На-те гроший. Я радо.

Випуклі очі що-раз більше кругліли і сьвітили ся. А коли Німовецький відвернув від них свої очі, високий відступив трохи назад і без розмаху, з долини, ударив Німовецького в підбородок. Голова Німовецького відскочила, зуби кланцнули, шапка всунула ся на чоло і впала, а він, замахавши руками, впав горілиць. Мовчки, без крику повернула ся Зіночка і кинула ся тікати зі всею швидкістю, на яку була здібна. Виголений крикнув довго і дивно:

— А-а-а!...

І з криком пігнав ся за нею.

Німовецький підняв ся, заточуючись, але ще не встиг випростувати ся, як ударом у потилицю знов збили його з ніг. Тих було два, а він один, слабий і непривичний до бійки, але він довго борів ся, драпав ся нігтями, як женщина в бійці, хлипав від безсильної розпуки і кусав. Коли зовсім ослаб, його підняли і понесли; він опирав ся, але в голові шуміло, він переставав розуміти, що з ним творить ся, і безсильно обвисав на їх руках. Останнє, що він бачив, се кусень рудої бороди, що майже попадала йому в рот, а за нею темноту ліса і ясну близьку тікаючої дівчини. Вона

тікала мовчки і швидко, так, як бігла колись-тут підчас забави, а за нею дрібними скоками, доганяючи, садив виголений. А потім Німовецький відчув довкола себе пустоту, з завмиранням серця скотився кудись у долину, гешнув усім тілом, ударившись о землю і стратив свідомість.

Високий і рудий, кинувши Німовецького в рів, постояли трохи, прислухуючи ся, що творить ся на дні рова. Але їх обличчя і очі були авернені в ту сторону, де лишила ся Зіночка. Відти дійшов тепер високий, придушений жіночий крик і зараз завмер. Високий сердито крикнув:

— Огида! — і побіг навпростець, ломаючи хворост, мов медвідь.

— І я! І я! — тоненьким голоском кричав рудий, пускаючи ся за його слідом. Він був слабосилый і задихав ся, в бійці йому прибито коліно, і йому було обидно, що думка про дівчину прийшла йому першому, а дістанеть ся вона йому останньому. Він зупинив ся, потер рукою коліно, вичистив ніс, приложив палець до носа і знов побіг із жалібним криком:

— І я! І я!

Темна хмара розлізла ся вже по всім небі, і настала темна, тиха ніч. В темноті швидко щезла коротенька фігура рудого, та довго ще було чути нерівний тупіт його ніг, шелест настоптаного листя і скрипучий жалібний крик:

— І я, братці, і я!

IV.

В рот Німовецькому набило ся землі, яка хрустіла на зубах. І перше, найсильніше, що він почув, прийшовши до свідомости, був тугий, спокійний запах землі. Голова була тупа, немов налита оловом, так ще трудно було нею рушати; все тіло щеміло і сильно боліло плече, але ніщо не було ані переломане ані розбите. Німовецький сів і довго дивив ся в гору, нічого не думаючи і не згадуючи. Просто над ним звисав корч із чорним широким листям, крізь яке проглядало прояснене небо. Хмара пройшла, не випустивши ні одної краплі дощу і вчинивши повітря сухим і легким, і високо, на середину неба, підняв ся перекривний місяць із прозористим, зникаючим краєм. Він доживав остатні ночі і сьвітив холодно, сумно і самітно. Невеличкі шматочки хмар швидко гнали по небі, де очевидно далі дув сильний вітер, але не закривали місяця, лиш

обережно обминали його. В самотності місяця, в обережності високих, ясних хмар, у подуві нечутного на долині вітру пробивала ся таємнича глибина царюючої над землею ночі.

Німовецький пригадав усе, що стало ся, і не повірив. Усе те було таке страшне і не подібне до правди, яка не може бути така страшна, і сам він, що сидів серед ночі і дивив ся відкись із долини на перевернений місяць і біжучі хмари, був також дивний і неподібний до правдивого. І він подумав, що се звичайний страшний сон, дуже страшний і поганий. І ті жінчини, яких так багате вони стрічали, були також сном.

— Не може бути, — сказав він потверджуючим тоном і слабо заперечив важкою головою. — Не може бути.

Він простягнув руку і почав шукати шапки, щоб іти, але шапки не було. І те, що її не було, вчинило зразу все ясним, і він зрозумів, що те, що стало ся, не сон, але страшна правда. В найближшу хвилину, завмираючи від жаху, він драпав ся вже на верх, асував ся разом із глиною і знов драпав ся і хапав ся за гнучкі вітки корча.

Вилізши побіг на-виростець, не думаючи і не вибираючи напрямку, і довго бігав і крутив ся поміж деревами. Так само нагло, не розбираючи, побіг у протилежний бік, і знов галузе драпало його по лиці, і знов усе стало похоже на сон. І Німовецькому здавало ся, що колись із ним було вже щось подібне: п'ятьма, невидиме галузе, що драпає по лиці, а він біжить закривши очі, і думає, що все те сон. Він став, а потім сів у невідгідній і непривичній позі чоловіка, що сидить на самій землі, без підвищення. І знов подумав про шапку і сказав:

— Се я. Треба вбити себе. Треба вбити себе, коли се навіть сон.

Він скочив і знов побіг, одначе спам'ятав ся і пішов поволи, неясно уявляючи собі те місце, де на них напали. В лісі було зовсім темно, але часами проривав ся блідий місячний промінь і обманював, освітлюючи білі пні, а ліс здавав ся повним непорушних і чомусь мовчазних людей. І се вже було колись і виглядало немов сон.

— Знайдо Миколаївна! — кликав Німовецький і голосно виворював перше слово, а тихо друге, немов разом зі звуком тратив надію, що хтось відізнає ся. І ніхто не відзивав ся.

Опісля попав на стежку, пізнав її і дійшов до поляни. І тут знов, і то вже зовсім зрозумів, що все те правда, і в переляку заметушив ся кричачи :

— Зинаїдо Миколаївно! Се я! Я!

Ніхто не відзивав ся, а Німовецький обернувши ся лицем туди, де повинно бути місто, крикнув :

— Ратуйте!

І знов заметушив ся, шепчучи щось, обшукуючи корчі, коли перед самими його ногами виринула біла, мутна пляма, подібна до застилої плями слабого світла. Се лежала Зіночка.

— Господи! Що-ж се? — з сухими очима, але голосом ридуючого чоловіка сказав Німовецький і приклякнучи, диткнув ся лежачої. Рука його попала на обнажене тіло, гладке, еластичне, холодне, але не мертво, і задрожавши Німовецький ухопив її назад.

— Мила моя, голубочко моя, се я, — шептав він, шукаючи в темноті її лица. І знов, у другім напрямі простягнув руку і знов попав на голе тіло, і куди-б він не простягав руки, всюди стрічав те голе жіноче тіло, гладке, еластичне, що немов ставало теплим від дотику руки. Часами він хапав руку швидко назад, але часами задержував її, і як сам він, без шапки, обідраний, видавав ся собі неправдивим, так і з тим голим тілом ніяк не міг звязати образу Зіночки. І те, що стало ся тут, що робили люди з тим беззвучним жіночим тілом, представило ся йому в цілій огидній ясности і якоюсь дивною, говірливою силою відізнавало ся ві всіх його сугавах. Витягнувши ся, що аж захрустіли сугави, він тупо внялив очи в білу пляму і нахмурих брови, як задуманий чоловік. Жах перед тим, що стало ся, застивав у нім, звивав ся в клубок і лежав у душі, неначе щось постороннє і безсильнє.

— Господи, що-ж се? — повторив він, але звук був неправдивий, немов навмисно.

Він намацав серце: воно било ся слабо, але рівно, а коли вагнув ся до самого лица, почув слабкий віддих, немов Зіночка в глибокій зомліню, або спить. І він тихо закликав її:

— Зіночко, се я.

І таки зараз відчув, що чомусь буде добре, коли вона довго ще не проснеть ся. Затаївши віддих і бистро оглянувши ся довкола, він обережно погладив її по лиці і поцілував найперше в закриті очи, а потім в уста, що мягко розвернули ся під міцним поцілуєм. Його налякало, що вона може прокинути ся, і він подав єя назад

і завмер. Але тіло було німе і непорушне, а в його безпомічності і доступності було щось гідне жалю і роздривлююче, що непомітно тягло до себе. З глибокою ніжністю і зловдійською, похлибною обережністю старався Німовецький накинати на неї шмат з її одягу, а подвійне вражіння матерії і голого тіла було острим ніж, і недосяжне, немаче безумство. Він був оборонцем і нападаючим і шукав помочи в доколичного ліса і п'ятьми, але ліс і п'ятьма не давали її. Тут було царство звірів, і нагло кинений на другий бік людського, арозумілого і простого життя, він почув некучу пристрасть, розливу в повітрі, і розширював шідра.

— Се я! Я! — повторяв без думки, не розуміючи того, що було докола нього, і весь повний споминів про те, як недавно побачив білу смужку спідниці, чорний сілюет ноги і черевичок, що ніжно обхоплював її. І прислухуючи до віддику Зіночки і не зводячи очий з того місця, де було її лице, він посунув руку. Прислухувався і посував іще.

— Що-ж се? — закричав голосно і роздучливо і скочив, лякаючи ся самого себе. На одну секунду в його очах блиснуло лице Зіночки і щезло. Він старався арозуміти, що се тіло — Зіночка, з якою він ішов сьогодні, яка говорила про безконечність, і не міг; старався відчути весь жах того, що стало ся, але жах був занадто великий, коли думати, що все те правда, і не появляв ся.

— Зинаїдо Миколаївно! — крикнув він, умоляючи. — По що се? Зинаїдо Миколаївно!...

Але змучене тіло лежало без голосу, а Німовецький із беззвальною мовою прикляк на коліна. Він умоляв, грозив, говорив, що забере себе, і термосив лежачу, піднімаючи, повертаючи, притискаючи до себе і майже впиваючи ся ніхтями. Потенліле тіло мягко піддавало ся його зусиллям, ідучи послушно за його рухами, і все те було таке страшне, незрозуміле і дике, що Німовецький знов скочив і закричав:

— Ратуйте! — а звук був брехливий, немов навмисно.

І знов накинув ся на тіло, що не противило ся йому, і плавав, і чув перед собою якусь пропасть, темну, страшну, притягаючу. Німовецького не було, Німовецький оставав ся десь далеко, а той, що був тепер, із страшною жорстокістю мав горяче податливе тіло і говорив, усміхаючи ся хитрою усмішкою безумного.

— Відізви ся! Чи може ти не хочеш? Я люблю тебе, люблю тебе.

З такою самою хитрою усмішкою приблизив розширені очі до самого лица Зіночки і шептав:

— Я люблю тебе. Ти не хочеш говорити, але ти усміхався, я се бачу. Я люблю тебе, люблю, люблю.

Він сильніше пригорнув до себе м'яке, безвільне тіло, що своєю безжизненною податливістю будило дику пристрасть, ломав руки і без голосу шептав, зберігши в людської істоти тільки одну здібність брехати.

— Я люблю тебе. Ми нікому не скажемо і ніхто не дізнається. І я ожению ся з тобою, завтра, коли хочеш. Я люблю тебе. Я поцілую тебе, а ти мені відповіси, добре, Зіночко?...

І в силу присав ся до її губ, чуючи, як зуби впивають ся в тіло і в болі та силі поцілуя тратячи останні проблески думки. Йому видало ся, що губи дівчини здригнули ся. На одну мить ясний огняний ляк освітив його думку, відкривши перед ним чорну пропасть.

І чорна пропасть пожерла його.

Переклав *М. Логинський*

Артур Шніцлер.

Анатоль перед шлюбом.

Особи: Анатоль, Максим, Олена, Франц, слуга.

(Кавалерський покій уладжений з повним смаком — праворучні двері ведуть до передпокою, ліворучні украшені портіерами до спальні. Анатоль виходить із ліворучної кімнати на пальцях у ранішнім убраню і легко примикає двері. Сідає на фотель і потискає тузик — чути дзвінок. Франц входить не помічаючи Анатоля).

Анатоль (не спостерігає його, потім біжить за ним і спиняє від отворення лівобічних дверей). Чого так скрадаєш ся? Я зовсім не чув, коли ти прийшов.

Франц. Що пан прикажуть?

Анатоль. Самовар!

Франц. Добре, прошу (відходить).

Анатоль. Тихо, осле! Не можеш тихійше ступати? (підходить на пальцях до лівих дверей і трохи відхилає їх). Вона спить... вона все ще спить (замикає знов двері).

Франц (входить зі самоваром). Чи дві склянки ясний пан велять?

Анатоль. Так! (чути дзвінок). Виглянь-но! Хто-ж знов так рано приходить? (Франц виходить).

Анатоль. Я иньки цілковито не успособлений до женячки. Коби то яким чином звільнити ся від неї.

Франц (відчиняє праворучні двері, входить Максим).

Максим (сердито). Мій дорогий друже...

Анатоль. Пст... тихше!... Ще одна склянка, Франц.

Максим. А ось стоять уже дві!

Анатоль. Ще одна, кажу, Франц, і марш! (Франц відходить) Так...

А тепер, мій любий, скажи, що тебе спроваджує до мене так вчасно — се-ж тільки що осьма година!?

Максим. Де там! Ужé десята.

Анатоль. Щож тебе отже спроваджує до мене о десятій годині рано?

Максим. Забудько з мене!

Анатоль. Тихше...

Максим. Чому тихше? Чи ти такий нервовий?

Анатоль. Так, дуже!

Максим. Нині не повинен ти бути нервовий.

Анатоль. Чого-ж отже хочеш?

Максим. Знаєш прецінь, що я маю бути нині свідком твого вінчання. Твоя гарна своячка Альма — моя дружка.

Анатоль (глухо). До річи.

Максим. Бачиш, я забув замовити букет, а до тепер іще не знаю, в якій сукні буде панна Альма — чи в білій, рожевій, синій чи в зеленій.

Анатоль (злий). В усякім разі не в зеленій!

Максим. Чому в усякім разі?

Анатоль. Моя своячка ніколи не вбирає ся на зелено.

Максим. Звідки-ж я мав се знати?!

Анатоль (злий). Не верещи так! Се все можна і тихо залагодити.

Максим. Отже-ж ти зовсім не знаєш, як вона нині буде вбрана?

Анатоль. В рожевій або синій.

Максим. Та що рожеве, то не синє.

Анатоль. Ет! Рожеве чи синє, мені все одно!

Максим. Але який маю букет замовити, се мені не все одно!

Анатоль. То замов два, один з них будеш міг собі прийняти.

Максим. Я не прийшов сюди, щоб слухати твоїх кецьких дотепів.

Анатоль. Нині о другій годині я ще гірше зажартую.

Максим. Гарно ти настроєний в день твого шлюбу.

Анатоль. Я розстроний!

Максим. Ти щось скривавш переді мною.

Анатоль. Нічого!

(Чути голос Олени зі спальні: Анатоль! Максим переляканий глядить на Анатоля).

Анатоль. Даруй, що віддалю ся на хвилю (йде до спальні і зникає на хвилю).

Максим (слідкує здивованими очима за ним).

(Анатоль цілує в дверех Олену, так щоб Максим сього не міг бачити, примикає двері і приходить знов до Максима).

Максим (поважно). О! се так не робить ся.

Анатоль. Вперед вислухай, а потім суди.

Максим. Я чую жіночий голос і осуджую. Трошки за скоро ощу- куєш свою жінку!

Анатоль. Сідай і вислухай мене, а зараз будеш говорити инакше.

Максим. Ніколи! Я таки не сьвятий, але щось подібного...

Анатоль. Не хочеш мене вислухати?

Максим. Говори, але скоро; я-ж запрошений на твій шлюб... (оба сідають).

Анатоль (сумно). Ах правда!

Максим (нетерпливо). Так отже...

Анатоль. Отже... отже вчора був бенкет у моїх будучих родичів.

Максим. Знаю, і я був.

Анатоль. Правда, що ти був. Там у загалі було дуже багато го- стий, було дуже весело, шампан лив ся, підношено тоасти...

Максим. Я також... вихилив чарку на твоє щастя

Анатоль. Правда, ти також... на моє щастя (стискає йому руку).
Дякую тобі!

Максим. Ти вже вчора дякував мені.

Анатоль. Забавляли ся весело до півночи...

Максим. Знаю.

Анатоль. Одну мить здавало ся мені, що я щасливий.

Максим. По четвертій чарці шампанського.

Анатоль (сумно). Ні! Аж по шестій... се справді сумно і я сього ніяк не могу зрозуміти.

Максим. Ми вже досить про те говорили.

Анатоль. Був там також той молодий чоловік, про якого я певно знаю, що був уперед коханком нові нареченої.

Максим. А! Молодий Ральм.

Анатоль. Так, якийсь кавалок поета, що то на се мабуть призна- чені, щоб оспівувати завсіди першу любов подібного як ся змісту, але ніколи остатню.

Максим. Догадую ся, що приступаєш до річи.

Анатоль. Він був мені властиво ввсім байлужний; я в душі сьняв ся а нього... о півночи розійшло ся товариство. Я попрощав ся зі своєю судженою поцілуєм — вона таки поцілувала

мене... холод... Підчас коли я сходив зі сходів, мене прошибав мороз.

Максим. А так!

Анатоль. При брамі бажав мені то сей, то той. П'яний вуйко Едвард обіймав мене. Якийсь др. прав співав студентську пісню. А мій любчик поет, о скільки я доглянув, обережно заслонюючи себе втікав у побічну вулицю. Один жартував із мене, що я напевно решту ночі переходжу по під вікнами любки. Я усміхнувся глумливо... Почав падати сніг. Люди незабаром ровійшли ся... Я стояв одинокий.

Максим. Гм..

Анатоль (горячо). Так, я стояв одинокий на вулиці серед холодної зимової ночі, а сніг великими платками обсилав мене. То було дійсно.. пригнобляюче.

Максим. Прошу тебе, скажи вже раз, куди ти пішов?

Анатоль (з притиском). Я мусів піти... на редуту.

Максим. А-а!

Анатоль. Ти дивуєш ся, як?

Максим. Що дальше було, могу догадати ся.

Анатоль. Але-ж ні, мій друже! Коли я так стояв посеред студеної зимової ночі...

Максим. Провяблїй...

Анатоль. Дрожачи від холоду! Тоді немов якийсь біль страшній огорнув мене, що я вже від сеї хвилі не свободний чоловік, що мушу раз на все попрощати ся зі своїм гарним парубоцьким життям! Остання ніч, сказав я собі, де ти прийдеши до дому, і ніхто не считає тебе, де бував?... Остання ніч свободи, безмежної веселости... а може і любови.

Максим. О!

Анатоль. І так я опинив ся посеред виру. Довкола мене шелестів шовк і атласи, горіли очі, а запах розливав ся із білих блискучих плечій. Карнавал увесь кипів і шалів. Я кинув ся в сей вир, хотів, щоб і в моїй душі закипіло. Я мусів ним упити ся, мусів у нїм скупати ся.

Максим. До річи... Ми не маємо часу.

Анатоль. І так мене вхопила юрба з собою і коли я вже вперед заморочив свою голову, тепер морочив я свій віддих усіма тими пахощами, що розливали ся довкола мене. Се вдарило

на мене так, як іще ніколи перед тим. Мені, так, мені справив карнавал прощальний бенкет у цілій своїй красі.

Максим. Ожидаю третього одуру.

Анатоль. Він прийшов... одур серця.

Максим. І змислів.

Анатоль. Серця!... Но, так, і змислів... Тямиш Катрусю?

Максим (голосно). Ах, Катрусю...

Анатоль. Пст...

Максим (показуючи на спальню). То се вона там?

Анатоль. Ні, як раз се не вона, але вона також була там, а потім одна чудова чорнявка, її імени не скажу... потім мала русявочка Люня, її мужа не було там, і так дальше. Я всіх їх пізнав, хоч були в масках, по голосі, ході, чи по інших руках. Але цікаве... Як раз одної не міг я пізнати. Її стать була мені добре відома. І все ми стрічали ся з собою. При фонтанні, в буфеті, на естраді... все. В кінці подав я їй рамя і вже пізнав, хто вона була! (показує на спальню). Вона!

Максим. Чи давня знайома?

Анатоль. Але-ж чоловіче, ти нічого не догадуєш ся? Знаєш же, що я казав їй перед шістьма неділями, коли заручив ся?... Стара казка. „Я виїжджаю, незабаром вернусь і буду вічно любити тебе“.

Максим. Оленка...?!

Анатоль. Пст...

Максим. Не вона?

Анатоль. Так.. тому власне тихо! Так, ти знов тут, шепнула вона мені до вуха. Так, сказав я без наміслу. Коли приїхав? Нині вечір. Чому передше не писав? Нема поштового сполученя. Де-ж се було? Глухий кут! А тепер?!... Щасливий, знов тут, був вірний. Я також, також. Роскіш, шампан, і знов роскіш.

Максим. І знов шампан.

Анатоль. Ні, вже не було більше шампана. Ах! як ми в повозі опісля їхали до дому... як колись. Вона склонила головку на мої груди. — Тепер уже ми ніколи не розлучимо ся, — сказала вона.

Максим (встає). Пробуди ся, друже, та гляди, щоб ти осягнув ціль.

Анатоль. „Ніколи не розлучимо ся!“ (підносить ся). А нині о другій годині мов вінчане.

Максим. З иньшою!

Анатоль. Так! „Не всі тії та вінчають ся,
Що люблять ся та кохають ся“.

Максим (глядиць на годинник). Думаю, що вже крайня пора. (Робить рух, щоб Анатоль віддалив Олену).

Анатоль. Так, так, я лиш загляну, чи вона вже убрана (стає перед дверима, звертаєть ся до Максима). Чи се дійсно не сумно?

Максим. Неморально.

Анатоль. Так, але і сумно заразом!

Максим. Іди-ж уже!

Анатоль (пускає ся до дверей бічної кімнати).

Олена (вихилєє голову, потім виходить елґантно прибрана). Тут тільки пан Максим.

Максим (кланяючи ся). Лишень Максим.

Олена (до Анатоля). А ти мені нічого не кажеш. Я думала, що се хтось чужий, инакше була-б я давно при вас. Як маєте ся, пане Максиме! Що-ж ви скажете на сього вітрогона?

Максим. Справді він вітрогон.

Олена. Шість неділь уже плачу за ним... Він був... де ти був?

Анатоль (вказує великим рухом руки). Там ген...

Олена. Чи він також і до вас не писав? Але тепер маю його знов (беручи його попід руку), тепер уже нема виїзду... нема розлуки — поцілуй мене!

Анатоль. Алеж...

Олена. Е, що там, Максим! (цілує Анатоля). Алеж бо ти зробив міну — тепер я вам подам чай і собі, коли позволите.

Анатоль. Прошу...

Максим. Даруй, дорога Оленко, що не можу прийняти ваших запросин і разом із вами снідати... я не розумію також сього.

Олена (заходить ся коло самовара). Чого не розумієте?

Максим. Анатоль повинен властиво також...

Олена. Що повинен Анатоль?

Максим (до Анатоля). Ти вже повинен раз...

Олена. Що повинен?

Максим. Ти вже повинен бути убранный.

Олена. Ах, не будьте сьмішні, пане Максиме, ми лишасмо ся нині дома. Ми не рушасмо ся на крок із хати.

Анатоль. Дарма, дорога голубко, се буде годі.

Олена. Так мусить бути!

Анатоль. Я запрошений.

Олена (подаючи чай). Відкажись!

Максим. Сього він не може вчинити.

Анатоль. Я запрошений на весіле.

Максим (заохочує його знаками).

Олена. Се мені зовсім байдуже, бо і я, що так скажу, весільна боярня. Чи тебе любить твоя боярня?

Максим. Се річ малої ваги.

Олена. Але великої ваги те, що я його люблю... ліпше не віддавайте ся!

Анатоль. Серце... я мушу йти.

Максим. Так, він мусить іти, вірте йому, він мусить.

Анатоль. На пару годин мусиш мені дозволити піти!

Олена. Тепер прошу сідати... кілька кусників цукру, Максиме?

Максим. Три.

Олена (до Анатоля). А ти?

Анатоль. Се справді вже крайня пора.

Олена. Кілько кусників?

Анатоль. Ти знаєш прецінь... усе лише два.

Олена. Сметанка, ром?

Анатоль. Ром — ти також се знаєш.

Олена. Ром і два кусники цукру (до Максима). Сей має засади.

Максим. Я мушу йти!

Анатоль (тихо). Ти лишив би мене самого?

Олена. Випийте свій чай, пане Максиме.

Анатоль. Я мушу вдягати ся, дитинко!

Олена. На милість Бога, коли-ж бо те нещасне весіля?

Максим. За дві години.

Олена. Ви певно також запрошені.

Максим. А вже-ж!

Олена. Також боярин?

Анатоль. Так як і він.

Олена. Хто-ж властиво женить ся?

Анатоль. Ти його не знаєш.

Олена. Як він зветь ся? Се прецінь не тайна.

Анатоль. О, се велика тайна.

Олена. Як то?

Анатоль. Вінчане відбуває ся потайки.

Олена. З боярами і боярнями? Се цікаве.

Максим. Тільки родичі не сьміють ні про що знати.

Олена (попиваючи спокійно чай). Ей хлопці, ви мене обріхуйте.

Максим. О, прошу дуже.

Олена. Чорт вас знає, де ви нині запрошені. Але з сього не буде нічого. Ви, пане Максиме, можете йти, де хочете, але він лишить ся тут!

Анатоль. Але-ж се неможливо, неможливо! Я мушу бути на весілю мого найліпшого друга.

Олена (до Максима). Чи маю дозволити йому?

Максим. Ласкава пані, доконче, доконче.

Олена. В котрій же-ж то церкві відбудеть ся вінчане?

Анатоль (неспокійно). По що питаєш?

Олена. Я хотіла би бодай приглянути ся.

Максим. То не випадає.

Олена. Длячого ні?

Анатоль. Се, бачиш, вінчане відбудеть ся в такій підземній каплиці... в такій, бачиш, цілком під землею.

Олена. Чей-же веде туди якась дорога?

Анатоль. Ні... то значить, зовсім природно, що веде...

Олена. Страх хотіла-б я побачити твою боярню, Анатолію! Я дуже заздрісна, мушиш знати, на ту паню. Ми знаємо, що такі бояри женять ся опісля зі своїми бояринями. А чи ти розумієш, Анатолію, я не хочу, щоб ти женив ся.

Максим. Щож би ви вчинили, як би він оженив ся?

Олена (спокійно). О! я певно не допустила би до вінчаня.

Анатоль. Так?

Максим. А се як?

Олена. Поки що, ще й сама не знаю. Правдоподібно був би се великий скандал перед церковними дверми.

Максим. Се було би не дуже делікатно.

Олена. О! Вже я знайшла-б на се якійсь повний спосіб.

Максим. На примір?

Олена. Я також приїхала-б як молода з міртовим віночком — чи не було-б се оригінально?

Максим. Но, сервус (устає). Аж тепер уже мушу йти. Прощай, Анатолію!

Анатоль (встає, рішучо). Даруй, дорога Олюнько, але я мушу тепер перебрати ся, се вже крайня пора.

Франц (входить із букетом). Отсе і цвіти, прошу ясного пана.

Олена. Що за цвіти?

Франц (гляди́ть здивовано з під лоба на Олену). Цвіти для ясного пана.

Олена. Він усе ще у тебе? (Франц відходить). Ти хотів уже прогнати його.

Максим. Се часом так тяжко приходить.

Анатоль (тримає букет у руці, завинений у папір).

Олена. Позволь подивити ся, хочу знати, який густ маш.

Максим. Чи се букет для твоєї боярині?

Олена (відкриває папір). Та се букет для княгині!

Анатоль. О мій Боже! Тепер знов прислано мені не мій букет. Франц, Франц! (виходить швидко з букетом).

Максим. Бідний молодий, іще свій дістане.

Анатоль (входячи). Зараз побіжить — Франц.

Максим. Тепер уже мусите мені дарувати, я мушу йти.

Анатоль (відводить його до дверей). Що маю робити?

Максим. Додержати слова!

Анатоль. Се неможливо!

Максим. В кождім разі я ще прийду сюди, скоро тільки...

Анатоль. Так! Прошу тебе!

Максим. А моя краска?..

Анатоль. Сия або червона, щось так мені видить ся. Бувай здоров.

Максим. Прощайте, пані! (по тихо). За годинку знов буду тут.

Анатоль (вертає в кімнату).

Олена (кидає ся в його обійми). Прецінь раз! О! яка я щаслива!

Анатоль (мимоволі). Мій ангелику!

Олена. Який ти холодний?!

Анатоль. Адже-ж я сказав що-йно „мій ангелику“.

Олена. Дійсно мусиш іти на те глупе весіле?

Анатоль. Вір мені, мій скарбе, що мушу!

Олена. Я можу тебе в твоїм повозі відвезти до мешканя твоєї боярині...

Анатоль. Що тобі прийшло на думку! Ми в вечір побачимо ся. Ти мусиш і так бути нині в театрі.

Олена. Я відкажу ся.

Анатоль. Але-ж ні, ні, я тебе відпроваджу! Тепер мушу надягнути фрак (гляди́ть на годинник). Як той час швидко минає! Франц, Франц!

Олена. Що-ж ти знов хочеш?

Анатоль (до Франца). Чи ви вже зробили порядок у моїй кімнаті?
Франц. Ясний пан думають фрак, білу краватку...

Анатоль. Но так...

Франц. Я зараз — (відходить до спальні).

Анатоль (походжає). Ти, Олюнька, отже сьогодні вечір по театрі, неправда-ж?

Олена. Я так бажала-б лишити ся сьогодні з тобою.

Анатоль. Не будь дитиною. Я маю прецінь також обовязки, адже знаєш се.

Олена. Люблю тебе, повад се ні на що більше не оглядаю ся.

Анатоль. Але се немиуче.

Франц (виходить зі спальні). Всьо готове, ясний пане! (відходить.)

Анатоль. Добре (йде до спальні, говорить за дверима, а Олена ли-
шав ся на сцені). Думаю, що конче повинна ти вглянути в се.

Олена. Чи ти справді передягаєш ся?

Анатоль. А вже-ж, годі так іти на весіля.

Олена. По що ти йдеш?

Анатоль. Знов те саме зачинаєш? Мушу!

Олена. Отже сьогодні в вечір.

Анатоль. Так! Буду тебе дождати при театрі.

Олена. Лише не припізни ся!

Анатоль. Ні! і чому-ж я мав би спізнити ся?

Олена. А тямиш, як я одного разу дожидала тебе цілу годину по театрі.

Анатоль. Так? Не пригадую собі (мовчанка).

Олена (ходить по кімнаті, розглядає ся по стелі і стінах). Слухай.
Анатолію, ти маєш якийсь новий образ.

Анатоль. Як тобі подобає ся?

Олена. Не розумію ся на малюнках.

Анатоль. Се дуже гарний образ.

Олена. Ти привіз його з собою?

Анатоль. Якто? З відки?

Олена. Певно з твої мандрівки.

Анатоль. Справді з моєї мандрівки. Ні!... властиво се дарунок...

Олена. Слухай, Анатолію.

Анатоль (нервово). Що таке?

Олена. Деж ти властиво був?

Анатоль. Я вже говорив тобі се.

Олена. Ні! ані словечка.

Анатоль. Вчора вечір я говорив тобі се.

Олена. Коли я забула.

Анатоль. Близько Чехії.

Олена. Що ти мав за діло в Чехії?

Анатоль. Я не був у самій Чехії, тільки там близько.

Олена. Ти певно був запрошений на лови.

Анатоль. Так, я стріляв зайці.

Олена. Аж шість неділь?

Анатоль. Так, без упину.

Олена. Чому-ж ти зі мною не попрощався?

Анатоль. Не хотів смутити тебе.

Олена. Слухай Анатолю, ти хотів лишити мене на леді.

Анатоль. Яка ти сьмішна.

Олена. Ти вже пробував се раз.

Анатоль. Пробував, але мені не вдалося се.

Олена. Як, що ти кажеш?

Анатоль. Я хотів уже раз відчепити ся від тебе, знавш прецінь.

Олена. Що за безглузде! Ти не мавши сили покинути мене.

Анатоль. Ха, ха, ха!

Олена. Що ти кажеш?

Анатоль. Ха, ха, ха, казав я.

Олена. Не сьміяйся тільки, мій дорогий, і тоді ти вернув знов до мене.

Анатоль. Но так — тоді...

Олена. А тепер таки — ти все однаково любиш мене.

Анатоль. Годі!

Олена. Як?

Анатоль (кричить). Годі! мовлю.

Олена. Ти, ти, о, ти дуже відважний, коли ти в другій кімнаті.
В очи мені сього не скажеш.

Анатоль (відчиняє двері і вихиляє голову). Годі!

Олена (пускає ся до дверей). Що се значить, Анатолю?

Анатоль (знов за дверми). Се значить, що се так довше не може бути!

Олена. Як?

Анатоль. Се довше так не може бути, кажу я, не може довше трівати!

Олена. Тепер я засьмію ся: Ха, ха, ха!

Анатоль. Як?

Олена (шарпає дверима). Ха, ха, ха.

Анатоль. Замикай! (двері знов зачиняють ся).

Олена. Ні, мій дорогенький, ти мене любиш і не можеш покинути мене.

Анатоль. Так гадаєш?

Олена. Я знаю се!

Анатоль. Знаєш?

Олена. Я чую се!

Анатоль. Думаєш отже, що я вічно лежати-му біля твоїх ніг?

Олена. Ти не ожениш ся, знаю добре.

Анатоль. Ти ошаліла, Олюнько. Люблю тебе, се правда, але се ще не вяже нас на віки.

Олена. Чи думаєш, що я відступила би тебе кому?

Анатоль. Таж ти се колись таки мусиш учинити.

Олена. Мушу? Коли-ж то?

Анатоль. Коли я оженю ся.

Олена (бубнить у двері). Коли се наступить, мій любий?

Анатоль. В коротці, любя!

Олена. Коли?

Анатоль. Перестань уже бубнити. Найпізнійше за рік одружу ся.

Олена. Ти блазень!

Анатоль. Впрочім, можу й до двох місяців оженити ся.

Олена. Певне десь якась жде тебе!

Анатоль. Так, і в сій хвили жде одна.

Олена. Отже до двох місяців?

Анатоль. Ти щось так, як би не вірила.

Олена (сьміє ся).

Анатоль. Не сьмій ся, в протягу вісьмох днів оженю ся.

Олена (сьмієть ся ще дужче).

Анатоль. Не сьмій ся, Олюнько!

Олена (ві сьміху кладе ся на отоману).

Анатоль (при дверех у фраці). Не сьмій ся!

Олена (сьміючи ся). Коли-ж жениш ся?

Анатоль. Сьогодні.

Олена (дивлячи ся на нього). Коли?

Анатоль. Сьогодні, моя голубко.

Олена (встає). Анатолію, перестань жаргувати!

Анатоль. Зовсім щиро кажу тобі, що женюся сьогодні.

Олена. Чи ти вдурів, чи ошалів, що?

Анатоль. Франц!

Франц (входить). Що прошу?

Анатоль. Мій букет! (Франц відходить).

Олена (стає грізно перед Анатолем). Анатолію!..

Франц (приносить букет).

Олена (обертаєся, кидаєся з криком на букет, Анатоль видає його з рук Франца. — Франц звільня відходить посьмішкуючи ся).

Олена. Ах!! Отже на правду!

Анатоль. Як бачиш.

Олена (намагаєся видерти йому букет із руки).

Анатоль. Що робиш? (Утікає перед нею, вона гонить за ним по кімнаті).

Олена. Нещасний, нещасний!

Максим (входить із букетом і адивований стає в дверях).

Анатоль (вилазить на крісло, тримає свій букет високо над собою).
Ратуї, Максиме!

Максим (спішить до Олени, вона звертаєся до нього, видає йому букет, кидає на землю і топче по ній).

Максим. Олено! Ви збожеволіли. Мій букет! Щож я тепер пічну!

Олена (вибухає голосним плачем і паде на крісло).

Анатоль (збентежений, не знає, що почати, все ще на кріслі).
Вона подразнила мене... Так, Оленко, тепер плачеш... зовсім природно... По що було сьміятися з мене?... Вона жаргувала з мене — розумієш, Максиме... казала... що не буду в силі оженити ся з иньшою!.. тепер... женюся очевидно — на злість (хоче алізти з крісла).

Олена. Облуднику, ошусте!

Анатоль (стає знов на крісло).

Максим (підносить свій букет). Мій букет!

Олена. Я хотіла йому зробити се, але і ви ні на що краще не за-
слугуете. Ви оба винуваті!

Анатоль (все ще на кріслі). Будь же хоч тепер розумна!

Олена. Так — се ви все говорите, коли кого доведете до крайної лютої! Але аж тепер побачите щось! То буде славне весілля! Погодїть лише... (встає) Тимчасом прощайте!

Анатоль (віскакує в крісла). Куди?

Олена. Вже побачиш!

Анатоль. Куди?

Максим. Куди?

Олена. Липіть мене!

Анатоль і Максим (вступають їй дорогу). Олено, що ти задувала? Панї, що робите?

Олена. Пустіть мене!... пустіть, прошу вас!

Анатоль. Поміркуй! Успокій ся!

Олена. Не пускаєте мене — як?... (бігає довкола кімнати, скидає зі злості всю посуду зі стола. Анатоль і Максим безраді).

Анатоль. Тепер питаю ся тебе, друже, чи треба мені женити ся? коли вона так любить мене?

Олена (зломана паде на отаману і плаче. Мовчанка).

Анатоль. Тепер уже заспокоїла ся.

Максим. Уже йти-б нам.. а я без букета.

Франц (приходить). Повіз, ясний пане, жде (відходить).

Анатоль. Повіз... повіз... що маю діяти? (Підступає до Олени і цілує її в голову). Олюнько!

Максим (із другого боку). Панї! (Олена плаче тихо, закривши очі хусткою). Іди лише, а все здай на мене.

Анатоль. Так, я мушу йти — але як могу...

Максим. Іди!

Анатоль. Чи зумієш віддалити її?

Максим. Я ще встигну прийти на шлюб, усе буде в порядку!

Анатоль. Бою ся!...

Максим. Йди-ж бо вже!

Анатоль. Ах... (Пускаєть ся йти, вертає на пальцях назад, цілує волося Олени і швидко виходить).

Максим (сідає напротив Олени, що все ще тримає хустину перед очима і плаче. Глядить на годинник). Гм... гм..

Олена (оглядає ся, немов пробуркана зі сну). Де він?...

Максим (бере її за руки). Панї!...

Олена (встаючи). Де-ж він?...

Максим (не випускаючи її рук). Ви не відшукали-б його.

Олена. Але я хочу...

Максим. Ви прецінь розсудні, не схочете ніякого скандалу...

Олена. Пустіть мене.

Максим. Пані!

Олена. Де відбуваєся вінчанє?

Максим. Се пусте.

Олена. Я хочу туди, я мушу бути там!

Максим. Ви сього не зробите... Що вам прийшло до голови?

Олена. О та паруга!... той обман!

Максим. Се ні одно, ні друге, се як раз життя!

Олена. Мовчіть ви, ви, з своїм базіканєм.

Максим. Дітвак із вас, пані, пнакше самі-б бачили, що се все на-дармо.

Олена. Надармо?

Максим. Се не уходить!

Олена. Не уходить?

Максим. Ви наразили-б себе на сьміх. — От і все!

Олена. Що? Ви ще важите ся обиджати мене?

Максим. Ви ще розрадите себе.

Олена. О, як мало ви знаєте мене!

Максим. Так, а як би він поїхав до Америки?

Олена. Що се значить?

Максим. Коли б він для вас був пропащий?

Олена. Що се має бути?

Максим. Головна річ у тім, що се не ви обманені.

Олена. ?...

Максим. Він до вас може вернути, тамту покинути.

Олена. Ах... коли-б се... (з диким задоволенєм на лиці).

Максим. Які ви шляхотні... (стискає її руку).

Олена. Пімсти бажаю, тому тішу ся тим, що ви сказали мені.

Максим. Ви одна з тих, що колють, коли люблять.

Олена. Так, я одна з тих.

Максим. Ви стали велитнем у моїх очах, таким, що ніг би за цілий свій рід пімстити ся на нас.

Олена. Так, сього я й хочу.

Максим (устає). Маю ще час провести вас до вашого мешканя (подаючи їй рамя). Тепер попрощайте ся з отсею домовиною подружного щастя.

Олена. Ні, мій друже, я не прощаю ся — я верну ся ще сюди!

Максим. Тепер уявіть собі чорта — та ви лиш слабосильна жінка!

(На рішучий рух Олени). Але і сього аж надто досить! (відчиняє двері). Чи можу просити?

Олена (ще раз при виході оглядає ся поза себе і вимовляє з ентузіазмом). До побачення!

З німецького переклад

Осип Фациєвич.

ІЗ ПОЕЗІЙ ЙОГАНА В. ГЕТЕ.

ПЕРЕКЛАД П. О. КУЛІША.

Новий Павзій і його квітківниця.

Schütte die Blumen nur her,
zu meinen Füßen und deinen!

Goethe.

Павзій Сикіонець, знакомитий маляр, за молоду кохав ся із землячкою своєю Глікерою, що мала дивний розум на вимудровування квіткових вінків. В таких мудрошах вони одно дного переважували, і на останок змалював Павзій кохану свою, як сиділа вона за своїм вінкуваннем. Сей образ ціновано як один з найкращих його творів, і звано квітківниця, бо Глікера, дівчина собі вбога, жила з квітового перекупства. Одну з копій квітківниці купив Атенам Луцій Лукул за два таланти. (Пліній, кн. XXXV, гл. XI).

Вона.

Кийдай тепер квітоньки між тебе і мене на долівку!
Що за принадний се вид, що за хаос тебе звеселить!

Він.

Ти, мов любов, серденьтко: бо вяжеш стихії до купи.
Злучиш їх — живню новою прегарною в тебе живуть.

Вона.

Стиха до рози торкай ся: сховалась вона у коряній.
Де я знайду її, серце, прилюдно тобі передам.

Він.

Я-ж так зроблю, мов незваний тобі, і подякую щиро;
Мій же гостинчик за дар твій віддячить найкраще тобі.

Вона.

Кланеш сюди гіяцент, а до нього подай і гвоздика.
Ранні й пізніщі квітки цехай тут по сусідськи живуть.

Він.

Сяду я в крузі квітковім у ніженьках в тебе, кохана:
Купою любовою лоно прегарне твоє я сповню.

Вона.

Перше подай мені нитку: тоді садова вся родина,
Бачившись перш оддалік, звеселить ся, що поруч живуть.

Він.

Що-ж тут найбільше дивує мене? Сі квітки велеліпні?
Ручки моторні? чи розум тії, що всьому дає лад?

Вона.

Ке мені й листа, яркий жар блискучих квіток пригасити.
Жизнь наша потребує теж супокійних листків до вінка.

Він.

Довго шукаєш чогось про сей кущик, шукаєш — не знайдеш.
Певно комусь він призначен, комусь дорогому тобі?

Вона.

Сотні кущів я що дня роздаю, і вінків також сотні,
В вечорі-ж, що є найкраще у мене, дарую тобі.

Він.

Як би щасливий бував той, хто все те в'язання списав би,
Поле квіткове, перше-ж богиню на полі тому!

Вона.

Той же ще й надто щасливий на сьвітї, кому я цілунок
Щирий даю, як сидить він в ногах, я щасливша й його.

Він.

Серденько! ще раз! Завидливий ранішній воздух у мене
Зараз одняв його, сьвіжий, розкішний, з ненаситних уст.

Вона.

Щедра весна на квітки, серденятко; щедра і я на цілунок.
Ось і цілунок тобі, ось тобі з ним і вінок!

Він.

Ах! будь у мене великий, щасливий талант малювання,
Павзія робом я цілий би день малював сей вінок.

Вона.

Справді він гарний. Дивись, як найкращі Флорини діти
Рясно й принадно круг нього ідуть у веселий танок.

Він.

Потім би в чашу квіток утонув і з них виссав солодкі
Чари, що ними природа корону всіх їх облила.

Вона.

Я-б тоді сьвіжим і в вечорі бачила цвіт сей розкішний:
Він би не вянув, і любо до мене що дня промовляв.

Він.

Чую, який я мізерний безсилок! О, як би хотів я
Міцно держати те щастє мое, що так очи бере!

Вона.

Бідний неситий поете! завидуєш марно таланту,
Маючи власний талант: за його-ж то, мій друже, й візьмись.

Він.

Як же проявить поет злив квіток фарбовитих?
Словом тебе малювати, — тут слово його буде тїнь.

Вона.

Якже маляр бідолаха „люблю тебе“ скаже фарбами?
От хоч би й я: я люблю тебе, друже єдиний, люблю!

Він.

Ах! і поет сам не скаже люблю, не здоліє сказати
Так, як ти, райська дитинонько, вухо мое лестючи.

Вона.

Много здоліли-б у двох, тільки мову цілунків
З мовою ока німого даровано любкам одним.

Він.

Все ти злучаєш, ти разом і словом і цвітом співаєш:
Флори дїтвора ся разом у тебе і фарби й слова.

Вона.

Тільки перехідне діло виходить із рук сих що ранку,
А перед вечером вяне вже розкіш його і краса.

Він.

Так і самі наш богове дарують перехідні дари,
Манять новими дарунками смертних на праці нові.

Вона.

Так то ніколи ти в мене не був без віночка, почавши
З першого, що нас до купи так любо від серця звінчав.

Він.

Він іще й досі у мене висить на кілочку в сьвітлиці,
Первий, що ти, наш бенкет звеселивши, мені подала.

Вона.

Кубка тобі я вквітчала, і впав у вино пупяночок.
Винив еси і промовив: Дівчино, отрута в квітках!

Він.

Ти-ж на се: Ні! вони медом налиті солодким, да тільки
Бжілочка вміє з квіток висисати солодкий той мед.

Вона.

Лобур же Тимант вхопив мене тут і сказав: Ні, й трутень
Тайни солодкої вміє шукати у чаші квіток.

Він.

Мусіла ти утікати. Попадали в нападї трутня
Дурня на тебе і кошики й листе з квітками кругом.

Вона.

Спершу ти честю прохав його: Ну бо! пусти бо дівчину!
Мед квітковий і дівчаток про иньших, про лучших дав Зевс.

Він.

Він же тебе ще міцніше держить, аж зубами скрегоче
З жарту, і платте на шиї й на грудях у тебе роздер.

Вона.

Полум'ям ти запалав тоді й кубком шибнув на дурного.
В череп йому задзвонив і весь гідко розлив ся по нім!

Він.

Сьміло буяв од вина я й досади, однак же побачив
Цишнії груди, що ти затуляла, і шийку твою.

Вона.

Що-ж то за буча повстала! Вино, із кривцею змішавшись,
Пурпуром диким у бідного трутня текло з голови.

Він.

Бачив я тільки тебе, як ти долі навколїшках сидя,
Руку держала на платті одну, і гнівом закипав.

Вона.

Кидано в тебе посудом... О! як боялась я, шліла!
Страшно за тебе було, щоб не склалось якої біди.

Він.

Я ж тільки й бачив, як швидко ти другою кошик вхопила
І квітоньки, що розсипано, в купку під дзвілик мела.

Вона.

Став ти за мене, озвався, щоб случай сей, або й сам госпо-
Шкоди мені не зробив, що се вшкодило пирю його. [дар

Він.

Так, памятаю: я килем узяв на діву мою руку,
З ним я стояв, мов против біснுவатого з болю бика.

Вона.

Тихість пораяв господар з розсудними друзьми.
Я тоді нищечком геть, не спускаючи ока з тебе!

Він.

Зникла еси! Ах, як довго шукав я тебе скривь по ринку!
Всюди шукав, обходив усі вулиці й міські кутки.

Вона.

Стидно було; я сховалась, дівчина ні в чім не порочна,
Люба між людьми; тепер же зробилась проваюю в них.

Він.

Бачив я много квіток і вінків, що вінків, то найбільше,
Тільки тебе не було і про мене й про всіх городян.

Вона.

Тихо сиділа я дома; осипалось много листочків
З рози; повяло, посохло багацько й гвоздиків тоді.

Він.

Юноші, стоя на ринку, мовляли: Лежать квітки всякі,
Тільки нема вже тії, що вязала так любо вінки.

Вона.

Дома вязала вінки я й давала їм сохнуть.
Он вони й досі висять понад піччю, про тебе висять.

Він.

Так і твій первий дарунок завянув; його не забув я
В бучі: повісив близенько від ложа сумного мого.

Вона.

В вечорі гляну, як вянуть віночки, спогляну тай плачу,
Поки за фарбою фарба погасне і зникне в ночі.

Він.

Довго блукав я й питав, де живеш ти, кохана дівчино;
Марно: ніхто не вказав мені, навіть пустий із пустих.

Вона.

В мене ніхто не бував, і хатни моєї не знають.
З далека знають мене, а великий в нас давить дрібне.

Він.

Сумен блукав навкруги, і благав усе бачуще сонце:
Боже потужний! вкажи той куток, де її ти вбачав.

Вона.

Більші богове не чують нас; чує нас Пенія тільки.
Визвала нужда мене проміж люди, ремество моє.

Він.

Иньший хіба ще божок не навчав тебе пільги шукати?
То-ж бо Амур хіба стріл перемінних про нас і не мав?

Вона.

Шпігом шукала тебе я по ринку, і бачу — ти ходиш.

Він.

Натовп нікого з коханої пари винити не зміг.

Вона.

Хутко народ ми густий розділили й зійшли ся до купи.

Він.

Гляну — стоїш против мене, і в двох ми зістались одні.

Вона.

Люди кругом! та вони мов куці й дерева нам здавались.

Він.

Здав ся їх годин широкий води дзюркотанням мені.

Вона.

Пара кохана одна буде всюди в великій громаді.
Всюди-ж вона буде й двоє, хоч був би хто й третій між них.

Він.

Сими вінками себе зукрашає Амур віковічно.
Висип же всі квігоньки до останку із лона свого.

Вона.

Сиплю їх геть прехороші. В твоїх, серденятко, обіймах.
Тільки сьогодні й мені наче сонечко сходить ясне.

Соціална акція, соціалне питає і соціалїзм.

*Уваги над пастирським посланїем митроп. А. Шептицького
„О квестїї соціалній“.*

I.

Отсеми рядками я бажав би звернути увагу ширшого загалу на інтересну брошуру „Посланїє пастирське Андрея Шептицького Митрополита... до Всечестного Духовенства епархїї о квестїї соціалній“ Чиню се очевидно не для реклями — праця видана з офіціалним характером пастирського посланїя не потребує журналістичної реклями. Менї хотїлось би допомогти читачам серіозно вдумати ся в погляди і практичні поради, подані архипастирем нашої церкви в першій рядї духовенству, але в дальшій рядї й усій суспільности, оцінити їх по справедливости і тим самим причинити ся до виробленя того духа єдности і солідарности, якого так бажає автор посланїя, ставлячи його „найвисшим щастєм, найвисшим ідеалом“ (стор. 54).

Та поперед усього кілька слів... як би то сказати?... оправданя, вясненя. Дотеперїшні наші „князі церкви“ не призвичаїли нас до того, щоб їх прилюдні манїфести, їх пастирські посланїя будили якийсь відгомін у пресї, були піддавані прилюдній, серіозній дискусїї. По найбільшій частинї їх уважано цілком інтерними, внутрішніми актами церковної адміністрації, в яких обговорюване, а тим більше критику пресї було незручно входити. Пригадаю характерний факт, що навіть у Галицько-руській бібліографїї Ів. Левицького широка галузь друків — церковні курренди та пастирські листи майже зовсім поминені. Ся мовчанка сьвітської преси про такі многоважні прояви церковного житя, як пастирські й архипастирські листи мала свою причину: ті листи з малими виєм-

ками не визначали ся блиском інтелігенції ані розумінням народнього життя ані актуальністю порушених справ. З висемком хіба звісного листу Литвиновича про народній язик із р. 1858, листу, що зрештою дуже слабо вязав ся з церковними справами і був у значній мірі впливом політики, і то навіть не політики самого Литвиновича, а урядових сфер, та з висемком тих листів та курренд, що будили радше соблазнъ ніж серіозну думку, як численні листи обох Сембратовичів у справі біжучої преси, читалень і т. и., всі иньші прояви сеї нашої церковної літератури не будили ширшого інтересу не то серед свѣтської публіки, але навіть серед самого духовенства. Наші давнійші пастирі призвичаїли нас до такого лїнивства думки, до такої шабльонової аргументації та запліснїлої мови, що треба незвичайного панованя над собою, формальної саможертви, щоб читати їх. Навіть найвизначнійша праця на тїм полі, посланіє Йосифа Сембратовича „Про високу гідність людську“ при всїй похвальности її тенденції на стїлько шабльонова, книжкова, абстракційна, свідчить про таке мале знанє нашого народа і його житєвих обставин у автора, що читаючи її ані разу не чуєш того теплового подиху любови та енергії, що виявляє за словами живу людину.

Єпископ, а тепер митрополїт Андрїй Шептицький від самого своєїго вступленя на єпископство почав призвичаювати нас до иньшого тону, иньших форм, иньшого характеру, який панує в його посланїях. Почати з того, що замісь запліснїлої псевдо-церковщини, якою промовляли його попередники, тоб-то дивоглядної мішанини церковно-славянської лексики з новочасною морфологією, він пише свої листи чистою, галицько-руською народньою мовою, а декуди, прим. у голоснім посланїю до Гуцулів, не цурає ся промовляти навіть діалектом — річ доси нечувана у наших церковних достоянників, які в своїм обмеженю вважали себе мабуть не лише владиками душ, але також владиками мови, яку вважали дозволенєм калїчити та перекручувати по своїй уподобі. Митроп. Андрїй іше в однім пунктї явив ся новатором. Він не промовляє, так як його попередники, з висока, авторітетно, напущеним і нїби масстатичним тоном, не ходить на ходїльницях і не „возвіщає“, а говорить по просту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, иноді й полає, не лякаючись ужити енергїчного слова, де річ того вимагає. Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя, фактами з власної обсервації, і се все дає його посланїям

те „живе диханє“, без якого всяка моралізація завсїди лишаєть ся мертвою. І нарешті, що найважнїше, митроп. Андрій без порівняннєа бїльше знає житєа, його дїйсних інтересїв і конфлїктїв, нїж його попередникї, фаховї теолоґи та „римські доктори“. При тїм він далеко ширше познайо́млений і з сучасною наукою і не береть ся до обговорюваннєа складних житєвих питань із тою дитинячою невиннїстю або тим засобом не стїльки здорового, скїльки „простого хлопського“, тоб-то зовсїм некультурного і неотесаного розуму, який так немилу вдаряв у нїс кожного хоч троха до науки причасного чоловїка в давнїйшїй нашїй пасторальнїй лїтературї. Митроп. Андрій говорить про тї рїчи як Европеець, він сам думає а силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним. Він стараєть ся — перший признак справдї мислячого чоловїка — класти дїстїнкції, розрїзнєннєа мїж рїчами та понятїями, не мїшати рїзнородного, не робити заключень і; нотоптанєа основних правил лєґїки, не заслонювати браку власних думок і власних понять цитатами з Письма святаго або з отцїв церкви. І коли вже згадано про цитати, то ще одно порівнанєа: коли в давнїйших курєндах тї цитати бували звичайно головним їх звїстом, а вислови самих архи-пастирїв були немов водиця, в якїй плавали тї цитати, то у митроп. Андрїя цитатїв не багато і вони являють ся звичайно завершєнєа, лєґїчним заостренєа його думки, значить, оргїанїчно звязанї з нею. Де сього не можна осягнути, там автор волить обходити ся без цитатїв, не боячи ся, що його писанєа задля того видаєть ся менше поважним та менше церковним.

Все те, як бачимо, добрі лїтературнї прикмети писань митроп. Шептицького. Їм відповідають також не малї рїчевї прикмети: трафнїсть житєвих спостережєнь і трафнїсть оцїнки житєвих фактїв, горяча прихильнїсть до людїв в загалї і особливо до простого люду та дбанєа про його пїдвєсенєа, і смїслїсть, із якою він пїдвладному собї духовенству при всїй своїй прихильности ви-тикає його хиби. Приклади тих добрих прикмет побачимо далї, а тепер обернемо ся до остатнього його посланїя, мабуть найважнїйшого з усїх виданих доси, такого, що порушує безмїрно широке і сконплїкованєа тєв. соцїальнєа питанєа і в популярнїй формї, в тїснїм обємї пробує подати і його теоретичнєа освїтленєа, і критику рїзних проб його розвязаннєа і практичну програму подїктовану певним рїзко означеним свїтоглядом, який сам автор називає „клерикалїзмом“ (стор. 56). З оглядїв чисто методичних, їдучи від про-

стійшого до більше зложеного і від конкретного до абстрактного я роздивляти-му зміст посланія починаючи з кінця і йдучи до початку, отже почну від тої практичної політики, від тої соціальної акції, яку посланіє рекомендує нашому духовенству, а в дальшій лінії й усім інтелігентам, що бажають працювати серед народа і для піддвиження народа. Отже тут поперед усього важне те, як митроп. розріжнює у священника його душпастирський уряд від його приватного і горожанського жита і з яким натиском підносить, що священникови по за обсягом церкви і душпастирства вільно, а навіть треба займатися політикою. „В посланю виданім тому два роки „О місіях і духовних вправах“ я написав, що священник лиш в приватнім житю може бути політиком, але не сьміє ним бути ані в церкві, ані в сповідальниці, ані в жаднім відношеню пароха до вірних“. Декотрі з Преп. Отців мене тоді не зрозуміли. Думали, що в загалі уважаю всяку політику за негідну зі станом священника. Так не єсть. Я протиставив священника в його приватнім житю не його житю публичному, горожанському, але його житю священничому. Священник не може бути політиком в церкві, не сьміє політики мішати до проповіді ані до жадних відносин його яко душпастиря з вірними. Може, часом впрост повидець брати уділ в житю горожанськїм, але не сьміє надуживати проповідальниці ані сповідальниці до ціли політичної. Таке надужите єсть злочином, спрофанованем річий святих. А до того крайним нетактом, знаком певного браку священничого духа, пастирського благородумія, єсть знаком крайної глупоти, незорієнтованя в положеню, незнаня своїх обовязків. Зглядом вірних се те саме, як сторонничість у судії в його урядованю, що несправедливість, котрої допустив би ся професор даючи пр. злу клясу Русинови для того, бо він Русин“ (стор. 62—63).

Дуже добре робить митроп. Андрій, остерігаючи руське духовенство перед надуживанем релігії та душпастирських функцій до світських, політичних чи загалом партійних цілий. Хоча в загалі можна сказати, що ся органічна хвороба новочасного клерикалізму, що прим. у західній Галичині вже ціле десятилітє затроє відносини між лат. духовенством і мазурським людом, не знайшла ще доступу до ширших кругів нашого духовенства, то все таки спорадично вона прориваєть ся й у нас. Особливо реформовані Єзуїтами Василяни, у яких оте мішанє релігії з політикою доходило деколи аж до конфліктів із обовязковими законами, повинні

взяти собі до серця ті розумні слова архипастиря і твердше як доси держати ся золотого правила: *Ne misceantur sacra prophanis.*

Зазначивши отак рішучо своє високе і чисте розумінє душпастирського обовязку сьвященника, митроп. говорить докладнїше про ту ролю, яку може, а іноді й повинен грати сьвященник у суспільно-політичнїм житю свого народа. „По за церквою вільно сьвященникови брати удїд у горожанськїм житю, вільно йому бути яких хоче пересвїдченє політичних під двома умовами: 1) що ті пересвїдченє його горожанського житя нї в чїм не будуть в суперечности з наукою Христа, котру в церкві голосить і о котрій зложив торжественну присягу, що так вірить і так визнає; 2) що не буде занедбувати своїх церковних обовязків, котрі в першїм рядї мусить сповнити, як не хоче бути дармоїдом і галапасом. Сьвященник, котрий би більше займав ся політикою, хотяй би доброю, чим катехизованєм дїтїй у школі, був би злим сьвященником і народови не приносив би хїсна, а шкоду. То само відносить ся до праці економічної, котра єсть средством до спасеня душ, помагає до душпастирської праці, але її не заступить“ (стор. 63—64). Певна річ, *et haec facienda, et illa non omittenda*, а головна річ, щоб сьвященник справді був діяльним, продуктивним (і в економічнїм і в духовїм огляді) членом суспільности, а „не дармоїдом і не галапасом“. Що-ж до горожанської, поза-душпастирської діяльности, то митроп. Андрій, як бачимо, кладе дуже широкі межі, допускає різні напрями і не вдає ся нї в яку партійність та не вважає відповідним наказувати її духовенству. І се мусимо також піднести як річ дуже розумну і людяну, в противенстві до деяких латинських, спеціально польських архипастирів, що ведуть самі і підвладне собі духовенство змушують вести завзяту війну прим. проти польського „*stronnictwa ludowego*“, хоча ся партія ніколи не виступала проти церкви, не заявляла себе занадто ліберальною аві навіть занадто антишляхецькою. Хто знає, скілько сорому і компромітацій причинила ся політична боротьба латинському духовенству, яку глибоку прірву поклада вона між більшістю латинського духовенства і найосвїченїйшим, передовим польським селянством, той з правдивим задоволенєм прочитає висше цитовані слова митроп. Андрія і признає йому повну рацію.

Всяка політика, а тим більше соціальна, вимагає обережности, от тим то й митроп. у дальшїм тязї своїх виводів накликає наше духовенство до обережности і вживає для сього дуже харак-

терних аргументів. „Хто для з'єднання собі людей підхлібляв би їх пристрастям, хто говорив би їм лишень про їх права, а замовчав би їх обовязки; хто пускав би узду людським пристрастям; хто під повором розбудження духа утримував би в народі вічний фермент незадоволення і хоть несвідомо провадив людей до задрости, гордості, ненависти; хто толерував би зло, щоби лиш не паразити ся; хто на своїй повазі опирав би ся, а не на доктринальній повазі церкви; хто агітував би в якимсь невідповідним повазі сьвященства фервором і в справах суспільних мав ревність, котрої би не мав в катехизацію дітей і справованку Тайн, тому певно треба би повторити слова ап. Якова: „Як між вами єсть терпка зависть і сварні партійні, не хваліть ся і не беріть ложно такої ревности за ревність Божу, бо не такою єсть мудрість з неба. Така мудрість, то мудрість земска, пристрасна, диявольска, бо де зависть і сварня, там непорядок і всяке зле діло.“ Нагоду до такого неблагорозумного поступування могла би нам передовсім дати ріжниця пересвідчень політичних чи народних, котрі на жаль між нами находять ся. Міг би хтось уважати собі прим. за заслугу мішати ся до справ сусіда і під повором доброго діла, якоїсь пр. акції суспільної, заложеня читальні або подібної установи підкопувати у вірних повагу пароха, аби себе тим способом вивисшити або навіть свої засади пропагувати“ (стор. 64—65).

І тут, розумієть ся, у всьому суцному мусимо і зі становища сьвітського признати рацію митрополитови, особливо там, де він виступає проти „невідповідного фервору в агітованку“ — знов таки поява чужа широкому загалови нашого духовенства, але новітшими часами імпортована надто меткими учениками заходу. Правда, дещо в тих унімненнях митроп. Андрія немов не договорене або не додумане до кінця. Певна річ, сьвященник, який говорив би народови тільки про його права, а не говорив би нічого про обовязки, ухлібляв би проти справедливости, але чому-ж митроп. Андрій не згадає й про противне ухлібленє? Адже у нас про обовязки народа говорено від віків і говорить ся й доси на тисячні лади, а про права почало ся говорити дуже недавно і дуже скромно. То як думає митроп. Андрій: чи ті пастирі, що товкли народови тільки про його обовязки, а про права зовсім мовчали, сповняли як слід свій пастирський і горожанський обовязок? Дуже гарно і досадно докоряє митроп. Андрій тим, „хто для з'єднання собі людей підхлібляв би їх пристрастям“, „хто толерував би зло, аби лиш не на-

разити ся“, але як же погодити се з обов'язком „благорозумія“, який велить священникови толерувати прим. надужитя свого сусіда, не мішати ся в його діла, аби не підкопувати у вірних його поваги? Тяжко зрозуміти натомість вину того священника, який „хоть несвідомо провадив би до заздрости, гордості, ненависти“. Яка то етика карає несвідомі вчинки? І чи чоловік у загалі може бути свідомий усіх наслідків, які може потягнути за собою кожний його вчинок, кожний крок? Та тут ми вже входимо в філософічні основи міркувань митроп. Андрія; лишаючи собі їх обговорене на потому ми вернемо до дальших його практичних рад і осторог.

„Рішучо фальшивим і шкідливим єсть напрям занедбування сторони суспільно-економічної. Церков тих річий дочасних і матеріальних не занедбує, бо через них веде до віри і моральности. Священник, що навіть на жадане парохіян не хоче утворити читальні, склепику, шпихліра громадського і т. н. і всім подібним установам єсть противний, не відповідає свому становищу. Се майже річ неможлива, щоб мав у селі правдивий вплив і щоб не мав противниками найліпших з поміж своїх парохіян; бо люди по селах, що упоминають ся о того рода загально хосенні установи, се звичайно найліпші елементи в селі“ (стор. 66—67).

„Так як скрайністю і пересадкою єсть схліблюване багатшим і тримане панської клямки, а недопускане селянина по за поріг кухні, так само пересадкою того самого типу хоч впрост противною — цілувати ся на оба лиця з кожним селянином, а показувати погорду кождому, хто лиш має троха мастки. Перша пересада віспеує цілу працю душпастирську, бо якже-ж мають люди мати за отця і душпастиря чоловіка, що ними гордить, показує їм легковажене, а ніколи ані крихітки зичливости і любови? Друга пересада відбере священникови всяку повагу і можливість перестереження людей перед злом і можливість зроблення з якимсь авторитетом хоть би малої уваги. Зайва фаміліярність не підносить вірних до священника, але його знижає до них. Погорда оказана убожному — знак дурної гордості; погорда показана багатшому — знак заздрости і пустої амбіції. Обі скрайности — знаки браку любови ближнього, обі несправедливі. Одна повна згляду людського, друга веде до соціальної ненависти“ (стор. 67—68).

Уваги наскрізь вірні, і хоч троха пахнуть старим квітте, то все таки в устах митрополита вони набирають особливої ваги. Особливо в устах митрополита, що родив ся в графськїм дворі і певно

мав не раз нагоду бачити душпастирів першої категорії, тих нас-
неньких та покірненьких перед паном колятором, тих, що то аби
не наразити ся дворови, толерували в селі дворацьку деморалі-
зацію і систематичне ширене панства як головного жерела пан-
ського доходу. Такі слова з уст такого архиєпископа повинні мати
подвійне значінє. Правда, є священників другої схарактеризованої
митроп. Андрієм категорії, тих занадто фаміліярних із селянами
мені якось не доводило ся бачити; може вони де й є, але мабуть
дуже рідко посіяні по краю. Натомість тих із першої категорії,
тих „rozgadnych“ маємо спору пачку і можемо тільки бажати, щоб
золоті, хоч і дещо приперчені слова митроп. Андрія, трапили їм до
серця. Кого заасвербить, нехай чує ся.

Дуже інтересне і дуже „благоразумно“ обережне те, що го-
ворить митроп. Андрій про відносини руського духовенства до пра-
вительства і його органів. „Очевидно треба нам і себе і нарід бо-
ронити перед можливими надужиттями, мусимо о свої права упоми-
нати ся, бо „vigilantibus jura“, але з многих зглядів не можемо
зачинати борби з властю. Не дозволяє нам на те принцип віри, бо
„ність власти, аще не от Бога“ (ст. 68). Правда, супроти сього
„принципа віри“, який для самої церкви ніколи не був ніяким прин-
ципом, бо вона все і всюди вміла протестувати і бороти ся проти
нелюбих їй властей, митроп. Шептицький зараз спішить дати дуже
важну оговорку: „Послух для справедливих розказів власти,
се так суцний закон божий, що в жаден спосіб не можемо його
не повторяти“ (ст. 68). Сказавши по правді, не потрібно аж власти,
щоб змусити християнина слухати справедливого розказу; він
же обовязаний слухати такого розказу без огляду на те, відки-б
він походив, сповняти справедливість і без розказу. А ось у тім
питанє: хто має осудити, чи якийсь розказ справедливий? Адже
звісно, що в людських річах трапляють ся такі випадки, і сам
митроп. Андрій на иньшій місці живо ілюструє їх, коли „не раз
і на правду людска справедливість може бути несправедливістю,
кривдою“ (стор. 42). А друге питанє: що-ж робити священникови,
коли якийсь розказ власти, якийсь закон він признає несправед-
ливим, незгідним зі своїм сумлінням? Говоримо виразно про розказ
власти або закон, а не про надужитє якогось поодинокого органа
власти, проти якого посланіє дозволяє священникови боронити себе
й нарід. Візьмімо прим. закон про репрезентацію, що так і бе в очи
всякому почутю справедливости. Або тисячу иньших законів чисто

-світського змісту. Митроп. Андрій благоразумно промовчує про сей випадок, а властиво говорить на здогад сього щось таке не зовсім зрозуміле і не зовсім передумане. „Дух непослуху для вла-сти, котрий в наших часах загально в Європі розширяє ся і росте через розширене теорії пересадної свободи і абсолютної рівности, а для котрого кожде надужите власти через її органи і кожда не-легальність і несправедливість єсть оливою доливаною до огня, єсть одною зі сторін революційного духа, котрий і у нас має своїх приклонників, а котрий евентуально міг би пхнути наш парід в безодню нещастя“ (стор. 69). Митроп. Шептицький очевидно кець-ський історик і повторяє чужі фрази про надмірне розширене в су-часній Європі „духа непослуху для власти“, хоча кождий історик міг би сказати йому, що ніколи в історії людськості ще не було часу, коли б зарядження властий виконували ся такими великими масами людности так добровільно, з меншим примусом, коли-б па-нуючи чули себе серед підвладних так безпечними, коли-б почуте легальности було так широко розвинене, як у остатнім сто-літтю. Забуреня, революції, вапади на пануючих були в сьому сто-літтю викликувані майже без всяка ініціативою самих властий, державними замахами, систематичними надужитями та довголітнім гнобленем сущних інтересів і справедливих почувань людности. Сей „дух непослуху“ кормить ся, як зовсім вірно зазначає сам митроп. Андрій, „нелегальностями та несправедливостями“ тих, що повинні стояти на сторожі легальности і справедливости. Його жерелом є не „розширене теорії пересадної свободи і абсолютної рівности“ (про ті теорії поговоримо ще далі), а власне зріст у ши-роких масах почутя справедливости, почутя тої „загальної етики, незалежної від волі людий, опертої на природі і на праві Бога“, яку сам митроп. на иньшій місці (ст. 44) з таким апломбом про-тиставить сухій, формальній легальности. І коли митрополіт осте-рігає руське духовенство перед тим „революційним духом“, що кор-мить ся нелегальностями, несправедливостями та надужитями вла-стий, то тут раптом із „сідла злата“ високої етики пересідає в „сідло кошієво“ опортунізму: сей дух, ся боротьба в імя спра-ведливости і легальности могла би „пхнути наш парід в безодню нещастя“. Та тут, звісно, можна би задати нашому архиєпископу декілька нескромних питань: чи гнути ся під нелегальностями і над-ужитями є щастем, чи нещастем? Чи здавлювати в собі почуте справедливости і легальности є щастем, чи нещастем? Чи таке

здавлюване в собі того почуття не деправує душі, не провадить при довшій практиці до зникну того почуття, особливо коли ми здавлюємо його задля причин зовсім матеріальної натури? І чи таке ведене народного життя посуває нас наперед до того „божого й людського ідеалу“, який має перед очима митроп. Андрій, чи може віддалює нас від нього? А з другого боку до якої то такої безодні нещастя вело би наш нарід шлекане того духа, безоглядної (хоч, розуміть ся, не безумної і не безтямної) боротьби проти усякої несправедливости та нелегальности? Адже коли грозить ся такою безоднею і радить ся задля неї здавлювати в собі найкраще і найсвятійше добро душі, то слід би заглянути хоч одним оком у ту безодню і сказати нам, які-ж то такі страшні дракони грозять на її дні?

В загалі відносини нашого духовенства до властей в архиєпископському посланію визначені якось неясно. Митрополіт хитаєть ся між правом божим і правом людським — і навіть не правом, а простим опортунізмом, хитаєть ся до тої міри, що волить „благоразумно“ промовчати деякі дуже дразливі річи, щоб не дати в них духовенству такої директиви, яка-б могла занадто ярко перечити тим його високим ідеям про гідність і задачу душпастирства, що були висловлені вище. Він тут стоїть на становищі анальогічнім до євангельського „віддайте цареві, що царське“, хоча відомо, що ся приказка зовсім не вичерпує відносин чоловіка до держави. І наш митрополіт із особливим натиском підносить один бік справи: „не зачинати духовенству боротьби з правительством“ і „поступати благоразумно з органами правительственними“. Признаємо вповні рацію обом сим порученням, але все-ж таки кажемо, що вони справи не вичерпують і навіть омивають найдразливійші річи. Митрополіт пише: „При наших масвих уставах, котрими признана правительству власть противна праву божому — мішаня ся у всі обставини церковного життя, відносини могли би стати ся невиносимими і могло би прийти до правдивого переслідування церкви. Правительству признане право протестованя проти інституції пароха, право замкнення належної конгреуї і т. и. Тому з коичности нашого положеня не можемо борби зачинати і мусимо конечно затримувати якийсь *modus vivendi*, бо инакше могли-б ми своєю непрозорливістю наразити на шкоду церков і нарід“ (стор. 69). Признаю ся, для мене сі уваги зовсім неясні. Або масві закони противні божим

законам, а в таких разі з тими, хто їх виконує, не може бути у прихильників божого закону ніякого *modus vivendi*; або треба би докладно вяснити, коли, в яким випадку божі закони уступають перед людськими і очистити сумління тих, що хотіли би справді серйозно держати ся принципів, що божі закони йдуть перед людськими. І чи-ж боротьба проти несправедливих законів, противних божому запові, мусить зараз бути „непроворливістю“, „списією“? Чи митроп. Андрій не чував ніколи про легальну боротьбу, про можливість змінювати несправедливі закони легальною дорогою без найменшої списії з виконавчою властю? Правда, заціговані митроп. Андрієм масві закони, хоч із давна є сілю в оці західним клерикалам, по нашій думці не зовсім щасливо дібрані. В наших часах парох є не лише душпастирем, але й урядником державним, якого урядоване вяже ся тісно з дуже важкими актами горожанського і цивільно-правного житя, і тому держава має повне право мішати ся в урядоване пароха власне там, де воно не виключно церковне, а горожанське, має право контролювати і евентуально й карати його. І для того інгеренція держави до інституції пароха та до виплати йому конгрії по нашій думці і по думці широкого загалу суспільности вповні оправдана і не противить ся ніякому запові божому, бо в евангелію ані про парохів і парохії, ані про ведене метрик, ані про конгріу та ерекцію не говорить ся нічогосінько. А ось цікаво, чому се митроп. Андрій, говорячи про інституції противні праву божому, ані словечком не заикнув ся про право презентів, сей останок найобскурнійшого фєвдалізму, про інституцію, що в дуже богатых випадках веде за собою тайну, а то навіть майже явну симонію (диви найсвіжіший факт із примарем красвого шпиталю др. Чижевичем!), а ще частійше ставить сьвященника в примусове положене гнути ся перед людьми, для яких не чує ні прихильности ні пошани? Менї здаєть ся, що предмет: соціальна політика руського духовенства — тема: право презентів повинна би стояти на самім чолі, бо се-ж перша основа для того, щоб здобути нашому духовенству поважанє в його власних очах, без чого ніяка иньша горожанська діяльність неможлива. І знов кажемо: боротьба проти того соромного і перестарілого права не мусить бути ані нерозважна, ані непроворлива, ані в загалі небезпечна для церкви; в тій боротьбі весь нарід, уся суспільність стане по стороні духовенства; в ній воно знайде по своїм боці широкі симпатії й по за межами нашої нації, коли на-

впаки, не знайде їх у фантастичній боротьбі проти маввих законів, що були першою пробою внеманципуваня Австрії з під клерикального верховодства, ще більше противного „божим і людським правам“, ніж самі ті закони.

II.

Суспільна акція духовенства, якої головні нариси ми за митроп. Андрієм начеркнули висше, має бути відповідю на велику болячку нашого часу — на соціяльну квестію. Що таке соціяльна квестія?

„Много обставин склало ся на витворенє того замотаного питання“, — відповідає нам митроп. Андрій. „Наглий, неприготований переворот у способі продукцій, машини парові, котрі змінили значіне і вартість ручної праці і надали капіталови иньшу вартість, средства комунікацій, що розвиваючи ся ненормально, скоро отворили двері всесвітовій конкуренції. То все при загальнім відступленю людей від Бога і віри, при запикненю понятя справедливости і затраченю почутя любови ближнього і при капіталістичній теорії ліберальній з її уставодавством, все то разом витворило устрій суспільний запевняючий капіталови таку перевагу над працею, що всі здаємо собі днесь справу з несправедливости того стану. Се річ певна, що в нашім теперішнім устрою легко може убогим діяти ся кривда, та що кривда нераз справді й дїє ся. А сьвітові капітали скуплені в руках немногих потентатів сьвіта фінансового ростуть так, що зачинають неможливым способом тиранізувати людськість. В їх руки переходять поволи всі міжнародні навіть відносини, від них зачинає залежати сукокій або війна, від них істнуванє або упадок держав або правительств. Пожираючи всі менші капітали, доходять до такої сили, що ніщо перед ними не може остояти ся, тим більше, що взаїмна борба кипить між усіма меншими капіталами, а їх всіх знов з працею. З того іде взаїмна ненависть верств суспільних, сьвідома і несьвідома несправедливість з одного, оправдана і неоправдана заздрість з другого боку“ (стор. 6—7).

Ось якими словами митроп. Андрій характеризує причини й основу сучасної соціяльної квестії. Властиво характеризує її економічний підклад, а про саме соціяльне питанє, що виростає на тім підкладі, не каже нічого. А шкода, бо беручи ся гоїти со-

ціяльні болячки все таки треба би дати про них якийсь елементарне поняття, про їх вигляд, розмір, причини, зріст і його темпо. Бо-ж не в тім суть сучасного соціального питання, що продукція і комунікація дізнали перевероту, що витворили ся великі капітали, що заострила всесвітна конкуренція, а в тім, що наслідком тих і многих иньших економічних фактів переминив ся давній устрій суспільности починаючи від сім'ї, а кінчачи державою, повстали всенародні армії, мільони свобідного пролетаріяту наділеного горожанськими правами, могуті коаліції, що силкують ся впливати на хід продукції і конкуренції і т. и. Митроп. Андрій не бачить сього всього, не уявляє собі докладно, в чім лежить суть сучасної соціальної квестії і для того й подає на її болячки ліки в значній часті наївні та анахроністичні, такі, які можна було рекомендувати давній, передкапіталістичній, фєвдально-панщизняній суспільности, але які тепер не знаходять властивого адресата. Митрополіт прим. багато говорить про власність, про право приватної власности і то спеціально на землю і представляє те право як щось незмінне, оперте на самій природі людській (стор. 20). Тимчасом він забуває, що прим. цілі середні віки не знали приватної власности землі, що вся земля в краю вважала ся власністю корони, зглядно пануючого, який одначе не сьмів користувати ся нею сам, для приватного вжитку, а мусів для забезпеченя послуг державних віддавати її в володінє вазалам. Власне одна з найважнійших революцій, які спричинили перехід від середніх віків до нових, се була побіда римського права над середньовіковим і заведенє приватної власности землі. Се й був властивий початок капіталізму. І що-ж показало ся? Власне сей новий порядок відразу, можна сказати, заострив соціяльні антагонізми, а властиво породив такі їх форми, яких не знали середні віки (пролетаріят). Та він відразу приніс із собою на сьвіт і червяка, що підточує його власне істнованє: раз земля зробила ся товаром, вона й почала підлягати всім тим флюктуаціям спекуляції та конкуренції, що й иньші товари і чим раз більше з приватної власности почала знов робити ся суспільною — вже не державною, а властиво і державною — стільки, о скільки держава також виступає як соціяльна сила. І що-ж бачимо сьгодні? Бачимо таке — розуміть ся, ті, що вмійють і хочуть бачити — що приватна власність землі єсть тільки юридичною фікцією, а дійним власником землі є зовсім не той, хто записаний у ґрунтових книгах. Поперед-

усього дійсним власником єсть держава, яка тягне з тої землі ґрунтовний податок; високість того податку в кождім поодинокім краю означає рівночасно міру, до якої дійсна власність землі належить державі. Далі власником єсть місцевий капітал у формі довгів, гіпотечного та векселевого обтяження землі, а нарешті, щоб поміняльному власникови не лишити вигляду й на будуще, приходить інтернаціональний капітал, який у формі державного довгу поклав руку на приватній власности грядучих поколінь. Хто нині говорить про природне право чоловіка до приватної земельної власности і бачить у ньому якийсь лік на соціальні болячки нашого часу, а не знає і не бере на увагу отих елементарних фактів, той не знає азбуки соціальної квестії і добре зробить, коли не пожалує праці познайомити ся з нею ближше.

Друга підвалина, в якій митроп. Андрій бачить лік на соціальні болячки нашого часу, се сім'я. „Суспільність родини, се найпервіснійший і найприроднійший елемент, в котрого складає ся всяка суспільність людська. Се суспільність природнійша, первіснійша від усякої держави“ (стор. 26). Та говорячи далі про природні права і обовязки родини автор посланія мабуть і не підозріває, що понятє „родина“, „сім'я“ в ріжних часах і у ріжних народів містило в собі зовсім неоднакові форми співжиття людей, а львишими словами, що той „найпервіснійший і найприроднійший елемент“ протягом віків відбував і доса відбував ненастанну еволюцію, що сім'я римська основана на patria potestas зовсім не те, що сім'я грецька, семітська, або що сім'я первісних народів основана на родовім принципі, і не те, що сучасна європейська сім'я основана на праці або капіталі. Правда, церков від часів римського цїсарства й доси не перестав говорити про сім'ю таку, яку бачили перед собою Климент Александрійський та Августин, про сім'ю моногамічну та патріархальну, не вважаючи на те, що та сім'я давно стала ся пережитою історичною формою, і коли істнує доси дебудь у чистій формі, то хиба в якихось глухих закутках не зачеплених іще новочасною культурою — і в законодавстві як юридична фікція, так само фікційна, як юридична приватна власність землі. Капіталізм основуючи весь суспільний лад на продукції і продукційности людської праці тим самим підкопав у самій основі понятє римської patria potestas, давши можливість кождому членови сім'ї своєю працею здобути собі незалежне житє. Він підкопав римське понятє підчинености жінки і породив великий

еманципаційний рух жіноцтва. Заводячи публичні обов'язкові школи він обмежив до мінімуму батьківську опіку над дітьми (західно-європейський клерикалізм давно відчув се і виступав дуже завзято проти того загального обов'язкового обученя, бачучи в ньому також „ein Stück moderner Tyrannei!“). Патріархальна сім'я, основана на перевазі чоловіки і поневоленю жінки, сплodiла проституцію, яка й тягне ся протягом усіх віків червоною ниткою як нерозлучний коррелят моногамічної сім'ї. Капіталізм, розбивши монополі чоловіки і давши жінці можливість рівноправности з чоловіком на основі рівнозначности її в суспільній продукції, розширив проституцію, викидаючи мільйони жінок нарівні з чоловіками в ряди пролетаріату і роблячи проституцію явним та легальним, або лише по фарисейськи толерованим промислом, способом заробкованя. Витворюючи конкуренцію між чоловіком і жінкою на робітницькому ринку капіталізм виплodiв такі соціальні явища, як пролетарську сім'ю, де жінка являєть ся головним продуцентом і заробляє на удержанє, а батько займає ся домашньою послугою, або де чоловік живе на удержаню жінки і т. и. Говорити сьогодні про „рoдину“ як про паллядію соціального порядку, а не знати, або не згадати про всі ті новочасні явища — не одиничні, а загальні, се значить повтаряти оклепані фрази, а не дати жадної реальної вказівки про те, що окружає нас і з чим священник, навіть у нас у Галичині і навіть у селах, особливо поблизу промислових центрів і більших міст, мусять стрічати ся чим раз частійше й частійше. А таке відчуженє церковних поучень від дійсних житєвих обставин родить у чим раз більших мас народу чим раз більшу байдужність до голошеного в церкві й по за церквою слова, бо воно далеке від житя, абстрактне і звичайно на практиці несповниє.

Але митроп. Андрій не обмежаєть ся на сих двох підвалинах, і кладе ще третю, головну, загальну, а нею має бути справедливість. На його думку „поняте якоїсь стислої справедливости поза гробом, якогось суду, якоїсь нагороди або кари мусить бути підставою кожної етики. Без тих понять цілий світ і жите мусить бути непонятою тайною“ (стор. 33). Справедливість, се „підстава закону божого. Віддати кождому, що йому належить ся, кожде його право пошанувати, се підстава всякого ладу, до котрого веде наука церкви“ (стор. 35). Все се було би дуже ясне й гарне, як би ми в кождім або хоч би в яким будь однім випадку знали, що кому

належить ся і яке його „кожде право“. Може не тайне се для митроп. Андрія, що кожде людське діло, кожде слово, кожда думка, се продукт безмірно скомплікованих впливів вроджених здібностей і налогів (иводі аномальностей і хороб), вихованя, пристрастий, окруженя, економічного й соціального положеня, свідомих і не-свідомих чинників. Щоб осудити абсолютно справедливо те діло, ми мусли би знати і оцінити всі ті чинники, а се очевидно неможливе. Отже ми прикладаємо до них певні традиційно усталені міри, усталені знов таки під впливом найріжнійших чинників — здібности та більшого або меншого розвою чутя, вихованя, окруженя, пануючих доктрин і поглядів і т. и. Се буде наша, людська етична міра, наша справедливість. Може й се буде не тайне для митроп. Андрія, що та людська міра з часом міняєть ся, що кождий вік, кождий ступінь цивілізації має свою справедливість, свою етику, яка для иньших може видавати ся цілком несправедливою і неетичною. Коли прим. держанє рабів в счач Христа і його апостолів було ділом справедливим і натуральним, було інституцією, без якої вони не уявляли собі суспільности, проти якої не протестували, хоч і силкували ся змягчити її тяжкість, то для нас сама інституція, само понятє рабства видаєть ся чимось огидним і соромним, і капіталістична суспільність не пожалувала мільярдів коштів і соток тисяч людських жертв, аби знівечити ту інституцію.

„Кожде його право“... Ну, а візьмімо право дитини. Адже в патріархальній сім'ї вона не мала ніякого права, доки батько виразно не надав їй його, і се тоді нікому не видавало ся безправем. Або право жінки! Адже християнська церков і доси вважає її нерівноправною з мужчиною, недостойною прим. займати ніяке місце в церковному культі; для неї недоступна теологічна наука, недоступна казальниця. І на якій підставі? На підставі одного апостольського реченя „taceat mulier in ecclesia“, реченя, що було впливом може індивідуального настрою або популярної опії даної хвилі, але зрештою не мотивоване ніяким „божим“ ані людським законом. Або право недужого. Адже за Христових часів божевільних вязали та заковували в ланцюхи; Христос уздоровлював їх, але ми віде не бачимо, щоб він протестував проти їх заковуваня. Се тоді була зовсім натуральна річ, а для нас тепер се видаєть ся варварством, ми прикладаємо до сього иньшу мірку, вироблену — знов треба раз на все піднести — не католицькою церквою,

але силами посторонніми, а подекуди навіть такими, які вона вважає ворожими собі.

Або право еретиків, недовірків, атеїстів. Адже на підставі етики, якої центром, жерелом і метою єсть Бог, церков півтори тисячі літ уважала своїм правом і обов'язком нищити та переслідувати таких людей, уважала їх винятими з під усякого права, з одиноким хіба правом на ганебну смерть „без розливу крові“, тоб то на огняному кострі, при чім одначе роблено маленький висмок хіба задля тих інтелігентних злочинців, що вміли читати й писати, висмок такий, щоб перед смертю відрубати їм руку і вирвати язик. Се по тодішньому було право і була справедливість, було зовсім консеквентно і не нарушувало нічийого сумління, а сьогодні навіть самі репрезентанти церковної політики і клерикалізму не люблять признавати ся до того і все повторюючи фрази про незрівнано високу християнську етику, від якої висшого нічого не може придумати людський ум, преспокійно живуть собі в атмосфері новочасної, гуманістичної етики, якої розширенню і виробленню церков довгі століття ставила завзятий опір і яку ще й доси загальними формулами не перестає осуджувати та проклинати, старанно закриваючи те, що сама вона завдячує їй поглиблене власних доктрин, повстанє і витворенє власних чоловіколюбних (на скрізь новочасних!) організацій і загалом усі свої новочасні тріумфи.

„Підставою кожної етики“ по думці митроп. Андрія мусить бути „понятє якоїсь беззглядної і стислої справедливости поза гробом, якогось суду, якоїсь нагороди і кари“ (стор. 33). Мусить або не мусить. За часів Рамзеса II або й троха пізнійших єгипетських династій певно що було. На численних папірусах та камяних стінах маємо змальований суд Озіріса з небесними писарями і нотарями, з оборонцями і прокураторами, з вагою і мечем. Але від того часу минуло вже стілько літ, що пора було, здасть ся, піти троха далі. Коли не помиляємо ся, то Христос поклав зовсім иньші підвалини під християнську етику, такі, як „люби Бога всім серцем, а ближнього як себе самого“, як „не судіть, щоб вас не суджено“, як „хто з вас без гріха, нехай перший кине на неї каменем“. Про суд і кару в тих Христових етичних науках не чуємо нічого, а навпаки, виразно чуємо „не судіть“. Не „беззглядна справедливість“, а всеобіймаюча любов (коли не помиляємо ся) повинна бути основою християнської етики. Правда, розвій християнської церкви пішов

нишою дорогою, вона лишила на боці Христову основу і уґрунтувала свою есхатологію а з тим разом і свою етику на єгипетських бюрократично-судівничих поглядах та традиціях і не перестав ї доси видавати їх за найвищий вицвіт божеської мудрости. Вона не вагаєть ся переносити наші грубі, антропоморфічні форми в сферу найвищих понять і вірувань, сама не тямлячи, як суперечні ті форми з тим розумінєм тих найвищих понять, до якого дійшла сучасна людськість. „Беззглядна і стисла справедливість!“ Чи подумав митроп. Андрій, як основно противоричить сьому понятю всяке понятє надгороди і кари! Адже „беззглядна і стисла“, божеська справедливість при осуді кожного діла, слова, помислу людського мусить угляднати всі ті міліони свідомих і несвідомих чинників, із яких складаєть ся те діло, мусить до найглубших тайників зрозуміти його. А чейже не будуть невідомі митроп. Андрієви такі реченя, як французьке „tout comprendre est tout pardonner“ (все зрозуміти значить усе вибачати) або Шекспірове „нема в сьвіті винуватих“. Ось на які сліди наводить міркуване про „беззглядну справедливість“, а зовсім не на понятє „кари і надгороди“. Сі понятя, се зовсім людські, земні, а не божеські, і осноувати на них ніякої висшої етики вже давно не можна.

Ні, соціяльне питанє наших днів далеко більше скомпліковане і важке, ніж се здаєть ся митроп. Андрієви. Його діагноза того питаня не сягає йому, можна сказати, ані до колін, а його терапевтичні погляди застарілі на цілі столітя, коли ї не більше.

III.

Значчу часть свого посланія митроп. Андрій присвятив полеміці в двома ідейними напрямми, а власне в лібералізм і в соціялізм. Що до лібералізму, то в ньому не подобаєть ся авторови посланія „теорія пересадної свободи“ і „теорія праці“, що будім то „боронить яко справедливої такої низької платні, що рівнає ся в найкрайнійшю нуждою“ (ст. 36). Що до теорії „пересадної свободи“ то автор посланія на жаль не висловив докладнійше, яку свободу він уважає пересадною, і тому ми ї не можемо нічого сказати, на скільки оправданий його суд у тім пунктї. Що-ж до ліберальної теорії праці, то здаєть ся, тут у автора посланія якесь непорозумінє. Лібералізм, як відомо, в економії характеризуєть ся прінціпами свобідної конкуренції, свобідної торгівлі, свобідного

найму і принципом невмішування держави в економічні транзакції та рівночасно державної охорони прав капіталіста. Се ліберальні економічні теорії в їх найчистійшій формі. Робітничови обіцяють ся справедливу, тоб то свобідною конкуренцією урегульовану платню. Цілі ряди ліберальних економістів виспівували справедливість, красоту, гармонію того порядку. В дійсности і автор посланія стоїть на тій самій основі, коли зараз же, осудивши ліберальну школу, як її протиставлене показує християнську теорію платні, що полягає ось на чім: „робітник обов'язує ся віддати працьодавцеві свої услуги за умовлену плату, а працьодавець обов'язує ся за роботу дати справедливе умовлене винагороджене“ (стор. 37). Але-же се око в око ліберальна теорія платні, навіть не виключаючи многоцінного слова „справедливе“. Та лихо надало, що в часом прийшли деякі економісти теоретики, в яких одні зовсім не були ліберальні (Мальтус), иньші такі, що їх ліберали швидко відцурали ся (Рікардо), а иньші й зовсім соціялісти (Маркс, Консідера), які а posteriori; аналізуючи готові вже факти, не як девідерат, а як сумну дійсність вияснили, що се ліберальна теорія платні криє за собою зовсім недліберальний закон, а власне тзв. закон про вагане мінімума платні раз понизше того, що потрібне до удержання робітника в сім'ю, то знов повисше. Як сказано, ті економісти викрили в обсервованих ними суспільних і економічних відносинах такий закон, виказали, що при даних обставинах (пролетаріят із одного і капітал із другого боку, особиста свобода всіх і невмішуване держави для оборони слабших) він мусить неминуче проявляти ся, але ніхто з них ніколи не думав боронити його гуманности або справедливости. Навпаки, віднайдене того закона найбільше причинило ся до банкруцтва ліберальної школи, бо керманічі державні зрозуміли копечність вмішання держави в суспільно-економічні справи в інтересі самої суспільности. Вияснене того закона було, можна сказати, вихідною точкою соціялістичних агітацій і організацій з одного, а соціяльної політики держави і по троха й церкви з другого боку. Не знати сього не вільно сьгодні нікому, хто береть ся говорити про сучасний стан соціяльної справи і соціяльної політики в Европі.

Далеко більше закидів підносить автор посланія проти соціялізму. Він закидає йому чотири головні хиби: 1) признаване релігії і моральности приватною справою кожного чоловіка; 2) касоване приватної власности; 3) змагане до абсолютної рівности між людьми

і 4) нехтоване родини. Я не маю наміру боронити тут соціалізм але мушу заважити, що соціалізм як щось одноцільне взагалі не існує, що були й єсть різні соціалістичні теорії від Плятона до найновіших часів, що ті погляди та теорії дуже сильно різнилися і різняться між собою вже хоч би тому, що кожда була будована на інших премогах, була немов відбитим у вігнутім зеркалі суспільного ладу сучасного даному авторови, отже иньшого у Плятона, иньшого у Моруса, Кампанеллі, Кабе, Морреллі, иньшого у Фурієра та Сен Сімона, а иньшого у Бельмі та Уельса. Далі теорія про відділене церкви від держави і признане віри ділом приватним не є зовсім ніяка соціалістична теорія і в теперішню добу під сю програму горнуть ся зовсім не самі соціалісти. А признане моральности на рівні з релігією ділом приватним, се — вибачить мені автор посланія — не є ані соціалістична, ані взагалі ніяка теорія, тільки чистий абсурд, бо-ж моральність, се певний кодекс постулатів що до поступуваня чоловіка з иньшими людьми, отже річ сама собою суспільна, яка не може бути зроблена річю приватною. Мабуть автор посланія думав тут про змагане новішої суспільности (в науці се вже зроблено давно) відділити етику від релігії, але-ж се зовсім не те саме, що зробити етику ділом приватним, тай винуваті в сьому змаганю зовсім не самі соціалісти, а дуже широкі круги освічених людей (пор. прим. широко розповсюджене в Німеччині „Етичне товариство“ засноване за почином Егіді на взір подібних організацій у Америці).

Що до права власности, то вже висше було сказано, що тут треба робити деякі розрізнення, що право приватної власности на землю — річ зглядно нова і фікційна. Зрештою й сама теперішня суспільність чим раз більше обмежує се право, все далі розширяючи право експропріяції для громад та держави, як се бачимо при будові залізниць, при копальнях, при будові публичних закладів. Не від соціалістів вийшли також пляни й переведенє удержавленя почт, телеграфів, залізниць, копалень соли; до удержавленя лісів, копалень вугля і иньших, мешкальних домов по містах і навіть управної рілі в краю змагають по різних краях різні групи людей, протестанти й католики, соціалісти й несоціалісти (агітація Джорджа в Англії, Фліршайма в Німеччині і т. и.). Що-ж до иньшої приватної власности, то й тут автор пастирського посланія говорить занадто загально, щоб можна було мати підставу до спеціальної дискусії. Власність розрізняємо двояку: продукційну і консумційну, себ то таку, що

з природи своєї має громадський характер, і таку, що в природі своєї має індивідуальний характер. Коли я маю в приватній власності фабрику або копальню, де zatrudнюю тисячу робітників, то се зовсім не те саме, як коли я маю в жмені шматок хліба, який я зараз же ї з'їм, або маю в скрині одержину призначену для мене на зиму, хоч тепер у літі ї не ношу її. При помочи першої власності серед даних суспільних обставин я можу, зовсім не виходячи з рам легальности, а навіть із рам тої „людської й божої справедливости“, як її розуміє автор пастирського послання, висискувати (не кривдити, а легально висискувати) тисячу людей, а при помочи другої власности я не можу пошкодити нікому (розуміється, з висиком виразного злого наміру, коли замість з'їсти хліб я набю ним мойому ближньому гулю на лобі, або замість вкרוїти хліба ножем я затоплю той піж у груди мойого сусіда). Отже соціялісти майже всіх шкіл і відтінків розрізняють чинно власність консумційну, пожиткову, від власности продукційної (средств продукції, фабрик, копалень, землі), і домагаючи ся у суспільненя (не конче удержавленя) сеї другої, полишають уладжене власности пожиткової взаїмному порозуміню тих, кого се буде найближше обходити. Чи се противне законам божим і людським, про се можна ще дискутувати; та в усякім разі говорити, що соціялісти зносять усяку приватну власність, значить не розуміти зовсім доктрин соціялізму.

Те саме треба сказати й про ті устуни, де автор послання говорить про абсолютну рівність між людьми, якої буцім то домагають ся соціялісти. Абсолютна рівність, се такий абсурд, якого й збивати нема потреби; адже-ж уже сама природа творить нас абсолютно нерівними, бо-ж нема двох людей абсолютно однакових. Але-ж нерівність буває двояка: природна і суспільна. І коли природної нерівности ми не в силі вирівняти, ба навіть вона в значній мірі являєть ся добром для людей, то з суспільними нерівностями діло стоїть інакше; тут розвій з одного боку витворює і побільшує, а з другого вирівнює та влагоджує їх. Феодальний устрій зніс суспільну нерівність між паном і невольником і поклав натомість нерівність між феодалом і вазалом, між паном і підданим. Капіталізм зніс ту нерівність, але витворив нову — між капіталістом і пролетарієм. Чи автор послання думає, що ті нерівности вічні, наказані самим Богом і незмінні? Інтересно, що митроп. Андрій, говорячи про суспільні нерівности видимо почуває якесь заженоване

і говорячи про богачів уживає терміну „ті, котрих доля наділила богатствами“ (стор. 49). І кілька разів у своїм посланію він уживає терміну „доля“. Чоловік по його думці власними силами „зміняє свою судьбу, поправляючи або псуючи те, що природа і доля дала“ (стор. 30). Церков „учить людей зносити те, що невідмінна доля приносить“ (стор. 29). Читаючи такі вислови ми раптом зацукуємося, немов би в розмові з нами інтелігентний чоловік ХХ-го віку починав заговорювати язиком орієнтального фаталіста або фетишіста. Бо й яке значіне має „доля“, „судьба“ в християнській теології? Новочасний інтелігентний чоловік вичеркнув ті слова зі свого лексикона, — в яким же значіню уживає їх новочасний теолог? Було-б дуже цікаво знати, що він розуміє під сим терміном? Чи се божа, чи диявольська сила, чи щось незалежне від них обох? Папа Лев XIII в своїй енцикліці *Regum potentum* те саме висловляє так: „Хто в божої ласки дістав більшу обильність дібр“ (у тім самім листі паст. стор. 51). Коли богатство — божа ласка, то цікаво, як погодити з тим слова Христові, що „неудобь богатый выидеть въ царствіе небесное“. Значило-б се, що сама божа ласка ставить чоловікови перешкоди в осягненю спасеня. Тай не в самім богатстві тут діло. Адже в нашій суспільности лишило ся ще стілько нерівностей феодальних та національних, що аж кишить. Чи й ті нерівности, привілеї нічим незаслужені одних, а понижене других треба приймати як щось вічне, уставлене божою волею, чи ні? І тут знов скажемо, що не самі лише соціялісти змагають до усуненя тих соціальних нерівностей, сплджених не вродженими здібностями, працею, пильністю, а унаслідженням іменем, титулами, національністю, кастою. А з другого боку соціялісти в основу своїх програм зовсім не кладуть якоїсь фікційної абсолютної рівности, а тільки усунене соціальних нерівностей, нерівних шанс праці та заробкованя, зовсім не стоячи на тім, щоб і результати праці кожного чоловіка, значить і його здобутки та заслуги були однакові.

„Хто підкопує звязи родинні, бурить основи людського щастя“ — каже зовсім справедливо митроп. Андрій (стор. 61). Він додає, що „звязи родинні суть з природи і права божого святими“, але забуває додати, які спеціально звязи. Отже чи святые підчинене жінки, чи святые безправність дитини, чи святый абсолютизм батька? „Соціялізм, що ті правди перечить, то секта ворожа Богови, церкві, вірі, ворожа народному добру“ (стор. 61). Але-ж соціялізм не перечить ані одній правді, а натомісь митроп.

Андрій має зовсім невірне розуміння соціалізму. До того невірне, що одну з основних тез соціалізму він нічого сумняся приймає за свою, за християнську, за католицьку, говорячи, що „природне право справедливості, висше і сьвятійше від усякої умови жадає, аби була захована рівність між працею і платою, т. є. між тим, що робітник працьодавцеві, а тим, що той робітникові дає“ (стор. 37). От то, то! Се й єсть основа соціалістичної доктрини. Як звісно, на постійній і неминучій при теперішніх суспільних порядках нерівності між здобутком праці робітника і платою, яку дає йому працьодавець, на тій „теорії надвишки вартости“ оснував Маркс свою критику капіталізму і свій погляд про генезіс капіталу. Щоб усунути ту нерівність, соціалісти добивають ся усуспільнення продукційної власности, щоб та надвижка вартости, яку плодить праця, не попадала в приватні руки, а йшла на користь загалу.

На сьому кінчимо свої уваги над посланієм митрон. Андрія. Ми не починали їх для пустої полеміки, але для серйозної дискусії про справи важні, життєнні для нашого народа, порушені тим посланієм. І ми не можемо сказати, щоб ми в есенціональних річах не згоджували ся з позитивними тезами висловленими в посланію. Що в екскурсах на поле теорії автор посланія менше щасливий і виявляє дуже слабе познайомленє з предметами, які порушує, се ми піднесли не в докір йому і не в ущерб його авторітетови, бо-ж він і сам із натиском підносить, що в справах політики і науки сьвященник (а тим самим і архієрей) повинен виступати лише як приватний чоловік і тут він за висловлені ним погляди відповідає своїм іменем і силою своїх аргументів, а не авторітетом свого уряду. Та ми були-б раді, як би наші уваги викликали живійше зацікавленє соціалним питанєм власне в тих кругах, для яких призначене посланіє.

Іван Франко.

Єретик між москвофілами.

Від минулого року почав виходити у Львові під редакцією д. І. Сьвятицького невеличкий місячник для молодіжи під назвою „Живая Мысль“. Відзначається сей місячник тим від інших москвофільських видань, що друкує переважну частину своїх статей по російськи, а не по „язичеськи“, та допускає й статі на українській мові (мимохідь завважимо — не дуже поправній), на якій друкують ся особливо маленький додаток до місячника „Свѣтъ мысли, сборникъ статей, посвященныхъ вопросамъ, касающимся русской молодежи въ Австріи“.

Поява ся замітна тим, що вказує на певний рід не лиш толеранції й лібералізму редакції до української мови, але й на принципіальне відношене до неї — про що буде дальше бесіда, чого в інших москвофільських виданнях не стрічається. Наші москвофіли, як відомо, стоять на тім становищі, що ніякої літературної мови української не може бути, і хоч дійсність кожного дня переконує їх про щось инше, вони не хотять того признати, надіючися, що безнастанне заперечуване факту з їх боку справді усуне з лица землі нашу мову й літературу і навіть український народ. Тому й не пишуть вони по українськи, лиш „язичієм“, не можучи вивчити ся порядно російської мови, і коли в їх виданнях стрічаємо російську мову, то знаємо з гори, що се передруки. Найліпшим доказом того їх головний орґан „Галичанинъ“.

Редакція „Живой Мысли“ посунула ся в своїм лібералізмі навіть так далеко, що друкувала деякі статі в українських діалектах. Чому робила се, не знаємо, мусимо одначе про сей факт висловити також свій погляд.

Уживане діалектів у літературній мові може бути оправдане в двох випадках: 1) Коли хочемо познайомити з ними ширші круги, втягнути їх лексику в літературну мову або взагалі покористувати ся багатством висловів, форм, стилю і ин. 2) В белетристиці, коли хочемо надати творови місцеву закраску і викликати тим чином сильнійше вражінє у читача. До першої цілі найбільше надають ся докладні записи народньої словесности, особливо роблені фільольоґов. До другої твори красної літератури, але зложені талановитими письменниками; всяка мірнота радше псує вражінє, як зміцнює його. Твори, друковані в „Жив. Мысли“ належали до тої другої категорії, тому вони на нашу думку зовсім зайві. Можливо, що редакція мала на оці иньшу ціль, друкуючи їх, та ми її не можемо доглубати ся.

Що редакція в загалі ліберальна, на се вказують такі статі, як „Двѣ науки“, де говорить ся про колізію між природничими науками і наукою релігії в наших школах, а яку взяв ся збивати аж професор теології в тутешнім університеті др. Т. Мишковський в статі „Двѣ науки — истина една“. Лібералізм — і ~~раціоналізм~~ москвофіли, се-ж до тепер найбільші дві супротивности, про які можна було подумати. Не диво отже, що така поява викликала метушню в москвофільськім таборі, а навіть обуренє, яке відбило ся й у пресі, хоч і не- дуже виразно. Та остаточно перенесли-б москвофіли й лібералізм, коли-б він не тикав двох найбільших їх болячок: критики власного їх табору і українства, з виразною тенденцією признати його раціональним із москвофільської точки погляду, а не лиш польською (жидівською, австрійською і ин.) інтригою. А сього ак раз допустив ся д. Сьвятицький. Розумієть ся, що за се треба йому було дати порядну научку; виточено отже найбільшу гармату москвофільську проти нього — визначено ексекутором покараня О. Моичаловського, найбільшого москвофільського політика, дипломата, ученого, публіциста, гумориста, бесідника і т. и. Як він вивязав ся зі своєї задачі, про се скажемо далі, а вперед вичислимо гріхи д. Сьвятицького, наслідком яких заслужив він собі вповні — на нашу думку — на назву, наведену в наголовку сеї статі.

Д. Сьвятицький здавна зачіпав своїх партизанів, хоч із легка, стоячи на дуже об'єктивнім становищі, не тикаючи всеї москвофільської гнилизни, лякаючи ся мабуть потрохи заверухи, що могла-б нараз зв'язати ся. Говорячи приміром про нове москвофільське

товариство „Общество русскихъ женщинъ“ із окремих його відділом „Кружокъ русскихъ дѣвушекъ“, заснованим мабуть не так дуже для якоїсь діяльности, як більше на перекір „українцямъ“, що ось то й ми маємо те що ви — він не завагався сказати таких правдивих слів на адресу давнішого „Общества русскихъ дамъ“, яке й далі зовсім непотрібно існує: „Если пригадаемъ собѣ апатичну неподвижність и идейну узкість круга дѣятельности зѣстарѣвшего „О—ва русскихъ дамъ“ (щось лучшого отъ „простыхъ русскихъ хлопковъ, мѣщанокъ и прочихъ женщинъ — не-дамъ“!), руководячогося застарѣлыми педагогичными и общественными условностями часѣвъ кѣнця польской Рѣчи-посполитон — мы не можемъ не порадоваться новому О-ву и его высокимъ, часу отвѣчающимъ, задачамъ и стремленьямъ.“¹⁾ (Чи не за скоро се похвала вперед?)

В тій самій статі, порівнюючи діяльність польського товариства студентського „Czytelnia Akademicka“ в діяльність „Академічної Громади“ та москвофільського „Друга“, він висловляє ся оттак про останнього, надію й будучу підпору наших москвофільів: „И такъ слова „Общество русскихъ студентовъ „Другъ“ во Львовѣ“ вызвали въ моей головѣ не рѣи мыслей и понятій, а одну страшну думу: „велике „ничего“ въ слыслѣ совмѣстного самообразования, самопознанья, подготовки къ будущей дѣятельности горожанъ-отцѣвъ, народныхъ тружениковъ“. Коли же сгадаю шумни рѣшення 1-го съѣзда русской молодѣжи (въ вереснѣ 1902) и мое скромне „lasciate ogni speranza“, такъ не могу не подумати о томъ студенческѣмъ Обществѣ мыслью поэта: „горазды на словахъ — слабы на дѣлѣ“ (ст. 220). Він не сумніваєть ся одначе, що „наша жива молодѣжь съ часомъ внесе бѣльше серьезной вдумчивости и высокого пониманья своихъ культурно-національныхъ задачъ въ наши анемичны, безсодержательни въ идейномъ взглядѣ и безжизнени въ культурно-національномъ отношенью студенчески Общества“ (ст. 219). Через те й звертаєть ся до своїхъ прихильників із такимъ зазивом: „Къ вамъ же друзья-студенты, желаючи потрудити ся и скорбящи со мною о культурно-національной смерти многихъ со-товарищей, заслонившихъ свѣтлу минувшѣсть колишнѣго „Друга“ темрявою апатіи, анеми, ложно понятыхъ условностей и фразы-

¹⁾ »Жив. М.« Ч. 15, ст. 216. Сей цитат може послужити такожъ взірцемъ української мови »Ж. М.«, бо вінъ вииймлений з додатку »Свѣтъ мысли«.

погремущи — зову: мертвыхъ предоставте хоронить мертвецамъ, вы же живы созидайте жизнь!“ (Ст. 220—221.)

На иньшій місці порушує д. Святицький справу письменної мови у москвофілів і висловляє ся так само ясно без усяких викрутів: „Рѣшеніе вопроса о распространеніи и употребленіи русскаго литературнаго языка въ „старорусской“ партіи является тѣмъ болѣе настоятельною потребностью, что искусственный и неестественный языкъ ея изданій съ монструальною „этимологіей“, прослывшій за границей подъ названіемъ „тарабарщины“, а дома „паламарщины“, не можетъ уже въ 20-омъ вѣкѣ продолжать свое жалкое существованіе и вѣчно свидѣтельствовать какъ о запоздалой охранительности его приверженцевъ (періодъ такойже „тарабарщины“ у болгаръ и сербовъ прошелъ еще въ началѣ 19 в.), такъ и объ отсутствіи элементарныхъ эстетико-языковыхъ понятій у его защитниковъ. Сегодня имѣется два способа рѣшенія вопроса: или чистый литературный, или же мѣстный народный языкъ. Tertium non datur.“ (Ж. М. Ч. 17, ст. 266—267.)

Можна собі уявити, як смакували москвофілам такі гостинці, особливо коли порівняти їх із тим, як москвофіли не люблять ніякої, найлекшої і найрозумнішої критики в своїм таборі. Вже старинні філософи говорили, що жите не сплетене з самих рож. Коли-б вони одначе жили тепер і читали правильно приміром „Галичанина“ або „Русское Слово“, то певно змінили-б сю свою гадку. Москвофільське жите пливе так гладко, рівно, просто, а при тім рвучко, без ніяких загат, закрутів, перешкод, що красної ідилі не могли-б собі змалювати навіть магометани в своїм раю з гурисами. Відбувають ся збори москвофілів — все одно які, чи політичні, чи иньші, то все вони численні, промови і реферати на них поважні, розумні, обдумані, учасники розентузіязмовані, всім бесідникам кличуть гримке „славно“, а ворогам „ганьба“; всі наради тактовні, високополітичні і все під проводом многозаслужених, загальнозвісних, люблених патріотів; усі концерти, представлення, забави спочивають у руках умілих виконавців, а публіка все очарована ними; москвофільські співаки хоч би дренчали як збиті горшки, співають красше від соловіїв, а музиканти грають чудово; веї балі гучні, забава весела йде до рана, публіці жаль розходити ся; політика москвофільська одиноко оправдана, непомильна і все вела-б до результатів, коли-б иньші партії тримали ся її; „издавія“ москвофільські всі „превосходны“, а особливо Об.—а

Качковського; „сочиненія“ їх письменників усе геніяльні (пор. Пан Коношій — Дідицького або Буй Туръ Всеволодъ, Знімчений Юрко, Гриць Мазниця, Онуфрій Грушкевич і ин. Наумовича, Половечка моленица Залозецького, драми Трембицького, Луцка, Клявдіі Алексович і ин., а вже про „Мир вам, братя“, то й говорити нема що!); словом усе, що роблять москвофіли, відбуваєть ся *summa cum laude*. Коли-б отже старинний філософ читав справозданя і рецензії москвофільські, а не порівнював їх із фактами, не лише змінив би свою думку, але не міг би надивувати ся іділічному життю москвофілів. Аж ось нараз з'являєть ся шершень і впускає в сю іділю жало раз по разу, в початку слабо, а чим дальше, тим болючійше.

По коротких натяках і докорах пише д. Святицький цілу статью п. н. „Итоги культурно-національної жизни Галицкой Руси въ 1903 г.“ (Ж. М. ч. 16—18), де опираючи ся на датах і фактах, веде паралелю між діяльністю Українців і москвофілів на літературнім та економічнім (по части й політичнім) полі і приходить до таких висновків, що ще не скінчивши статі мусить оправдувати ся перед тими читачами, які завважали „по двох перших статях, що вони — односторонні (бо містять свого роду похвалу українським товариствам за їх живу діяльність), або занадто песімістичні (бо подають самі темні сторони діяльності москвофільської партії“ (ч. 18, ст. 295), а по скінченю статі мусить подавати жерела, звідки брав цифри до неї, бо видно москвофіли не хотіли вірити, щоби він їх сам не вдумав (ч. 20, ст. 349). Із нашої точки погляду статья в оцінці фактів вірна (з виїском може дуже слабого уступу про політику), хоч жерела до неї не вповні використані. З неї й позволимо собі подати тут кілька цитатів у перекладі на нашу мову.

Порівнявши літературну діяльність „української і москвофільської партії“, автор приходить до такого висновка: „Духовий (літературний і науковий) рух Галицької Руси являєть ся головною власністю української партії, коли тимчасом москвофільська партія взяла в цьому лише дуже незначну участь. Се видно не лиш у малім числі її видань і робітників — письменників, але й в однородности їх змісту, коли навпаки твори і виданя численніших авторів Українців визначали ся доволі богатою різнородністю і в багатьох випадках бездоганною солідністю (виданя Наук. Тов. ім. Шевченка).“ „Заняття наукою і рівномірний поступ за розвитком

загальнолюдської думки — культури приневолює тих людей держати ся доволі об'єктивно, а в кождім випадку свободолюбно супроти ріжних думок, що одушевляють окремі групи їх партії. Звідти й походить можливість досить багатой ріжнородности змісту українських видань, а головне — критичний обмін думок. Про се в москвофільській партії не може бути й мови тому, що в ній, з дуже незначними виїтками, царює всесильно партійний догматизм і ідейний консерватизм, властивий усім старіючим організаціям і замкненим кружкам. Правда, обі струї видні і в відомих верствах української партії, але вони нині не в силі вже залляти і потопити просвітньо-поступового напрямку, що йде від людей науки і захопив широкі круги молодшого покоління“ (ч. 17, ст. 263). На иньшій місці автор знов говорить: „Причиною умового застою в москвофільській партії являєть ся всевладно розпаношений в ній вузкоглядний догматизм і властива „охранительность“, яка наказує инішим проводирям її повторяти помилки батьків і здавлювати в зародку кожду живу думку, а в кінці й спеціально москвофільська тактика придержувати ся двох політик, внутрішньої — фрази, і зверхньої — діла, що все стоять у негоді з собою“ (ст. 267).

Так само й по порівнанню економічної діяльности, автор признає висшість і першенство „українській партії“. Наслідком того приходиться він до такого висновка: „Тому що тепер майже $\frac{5}{6}$ капіталів Галицької Русі в руках української партії, природно буде сказати, що та партія може легше дійти до здійснення своїх партійно-культурних цілей, як москвофільська“ (ст. 298—299).

Такі критичні погляди на москвофілів, як я вже зазначив, мусіли їх розсердити. Але ще більше розсердили їх погляди д. Сьвятицького на українство, з яких я приведу тут лише два: про указ із 1876 р. і про справу засновання українського університета.

В статі „По новоду 250-лїтїя возоєднання лївобережної Украйны“ (ч. 16, ст. 248—251) д. Сьвятицький застановляє ся над сим випадком і підносить три найбільші кривди, зроблені Україні: 1) Знищенє запорозької Січи 1775 р. 2) Закріпощенє селян 1783 р.. 3) Указ із 1876 р. Про всі три кривди висловляє він свій погляд, та ми подамо тут лиш остатній, як найцікавіший для нас.

Він каже: „Лиш для заборони української літератури не можна знайти оправдєня, бо ні централістичні змаганя правительства, ні політично-сєчаратистичні тенденції деяких представителїв

української літератури не можуть бути признані достаточними причинами крайно некультурної заборони, що наложила важкі кайдани на саморідний розвій краю. Супроти того одначе, що тепер ся заборона майже не сповнима на практиці,¹⁾ не можна не висловити бажання, щоб російське правительство знесло її нарешті й формально і таким чином загладило хоча в части помилку і культурний гріх попередників“ (ст. 250).

Ні один москвофіл не висловляв ся ще так про указ із 1876 р., через те й заслугує сей вислов на спеціальну увагу.

Університетську справу порушив д. Сьвятицький перший раз також у статі: „Итоги культ. нац. живни Гал. Руси“ такими словами: „Університетське питанє поставлене провідниками партії на доволі реальний ґрунт, коли візьмемо на увагу, що на сю ціль є в них дім вартости 268 тисяч корон, 17 тисяч капіталу для підмог молодих українських учених, 8 професорів університета та цілий ряд молодих учених, що спеціалізують ся в різних галузях науки. Все те дозволяє українській партії думати про можливість скорого здійсненя їх гадки про самостійний український університет“ (ч. 17, ст. 266).

Хоча сі слова не двозначні, то все-ж сказані вони так, що причинити ся до них нема за що. Та догідна приключка до того знайшла ся на иньшій місці.

Як відомо, на весні відбув ся в Празі з'їзд славянських студентів, в яким не вьяли одначе участи Поляки й Українці, останні тому, що президія віча воловодила з ними довго та допустила до активної участи галицьких москвофілів, які поставили резолюції — прийняті вічем — із домаганєм заведеня в галицькім шкільництві викладів на російській мові замісь української. Проти сих резолюцій промовив один Поляк, що був на вічу в приватнім характері, а наслідком того счинила ся буча і віче розвязано. Такий інцидент був непрямий, особливо для славянофілів (recte славянських москвофілів) і розуміеть ся, для галицьких москвофілів. Д. Сьвятицький, що був також на вічу, описуючи його опісля в „Галичанинѣ“, заявив, що москвофіли повинні підпирати змаганя до заснованя українського університета тому, що тим самим вони

¹⁾ Автор помиляеть ся, бо доки указ не знесений, доги літературний розвій не може піти природною і сильною струєю, якою пішов би без нього.

посувають на перед також свої змагання до заснованя катедри російської мови й літератури, без якої український університет не міг би обійти ся, а надто причиняють ся загально до піднесеня просвіти у нас. „Благоговійное преклоненіє предъ культурой — каже він — заставило бы навѣрно какъ славянскихъ „руссофиловъ“, такъ и галицкихъ „москвофиловъ“ не только не протестовать противъ послѣдовательнаго и естественнаго требованія украинской молодежи получить малорусскій университетъ во Львовѣ, а на оборотъ, оно заставило бы однихъ и другихъ искренне поддерживать это требованіє, осуществленіє котораго только причинилось-бы къ культуризаціи Прикарпатской Руси, а тѣмъ самымъ и всей русской земли.“

Сього було за багато галицьким москвофілам і вони визначили свою Mädchen für Alles, Мончаловського, аби порядно зчесав д. Святицького. Мончаловський написав статю в „Галичанинѣ“, а опісля видав її ще й окремою відбиткою п. н. „Главныя основы русской народности“. Отся статя може й бути найліпшою мірою того, як приймають москвофіли навіть найрозумнішу думку, коли вона хоч трохи виходить поза їх вузький і ретроградний спосіб думаня.

Монч—ий вивязав ся зі своєї задачі так, що наперед відмовив права д. С—ому причисляти себе до москвофілів по оголошеню „єресий“, а далі виказав, що — ніякого українства нема і не може бути! Отсі аргументи нагадують нам відому суперечку між чоловіком і жінкою, що скінчила ся побідою жінки, бо вона й тонуци, кричала ще: А таки стрижено!

Монч—ий виказує наперед, що д. С—ий відрік ся вже москвофільства: „Я знав — каже він — що д-р І. Святицький ліберал і прихильник „вселюдської“ культури, але не припускав, щоб його поклони перед лібералізмом і „вселюдством“ дійшли до відреченя від національної і культурної єдності русского народа і до признаня „естественности“ домагань „української“ молодіжи, значить — природности українського сепаратизму. Я був далекий від такої думки тому, що др. І. Святицький уважає себе членом москвофільської партії, видає журнал „Ж. М.“ на російській мові, послугуєть ся нею в приватнім і публичнім житю і уложив навіть

для її розширення в Галицькій Русі „Руководство къ изученію русскаго литер. языка“ в двох частях¹⁾)

Я — каже він далі — навіть не полемізував би зі Святицьким, коли-б той не ширив своїх поглядів друком, а так мушу, бо його висше наведена думка може ще більше затемнити погляд на „русскую“ народність і український сепаратизм, що вже проясняєть ся, а головно може „смутить и сбить съ толку не одного изъ молодыхъ русскихъ галичанъ“, що ще не жили ся в розумінні головних основ „русской“ народности (ст. 5).

Отсі слова М—ого доказують дуже добре, звідки беруть ся в нас москвофіли. Доки не збаламутить ся молодіжи, доти вона не москвофільська; не можна отже такої гарної задачі ніколи вирікати ся.

Дальше доказує М—ий, що „думки д-ра І. Святицького суперечать різко його особистій діяльності і стремлінням, як редактора „Ж. М.“, видаваної на російській мові і як автора „Руководства“, уложеного для галицьких малоросів“ та що ширене сих думок ще щось гірше, як ересь: „Отреченіє отъ національнаго единства русскаго народа и признаніє самобытности „украинскаго“ народа, значить, съ русской національной точки зрѣнія ересь, хуже саддукейской съ религиозной точки зрѣнія“ (ст. 8).

По його думці діяльність д. Святицького противна також програмі москвофільської партії, буцім то ось чому. В 1902 р. ухвалили москвофіли на з'їзді, що з'їзд „вивав всіх діячів і членів москвофільської партії до всестороннього ширення у всіх верствах руського населеня Галичини — російської мови, російської науки і словесности, одиноко здібних забезпечити культурний розвиток і успіх руського народа в Австро-Угорщині“ (ст. 18). Тимчасом ширене думки д. Святицьким, „буцім український університет у Львові буде співділати культуривації Прикарпатської Русі являєть ся різко суперечним“ (ст. 19) із сею ухвалою, хоч правду сказавши, д. С—ий в дійсности розширив сам більше знаня російської мови в Галичині, як усі Мончаловські, Маркови і ин. разом, і хоч справа університету і ширене знаня російської мови дві ріжні річи, при чім, як уже сказано, український університет не стояв би сьому ширеню зовсім на заваді.

¹⁾ Мончаловській, Главныя основы рус. народности, Львів, 1904, ст. 4.

Вказавши так д. С—ому, що він не правовірний москвофіл, старається М—ий переконати його ще, що ніякого українського народу і ніякої української культури нема й не може бути. Наведемо відповідні слова в оригіналі: „Существуетъ ли, однако, „украинская“ культура? Для того, чтобы могла быть „украинская“ культура, необходимо существованіе „украинскаго“ народа. Но народа такого имени пока нѣтъ, по крайней мѣрѣ въ Галичинѣ. Есть только „украинская“ разновидность русскаго народа, подобно тому, какъ въ Галицкой Руси есть подольская, гуцульская и лемковская разновидности. Если же нѣтъ „украинскаго“ народа, то ясно, что не можетъ быть и „украинской“ культуры“ (ст. 6—7). А коли так, то „какое-же образование можетъ дать „украинскій“ университетъ, если нѣтъ „украинской“ культуры“? (ст. 8.)

Коли ми зупинилися вже довше при брошурі М—ого, то не завадить іще вказати на його глибоку ученість, хоч цвітків її вже й в наведених цитатів можна побачити досить. По його означенню „украинствовать“ значить: „Вирікати ся свої минушини, стидати ся приналежности до російського народа та назв „Русь“, „русскій“, вирікати ся „переказів історії“, а украинство, се „відступленє від вікової, всіми галузями руського народа і народнім генієм виробленої мови й культури“, се „недуга, що може підточити найспільніший національний організм“ і т. д. і т. д. (ст. 10). Боротьба українського народа з москвофільством, се ніщо инше, як „борьба культурная, а не партійная изъ-за преобладанія одной или другой партіи, только изъ-за преобладанія русскої культуры надъ возвращеніемъ къ первобытному состоянію народа. Лучшимъ доказательствомъ, что это борьба культурная, служитъ хотя-бы борьба изъ-за ортографіи и фонетики т. е. борьба грамотности съ безграмотностью“ (ст. 11). Як же він розуміє культуризацію Галичини Росією і що представляє собі під російською культурою, за якою так воює, видно найліпше з отсих слів: „Сто примірників „Нивы“ за один рік із додатком творів Українця М. Гоголя або Росіянина Ф. Достоевского далеко більше зроблять для культуризації Прикарпатської Руси, як катедра української мови й літератури в львівськیم університеті“ (ст. 13). Коли додамо до тих усіх витворів учености й мудрости М—ого ще цілу купу фраз без найменшого значіння (в роді часто уживаного „недѣлимая Русь“, хоч як відомо навіть у розуміню М—ого Русь ділено, а деякі її частини ніколи не на-

лежали і мабуть не будуть належати до „Руси“ М—ого, прим. Угорська Русь) та простих брехень (у роді повторюваного все: бути чи не бути, ось закавіка (ст. 9), без рівночасного вказання виданя й сторони, де такий вислов має бути, або часто повторюваної брехні, буцім то Українці ставлять ся ворожо до всього російського) — тоді будемо мати перед очима повну характеристику сеї москвофільської полеміки тай в загалі всіх галицьких москвофілів, що думають і роблять так само, як Мончаловський. З одного боку цілковита темнота, з другого позованє на високу культурність; із одного боку сервілізм — із другого позованє на свободолюбність і т. д.

А вже пайбільший сьміх збирає читача, коли бачить, як москвофільські „вчені“ хвалячись усім російським, як своїм (як мужик булкою, що Жид їв), не соромлять ся при кожній нагоді встроїти там і своїх „штирох новеньких“. Так приміром Мончаловський виписуючи з якоїсь російської газети характеристику „русской земли“ каже таке: „Русская Земля — это наши ученые, наши писатели, наши поэты, музыканты, живописцы, это Ломоносовъ, Державинъ, Пушкинъ, Лермонтовъ, Гоголь, Тургеневъ“ і т. д., а „изъ галицко-русскихъ Денисъ Зубрицкій, Наумовичъ, Вербицкій, Лавровскій, Устыяновичъ, Іеронимъ Анонимъ“ (ст. 15). Дивно, чому д. М—ий не назвав більше сих „великихъ галицко-русскихъ“, отже таких учених, як Мончаловського, Петрушевича, Свистуна, Дуду; таких малярів як Палиховського і Томасевича; таких музиків як Цьороха і дівичу Ясеницкую; таких письменників як Клявдію Алексович, Єр. Луцка, Л. Джулинського, М. Білоуса, І. Гушалеви́ча, Вергуна і ин.; таких публіцистів як Николаевича, Дамова, Полатика, ъ, в. о. ш.; таких дипломатів, як Добрянського, Дудикевича, Павецкого, Маркова і Заяця і ин. Всі ті імена, особливо при іменах Тургенева, Толстого, Чехова, Горького, Менделєва, Манасєйна, Трубецкого, Рєпіна і т. д. роблять незвичайно сильне вражєнє і вказують наглядно, що було би з галицьких Русинів, як би не благотворне посередництво галицьких „русскихъ“ між російською культурою і некультурним українством, яке й доси не хоче признати сього посередництва і боронить ся проти нього руками й ногами.

Всі ті виступи д. Святицького та полеміка з ним Мончаловського мають ширше значєнє, бо показують, що й між гал. москвофілами починаєть ся справді культурна еволюція, яка могла би ви-

кликати значні зміни в галицькім публичнім житю. Та навряд чи буде в сеї кузні рало. Подібний рух бачили ми вже на початку 90-их років минулого столітя і знаємо, що він скінчив ся цілковитим розгромом „садукеїв“, які ще до того стали більшими фарисеями опісля, як їх попередники. Боїмо ся, щоб і тепер д. Святицького не втягло в себе галицько-москвофільське болото.

Статї д. Святицького і Мончаловського спонукують нас іще порушити кілька справ принципіального значіня. Поперед усього питанє: в чім проявляєть ся та „русская“ культура між нашими москвофілами, які хвалять ся нею все і всюди?

Шукаючи за її слїдами, ми знайдемо їх хиба в одній мові, що виросла на славу „тарабарщину“, а більше ні в чім. Тай та мова ще не признак, який зіляв ся би цілковито з житєм москвофілів, бо як відомо, вони послугують ся нею лише в виданях та вузких приватних кружках без ширшого значіня, частенько латаючи її польщиною. Зрештою коли-б вони навіть переймили цілковито російську мову і вивчили її, то ще й тоді далеко їм буде до „русской“ культури, якої вони навіть не розуміють. Може бути Росія найкультурнійшою державою, а Росіяни найкультурнійшим народом, та все таки галицькі москвофіли не будуть ніколи такими, бо з хвилею, коли зачнуть культурнаувати ся, зачнуть так само спроневірювати ся теперішнім своїм „началамъ“, як се зробив д. Святицький. Ні хто-ж із правдивих культурних Росіян не буде плести таких небилиць, як М—ий. Стояти на службі реакційного російського уряду і його жаганячів, друкувати всякі нісенітницї про Росію, як се робить приміром „Галичанинъ“¹⁾ та инші москвофільські органи, а з другого боку плюгавити завсїди і всюди все українське тому, що воно українське, се не лише не культура, не любов „русской гражданственности и культуры“, але цілковита „червобытность“ і холопство.

¹⁾ Доволї читати його, від коли ведеть ся російсько-япанська війна, щоби про се переконати ся. Коли-б хто на підставі „Галичанина“ написав історію сеї війни, а в нотках подав усюди правдиві факти, не прикрашені його редактурами, то се буда би монументальна річ, яка й тішила би читача своїм представленням і смутила би доказом, як низько може чоловік упасти, коли стане в суперечности зі здоровим розумом, а навіть із собою самим.

Мончаловський каже: „Люди, горящі любовью кь русской землѣ, связываются во едино мыслью служить ей“ (ст. 13). Як наші москвофіли розуміють сю службу, се ми знаємо дуже добре. В Австрії вони льояльні австрійські патріоти, що не дадуть себе нікому випередити в поклонах перед наймарнійшими бюрократичними фігурами — в Росії вони найвірнійші слуги Победоносцева і компанії, що не можуть досить налаяти ся Австрії;¹⁾ на папері вони страшні вороги Поляків (сього треба їм для свідощтв на квіти), в дійности найвірнійші їх приятелі і слуги. Що-ж се значить? На просту мову перекладені сі ребуси означають ніщо инше, лиш — давінку монету. Докази любви до неї зложили й такі емігранти до Росії, як Головацький, Наумович, Понель, Дячан і ин. й такі російські агенти, як Добрянський (пор. процес Ольги Грабар), Купчанко (пор. „Діло“ після його смерти), Вергун (пор. його процес із „Ділом“ і „Русланом“) та ин. Ось які ідеї приневолюють наших людей служити „русской землѣ“, а не ті, про які трубить ся голосно на всі роги.

Друге принципіальне питанє: Хто починаєть ся більше до правдивого знаня Росії й її культури в Галичині, Українці, чи москвофіли? Хто порівняє все сказане попередно з українською пресою і всякими виданнями (при останніх досить згадати: Записки, Л. Н. Вістник та книжки Видавничої Спільки) та приглянеть ся нашому практичному житю, той не буде сумнівати ся, як має відповісти на се питанє, а тим самим заперечить також улюбленій фразі галицьких москвофілів буцім то про ненависть „украинцевъ кь русскимъ“, що служить також їх улюбленим коником, на якім їздять безсоромно. Українські бібліотеки можуть на се дати також дуже добру відповідь.

Що до університетської справи, то становище москвофілів, указане д. Сьвятицьким, було-б із погляду москвофіла-нефарисея єдино раціональне. Певне, що на українськїм університеті була-б катедра російської мови й літератури, а на польськїм не буде. Та се москвофільським агентам як раз на руку, бо через ухвалюване революцій за засноваєм катедри рос. мови на польськїм університеті убють вони не одного, але аж кілька воробців: 1) викажуть

¹⁾ Пор. бесіду Мончаловського в Гал. рос. добр. товаристві, виголошену 29 падолиста 1903 р. (Л. Н. Вістник, 1904, кн. I, 2, ст. 54), про яку ще ми поговоримо на иньшій місці, бо вона вийшла друком.

ся перед ким треба, що служать вірно „русской землі“, бо ставлять ось які домаганя; 2) покажуть ся ще раз rozządnyмі перед Поляками, бо вимагають одної катедри на університеті (так само як науки російської мови в польських гімназіях), а не цілого університету як Українці (та окремих гімназій); 3) здержують своїми жаданями всякий культурний розвиток, навіть у російським напрямі, а се їм на руку, бо вони лише доти можуть у каламутній воді ловити рибу, доки не розширить ся правдива культура (звідки вона не йшла би), інакше стратять усякий ґрунт під ногами. Вони ставлять умисно бажаня, які не будуть сповнені, бо знають, що ні Мончаловські, ні Маркови, ні Луцики, ні Білоуси не обійшли би ні катедр в університетах (Львів, Чернівці, Відень), ні в гімназіях; а в такім разі ліпше тримати ся засади: „нехай не буде ні їй, ні мені“ — ніж дочекати ся, щоби, приміром, на ті катедри спроваджено з Росії правдивих Росіян, які пізнавши тут відносини, могли-б завдати своїм поступуванем галицькому москвофільству смертельну рану.

Володимир Гнатюк.

Азіятські люди.

Під таким заголовком одержали ми в листі з Харбина в Манджурії писанечко одного Українця, як видно зі змісту, простого і мало письменного чоловіка, який на основі свого кільколітнього побуту в Манджурії і особистої знайомости з Японцями дав їх характеристику. Не можна сказати, щоб ся характеристика визначала ся шириною погляду та влучністю у всіх деталях. Наш земляк очевидно не був на самих японських островах і не бачив побуту Японців у їх рідному краю, а малює тільки тих купців, робітників та поселенців, яких йому доводило ся бачити в Манджурії. Декуди на його малюнок, як нам здасть ся, падають навіть тіні навіяні теперішньою війною і тою ворожнечою проти Японців, яку ширять російські офіціальні круги. Та про те характеристика нашого Українця не позбавлена й деякої вартости — все-ж таки се спостереження живого чоловіка, зібрані не на швидку руку, а протягом кількох літ, і не нахапані з книжок, а навіяні живими зносинами з живими людьми. От тим то ми й друкуємо їх, маючи на увазі й те, що наше письменство надзвичайно вбоге на такі пам'ятки. Наші люди тисячами волочать ся по світі, служать чужим богам і густо часто й мруть за них, а про те ніхто не збереть ся подати рідній Україні бодай ту частину зі свого надбання на тій службі, якої не можуть передати нікому і яка звичайно йде з ними до гробу — свої вражіння, спостереження та спомини, що колись, при щасливійших наших обставинах могли би бути цінним капіталом, збереженням дідів на вжиток унукам, дороговказами для пізнійших подорожників, та й тепер збогачували-б душу й уяву нашої суспільности образами та поняттями, яких не так легко набрать

з писань чужих людей, що під иньшим кутом і иньшими очима дивилися на ті самі річи. Нехай же отсе скромне писанє невідомого „сина України“ буде першим у ряді споминів, які подарують нашому письменству ті Українці, що їх доля загнала тепер тисячами на далекий схід і яким щиро бажаємо скорого і щасливого повороту. *Ред.*

Тому що наша родина тепер веде війну в далекім краї (на схід сонця) в Азіятами-Японцями, то мені здасться, що не вадити-ме нікому, як я напишу невеличку хартійку до своїх земляків Українців і познайомлю їх з тими людьми, про яких вони мало й чули, а не то щоб і знали їх.

Японське царство знаходиться дуже далеко від нас (від України особливо), більше десяти тисяч верст буде од Києва до його. Пряма дорога до Японії від нас на пів ободу земного (так мені здавалося, як я їхав з Полтави через Сибір на Китайський Клин або в Уссурійський Край). З нашої землі до Японії найближча дорога з острова Сахалина, куди зсилають великих проступників; од того острова до острова „Іезо“, буде, як мені здасться, не більше, як верстов сорок п'ять; з Владивостока вже як їхати туди-ж таки, то буде верстов сім сот з гаком.

Находиться Японія не на материкові, а на островах. У всьому японському царстві таких островів буде більше тисячі, та з їх тільки штук шість і єсть величеньких, а то все дрібязок; єсть, для привіру, такі, що менше гарного хутора; і всі вони, як подивиться зразу, розкидані по окіяні без усякого ладу, а як придивиться пильніше, то здасться, що з води вирнула здоровенька гадюка, і хвіст її простягся на схід сонця (як що в планах написано по правді). Сама найширша частина одного з японських островів — верстов чотириста, а як же начать мірять довжину вигона, на яким помістились усі острови Японії, не викидаючи й води, то буде більше шести тисяч верстов по прямій дорозі (знов таки-ж я вірю планам).

Як живуть Японці у себе дома, — чи багато, чи бідно — я не знаю, а що і в їх єсть пани й мужики, що в їх більше мошенників, чим чесних людей і що, в загалі, весь їх парод безпардонний,¹⁾ то се правда.

¹⁾ Значіне сеї загальної характеристики для нас неясне, та як усі такі загальні характеристики, й вона очевидно невірна. *Ред.*

Японський народ росту не високого, багацько дрібніший од наших людей. Лице в його ні чорне, ні біле, ні червоне, а так неначе вимазане поганою крейдою з крохмалем, та ще в додатку по мазці неначе вдарено праником; бороди в мужчин я не бачив, мабуть вони або голять, або вона в їх і зовсім не росте, а вуси хоть і єсть, то тоже невеличкі і ростуть у них, і чорні-чорні як сажа. На голові волося тож чорне, і шоретке як щетина. Чоловіки, старі й молоді стрижуться на манір нашої „польки“, а жінки зачісують свої коси так якось химерно, що на голові неначе ворона крила розпустила, хоча вони, положим, зачісуються і на всякі маніри. Уши у всього японського народа малесенькі і так і попримлюскали до голови; очи як у мужчин так і жінок приятні і так і пронизують, як удивити ся, тільки не красиві в їх віі; а через віщо не красиві? через те, що в їх, здається, око не вставлено прямо, а немов розрізано тай підохнуто одним боком, тим, що до носа, от через те й очи виходять косими.

Деякі чоловіки носять одержу таку як і Німці, або у нас городяни (піджак, фабричний бриль, чоботи і штиблети); тільки, правда, одержу сю носять ось які люди: міністри, генерали, купці багаті, і котрі побували за границею: в Росії, Америці, Англії, Франції і так далі, і котрі називають ся по європейському „образовані“; більше-ж Японці носять свою японську одержу.

Верхня й спідня одержа пошита на манір балахова, і як у мужчин, так і в жінок коло рукавів попримовано щось таке як торбинки, і в їх уся одержа шить ся без комірів. На ногах замість чобіт носять дерев'яні підшви, а щоб вони не спадали з ніг, то на їх (на тих підшвах) з переду поприв'язувані маленькі мотузочки; ті мотузочки-петельки закладають ся між пальці і таким способом вони й держать той чобіт на нові. Чобіт той зроблений таким способом: і називається по руському „сандалія“; скоро в йому йти не можна, бо зараз спотикнеш ся і впадеш...

Жінки ще менші ростом чим чоловіки, а лице й волося в їх таке-ж саме як і в чоловіків; коси в їх ростуть дуже великі, і вони не заплітають їх так як у нас, а зачісують так як я ранше казав.

Одежі на Японках я не бачив такої як у нас або в других людей Європи. Для приміру сказати, довгий халат без коміра, як я й поперед казав, і там, де з переду коло шиї треба-б рюквік

або яких небудь застібок, то в їх і місце те поодрізуване клинцями. Той же халат разом править і за керсетку, і за спідницю, і за свитку, і коло його, як уже вам звісно, нема гапликів, а його Японка як вдягне, то непременно й підперізує, багата шовковим поясом, а бідна або мужичка якою будь ганчіркою, і всяка Японка, як вона вдягнена і підперезана, то виходить так як облизана, або вірніше, як у мішку зашита; кожна Японка як зовсім одягнеться, то ще на щось із заду, нижче пояса, підв'язує невеличку подушечку, з лікоть довжиною і з пів ліктя шириною; замість чобіт і у їх поголовно „сандалі“.

Тепер ви й подумайте, чи красива Японка в своєму японському уборі.

Обличчя у всіх Японців якесь хмурне; усмішки ніколи не побачиш; здається, немов вони весь свій вік на когось сердяться. Цілі тисячі їх мені доводилось бачити за послідні чотири роки (1900—1903 р.) живучи в Китайщині, і всі вони однакові. Положим, між собою як балакають, то буцїм то й веселі, всюди й сьміються. Котрі вміють балакати по нашому, то кождий тільки про те й балакає, що йому треба, так, для приміру, як що купує, або продає, або пайма, або просить; любить розпитувати, як хто живе у себе дома, і які в кого порядки і так далі; за себе-ж і за своїх людей і за порядки, які в їх там у Японії, ні один ні на макове зерно нічого не скаже, і як спитай його про що будь, то він буцїм то того й не чує і старається перебити і забалакати про щось иньше. Як же йому треба чого навчить ся, особливо грамоти по нашому, то він не стане ні перед якою тратою, тоді буває ласкавий, дає гроші, купує подарунки, годує й напуває, і таким прикинуть ся рідним, ніби то брат. Память у їх на щот грамоти страшно велика. Учити ся довго не люблять, особливо у наших, місяців три-чотири і годі.

Сама любима харч у їх — риж, солоня риба і всяка зелень; мяса-ж я ніколи не бачив, щоб їли. Обідають так, як і Китайці, без ложок, а паличками, а палички ті, що служать їм замість ложок, завгрубши з колодочку гусячого пера, довжиною більше четверти, деревляні. Мисок або тарілок, так як у нас, нема і в заводі, замість миски в їх у кождого єсть невеличка кам'яна чашечка, і він її всю годину, поки пообідає, од рота і не одводить. Азбуки в їх також нема як у нас, або в Німців, а китайська; читають зверху в низ, а з стрічки на другу переходять з ліва на право. Сплять

на голій рогожці, а під голову замість подушки кладуть обрубок дерева. В їхньому царстві три головні віри: перва якогось пророка Будди, друга китайського пророка Конфуція, третя якогось пророка Шінта, і всім трьом вірам вони вірують тільки на словах, а на правду ні. Інший Японець поки проживе в світі 30 років, то в кожній вірі побуде, як його охота візьме; закон за вірою в їх не доглядаєть ся й не карає. В їх нема ні неділі, ні празників, нічого, і взагалі вони ніколи не празникують.

Самі про себе думають і навіть кажуть, що од їх нема й у всьому світі розумнійших, і здоровійших, і хвабрійших людей, а що горді та завидющі, так нема й міри. Брехать і вихвалять ся вони, правда, перві майстри у всьому світі. Роблять не лїнуючись і то багато і швидко, ходять чисто і в хатах і в дворах держать также чисто. Стнда ні в чоловіків, ні в жінок нема. До гроший жадні гірше ніж Жиди. На сьому й кінчу.

Харбин д. 6 липня, 1904 року.

Син України.

Новини нашої літератури.

На вічну пам'ять Котляревському. Літературний Збірник (Видавництво „Викз“). У Києві 1904. Стор. 510+XII. З 19 рисунками.

Отся книжка — замітна поява в наших письменстві, замітна і своїм текстом і рисунками і тому вважаємо потрібним подати тут хоч поверховий огляд її змісту, лишаючи собі на пізніше детальне обговорене поодиноких поміщених у ній творів.

На текст збірника вложило ся 38 письменників, Українців і Галичан; остатніх зрештою не багато: Бордуляк, Кобринська, Маковей, Мартович, Стефаник і Франко. Подано дещо з помертної спадщини письменників уже покійних: Кониського, Грабовського, Доорохольського. Стрічаємо два імена доси невідомі в літературі: П. Радного і Павла Смутка — решта все письменники більше менше відомі, старшого й молодшого покоління. Із старших маємо тут Ганну Барвінок, Михайла Комарова, Данила Мордовця, Панаса Мирного та Івана Тобилевича; коли додати до них пок. Кониського, то можна сказати, що вони коли й не падають тон у книзі, то все таки брелять у ній ще сильною і голосною струною, займаючи більше як третину всього місця (182 на 510 стор.) своїми творами. І не лише що до об'єму визначають ся ті старі наші ветерани в книзі; вони не вважаючи на численну громаду молодших наступників вирізняють ся серед них і своїм ростом, дужістю таланту, серйозністю та сьвіжістю тем та сьмілістю виконання. Особливо треба се сказати про драму Ів. Тобилевича „Гандзя“, що являєть ся новою перлиною в багатому та коштовному намисті, яке подарував нашій літературі сей талановитий та невтомний письменник. Найбільшу несподіванку зробив одначе на-

шому письменству Панас Мирний, що з першорядного прозаїста перескочив із молодечею вервою на поле віршової мови і дав нам прегарний переклад „Деяких пісень про Гайявату“ американського поета Генрі Лонгфелльо. „Гайявата“, се як відомо сьміла проба освіченого чоловіка — створити національну епопею червопошкірих Індіан на основі їх вірувань та устних традицій. Вона подекуди і тоном і змістом нагадує фінську Калевалу, хоча все таки далеко більше має на собі печать індивідуальної творчости великого поета Лонгфелльо. Присвоєне нашій літературі сеї поеми, тай ще до того майстерським пером Мирного, треба вважати значним здобутком, і побажати лише, щоб шановний автор не обмежився „деякими піснями“, а дав нам як найшвидше переклад усеї поеми.

І малесенький нарис Д. Мордовця „Луна в новій Україні“ витаємо радісно як одну з проб — розширити обрій нашого літературного терену. В оповіданю селянки-Українки автор малює тут епізод із українського переселенського руху над Амур і жить Українців у тих далеких сторонах. Звичайний спосіб оповідання д. Мордовця, більше ліричний ніж епічний, не дає ярих, плястичних образів, але за те лишає в душі декілька тонів, що довго і глибоко торкають чуте і малюють невивагаслу любов Українців до рідного краю та тугу за ним і на нових оселях.

Дуже гарний причинок до вшанованя памяти Котляревського дав М. Комаг, містячи в книзі „Бібліографічний покажчик видань Котляревського творів та писань про його“ (стор. 467—494). Тут подано подобизану титулової картки першого виданя Енеїди з 1798 року, далі в хронологічному порядку опис видань творів Котляревського (усіх н-рів 70, одначе новішму галицько-руську бібліографію від р. 1860 лишено майже зовсім на боці, отже крім „Рускої бібліотеки“ Онискевича не зазначено ані одного передрука творів Котляревського, що були по читанках та взагалі в шкільних підручниках, у збірниках пісень і т. и.); у другім відділі маємо 186 нумерів писань, „що про Котляревського і його твори писано“; до сих двох відділів додано „алфавитний покажчик авторів, що про Котляревського писали та видавців, що його твори видавали“. В доповненє сеї праці подав Сергій Єфремов бібліографічний покажчик писань про Котляревського та сьвяткованє його памяти в Полтаві в 1903 р., бо покажчик д. Комарова кінчить ся 1902 роком. Отсі два покажчики, се заразом і рудімент наукової частки

збірника; цікаво, що коротенькі передмови обох бібліографів цензура пропустила в українській мові.

З письменників, що виступили на літературне поле в 80-их роках, маємо в збірнику лише четверо — Бобенка, Грінченка, Лесю Українку і Самійленка. Всі четверо дали лише по кілька віршів; деякі з них дуже гарні, як відоме нашим читачам Самійленкове *Te Deum*, або Лесі Українки „Бранець“, та все таки треба сказати, що ця генерація заступлена в збірнику зовсім слабо. Чи се випадок, чи справді письменники тої генерації вже пережили ся, вичерпали ся?

Серед покоління 90-их років на полі віршованої поезії визначають ся П. Грабовський (з його поетичної спадщини подано тут прегарний переспів славної „Пісні про сорочку“ Томаса Гуда та ще одну дрібну поезійку), та Микола Чернявський, що дав 9 оригінальних поезій, в тім числі гідні уваги три поезії сполучені спільним титулом „Під короговою слави“, як довідуємо ся з підтитулу — частина більшого циклю „Поминок“, в яким автор, коли судити по змістови поданих тут частин, бажає дати поетичну галерію малюнків із нашої бувальщини, починаючи роком 1648. Намір гарний, та прочитавши ті три частини, що надруковані в Збірнику, хочеть ся остерегти автора перед шабльоновістю в розуміню історичних подій та трактуваню малюнка. Так сьогодні таких тем трактувати не можна.

З інших поетів 90-их років А. Крижський дав низку віршів під спільним наголовком „Поете, ховайсь од людського ока“ — вірші нав'язні по часті орієнтальними вражіннями, повні звичайної у сього поета живости вражінь та ясности. Микола Вороний дав звісний нашим читачам вірш „На сьвято відкрита пам'ятника П. Котляревському“, без сумніву найкращу поетичну квітку, зроджену вражіннями тої великої хвилі, та віршу „Паралелі“, більше дотепну ніж поетичну. Гарний прицинок дав також Сергій Павлик, помістивши тут переспів одної з кращих пес Уейського „Агар в пустині“ і ще дві оригінальні поезії.

Між прозаїстами 90-их років на першому пляні стоїть М. Коцюбинський. Він дав для Збірника лиш невеличкий етюд, психологічну студію „Цвіт яблуні“. Але й сей етюд виявляє руку великого майстра і незвичайно тонку обсервацію дуже зложеного психологічного процесу — вражіння письменника, у якого вирає

одинокую улюблену дитину і якою фантазія при тім, насупереч його волі, потує і складає всі деталі — як матеріал для будучого твору.

Другий визначний прозаїст тої доби, д. В. Левенко дав частину свого ширшого оповідання „Абдуль Азіс“, що було в цілості надруковане в ЛНВ; тут у збірнику поміщено лише пам'ятний усякому, хто читав сей твір, опис проїздки Абдуль-Азіса по південнім Криму, спеціально по руїнах Бахчисараю та „міста мертвих“.

М. Чернявський крім віршів дав також два прозові оповідання „Смерть Зораба“ і „Кінець гри“. Особливо се друге оповіданє, живцем вихоплене з сучасного життя російської інтелігенції по провінції, робить велике вражінє і нагадує своїм безутішним настроєм та скупим на слова, а про те плястичним малюнком по троха техніку Чехова.

Вячеслав Потапенко, звівши більше в Галичині ніж на Україні автор немногих але прегарних оповідань, дав у збірнику „Різдваєне оповіданє“ пз. Ірод, де описано душевні муки й смерть сільського скупаря та глитая. Малюнок, на жаль, сильно переборщений і через се ненатуральний і не робить того вражіння, як давніші твори сього автора. Цікаве собі з многих поглядів оповіданєчко Грицька Григоренка „Щастя“. Сей автор добре відомий читачам ЛНВ своєю манєрою складати малюнки, що так скажу, мозайковою роботою, з безлічи малесеньких деталів. І хоча всі ті деталі обсервовані та передані дуже вірно й живо, то все таки картина з них якось не виходить, у загальній композиції поодиноких фігур тай цілих оповідань скрізь видно якусь недоладність, брак поетичної синтези. І нове оповіданє не виявляє поступу автора. Деталів вірно схоплених із життя маса, мова гарна і богата, а все таки образ життя (змальовано „щастє“ на прочуд лїнївої сїм'ї) якийсь невизначний, замазаний, характеристика фігур невикінчена і неплястична.

Дуже інтересна та часть Збірника, що дає твори письменників наймолодшої генерації, тих, що виступили на літературну арену по р. 1898. Вони ще не досить зазначили свою фізіономію, та все таки для критика вже видна та нова скиба, яку вони починають прокладати в нашому письменстві. Найвизначнійший талант серед тих нових письменників без сумніву Вол. Винниченко, який у Збірнику дав гарне оповіданє „Заручини“, яркий та глибоко драматичний малюнок із сучасного студентського життя. Дуже гарне

оповідане дав також Сергій Єфремов, маляючи вплив великоміського життя та сільське, а властиво розклад сільської патріархальної сім'ї та її традицій під впливом великого міста. Д. Яновська дала гумористичне оповідане „Зарік Горпини“, в яким неначе продовжуючи традицію Ів. Левицького-Нечуя малює сільську богомільницю Горпину, що за фарисейською побожністю скриває зовсім низькі нахлони — лінивість, сварливість та повний егоїзм. Модест Левицький дав два невеличкі „оповідання лікаря“ — власне оповідання про побут Жидів пролетаріїв на правобережній Україні, малюнки страшної нужди і розпучливої та нерав героїської боротьби за життя серед тих людей. Не менше зворушливу картину лudoвoї школи та бiдування вчительки дає й Лисак Тaмaрeнкo в своїх нарисах „Коло освіти“. Ту саму тему повніше і більше заокруглено обробив П. Радний у своїм гарнім нарисі „За день“. П. Радний, се імя що попадаєть ся перший раз у нашій літературі, і судячи з сеї першої проби, на автора можна покладати гарні надії. Менше виразно зарисовуєть ся другий „первачок“ — Павло Смуток, (коли оба сї імена не псевдоніми одного й того самого письменника). Його нарис „Не по людськи“ так само як і оповідане д. Яновської зачіпає дуже важну тему в народньому житю — фермент релігійної думки та змаганє до уладженя житя на якихось висших основах, але обробленє д. Смутка якесь неглибоке, фігура виведеного ним „богомольця“ занадто ескізна та невиразна. Так само непогубленє і артистично не перетопленє оповіданє Ол. Білоусенка „Сільський сатирик“, що виглядає майже як дійсні записки бєвталанного сільського сатирика, якого окруженє погрозами та побоями змушує закопати свій талант, не вмiючи направити його на таку стежку, де-б він міг стати ся корисним громаді.

Із поетів сеї найновiйшої гeнepaцiї, на скiльки вони репрезентовані в збiрнику, найкращою формою і найбільшою iнтензивністю чутя визначаєть ся Галина Комарова, що дала пять вiршiв і двi поезii в прозi. Д. Сергiй Волох дав пять перекладiв iз роспiйських поетiв, а д. Максим Славинський двi оригiнальнi поезii і одну перерiбку з Ніцше. Дав ще одну вiршову перерiбку Вас. Доманицький і надто поміщено двi (вiдомi вже Галичанам) поезii передчасно помершого Осипа Доброхольського.

Отсе й увесь лiтературний змiст збiрника. Як бачимо, він не лише богатий і в переважній частинi цiнний, але зложений умiло і дає, можна сказати, в поперечному перекроку образ нашого пiсь-

менства в теперішню хвилю. Говорячи про літературну часть збірника не слід забувати й артистичної. Книга крім малюнка на обложці виконаного арт. Фотієм Красицьким (на тему з „Наталки“: Віють вітри, віють буйні) містить портрет Котляревського, рисований арт. Ом. Сластьоном, далі 11 рисунків-ілюстрацій до Енеїди В. Корнієнка, подобиши трьох релефів Позена, уміщених на педесталі пам'ятника Котляревського в Полтаві, рисунок Т. Шевченка — дім Котляревського в Полтаві, і репродукції фотографій: могила Котляревського на Кобеляцькому кладовищі в Полтаві і пам'ятник Котляревського в Полтаві. Головна артистична річє de resistance книга, се очевидно рисунки д. Корнієнка. Вони виконані дуже старанно і репродуковані розкішно. В авторі видно гарний артистичний талант і почутє міри. Він не дав карикатур, але ілюструє Енеїду анальоґічною манєрою, якої тримав ся Котляревський перелицьовуючи її, тоб то подає малюнки з українського побуту, підкрашені по троха в стилу Рєпінових Запорожців. Се дорога певно вірна, та все таки ілюстраторови слід би було троха ліпше вчитати ся в Енеїду і вдумати ся в її концепцію, то й не був би робив таких помилок, як малюючи Запорожців зі щитами, яких вони ніколи не носили, або малюючи Дідону простою сільською молодичею, хоча в тексті виразно вона змальована як пані, певно, в стилу XVIII віку. Деякі рисунки, як стріча Троянців з Дідоною, виявляють гарний талант автора до компонованя многофігурних малюнків, хоч і тут дивоглядно виглядає дівчина, що за Дідоною (в строю української молодиці) держить орієнтальний вахляр зі струсового піря. Найкращим видав ся мені Бол, що стоячи на ганку дає діспозицію своїм вітрам — чудовий тут Борей з суковатою палицею, в личаках, у сорочці на випуск і з пляшкою в кишені — чистісінький кацап-лісун.

Ів. Франко.

Болючі питання.

Бажаючи під отсим наголовком подати ряд чи то оригінальних чи перекладаних інформаційних статей про важні питання сучасного громадського життя, починаємо той ряд перекладом гарної статі італійського вченого і політика, Паскаля Віллярі¹⁾ про ірредентизм. Статя Віллярі принципіально зовсім вірна, хоч фактично, напр. що до оцінки, чи десь у адріятицькому Приморю діє ся кривда Італійцям, чи Славянам, можуть його інформації декуди бути хибними. Що в принципі його правда, що „ірредентизм“ викликає ся не Італією, але Австрією, се відчуваємо найліпше ми, у яких анальоґічна урядова політика викликає анальоґічні змагання.

Редакція.

I. Ирредентизм.

Мабуть не буде се невідповідним сказати в сю пору щире слово про суть ірредентизму. Се може послужити до усунення деяких непорозумінь, які нікому не приносять користи. А хоч політика не все послугуєть ся правдою і щирістю, то все-ж таки певна річ, що тільки докладне знанє фактів творить для неї солідну основу.

Думка, яку Німці та Австрійці виробили собі про ірредентизм, така: Італія дуже незадоволена границями, визначеними сьому

¹⁾ Віллярі, професор історії на університеті у Фльоренції, вважаєть ся найвизначнішим істориком Італії. Як член сенату бере участь у політичнім житю. В кабінеті Рудінія був міністром просвіти. Отсю статю беремо з „Neue freie Presse“ з д. 15 с. м. *Ред.*

королівству. Вона хотіла би мати також Тридент, Трієст, Істрію та Дальматію. Італія, яка ніколи не понехала давньої ненависти супроти Австрії, робить усе можливе, аби серед італійського населення цїсарства роздувати незадоволенє, а робить се в надїї, що колись прилучить до себе італійську область Австрії. І так Італія, приступивши до тридержавного союзу, піддержує в Австрії вічне недовіре і змушує Австрію до обережности. Доказом усього того, говорять, служить також те, що про ірредентизм говорять ся тільки з огляду на італійські провінції Австрії, але ніколи не підносять ся kwestії ірредентизму з огляду на Корсику, Мальту, Ніццу, вітчину Гарібальді, і Сабавдію, колиску італійської днастії. Чи се також не італійські області під чужим панованєм? Чи тільки в Австрії є шматок Італії під чужим панованєм?

Основна помилка в сій цілій справі та, що думаєть ся, буцим то ірредентизм ширить ся з Італії до італійських провінцій Австрії, коли на правду дієть ся зовсїм навпаки. Подорожний, що їде з Міляна до Палерма, чує дуже рідко про ірредентизм. За те в Трієсті, Триденті та Істрії не чути майже ні про що инше. В сій справі не повинна вводити в блуд навіть мова, якою від часу до часу говорять наші, арештою так умірковані газети. Коли який італійський соціяліст прибуде до Трієсту і там промовляти-ме в користь Словінців, то в Італії зараз піднесуть ся голоси проти людей „без вітчизни“ і видають ся скаженими ірредентистами ті, які ними зовсїм не є. Коли в Італії хочуть піднести конечність зміцненя армії, то вказують на австрійську небезпеку, неначе-б Австрія була вже в поході проти нас. Одначе я можу навести такий факт. Коли мене вибрали головою товариства Данте Алїгері¹⁾, мусїв я почути з рїжних сторін: „Уважай, щоб не робити ірредентизму. Коли даси краєви се запевненє, то й ми приступимо до товариства.“ Я вложив публично, і то не один раз, на конгресах товариства ту заяву, і число членів дуже швидко подвоїло ся. І доки я був головою, воно все очевидячки зростало. Хто загляне до офіційальних протоколів товариства, мати-ме на се певні докази. Се друквані документи, доступні для цілого сьвіта.

¹⁾ Отсе товариство, розширене по цілій Італії і поза її границями, має метою розвивати, удержувати і ширити по сьвіті італійську мову. *Ред.*

„Але чому в інших краях не викликаєте ірредентизму?“ Або ліпше треба-б запитати: Чому в інших краях нема ірредентизму? Коли-б який Італієць прибув до тессінського кантона в Швейцарії і там почав говорити про італіянїзм, то йому зараз відповіли-б: „Не робіть собі жадних ілюзій, нам добре у Швейцарії і ми не маємо наміру лучити ся з Італією. Ми правимо собою зовсім як хочемо, маємо всяку автономію, всяку свободу, якої лиш бажаємо; уживане нашої мови нам запоручене і ми вчимо ся її ві всіх наших школах; правительство поводить ся з нами по справедливости й економії; не тиснуть нас податки, — на що-ж мали-б ми бажати зміни?“

Як можна-б отже в такому краю говорити про ірредентизм?

Треба радше звернути ся зі своїми дослідями туди, де повстає ірредентизм. Се одинокий спосіб поясненя правдивої причини сього явища.

Деякі австрійські та німецькі письменники уживають довгих історичних виводів, аби доказати, що Трентіно ніколи не належало до Італії, що воно німецьке, що все належало до цісарства і т. д. Але по що всіх тих виводів? Коли все те, що вони говорять, прийняти за правду, то тим більше насуваєть ся питанє: Чому той край, не італійський з роду, що все належав до цісарства, так уперто хоче від нього відділити ся, аби злучити ся з Італією? Се потребує поясненя.

Нинішня Австрія, се вже не Австрія в 1848 р. Порівнанє між тодішнім і теперішнім станом було-б неможливе. А все таки Австрія де в чім не зрєкла ся своїх давніх систем, які також усе викликають ті самі наслідки. Часом се зовсім не вина віденського центрального правительства, а його урядників. Минувшої зими запрошено одного з наших професорів виголосити в Реці (Fiume) та Трієсті по одному літературному відчитови. В Реці сказав до нього губернатор: „Говоріть собі свобідно; говоріть, що хочете. Ми надїємо ся, що ви не надукисте нашої гостинности.“ Відчит у Реці прийнято прихильно і все відбуло ся так, як коли-б се було у Фльоренції або в Римі. За те в Трієсті хотіли найперше прочитати відчит, якого професор зовсім не написав. Потім питали про предмет, жадали витягу. Задавали цілу купу питань, повстали незлічені труднощі. Наслідок був такий, що відчит, заки ще був виголошений, став уже політичною квестією і наробив багато галасу. Невинний прощальний сонет професора не міг бути надрукований

жадній газеті і його надруковано окремо в багатьох тисячаху примірників, які розширювано скрізь.

Часами знов повстає зло наслідком неуникненого конфлікту між ріжними націями цїсарства. Італійці, що все лишають ся в меньшости, падутъ при тїм усе жертвою.

Італійцям при їх малочисельности не тільки не дають тої автономії, якої вони жадають і на яку на підставі австрійської конституції навіть мають право, але адмініструють ними, злучуючи їх із більшістю Німців або Славян, яких інтереси, очевидно з шкодою для інтересів Італійців, беруть верх.

Се перше жерело незадоволення. Але ще більше зло пливе з язикового питання, якого ваги ніхто не може зрозуміти, хто не дослїджував його з близька. Коли бачить ся, як в деяких італійських місцевостях Трентина, де живе що найбільше кілька німецьких урядників, повстає німецька захоронка для дїтий або німецька елементарна школа, в якій італійська мова зовсім заборонена, то зрозуміть ся, що ірредентизм прокидаєть ся навіть там, де його ніколи не було. А чи можна придивляти ся байдужно, як у Трієсті, Істрії, Далматії повстають славянські або німецькі школи серед населеня, яке зовсім або хоч у більшости італійське? Заплативши податок, за який удержують ся ті школи, треба платити на ново і поносити величезні жертви, аби оплатити кошти науки в італійській мові, якої „рівноправність“ запоручають навіть закони цїсарства.

Мало хто має ясне зрозумінє наслідків такого стану. Хочу подати примір із того, що дієть ся де инде. Коли я був міністром просьвіти, знайшов я в бюджеті суму, призначену на оплату учителів французької мови в елементарних школах у долині Аоста. Справа видала ся мені дуже дивною і майже нерозумною і я хотів ту суму зчеркнути. Але зараз прийшли до мене всі Гарібальдійці з тої долини і просили, аби я не робив сеї помилки. Населене, говорили мені, попало би через се під вплив французького духовенства, ворожого Італії, і там почав ся-б ірредентизм. І я полишив у того патріотичоого населеня французьку мову побіч італійської.

Другий, не меньше вимовний приклад бачимо на Мальті. Сей остров, що від столїтя остає під англійським панованєм і з того має величезні економічні користи, стоїть під домінуючим впливом Саутів, ворожим нам у високій мірі. А Італія, що все оставала в приязних зносинах із Англією і зовсім не бажала зменьшити її

можучости на Середземнім морі, не виявляла ніколи найменшого бажання, аби Англія зрекла ся Мальти. Але досить було, щоб Англічани в найновішій часі попали на нещасливу думку переслідувати на Мальті італійську мову, аби й тут зацвів ірредентизм. Багато місяців італійська преса не говорила ні про що иньше. Мальтанські студенти прибули до Сицилії, де італійське населенє приймало їх із тріумфом. Я ніколи не чув такої острої мови, як та, з якою тепер виступають Мальтанці проти Англіїців.

Для італійського населеня Австрії язикове питанє, се питанє смерти або житя. Люди прикладають тепер більшу вагу до італійської мови і культури, як до цілої своєї екзистенції, бо передовсім залежить їм на інтелектуальній і моральній екзистенції. Я переконаний, що коли-б Італійці в Австрії на підставі законів цїсарства мали розумну автономію і коли-б їм запоручено свободу уживаня рідної мови з достаточним числом італійських шкіл, то швидко настав би супокій. Не хочу тим сказати, що все було би закінчене. Але всяка аспірація належана до Італії зникла би. Деякі непорозуміння лежать у сути самого цїсарства, зложеного з різних націй. Але також австрійських Німців тягне до їх земляків у Німеччині, а все таки між обома державами нема недовіря.

Правда, по сїм і по тім боці Альп є люди, що повторяють стару історію, буїм то австрійське цїсарство близьке розкладу. А ірредентисти використовують ту нагоду, аби сказати, що треба приготувати ся до будучих подій. Але-ж є й люди, які думають, що коли-б не було Австрії, то в інтересі Європи треба-б її утворити. А в кождім разі чого можуть ірредентисти при тім сподівати ся і чого можуть бажати? Чого-ж иньшого, як того, що коли-б надійшла пророкована ними катастрофа, австрійські Німці злучили би ся з земляками Німеччини, а Італійці з земляками Італії? А коли-б Австрія запевнила кождому власну народність і культуру, то й вони могли-б сидіти тихо.

Під koniecь приходжу також до питання про університет у Трієсті. Несправедливо говорено про нього як про політичне питанє. Бо-ж певна річ, що коли цїсарство допускає істнованє різних народностей у своїх границях і кождій дає свободу уживаня мови і право до вихованя в рідній мові, то не сьміє відмовити сього права й Італійцям. Де-ж і як мають вони побирати ту науку, коли італійські курси в Інсбруці спинені у своїм конечнім розвитку, а динльони італійських університетів не мають в Австрії закон-

ного значіння? Кінець кінців треба оснувати в монархії італійський університет так само, як існують в ній німецькі, славянські, мадярські. А що се має значити, коли Італійцям обіцяють заснувати університет у Ровереті, а не в Трієсті? Се значило би стільки, як дати їм запевнене, що університет вправді буде заснований, але не мати-ме виглядів на успіх. Цісарство для немногих Італійців певне не видасть багато мільонів, потрібних для запевнення університетови розцвіту. А Роверето зі своїм малим міським бюджетом певне не могло-б до сього причинити ся, як се зробив би Трієст.

Але університет етав би осередком ірредентизму! Власне сьому я не вірю. Адже правительство в кождім разі вміло би сьому запобігти. Поживи для ірредентизму достарчають теперішні відносини. Велике число молодих людей, повних огірчення, перебуває в Австрії на студії до Італії, — молоді люди, що ніколи не певні своєї будучини. Вони очевидно роблять пропаганду для ірредентизму між університетського молодіжю Італії. Вони запалюють тут уми і використовують кожду нагоду, аби безнастанно викликати демонстрації.

І так із кождим днем зростає недовіре і неприязний настрій між двома заприязненими державами. І виглядає, як коли-б Італія заключила альянс із Австрією, щоб опісля тихцем виступати проти неї. Кому вийде се на користь? Певне нікому. Тільки ясне і певне знане фактів може усунути непорозуміння і вказати дорогу, якою треба йти, аби знов не викликати непорозумінь.

Се ціль, яку я зазначив собі беручи перо в руку.

Переклав *М. Лозинський*.

Хроніка і бібліографія.

І. З літератури і науки.

Українські проповіді в Росії.

„Церковний Вѣстникъ“ приніс недавно дрібну, але як на російські порядки, характеристичну звістку про візитацію парохій кременецьким єпископом Амвровієм. Єпископ звітував (у червні) 48 парафіяльних церков, при чім вибирав такі, в яких єпископи були давно (від 10—50 літ назад), або й зовсім не були. Всі церкви лежать в овруцькій повіті, волинської губернії. По звичайнім привітаню єпископ виголошував до народа коротеньку науку в українській мові, як рідній мові населеня. Цікаво-б знати, чи й інші єпископи на Україні схотять солідаризувати ся з єп. Амвровієм та чи разом із ним поручать і своїм підвладним виголошувати проповіді по українськи?

В.

Яка мова стане світовою?

Як відомо, деякі люди заходять ся вже здавна коло того, щоб утворити таку штучну мову, якої

можна-б легко кождому вивчити ся і яка могла-б через те стати інтернаціональною та служити всім народам для взаємного порозуміваня. Інші вказують, що лише жива мова може стати інтернаціональною, а жадна штучна не може мати ніяких виглядів навіть на слабій успіх. Обі сі думки стирають ся з собою досить живо, хоч на наш погляд лише друга варта дійсної уваги. Ось і тепер появили ся майже рівночасно дві праці, що розбирають се питане. Перша надрукована в „Bulletin de la classe des sciences“ (1904, 3, ст. 25 і д. вид. „Académie royale de Belgique“) п. н. „Latin sans flexion de Peano comme langue internationale de l'avenir“, була виголошена на засіданю академії членом П. Манзіоном. На думку автора в минувшині три мови відгравали ролю інтернаціональної: грецька на сході від часів Александра Великого аж до пізних середніх віків; латинська на заході від часів Цезара аж поза 17 століте; французька в ве-

лікій частині Європи в 18 і 19 століття. На все жадна з тих мов не могла вкорінити ся; класична грецька мова була за важка; латинська стала важкою в часах ренесансу, коли вчені захотіли завести мову Цицерона в уживанє; перевага французької мови зникла з швидко упадку політичної могутности Франції. Нині послугують ся великі нації, заздрісні на свої ідіоми, і в науці і в звичайнім житю своїми власними мовами. Через те зникла надія, аби вчені різних народів захотіли ще брати латинську або грецьку мову за інтернаціональну, яких дух так противний духови новочасних мов; але так само наслідком ривалізації не можна приймати й французької, німецької або англійської мови. Іншими словами: живої інтернаціональної мови не може бути в будучности, але можна надіятися на штучну, коли на неї згодить ся міжнародній звазок академій. Дальше вчисляє бельгійський учений дотеперішні проби утворити інтернаціональну мову і вказує, що нею може бути латина без флексії, винайдена 1903 р. Пеаном. Сей учений туринський повідкидав не лише закінчення відмінків, чисел (одиночного й многого), родів і осіб, але й часів і видів (modus). Засіб слів латинський, зглядно новолатинський; усі слова незмінні; конструкція їх така, як новолатинських мов. Латина без флексії, се остаточна ціль природного лінгвістичного розвитку; в середніх віках дістала латина і через неї новочасні мови аналітичну синтаксу; Пеано йде в тім напрямі ще дальше, очищуючи старинну римську мову від непотрібного

балаясту закінчень і зводить її граматику до можливо найпростішого стану. Звідси висновок Манвіона, що латина Пеана стане інтернаціональною мовою.

На цілком иньшій становищі стоїть автор другої праці: *Die Tauglichkeit und die Aussichten der englischen Sprache als Welt-sprache vom Standpunkte der Sprachwissenschaft und Sprachstatistik, von Otto Will*. Він вважає неможливим, аби яка будь штучна мова могла стати інтернаціональною, але не відмовляє сього права живим. Опісля вчисляє також найважніші проби утворення штучної мови і говорить про мови, що були або є інтернаціональними, але обмежать ся властиво європейськими культурними народами. Далі подає автор нарис розповсюдження мов англійської, німецької, російської, французької, еспанської й італійської від XVI ст. Приріст для німецької мови йде з 10 на 75 мільонів, для англійської з 4 на 123, для російської з 3 на 84. Опісля переходить іще причина, які впливали на ширенє мов корисно або некорисно, а в остатнім розділі розглядає головні мови з язиково-наукового становища.

Нас не тикає безпосередно ні одна, ні друга теорія, тому можемо спокійно чекати, доки одна з них не побідить, коли в загалі може побідити. Нам дивно одначе, що жаден автор не впав на думку допустити ще одну евентуальність: полишити такий стан, як був до тепер стільки століть, де висувала ся на чоло народів то одна, то друга мова і ставала частиною інтернаціональною, при чім і иньші мови не були за-

сувані в кут. На нашу думку воно буде так і далі. *В.*

Соті роковини уродин М. Максимовича. Д. З вересня сього року минуло сто літ від того часу, коли вродився відомий український учений М. Максимович. Його рід належав до тих осьвічених українських родин, яких імена записала наша історія XVII ст. Покинвши новгород-сіверську гімназію він записався на університет у Москві, де студював зразу літературу, а потім перейшов на фізично-математичний віділ. В 1827 р. дістав за дисертацію „О системах растительнаго царства“ ступень магістра, а незабаром по тім став звичайним професором ботаніки на університеті в Москві. При кінці 20-тих і в початку 30-тих років став членом кружка московських письменників і брав живу участь у російській журналістиці. В 1834 р. засновано в Києві університет і тут ботаніка Максимовича покликали на катедру російської літератури і разом на уряд першого ректора. Однак кілька літ опісля, присилуваний недугою, М. покинув університет і жив відлюдно в своєму невеличкому хуторі на „Михайловій горі“ біля Капева. В 1873 р. він помер. В його науковій діяльності видно широку всесторонність і продуктивність. Він займався природничими науками і етнографією, історією літератури і фільольогією, історією і археологією. Та найбільшою його заслугою було видане українських народніх пісень („Українскія народныя пѣсни“) в рр. 1827, 1834 і 1849, що мали великий вплив на Гоголя і Пушкіна. Крім того переклав він по

українськи „Слово о полку Ігоря“, деякі „Псалми Давидові“ і написав декілька оригінальних стихотворів. В 40-вих роках брав участь у роботах київської „Комисси для розбора древнихъ актовъ“, а також за його ініціативою зорганізувалося в Києві історичне товариство Нестора-літописця, про що він мрів іще в 30-тих роках. Тому то, шануючи пам'ять свого ініціатора, товариство Нестора відсвяткувало соті роковини його уродин особним засіданєм і декількома рефератами (В. Науменко, А. Максимовичъ, какъ этнографъ, А. Лобода, Заслуги М. А. Максимовича въ области языка и словесности, П. Голубовский, Историческіе труды М. А. Максимовича). *Кр.*

II. Нові книжки.

Матеріали до українсько-руської етнології. Видане етнографічної комісії за редакцією Хв. Вовка. Том VII. Гуцульщина. Написав проф. Володимир Шухевич. Четверта часть. У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 272, 8°.

Chronik der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Jhrgg. 1904. Heft I. N. 17. Bericht für das Jahr 1904. Львів, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 64, 8°. Ціна 1 кор.

Українсько-руські наукові курси ваканційні 1904 р. уряджені у Львові Товариством прихильників української літератури, науки і штуки. У Львові, 1904. Накладом Товариства. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 16, 8° + III таблиці.

Іван Левицький. Хмари. Повість. Перше повне видане. (Белетристична Бібліотека. Ч. 67—68). Львів, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 532, 8°. Ціна в оправі 4.80 кор. — Про сю нову книжку В. С. подаємо передне слово, надруковане до неї:

Гарна повість Івана Левицького „Хмари“ вийшла перший раз друком у Києві ще 1874 р. в збірнику його творів п. н. „Повісті Івана Левицького“ (ст. 3—335). Написана вона була швидше, бо вже 1873 р. надруковано в неї частину п. н. „Новий чоловік“ у „Правді“, ч. 3—9. („Новий чоловік“ і „Запорожці“ вийшли того-ж року у Львові ще й окремою відбиткою). В 1874 р. надруковано знов у „Правді“ (ст. 292—297) один епізод із „Хмар“ п. н. „Екзамен“, який був пропущений у кайвськїм виданю. Не сповна десять лїт пізнійше надруковано значно більший відривок із „Хмар“ у „Зорі“ (1883 р. ч. 7—15) п. н. „Воздвиженський і Дашкович“. Другого виданя дочекала ся повість Івана Левицького аж 1890 р. (в Галичині першого), де вона вийшла як XXXV том „Бібліотеки найзнаменитших повістей“ в додатку до „Дїла“. Отсе друге видане рїзвило ся від першого кийського лиш дуже мало: дещо автор попропускав у ньому, а дещо додав, хоч не багато, коли не числити друкованого в „Правді“, „Екзамену“. Пізнійше були проби видати сю повість ще раз у Росїї, але цензура заборонила і навіть тепер не пропустила, коли в Києві почало виходити збірне видане всіх творів поважаного ав-

тора. Супроти того постановила „Видавнича Спілка“ видати „Хмари“ своїм накладом у Львові. На просьбу „Видавничої Спілки“ автор поробив ще деякі зміни в повісті, а надто прислав три нові, недруковані ще піде розділи (XIII—XV). Супроти того видане наше, хоч третє з ряду, являєть ся першим повним виданем повісти, що ми й назначили на титуловій картці, та на що звертаємо увагу читачів. Дрібних поправок та змін у сім виданю є доволі багато. В. Г.

Іван Тургенєв. Муму. З російського переклав І. Г. (Літературно-наукова Бібліотека. Ч. 87). У Львові, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 52, 16°. Ціна 30 сот. Ся перлина російської новелістики давно здобула собі заслужене признание у всесвітній літературі. Зі звичайним Тургенєвським майстерством змальовано тут образок із кріпацьких відносин у Росїї, де нетямуча панї без найменшої застанови рїшає про долю підданих, розбиває їх жите і ще й уважає себе білшою мученицею. І.

Олекса Стороженко. Оповіданя II. (Літературно-наукова Бібліотека. Ч. 91—92). У Львові, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 204, 16°. Ціна 1·10 кор. Зміст: 1) Се така баба, що чорт їй на шахових вилах чоботи оддавав. Ст. 1—9. — 2) Вчи лїнивого не молотом, а голодом. Ст. 10—15. — 3) Не впусти рака з рота. Ст. 16—17. — 4) Два брати. Ст. 18—26. — 5) Лучше нехай буде злий, ніж дурний. Ст. 27—33. — 6) Ро-

зумний бреше, щоб правди добути. Ст. 34—40. — 7) Дурень. Ст. 41—57. — 8) Жонатий чорт. Ст. 58—64. — 9) Скарб. Ст. 65—75. — 10) Три сестри. Ст. 76—93. — 11) Голка. Ст. 94—108. — 12) Закоханий чорт. Ст. 109—156. — 13) Сужена. Ст. 156—174. — 14) Чортова коршма. Ст. 175—185. — 15) Мірошник. Ст. 186—204. — Отся нова книжечка оповідань О. Стороженка, в якій їх зібрано аж п'ятнадцять, як і давнійша видана в сій самій Л. Н. Бібліотеці, а в якій надруковано два оповідання, надасть ся дуже як легка лектура для відпочинку, або як лектура для розривки по читальнях та лектура для заохоти тих, що вивчили ся читати, але ще не можуть брати ся на важкіші книжки. Зміст оповідань приспособлений все до селянського світогляду, тому можна сі оповідання поручувати селянам, як книжечку для розривки.

В.

На вичну пам'ять Котляревському. Литературний збірникъ. (Видавництво „Викъ“). У Києві, 1904. Друкарня Петра Барського. Ст. 510+XII, вел. 8°. Ціна 3·50 руб.

Михайло Грушевський. Оповідання. (Видавництво „Викъ“. Ч. 13.) У Києві, 1904. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. VIII+148, 8°. Ціна 35 коп. Зміст: 1) Від автора. Ст. III—IV. — 2) Од видавництва. Ст. V—VII. — 3) Бех-аль-Джугур. Ст. 1—20. — 4) Бідна дівчина. Ст. 21—43. — 5) Неробочий Грицько Кривий. Ст. 44—79. — 6) Історія одної почи. Ст. 80—112. — 7) Ясновельможний сват. Ст. 113—147.

Сильвестер Яричевський. Пестрі звуки. Поезії. Чернівці, 1904. Накладом Миколи Грабчука. З друкарні акц. товариства „Австрія“. Ст. 160, мал. 8°. Ціна в оправі 2·30 кор. Зміст: 1) Невисьпівані пісні. Ст. 5—24. — 2) Пестрі звуки. Ст. 27—78. — 3) Наддунайські мелодії. Ст. 81—92. — 4) Вітчизні. Ст. 95—128. — 5) Поеми. Ст. 131—144. — 6) З чужого вільника. Ст. 147—157. — Недавно вийшли сього самого автора аж дві книжечки оповідань, а тепер з'являєть ся третя, найбільша з них, віршів, писаних у різні часи, тому й не однакової вартости, між якими одначе є не мало повних свѣжости й правдивої поезії. Часть доходу з розпродажі книжочки призначена на будову театру у Львові і на народний фонд.

В.

Історія Боротьби Віри з Наукою. Написав Дж Дрепер. Переклав із 21-ого англійського видання М. Павлюк. 2-ге українське виданє. Коштом Ярослава Федорчука. Львів, 1904. З друкарні Уділової. Ст. 276, 8°. Ціна 1 кор.

Подрібний розклад матеріялу наукового уложений на місяці для усіх категорій шкіл устроє сільського з язиком викладовим руским затвердженій розпорядженєм ц. к. Ради шкільної окружної з дня 28 червня, 1904, ч. 1985. Зібрав і видав Антін Петрина, управитель школи. Долина, 1904. Накладом автора. З печатні ОО. Василян в Жовкві. Ст. 28, малого фольа.

Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1903/4. Накладом фонду наукового. У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

Ст. 88, 8°. Зміст: 1) Забави і гри рухові. Зладив І. Боберський. Ст. 1—33. — 2) Урядова часть. Ст. 37—88. — Ми бажали, як кожного року, подати в наших журналі важніші дані в українських гімназій, але на жаль не дістали в ніякої гімназії справовдана (навіть повисше дістали ми від приватної особи), тому й не зробили того. Видно, що наші дирекції гімназій не журять ся тим, що хто має знати про їх заклади так, як і значна часть письменників і видавців не журить ся про те, аби про їх твори були оповістки в журналах і не присилають їх. Та се мабуть більша їх шкода. як журнала. *В.*

Унів і его монастирі. На підставі народних переказів, старих грамот та жерел історичних оповів Іван Буцманюк. Жовква, 1904. Печатня ОО. Василян. Ст. 116, 8°. — Хоч автор сеї брошури вже в титулі відкликаєть ся на всякі жерела, то написав її так некритично — особливо давнійший період — що з жерел і сліду не видно. Синтаксис автора знов такий чудний, що може послужити знаменитим матеріалом для студії про те, як не належить писати. *В.*

Посланіє пастырське Андрея Шептицького, Митрополита Галицького, Архієпископа Львівського, Єпископа Каменця Подільського до Всечестного Духовенства єпархій. О квестіи соціальної. Жовква, 1904. Печатня ОО. Василян. Ст. 72, 8°.

Посланіє пастырське Андрея Шептицького, Митрополита Галицького, Архієпископа Львівського, Єпископа Каменця Подільського до Духовенства и вѣрныхъ своихъ єпархій о Пренепорочимъ Зачатю

Пресвятои Богородицѣ. Жовква, 1904. Печатня ОО. Василян. Ст. 52, 8°.

Іквдістникъ іліі собраніє акадеіствъ. (Видавництво чина св. Василя В. в Жовкві. Кн. XX). Жовква, 1904. Печатня ОО. Василян. Ст. 416, 16°.

Святе Письмо Господа нашого Ісуса Христа. Мовою русько-українською. У Відні, 1904. Виданіє британського і заграничного біблійного товариства. З друкарні Гольцгаузена. Ст. 460, мал. 8°. Ціна в оправі 30 сот. — Новий завіт вийшов був 1901 р. фонетичною правописею і гражданкою, про що ми згадували свого часу; тепер вийшло те саме виданіє кирилицею, якого давнійший наклад уже вичерпаний. Хто отже хоче мати лише новий завіт, а не ціле Святе Письмо, може до впадоби вибрати собі сеї або иньший друк. *В.*

Книга Псалмів. З церковнословенської на мову русько-українську дословно переложена Відень, 1903. Накладом А. Гольцгаузена. З друкарні А. Гольцгаузена. Ст. 150, мал. 8°. Ціна 20 сот. в оправі. Переклад псалмів вийшов також у двох виданях: одно гражданкою і фонетичною правописею, друге (ще 1900 р.) кирилицею і етимологічною правописею. *В.*

Праці Українців у чужих мовах. Перед кількома тижнями вийшла в Києві отся нова книжка: А. Е. Крымскій. Филологія и Погодинская гипотеза. Даеть-ли филологія малѣйшія основанія поддерживать гипотезу г. Погодина и г. Соболевскаго о галицко-волынскомъ происхожденіи малоруссовъ? I—IV. Разборъ об-

шихъ историко-филологическихъ данныхъ и обзоръ письменныхъ памятниковъ старо-кіевскихъ. Оттискъ изъ журн. „Кіевская Старина“. Кіевъ, 1904. Ст. XXXVI +114, 8°. Книжка ся цікава для всіх, хто займаєть ся українською історією, мовою і літературою. Вступ написаний тепер і не був друкований в „К. Ст.“

В „Sprawozdaniu dyrekcyi s. k. gimnazjum w Samborze“ надрукована статя Філ. Колесси п. н. „Układ Pamiętników Ksenofonta o Sokratesie.“

Die Heilung der Tuberkulose mittels des Sonnenlichtes. Von D. Dmyterko, Lehrer an der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Tarnopol (Galizien). Lemberg, 1904. Buchdruckerei der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften. Ст. 16, мал. 8°.

Переклади з української мови. „Археологическая лѣтопись Южной Россіи. Журналъ, посвященный южно-русской старинѣ“, що виходить другий рік у Київі під редакцію директора київського музею старинностей д. М. Біяшевського, надрукувала в останнім випуску (1—2, ст. 19—30): „Замѣтки по истории русскаго искусства в старой Польшѣ (этнографической)“ п. М. Грушевської (порів. „Записки“ т. LI).

New-Yorker Staats-Zeitung надрукувала в фейлетоні в 9 серпня в перекладі оповіданє д-ра І. Франка: „Хома з серцем і Хома без серця.“

В „Юж. Запискахъ“ (ч. 36) надрукованє оповіданє Т. Бордуляка: „Дай Боже здоровья королю“ в перекладі Я. Біловодського.

Україніца в чужих виданях.

В николаївській газеті „Южная Россія“ (ч. 200, в 4/VII) надрукована рецензія д. Гр. Сьогобочного на новє оповіданє М. Коцюбинського „Fata morgana“.

„Археологическая лѣтопись южной Россіи“ (вип. 1—2) надрукувала статейку п. н. „Наукове товариство ім. Шевченка во Львєвѣ“ (ст. 46—48).

Одеський тижневний журнал „Южныя Записки“ надрукував у 35 ч. статю А. Ірпенського п. н. „Литовскій алфавитъ и малорусская литература“, в якій висловляє надію, що по знесеню заблони литовської азбуки прийшла черга й на знесенє указу в 1876 р. для української літератури, чого правительство певно не забуде.

В 35 і 37 ч. надруковані ще статі: М. Могилянського, Земельная спекуляція въ Черниговской губерніи, та В. Бертенсона: Сельское хозяйство въ Подольской и Волынской губ.

В 37 ч. надрукована невеличка статя Бориса Пузіса п. н. „Школьное дѣло въ Кіевской губерніи“.

В 38 ч. „Юж. Записокъ“ надрукована статя С. Русової п. н. „Литературная замѣтка“, що є рецензією на альманах „На вічну память Котляревському“. Там же є ще рецензія Г. Сьогобочного на „Святає Письмо“ в перекладі Куліша, Левицького і Шулюя і Русової на брошурку „Народная украинская литература“ Дорошенка.

Штокгольмський дневник „Aftonbladet“ надрукував у виданю в дня 3 серпня одну статю п. н. „En hälsning fran ett bortglömdt-folk“, а в виданю в дня 20 серпня другу п. н. „Ett folk som vägrar

att dō", в яких говорять ся про наші культурні й політичні відношини та про анкету, уряджену редакцією „Ruth. Revue“ в справі указу з 1876 р.

Про сей указ помістили ще статі барцельонська часопись „Jouventut“ п. н. „Els Ruthenis“ та англійська „The Anglo-Russian“ п. н. The Ruthenians“.

„Berliner Zeitung“ надрукувала дня 16 серпня статю посла до німецького парламенту Герляха п. н. „Russland und die Ruthenen“.

В Петербурзі вийшла накладом „Галицко-Русского Благотворительного Общества“, якого головною задачею є „оказывать всякаго рода нравственную и материальную поддержку русскимъ Галичанамъ“ (§. 1 статута) велика форматом, але дуже маленька змістом брошура: О современномъ раздвоеніи культурныхъ и нравленийъ въ общественной жизни „Галицкой Руси“ (чомусь у курячих лапках!) Іосифа Николаевича Ливчака. С.Петербургъ, 1903. Пушкинская скоропечатня. Ст. 16, вел. 8°. Є се бесіда виголошена автором на „торжественномъ собраніи“ згаданого товариства. Нам дуже жалких, що мусіли сеї бесіди слухати, а ще більший тих, що мусять її читати. На доказ вистане кілька цитатів. По 48-ім році м. н. настав у нас великий літературний рух, а „всѣ галицко-русскіе книги, печатавшія ся даже на казенный австрійскій счетъ въ Відні или Львовѣ, безъ всякаго затрудненія свободно читались и понижались и въ Петербургѣ и въ Москвѣ и Калугѣ“. Се було не на руку австрійському правитель-

ству, тому воно „стало усердно изыскивать всевозможныя мѣропріятія для искусственнаго обособленія литературнаго галицко-русскаго языка“ та „въ видахъ искаженія малорусскаго нарѣчія“ і в кінці завело фонетичну правопись „не запряя на представленный Императору всенародный протестъ, скрѣпленный 50-ю тысячами подписей“ (на сім місці автор замовчує „благоразумно“ цифру 3,000 000 Русинів у Галичині). В загаль австрійське правительство не пізнало ся на галицьких москвофілах і переслідує (!) їх до тепер, хоч не знати за що, бо вони як були, так і „въ будущемъ — кажутъ — останемъ непоколебимо вѣрными нашему Августѣйшему Австрійскому Монарху и Свѣтлѣйшей династіи Габсбурговъ“. Звідки така нелюбов до москвофілів, автор не вясняє, він подає лише, що в 1866 р. появилася в „Словѣ“ статя з заявою національної єдности з Москалями, „произведшая громадную сенсацию не только въ Австріи, но и во всей Европѣ“ та „удручающее впечатлѣніе какъ на поляковъ, такъ и на Австрійское правительство“ і дає до врозуміня, що від тоді австр. правительство „сочло вноліть благоразумнымъ направить всѣ свои усилія съ одной стороны къ подавленію и уничтоженію партіи старорусской, а съ другой къ поощренію и усиленію партіи младорусской“. Бідних москвофілів від тоді засилають на Мазури, не дають посад, при виборах до сейму і парламенту не „ствсняются никакими нарушениями законовъ, чтобы не допустить выбора т. н. москвофиловъ“, але вони не „находя ника-

кої ни нравственной, ни матеріальної підтримки и звнѣ“ (а якже виконує ся статут Г. р. О—а?) борють ся „геройски“ — і такі інші небиліці, та аби їх вичислити, треба-б переписати цілу брошуру. Коли додати до того, що ми зведемо ся все „сепаратисти“, наша мова „жаргонъ“, всі наші ідеали „сумасбродныя ватѣи“, та що всі Росіяни, прихильні нам, се „руські космополиты“, а „весь культъ русскаго космополитизма есть результатъ недомыслия“, то будемо мати образок „галицко-русскаго ученаго“, що забрав аж у Петербург пописувати ся дурниціями, хоч міг се дуже добре зробити хоч би і в Цацикові в ярмарковій буді, де бодай би оцінено належно його умове напружене.

В „Чтеціяхъ въ имп. общ. Истории и древностей російскихъ при московскомъ университетѣ“ (кн. II і III за сей рік) надрукована: *Исторія Русской Церкви. Томъ первый, Періодъ первый Кіевскій или домонгольскій Вторая половина* (перша половина вийшла давнійше). Дѣйств. Члена Е. Е. Голубинскаго. Отся величезна (друга половина має близько 1000 ст. друку) і незвичайно ґрунтовна праця повинна бути в кожного, хто займаєть ся нашою історією і в загалі культурою, а надто кождей інтелегентній священик повинен із нею познайомити ся докладно, коли хоче мати повний образ розвою нашої церкви в домонгольській добі.

В Кракові вийшла невеличка брошура п. н. *Рокucie. Uzupełnienie dawniej ogłoszonego dzieła ś. p. Oskara Kolberga. Z rękopisów pozgonnych wydał dr.*

Stanisław Zdziański. Kraków, 1904. Osobne odbicie z Materiałów Komisji antrop. archeol. i etnogr. T. VII, dz. II. Akademii Umiejętności w Krakowie. Ст. 32, 8°. Нових матеріалів, незаних іше в друку, нема в сій брошурі.

В Будапешті вийшла брошура п. н.: *Az észak karpámenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése. A m. kir. földművelésügyi minister megbízásából összeállította Kazy József. Budapest. 1904.* (Огляд шестилітньої діяльності державної запомогової акції коло піднесення економічного стану людности північно-карпатського підгір'я. З порученя уг. кор. міністра рільництва зложив Осип Казій).

В Мукачі вийшла знов книга Легоцького, Русина в роду п. н.: *A beregmegyei göröszertartásu katholikus lelkészségek története a XIX sz. végeig. Irta Lehoczky Tivadar. Munkács, 1904.* (Історія грек. кат. парохій у берез. столиці до кінця XIX ст. Написав Л. Т.).

Недавно вийшов із друку і був предложений конгресови в Амстердамі: *Bericht des Central-Komitees der Revolutionären Ukrainischen Partei für den internationalen sozialistischen Kongress in Amsterdam. Lemberg. Verlag der R. U. P. Druck der National Druckerei. Ст. 16, 8°.* В брошурці говорять ся (по дорозі сказати: не дуже клясичною німеччиною) про діяльність Р. У. П. почавши від 1900 р. до половини 1904 р., про видавництва партії, їх розширення і ин.

В Берліні вийшли дві праці, цікаві для тих, що слідять за роз-

витком штунди. Перша з них, се: A. Stefanowitsch, Aus der Arbeit unter den Stundisten. (Hefte zum christl. Orient. 3.) Berlin, Deutsche Orient-Mission. Ціна 30 фен. Друга праця зветь ся: Christophilos, Ein Blatt aus der Geschichte des Stundismus in Russland. (Hefte zum christl. Orient. 6.). Тамже. Ціна 20 фен. В.

Annales des Sciences Politiques помістили за марець с. р. статю М. Дера п. з. „En Galicie, Noblesse polonaises et paysans ruthénes“. Із сеї статі віє дух польського шляхтича. Автор пише про нужду галицького мужика, але заравом силкуєть ся зняти вину ві шляхти, доказуючи, що жерелом сеї нужди лише збіг політичних, релігійних та соціальних обставин. М. М.

III. Театр і штука.

З вистав. Юліян Панкевич виставив у сальоні товариства „Przyjaciół sztuk pięknych“ два портрети і 3 краввиди рисовані углем. І. Т.

Будова українського театру у Львові. На першім засіданю галицького сойму, що було 30 вересня, поставлено також справу субвенції на будову українського театру у Львові. Коли субвенція буде признана, але в такім процентовім відношеню до субвенції на будову польського театру, як се дієть ся з субвенціями на всякі иньші польські і українські ціли, то ледви буде з чим зачати будову.

Артистична часопись. Незадовго почне виходити у Львові нова часопись п. н. „Артистичний Вістник“, посвячена музиці, малярству, різьбарству і иньшим красним штукам. Часопись буде видавати спілка, що заснувала ся перед кількома днями. Крім статий будуть у часописи містити ся ся також репродукції творів наших артистів і композиції наших музиків, остатні в формі додатків. В.

IV. Від Редакції.

Р. П. з Дрогобича. Дякуємо. Не йде. **В. М. Сколе.** Непридатне.

Київське історичне товариство Нестора-літописця.

Перша четвертина XIX ст. — то часи найбільшого запалу до романтичних ідей, що їх розбудив могутий геній Наполеона I. Рівночасно з тим запалом ідуть пристрасні студії двох наук, етнографії й історії, що будували фундамент для тих нових думок і додавали енергії народним змаганням. Всюди появляють ся етнографічні й історичні видання, що з них деякі не стратили ваги й до нині. Се була революція в сфері ідей після фізичної революції французького імператора. І „дух часу“ не міг поминути України, що представляла для тих ідей чи не найдогіднійший терен. Тут побіч праці Цертелєва „Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсень“ курсує також звісна „Історія Руссовъ или Малой Россіи“, найхарактеристичнійший продукт тих бурливих часів. Одначе коли тодішня етнографія, обмежена вправді на збиранє сирого матеріалу, будь що будь розвивала ся в що раз ширших розмірах, то брак серйозних студій української бувальщини відчував ся діймаючо. На те вказує переписка канцлера гр. М. Румянцова з київським археологом Берлинським і авторитетним прихильником і дослідником української старини митрополитом Е. Болховітінєвим.

Коло 30-тих років минулого столітя слобідсько-український, харківський університет старає ся по части заповнити той брак (Срезневський і його „Запорожская Старина“, відтак Костомарів), одначе його заходів було за мало. Тому коли в 1834 р., після знесеня університетів у Варшаві й Вильні та ліцея в Кременці, засновано самостійний університет у Києві, між київськими ученими раз у раз виринає гадка, щоб з'організувати центр історичної наукової ро-

боти. Але серйозніше забрався до тої справи звісний дослідник української старини, проф. київського університету М. Максимович, що в 1841 р. задумав у купі з тодішнім ректором київської Академії І. Борисовим заснувати в Києві окреме історичне товариство, тим більше, що таке товариство вже було не тільки в Москві, але навіть в Одесі. Тільки Київ, той — по технічному виразу М. Драгоманова — „всеросійський Рим“, не мав сталого історичного кружка. Пляноване товариство Максимовича мало називати ся „Кіевское Общество исторіи и древностей славяно-русских“.

Та гадка Максимовича стрінула перепопу в боку російського уряду і не зреалізувала ся. Довгий час самотнім науковим закладом, посвяченим спеціально історії, була „Временная Комиссія для разбора древнихъ актовъ“, заснована в 1843 р. при київськй генерал-губернаторі. Але згадана „комісія“ не усунула бажаня історичного товариства в Києві. Її задача була тільки оброблювати історичні українські акти, що заховали ся з часів польського панованя в міськй „Центральній Архіві“; за те ціла старинна історія України, а по части період литовсько-руської держави опинили ся поза кругом занятя „Временної Комиссії“. Тому, як сказано, засноване тої комісії не усунуло гадки заснувати окреме історичне товариство.

Вона відродила ся знов у М. Максимовича в 1870 р. Він уже навіть поробив приготования заснувати нове товариство „Кіевское Общество исторіи и древностей при университетѣ св. Владимира“, одначе обставини вложили ся так, що Максимович виїхав на якийсь час із Києва, а ідеєю історичного товариства заняв ся новий київський доцент І. Хрущов. Він у купі з попечителем київського наукового округу М. Туловим, проф. київ. університету В. Іконніковим, професорами київ. духовн. Академії Ф. Терновским, І. Малишевским, В. Півницьким, М. Петровим, П. Лашкарєвим, аматором старини А. Ворошином, доцентом київ. упів. В. Антоновичем та катедральним протосреєм київо-софійського Собора П. Лебединцевим уложив статут і його вислано до Петербурга. По довгій мандрівці з одного міністерства до другого, по осягненю згоди митрополита, єпископа, генерал-губернатора і ин. затвердив той статут при кінці 1872 р. тодішній міністер народної просвіти гр. Д. Толстой. Те нове товариство приняло назву „Історичне товариство Нестора-літописця“ (Историческое Общество Нестора-лѣтописца) і існує від того часу аж по нинішній день.

Тим часом Максимович, не знав зразу нічого про заходи коло тов. Нестора-літописця, а коли потім довідав ся, то мабуть ображений поминенем його в так живій для нього справі почав дальше організувати своє товариство під висше згаданю назвою. Статут Максимовичевого товариства підписало десятьох людей, між ними голова київської археографічної комісії М. Юзефович, ректор київ. університету М. Бунге, проф. Селін, протоєрей Лебединцев, доцент В. Антонович і ин. Крім того проєкт згаданого товариства одобрив університетський сенат і від себе просив попечителя округу, щоб той поробив заходи коло його затвердження і асигновани в державного скарбу 2500 рублів річно на його наукові потреби. Одначе міністер просвіти, згаданий гр. Толстой, не potwierдив того другого товариства, покликаючись на те, що вже існує історичне товариство Нестора-літописця, а „въ другомъ подобномъ же обществѣ не можетъ здѣсь предстоить необходимости“.

Цікавий тут один факт: чому Максимович так уперто обстоював при проєкті свого товариства і чого той його статут підписав навіть дехто з тих людей, що вже бѣрше підписали були затверджений статут Хрущова? В правді ми вже сказали висше, що Максимович міг чути себе ображеним, що він нічого не знав про засноване товариства Нестора-літописця, одначе на нашу гадку тут грала ролю не тільки одна образа. Справу пояснять дещо ціли обох тих товариств. Метою Максимовичевого „Кіевского Общества истории и древностей“ було „розсліджувати всьо, що може служити до подрібного і повного роз'яснення історії південно-руського краю, в границях київського наукового округу“. Отже реїон розслідів — центральна Україна. Дещо инакше розумів задачі свого товариства Хрущов. Він у день відкриття товариства Нестора-літописця виголосив отверто: „Историческое Общество въ Кіевѣ, помимо личныхъ ученыхъ интересовъ специалистовъ, не можетъ не получить мѣстнаго, драгоцѣннаго для остальной Россіи, колорита“, та все таки „не имѣетъ въ виду только исторію края, а науку русскую во всей широтѣ ея“. І та „наука русская во всей широтѣ ея“ була чи не найголовнішою задачею нового історичного товариства і вона виступала також релѣфно і в його статті. Такі були ріжницї обох товариств, і тут треба шукати причини того, що Максимович так форсував свій проєкт і що його підписали П. Лебединцев (брат пізнійшого основателя спеціально-

української „Кієвскої Старини“) та В. Антонович, які вже були основателями товариства Хрущова.

Після відмовного рішення міністерства просвіти Максимович порішив пристати до товариства Нестора-літописця. Дня 27 грудня 1872 р. відбули ся перші загальні збори нового товариства в присутности сімох членів, де зараз іменовано п'ятох почесних членів: М. Максимовича, митрополита Арсенія, чигиринського єпископа Порфїрія, почителя наукового округу П. Антоновича і генерал-губернатора кн. А. Дондукова. В 1874 р. за старанєм В. Іконнікова дозволило міністерства просвіти прилучити товариство до університету сьв. Володимира і тим покінчено його формальну організацію.

Ще товариство Нестора-літописця не було офіційально затвержене, а вже почало свою діяльність. Іменно в 1872 р. членів-основателів рішили просити університет сьв. Володимира, щоб він поробив стараня коло вибору Київа місцем III археологічного в'їзду. На другім засіданю виділу в січні 1873 р. вибрали першим головою товариства М. Тулова, одначе в грудні того самого року М. Тулов зрік ся сього уряду, а на його місце став головою проф. В. Іконніков (1873—1877). Він, яку же згадано висше, зблизив товариство з київським університетом і ввів його в круг серйозної наукової роботи. За його провуду сформувала ся при товаристві невеличка бібліотека, яку поміщено в університетськїм будинку, де відбували ся також засіданя виділу. За нього університетський сенат дозволив друкувати в „Університетских Ізвѣстіях“ справовданя і праці історичного товариства. Він загадав приступити до видаваня спеціального органу товариства, одначе просьба на міністерську субвенцію на ту ціль покінчила ся нічим. Перший випуск такого органу п. з. „Чтенія въ историческомъ Обществѣ Нестора-літописця“ вийшов аж за наступника Іконнікова в 1879 р., хоч таки під його редакцією. В 1877 р. головою історичного товариства став київський професор славистики А. Котляревський. Він підніс високо престиж товариства й інтерес до нього у ширших кругів, приєднав багато авторитетних сил зноза Київа, збогатив бібліотеку і упорядкував фінанси товариства. В 1881 р. він помер. Того року вибрали головою товариства історика В. Антоновича (1881—87). Обставини, серед яких обняв керму в товаристві Антонович, були для того товариства дуже неприхильні і вони не могли не відбитися також на його діяльності. Майже

цілий університетський рік (13 мая 1884 — 27 січня 1885) київський університет був замкнений, а через те й товариство не могло відбувати своїх засідань. Одначе воно все поступало наперед. Найважнішою заслугою Антоновича є те, що за його провду важне місце в роботі товариства заняла українська історія, а спеціально українська археологія. Та видавнича діяльність товариства таки не могла розвинути ся. Друга книжка „Чтений“ вийшла аж за наступника Антоновичевого М. Владмирського-Буданова (1887—93). За нього історичне товариство дістало 800 руб. державної субвенції, а то мало такий наслідок, що в 1889 р. приступлено перший раз до правильного видаваня орґану товариства, хоч іще тільки раз на рік. Редакцією „Чтений“ заняла ся спеціальна комісія, зложена з Т. Фльоринського, О. Левицького та М. Дашкевича. В 1893 р. міністерство затвердило зміну статута тов., що значно розширював діяльність товариства, між ин. черев орґанізоване публичних курсів. Коли Владмирський-Буданов зрік ся провду в товаристві, то на його місце вибрано на дальші 3 роки в друге В. Іконнікова. Короткий провід товариству А. Лазаревського, вибраного головою по Іконнікові, завначив ся отворенем публичних курсів у Києві, придбанем матеріяльних засобів і побільшенем бібліотеки головно жертвами самого Лазаревського та сумою 1000 рублів, яку через нього подарував для товариства незвісний добродій. По упливі одного року, на який приняв Лазаревський уряд голови, вибрано знов В. Антоновича (1896—98). За нього історичне товариство заняло ся енерґічно приготуванем до XI археологічного з'їзду в Києві, що, як звісно, завдяки таки членови того товариства, жандармови науки Т. Фльоринському, зовсім не удав ся. „Русская наука“ показала ся, говорячи терміном Хрушова, „во всей широтѣ ея“. За час провду Антоновича заходив ся коло публичних курсів дуже енерґічно проф. І. Лучицький. Після В. Антоновича головою товариства став М. Дашкевич. Від 1900 р. „Чтенія“ товариства виходили три рази на рік по 10—12 арк. друку, а від XV тому вже 4 рази в формі історичного трьохмісячника.

В орґані товариства друкують ся ті праці, що читають ся на засіданях. Члени збирали ся раз або два рази на місяць і таких засідань відбуло ся від початку істнованя товариства коло 300. Майже на кождім засіданю читано по декілька праць — усіх до 700, які зразу друкували ся в „Унив. Извѣстіях“, а потім,

о скільки не ставало місця в річнику самого товариства, також у „Кіевській Старині“. Аж у новіших часах видавнича діяльність дещо зросла. В тих розвідках обговорювано старинну історію України, а спеціально Київщини, старинну історію Славян, старинну нашу літопись, історію України під Польщею, історію литовсько-руської і московської держави, київські й інші укр. старинности, рукописні збірки, народню українську психологію, цюевію і світогляд, історію церковно-славянської і української мови і літератури, історію штуки і багато-багато інших річий. Та найважнішою заслугою товариства те, що в його роботах завдяки довголітньому голові д. В. Антоновичеви видне місце заняла ще молодда галузь історичних наук — археологія передісторичних і взагалі передхристиянських часів на нашій Україні.¹⁾ Крім того дехто з членів товариства на просьбу голови „Московского Археол. Общества“ гр. П. Уварової обговорював в особній комісії питанє опису пам'ятників старовини і виданя „Древностей Украины“. В 1901 р. гр. Уварова дала товариству на ту ціль 650 руб. і за ті гроші відбули ся археологічні екскурсії членів товариства І. Каманіна, О. Левицького, М. Біляшевського, В. Щербини, М. Істоміна, Е. Сідинського і В. Доманицького. Крім того згадана комісія виготовила і за дозволом духовних і світських властей розіслала всім священникам і учителям народніх шкіл на Україні квестіонар. Підчас самого археологічного з'їзду в 1902 р. організував „предварительный“ комітет, що складав ся переважно з членів товариства, археологічну виставу і уложив катальог поодиноких її відділів; первісної старини; іконографічного, рукописів і старих друків та ріжних карт і плянів. За огляду на млявість самого з'їзду та вистава була чи не найцікавішим предметом для учасників.

Товариство Нестора-літописця удержує ще невеличкий музей і бібліотеку, що числить коло 3000 творів у звиш 6000 томах; при бібліотеці є рукописний відділ. Членів товариство має над півтора сотки і вони ділять ся на 3 категорії: почесних, дійсних і коре-

¹⁾ Важнішими питаннями займали ся: В. Антонович українською археологією, Лучицький суспільно-економічними відносинами на Україні XVII—XVIII ст., Соболевский теорією полянських Великоросів (з того поводу вивязала ся полеміка, де брали участь усі визначніші члени товариства), О. Левицький українськими церковними відносинами X і XVII ст. і ин.

спондентів. Між членами товариства є багато визначних українських учених і в загалі російських авторитетів.¹⁾ Вкладка виносить 5 руб., а загальний дохід товариства разом із міністерською субвенцією і доходом із публичних курсів досягає до 5.000 рублів.

Ще згадаємо дещо про публичні курси товариства, які з початком сього року напсували не мало крови нашим львівським „руським“ і їх організи „Галічанінови“. Як ми сказали вище, історичне товариство Нестора-літописця заініціювало в 1896 р. публичні виклади для Княв, які відбувають ся в університетським будинку. Одначе перед кождорічним оголошенем тих курсів мусить поодинокі теми прелзгентів потвердити петербурське міністерство. Розуміть ся, „небезпечні“ для російської імперії відчити міністер завсїди вичеркує і така доля стрінула кілька разів предложені теми з української історії чи письменства. Аж в 1903 р. російський міністер перепустив один курс історії України XVI ст. (проф. Лучицького), а з початком 1904 р. певний курс історії української літератури до виступу Котляревського (проф. Перетца). Наші часописі подали звістку, що се курс офіціально-університетський, хоч по правді від нього він багато ріжнить ся, а „Галічанія“ з д-ром Ю. Яворським стояв при тім, що поки „русская“ наука в Росії не буде підчинена Науковому Тов. ім. Шевченка у Львові, поти на київським університеті не почувть ся ані словечка про українську історію чи літературу. Вивязала ся ціла полеміка, якій, як звісно, положив конець сам проф. Перетц, розторощивши своїм письмом, писаним до д-ра Франка, всі категоричні заяви москвофільського прогностика.

В кінці важна справа. Безперечно, київське історичне товариство Нестора-літописця багато причинило й причинає ся до історичного пізнання України; правда також, що наука стає що раз більше інтернаціональною, і імператорська Академія Наук у Петербурві видає не тільки по російськи, а незабаром випустить

¹⁾ Між почесними членами є: гр. П. Уварова, (М. Максимович), В. Антонович, В. Ягіч, А. Веселовский, В. Ламанский, М. Владимирский-Буданов, М. Сумцов і ин., а між ними і наш автор »праруської« мови А. Петрушевич. Дійсними членами між ин. є: (Костомарів), П. Житецький, М. Грушевський, В. Науменко, М. Дашкевич, І. Линниченко, О. Левицький, В. Доманицький, М. Біляшевський, Ів. Стещенко, А. Шахматов, В. Міллер, В. Перетц, Р. Брандт, А. Соболевский і ин., а між ними знов »перла« Т. Фльоринский.

у сьвіт кілька наукових праць в українській мові і навіть (hogerendum! для галицьких „русских“) галицькою фонетикою, то все таки нашим закордоновим братам не слід би побіч кнівського історичного товариства забувати справедливого вислову. варшавського польського археологічного річника п. в. „Swiatowit“ (1901, т. III): „kto pisze po niemiecku (цензор не пропустив би „po rosyjsku“), należy bezwarunkowo do niemieckiej literatury, a jeżeli nauka polska istnieje ma jako polska, korzyść przynosić krajowi, — wzrastać ona musi na gruncie rodzimym; przeniesiona na obcy grunt przestaje być naszą!“ А ми маємо у Львові Наукове Товариство ім. Шевченка, що його цілі далеко висші й симпатичніші для синів України.

Іван Кривецький.

З сучасного робітницького руху.

I. Міжнародний антимілітаристичний конгрес в Амстердамі.

Приповідка Римлян „si vis pacem, para bellum“ правдива ще й доси, дарма, що від того часу, коли вона повстала, минули вже віки. І тепер ми справді живемо в часах „оружного супокою“. Держави цивілізованого світа вже довгий час не вели між собою війн, а все таки кожда держава старається безупину збільшувати число своїх військ, уліпшувати узброне, а при тім зберегти як найбільший авторитет армії супроти решти людности. Ся тенденція проявляє ся навіть у т. зв. нейтральних державах, як Швейцарія, Бельгія, що не потребують боятися війни з сусідами, а також у Злучених державах Північної Америки, які не задовольняють ся вже своїми успіхами на полі продукції, а хотіли-б також оружною силою імпонувати „старому світови“. Одним словом, наші часи, се часи мілітаризму, який своїм тягаром пригнітає весь цивілізований світ. На військо віддає кожда держава найбільшу часть своїх доходів, до війська посилає кожда нація найліпших своїх синів, і сей податок гроша і крови стає для людськості що-раз важший. І власне наші часи, се часи дуже численних проб знайти способи полагоджування конфліктів між державами без війни, щоб тим самим усунути потребу удержування таких величезних армій. Одначе в усіх тих проб поки-що ані одної не можна назвати хоч трохи вдачною і держави на перекір усяким „лігам супокою“ що-раз пильнійше зброють ся, а на європейським небі дуже часто збирають ся грізні хмари — погрози війни.

І годі, щоб було инакше. Суперечність інтересів поодиноких держав така велика, що коли дійде до конфлікту, то ніякі фрази

не в силі його усунути, а коли якій державі трапляється нагода розширити чи свої посілості, чи свої впливи коштом сусіда, то в кут ідуть усі декламації про висність солом'яного супокою над золотою війною. А щоб могли розв'язати конфлікт на свою користь, щоб могли скористати в даної нагоди, на се треба приготувати оружну силу.

А хоч би навіть здійснили ся мрії тих фантастів, які хотять довести до загального супокою і розоруженя в суспільнім устрою, опертїм на загальній суперечности інтересів і на загальнім визиску, хоч би навіть дійсно винайдено дорогу до полагоджуваня конфліктів між державами без війни, — то чи тоді людськість уже визволить ся з ярма милітаризму? О, ні! Адже кожда держава окрім „заграничного ворога“ має також „ворога домашнього“ і власне в теперішніх часах оружного супокою поборюване того „домашнього ворога“, се перша задача армії.

А той ворог, се величезна армія незадоволених, яка на цілїм світі зростає безнастанно. Се ті, що на перекір теоретичній свободі і рівности перед правом не мають навіть права до праці, що відділені від знарядів праці мусять на переїмину то продавати свою силу за таку ціну, яка ледви вистає на мінімально людське удержане, то знов гинути з голоду підчас безробітя. І в міру того, як серед них зростає свідомість їх положеня, вони з покірних, що здавали все на божу волю та потішали ся надгородою по смерти, роблять ся ворогами суспільного устрою, який засуджує їх на таку незавидну долю, а що правним виразом і запорукою того устрою являється держава, то вони стають, мусять ставати ворогами держави. І в міру того, як робітницька класа освідомлюється й організується, як серед неї зростає бажане свободи і добробуту, кріпшає також „домашній ворог“ держави і вона мусить що-раз більше напружувати свої сили, аби могли оборонити ся перед ним.

Безнастанна боротьба держави зі своїми-ж горожанами, яких вона уважає своїми ворогами, се поява, яка тягнеть ся червоною ниткою через усю історію еманципаційного руху людськості. Докази на се знайдете всюди, навіть у таких „свобідних“ державах, як Швайцарія, Франція, Злучені держави Північної Америки і т. п., а що вже говорити про иньші, меньше свободні. Для ілюстрації наведемо кілька примірів.

Зачнім хоч би від Франції, звідки угнетена людськість у-перве почула великі оклики „свободи, рівності і братерства“...

„Особливо войовничо настроєна буржуазія першого мая, в весняне свята робітницької кляси, коли робучий нарід усіх країн почував себе одною родиною, чує свою силу. В Фурмі в північній Франції в той саме день спробувано в-перве бездимний порох і нову систему оружя Лебеля не лише на дорослих робітниках, але й на одинацятилітніх дітях, на молодих дівчатах і жінщинах. Робітницька кров освятила нове узброєне і нову армію Франції! Кілька днів перед сею подією робітники розпочали страйк. Не вважаючи, що Фурмі було в стані облоги, вони рішили відсвяткувати супокійно першого мая, свою велику надію на будуче виводенє, символ будучого щастя. По родиннім обіді та театральнім поранку устроїли страйкарі святочний похід: на переді йшли діти й молода дівчина, по тамошньому звичаю, з розвитими вітками в руках, а за ними йшла купа робітників із жінками. В отсю святочно настроєну купу випалила буржуазійна армія, без попереднього остереження, без бубнення, як сього вимагає закон. На землі лежало одинацять трунів: пятеро дітей, чотири дівчини, два батьки родин. Кулі провертіли стіни сусідніх домів і поранили багато робітників та їх дітей, які навіть не брали участі в святі.“¹⁾

В Італії весною 1898 р. вулиці спливали кровю страйкарів, полки за полками йшли, аби оловом нагодувати голодних, а буржуазійна інтелігенція махала з вікон і балконів хусточками, плескала в долоні і кричала в дикій радості: „Ліпше ціляйте! Не хибляйте!“ Так розправляєть ся держава, що виконує панованє буржуазії, з „домашнім ворогом“ в імя „загального добра“...

В осени 1902 р. вибух у Женеві генеральний страйк, підчас якого правительство, вибране самим народом, не завагало ся ужити війська — народньої міліції. Вправді коло 400 горожан не ставило ся до служби, з чого одначе лише 15 мало відвагу заявити, що їх переконаня забороняють їм іти проти своїх співгорожан-робітників, коли решта шукала иньших викрутів, — але більшість усе таки дала себе ужити до „привертаня порядку“ і супокійний демонстраційний похід, проти якого їх вислали, перемінив ся на катованє безоружних робітників, жінщин і дітей. Буржуазія в вій-

¹⁾ Герберть Лагардель, Пролетаріатъ и армія. Лондонъ, 1902.

ськових мундурах забавляла ся ловами на робітників, які їй видавали ся небезпечними; кавалеристи, що складають ся виключно з богатих горожан, бо мусять своїм коштом удержувати коний, заховували ся не ліпше російських козаків. Один із очевидців тої нагінки кавалеристів, т. зв. „гідів“, устроєної 10 жовтня 1902 р. вечером, Зандмаєр, так її описує в женецькій газеті „Le Socialiste Démocrate“ :

„Ми стрічаємо досить численну публику, мужчин, женщин, дітей, видимо навіть діточу повозку. Всі йшли поволи, аж нараз побачив я дванацять кавалеристів із великими шаблями, як летіли на нас, гальонуючи вулицею і тротуарами, посеред юрби, рубаючи на право і на ліво. Я ледви встиг зі своєю сестрою сховати ся в двері одного дому, як попри нас пролетіли три кавалеристи. З отворених дверей я бачив тоді факт обурюючий, неймовірний. По тротуарі бігла мов безумна юрба, головню женщины; отворений був лиш один коридор, який швидко заповнив ся; решта женщин стовпила ся перед домою, а „гиди“, в'їхавши на тротуар, відрізали їм відворот і почали їх бити шаблями. Я бачив, як удари шабель синнали ся в коридор, наповнений народом, бачив, як пять чи шість осіб, що дивили ся з партеру, дістали удари шаблею за те, що не могли здержати ся, аби не крикнути до тих звівірів: „Розбійники!“ Я видів, як жандарми викидали з коридорів мужчин і женщин і як на них полювали „гиди“. Попри мене проїхав офіцер, я не міг здержати ся, аби не крикнути до нього: „Арештуйте-ж нарешті тих дикунів!“ Він змірив мене очима і крикнув: „Ви Швайцарець?“ Я не встиг йому відповісти: „О, так, і я в сей момент соромлю ся сього!“ — як він поїхав далі, керуючи тими ловами на людий.“

Такі випадки повтаряють ся в Швайцарії новішими часами що-раз частійше, а й сей рік не був винятком. Очевидно, що те саме, або ще гірше дієть ся в иньших державах.

А німецький цісар Вільгельм II, який має ту добру прикмету, що говорять те, що иньші лиш думають, у своїй промові до рекрутів 1892 р. сказав між иньшим :

„Рекрути, перед вівтарем і слугою Бога ви присягли мені вірність. Ви ще завадто молоді, аби зрозуміти всю вагу того, що тут було сказано, але передовсім старайте ся безоглядно слухати наказів та інструкцій, які вам дадуть. Ви се присягли мені, діти мої Гвардії, ви стали тепер моїми вояками, ви належите до мене душею й тілом. Для вас нема тепер иньшого ворога крім мого

ворога. Робота соціалістів може довести до того, що я накажу вам стріляти на ваших братів, навіть на ваших батьків та матерій (хорони нас Боже від того!) і ви тоді будете обов'язані без вагання слухати моїх наказів."

Отсі слова одного з наймогутніших володарів у цивілізованіш світі найліпше характеризують становище армії супроти „домашнього ворога“.

Ось де причина антимілітаристичного руху, який датують ся не від нині і сягає глибше, як до заступлення постійного війська народньою міліцією. Коли пролетаріят хоче здійснити свої ідеали, мусить усунути теперішній знаряд влади пануючої класи — державу, яка для оборони існуючого ладу має величезні армії. Значить ся, пролетаріят мусить поборювати армію, еманципаційний рух пролетаріату мусить бути рівночасно рухом антимілітаристичним. А се тим лекше, що армія, се-ж ніхто иньший, як самі пролетарії, і нехай вони тільки зрозуміють, чим єсть для їх еманципаційного руху армія, то теперішній порядок буде позбавлений з'організованої оборони.

Одначе в робітницьких сферах не звертаю на се питанє стільки уваги, як на иньші питання. Соціална демократія, що вважає себе і яку вважають многі одиноким репрезентантом інтересів робітницької класи, в своїй критиці сучасного ладу не пощадила й мілітаризму, а зі шпальт її преси, на її зборах та з уст її послів у парламентах лунав усе оклик: „Ані одного чоловіка, ані одного шелюга на військо!“ Лунав, бо тепер уже декуди починає віяти иньший вітер... Та при всій безпощадности своєї критики більшість соціальної демократії не йде дальше постуляту заступлення постійного війська народньою міліцією, а також сторонить від антимілітаристичної агітації серед самого війська та серед будучих рекрутів. Коли пр. в 1891 р. на міжнароднім соціалістичнім конгресі в Брисселі голландський анархіст Домеля Нювенгуїс поставив був внесенє, аби розвинути агітацію в цілі викликаня загального страйку на випадок вибуху якої-будь війни, конгрес відкинув се внесенє.

Лише остатними роками антимілітаристичний рух почав зростати. І так у Бельгії від кільканацятьох літ веде антимілітаристичну пропаганду серед будучих рекрутів та серед вояків організація „Jeunes gardes“ („молоді гвардійці“), що складаєть ся з більше як 100 дьокальних груп і має над 10.000 членів; далі

„Група бувших вояків — антимілітаристів“. На конгресі „молодих гвардійців“ 1899 утворено „комітет жалоб“, який займаєть ся спеціяльно публікованем фактів знущання над вояками. Пропаганда ведеть ся й устно і при помочи преси, особливо-ж підчас асентрунку і підчас нокликаня до служби. З вояками за весь час їх служби удержують висше згадані групи зносини, а в потребі підпомагають їх також матеріяльно. В сій антимілітаристичній пропаганді бере також участь „Бельгійська Робітницька Партія“.

Перед кількома роками розпочав ся живіший антимілітаристичний рух у Франції, ведений подібно як у Бельгії, а також по інших краях. Між иньшим і по польськи вийшла в Парижі однодівка „Rekrut“.

Очевидно, що сей рух стрічаєть ся з завзятим переслідуванєм із боку держави, в чім знов перед веде по старим традиціям Еспанія. Ось кілька примірів тої справедливости в країні інквізиції і католицизму. За передрук справоздання про загальний страйк і антимілітаризм, яке загальна спілка робітників Франції прислала на конгрес до Дубліна, а яке пропустила і віденська цензура, дістав секретар еспанської робітницької спілки Франціско Солер 6 літ, Фр. Рей за наліплене антимілітаристичного афіша на мурі 4 роки, Кабрера Діац за написане антимілітаристичної статі 5 літ, Хозе Бергілльос за те саме 15 літ тюрми і т. д. Всі ті засуди повидавали восні суди, яким в Еспанії передають прасові справи.

В історії антимілітаристичного руху мати-ме безперечно незвичайну вагу перший міжнародний антимілітаристичний конгрес в Амстердамі (26—28 червня 1904), скликаний за ініціативою звісного теоретика комуністичного анархізму Домелі Ньюенгуйса. Докладний опис перебігу конгресу, зміст виголошених промов, текст прийятих резолюцій і т. п. полишаємо зовсім на боці, бо се значило-б повторити в зміненій формі все те, що ми свазали доси в нашім огляді. Конгрес, як се розумієть ся само собою, мав задачу обговорити антимілітаристичний рух, його причини, його цілі і його дотеперішній розвиток у поодиноких країнах, та обдумати дороги, якими він має йти далі. Се перша проба дати білянс дотеперішньої роботи і зорганізувати міжнародню акцію проти мілітаризму, і в сім власне головна заслуга конгресу без огляду на практичні результати.

В конгресі крім більшого числа таки голяндських делегатів, що репрезентували 150 різних робітницьких спілок, взяло участь

12 делегатів французьких, 6 англійських (які репрезентували 156.000 копальняних робітників і 100 робітницьких спілок), і по одному делегатові з Бельгії, Швейцарії, Еспанії (від 40 груп), Португалії та Австрії (від спілки чеських копальняних робітників, яка видає анархістичний двотижневник „Omladina“). Коли зважити, що по дорож на конгрес вимагала великих коштів, а до того участь у конгресі могла легко наразити делегатів на переслідування з боку їх держав, коли далі взяти в рахунок ту безліч привітних телеграм, листів, справоздань із дотеперішньої роботи та проєктів на будуче, то ініціатори конгресу і всі антімільтаристи можуть бути таким початком зовсім задоволені.

Дискусія вела ся на тему антімільтаризму в відношеню до руху робітницьких синдикатів, до науки, до загального військового страйку на випадок війни, до особистої дезерції зі служби, до держави, до релігії і т. п., а найважніша постанова конгресу, се утворене Міжнароднього Робітницького Антімільтаристичного Товариства, якого девіза: „Ані одного чоловіка, ані одного шеляга для милітаризму!“ Сю девізу треба розуміти не в зміслі соціально-демократичнім, т. є. аби в парламенті голосувати проти військового бюджету, тай на тім конець, але в такім, аби пролетаріят дійсно відмовив служби в армії.

Задача сеї нової интернаціоналки — проти чорної интернаціоналки реакції, яка ширить незнане і темноту і сіє ненависть та несупокій, і проти золотої интернаціоналки фінансістів, яким їх патріотизм не перешкаджає служити народам, із якими їх вітчизна провадить війну, коли лиш можуть напхати свої кишені, проти сих двох темних сил оперти ся на міжнароднім братерстві робітників, які, усунувши гнет і визиск, дадуть світови супокій. Вона має старати ся о ведене антімільтаристичного руху ві всіх краях і бути осередком сього руху.

До головного комітету товариства вибрано на конгресі по 2 репрезентантів Англії, Франції та Голяндії і по одному Австрії, Швейцарії, Еспанії та Португалії. Що до членів комітету з иньших країв та націй нерепрезентованих на конгресі, має наступити листове порозумінє. Довкола сього міжнароднього товариства мають ґрупувати ся всі иньші антімільтаристичні товариства — льокальні, окружні, національні і т. д. Иньші ухвали торкають ся дальшої тактики антімільтаристичної акції. Свою працю закінчив конгрес

виданем відовви до пародів і держав, у якій головний комітет кличе народи до ширеня антимілітаристичного руху і запитує державних керманічів, чи і що думають вони зробити для усуненя тугару мілітаризму.

Амстердамський конгрес, се свого рода приготоване до цілої міжнародної акції, се неначе перший крок до дальшого походу наперед. Які будуть його наслідки, се покаже другий конгрес, що має відбутися в червні 1905 р. в Оксфордї.

Для повноти додамо, що першого дня конгресу вечером відбув ся антимілітаристичний мітінг, у котрім взяло участь над 4.000 осіб.

Піднесемо також, що соціяльна демократія не тільки не взяла ніякої участи в конгресї, але також зовсім його промовчала у своїй пресї. Партії, що стремить до захоплення політичної власти, нездорово стремити до повного усуненя армії, бо та колись, коли вже будемо при власти, може пригодити ся, а також нездорово, аби робітники, які повинні вірити в єдиноспасаємість соц.-дем. партії, довідали ся, що ще хтось займаєть ся справою еманципації робітницької кляси. Тільки даром ховає струсь голову в пісок, факти не перестануть бути фактами, а швидче чи пізнійше дійдуть таки до відомости тих, перед якими їх промовчуєть ся!...

Дискусію над тим, чи сей рух для еманципації людськости позиточний чи шкідливий, лишаємо отвертою. Тільки коли хтось без иньших аргументів закинув би, що задача, яку має сповнити сей рух, се неможливість, утопія, ідеалїзм і т. п., то нехай за відповідь йому послужать слова Ньюенгуйса: „А коли нас лають ідеалїстами та утопістами, то я відповідаю: так, ми ідеалїсти, але ліпше вмерти за ідеал, як жити без ідеалу, ліпше вмерти чоловіком, як жити диким звїрем!“

У своїм культурнім походї людськість здійснила вже не одну „неможливість“, не одну „утопію“...

II. Міжнародний соціалістичний конгрес в Амстердамі.

Із соціалістичного руху початків 19 в. почали що-раз різче видїлювати ся два напрями: соціяльно-демократичний, що виводить свій рід від Маркса й Енгельса, яких доктрини називає науковим соціалїзмом, і комунїстично-анархїстичний, який датуєть ся від Годвіна (конець 18 в.) і Прудона (половина

19 в.) і якого теоретичну будову вели і ведуть далі Бакунін, Кропоткін (уважаний найвизначнішим теоретиком напрямку), Елізе Реклю, Домеля Нювенгейс, Жан Грав і и. В міру зросту робітницького руху протягом 19 в. розвивалися і прояснювалися також оба ці напрями, так що тепер уже зовсім ясно видні їх цілі і дороги, якими вони йдуть до них. Соціально-демократія дорогою парламентарної діяльності хоче досягнути політичну власть у краю („політична диктатура пролетаріату“) і силою тої влади завести усуспільнене засобів продукції („колективізм“), отже не зносить державної влади, тільки хоче віддати її в руки пролетаріату і оперти на як найширшій демократизації, ані не зносить системи наємної праці, тільки замість численних приватних роботодавців хоче мати одного роботодавця — державу, яка власне тому, що буде оперта на як найширшій демократизації, справедливо управляювати-ме відносини між працею і зарібною платою. Комуністичні анархісти йдуть значно далі і беручи за підставу суспільного устрою свобідну злuku людей, спілок і т. д. що раз висше відповідно до потреб людського життя, стремлять до знесення державної влади (анархія — бездержавність) і усуспільнення засобів продукції й консумції („комунізм“), при чім виконувана права на консумцію має бути полишена волі одиниці. Природна річ, що дороги, якими ці два напрями йдуть до своїх цілей; мусять бути різні. Щоб захопити політичну власть у свої руки, треба мати більшість у парламенті, якої задачею буде перестрій суспільних відносин, значить ся, будова піде з гори, при підмозі мас, які вибрали ту більшість. Щоби-ж усунути державну власть і перестроїти суспільні відносини по принципам комуністичного анархізму, на се треба здезганізувати теперішній устрій і на його руїнах будувати з н и з у. Соціально-демократичний устрій, се продовжене і видосконалене, комуністично-анархістичний — противенство теперішнього устрою. Задача соціальної демократії: перехилувати державну власть на свою сторону, задача анархізму: ослаблювати її. Головна арена боротьби соціальної демократії: парламент, і то в тим більшій мірі, чим вона сильніша; боротьбу за здійснене анархістичного ідеалу мусять вести самі маси на всіх полях суспільного життя. З одного соціалістичного жерела випливають, як бачимо, дві зовсім різні струї, в яких одна чим дальше, тим більше тратить свій первісний характер. Соціально-демократія,

особливо праве її крило (ревізійністи в Німеччині, Жоресісти в Франції та інші аналогічні напрямки в різних краях, які ще не обаяли ся в конкретних формах), се вже лиш ремінісценція соціалізму, а її ліве крило даром силується ратувати ситуацію, зберігати колишні революційні традиції: велізна консеквенція життя переходить над ними до денного порядку. Хто слідить за робітничим рухом у цивілізованім світі, той бачить, як із кожним роком ростуть у силу „праві“ і як що-раз більше загрожена позиція „лівих“, а хоч поки-що все ще перевага по стороні „лівих“, то та перевага в кожним роком слабша. А рівночасно, росте також анархізм, який пильно нотує успіхи і невдачі соціальної демократії і використовує їх, виказуючи на основі своїх принципів, що успіхи — позірні, а невдачі — конечні.

Сі характеристичні признаки соціальної демократії виявив, особливо при дебатах про міжнародні правила соціалістичної політики та про генеральний страйк, також міжнародний соціалістичний конгрес в Амстердамі (14—20 серпня 1904), на який відповідно до постанови льондонського конгресу з 1896 р. були допущені: 1) репрезентанти всіх груп, які стремлять до переміни капіталістичного устрою власности і продукції на соціалістичний устрій власности і продукції і вважають участь у законодавстві і парламентарну діяльність конечним способом до осягнення сеї цілі; 2) всі фахові організації, які хоч яко такі не беруть участи в політичній боротьбі, все таки признають конечність політичної і парламентарної діяльности. Тим самим анархісти виключені. В конгресі взяло участь 476 делегатів, а предмет нарад крім поладження різних вступних та кінцевих формальностей становили отсі справи: міжнародні правила соціалістичної політики (революція про тактику партії), колоніяльна політика, еміграція та імміграція, генеральний страйк, соціальна політика і забезпеченє робітників, трости і безробітє.

Заки перейдемо до справоздання з праці конгресу, вважаємо потрібним спинити ся на способі репрезентації на нїм, тим більше, що по причині вислання на сегорічний амстердамський конгрес делегата від Української соціальної демократії в Австрії та Революційної української партії в Росії ся справа була порушена в нашій щоденній пресі. Дотеперішню основою репрезентації на міжнародних соціалістичних конгресах, на яких голосують не поодинокі делегати, а делегації яко одиниці, являєть ся державно-терито-

ріальний принцип, по якому право репрезентації мають існуючі держави, деякі т. зв. історичні території з державними традиціями (Польща, Чехія) і деякі території, які задля їх устрою можна вважати державними організаціями (Австралія, Канада, Фінляндія). Розуміється, що сей мішаний принцип не витримає ніякої критики, бо коли право репрезентації має Польща або Чехія, то не можна відмовити його Україні, Armenії, Литві і т. д. і т. д. Але виказанем його неадекватності та несправедливості справа не кінчиться, бо ходить про те, який інший принцип поставити замість нього. Більшість соціальних демократів, у яких або поняття державності зрослося з поняттям національності (Німеччина, Англія, Франція і загалом західна Європа), або які поняття державності кладуть вище поняття національності (російська група Плеханова, Поляки в відношенню до Литви і т. п.) хиллять ся до того, аби делегації на конгресах групували ся по державам. Однак такий спосіб репрезентації випав би на некористь недержавних націй. Коли-ж прийняти за підставу групуване делегацій по національностям, то по перше західно-європейські соціальні демократи побоюють ся, що з огляду на велике число націй у східній і середній Європі вони легко могли-б бути переголосовані, а по друге і тут трудність не кінчиться, бо так в одноцілних щодо національності державах, як і в поодиноких націях може бути більше соціалістичних груп, а досвід учить, що тих груп творить ся що раз більше. Дати голос кожному делегатові з окрема також не буде розв'язкою справи, бо тоді-та група мала-б перевагу, котра змогла-б вислати на конгрес найбільше число делегатів. Вся трудність у виборі системи репрезентації походить звідси, що соціальна демократія вважає свої міжнародні конгреси органами з законодавчою властю, яких ухвал усі партії, що складають ся на міжнародню соціальну демократію, мусять слухати. Коли би власть лишити локальним конгресам, а міжнародне бюро і міжнародні конгреси служили би лише для посередництва між поодинокими партіями, для винісіння думок та для удержування евіденції партійної праці в різних краях, тоді відпав би і спір за систему репрезентації. Але на таке поставлене квестіє не дозволяють централістичні тенденції соціальної демократії, через які розбила ся ще перша інтернаціоналка, з котрої, як звісно, википено з половину членів — противників централізму під проводом Бакуїна, після чого наслідком надмірної утрати „крови“ ціла інтернаціоналка зникла...

Першу пробу розв'язати се питанє зроблено на париськім конгресі 1900 р., на якім кожній „національності“ (т. є. державі або території) признано два голоси — для того, що в деяких краях існували тоді дві ворожі соціялістичні партії, а в інших знов в одній партії були два менше чи більше ріжні напрями. Протягом 4 літ, які минули від париського конгресу, справа стала ще більше скомплікована, головно в Росії, де організація пролетаріату з природи річи дифференціюєть ся по національностям, а справа з'єднання національних організацій в одну партію наслідком державних тенденцій Великоросів і Поляків супроти інших, недержавних націй, не пішла ні трохи наперед, а хіба ще посунула ся в зад. З тих причин міжнародне соціялістичне бюро заняло ся ревізією прийнятої на париськім конгресі системи репрезентації, але не можучи знайти путнього виходу, лишило поки-що все по давньому, т. є. що „національностям“ (в висше сказанім розуміню), записаним у бюрі до амстердамського конгресу, признано по 2 голоси, якими мають поділитися дві найсильніші партії, а всі інші групи (як національні так і утворені з причини ріжниць поглядів) нехай підчас голосованя прилучують ся до одної з двох партій з правом голосу.

Наслідком такого рішеня справи потерпіла між иньшим делегація Бунда, зложена з 8 членів, і українська делегація в особі д. Миколи Ганкевича. Бундови мимо того, що він удержував безпосередні зносини з міжнароднім соціялістичним бюро, полишено злучити ся або з російськими соціяльдемократами групи Плеханова, або з соціялістами-революціонерами, а коли група Плеханова, з якою він хотів злучити ся, заявила ся проти злуки, бо маючи лише 7 членів, в разі злуки з 8 Бундівцями бояла ся їх переваги на нарадах делегації, устроєно на сей раз справу так, що коли-б Бунд у якійсь справі рішив инакше, як група Плеханова, тоді голос тої групи неутралізуєть ся голосом Бунда. Що-до української делегації, то самого її мандату ніхто не квестіонував, а навіть не міг квестіонувати, бо рішено, що кожда делегація сама верифікує свої мандати, — тільки не признано їй окремого голосу, лишаючи прилучити ся для голосованя до одної з делегацій (австрійської, польської або російської), причасних у чім будь із українською територією. Обі покривджені делегації запротестували проти такого рішеня справи перед пленум конгресу, але конгрес перейшов над їх протестом до денного порядку.

Цілий сей інцидент служить тільки одним доказом більше, як тяжко соціяльній демократії підняти ся вище теперішніх державних рамок. Очевидно не в теорії, бо ще льондонський конгрес (1896) заявив, „що заступаєть ся за правом усіх націй рішати самим про себе і симпатизує з робітниками кожного краю, який тепер стогне під ярмом мілітаристичного, національного або якого иньшого деспотизму“, — але коли ходить про те, аби признати кожній нації рівноправність на своїх конгресах, тоді справа виглядає инакше і все таки найліпше виходять *beati possidentes* — делегації державних націй... Коли-б не те, то можна-б добре убавити ся тим замкненем реєстру націй на париськім конгресі.

Як ся справа буде полагоджена на будуче і чи на найближшій конгресі українська (і всі апальотичні) делегація мати-ме право голосу, поки-що не знати, а партійна преса нічого про се не каже, хоч українські соціяльні демократи повинні би і в своїй і в заграничній пресі піднести сю справу і старати ся довести її до справедливого полагодження.

Переїдїм до поодиноких справ, обговорюваних на конгресі. Завважимо, що над усіма справами, перечисленими вище, радили найперше комісії, які на пленум конгресу висилали свого референта і готову резолюцію.

В справі кольоніяльної політики прийнято резолюцію, в якій конгрес, зазначивши вищенє природних богатств по кольоніях та важкий, часто кривавий гнет автохтонного населеня, вкладає на соціялістичні партії ріжних країв та на їх парламентарні клуби обовязок: „1) опирати ся безоглядно кождому імперіялістичному та протекціоністичному внесеню, кождому походови для здобуваня кольоній і кождому мілітарному видаткови на кольонії; 2) поборювати всякий монополь, усяку велику концесію і остро вважати, аби богатств кольоній не загарбувала для себе кляса капіталістів; 3) подавати безоглядно до відомости загалу всі насильства, яких жертвами падає автохтонне населенє; жадати для нього як найсильніших охоронних мір проти військового варварства і проти капіталістичного визиску і головно вважати, аби його не обрабовувано хитрощами або насильством з його мастку...; 4) жадати для автохтонного населеня стільки свободи і самостійности, скільки може перенести його розвиток, маючи на увазі, що ціль, се повна еманципація кольоній; 5) веденє загра-

ничної політики, яка наслідком природного розвитку плітократичної системи що-раз більше підпадає під тайний вплив плітократичних класів, піддати під парламентарну контролю.“

В тій самій справі конгрес ухвалив різку революцію-протест проти гнету Індії Англіїцями. На конгресі був між иньшими також один делегат із Індії, 80-літній старець Dadabhaj Nawroji, який малював гнет своїх земляків під англійським правлінням. „Англія — говорив він — мало пожертвувала крові для Індії. Найнещасливіші індійські народи мусіли самі давати податок крові, потрібний для їх закріпощення. З двох сот мільонів рупій, які Індія складає річно в податках, іде 100 мільонів на пенсії англійським урядникам, що були в Індії, і ті гроші консумують ся поза границями краю. В руках Англіїців копальні й багаті природні скарби краю. Англіїські капіталісти і купці витягають з Індії що-року 200 мільонів рупій, які пропадають для краю. Наслідком того висихають жерела богатства. З 200 мільонів Індійців по урядовим даним мільон не в стані найсти ся що-дня. Тому лютує пошесть і холера“ — і т. д. і т. д. Так виглядає пановане найкультурнішої держави..

Заки підемо далі, позволимо собі звернути увагу на те, що конгрес ухвалив „жадати для автохтонного населеня стільки свободи і самостійности, скільки може перенести його розвиток“. Що се значить, се знають дуже добре всі підбиті, недержавні нації, се знаємо й ми, Українці, безліч разів чуючи від польсько-шляхотського сойму, що він заспокоює усі наші дії сні потреби... Але що се значить в ухвалах конгресу, який називає себе соціалістичним, який продовжує традиції иньших соціалістичних конгресів, отже й льондонського (1896 р.), де всім націям признано право рішати самим про себе? Хто-ж має рішати, скільки саме свободи та самостійности може перенести розвиток кольоніяльного населеня? Чи не ті самі буржуазійні парламенти, які позволяють на теперішній визиск і гнет кольоній, парламенти, в яких соціалісти, не вважаючи на так довгу парламентарну діяльність, не мають майже ніякої сили, а найсильніший в їх парламентарних клубів, німецький, не міг навіть оборонити своїх виборців від погрому підчас страйку в Крмічові? Ті парламенти не послухають соціалістів певне також у своїй кольоніяльній політиці! А хоч би навіть у тих парламентах і мали соціалісти власть,

то хто їм дав право рішати, скільки свободи і самостійности може перенести розвиток сего чи того народу? Бути свободним і самостійним, се съвяте право народів, а хто як будь обмежує се право, той нехай не строїть ся в маску свободи! З принципіального боку така ухвала, се порушене свободи, якої одинокими оборонцями хотять видавати себе соціяльні демократи; таї тактичними оглядами годі оправдати сю ухвалу, бо-ж буржуазійні парламенти дають кольоніям стільки свободи і самостійности, скільки випадає інтересам буржуазії, і лиш тоді послушали би соціяльної демократії, коли-б се не противило ся інтересам буржуазії.

Комісія для еміграції та імміграції предложила конгресови резолюцію, яка звертаєть ся проти законних обмежень еміграції, а за те жадає від правительств поборюваня обставин, що викликають імпорт робітників для обниження робітницької платні, домагаєть ся законодатних реформ у напрямі признаваня емігрантам горожанських прав у новім краю і привертая їм тих прав на випадок повороту в старім краю, а в кінці виває соціялістичні організації до просьвітної та організаторської праці між іммігрантами, яка має запобігти тому, щоб вони давали уживати себе капіталістам за оруже до обниження робітницької платні.

Проти сеї резолюції ставлять делегації голяндська, американська та австральська свою, де приймають точки повисшої резолюції, але також заявляють ся проти імпорту робітників низших рас, як Китайців, Неґрів і т. д. По короткій дискусії конгрес відложив сю справу на пізнійше, евентуально до найближшого конгресу.

В справі соціяльної політики і безпеки робітників прийнято резолюцію з жаданем безпеки робітникам достаточного удержаня на випадок недуги, нещасливого випадку, неадібности до праці, старости, вагітности, материнства та безробітя — з тим, аби забезпечуючі інституції були під управою забезпечених та щоб заграничні робітники підпадали під ті самі постанови, що й автохтонні.

Трохи клопоту було зі справою тростів та безробітя. Резолюцію, уложену комісією, конгрес признав недостаточною, на що комісія заявила, що вважає неможливим обняти обі справи одною резолюцією, і просила, аби справу безробітя полишити на боці. Що-ж до самих тростів, то в пізнійше ухваленій резолюції признано, що вони, усуваючи конкуренцію між поодинокими підприєм-

цями, заострюють конфлікт між класом капіталістів і класом робітників, і ухвалено, що соціалістичні партії мають держати ся здалека від законодавчих проб в цілі усунення або обмеження тротів, бо ті проби не можуть довести ні до чого.

Найважніші для ідейної характеристики конгресу були дебати над міжнародними правилами соціалістичної політики і над генеральним страйком і тому ми присвячимо їм більше уваги, як обговореним доси точкам, що входять в обсяг т. зв. робітницького законодавства, яке, як ми вже мали нагоду зазначити¹⁾, лежить також в інтересі капіталістів і їх організації-держави і якого домагають ся не тільки соціальні демократи, але в меншій або більшій мірі й інші поступові та демократичні партії. Коли ті справи для ідейної фізіономії конгресу характеристичні лише посередно, то дебати над партійною тактикою і генеральним страйком відкривають цілу душу соціальної демократії.

Субстратом для дискусії про міжнародні правила соціалістичної політики послужила резолюція в справі тактики, прийнята на партійнім конгресі німецької соціальної демократії в Дрездені 1903 р.²⁾ і предложена делегацією соціалістичної партії Франції (Гедистів) до прийняття міжнародньому конгресови. Основний тон сеї резолюції, се рішучий осуд ревізіонізму і заява, що соціальна демократія не може стремити до участі в правліню серед буржуазійної суспільности.

Злагодити різкість сього тону мала резолюція Адлера (Австрія) і Вандервельде (Бельгія), з таким самим змістом, а навіть по часті й текстом, як і дрезденська, тільки автори усунули з неї осуд ревізіонізму, замазуючи відповідні місця загальними фразами, а що-до участі в правліню серед буржуазійної суспільности, то автори обмежили ся відновленем і потвердженем резолюції Каутського, прийнятої на конгресі в Парижі 1900 р., в якій заявляеть ся виразно, що тільки в примусових ситуаціях соціаліст може вступити в склад буржуазійного правительства і що таке прийняте

¹⁾ »Три з'їзди«, ЛНВ. 1904, кн. V і VI.

²⁾ Ося резолюція надрукована в повнім тексті в моїй статі »Три з'їзди«, ЛНВ. 1904, кн. V, стор. 88—89 (науковий відділ). Предкладаючи її міжнародньому конгресови, пропущено з неї перший (4-стрічковий) уступ чисто локального і хвилевого характеру.

уряду, се жертва, принесена соціальною демократією, жерело клопотів і небезпек, від яких часом не можна відтягнути ся, але до яких ніколи не стремить ся. Адлер і Вандервельде мотивували свою резолюцію тим, що міжнародній конгрес повинен дати лише принципіальну заяву, а не видавати засуду на сей або иньший напрям.

Резолюцію Адлера-Вандервельде відкинула комісія 24 голосами проти 16, а прийняла дреаденську резолюцію 27 голосами проти 3 при 10 абстіненціях. Конгрес відкинув резолюцію Адлера-Вандервельде 21 голосами проти 21, і прийняв дреаденську резолюцію 25 голосами проти 5 при 12 абстіненціях.

Крім того в справі тактики поставлено резолюцію, яка вважає конечним, „аби в кождім краю супроти буржуазійних партій була лиш одна соціалістична партія, як єсть лиш один пролетаріят“, і вкладає на соціалістичні організації обовязок старати ся довести до тої єдності. Отсю резолюцію прийняла і комісія і конгрес одноголосно.

Отже на перший погляд усе як слід... Резолюцію, що взиває до єдності, ухвалено одноголосно, а що-до тактики прийнято резолюцію ортодоксів-марксістів, значить ся, найвисший міжнародній трибунал осудив німецьких ревізіоністів, французьких міністеріалістів та всяких иньших опортуністів. Побідили марксісти, ті непримирні, ті революційні, ті, що ні на волос не сходять зі становища класової боротьби...

Та чи справді? Чи справді їх побіда і чи справді єсть яка принципіальна різниця між ними і осудженими найвисшим міжнароднім трибуналом опортуністами?

Чи справді резолюція, хоч би й прийнята одноголосно, в силі довести до єдності в такій Росії, де соціалні демократи групи Плеханова, соціалісти-революціонери, Бунд і ріжні меньші групи тратять на взаїмне поборюванє себе чи не більше енергії, як на поборюванє спільного ворога; де Плеханов, якому дотепно сказав Адлер, що не штука дійти до одноцільної тактики, коли викидаєть ся з партії всі опозиційні елементи, диктує всім иньшим соціально-демократичним групам: „Або піддавайте ся без ніяких застережень під мою диктатуру, або не маєте права називати себе соціалними демократами!“; де делегат соціалістів-революціонерів у комісії, котра власне приймає одноголосно резолюцію що-до єдності, заявляє, що в Росії єдність неможлива? Або може між польськими

партіями, що коли-б лише могли, то найперше кинулись би одна на другу, а не на царат? Чи може ві Франції, де делегати обох ворожих груп немов на кпини заявляють, що вони дуже раді єдності, коли противник покине своє дотеперішнє становище і стане на становищі свого противника, при чім ні одні ні другі, розумієть ся, й не думають поступати ся зі свого? Чи може революція зможе зупинити роздвоєнє і скріпити єдність у Німеччині, де та єдність тільки формальна і де марксісти мають верх лише в резолюціях, а ревізіоністи в практиці?

А результат голосованя над дрезденською резолюцією — 25-за, 5 проти і 12 абстиненцій — що він говорить? Тих 12 абстиненцій, се ті, що ще вагали ся, чи піти за Жоресом, але вже не могли йти за Бебелем. Куди заведе їх дальший розвиток, вправді не знати на певно, але мабуть вони швидше рішать ся піти до Жореса, як вернути до Бебеля. А тепер се значить, що резолюцію про тактику прийнято властиво 25 голосами проти 17, — чи не гірка се перемога, особливо, що між переможеними бачимо з виїском одної Аргентини самі найкультурніші країни: Англію з колоніями, Бельгію, Данію, Голандію, Францію, Швейцарію, Швецію, Норвегію, де еманципаційний рух робітницької класи повинен би бути найсильніший і по принципам найчистіший? Чи не гірка се перемога при помочи таких відсталих країн, як Австрія, Чехія, Болгарія, Іспанія, Угорщина, Італія, Польща, Росія, Японія? Чи не значить се, що з розвитком культури чистота соціально-демократичних принципів сходить усе нижше?

Се говорить результат голосованя, — а що-ж іще скаже дискусія, та незвичайно поучаюча дискусія, в якій обі сторони наговорили собі стільки гіркої правди в очи?!

Жорé говорив до Німців: „Соціалістичний сьвіт дожидав від вас, від того дрезденського конгресу, який відбув ся після перемоги трьох мільйонів голосів, усталеня політики. В вашій пресі ви голосили: „Наша держава! Наш сьвіт!“ Ні, держава ще не ваша... І вашу безсилність до діяльности сховали ви перед власним пролетаріатом, перед міжнароднім пролетаріатом, за неохитність (intransigence) теоретичних формул, які ваш знаменитий товариш Кауцкі буде вам доставляти до кінця свого життя... Німецький пролетаріат не має в своїй історії революційних традицій. Загальне виборче право він не здобув собі на барикадах, але дістав з гори... Коли Бебель у парламенті з приводу афери Крупа в подиву гіднім

виступі проти німецького цісаря промовив сьмілими словами, які ми перекладали і ширили, саме тоді бачили ви себе змушеними в офіційльнім органі вашої партії, в журналах, які щоденно денунційовали мене як великого деморалізатора пролетаріяту, як „великого злочинця“, — коли німецькі підприємці змушували соціялістичних робітників по варстатах підписувати підданчі ітратуляційні адреси до цісаря, т. е. бити вас самих по лиці, тоді ви бачили себе припеволеними радити їм не відмовляти підписів. І так ви все ще притуплюєте, каламутите, ослаблюєте в німецькім пролетаріяті ту історично занадто слабу силу недостаточної революційної традиції.“

І відповідав йому Бебель: „Зараз по тій несподіваній для мене побіді сказав я, що поки-що не можна багато змінити. В нас ті три міліони ще не вистарчають. Але заждіть, як будемо мати 7 і 8 міліонів, тоді побачимо. А що-ж ви зробили? Кажете, що вратували сьвітовий супокій? Де-ж він був загрожений? Говорили й ми про нього. Але в противенстві до нас ви голосували за бюджетом військовим і фльотовим, за бюджетом кольоніяльним, за посередніми податками, за тайними фондами і таким чином підпирали все, що може підклати сьвітовий супокій... Коли у вас між підприємцями і робітниками прийде до конфлікту, то й радикальні міністерства вживають державної власти, щоб вопіючим до неба способом насилувати робітників. В остатніх літах не було у Франції ні одного більшого страйку, де не вживано би війська проти робітників, як за міністерства Вальдек-Руссо-Мільрана, так і тепер за міністерства Комба. І так два рази в Армантієрі, далі в Бресті, в Лілі, в Рубе, в Марсилії, на Мартініці і т. д., а щойно вчора (18 серпня 1904) знов проти робітників скла в Нормандії. В падолисті минулого року париська поліція вдерла ся безстыдно, насильно до біржі праці і зранила при тім не меньше як 70 робітників. Та коли партійний товариш Веян виїс у палаті інтерпеляцію, в якій жадав покараня поліційного комісаря, що командував у тій справі, часть Жоресістів голосувала проти такого денного порядку... Тактика Жореса не жене буржуазійних партій на ліво, але змушує соціялістів на право. Мільран вступив до міністерства соціялістом. Та на париській виставі 1900 р. приймав російського царя і дістав за се російський ордер, а на міжнароднім робітницькім конгресі ніхто з товаришів не міг його побачити, а вже й не говорити, аби промовив хоч слово привіту. А коли-

делегати конгресу, сповняючи обов'язок вдячності і пієтизму, з'явилися на Пер Ляшевї коло муру, під яким масакровано комунарів, те саме правительство, до якого належав Мільран, вислало репрезентантів буржуазійної земської трійці: інфантерію, кавалерію й артилерію, і наказало поліції розігнати делегатів. Ледви Зінгер міг говорити пару минут.

І говорив Рапен із Льозанни, виказуючи неконсеквенцію дрезденської резолюції: „Дрезденська резолюція загаує абсолютно участи в правлію. В яким правлію? В центральнім? А що-ж із федеративними державами, як Швайцарія? А що в громадою? У нас громади і кантони мають часто однакові закондатні й адміністратійні права. На приклад держава й місто Женева мають майже однаковий бюджет і однаковий правний круг діяльности, — до чого-ж дійдемо? Не сьміємо брати участи в правлію кантона Женеви, але можемо в правлію міста Женеви?“

Або цінні признання з уст соціяльних демократів про зріст анархізму, якому звичайно в партійній пресї відмовляєть ся рації істнованя і випикуєть ся некрольоги. І так Немец із Праги говорив: „Уже нинї бачимо наслідком тої безпрінціпної тактики зріст анархізму в Берліні, в Швайцарії і в Австрії в руху копальняних робітників.“

А сьвідoctво Мора з Берна: „В Женеві мали ми соціялістичного міністра Тіебо, і соціялістичний рух там у повнім занепадї, а гороу анархізм. Літами поборював я анархістів, але волю як анархіст покласти голову під топір ката, ніж як соціяліст сісти на мягкий міністерський фотель. Коли радикали дають нам міністерську теку, то на те, аби зробити з нас покірних домашніх скотів. Вульшлегер, один із наших найенергічнійших людей, є тепер міністром у Базелї, але для агітації зовсім пропав. Енергічною агітацією осягнемо більше, як соціялістичними міністрами. Обставини псують і найліпших і на міністерських становищах роблять їх безсильними. В Берні маємо соціялістичного міністра фінансів і він працює як найліпше і ціла буржуазія подивляє його, але-ж чи на те робітники бороли ся 30 літ, аби один із наших упорядкував фінанси буржуазії?“

„А анархіст — пише Нювенгуїс в „Les Temps Nouveaux“ (ч. 18) — слухав усе те і — сьміяв ся. А коли-б йому було вільно промовити, сказав би: Жоре має рацію, повну рацію, але й Бебель також має рацію. Велике вло не лежить в особах, — се

зовсім байдуже, чи ті особи називають ся Жоре чи Бебель, чи се випадкові ревізіоністи чи революціонери на конгресах; велике ало лежить у парламентарній системі. Бебель і його товариші зупинили ся, побачивши, як Жоре похвзнув ся." А в иньшій місці: „Найцікавійше, що два парламентаристи, які по принципу повинні мати такі самі погляди, говорять собі такі острі слова правди.“

Повисші голоси дискусії подали ми тому, бо вони дають дещо фактичного матеріялу про соціально-демократичний, а по части й анархістичний рух у західній Європі, а по друге кидають і деяке ідейне освітлене на соціально-демократичний рух. Лишаючи фактичний матеріял без коментаріїв, завважимо лише, що дійсно мало коли люди, які все підносять, що опирають ся на тих самих принципах, говорили так ріжними мовами. Одні й другі мають рацію, кожний з иньшого становища, тільки що становище Жореса та иньших опортуністів, се консеквенція (хоч доведена до крайніх границь) парламентарної діяльності, признаної єдиноспасаємю для партії — єдиної репрезентантки інтересів пролетаріату, коли становище Бебеля і тов. неконсеквентне і являєть ся уступленем зі становища парламентарної діяльності, мимовільним, викликаним konieczністю самооборони зворотом у бік ненависного, оплюгавленого та проскрібованого анархізму. І тут пригадуєть ся історія з „молодими“ в 90-их років 19 в., котрі за ті самі аргументи проти діяльності німецької соціальної демократії, якими тепер при оплесках усіх „революційних“ товаришів гримить Бебель, per fas et nefas повидітали з партії..

Хто сказав а, мусить сказати й б, або повисне в повітрі. Признавши раз єдиноспасаємість парламентарної тактики, треба прийняти на себе всі її консеквенції, отже при зрості сил і участь у буржуазійнім правліню, при чім за уступки буржуазії треба заплатити уступками зі свого боку. Те б сказав Жоре, а не сказав його Бебель і тому він і його товариші засуджені на бездільність у парламенті при рівночасній величезній втраті сил на виборчу акцію. Правда, Жоре зійшов із дороги соціалізму, але-ж зійшов із неї й Бебель — з тою хвилию, коли соціальна демократія вступила на дорогу парламентарної діяльності, а чи хто, зійшовши з якоїсь дороги, відійшов від неї менше, чи більше, се вже другорядна річ. На тій дорозі соціальна демократія по пророцтву Енгельса випасла вправді „червоні лица“, але ослабла на мізку.. А коли Бебель і тов. критикують тактику Жореса, говорять а, то

знов або мусять сказати б, скритикувати основу сеї тактики — парламентаризм, або повиснуть у повітрі. Але признати ся, що 40 літ помиляло ся, трудно, і „революційні“ соціяльні демократи бувають далі в повітрі...

Так, бувають у повітрі, а доказом на се є справа генерального страйку, яку конгрес порішив такою резолюцією:

„З огляду, що конечною умовою для успіху масового страйку являеть ся сильна організація і добровільна дисципліна робітників, уважає конгрес абсолютний генеральний страйк у тім розуміню, щоб понехати всяку працю, неможливим до переведеня, бо такий страйк чинить неможливою всяку екзистенцію, отже й екзистенцію пролетаріату. Дальше з огляду, що еманципація робітницької класи не може бути результатом такого наглого напруженя сил, але можливо, що страйк, розтягнений на поодинокі галузи продукції, важні для господарського житя, або на велике число галузей продукції, буде крайнім способом до переведеня значних суспільних змін або до ставленя опору реакційним замахам на права робітників, конгрес остерігає робітників, аби не дали зловити себе пропаганді анархістів за генеральним страйком, веденій в тій цілі, аби їх здержати від веденя повної значія щоденної боротьби при помочи фахової, політичної та товариської акції, і звиває їх до зміцненя своєї єдности і сили в класовій боротьбі через розвиванє своїх організацій, бо як би колись страйк у політичних цілях показав ся потрібним і позиточним, то від сього залежати-ме його успіх.“

Крім отсеї резолюції, поставленої голяндською делегацією і прийнятої на конгресі 36 голосами проти 4, були ще резолюції французьких партій: Гедистів та Альманістів. Резолюція остатних уважає генеральний страйк способом, хоч не одиноким, до еманципації пролетаріату і тому звиває всі соціялістичні партії до студюваня сього способу, а резолюція Гедистів признає вправді велику вагу генерального страйку, але все таки підносить, що головна річ: здобутє політичної власти. Обі резолюції відкинєно.

Щоб зрозуміти висше наведену резолюцію, якою соціяльна демократія порішила для себе справу генерального страйку, а якої ухвалене такою більшістю голосів краківський „Naprzód“ (ч. 232) уважає свідочством „політичного виробленя пролетаріату“, — треба бодай загально познайомити ся з ідеєю генерального страйку.

Бовий оклик соціальної демократії: політична диктатура пролетаріату, т. є. здобує політичної влади пролетаріатом, — не міг задоволити тих, для яких соціалізм означав повне усунення всякого визиску і всякої неволі¹⁾. Поминувши вже, що „політична диктатура пролетаріату“ дуже легко, майже конечно мусить перемінити ся на політичну диктатуру провідників пролетаріату, всяка власть є свого рода неволею, яка противить ся основам соціалізму. Крім того досвід показав, що чим далі, тим більше соціальна демократія відходить від основних принципів соціалізму, а її наскрізь легальна, парламентарна діяльність не тільки не приближає пролетаріат до здійснення соціалізму, але ще віддаляє від нього.

Для здійснення соціалізму треба було знайти инший спосіб, і тут виринає ідея генерального страйку. Пролетаріат, зорганізований у фахові спілки, зупиняє продукцію, дезорганізує таким чином капіталістичний устрій, руйнує його, на його руїнах фахові спілки організують продукцію на принципах комуністичного анархізму і так заводять новий лад на світі. Не входячи в ближші деталі отсей загальної схеми, треба тільки зазначити, що не обійдеться тут без насильства, бо капіталісти при помочи державної влади схотять на самім початку завести „порядок“, і таким чином генеральний страйк мусить перемінити ся на соціальну революцію, яка відповідно до обставин може продовжити ся на довгі роки, заки старий порядок не впаде зовсім під ударами борців нового ладу. Прихильники генерального страйку підносять також, що не конче треба, аби всі робітники нараз покинули роботу, бо спосіб продукції в наших часах такий, що страйк якоїсь важнішої частини продукції може спинити весь її механізм.

Очевидно, що генеральний страйк, який долю пролетаріату кладе в його власні руки, і політична диктатура пролетаріату, де все в руках репрезентантів пролетаріату, — се два екстреми, між якими не може бути ніякого порозуміння, тим більше, що кождий з сих способів боротьби за будучий устрій заключає в собі зовсім відмінний сьвіт ідей і веде до зовсім відмінних результатів. І тому соціальна демократія поборює ідею генерального страйку (звісний вислов одного з провідників німецької соціальної демократії, Ігнаца

¹⁾ Основні точки соціалізму викладені в статі «Три з'їзди», ЛНВ. 1904, кн. VI, стор. 168.

Ауера: Generalstreik — Generalblödsinn!) всіми можливими способами, а передовсім стараючи ся її осмішити і показати неможливою утопією, дійсним Generalblödsinn-ом.

Та про те ідея генерального страйку почала між робітницькою клясою що-раз більше ширити ся, до чого не мало причинили ся невдачі соціальної демократії на полі парламентарної діяльності. І так коли в Еспанії робітники при помочи генеральних страйків, що дезорганізують продукцію на більшім просторі, вибороли собі неодно поліпшене свого положеня, як 8-годинний день праці, підвишене зарібної плати, признане своїх організацій і т. п., то в Німеччині 81 соціально-демократичних послів до парламенту не могли охоронити від повного погрому ткацьких робітників страйкарів у Крмічові. Коли в Англії, Франції, Голяндії, Еспанії, Швайцарії, Аргентині робітницькі спілки, що побороють парламентаризм і пропагують ідею генерального страйку, являють ся найреволюційнішим елементом робітницької кляси, який підчас генерального страйку не лякаєть ся барикад і пр. в Еспанії не раз уже мав цілі околиці в своїх руках, то в Німеччині парламентаризм соціальної демократії так придусив усяку революційність мас, що коли в Саксонії, в краю, де підчас виборів до парламенту 1903 р. на 23 виборчі округи в 22 побідили соціальні демократи, — перед кількома роками відібрано загальне виборче право до сойму, соціально-демократичний пролетаріят прийняв се зі спокоєм біблійного Йова, думаючи мабуть: „Господь дав, Господь узяв!“ Або чи се тільки не доказ безмежного легковаженя революційної сили пролетаріату з боку Вільгельма II та його дорадників, що коли підчас виборів до парламенту 1903 р. соціальна демократія здобула 3 мільони голосів і 81 мандатів, у правительствених кругах почали говорити про обмежене виборчого права? Коли-б ті круги звали, що при таких замасі на дотеперішню конституцію ті 3 мільони голосів перемінять ся на 3 мільони революціонерів, певне не виривались би з такими плянами.

Проти генерального страйку наводить соціальна демократія звичайно примір Голяндії. Весною 1903 р. голяндське правительство поставило в парламенті проєкт закона, що обмежує право коаліції. Робітницькі організації порішили відповісти на сей захар на свої права генеральним страйком, який проклямовано 9 цвітня. Під напором опінії робітницьких кругів приступила до страйку і соціальна демократія, одначе в остатній хвилі відступила від

спільної з анархістами акції, заявляючи в сам день проклямації страйку (9 цвітня), який був також днем прийняття висше згаданого проєкта закона в другій палаті, що в огляду на те, що проєкт став уже законом, страйк не має цілі і вона від нього відступає. „До сього вона мала право, — писав тоді Ньюенгуйс¹⁾, — бо кождий має право мати думку, яка йому видається найліпшою. Але перед приступленем до генерального страйку вона ні одним словом не сказала, що така її думка. І се зрада, якої вона допустила ся.“ Про ту саму справу пише редактор робітницької газети „De Toekomst“ П. М. Вінк (ibidem): „Я твердо переконаний, що поступуванє Трельстри, провідника голландської соціальної демократії, перед страйком було зрадницьке і дволичне. Адже Трельстра предложив денний порядок, на яким принципіально порішено генеральний страйк, і на других зборах довів до такого-ж рішеня. Се було в неділю, 5 цвітня, а в понеділок вечером, 6 цвітня, появилася в „Het Volk“ статя Трельстри, в якій він назвав генеральний страйк „анархістичною авантюрою“. Се в моїх очах зрада і ніщо иньше.“ Отже вина невдачі генерального страйку в Голандії лежить по стороні тамошної соціальної демократії, і треба хіба мати спеціальну етику, аби спричинивши невдачу подавати її за аргумент проти генерального страйку.

Тимчасом ідея генерального страйку почала знаходити прихильників і між робітниками, що стояли доси під впливом соціальної демократії, і серед неї почули ся голоси, що коли вона відцурається генерального страйку, то робітники що-раз більше стануть покидати її й переходити на бік анархістів. Таку аргументацію чули ми на третім з'їзді „соціалістичної партії Франції“ (Гедистів) в Лілі з початком серпня с. р., те саме говорив на амстердамськім конгресі Жоресіст Бріан. З романської Європи ідея генерального страйку перейшла до Німеччини й Австрії, а і в Росії побіч анархістів пропагує його група соціальних демократів, якої літературним провідником є Володимир Поссе. В Австрії й Німеччині ся квестія була піднесена й на партійних з'їздах 1903 р.²⁾, а опісля

¹⁾ Берлінський „Der Anarchist“, ч. 4 з 16 мая 1903.

²⁾ Близше про се в згаданій статі „Три з'їзди“.

розбирава в більше статях у партійнім органі марксистів „Die Neue Zeit“, а хоч не здобула партійної апробати, то ширить ся що раз більше, відвертаючи пролетаріят від соціальних демократів та привертаючи його до анархізму. Що більше, з початком серпня с. р., на кілька днів перед амстердамським конгресом, відбули ся в Берліні 2-тисячні збори „Вільної спілки німецьких фахових організацій“, на яких одногосно прийнято резолюцію за генеральним страйком, поставлену референтом д-ром Фрідбергом, котрий від кільканацятьох літ бере визначну участь у діяльності німецької соціальної демократії. Реферат д-ра Фрідберга¹⁾, се така безощадна критика дотеперішньої легально-парламентарної діяльності соціальної демократії, яку доси чула вона хіба від своїх „найгірших ворогів“ — анархістів; так само аргументація за генеральним страйком і загалом цілий світогляд Фрідберга, се лиш доказ, що він уже тільки з імени соціальний демократ.

З такою минувшістю прийшла ідея генерального страйку перед найвищий міжнародний трибунал соціальної демократії. Рішене сього трибуналу звісне з наведеної висше резолюції, того архитвору нельогічності та сауїтизму. Візьміть зараз перше реченє і попробуйте выяснити собі, чому властиво конгрес уважає генеральний страйк у розуміню аупиненя всякої праці неможливым до переведеня? З початку буде вам здавати ся, що „з огляду на те, що для успіху масового страйку потрібна сильна організація і добровільна дисципліна робітників“, але трохи низше знайдете зовсім иньшу причину, а саме, „бо такий страйк робить неможливою всяку екзистенцію, отже й екзистенцію пролетаріату“. А коли правдива ся друга причина, то тоді „сильна організація і добровільна дисципліна“ зовсім ні при чім. Або та „добровільна дисципліна“ — що се значить? Адже дисципліна заключає в собі на випадок непослуху кару (меньше про те, яку), а коли хто щось робить під загрозою кари в разі непослуху, то чи може тоді бути мова про добру волю? А поза абсурдністю льогіки криєть ся сауїтизм змісту. „Комуністичний Маніфест“ заявляє виразно, що „цілі комуністів можуть бути осягнені лиш насильним переворотом усього існуючого суспільного устрою“, отже соціальною революцією, в якій

¹⁾ Вийшов окремою брошурою п. н. »Parlamentarismus und Generalstreik«, яку поручасмо кождому, хто цікавить ся сим питанем.

„пролетаріат нічого не може втратити крім своїх кайданів“, — а тут партія, яка вважає Комуністичний Маніфест своїм євангелієм, альфою й омегою соціалістичної науки, заявляє, що зупинене всякої праці неможливе, бо воно унеможлиблює екзистенцію пролетаріату. Певне, коли-б пролетаріат ждав із заложеними руками, аж доки парламент не ухвалить, а монарх або аналогічна інстанція не санкціонує внесення соц.-дем. послів на усунування засобів продукції через експропріацію приватних власників і аж доки відповідні уряди не переведуть цього закону в жите, то дійсно його екзистенція була-б неможлива. Але пролетаріат і без теорій про гіперпродукцію та експропріацію підчас генерального страйку знати-ме, що в магазинах повно всього, що потрібне до життя і все те зроблено його-ж руками, і не ждати-ме ухвал та санкцій, а поступати-ме так, як поступали голодні ві всіх революціях. Войовники революції держать ся иньшої тактики, як войовники революції!

Войовникам революції треба було далі скарікатурувати саме поняття генерального страйку і от вони заявляють, що „еманципація робітницької класи не може бути результатом такого наглого напруження сил“. Якого „такого наглого“? Від котрого з теоретиків генерального страйку се взяте? Чи та безнастанна боротьба робітницької класи за своє визволене протягом цілого 19 в., ті незлічені страйки, бойкоты, розрухи, терористичні акти, бупти, а далі те стремління до освіти й організації в цілях успішнійшої боротьби з одного — і ті репресалії, масакри, шибениці, не згадуючи вже про різні загальні й виїмкові закони з другого боку, чи все те не доказ, що боротьба двох ворожих сил — пролетаріату і його висискувачів — кипить уже від давна, що пролетаріат уже від давна напружує свої сили, аби скинути з себе ярмо державної влади і насмної праці, а будучий генеральний страйк, під якого ударом упаде теперішній устрій, буде остатнім напруженем сил, завершенем вікового циклю боротьби за свободу і добробут для всіх, актом, який в різних країнах може потребувати-ме праці кількох поколінь, заки новий лад запаує в цілій повні над старим?! Усе те добре знають учасники „міжнародного соціалістичного конгресу“, а одначе плетуть про „таке нагле напружене сил“, аби лиш — скарікатурувати не вигідну для них ідею.

Для доповнення справоздання згадаємо ще, що крім полагодження повисших справ конгрес ухвалив резолюції: проти війни з рівночасним привітом для російського і японського пролетаріату

і другу з завою симпатій для російського пролетаріату задля його геройської боротьби з царатом; з завою симпатій для страйкуючих у Кольоредо; з завою симпатій для комітету, який організує в Італії агітацію за увільненням засуджених у 1898 р. за страйки і розрухи; в справі святкування першого мая і в справі виборчого права для женщин. Найблизший конгрес має відбутися 1907 р. в Штутгарті.

Першого дня конгресу по полудни відбув ся в однім із амстердамських парків під голим небом міжнародній мітинг, на яким промовляло на 4 трибунах по черві 17 бесідників. Тут заповів у своїй промові Бебель, що „з днем, коли буде вчинена проба погіршити виборче право до парламенту, німецька робітницька кляса перестане мати який-будь інтерес у дальшій істнованю німецького цісарства“. Не-вже-ж аж тоді?!

(Конець буде).

М. Лозинський.

Новітні вигади в старині.

Культурно-історична студія.

III.¹⁾

Перед трьома роками зроблено в Геркуланум інтересну знахідку. При розкопках відстав ся на денне світло один стовп для оголошень, око в око подібний до стовпів виставлених по німецьких та иньших великих містах, що служать головно до наліплюваня афішів. Стовп покритий один на одним наліпленими плякатами, а навіть показало ся, що вони були прикріплені арабською гумою. Анонси мають театральні програми, зазиви явити ся на зборах, виборчі відозви і т. и. зовсім як нині. Проте Літфас, що думав, буцім то він винайшов стовпи до оголошувань від нього й прозвані, є тільки наслідувачем, хоча й несвідомим. Так втискаючи ся чим раз дальше в знане сірої старовини, знаходимо, що не мало з того, чим ми нині чванимось як чимось небувалим, все таки вже було, та що в повнім зміслі справджує ся слово Бен-Акібі. При тім навіть гадка владити стовпи для оголошень не є ніяк чимось геніяльним та оригінальним. Маємо багато замітних примірів на те, що двоє людей, розділені один від другого простором і часом, незалежно від себе попали на зовсім однакові гадки. Коли Наполеон після свого нещастя під Москвою 1812 вернув до Парижа, то щоб відвернути увагу зворушеного болючою аферою народу, видав такий розказ: Dorez le dôme des invalides — зараз поволотити Дім інвалідів. Нарід мав через той тріс дістати иньший предмет до розмови. Тим скопіював Наполеон зовсім несвідомо зовсім подібний розказ, який видав був 800 років перед ним византійський цісар Романос II. Той нездібний монарх, що стояв

¹⁾ Див. Літ. Наук. Вістник т. XXVI стор. 106—113.

під властю своєю жінки Зої, підняв воєнний похід проти Сарацинів, був зовсім розбитий і з тяжкою бідою вирвав ся від полону. Отже тепер, щоб відвернути увагу константинопольської юрби від тої невдачі, розказав позолотити стовпові капітелі Панагії при Влахернській палаті. Тяжко допустити, щоб Наполеон міг знати про той підступ невзначучого впрочім у всесвітній історії Романоса.

Що не хотіло вдати ся Французови Копіно при численних пробах у 1829 році, а то штучне вигріванє качачих, гусячих та курячих яєць, у тім старі Єгиптяни, як знаємо з Плінія, були вправними майстрами. У старих Єгиптян штучне вигріванє відбувало ся в глиняних комірках, які денно через 3—4 години сильно опалювали великими цегляними та вбудованими в землю печами, а оцінюючи температуру переважно тільки чутєм, лагодили її в разі потреби відчиняючи продуви. Яйця лежали на землі на соломі, що шість годин їх обертали, по 10 днях пробували і добрі клали до висшого, теплішого переділу того будинку. По звісткам Плінія доходили Єгиптяни таким способом до соток-тисяч молодих курят річно. (Спор. Арістотель. Hist. anim. VI 2, 3, і Діодор I, 74.)

При тій нагоді треба ще вказати на другий інтересний ориєнтальний винахід: при розкопах у Тель-ель-Гезей у полудневій Палестині пороблено знаходи, які зовсім добре і певно вказують на те, що міхи до вдюваня горячого повітря в великих гутничних печах, на які інженер Нельсон дістав перед 72 роками патент, були знані на сході вже близько 1400 р. перед Хр. Дуже інтересне було в протягу розкопок відкритє тої великої печі для приладжуваня заліза, яка мала прилад до огріваня внішнього повітря перед його введенєм до печі.

Уладженє огородів для годівлі слимаків стало нині одним із дуже поплатних підприємств. Власне нинішні Французи зміють оцінити вартість слимаків як предмету поживи. В париських торгових галях продаєть ся річно над 800.000 кл. їдомих слимаків, не числячи значного вивозу до Америки. Найбільше слимаків іде в департаменту Оби. Також у Віртемберзі, Австрії та Швайцарії зміють годувати слимаків, однак народній смак не зміг тут одушевити ся тою стравою. Зовсім инакше в стариннім Римі! Старинні Римляни рівняли ся в тім огляді новочасним Французам. По звісткам Варрона були в Римі широкі слимакові огороди. Про цісаря Вітелія говорять, що він був великим аматором слимакового обіду.

Пліній (п. н. IX 173.) оповідає про одного славного годівника слимаків Фульвія Гірпіна, що в своїх огородах урядив окремі відділи для поодиноких рас, щоб міг задоволити кождий напрям смаку своїх знаменитих гостей: там був відділ для білих слимаків із Реати, другий для незвичайно товстих із Ілірії, ще инший для полуднево-африканської сорти і т. д. При годованю не скупили ж. инь. подавати цукру та вареного вина. В нинішній Франції признають перше місце одному особливо-великому роду, виничним слимакам; але їдять і гасвих слимаків, чернощоквих, а — коли нема нічого ліпшого — також звичайних огородових слимаків. (Пор. Пліній п. н. XXX 45.)

Ніяк не повинні ми дати наклонити ся новітним прозванем „валах“ до широко розширеної та наскривь хибної гадки, що очищуванє жеребців, се новочасний звичай і походить, як показує само імя, з нинішної „Валахії“. Звичай очищуваня знали далеко раньше вже старинні кочові народи Дакії і Панонії, далі Сармати і Скити, також германські племена Свеби і Квади таї Вандали. А причина була така: тому що вони часто засідали ся і придумували нечайні напади, щоб рабувати та пустошити, то не хотіли, щоб їх у засідці зраджувало ірване жеребців, яке легко починало ся на вид кобил. Точнійше про се у Страбона, Йордана, а передовсім в Аміяна Марцеліна (XVII, 12, 2).

Також бійки когутів (*ἀλεξτρομαχίαι*) мали місце в старині. Незвичайного стараня докладали на плеканє боевих когутів, а Танагра, Родос, Халькіда, Дельос і Медія мали задачу доставити сильних звірят. Щоб побільшити їх лютість, годували їх чісником, узброювали їх ноги острими мідяними острогами та ставили їх потім один проти одного на столі, обведенім підвисненими краями. При тім грачі й видці йшли о заклад, часом на значні суми; коротко, старина подає нам уже й тут прообраз когутячих бійок, які й нині пристрасно устроюють ся в деяких іще сторонах, найбільш у Фрації та Англії. Впрочім те видовиско служило не тільки як розривка. Незамітно — каже у Люкіяна (Anach. 36) Сольон до Скита Анахарзіса — повстає в душі видців охота ставити опір кожній небезпеці, щоб не дати когутам перемогти себе в відвазі та не дати зробити себе нездібними до довшого опору ані ранами, ані втомою, ані ніякою иншою прикрістю. Заведені від часів Темістокля бійки когутів мали про те бути звірцем до наслідуваня на полях битви. Ніхто не повинен був дати застидати себе когу-

тові. Іноді заставляли бити ся з собою також перепелиць. Бійки когутів змальовані також на численних старинних візерунках (пор. O. Jahn, Archäologische Beiträge ст. 437 і д.). Тепер бійки когутів у Англії, що правда, заборонені законом, але потайно відбувають ся все ще дуже часто.

Кілько то нераз сьміяли ся з природописних обсервацій грецьких письменників, які одначе пізнійше при нових відкриттях показували ся зовсім вірними. В Еліяна *περὶ ζώων* в 1 розд. 6 книги маємо інтересне місце про льва: *καὶ μέντοι ὁ λέων τῇ ἀλκαίᾳ ἑαυτὸν ἐπετείρει μαστίζων καὶ βλαχεύειν καὶ ἐλινύειν οὐκ ἐπιτρέπει*, себ-то: лев коли має кинути ся на свого ворога, розпалює себе до високої міри в гніві через те, що якийсь час бє або коле своє тіло кінцем хвоста. В те самодроченє через викликане в самім собі чує болю ніхто не хотів вірити, поки з початком 19 в. зоолог і анатом Блюменбах дійсно не відкрив, що майже на метр довгий львятий хвіст закінчуєть ся кістяною колючкою (*ἀλκαία*), обведеною пучкувато сніпками волося. Отже тут показує ся давній зоолог Еліян добрим спостерігачем. Про Арістотеля звісно, що він про акул знав більше, як новійші дослідники природи перед Йоганом Міллером. Ледви 60 літ тому, як ми ближе знаємо про жите Горілі. Але він був добре знаний Картагінцям уже перед звиш 2000 роками, коли вони з фльотою 60 кораблів їхали здовж західного побережа Африки. Проводир тої експедиції Ганнон описує ту їзду в своїм *Periplus*. В тім письмі згадуєть ся без сумніву про горілю (*Periplus*, 17, *Geogr. Graeci min.* I. 13). Ганнон уважав його чоловіком, пор. *Plinius n. h.* VI. 200. А що до того часу ніщо більше не було чути про ту чоловікоподібну малпу, то Ганнонові описи відкинено в країну природописних казок, доки знов перед якими 60 роками не виринули вісти про горілю. В 1847 р. прийшов перший череп горілі до Європи. Тим доказано дійсне істнованє тої чоловікоподібної малпи. Від тоді маємо повне потвердженє звісток Ганнона про того прамешканця африканських багнистих лісів, а то від великого ряду учених, зглядно через автопсію живих примірників.

Ріжниця мужеського й женського роду рости була вже знана за часів Геродота. Гіпократ розрізняв уже розвідму в легких, хоч без стетоскопа, самим тільки слухом. Також, як видно з Діоскоріда, початки наукової хемії криють ся в старинній медицині. Впрочім назва для хемії *χημεία* йде з Єгипту: зразу за римських часів зай-

мали ся в Єгипті магічною хемією, до якої пізніше навязала алхімія Арабів. Старинні Греки мали вже палючі та побільшаючі вгнуті зеркала з криці, срібла і скла, а в Аристофанових хмарах згадуєть ся навіть про палюче скло, по грецьки *βαλος*. Але те, буцим то Архімед в обороні перед Римлянами, що облягали Сиракузи, мав попалити палючими зеркалами усї ворожі кораблі, була, як вдатно виказав Гульч, пізнійша видумка жадних сензації авторів. Однак правда, каже Гульч, що геніяльний Архімед¹⁾ сконструував мабуть якийсь інструмент, подібний до нинішнього ареометра, щоб вислідити специфічний тягар пливів.

Також можна доказати уживанє електричності вже в старину до лічних цілій, хоч уживанє її було більш несвідомим і в усякім разі про її властиву суть знали стільки, що й ніщо. У Скрібонія Лярга і Діоскоріда маємо замітну пораду, аби при довгім болю голови класти на болюче місце „корчову рибу“ т. зв. ковязника, по лат. *torpedo*, який при діткненю обезчулює, і держати його доти, доки те місце не буде заголомшене. А коли не вистане одної риби, треба взяти їх більше. Безперечно, се найстарший зі всіх припір несвідомого уживаня електричності до лічних цілій.

Що торкаєть ся масажів, зівсім забутих у середніх віках, які науково обробив та аж у новіших часах завів голяндський лікар Мецгер, треба пригадати, що вже старий Гіппократ учив, що через сильне натиранє (*σργάζειν*) людське тіло твердне, через лагідне якне, а через середнє виповнюєть ся. Натиранє служить для здоровя. — Для плеканя шкіри й у здорових людей був уже в найдавніших часах окремий праісторичний фротерський інструмент із терракотти, який багато разів знаходжено на місцях давної Трої та при новіших розкопах на Мельосі. В однім із новіших зошитів *Classical Review* вказує Сміт на те, що ті т. зв. троянські щітки представляють примітивні, шореткі пильники, якими сильно натирали підшви та иньші части тіла. Що новітня шведська лічничка гімнастика, якої головна прикмета лежить у тім, що вправи робить не сам лише хорий, але загаданому рухови хорого проти-

¹⁾ Хто хоче ближе дізнати ся про Архімеда, тому поручаю 3 том реалістичної Хрестоматії з літератури класичної старини Макса К. П. Шмідта, яка появиля ся попередного року у Діра в Липську; книжка містить без сумніву багато принадного.

ставити ся відповідний опір апаратами, також має деяку аналогію в старині, видно з Галена, а особливо з Діоскоріда. Як на певно виходить із одного місця Цельзового Prooemium, в наукових цілях навіть вівісекція не була в старину незвісною, але від часу до часу практиковано її і то не лише на звірях, але також на живих людях, головню на злочинцях. Лікарі Герофіль і Еразістрат, бажаючи обсервувати процеси у внутрішніх органах, nocentes homines a regibus ex carcere acceptos vivos incidereunt. На жаль у деяких століттях поняття були так мало ясні, що навіть людське чутя не могло здержати від подібних обурюючих вчинків. В старину зівсім не цінили людського життя невільників, глядiatorів та злочинців, а через те ті живорізи знаходять тут своє одиноке, хоч розуміють ся нужденне оправданє. При нагоді треба завважити, що секція трупів (пор. Plin. n. h. XIX. 86) ввійшла в уживанє аж між александрійськими лікарями, головню за понукою Птолемеїв, коли натомісь іще Арістотель із релігійних причин не сьмів студіювати будову тіла на трупах.

Декому небезінтересним буде почути, що й уживанє п'явок у медицині виводить ся ще від Нікандра, який у своїх *Ἐπιράξει* приписує на вкушенє гадюки поставити коло рани п'явку. Також кладе Нікандер вагу на випалюванє рани розжареним залізом та витяганє банькою затроєної крови. Але аж одному пізнійшому лікареві, що звав ся Темізон, пощастило завести загальнійше уживанє п'явок у лікарській штуці.

Тим, що дійсно відкрив обіг крови, був Гарвей в 1619 році. А таки можна певно доказати, що й Еразістрат із Кеоса, що коло 300 р. пер. Хр. був прибічним лікарем короля Селевка І (Нікатора) в Сирії, а також по нїм славний Гален, якому бракувало ще тільки відкрити жилові кляпи, підійшли дуже близько до цілковитого відкриття обігу крови (пор. Haeser, Geschichte der Medicin, I 239). Та оба вони не мали спромоги зібрати своїх спостережень в осібну, суцільну науку, а ще меньше ними користували ся, і відси пішло те, що ті спостереження досить скоро пішли в непамять.

На більшо, звісну хоробу очий, була найстарша, до кінця 18 столітя головню уживана, хоч нині зовсім закинена метода операції т. зв. діслєокація, реклінація або депрессія, отже втисканє, т. зв. погруженє зісуненого з зіниці більма в простір склистого тіла.

Аж коло половини 18 століття з'явився оператор Давіль сам зі себе на гадку усувати більмо з ока через наріз передньої комірки. Від тоді його метода т. зв. екстракція або знімання пововиди здобула собі право горожанства та стала тепер виключно пануючою, певно з численними модифікаціями, з яких найбільше реформована метода Грефа. А прецизь доказано, що вже в старину деякі хірурги дійсно займалися екстракцією більма (пор. Haeser, Geschichte der Medicin I, 522—524, і Hirschberg, Geschichte der Augenheilkunde). В писаннях дотепного Антилла, що жив у 3 століттю, знаходимо звістку, що один, впрочім майже незвісний лікар, на імя Лятиріон, навчав знімати більмо як одиноким вірним способом та давав йому виразно перше місце перед уживанням доси втисканем, хоча се було знане вже індійським браманам, а після папіруса Еберсового писаного 4000 літ тому назад також Єгиптянам. Отже властивий спосіб операції був знаний старинним народам, але пішов у забуте та мусів аж у нових часах бути на ново віднайденим.

Коли наші студенти приносять із поєдинку сильно порубані носи, а в дуже тяжких випадках нарікають на цілковиту втрату благородної кінчини лица, яку нинішня штука, як звісно, має спримогу до якоїсь певної міри направити, то їм певно й не свить ся, що вже старинні Індійці вмели приставляти штучні носи. Вирізували з чола пластину шкіри завбільшки таку, якої треба на ніс, потім завернувши її прикладали до носової насади так, що гладка сторона шкіри виходила на зверх, а краї вправляли в заруби і в поранені місця на краях недостаючого носа та прикріпляли швами та плястрами.

Недавно була в часописах звістка, що наші нинішні лікарі звернули увагу на консервуючу силу меду та воску і зовсім поважно захожують ся звертати на будуче при консервованню трупів чи частин тіла більшу увагу на мід. Та наші лікарі нічого иншого не роблять як те, що робили їх товариші вже перед тисячами літ. Віск та мід знали вже з його консервуючого діляна Скити та Перси, а майже всі народи старини досить часто уживали його до бальсамованя. Королі Спарти, Александер Великий, цїсар Юстиніян та багато инших лягли до вічного сну в солодкому меду. В Тельmessі в Лікії відкрито недавно один нагробний напис, де говорить ся про поета Воета, похороненого в меду.

Безперечні первопочини т. зв. лічення Кнайпа знаходимо в Асклепіада в Прузи в Бітинії, який з роду не належав до дійсних заводових лікарів і жив у 1 століттю пер. Хр. у Римі та стягав тут до себе великі купи народу. Темний нарід навіть вірив, що він прямо посланий з неба, а Асклепіад, що з тої для нього зробленої реклями тягнув величезні користи, удержував народ у тій вірі. Його терапія брала ся вилічити певно, скоро та без болю. Пропасницю вважав він найважнішим лічним процесом (пор. Celsus III, 4). Крім того заявив ся він проти загальної тоді моди вживати над міру ліки. Своїм пацієнтам велів передовсім постити, також заряджував масажі та рухи. Дуже велику вагу клав він на вживанє вина. Лічнийу силу вина рівнав він прямо з силою богів. Також у Верісгофені не погорджувано, як знаємо, бакховим даром. Крім того Асклепіад був приятелем зливання зимною водою, зовсім так як Кнайп. Залюбки заряджував він дощеві купелі (*balinea pensilia* пор. Marcuse, *Hydrotherapie im Altertum*. Stuttgart, 1900). Чи поручав бігати босими ногами по зрошеній сьвіжій траві, того не знаю, та тільки певне те, що поручав бродити голими ногами по піску. Ніколи не вдало ся лікарєви показати необразованому народови, що живе в пересудах, штуку лічення в більшому блиску, як тому старинному, певно не свобідному від шарлятанства. прообразови пароха Кнайпа. До того причинило ся ще пробудженє повірно вмершого чоловіка. Вже як раз хотіли підпалити костир, як Асклепіад, що случайно навинув ся, прирік перед великою юрбою народа привернути мертвого знов до життя і зараз по тім додёржав слова. Наслідком того його слава розширила ся по цілім сьвіті. Заживаючи здоровля, зовсім нічим не заколоченого, дожив він глибокої старости, і вмер із за того, що впав зі сходів. Численні ученики, основателі нової методичної школи, плакали над його тілом, а головно Темізон.

Хто впрочім вірить у те, що лікарі спеціялісти, се виключно новочасна поява, той помиляєть ся. По звісткам Марціяля (X 56) були пр. спеціялісти для таких, що терпіли на пропуклину, на шкірну недугу, на лисину та біль зубів. Прикріплюване розхитаних зубів при помочи золота являєть ся вже в законах дванацяти таблиць; пор. Cicero de leg. II, 24, 60.

Недавно ходила по дневниках вість, що зразу в американських шпиталях, а далі й по деяких шпиталях та санаторіях по сїм боці океану попали на оригінальну думку методично вживати

музики як лічного способу в цілому ряді хороб, у першій лінії, природно, в психічних недугах, як пр. в меланхолії, істерії і т. д. Тай ся думка зовсім не нова. Вже Пліній оповідає про Ескуляпа, що він лагідними, дрімливими піснями лічив та заспокоював різні терпіня; Катон дійшов до того, що музика ділає лагідно на біль при звихненю члена, а Варрон думав, що вона лічить гостець. По звісткам Пітагора, Ешпедокль, Дамон, Теофраст і Іскій уважали музику за щось таке, що втихомирює болі. Остатній ще дальше уважав її також ліком на гадючу їдь, а римський лікар Целій Авреліян (morb. chron. I 5, 175, 178) вже пізнав був її очевидний вплив на божевільних (маніяків) та нервових; незвичайно помічним у тому напрямі вважав він лагідний звук фригійського флєта. По словам Пратіна у Плотарха (περί μουσικῆς 42) освободив Кре-тиець Талет Лякедемонців солодкими звуками своєї ліри від чуми, а Мартіян Капелля боронив погляду, що пропасницю нічим не можна так скоро усунути, як співом. Що до старинних Арабів, то в Амброза стоїть таке (Gesch. d. Musik I, 48): звук „цїра“ помагає по арабському віруваню проти недуги balgham, яка трапляєть ся у флєгматичних осіб; меланхоліки жусять слухати звуку струни metsni mothlik; недуги молодїжи (холеричного темпераменту) лічить звук струни motsellets, та передовсім є він помічний проти жовтачки та блідачки; сангвініки чують ся скриплені звуком „бема“. Про лічний силу музики говорить також Ервін Роде в своїому славному творі Psyche (II, 48—49).¹⁾

Також якийсь рід наркози був добре знаний старинним. В першій лінії вживали до того як оголошующого та усипляющего способу досить часто згадувану рослину мандрагору. Діоскорід (IV. 76) каже, що викликана нею у пацієнта безчутність (ἀνασθησία) тріває три до чотирьох годин. „Тої рослини вживають лікарі“, так говорить він слово в слово дальше, „коли загадують тяти або па-лити“ (ἐὰν τέμνεν ἢ καίεν μέλλωσιν). Зовсім подібно говорить і Пліній (n. h. XXV, 150).

Кожному на тямці новітня теорія недавно помершого віденського професора Шенка про довільне родженє мужеських чи жен-

¹⁾ В марсильському домі божевільних, що числить 1300 хорих, навіть заведено як лічний спосіб постійний театр. Замітне поліпшенє та загальна веселість у хорих, ось результат тих театральних представлень. Директор Денізе єв начальний лікар др. Моніє оголосять незабаром брошуру про осягнені успіхи.

ських потожків, яка давала, а при нагоді все ще дає багатий предмет гумористичним часописям. Та тепер можна доказати, що вже старий Емпедокль поручав тим, що хочуть мати доньку, холодну та вогу поживу, коли при горячій та сухій поживі треба надіяти ся мужеського потожка (пор. Гіппократ *περί διαίτης* 27). Отже й Емпедоклева проба, розв'язати той тяжкий проблем, опираєть ся як і Шенкова теорія, на способі поживи матери.

Спирітизм — се новітня назва для закоріненої серед некультурної людськості від недавних часів віри, що можна через закляте або чародійські способи зносити ся з душами померших. Найсильніше розширений він у диких народів, але також поганська старина повна його слідів. Крім уваги на випадкові сні було у Греків та Римлян ще навмисне намагання досягнути сон, *ἐγκοιμίσις* або *incubatio*, помітне при сонних та мертвецьких віщованях т. зв. *νεκρομαντεία*, *νεχρομαντεία* або *ψυχομαντεία*. Вони переважно були злучені з культом героїв або інших хтонічних істот. Сюди належали святині віщуна Амфіярая в Оропі, Амфілоха і Мопса в Килікії, Кальха і Подалеїрія на розі Гаргані в Апулії, Асклепія в Епідаврї. В їх храмах, щоб дістати божеські об'явлення що до вилдоровлення хорих, лягали до сну на шкірі жертвованого звіря. На таких місцях мертвецького віщованя виступали з землі *εἴδωλα* мерців та з'являли ся в сні, навіть деколи тим, що сиділи без сну при гробах, викликані передовсім мертвецькими приносами та накликуванем хтонічних сил до віщої услуги. Такого рода віщованя пошукували головно забобонні люди в пригодах щоденного життя; а Артемідорова Онейрокритика була зладжена в свідомій тенденції скріпити віщованя зі снів фактами. Також треба згадати, що суваня столиків, пробованя з разу з успіхом у Злучених Державах північної Америки, а від 1853 р. також і по сьому боці Атлантийського океану, вживало ся в подібній формі вже Греками та Римлянами, що до вислідження будучности вводили в рух посьвячені триніжки. За цїсаря Валенса († 378) поступуваня того рода дало почин до великих чародійських процесів. Також у теперішньому Китаю та Індії уживають ся відповідні магічні операції від прадавніх часів.

Також Дарвін, противний в основі всьому фантастичному, має що найменше в певному зміслі свого старинного, очевидно далеко слабшого предтечу. Фільсоф Емпедокль із Агіренту, що жив коло 450 р. пер. Хр., варт особливої уваги задля своєї науки

про повільний розвій організмів. По його думці не виступали вони відразу досконалі, тільки аж по багатьох невдалих пробах лишилося те, що відповідне, а слабе загинуло. Хоч думка, наче-б первісно мали повстати тільки поодинокі частини тіла, без сумніву наївна, то все таки те ціле понятє нагадує живо Лямаркову та Дарвінову десценденційну теорію, по якій тільки те, що відповідне до окруження, вдержалося в боротьбі за існуванє. Впрочім може Емпедокль і тим бути предтечею Лямарка та Дарвіна, що, хоч досить односторонно, пробував матеріалістично пояснити функції розуму.

Хто тремтить перед кривавими злочинами новітніх анархістів, до яких причисляєть ся й убийник Люккені, що замордував австрійську цїсареву, той нехай читає, що оповідає жидівський письменник Йосиф Флявій про старинних фанатиків, сікаріїв чи то штилетових братів, які в другій половині 1 столїтя по Хр. вели в Палестині на великі розміри пропаганду діла. Сікарії не були ніякі розбійники, тільки політичне товариство для убійств.

Геліограф та сьвітлокид (рефлектор) у трансвальській і російсько-японській війні пригадують нам огню телеграфію Греків, про яку говорить довший фрагмент Полібія (СХ, 42 сл. пор. Sadreczki в „Globus“ XXIV (1873) та Jähn, Geschichte des Kriegswesens 185 сл.). А хто чуєть ся придавленим новітньою клясовою ненавистю, яка велить людям жерти ся в зависти та ненависти, той нехай читає, що каже Непос у 3 розділі житєпису Хабрія: *Est enim hoc commune vitium in magnis civitatibus, ut invidia divitiarum comes sit et libenter de iis detrahant, quos eminere videant altius neque aequo animo pauperes alienam opulentiam intueantur fortunamque.* А кому здаєть ся нечуваною розкіш та туалетова штука теперішнього віку, той нехай довідаєть з 10 книги Люканової Pharsalia, якою майже неймовірною виставністю та казочною розкішю окружала себе кокетлива Клеопатра, щоб заімпонувати великому, впрочім так холодному римському войовникови; або нехай в душі зазирає у будуар богатої Помпеянки за часів цїсарства, або нехай пригадає собі ту рафіновану туалетову штучку, яка мала вернути молодість лица, ту маску з хлібного тіста та осячого молока, провану від Помпеї Сабіни, жінки Нерона, Порраеана (пор. Пліи. n. h. XI 238, XXVIII 183).

Наші молоді та старі елґанти носять, звісно, більше із пустоти всякі моноклі. Але моноклі, як мабуть не всім звісно, були вже у старинних любим предметом для доповнення туалети. Коли цїсар Нерон приглядав ся в цирку з висоти свого сидженя глядіяторським бійкам, користував ся, як оповідає Пліній (nat. hist. XXXVII 64), смарагдом, крізь який дивив ся. Французський учений Пансіє в своїй „Histoire des lunettes“, яка недавно що появилася в Парижі, висловляє здогад, що Нерон або тільки з пустоти вживав зеленого смараґда, або щоб забезпечити око перед осліплюючим сьвітлом. Близькі предмети міг Нерон тільки тоді сьязь-так пізнати, коли прижмурював очи, а подальші річи міг вразно бачити голим оком (Пліні. н. н. XI 144).

Нехай *laudatores temporis acti* дадуть собі сказати, що у всі часи всесвітної історії, отже й у старині, були такі, що любили нарікати на кожду сучасну теперішність, а давніші часи намагали ся бачити в ідеальнішому сьвітлі. Коли нині батьки, що їх сини служать однорічниками при кавалерії, нарікають на великі грошеві кошти, то нехай потішать ся прикладом чесного філістра Стренсіяда в Арістофанових „Хмарах“. А кому подобаєть ся новітній серпентиновий талець, якому до високого ступня слави допомогла в наших часах Англічанка Міс Фоллер, той нехай погляне на античні зображеня т. зв. костюмового танцю на старопомпеянських малюнках. Зовсім так само як нині, де мужеський сьвіт радо слухає в голярнях при голеню або стриженю волося всяких новин, було і в старину, як показуєть ся в богатых місць Горація: відколи Тріціній Менас спровадив коло 300 пер. Хр. перших голярів із Сицилії до Риму, були *tonstrinae* збірними місцями базікалів та охотників до новинок. — Грецькі та римські школярики тішили ся свого часу феріяльним відпочинком підчас антестерій згл. *quinquatrus* (пор. Горацій ровд. II 2, 197) та сатурналій зовсім так само, як се ще й нині по тисячах років робить шкільна молодіж.

Дитяча забавка цюцюбабка звісна також не від нині. Грецькі діти називали її *αποδιδραχίδρα*, забавка лишила ся та сама. Звісна забава нинішніх Італійців мора була звичайною й любленою вже у старинних Римлян під назвою „*micare digitis*“. — Коли ми дорослі передаємо собі тепер при зміні року письменні бажаня, то певно ніхто й гадки не має про те, що той гарний звичай був уже властиво в старім Єгипті. Тут, бодай в пізніших часах, вій-

шли в торгівлю різномодні паломницькі фляшечки, зроблені з зеленого фаянсу, що на короткій шийці мали найчастіше представлені фігурки двох сидячих малпочок. Та вони не служили на збірники води, тільки їх наповнювали пахучими олійками і з відповідними написами — пр. „Нехай тобі Бог Пта дасть добрий новий рік!“ — давали в день нового року в дарунок. Отже свого рода старосгипетські новорічні картки! Подібні звичаї були у старих Персів. У Римі дарували собі, як звісно, *boni ominis causa* на новий рік *strenas*. Такий новорічний дарунок доховав ся до тепер: се дарована цісарови Коммодови *tessera* (шкатулка) з монетами й написом: „*Annum novum faustum felicem felici imperatori!*“

Що славні актори беруть нині не рідко зовсім дивовижні гажі за виконане своєї штуки, се відомо всякому. Але менше звісно, що високо талановиті актори вже в стариннім Римі, де в загалі мало поважано акторський стан, побирали прямо князівські гонорари. Про трагіка Кльодія Езопа, приятеля й сучасника Ціцерона, знаємо, що він при своїй смерті полишив дуже значний і тільки своєю штукаю придбаний маєток, а великий комік Кв. Росцій, що виступав переважно без маски і також був сучасником Ціцерона, діставав на наші гроші звиш 100.000 кор. річно (пор. *Plin. n. h. VII 128, X 141, XXXV 163. Suet. Vespas. 19*). Навіть у наших часах не легко знайти маснійше обожане.

Що вже в старину були доробкевичі, про се оповідає нам Сенека (*diat. IX 9, 4*). Як підносить поважний філософ, уже тоді були людці, що при своїому багатстві складали собі велику бібліотеку, та при тім у цілім своїм життю ледви прочитали реєстр наголовків свого книгозбору, не кажучи вже про самі звої.

Зовсім так само, як наші новітні стрілецькі товариства старають ся увіковічити свої найліпші „трефери“ на круглих таблицях, призначених на те, аби увіковічити кождочасного „куркового короля“ та його діла, так само було вже в старій Греції. В музею в Одесі стоїть камінь знайдений у старім грецьким місті Ольвії. Під порожнім місцем, яке було помальоване (зовсім як у нас!), стоять три вірші, а їх зміст такий: „Звіщаю, що славний Анаксагор, син Демагора, стрілив луком на 282 сажні до мети, а син Фільта на . . . сажнів“ тут камінь відломаний, де певно були записані ще иньші віддаленя вистрелів. Впрочім ті 282 сажні означають у дійсности зовсім поважну мету: вони відповіда-

ють віддаленю яких 500 метрів. Отже новітні куркові королі можуть слушно й справедливо ще нині бути гордими на свого старого спортивного брата Анаксагора! Без сумніву, що курковий король із Ольвії міг трафити до мети уживаючи тільки т. зв. лука торкового, що складав ся з багатьох листовок одна на другій, а в старину був уже скрізь знаний.

Старинні назви вулиць часто показують дивну схожість із новітніми їх іменами. Завдяки великим знахідкам папірусів у єгипетській країні Фаюмі маємо добрі відомости передовсім про староегипетське повітове місто Арсіное, що лежало над озером Мойріс. В Арсіное були вулиці гімназіальна, катедральна, вул. божої Матери, присінок Атени, полуднева дорога, замок Вести, вул. поворозників, продажі соли, арабська, тракійська, килікійська (пор. наша краківська, стрийська, галицька). Від знатних мужів була прозвана вулиця Теона, вул. Деметрія і вул. Аммонія. Найбільш оживлена вулиця була королівська. Вона вела на цісарську площу.

Заяви признання в театрі оплесками явили ся не аж у нових часах, а вже старинні Римляни були в тім зовсім вправні. В Помпеї знайшли недавно при розкопах папірусові звої, які подають також дещо і про рід та спосіб, яким старали ся тоді показати на зверх свою владобу. Більше чи менше задоволене давали пізнавати ріжними знаками. Коли виконане актора лишило приємне вражінє, тоді тріскали середнім і великим пальцем. Коли-ж хотіли виявити акторови дещо більше почести, тоді били випростуваними пальцями лівої руки по пальцях правої. Той рід оплесків звав ся *testae*, бо через те викликував ся тон як від удару глиняних черепків. Вже більшим знаком прихильности було бити в долоні, а ще знатнійшим вигнутими руками (пор. ріжні *plausuum genega* у Светонія в житю Нерона р. 20). Та найбільша почесть була в тім, що видці махали перед акторами кінцем своїх тог. Тут може бути інтересно, що цісар Авреліян велів для що йно згаданої ціли розділювати малі кавалочки сукна між найнижші верстви публики, яка не могла носити тогів.

От так снують ся безчисленні нитки на ту й на другу сторону; не одну інтересну кладку між нашим часом і старовиною можна би ще перекинути. Та годі вже. Ми бачили, що не мало винаходів, уладжень та думок, які на перший погляд ми могли би вважати новочасними, чи то добрі, чи погані, чи байдужні, мають

уже в старині собі аналогії. Часто, розумієть ся, ся давня антиципація виглядає тільки на мізерну пробу, та часом підносить ся до подиву гідної висоти. Ми новітні люди, що живемо в віці електрики та високої техніки, безперечно до краю зарозумілі і треба безпереривно й в повною любовю заглиблюати ся в старий сьвіт, аби видобути всі ті ніжні, часто ледви видні нитки, якими повязана теперішність із минувиною.

От тим то гімназіяльний учитель не повинен залишити, коли лише при науці, особливо при інтерпретованю старинних авторів трапить ся відповідна нагода, вияснити подібні паралелі між стариною і новими часами. Декількома словами можна часто багато сказати. Безперечно, тут треба доконче широкого, позитивного знаня в учителів. Та досьвід показує, що молодіж цікавить ся такими порівняними культурно-історичними увагами: такі побіжні перспективи як раз тому, що насувають ся як би знехотя, для неї далеко принагідніші, як безперервне товченє формальної граматики, на яке деякі вчителі все таки ще занадто односторонно кладуть натиск.

З німецького переклав *Іван Кривецький*.

Шевченко і критици.

Кожний великий поет викликає у кожного народа більше або менше широку літературу, в якій критици, що пишуть про твори поета, силкують ся кожний зі своєї точки погляду вяснити їх із найрізномроднійших боків. У нас до таких поетів належить Т. Шевченко, а найліпшим доказом того є праця д. М. Комаря, що вийшла минулого року¹⁾ і подає бібліографію всього, що сяк чи так доторкаєть ся Шевченка. Про буденні таланти не пише ніхто стільки, ані не займаєть ся ними: вони нині пишуть, а завтра переходять до архіву, звідки інколи відпорує їх історик літератури, щоб опісля назад передати їх на заслужений відпочинок. В останніх десятках літ бачимо ми одначе змагання до зменьшеня величини Шевченка (поминаємо тут питанє про свідомість сього постування), які йдуть посередно чи безпосередно, при чім критици послугують ся порівняною літературно-науковою методою. Отсей факт приневолює нас висловити свій погляд на сю справу, при чім заявляємо, що не будемо брати в оборону Шевченка подрібно, і переаналізовувати відповідні праці — раз що се завело би нас за далеко і ми замість статі мусіли-б писати книгу, друге, що — по нашій думці — Шевченко не потребує такої оборони; хочемо лише звернути увагу критиків, які будуть іще писати про Шевченка, щоб не загаяли ся за далеко у своїх висновках, бо се певно не вийде на шкоду Шевченкови, але таки їм самим.

¹⁾ Т. Шевченко в літературѣ и искусствѣ. Бібліографическій указатель матеріаловъ для изученія жизни и произведеній Т. Шевченка. Составилъ М. Комаровъ. Одесса, 1903.

Ми не думаємо також виступати тут проти порівняної методи; навпаки, ми признаємо її величезну вагу для літературно-наукових дослідів у повні і вважаємо її навіть для них єдиною можливою і раціональною. Лиш на її основі можна побачити наглядно, як духове жите народів впливає взаємно на себе, як повстають, ширять ся від одного народа до другого і гинуть ріжні літературні течії, як викликають при однакових обставинах у неоднакових народів однакові літературні прояви і т. и. На підставі порівняної методи переконуємо ся, що загальні літературні прояви не поминають і нашого народа і літератури, доказом чого можуть послужити: романтизм, реалізм, натуралізм, декадентизм і т. д. Як у всім одначе, так і при порівнянях мусимо заховати якусь міру, певну границю, поза яку не сміємо переступати, коли не хочемо договорити ся до абсурдів. Реалістичний письменник у нас і в Німеччині та Франції буде мати певні спільні точки, але не конечно один мусить бути під впливом другого, не вчисляючи тут самого напряму, який остаточно може рівночасно повстати в кількох місцях незалежно від себе, чого приклади можна би знайти. Так само не можна брати всіх реалістичних письменників німецьких та французьких і виказувати їх вплив на якогось українського реалістичного письменника, бо тою дорогою зайшли-б ми до абсурду. А власне щось подібного добачуємо ми в деяких працях про Шевченка.

На скільки ми могли сконстатувати, до тепер виказувано з більшим або меншим щастєм, із ширшими висновками або лиш простими натяками, вплив отсих письменників на Шевченка: Псевдо-Кониського (Історія Руссовъ), Бантиша-Каменського, Котляревського, Костомарова, Куліша, Метлинського, Гребінки, Маркевича, Жуковського, Пушкіна, Козлова, Лермонтова, Рилєва, Кольцова, Гоголя, Міцкевича, Залєського, Гоцьківського, Чайковського (Wernyhoga),¹⁾ месіяністів²⁾ і в кінці Шілера та римського Тапіта(!).³⁾ Тепер сей ряд збільшуєть ся новими письменниками, яких вплив на Шевченка виказаний у книжці д-ра В. Щурата: Сьвяте

¹⁾ Пор. працю д-ра О. Колесси: Шевченко і Міцкевич. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. III, 1894 p. passim).

²⁾ Пор. M. Zdziechowski, Mesyaniści i Słowianofile. Kraków, 1888, ст. 289.

³⁾ Пор. Ф. И. Свистунъ, Чѣмъ есть для насъ Шевченко? Львів, 1901, ст. 71, 78 і даль.

письмо в Шевченковій поезії (Львів, 1904), се-б то біблійними письменниками. Як бачимо, число се дуже поважне. Коли-ж додамо тут, що сі викази зовсім не усувають можливости віднайденя нових іще впливів, тоді переконаємо ся в повні, кому ми властиво повинні завдячувати творчість Шевченка та наберемо докладного погляду на її характер. Шевченко, як із сього виходить, подавав на щілку, що літає з цвітки на цвітку і все знісить до кучки пожток, аби було більше. Вправді декому не подобасть ся така письменнича і поетична діяльність, чого докази читали ми між иньшим у львівськім „Dzienniku Polskim“ (пор. вислови про Б. Лепкого, Е. Мандичевського, Ф. Михайлова і кількох иньших), ба чули їх навіть на останніх загальних зборах Наук. Тов. ім. Шевченка (пор. інтерпеляцію до редакції ЛНВ-а в справі поміщення якоїсь дрібниці „позиченої“ в якогось там чужого письменника); але в другого боку ми знаємо, що всі драми Шекспіра засновані не на оригінально видуманих мотивах, лиш також на „позичених“ (переважно італійських), або иньшими словами, що на Шекспіра мали вплив иньші письменники, і то дуже значний, а проте Шекспір був великий письменник, є й буде і то всесвітний, а навіть не власність одного народа. Отже погляди в сій справі — річ смаку, а головне — спосіб, яким те запозичуване представлено і його раціональність.

У нас, при Шевченку, тримали ся критики меньше-більше такої процедури: На перед розбирали вони жите поета і вишукували всякі подробиці, які їм показували, що читав поет, а опісля вишукували у відповідних письменників аналогії і порівнювали їх із текстами Шевченка. На кінці, виказавши так різні „впливи“, робили звичайно висновки, що не вважаючи на запозичені ідеї, образи, реченя, фрази, ба навіть поодинокі слова, геніяльний дух Шевченка змалював одначе все оригінально і представив у новому освітленю, новому блиску, новому значіню і т. д. Пересічний читач, що звик читати не думаючи і присягати *in verba magistri* без застережень, задовольть ся певно тими кінцевими фразами; иньший не задовольть ся і скаже: ба коли Шевченко запозичив усе в иньшого чи иньших поетів, то в такім разі яка його заслуга коло утвореня поеми, думки чи чого иньшого? Він очевидно зложить заслуги Шевченка на иньші його твори, в яких не знайдено ще „впливу“ нічийого. Та коли з часом при дальших дослідах покажуть ся у всіх поезіях впливи -- що дуже можливе, коли будемо йти слідом дотеперішніх критиків і послугувати ся їх мето-

дою — то що тоді? І от тут лежать хиба тих критиків, які виказували, що запозичуванє ідей, думок, образів і ин. буцім то підрядна річ, а головне — як ними покористував ся поет. Значить, далі, що на такий погляд „Новомодні коляди“ Гриця Щипавки могли-б бути геніяльним твором (за який автор і ще дехто инший навіть їх уважає), хоч тимчасом вони не мають ніякої літературної вартости!

А в кінці, що властиво звати тими „впливами“? До тепер не пояснив сього ніхто з Шевченкових критиків, а тимчасом се конечна річ. Ми знаємо, що без чужого впливу не виховуєть ся ніхто; сі впливи відчувають ся в школі, почавши від народньої школи, а скінчивши на університеті; побіч того на кожду людину впливає ще лектура, а головно саме житє, зносини з ріжними людьми і т. н. Чи всі ті впливи відібують ся на творчости поета? Певно, що ні. А коли деякі відібують ся, то чи можемо ми на певно сказати, що се як раз ті, про які ми думаємо? А хоч би й так, то чи можна на їх підставі доходити до так далеко посунених висновків, як се дієть ся з творами Шевченка? Ми-ж мусимо при характеристиці й оцінюваню поета стояти на якійсь загальній основі, якою могли-б послужити ся при кождім письменнику, без огляду на його дрібніші індивідуальні цїхи. Що стало-б ся з Толстим, Ібзенем, Гауптманом, Кіплінгом, Аміїсом і иншими, коли-б ми до них приложили мірку наших критиків і розложили їх на ріжні „впливи“? А чим довше письменник живе, чим більше знає мов, чим меньше сидить на місці, тим більше тих впливів.

Що при оцінці впливів належить послугувати ся иншою методою, як робили наші критики, та належить прикладати до них иншу міру, побачимо наглядно з прикладу.

Др. В. Щурат цитує у своїй найновійшій праці отсей виїмок із Шевченка¹⁾:

Неначе праведних дітей,
 Господь, любя своїх людей,
 Послав на землю ім пророка —
 Свою любов благовістить,
 Сьвятому розуму учить.
 Неначе наш Дніпро широкий,

¹⁾ Сьвяте письмо в Шевченковій поезії, ст. 56—57.

Слова його лились, текли
 І в серце падали глибоко,
 Невидимим огнем пекли
 Холодні душі. Полюбили
 Пророка люде, і молились
 За ним, і сльози знай лили.
 А потім... люде, род лукавий,
 Господню сьвяту славу
 Розлили, і чужим богам
 Пожерли жертви, омерзались,
 І мужа сьвята — горе вам! —
 На стогнах камінем побили,
 І заходили ся гулять,
 Сьвятою кровю шинкувать.
 І праведно Господь великий,
 Мов на зв'їрей тих лютих, диких,
 Кайдани повелів кувать,
 Глибокі тюрми мурувать,
 І — роде лживий і жестокий! —
 Воісто кроткого пророка
 Царя вам повелів ізбрать.

Жерелом сього вірша вважає др. В. Щурат таке місце в книзі пророка Єремії:

Тако глаголетъ Господь Вседержитель: се азъ пошлю на ня мечъ, и гладъ и моръ, и положу я яко смоквы худыя, иже не мощно ясти, понеже вѣло худы быша, и сотру я мечемъ, и гладомъ, и моромъ, и дамъ я въ погубленіе всѣмъ царствамъ земнымъ, и въ проклятїе, и въ оудивленіе, и въ поситѣхъ, и въ поруганіе всѣмъ языкомъ, къ нимже извергохъ я. Занеже не послушаша словесъ моихъ, глаголетъ Господь, яже послахъ къ нимъ рабы мои пророки.

До сих виїжків додає автор від себе: „Зовсім ту саму гадку виразив і Шевченко.“ „Гадка Єремії підпала в поезії Шевченка тільки формальній зміні, т. є. такій, якій підпасти мусить кожда гадка, коли її виражаєть ся поетично.“

Тимчасом кождий, хто порівнає наведені цитати, побачить ясно, що між ними нема нічого спільного, — якже тут говорити про вплив? Сі самі вірші Шевченка від слів: „Неначе“ до „ізбрать“ цитує також Ф. Свистун (Чѣмъ есть... ст. 78) і пише далі:

„Мысль, що монархическая власть только для людей злыхъ и испорченныхъ — не нова. Тягнеться она нитью въ историческихъ сочиненіяхъ Тацита, который на римскую монархію смотрѣлъ только изъ точки необходимости конечного зла. Думалъ онъ, що самовластіе кесарей было нужно ради великого пространства имперіи и испорченности людей, що при семъ образѣ правленія упрочились вправдѣ порядокъ и миръ, но потеряли свобода и добродѣтельность, процвѣтавши за республики. По мнѣнію Тацита люди, состоящіи въ природномъ состояніи, безъ державного строя, суть нравственно лучшіи, и въ томъ дусѣ написана его „Германія“, подающая идеальный образъ народа, живущого на лонѣ природы, безъ утонченности жизни“ (ст. 79).

Поминаємо дальші „розглагольствованія“ Свистуна на тему монархізму і монархічної власти та докази, що у „русскихъ“ конечный абсолютизм і наведемо ще лиш кінець із його балаканки: „Шевченко отдалился отъ возвращенія своего народа (що абсолютизм конечный для Росіи) и стануль на ненародной почвѣ, выступая противъ монархической власти (очевидно під впливом Тацита). Извиняеть его однако то обстоятельство, що ему ходило о волю крепачковъ, которой сопротивлялось тогдашнее правительство, такъ що онъ отвѣтственность за плохую долю крепачковъ сваливалъ на самодержавіе“ (ст. 87).

Тепер заходять три можливости що до висновків обох авторів про вплив на Шевченка в цитованим віршу: а) Або один має рацію, а другий помиляеть ся. б) Або оба мають рацію, і Шевченко написав сей вірш дійсно під впливом Єремії і Тацита. в) Або оба не мають рації. Ми не вважаємо потрібним порішувати се питанє в який будь бік і полишаємо читачам волю, за чим вони схочуть заявити ся тим більше, що виїмки говорять ясно самі за себе.

Більше як тут скомплікована справа, коли в однім віршу видно впливи аж кількох письменників. А подібна обставина заходить приміром у „Причинній“. По дослідям критиків написав сю поему Шевченко під впливом: 1) Жуковского; 2) Пушкина; 3) Ковлова; 4) Міцкевича; 5) народнім. Виходить отже, що Шевченко сідаючи до писаня сеї поеми, обкладав ся творами згаданих поетів і етнографічними збірниками і як пчілка підщипував то звідси, то звідти по трошки. Можливо, що так було, особливо коли Шевченко хотів показати, як то деякі з його наступників будуть колись ро-

бити, але се певно не було правило, на що критики не повинні забувати.

Інші поеми, як показують висліди, не підпадали під вплив більшого числа письменників, та за те являли ся не чим іншим, як простою копією. Найліпшим доказом того може послужити „Сон“, майже в повні — коли вірити дослідникам — відписаний від Міцкевича.

Д-ру В. Щурату видимо не подобали ся такі розсліди, як се можна-б думати з отсих його слів: „Чому національна амбіція своєрідній Шевченкові Музі визначувала пераа трохи не ролю по коївки в Міцкевича, чому вчена бистроумність прикладала ві, як п'ястук до носа, до Геґля і до Руссб... не тут місце над тим застановляти ся“ (ст. 6). І він пішов у інший бік, а до чого договорив ся, покажемо далі.

Що саме спонукало д-ра В. Щурата піти в інший бік, се також знаємо: „Драгоманів сказав, що він (Шевченко) в основі своєї творчости вістав біблейцем аж до смерти. Драгоманів найдрібнійшою гадки не змів виссати з нальця. Кожда гадка такого чоловіка повинна-б заслугувати на особлившу увагу, а вже гадка про Шевченка-біблейця серед спеціалістів передовсім“ (ст. 5—6). Наслідком сих слів була названа праця, в якій хід думок меньше-більше такий:

Автор вибирає біографічні звістки про Шевченка, в яких говорить ся, що він читав Сьвяте Письмо і на їх підставі доказує, що поет не розставав ся з ним ціле житє, почавши від наймолодших літ, через що й вплив Сьвятого Письма на нього мусів бути великий. Що так було, на се наводить докази: 1) Згадки про Сьвяте Письмо, розсіпані в поезіях Шевченка. 2) Епіграфи до деяких поем (завважимо, що одних і других дуже маленько). 3) Наслідуваня псалмів, разом 11. 4) Явні наслідуваня (себ то такі, про які не можна сумнівати ся, що вони дійсно наслідуваня), разом три. 5) Інші наслідуваня, про які згадаємо далі.

Ми не будемо заперечувати, що Шевченко знав Сьвяте Письмо і що подекуди ним користував ся, але щоб його вплив відбив ся на поетови так, як сього хоче др. В. Щурат, на те не можемо згодити ся, і цілий другий розділ його праці, в яким він збирає звістки про лектуру Сьвятого Письма Шевченком, уважаємо за надто пересоленим. Робити висновки на підставі того, що батько Шевченка (коли той був іще дитиною!):

Бувало, в неділю, закривши Минею,
По чарці в сусідом випивши тієї і т. д.

або що поет учив ся читати на Псалтирі, а вивчившись і пробуваючи в дяка (досить коротко) ходив читати Псалтир до мерців — на наш погляд — абсолютно не можна. Є між нами старші люди, які тут, у Галичині, переходили також подібну школу: вчили ся на Псалтирі, ходили її читати до мерців, і нічого не розуміли, як ми знаємо від них самих. А що люди тішили ся їх гарним читанєм, се також не доказ: люди слухають читаня тож, бо се сьвяте письмо, але не тож, що розуміють читане. Д-ру В. Щурату не можуть бути невідомі перекручуваня найзвичайніших молитов задля їх нерозуміння пр. Мняца (пам. во ім'я Отца), яков на небі, яков на землі і т. д. або відповіді селян про те, що читаєть ся в церкві — аби міг поважно се твердити. В правді історичні уступи, притчі і т. п. більше доступні і зрозумілі селянам, але Псалтир сюди не належить. Виказувати отже, що Сьвяте Письмо мало вплив на Шевченка вже від наймолодших літ, уважаємо що найменше науковим ризиком.

Очевидно, з часом обставини змінили ся, але тут знов виходить із представлення д-ра В. Щурата, буцім то Шевченко за час свого пробуваня в Петербурзі в Академії, за час зносин із Костомаровом і Кулішем (перед арештом) і на засланю нічого майже не читав крім Біблії. Хиба се правда і хиба ми не знаємо, що навіть на засланю він діставав книжки від своїх приятелів і знайомих? А хоч би й не діставав, то чи се вже доказ, що він мусів бути під таким великим впливом Сьвятого Письма, як хоче др. В. Щурат? Чи одну то річ читає чоловік і вона не полишає на ньому тривких слідів! А що й Шевченко не одушевляв ся так цілим Сьвятим Письмом, видно з отього епізоду, який цитує й др. В. Щурат:

„Ми з В. Н. (Далем) — пише Шевченко — якось несподівано зачепили в розмові Давидові псалми і в загалі Біблію. Спостерігши, що я не байдужний до старозавітної поезії, Даль спитав у мене, чи читав я Апокаліпсис? Я відповів, що читав, та нічого не зрозумів. Він узяв ся з'ясовувати мені розум і поезію отієї богонатхненої нісенітницї і нарешті подав мені перечитати власний його переклад „Откровения“ з коментаріями і прохав, щоб я, перечитавши, сказав йому свою думку. Не до

душі мені останнє; без цієї умови можна-б не читавши подякувати, а тепереньки треба читати. Побачимо, що воно за звівр у перекладі.“

По прочитаню того перекладу Шевченко вписав у свій „Журнал“ таку рецензію: „Читаль и сердцемъ сокрушился, зачѣмъ читать учился. — Читаючи оригінал, себ то переклад Апокаліпсіса на мову славянську, приходить гадка, що апостол писав його про своїх неофітів і щоб закрити від приставів певний розум свого напучування, уживав умовлених виразів. А може ним кермувала й мета матеріальна — щоб пристави подумали, що старий збожеволів і верве нісенітницю і тоді може швидче визволять його з заслання. Остання гадка здасть ся мені більше подібною до правди. З якої-ж речі така розумна людина, як Даль, перекладав і товмачив отсю алегоричну нісенітницю? Не тямлю! І з якою думкою дав він мені перечитати свій убогий твір? Чи не міркує він завести в Нижньому катедру теології і зробити мене своїм неофітом? Ледви чи так! А яку-ж думку я йому висловлю про його чудернацький твір?“ (Ibid. ст. 14—15).

Ясніше говорити чейже не треба, але др. В. Щурат уміє й се пояснити, аби воно лиш не колідувало з його тенденцією. В загалі належить сконстатувати, що автор підбирає в цілій своїй брошурі цитати так, аби вони з його тенденційністю не розбігали ся. Се видно з наведеного в горі і в дальшого, се видно з його частих відкликів до свідоцтва Куліша, хоч відомо загално, що погляди останнього на Шевченка перед смертю поета і по смерті противні собі діаметрально, а про ті другі автор власне мовчить.

Вірцем авторової тенденційности може послужити й отсей уступ:

„В „пречистої, святаї“ Музи,¹⁾ в своєї „порадоньки і долі молодї“ просив Шевченко, щоб вона ніколи не покидала його. Він так просив її:

В ночи,
І в день, і в вечері, і рано
Витай зо мною і учи,
Учи неложними устами
Сказати правду! Поможи
Молитву діяти до краю...

¹⁾ Дивно, що в сих словах автор не бачить впливу святаго письма!

Ото-ж „сказати правду“ і „молитву діяти“ то дві задачі, які Шевченко не лиш собі поклав, але й кожному народному поетови, вважаючи его становище високим достоїнством народного сьвященослужителя.¹⁾ Народний поет повинен бути посередником між людьми а Богом, бо лиш в Бога є та правда, яку він має сказати, і лиш Богови належить ся молитва. Лиш до такого поета-сьвященослужителя дадуть ся примінити слова Шевченка :

Жива

Душа поетова, сьвятая,
Жива в сьвятих своїх річах;
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах!“ (ст. 30—31)

Вертаючи до „впливів“, зазначаємо, що автор виключив із під них отсі чотири поеми (які знов не підходять під його тенденцію): „Саул“, „Царі“, „Во Іудеї, во дни они“ і „Марія“ тому, „що в них Шевченко лиш формально опер ся на Сьв. Письмі... Відступаючи подекуди в основнім напрямі від Св. Письма, вони не можуть бути предметом студії про Св. Письмо в Шевченковій поезії (ага!) — студії, що має виказати звязок Св. Письма з Шевченковою поезією“ (ст. 17). Натомість зачислив сюди згадки про Сьвяте Письмо, в роді:

І у ченця, як трапить ся:
Нехай не гуляє,
А Сьвяте Письмо читає,
Людий поучає і т. д.

хоч вони могли приходити в поезіях Шевченкових навіть тоді, як би він зовсім не знав і не читав Біблії, та епіграфи, які можна класти й без особливих впливів. Тих згадок і епіграфів одначе так мало, що вони ледви можуть входити в рахубу при иньшій методі праці навіть на сю саму тему, що й в автора.

Наслідувань більше, бо 14, а деякі з них навіть досить обемні. На жаль, автор збуває їх дуже побіжно тому, що вони можуть бути кожному відомі, бо сам поет назвав їх наслідуванями. Др. В. Щурат називає їх явними і відсунувши їх на бік, вишукє неявні впливи, а як вони виглядають, подамо кілька ввірців.

¹⁾ Ми такої зарозумілості не подибуємо ніде в творах Шевченка!

Ось як виглядає образ суду в Ісаїї :

„Зане ярость Господня на вся язyki, и гнѣвъ на число ихъ, еже погубити ихъ и предати я на закланіе. И язвенніи ихъ повергнутся, и мертвецы, и въздетъ ихъ смрадъ и намокнуть горы кровію : и истають вся силы небесныя, и свѣтъ ся небо аки свѣтокъ, и вся звѣзды спадуть яко листвіе съ лозы : и якоже спадаєтъ листвіе смоковницы. Оупися мечъ мой на небеси : се на Ідумею снідетъ, и на люди пагубныя съ судомъ“.

„И падуть съ ними силніи, и овны и юнцы, и оупіється земля отъ крове, и отъ тука ихъ насытится. День бо суда Господня, и лѣто воздаянія суда Сіоня. И обратятся дебри его въ сможу, и земля его въ жупель. И будетъ земля его горящи яко смола днемъ и ноцію, и не оугаснетъ въ вѣчноє время, и въздетъ дымъ ея висоцѣ, въ роды своя оустѣеть.“

„Чи ті картини не пригадують зараз грізного образу суду в Шевченковім „Посланиї“? Таж зовсімъ подібно змалюєє він его :

Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори,
І потече ето ріками
Кров у сине море
Дітей ваших ; і не буде
Кому помагати :
Оддураєть ся брат брата
І дитини мати ;
І димъ хмарою заступить
Сонце перед вами,
І на віки проклинетесь
Своїми синами.“

„Трупи, кров, пожар, дим і пільму — грізну декорацію страшного суду вивів перед нашими очима Шевченко зовсімъ так само, як Ісаія. Можливе, що він читав і в иньших пророків опис суду — в Іезекиїла і в Іоїла. Та в них він не міг знайти ніяких нових рисів. Їх описи не різнять ся від опису Ісаїї.“

„В Іезекиїла таке читаєть ся“ :

„И повергу плоти твоя на горахъ, и наполню кровію твоєю всю землю. И напіється земля отъ гноя твоего, отъ множества тво-

1) Цитуємо з книжки автора цілий відповідний виімок.

ого на горахъ: и дебри наполню отъ тебе, и покрюю небо, вгда уогаснеши, и помрачу звѣзды его, солнце въ облацѣ скрюю, и луна не явить свѣта своего. Вся свѣтила небесная помрачу на тя и дамъ тму на землю твою, глаголетъ Адонай Господь.“

„А Іоїл виражавъ ся коротше:

„И дамъ чудеса на небеси и на земли, кровь и огонь, и куреніє дыма. Солнце обратится въ тму, и луна въ кровь, прежде неже прийти дню Господню великому и просвѣщенному“.

„В порівнаню з Ісаією Іезекиїл і Іоїл є скупійші на краски. Значить ся, міг Шевченко і їх описи суду тямти, але без опису Ісаїї він не обійшов ся. А саяк, чи так в своїм описі він опер ся о пророків“ (ст. 35—37).

Ми внисно навели такий довгий цитат, бо кождий читач маючи тексти перед очима, може собі сам виробити гадку про впливи. Жалуємо лише, що автор не сказав тут нічого про взаїмні впливи всіх трьох пророків на себе, яких виясниє було-б і для нас вельми цікаве. Додамо надто, що подібні цитати про страшний суд можемо найти в письменників, яких Шевченко абсолютно не знав і виказувати опісля, що він був під їх впливом.

Таких порівнань, як повисші, багато.

Ісаія каже: „Одебелѣ бо сердце людей сихъ, и оушима своими тяжко слышаша, и очи свои смѣжиша, да не когда оузрятъ очима, и оушима оуслышатъ и сердцемъ оуразумѣють.“

„І в Єремїї сказано подібно:

„Се не обрѣзаша оушеса ихъ, и слышати не возмогутъ“.

„А Шевченко в „Посланиї“ жалуетъ ся:

І день і ніч плачу

На розпутьях велелюдних,

А ніхто не бачить,

І не бачить, і не знає;

Оглухли, не чують...

„Схожість вислову Шевченка з висловом Ісаїї хіба очевидна“ (ст. 38).

„Інший образ — то нечаяний напад злодіїв у ночі. Він часто стрічасть ся в пророків. Авдій питає: Аще бы татіє влѣзли къ тебѣ, или разбойници ноцію, камо бы поверженъ былъ еси? Ёда не оукрали бы довольныхъ себѣ?“ В Іоїла вороги „оконцами внидутъ, якоже татіє“. І так само в Єремїї: „аки татіє въ ноци

возложать руки своя". Шевченко знає сей образ і уживає его. Але і вміє він збагатити его новими красками :

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять лукаві в огні
Її окраденую збудять... (Ст. 48—49)

Чи сього образу не міг узяти Шевченко в життя і мусів за ним бігати аж до пророків тим більше, що до пророцького він зовсім не подібний ?

„І в пророка Єремії Шевченко заичав ся деякими декораціями. Єремія, пророкуючи народови за непослух знищене, каже :

„И будетъ трупіє людей сихъ въ снѣдъ птицамъ небеснымъ, и звѣремъ земнымъ, и не будетъ отгоняющаго.“

„В Шевченкових „Гайдамаках“ зовсім та сама картина представляєть ся після гайдамацького подвигу :

На улицах, на розпутьях
Собаки, ворони
Їдять шляхту, клюють счи ;
Ніхто не боронить“. (Ст. 43)

„До Бога говорить Єремія : „покры ся вси облакомъ, да не дойдетъ къ тебѣ молитва“. Той сам образ Бога за хмарою є і в Шевченковім „Сні“ :

Чи бачить Бог ізза хмар
Наші сльози, горе ?“ (Ст. 50)

Надіємо ся, що досить сих цитатів, аби переконати ся, про „вплив“ тих уступів Сьвятого Письма на Шевченка. Таких цитатів є ще багато, але в них може добачити яку небудь звязь із Шевченком лиш той, хто видить там, де иньші не видять, значить сновида. Ми до таких не зачисляємо ся.

До таких висновків, як автор, мусять доходити всі ті критики, що кладуть із гори собі за задачу доказати якусь тенденцію на підставі писань поета (не лиш Шевченка), а не мають на увазі лише правди і чистої науки. Що наш закид тенденційности не видуманий, посьвідчать отсі слова д-ра В. Щурата : „Фактом єсть, що того „святого наїтія“, яке напоїло Шевченкову Музу, доси не прояснено, хоч таке проясненє повинно мати не лиш літературно-наукову вартість. Під нинішне время люте воно повинно стати у нас кріпким громозводом. Бо кілька то громів

посипалось хочби в найновіших часах на нас ніби то через те, що ми наші національні ідеали взяли з руки Шевченка — того богохульника, чи, делікатнійше сказавши, раціоналіста! А врешті Шевченко-біблеєць може представляти для декого також індивідуальний інтерес. Признаюсь отверто, що такий індивідуальний інтерес він представляє для мене. Вольно богохульникам дошукуватись в Шевченковій поезії богохульств, раціоналістам — раціоналізму, а всяким иньшим спеціалістам — знову чого иньшого, так чому б мені не вольно було глядати в тій поезії того, що в ній найскорше знайти можна — слідів Св. Письма? Аджеж Шевченка не взято еще в аренду!" (Ст. 6.)

Ми не будемо тут констатувати літературно-наукової вартости праці, про яку автор згадує. Що її одначе признано вже за „громозвід“, се видно було в дневниках із згадок про неї. Та такий громозвід потрібний лише тісним умам і лишень вони потребують окремої брошури для оборони Шевченка перед напастями таких же тісних умів. Сам Шевченко не потребує ніякої оборони, бо його боронять найліпше його твори, якими одушевляєть ся і богатий і бідний, і учений і простий, і старий і молодий — стілько вже літ і далі буде одушевляти ся Через те, на нашу думку, й ціль брошури схиблена. А всякі тенденційні пайованя тих творів і виказуване впливів, яких нема і не було, вважаємо пустою роботою. Не порівняна метода отже винувата тут, лише тенденційність у ній і її надуживанє. Се вважали ми своїм обовязком сказати і остерегти будучих дослідників над творами Шевченка.

Ми звернемо тут іще увагу, що до тепер не виказаний подрібно вплив народньої поезії на Шевченка, який був дійсно і в великій мірі, почавши від розміру багатьох поезий Шевченка, а скінчивши на живцем цитованих піснях. Коли-б хто підняв ся праці виказати ті впливи, а поступав методою попередніх критиків і прилучив ся до їх поглядів, тоді могло-б показати ся, що Шевченко сам не написав нічого, бо чого не взяв від названих нами письменників, то взяв певно від народа. Та сю пересаду зрозумів би вже мабутє кождий і не повірив би їй. Тому маємо надію, що дальші дослідники будуть мати виключно правду і науку перед очима при дослідах, а не які будь побічні цілі і наміри.

Non severus.

Хроніка і бібліографія.

І. З літератури і науки.

Нова проба видавання українського журналу. Громадка літературів у Києві задумала видавати український журнал, тижневник, п. н. „Вік“. При журналі був би також літературний додаток, що виходив би окремими книжками, по 4—6 у рік. Редактором мав би бути д. С. Єфремов. Просьбу за дозвіл видавати журнал уже внесено до міністерства внутрішніх справ. Хоч як нам мило було-б повітати нового товариша на полі нашої літератури, та маючи перед очима дотеперішні подібні заходи російських Українців і уперті відмови російського уряду — врештою нічим неоправдані — не маємо найменшої надії, аби й ся найновіша просьба мала якісь вигляди.

В.

Галицьке рутенство 60-тих років *redivivum* на канадійській землі! Саме тепер появило ся перше число нової часописи-тижневника, п. з. „Слово“, що стала виходити в Вінніпегу в Канаді.

Тижневник видасть ся українською мовою, декуди навіть досить гарною (пр. фейлетон п. з. „Драма на селі“), хоч іще етимологічною правописю. Одначе се не було би ще ніяке *сгімен*, коли пригадаємо собі ті американсько-українські обставини, де навіть головний орган американської України-Руси п. з. „Свобода“ видасть ся по-ки-що також етимологічною правописю. Але тут річ зовсім у чім иньшим; який напрямок репрезентує новий тижневник і яка потреба викликала його появу, коли зважимо, що в тім самім Вінніпегу виходить уже другий рік великий український тижневник фонетичною правописю п. з. „Канадійський Фармер“? Розв'язку тої цікавої загадки подибуємо таки в згаданім „Кан. Ф.“ (ч. 39 з 29 вересня 1904 р.). „Зачуваємо, говорить ся там у передній статі п. з. „Ті що не з нами то проти нас“, що у Вінніпегу вийде якась руска газета на час виборів, котра здасть ся буде стояти по стороні консерватистів.

Як її нарід прийме, не знаєм, однак кожний правдивий, щирий і поступовий Русин не повинен нікому дати збаламутити себе, а кермувати ся своїм власним розумом і пізнати, хто його хоче просьвітити і провадити до волі, а хто хоче закути в кайдани вільність його духа.“ І ті адогади редакції „К. Ф.“ зовсім правдиві; їх потверджує програмова стаття від редакції в 1 числі вінніпегського „Слова“. Подамо найхарактеристичнійші виривки: „Задачею отже нашої газети, говорить ся там, котрою хочемо серця всѣхъ Русинѣвъ до купы алучити, буде: стояти вѣрно при правдивой вѣрѣ дѣдѣвъ нашихъ безъ взгляду на тое, чи она греко-католицька, чи православная... образувати и підносити народъ Русскій (частійше вживає ред. одного с) черезъ науку, подаючи ему примѣры и всказѣвки ученыхъ и заслуженныхъ людей... провадити политику народну руску (sic!), а не дѣлити ихъ на партіи, бо мы всѣ одной неньки дѣти... п'ятувати зрадникѣвъ нашої вѣры и народа“ і т. д. „Становиско наше буде всегда народне... Не будемо поперати политики ани української ани російської (отже не новочасні Українці, але й не москвофіли!), але хочемо працювати для Русинѣвъ въ Канадѣ, и будемо провадити политику Канадійско-руску (отже епітони колишніх галицьких Рутенів, що „возглашали смиренно“: „ми не Українці ані Москалі, а сини Червоної Русі, триміліонові австрійські Русини!“)... Будемо ся лучити зъ тою пар-

тією политичною въ Канадѣ, котра буде прихильнѣйша Русинамъ і т. д. і т. д.“ І от у тім остатнім реченю важне признанє: будемо лучити ся з тою партією, котра буде прихильнѣйша Русинам, у засаді річ дуже гарна, але яка то партія буде по думці редакції „Слова“ найприхильнѣйшою до Русинів? Відповідь на се знаходимо таки в тім числі „Слова“, де в цілої душі захвалюєть ся політика консерватистів, бо „хто тѣлько має трохи розуму, то признає намъ, що консерватистѣвъ проскѣть єсть мудрий и для Канады найлутшій...“ От тут і причина, що викликала появу „Слова“; услуга для консерватистів і рутенська політика. Зовсім те саме, що було в 60-тих роках у Галичині. Але правда, Русини „смирненний“ народ (у програмовій статі „Слова“ наводить ся навіть декілька рядків звисної пісні „Мир вам братя“), їх розвій відбуваєть ся не революцією (борони Боже, щоб барикадовою, а хоч би таки культурною!), а черепашою еволюцією. Тому й канадійське рутенство — історична конечність... *Кр.*

Москвофільська наука росте!

В ІХ кн. ЛНВ-а згадували ми про вихід першого випуска „Научно-Литературнаго Сборника галицко-русской Матицы“. Сими днями появил ся другий випуск і стверджує в повні наш погляд на се видавництво, висловлений тоді. В новім випуску маємо 15 листів Куліша до якогось вислуженого фельдфебля Юркевича, які не приносять зовсім нічого нового з наукового погляду, та конець статі Свистуна, про яку ми вже

агадували перше. Далі йде стаття А. Будиловича: „Реформа руського правописанія“ (подана тут, як тема „на часі“), передрукована в „Правительственного Вѣстника“, 1904 р. і дві замітки (обі Мончаловського): а) „О названіяхъ „Украина“, „украинскій“, — до якої написаня дав привід авторови фейлетон „Słowa Polskiego“ 1902, ч. 522; б) „Наука, фонетика и политика“ — се знов передрук (у перекладі) статі львівського „Przeglądu“ з 1892 р. ч. 89. На тім „науковий“ відділ збірника кінчить ся. В белетристичнім відділі самі передруки в Чехова та інших Росіян. В.

Старинний грецький театр в Індії. Що старинна грецька культура сягала аж до країни Браманів, про те свідчить старинний грецький театр, відкритий недавно Т. Блюхом у Рамбаш-Гілі в індійській державі Сіргуя. Він має вид півколеса, виконаний у скалі і містить у собі всі головні складові часті старинного театру; ряди сиджень, що підходять терасами до гори і поділені на поодинокі клини (супеї), оркестру і сцену. На сцені замітні ще сліди приладу, де була куртина. От куди заблукав ся геній Геленів...

Тибетанська біблія. Тибетанська біблія „Каджур“ складаєть ся зі 108 томів по 1000 сторін і поділена на 1083 книги. Кождий том важить коло 4½ kg. і має 65 см. довготи, 20 см. ширини і 20 см. грубости. Щоб перенести той „скромний“ твір, треба 12 возів, а деревляні дошки, з яких друкована та біблія, зберегли ся в цілім ряді домів, що творять ціле містечко. Одно монгольське племя купило собі одного

разу сю лямайську біблію за ціну 7000 волів. Але щоб її порозуміти, треба ще до того „Малого підручного коментарія“, що складаєть ся в 225 таких томів. Тим, що мав зібрати всі ті святі книги Тибету, які нині існують під назвою „Каджур“, був історик Buxton, що жив при кінці XIII і на початку XIV ст. Сей тибетанський „отець церкви“ ходив усе в червоній одежі, подібно як наші кардинали.

Знане обігу крови у старинних Єгиптян. Сього року, як доносить американський археологічний місячник „Biblia“, відбуло ся в амер. „Royal College of Physicians“ святаочне засіданє в пам'ять Гарвея, що перший мав відкрити обіг крови. На тім засіданю виголосив др. Річард Катон цікавий реферат, про медицині відомости у старинних Єгиптян. Єгипетські твори про медицину і анатомію, казав він, сягають дуже старинних часів. Жив тоді визначний геній І-ем-готеп, жрець бога сонця Ра і лікар короля Торзотра, що визначав ся не тільки в медичних науках, але також в архітектурі, астрономії й алхімії. По смерті вважали його навіть за бога і первородного сина Пта і Нути. Греки називали його Імутом і ідентифікували його з Асклепієм. В його честь збудовано на його могилі святиню, а в Мемфісі і інших містах шпиталі, де коло хорих ходили жерці. І як раз ті жерці, каже др. Катон, були першими людьми, що мали понятє про обіг крови. В їх папірусах є вже на кілька тисяч років перед появою Гарвезового „De motu cordis et sanguinis“ натяки на серце, кровні судини і живчик. Пе-

редовсім багато знали про серце і в їх писаннях згадуться про бите серця, рощудуте, затощене, пересув і ин. Та в однім місці говорить ся спеціально про рощудуте серця і дихавицю, що повстають із причини застою крови і браку правильної циркуляції. З того видко, що вже в тих прадавніх часах займали ся в Єгипті рациональною медициною і анатомією і що те, що знали про циркуляцію крови Греки, довідали ся від старинних Єгиптян. Також звернув др. Катон увагу на ті ради, які подавали єгипетські лікарі на бите серця перед 4000 роками; вони радили, щоб серцю дати як найбільше спокою. Та сама рада подасть ся й нинішніми лікарями...

I. Кр.

II. Нові книжки.

Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV—XVIII в. Частина друга. (Руська Історична Бібліотека. Т. XXIV). У Львові, 1904. Накладом і з друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 177—462, 8°. Ціна 2 кор. Зміст: 1) М. Владімірський-Буданов, Німецьке право в Польщі й Литві (кінець) Ст. 177—308. — 2) В. Антонович, Українські міста. Ст. 311—383. — 3) Д. Багалій, Магдебурське право на Лівобічній Україні. Ст. 387—442. — 4) Показчик імен для г. XXIII і XXIV. Ст. 443—455. — 5) Поправки. Ст. 457—459.

A. Кримський. Мусулманство і його будучність. Минула доля ісламу, теперішнє становище ісламських народів, їх інтелігентність, їх відносини до європейської цивілізації. Нове перероб-

лене виданнє. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 88—90). У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. Ст. VIII+296, 16°. Ціна 1-70 кор. Зміст: 1) Передмова. Ст. I—VI. — 2) Могаммед і коран. Ст. 1—22. — 3) П. Короткий нарис історії ісламу. Ст. 23—54. — 4) III. Теперішнє становище ісламу. Ст. 55—222. — 5) IV. Чи довго ще жити-ме іслам і чи могли-ме він засвоїти собі нашу цивілізацію? Ст. 223—285. — 6) Друкарські помилки та пропуски. Ст. 286—288. — 7) Зміст. Ст. 289—293. — Уже в самого титулу і змісту кожний бачить, про що говорить ся у книжці. Ми зі свого боку додамо тільки, що книжка написана певвичайно ясно і приступно та добірною мовою. А має вона ще й те за собою, що може її кожний прочитати з користком і аровуміти, чи інтелігент, чи простий чоловік. Що до самої матерії, то книжка є одинокою працею у нас, із якої можемо довідати ся про такі східні народи, як Турки (і Татари), Араби, Перси — майже зовсім у нас не знані.

B.

Іван Вазов. Під ярмом. історична повість з часу боїв Болгар з Турками в 1876 р. (Бібліотека найзнаменитших повістей. Том LXVI.) Авторизований переклад з болгарського. Львів, 1904. Накладом редакції „Діла“. Ст. VII+598, 8°. Ціна 3 кор. В кінці діждали ся ми повного українського перекладу гарного романа голосного болгарського письменника Івана Вазова п. з. „Подъ иго то“, діждали ся тоді, коли давно вже повиходили ана-

льогічні переклади на англійській, французській, шведській, німецькій і майже на всіх славянських мовах. Ми все і всюди мусимо бути остатніми! Що-ж до самого перекладу, то тут зайшов такий факт: 26 перших аркушів перекладав др. В. Щурат, 12 останніх д. О. К. Сам переклад друкував ся повні три роки (1901—1904). Такі практики відбивають ся замітно на стилі і язових нюансах перекладу, що, розуміється, не виходить в його користь. Вирочім переклад взагалі гарний, передовсім та його частина, що вийшла зпід пера д-ра В. Щурата. Переклад поперджає коротка біографія й історія літературної діяльності Івана Вавова. *Кр.*

Др. В. Щурат. Сьвяте письмо в Шевченковій поезії. (Відбитка в „Діла“). Львів, 1904. З друкарні Народової. Ст. 68, 8°. Ціна 2 коп.

З Озаркевичів Наталія Коринська. Казки. Чернівці, 1904. Наклад власний. Видане Дениса Лукіяновича. З друкарні „Рускої Ради“. Ст. XX+104, мал. 8°. Зміст: 1) Передне слово видавця. Ст. VII—XIX. — 2) Що мене вражало. Ст. 1—4. — 3) Судільниця. Ст. 5—48. — 4) Чортище. Ст. 49—74. — 5) Хмарниця. Ст. 75—81. — 6) Простибіг. Ст. 82—85. — 7) Рожа. Ст. 86—104.

А. Е. Крымський. Изъ повістокъ и эскизівъ. (Українська Бібліотека. Ч. 5) Видання третє, виправлене. Звыногородка, 1904. Друкарня Я. А. Ниренберга. Ст. 138, 8°. Ціна 50 коп. Зміст: 1) Не порозуміють ся. (Із життя істериків). Ст. 1—65. — 2) Батьківське право. Ст. 67—96. — 3) Та хто-ж таки справді винен?

(Із життя міщан у Київщині). Ст. 97—138.

Борысь Гринченко. Безъ хлиба. Оповідання. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 34.) У Києви, 1903. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 26, 8°. Ціна 3 коп.

Борысь Гринченко. Хата. Оповідання (Выдавництво „Викъ“. Ч. 35.) У Києви, 1903. Ст. 36, 8°. Ціна 4 коп.

Бордулякъ Тymoфій. Бідный жидокъ Ратыця. Оповідання. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 36.) У Києви, 1903. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 58, 8°. Ціна 5 коп.

Марко Вовчокъ. Кармелюкъ. Невильнычна. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 37.) Коштомъ кныгарни „Кіев. Старини“. У Києви, 1904. Друкарня Петра Барського. Ст. 84, 8°. Ціна 10 коп.

Марко Вовчокъ. Сестра та инши оповидання. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 38.) Коштомъ кныгарни „Кіев. Старини“. У Києви, 1904. Друкарня Петра Барського. Ст. 86, 8°. Ціна 10 коп. Зміст: 1) Сестра. Ст. 3—39. — 2) Чумак. Ст. 40—47. — 3) Соп. Ст. 48—62. — 4) Два сини. Ст. 63—74. — 5) Не до пари. Ст. 75—85.

Трыста найкращыхъ украинськихъ писень. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 39.) Коштомъ кныгарни „Кіев. Старини“. У Києви, 1904. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 232+VIII, 8°. Ціна 20 коп. — В сій брошурці вібрані тексти пісень, до якихъ ноти підложені в ріжнихъ збірникахъ М. Лисенка.

Панась Мырный. Морозенко. Оповідання. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 40.) У Києви, 1904.

Друкарня Петра Барського. Ст. 60, 8°. Ціна 8 коп.

Лев Лотоцкий. „Заверуха“, комедія в одній дії і „**Два домики і одна фіртка**“, комедія в одній дії. Обі комедії нагороджені на конкурсі драм. Товариства ім. Ів. Котляревського. (Руска драматична бібліотека. III в.) Львів, 1904. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 44, 8°. Ціна 50 сот.

Дмитро Дмитерко. **Альгоголізм.** Тернопіль, 1904. З друкарні Л. Вербицького. Ст. 32, мал. 8°. — Автор говорить у сій брошурці про виріб алькоголю, його консумцію, його лихий вплив на людський організм, а далі про причини п'янства та боротьбу з ним. Книжечка надаєть ся до читання для тих, що займають ся пропагандою тверезости: священників і учителів (коли вони самі не пють!), а далі для брацтв тверезости, Січій і Соколів. В.

История християньско-католицької церкви для середних шкіл. Пісія учебника д-ра Ав. Ваплера обробив і доповнив о. Ал. Стефанович. У Львові, 1903(1). Накладом кравого фонду. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 268, 8°. Ціна 2 кор.

История основанія и розвою русско-народного театру въ Галичинѣ, составлена однимъ изъ найстаршихъ артистовъ русской сцены. Коломыя, 1904. Черенками и изданіємъ М. В'лоуса. Ст. 52, 16°. Ціна 60 сот.

Дубовый Крестъ. Оповѣдане п'осля Руского Сіона переробивъ Даміянъ Шарабунъ. (Бібліотека для руской молодежи. Вып. XLIII. Т. LXXXVI). Коломыя, 1904. Зъ печатнѣ А. І. Мизевича. Ст. 65, мал. 8°.

На лонѣ природы. Оповідане Г. Р. Каргрема въ переводѣ Н. Н. (Бібліотека для руской молодежи. Вып. XLIII. Т. LXXXVII). Коломыя, 1904. Зъ печатнѣ А. І. Мизевича. Ст. 60, мал. 8°.

Вѣдьмы, комедія въ двохъ актахъ, написавъ Андрій Веретельникъ. (Театральна Бібліотека Посланника. Ч. 2.) Перемышль, 1904. Зъ печатнѣ „Удѣловой“. Ст. 48, 16. Ціна 40 сот.

Ruski elementarz porównawczy do nauki drugiego języka krajowego, opracował Edward Szajowski. Lwów, 1904. Nakładem autora. Z drukarni Nauk. Tow. im. Szewczenki. Ст. 16, 8°. Чим раз більше відчуваєть ся в нас у практичнім житю потреба знаня української мови для Поляків і чим раз частійше появляють ся відповідні підручники в польській мові. Одним із таких підручників має бути „Ruski elementarz“ д. Е. Шайовського, одначе його уклад не зовсім удачний і далеко кориснішим виходить тут таки офіціальний „Буквар“, виданий краввою Радою шкільною для вжитку в народних школах. Кр.

List pasterski Andrzeja Szepetyckiego Metropolity Halickiego, Arcybiskupa Lwowskiego, Biskupa Kamieńca Podolskiego do Polaków obrządku grecko-katolickiego. Żółkiew, 1904. W drukarni OO. Bazylianów. Ст. 30, 8°.

Я. Ярославенко. **І-ий народний марш** зложеній з українських пісень. Липськ, 1904. Літогр. інститут Ф. Гайдля. Ст. 4, 4°. Ціна 1 кор.

Переклади з української мови. В Берліні вийшла недавно книжечка: Шевченко. Марія. (Собраніє лучшихъ русскихъ про-

наведеній. Ч. 95.) Берлінъ, 1904. Виданіе Гуго Штейница. Druck von Rosenthal et Comp. Ст. 36, 8°. Ціна 1 марка. — В названій бібліотеці виходять переважно твори заборонені в Росії, а до них належить очевидно й „Марія“. Переклад владжений на російську мову пок. Драгомановою і був уже друкований у Женеві. Розуміть ся, берлінський видавець ані одного, ані другого не зазначив.

В ч. 44 місячника „Южныя Записки“ поміщено переклад новельки В. Стефаніка п. в. Д'ядушка. Перекладу dokonав М. Филиппов.

В 172 ч. віденського дзевника „Arbeiter Zeitung“ надруковано „Кленові листки“ В. Стефаніка в перекладі Кл. Функенштайна п. н. „Ahornblättchen“.

В черновецькій газеті „Bukow. Post“, ч. 1661—2 надруковане оповідане Ю. Федьковича „Опришок“ у перекладі Ірини Коралевичівни п. н. „Der Räuber“.

Праці Українців у чужих мовах. В „Трудахъ по востокондѣнію, издаваемыхъ Лазаревскимъ Институтомъ Восточныхъ языковъ“ (выпуск XII і XVIII) надруковано простору працю д. А. Криського п. н. Історія Мусульманства. Самостоятельные очерки, обработки и дополненные переводы изъ Дохи и Гольдцѣра. Виданіе второе, значительно измененное и дополненное. Москва, 1904. Типографія Варвары Гатцукъ. Ст. XXXVI+166+162+16, 8°. Ціна 3'50 руб.

Сими днями появил ся у продажі „Энциклопедическій словарь, А. Брокгауза и И. Ефрона“ 81-ий півтом, у яком між иншим надру-

ковано під н. „Южно-русская литература“ простору статью д-ра І. Франка про нашу літературу від найдавніших до найновіших часів.

В Чернівцях вишла брошура: Zur Regelung der Gemeindeumlagen-Leistungen der Grossgrundbesitzer in der Bukowina. Ein Beitrag zum Besteuerungsrechte der Ortsgemeinden. Von Dr. B. Dutczak, Adwokat in Czernowitz. Czernowitz, 1904. Buchdruckerei des Vereines „Ruska Rada“. Ст. 21+2, 8°. Ціна 2 кор. Автор виказує в сій брошурі, що по закону ділчичі повинні платити громадські додатки найменше від $\frac{1}{6}$ всіх посіlostей, але до тепер не платили. Він домагаєть ся тому, щоб усі сї додатки, залеглі від 1863 р. стягнути і в будучности побирати вже правильно.

Україніса в чужих виданях. В XIV т. „Записокъ имп. Одесскаго Общества Истории и Древностей“, що вийшов недавно, надрукована статья п. Іванова: „Къ исторіи Запорожскихъ козаковъ послѣ уничтоженія Сѣчи“, IV, ст. 20—40.

Такоже надруковано замітку О. Кочубійского і О. Марковича п. н.: „Докладъ о побѣдѣ для осмотра бывшей хотинской крѣпости“, IV, ст. 80—90.

В петербургскім місячнику „Журналъ для всѣхъ“, кн. VIII, поміщено статью „М. П. Старичкій, шалорусскій писатель“.

В ч. 41 одеського тижневника „Южныя Записки“ поміщено в нагоди сто літ від уродження М. Максимовича цікаву статью І. Жи-

тецького п. в. „Памяти М. А. Максимовича“.

В ч. 42 того тижневника знаходимо допис Л. Сокальського п. в. „Изъ сельско-хозяйственной жизни Новороссiи“.

В ч. 44 поміщено вступну статтю М. Славинського п. в. „Къ вопросу о малорусскомъ языкѣ“, де автор опираючи ся на статі, друкованій в нашій журналі п. в. „Не было, нѣтъ и быть не можетъ!“, представляє поведене цензури в відношеню до українського письменства. Статя кінчить ся надією, що новий міністер внутр. справ кн. Сьвятополь-Мирский зверне при пропонуванні перегляді цензурного закона також свою увагу і на Україну. *Кр.*

Додаток до „Kurj. Lw.“ „Tydzień“ надрукував у ч. 30 коротку рецензійку на збірку новел В. Стефаніка в польськiм перекладі М. Мочульського п. н. „Klonowe liście“.

Довшу рецензію написав на сю збірку Др. В. Морачевский у краківській „Krytu-ці“ (річ. VI, зом. II, ст. 173 - 174).

Дуже прихильно заговорили про „Klonowe liście“ також щоденні часописи: „Naprząd“, „Przeгляд“, „Gazeta Narodowa“, „Dziennik Polski“, „Słowo Polskie“ і „Gazeta Lwowska“.

Деякі новелі зі збірки передрукували „Monitor“ і „Głos Robotniczy“.

Додаток до „Kurjera Lwowskiego“ — „Tydzień“ надрукував у ч. 41 - 44 статтю д-ра М. Гроховского п. н. „O garnarczach na Huculszczyźnie“.

В віденській часописи „Mitteilungen d. Anthropol. Gesellsch. in Wien“, т. XXXIV, 1904 на-

друковано рецензію д-ра В. Бугля на статю В. Гнатюка: Пісенні новотвори в укр.-руський нар. словесности.

В часописи „Der christliche Orient“ за вересень надруковано статю: „Ein Blatt aus der Geschichte der Stundisten in Russland“.

III. Некрольоґ.

Через смерть знаної буковинської письмениці Євгенії Ярошинської втратила наша література одну з талановитих сил, а буковинська Русь одну з ліпших суспільних діячок.

Сила покійної лежала в її педагогічній діяльності. Була се одна з найліпших сил учительських на Буковині, займала видне місце в учительськiм тов. „Руська Школа“ беручи живу участь у діяльності товариства, в офіціальних окружних конференціях та учительських зборах.

Чуючи у себе літературний хист, уяла ся до літературної праці, а ся очевидно стояла в звязку з педагогією; отже нема ні одного руського учебника для народних шкіл на Буковині, в яким не було-б її оповідань та повісток, так само річники диточої часописи „Дзвінок“ і повістєвого додатка тої часописи містять дуже багато праць покійної, то ориґінальних то перекладів, а крім того видало „Руське товар. педагогічне“ у Львові окремо три її книжочки для дітей.

В тім обсягу діяльності літературної і практичної поклала Ярошинська великі заслуги. В тім круві одначе її літературна діяльність не замкнула ся; покійна на-

писала чимало оповідань і новель, а також одну повість. Та на сі писаня без сумніву поклала свою печать праця педагогічна, а слідно се в дуже простій, повдничій композиції оповідань, у випадковій розвязці, не все яснім степенюванню акції та в моралізаторській тенденції. Не від річи буде при тім згадати, що подібно як Кобилянська, так і Ярошинська, вихована на буковинсько-німецькій культурі, почала писати по німецьки, і аж під впливом свідомих Русинів узяла ся писати по руськи.

Із усіх її писань одна тільки повість „Перекиньчики“ появилася окремою книжкою як 54-ий випуск у белетристичній серії „Видавничої Спілки“; всі інші оповіданя й новелі друквані в черновецькій „Буковині“, в буковинських календарях, у „Зорі“, „Вістнику“ і „Нашій Долі“. Покійна заходила ся зібрати й видати їх в одній чи двох книжках, та перешкодила їй слабість, яка й закінчила ся смертю.

Покійна родила ся 18 жовтня 1868 р. в селі Чункові, кіцманецького повіта, на Буковині, учила ся в Чернівцях, учителювала літ 14, а з того 5 літ служила при школі в Раранчу, де її батько Іван Ярошинський є управителем школи. Померла д. 22 жовтня, в 37-ім році жита, отже в самім розцвіті сил і праці, яких Русь Україна так потребує. Л.

IV. 3 громадського жита.

Шкільництво в київській губернії. Недавно оголошено урядове справоздане про шкільну справу в київській губернії. Дати того справозданя такі цікаві, що

ми постановили познайомити з ними й наших читачів у Галичині тим більше, що в нас ся справа зовсім невідома. Отже в 1903/4 шкільнім році було всіх шкіл (висших, середних і низших) у київ. губ. 2.371 із 180.282 учеників, із чого припадало 137.276 на хлопців і лише 43.006 на дівчат. Переважна частина тих шкіл, бо 1887, із 117.121 учеників, належала під духовну управу, а 464 шкіл (отже лише коло 20%) із 55.785 учениками під управу міністерства освіти. Під управою міністерства фінансів було 8 шкіл із 3.154 учениками; під управою міністерства рільництва 3 школи зі 175 учениками; під управою міністерства війни 3 школи („военное училище, кадетській корпус, военно-фельшерская школа“) з 1 497 учениками; під управою міністерства комунікації 2 школи („техническое желѣзнодорожное училище; городское двухклассное желѣзнодорожное училище“) з 666 учениками; в кінці під „вѣдомствомъ императрицы Маріи“ 2 школи (женская гимназія і институтъ Императора Николая I) з 1794 учениками.

Майже всі висші й середні школи поміщені в Київі. В повітових містах і місточках є лише 7 гімназій (4 хлопчачі, 3 дівочі) з 2.455 учениками (1.530 хлопців і 925 дівчат), одна дівоча прогімназія зі 137 ученицями і одна учительська семінарія зі 129 учениками, разом 9 шкіл із 2.721 учениками. В Київі натомість є 43 висші і середні школи в 17.818 учениками. З того вчать ся: в університеті 2629 учеників, в духовній академії 101, політехніці 1370, в шістьох хлопчачих гімна-

аїях 3.507, в трьох реальних школах 1.319, в вісьмох дівочих гімназіях і прогімназіях 3.925, в 13 приватних школах 1.126, в духовній семінарії 487, в військовій школі (военноѣ училищѣ) 410, в кадетській корпусі 551, в двох торговельних школах 1.021, в дівочій інституті царя Миколи I 283, в двох єпархіальних дівочих школах 833, в дівочій торговельній школі ім. Л. Н. Володкевича 228 і церковно-учительській семінарії 28. Разом у Києві є 192 школи з 32 002 учеників (19.056 хлопців і 12 946 дівчат); в повітових містах є разом 108 шкіл з 10 995 учеників (6.662 хлоп. і 4.333 дів. (в повітах 2.071 шкіл із 137 285 учеників (111.568 хлоп. і 25.727 дів.)). Разом у повітових містах і повітах є 2.179 шкіл із 148.280 учениками. Коли приймемо число населення Києва кругло на 330.000 (329.657), а повітових містечок і повітів разом на 3.714.000 (3.713.911), то побачимо, що на кожду школу в Києві припадає 1.718 душ населення, а в повітах на 1.704 душі. Коли приймемо далі, що на молодіж у шкільній віці припадає 7% населення (се властиво мало), то побачимо, що ніякої науки не побірає більше ніж 100 000 дітей (103 тис.). Шкільні власти визначають число дітей у шкільній віці в київській губернії на 317.598, а число тих, що не ходять до школи, на 170.188 душ і ся цифра мабуть правдоподібніша. До наведених цифр не втягнуто 15 спеціальних шкіл (музична, дентистична, дентистичні курси, школи сліпих, глухонімих і ин.) з 1.766 учеників і ще кілька інших шкіл, але вони разом узяті не змінять

загального образу шкільництва в київській губернії.

В. Людовий університет у Празі.

Перед кількома тижнями появил ся в „Zentrallblatt für Volksbildungswesen“ річне справозданє (за 1902/3) людового університету німецького в Празі. Виймаємо з нього дещо цікавіше. Виклади відбували ся в самій Празі, а крім того на провінції; усіх викладів у Празі було 13, а то 12 шістьгодинних і один сімгодинний, на провінції девять, а то 7 шістьгод. і 2 тригодинні. Число слухачів хитало ся між 20, і 618 у самій Празі, а на провінції між 123 а 824. Найбільше слухачів стягали виклади про землю і небо, а далі історичні і медичні. Найменьшою фреквенцією тішили ся відчити спеціально медичні і ботанічні. Найвисше число слухачів осягнули виклади проф. Спіталера „Загальна географія“ (824 сл.) і „Будова всесвіта“ (802 сл.), потім відчити 7 професорів про старинну літературу (Біблію, Веди, Гомера, Софокля, Августина, Коран), що мали пересічно 618 слух., і виклад Оппенгаймера „Про фізичні прикмети небесних тіл“ (481 слух.). Найменьше слухачів мали виклади Люкша про патологічні переміни кістної системи (лише 20 сл.), Спіталера про основні підстави означуваня погоди (30 сл.), Піка про хвороби у промисловців (39 сл.) і Фішля про плеканє немовлят (48 сл.). В часі вакації устроєно заходом людового університету вакаційні курси в Літомирнях, що тревали від 17 до 29 серпня. Всіх записаних було 334, з того 242 мужики (72%) і 92 жінки (28%); переважну частину слуха-

чів творили учителі і учительки, бо 74% (мушкин 84%), по них ішли студенти і студентки всяких шкіл, а то 19 мушкин і 3 жінкині (себ-то 7%), а решта 19% належала до всяких станів. Викладів було шість, а того два шістьгодинні, а иньші 12-годинні. Пересічна фреквенція викладів вносила 175. Найбільше число викавують виклади Вебера про Наполсона і його часи (221 слух.) і Гауффена про історію німецької літератури (218, а того 85% усіх вписаних жінкині); найменше ходили на виклади хемії (120 сл., жінкин лиш 18%) і фізики (149 сл., жінкин 22%). Доходи вносили 21.723 кор. 16 с., а чога за самі вступи вібраво 5.995 кор., розходи 13.486 кор. 81 с. З. Куз.

Конкурс.

Виділ Наукового Товариства ім. Шевченка розписує отсим кон-

курс на одну запомогу в фонду пок. Антова Боичевського, призначену для студентів університету сьвітських факультетів. Висота запомоги вносить 440'52 кор. Кривні фундатора мають першеньство. Наділений запомогою має підписати реверс, в яким з'обов'язеть ся звернути побрану запомогу в цілости фондови, коли дійде до самостійного становища. Удокументовані подання належить вносити на адресу Виділу до дня 15 падолиста, 1904 р. За Виділ: М. Грушевський, голова. В. Гнатюк, секретар.

Від адміністрації.

На перепасках сеї книжки зазначено, кілько ще хто винен до кінця року. Просимо в як найкоротшім часі вирівняти всі залеглости, бо інакше будемо примушені дальшу висилку здержати.

Подушки вески в Росіі.

I.

Росія переживає тепер дивну хвилю, якій далеку аналогію можна знайти хиба в часі кримської війни 1854 р., далеку о стільки, що тодішні рожеві сподівання мали в значній мірі иньший зміст і иньші органи для свого вислову. Російська інтелігенція, яку Миколаївський режим трицять літ силкував ся держати в глибокім сві й застою, у-перве починала прокидатися до самосвідомого життя, перший раз, несміло, устами найбільше прогресивних своїх речників почала висловлювати досить неясно сформуловані бажання — знайти якісь законні норми для свого життя й діяльності, усунути найтяжші його болячки — кріпацтво, продажність та корупцію в урядах, крімшню темноту в сфері духового життя. Тодішня суспільність більше мріяла про ті шляхи „правового порядку“, ніж мала про них ясне понятє; свободний шлях самодіяльності, до якого рвала ся вона, не мав іще в її житю за собою ніякої традиції і многим видавав ся зовсім фантастичним, ба навіть противним усій традиції державного життя Росіі, в якому занадто яркими плямами вирізували ся жорстокости Івана Грізного, акти деспотично накидуваної цивілізації Петра Великого та недавня велич і всеобіймаючий тиск Миколаївського режиму. Традиція північно-російських республік та земських соборів давно була заглушена і видавала ся многим чимось мітичним, а північні часи не лишили по собі нічого аналогічного крім безпомічних та безтямних розмахів у роді надволзької „вольниці“ Разіна та Пугача, або ще більше безпомічних і в своїй безпомічности глибоко тра-

гічних мрій таких одиниць як Радіщев, або таких груп, як декабристи. Тай ті проби та мрії були закриті для широкої публіки глибокою тайною; про них за царя Миколи не вільно було писати, навіть офіційальні документи про них лежали покриті архівним порошком. Лише з боку, з поза меж великоруського племені доходило щось мов глухе стукане до міцно зачинених дверей — се були розвучливі, кроваві війни пригноблених Росією націй — Поляків у 1831 р. та кавказьких гірняків. Але й тут Миколаївський режим зробив усе що міг, щоб закрити для власної суспільности властиве значінє тих рухів і тої боротьби; се були або непокірні дикуни, яких конче треба було прикоротити, щоб уможливити доступ до них цивілізації, або се були віковичні вороги Росії, ті вороги ще зі „смутного времени“, з якими треба було звести віковичні рахунки. Читайте найчільніших представників російської думки Миколаївського часу — Пушкіна та Лермонтова, читайте те, що вони говорять про Кавказ — ані сліду думки, що ті кавказькі гірняки мають якесь право до самостійного життя в своїх горах і що війна проти них, се властиво наїзд і душенє, затоплюванє в кровавих потоках свобідних етнічних одиниць, а не ніяка цивілізація. Що й російсько-польська війна 1831 р. не принесла російській суспільности ніякої ліпшої науки, сього, здасть ся, не треба й доказаувати.

Правда, в 40-вих роках під проводом Бєлінського почали серед чільних кругів російської інтелігенції виробляти ся тав. ліберальні погляди. Ті погляди складали ся теоретично: німецька філософія, французька та англійська парламентарна практика, гуманістичні ідеї в тогочасній повісти Жорж Занда, Діккенса та иньших, по троха соціялістичні ідеї Сен-Сімона, Фур'єра та Сен-Сімоністів — ось що приходило до Росії, шматочками, відірване від властивого ґрунту, від живої реальности, на якій вирросло на заході. Ті погляди й ідеї були темою безконечних розмов і дебат у чільних кружках російської молодіжи, в кружку Станкевича в Москві, по тім у тих кружках, що скупляли ся довкола Бєлінського в Петербурзі, довкола Герцена та Бакуніна в Москві. Не можна сказати, щоб ті кружки були дуже многолюдні, хоч без сумніву до них тягло ся все, що було найгорячіше, найталановитіше і найчеснійше в тодішній Росії. Не можна сказати й того, щоб їх ідейний вплив сягав надто глибоко й широко в суспільство; навпаки, се були *rari nantes in gurgite vasto*; суспільство було чуже їх ідеям і идеалам, переважно не знало про них і не розуміло їх і треба

було довголітньої загарливої праці, щоб вяснити суспільству ті погляди; що більше, треба було при тодішніх цензурних обставинах толкувати та вяснити їх шматочками, не раз аллегорично, доконче по змові теоретично, загально, в формі далекій від російської „злови дня“, хиба делікатно тут і там натякаючи на неї. Тай ще одно: царське самодержавіє зробило все залежне від нього, щоб суспільство як найменше знало те своє сучасне житє. Преса була закнебльована; всякі надужитя покривали ся мовчанкою; не було статистики, не було явности в судівництві, не було загалом ніяких віконець, крізь які теперішнє суспільство хоч у ряди годи може заглянути в нутро тої машини, в якій виконують ся історичні події. От тим то й ті чільні російські ліберали, маючи дуже неясне понятє про внутрішній устрій, про відносини суспільних сил Росії, не могли поза загальними теоретичними ідеями виробити собі ніякої програми практичної діяльности, не мали змоги зілляти свої ліберальні ідеї в одну органічну цілість із відносинами та потребами сучасної ім Росії. Відси плили неминуче дві хиби їх лібералізму: або він переходив у невлічнє теоретизованє, в доктринерство, яке що далі все більше відбігало від дійсних обставин російського житя і в невтолимоу, здавалось би, консеквенцією критикуючи теорії найчільніших діячів західної Європи, в ту саму пору преспокійно ширило ся з нечувано дикими та жорстокими фактами окржуаючої їх дійсности; або у ниньших брала гору потреба практичної діяльности і в такім разі вони преспокійно покидали свої теорії, запрягали ся в ярмо тої російської дійсности і з товаришів Герцена робили ся Катковими.

Від того часу минуло пів столітя. Історична колія, обкруживши довгу спіралю, довела Росію знов на те саме місце, на якім вона була в часі кримської війни, та які-ж кольосальні різниці між теперішнім положенєм і тодішнім! Може не від річи буде троха докладнійше розібрати ті різниці; тоді може лекше зрозуміємо ті факти, які відбувають ся тепер у внутрішньому житю Росії і які ми схарактеризували, може й не зовсім іронічно „подувами весни“. Понеред усього від того часу зайшла одна, історично дуже важна зміна у внутрішньому житю Росії — зміна пануючого. Се не в тім значіно сказано, що на престолі замісь Миколая I сидить Миколай II; різниця тут далеко глубша. Коли про Миколая I ще сяк так можна було сказати, що він „держить“ Росію, що кермує нею, що її внїшня і внутрішня політика — його

діло, або бодай ведеть ся в загальних напрямках так, як він того хоче, то про жадного з його наступників сього не можна сказати. Зі смертю Миколая I вмер остатній самодержець Росії, остатній чоловік, що силкував ся справді держати в своїх руках керму величезного корабля і щасливо докермував його на мілину, на якій він мусів сісти. Остатнє пів столітя від його смерти, се історія переходу власти з рук імператора в руки вже не двірської камаріллі, як се було нераз у XVIII віці, але в руки тої части суспільности, яку самодержавіе само виховало собі для помочи, в руки чиновництва, бюрократії. Уже про Александра II говорили, особливо в остатні літа його правління, що він хиба тим „самодержець“, що його самого держать. Ціле правління Александра III, се була тиха абдікація збитого з пантелику чоловіка, який у глухій злости проти суспільства, замикаючи очи й вуха на всі його стогнана й болісти, віддав його в руки безодвічальному і ненаситному в своїй зажерливості чиновництву — се була найстрашнійша пімста за вбійство Александра II, тим страшнійша, що доконана Александром III певне несвідомо, без обміркованя її наслідків, а поперед усього без обміркованя того, що раз абдікуючи з власти на користь кого-б там не було, він уже не зможе передати тої власти нікому иньшому, і значить, лишить своїму синові і своїй династії мальований престол і мальовану декорацію самодержавства, зовсім позбавлену його змісту. Але додаймо: ся абдікація Александра III також не була випадкова, не була ділом особистого капризу; вона була конечним результатом усього правління Александра II, результатом того, що власть уже й тоді фактично в усьому головному не була в руках імператора. Будь Александер III одиниця інтелігентна, талановита й енергічна, він міг би був іще бороти ся з тим станом річий, міг би був робити деякі проби вкоротити рамена поліпа, що висисає Росію. Але Александрови III доля не дала нічого того, що було потрібне для такої боротьби, і він із інерцією дубового поліпа пустив ся плисти в напрямі найменшого опору, в напрямі, куди несла його переможна хвиля чиновницького самовладства.

А результат — правління Миколи II. Що воно таке, як не пародія самодержавія, як не млявий, навіть гумористичний епілюф безмірно страшної і жорстокої трагедії попередніх двох правлiнь? Від першого свого прилюдного виступу, від тої школярської помилки, коли він у відповіді на промову земської депутації пере-

плував написану йому карточку і лягнув свої історичні „безсмысленныя мечтанія“, аж до остатньої комедії з гагською мировою конференцією, за якою слідом вибухла одна з найстрашніших війн, які лише зазнала всесвітня історія, всі події, всі виступи сього володаря носять на собі аж надто виразні признаки чогось несаможильного, аж смішного в своїй жалкій безпомічності. Се вже не самодержець, не тїнь самодержця, навіть не труп самодержця, страшний іще своїм мертвецьким грізним обличчям, се манекен на царськїм престолї, лялька на пружинах, якими порушують невримі, невловимі руки. Бідна лялька виконує всякі, нераз навіть досить живі рухи, лепоче ріжні слова, плаче навіть і то, здасть ся, правдивими слїзми, але вважати її дійсним імператором, самодержцем Росії, се був би гіркий жарт, наруга над здоровим розумом. Тим більшою наругою було би кидати на ту трагікомічну ляльку якусь одвічальність за її рухи й слова або за те, що дієть ся тепер у Росії.

А дієть ся там щось таке, чому не легко прибереш назву, чому паралелї вказує історія хіба в перших віках християнства. Ми знаємо, що безмежність самовладства доводила тодішніх римських володарів до недуги, до спеціальної форми божевілля, яку наука називає *Cäsarenwahnsinn*. Остатні десятилітї російської історії, се образ подібного божевілля, але не одиночного, а масового. Всевладний російський чиновник дуріє. Не знаходячи меж ані опору своїй самовладі він стратив почуте ріжницї між можливим і неможливим. Не почувавши ніякої одвічальности за свої вчинки він стратив почуте ріжницї між дозволеним і недозволеним. А властиво він станув на тїм, що всьо вільно, йому всьо вільно. Розумієть ся — під одною умовою — благонадьожности. Се щось анальоґічне з тою мітлою та собачою мордою, яку носила кровава оприччина Івана Грізного. Благонадьожність сучасного російського чиновника має зовсім таку саму моральну і суспільну вартість, як ті емблеми шайки Малюти Скуратова. Се зовсім не Мономахове „добра хочу брати и всей земли русьстѣй“, се тільки емблеми, зверхній знак охоти піддержувати фірму, параван, за яким витворюють ся генеральне обдиране і висисане землі руської. А сей параван, ся фірма, се три сакраментальні слова: самодержавіє, православіє і народність. І не думайте, щоб ті слова значили дійсно якісь принципи, яких би справді держали ся ті, що нишпорять за параваном. Бороши Боже! Се лише мальовані чучела, страховинні

фігури на полотні. Всевадна бюрократія потребує шати мальоване, полотняне самодержавіє, щоб de facto сама могла держати державу в своїх руках і пасти ся її соками. Вона потребує лише фіктивного, мальованого, фарисейського православія, зведеного до абсурда і втопаного в болото, здеградованого до ролі слуги, поліцейського та шпіона душ, бо тільки таке православіє може давати санкцію всім її огидним заходам. А що до народности, то й тут бюрократія, чіпляючи ся за доктрину про одну одиноку державну народність, захожуєть ся всіми силами коло того, щоб душити та гнобити недержавні народности, що одначе не перепиняє їй обдирати та отемнювати й ту саму державну народність.

Оповідати скажені, з усякого погляду безцільні вчинки сучасної російської бюрократії за остатні десятиліття було-б завдатю багато. Вона згноїла кілька генерацій найкрасшої російської інтелігенції в тюремних льохах та сибірських снігах, довела до нечуваного зубожіння, темноти та занепаду десятки мільонів російського люду, видушила всі живі соки з російських земств, стіснила до краю російські університети, витиснувши з них майже всі найкращі, талановиті вчительські сили, довела до абсурда середнє шкільництво, звела на низший ступінь людову школу віддавши її в руки попів, здеморалізувала судівництво, одним словом підточила і підірвала в імя своєї полотняної благонадьожности всі ті основи, на яких може стояти й розвивати ся державне житє. Та не досить того, вона осоромила Росію на весь сьвіт безумною системою русифікації в Польщі та в Литві, забороною української мови, руйнованєм останків автономії Ліфляндії та Фінляндії, грабованєм своїх власних Вірмен і т. и. Нічого в нутрі Росії вона не лишила нетиканим, на всьо мусила покласти свою медвежу лапу, всюди мусила напакостити, в своїм сліпим нерозумі ломаючи те, що природне, живе, чесне, а підпираючи здирство, шахрайство та деморалізацію в усякій формі.

І ось як результат і завершенє сєї епопеї являєть ся остатня війна з Японією. Одурулий від повноти свого самовладства, опанійлий почутєм своєї неодвічальности нї перед ким чиновник глупобрутально, безтямно і зовсім непотрібно, а бодай до краю легкомисно вгонює Росію в сю війну. Його п'яній голові снять ся легкі побіди над „азіатськими малпами“ і незмірна здобич у краю хривантем та черешньового цьвіту. Він у своїй людожерній фантазії вже роздавлює Японця, хрушає його з кістками на сніданє.

Але війна не іграшка; дужим язиком, довгими пальцями та людожерною фантазією її не виграєш. Але навпаки: за людожерні фантазії одурілого всевладного чиновника тисячі, десятки тисяч неповинних людей, селян, робітників, інтелігентів накладають головами; мільони і мільярди народного добра ідуть із димом, пропадають на дні моря, або розкрадають ся тим ненажерним хробачем, що все і всюди тягнеть ся в хвості бюрократичної орди, як колись хмари галок супроводили татарську орду в її руїнних загонах. Ідуть удари за ударами, один тяжший від другого. Вони пошалу, але немилосердно відслонюють перед світом усю наготу, всю обридливу гнилизну російського режіму, всю безсумлінність, безтямність та бездарність головачів того режіму. Не помагає нечувано безлична, рафінована система брехень. Удар іде за ударом, а кожний обриваний ріками крові там, на далеких проклятих боєвищах; облитий морем слів тут, на оголених із робітника та поратівника безмежних, але занедбаних, виссаних та виявлених полях Росії.

Суспільство з разу віри не хотіло няти. Довголітній гнет притупив його критичні здібности до тої міри, що воно в величезній більшості твердо вірило всім байкам про невичерпані сили й засоби уряду, про боєву здібність і запал армії, про чудовий устрій фльоти і про вікчемність, слабкість та мізерність японських „макаків“. Навіть перші пораженя Росіян не захитали сеї десятилітнями виплеканої віри. „Захопили нас зрадою на морі — нехай лише на сушу, ми їм покажемо!“ А швидко потім: „Ми відступили на суші, щоб завабити Японців за ріку, але нехай лише перейдуть, ми їм покажемо!“ І так далі, раз за разом, нові пораженя і нові вибріхуваня. Суспільство все ще не вірило в серйозність діла. Криваві вчинки в Росії — забійство Бобрікова, Плеве, астраханського губернатора, се ще були запізнені епізоди та конвенції давнійших, довоєнних рахунків між суспільством і чиновництвом. Але звільна діло на далекім сході вияснявало ся чим раз більше, система оглулюваня, грабунку та висискуваня суспільности бюрократією впливала чим раз виразнійше на верх. „Петропавловск“ вилетів у повітря, Того раз і другий побив фльоту і запер її в пристань Порт Артура; Японці почали висаджувати армію за армією в Манджурії, нобили Росіян під Кінчу, забрали Дальній, облягли Порт Артура з суші і з моря, далі забрали Ньючван, а за сим пішов ряд нечуваних по своїй жорстокости та своїй завзятю битв під Вафанку та Анфантеном, під Лаояном, Інкау

та над рікою Ша, і всюди, всюди, не вважаючи на геройську саможертву російських вояків, офіцерів та генералів (Келлер) Росіяни гнали, витіснявали, побивали, всюди показувала ся російська не-підготованість, брак плянів у головній коменді, брак єдності між підвладними комендантами, брак ладу, брак познайомлення з тереном, з силами і намірами ворога, — всюди в остатній хвилі не ставало то амуніції, то гармат, то санітарної служби, то провіянту, то всього на раз. І все і всюди, не вважаючи на величезний апарат для фальшованя, замазуваня і замовчуваня фактів, виходили на верх наслідки безглуздої, рабівницької господарки самовладного пана Росії — російської бюрократії.

При сих фактах російське суспільство мов отуманіло, заде-ревіло, було спаралізоване. Ті сангвініки в західній Європі, що ждали в Росії при вістях про азійські неповодження якихось вибухів обуреня, маніфестацій та протестів, мусіли розчарувати ся. Ніяких вибухів ані протестів не було. Правда, аранжовані бюрократією з початку війни шумні та иноді огидливі демонстрації патріотичного запалу швидко замовкли, вспівши виявити в повні свою штучність та безпідставність (бюрократія виходячи „на вулицю“ ніколи не має щастя, вона сильна лише в своїх канцеляріях, де кують ся акти, приписи та доноси), а їм на зміну прийшли чим раз частійші, хоч дрібні і несвідомо-елементарні розрухи рекрутів та резервістів, яких відривали від рідних осель та сімей і гнали на край світа на заріз. І прийшла тиха та масова дезерція нещасних жертв за границю. А суспільність, інтелігентна, консервативна, ліберальна, радикальна чи соціалістична суспільність мовчала, мов заніміла. Загальна безрадість і безвиглядність спаралізувала всяку ініціативу. Здавало ся, що оклик дня цішов із одного краю Росії до другого: „Підждати! не робити урядови трудностей! Нехай справляє ся як знає, нехай події добігають до свого природного кінця“. Се очевидно не була програма, бо програма, се значить якась акція, — се була доба якоїсь дивної тиші, якої всього менше можна було надіяти ся, та яка тепер, а posteriori з психологічного погляду являєть ся зовсім природною та ясною.

І ось нараз повіяло весною. Що властиво стало ся? Що зроблено? Майже нічого. Що обіцяно? Майже нічого. А про те скрізь у Росії чувть ся немов наближенє нової доби. Скрізь якась метушня, немов до дверей наглухо замкненого будинка, де жильці

спали мертвецьким сном, застукала тихо якась таємна рука, і всі починають ворухити ся, тут і там у вікнах показують ся заспані, зачудовані, перелякані лиця з ніжними запитаннями в очах: Що стало ся? Невже справді?...

II.

Щоб зрозуміти сей історично безмірно важний момент, який тепер переживає Росія, треба кинути оком ще на другий його чинник, а власне на ту інтелігенцію, на те, що по за кругами простолюдя і пролетаріату та бюрократії прикладає до себе назву „общества“, громади, нації. Ми бачили, як протягом пів століття російська бюрократія, депоседавши самодержавного царя і сама обнявши його власть у свої руки, кінець кінцем довела Росію на край катастрофи, в ситуацію подібну до тої, яка була при кінці кримської війни. Але-ж і інтелігентна суспільність у Росії протягом того пів століття не дрімала, і суспільні сили розбуджені епохою великих реформ 1856—1863 рр. не завмерли. Серед ненастанних перешкод, нагінок та переслідувань із боку всевладного чиновництва вона за той час виконала цивілізаційну працю гідну великого подиву. Вона сотворила одну в своїм роді літературу, в якій мов дорогі перлини (хоч і не все найчистішого блиску) ясніють імена Тургенєва, Достоевського, Гончарова, Щедрина-Салтикова, Толстого, Писемського, Григоровича, Успенського, Гаршина, Короленка, Чехова, Горького та цілої плеяди менших талантів; поклала міцні підвалини під храм російської науки та публіцистики — вистане згадати імена Пипіна, Костомарова, Чернишевського, Добролюбова, Буславя, Веселовського, Мечнікова, Ковалевського, Менделєєва, Сеченова і багато інших; витворила цілий ряд інституцій наукових та культурних, опереждаючи декуди навіть західну Европу (педагогія, спеціально жіноча освіта), сотворила живу, типову російську пресу (місячники, тижневники, дневники), яку навіть у найменше симпатичних її об'явах ціхує певна серйозність у відношеню до живої дійсности, охота до шуканя глибших зв'язків між фактами та жива цікавість до живої сучасности та до насущних інтересів громади. Та що найважніше і найцікавіше — ся суспільність здобула собі за той час те, чого не мала до кримської війни — традицію боротьби за гуманні, суспільно-політичні ідеали, традицію не стільки опозиційної, скільки просто револю-

ційної боротьби. Повна історія тої боротьби ще не написана і не швидко буде написана. Та вже тепер можемо сказати на певно, що найбільша часть тої боротьби була чистим непорозумінням, що тільки тупоумний, безтямний і ошалілий з надміру своєї власти чиновник гнав купами на нелегальну дорогу, на загибель та під катівську сокиру сотки зовсім невинних, високо-ідеальних людей, марнував і топтав тисячі найкращих інтелігентних сил, яких уся вина була в їх ідеалізм, в бажанні саможертви, чесноі і корисноі праці для робучих народніх мас. Він замикав університети, касував недільні школи, тіснив гімназії, завішував газети, вязав по руках і по ногах земства, корумпував промисл і торговлю, переслідував науку, зробив із російської літератури один довгий мартірольоґій, якому рівного не має ніяка література цілого сьвіта, не виключаючи й старохристиянської літератури перших чотирьох віків; він гнав народню просьвіту у всіх її формах, обявляв усю інтелігентну молодіж ворогами „отечества“, украсив усі столиці широкого російського царства шибеницями, обілляв вали всіх фортець кровю мучеників за високі людські ідеали, запхав ними найстрашнійші підземеля кріпостей, заселив непереглядні простори Сибірі. І не диво, що коли Американець Кеннан почав об'їздити Росію, то швидко переконав ся, що в ній панує неситість та безголове, а цьвіт її інтелігенції, її сумління та ідеалізм гниє в таких льохах та смердючих норах, супроти яких каторжні роботи давніх християнських мучеників, старі римські metalla в Сардинії та Нумідії являють ся дитячою забавкою. І Кеннан перший розкрив перед цивілізованим сьвітом хоч одну частину тих страховищ, із яких складала ся господарка всевладного російського чиновника, і вже та одна частина викликала в серцях усіх цивілізованих людей великий стогін обуреня.

Але Кеннанова книга, се був лиш один удар, яким, по словам приповідки, ніхто не може зрубати великого дуба. Внутрі Росії йшли також удари за ударами. Виведена з терпцю інтелігенція шукала найріжнійших виходів, творила розпучливі теорії перевороту і знищення, хапала ся за всі скрайні ідейні напрями заходу, щоб кінець кінців усе падати під напором брутальної сили. І ось при кінці XIX віку здавало ся, що чиновник і тут пере-
може, що горді слова одноі з перших пропаґандисток „Идеи на штыки не улавливаются“ на російському ґрунті таки потерплять фіяско, що всі ідеї анархізму, соціалізму, лібералізму, перенесені

на російський ґрунт тратять свою живу силу, роблять ся або пустими фразами, якими від часу до часу парадують звичайні буфони або провокаційні агенти, або роблять ся не менше безнадійними доктринами відірваними від життя і добрими хіба на те, щоб давати теми до пустого теоретичного балаканя, яким мусять заповняти час інтелігентні одиниці позбавлені можности провадити своє життя в чесній, продуктивній і відповідній для них громадській праці. І головню, що найважнійше і найсувнійше, сам лет думок російської інтелігенції якось ослабав. Її недавній порив ловити бодай в обсягу теорії все чільне, найсвіжійше в європейській думці якось остиг; чільні російські мислителі з якоюсь старечюю безсиллистю повторяли та сотий раз пережовували річи пережиті вже в Європі, відкривали Америки там, де давно вже були протерті дороги. З їх писань і слів чути було втому і якусь зневіру в свої сили, зневіру, що виявляла себе російським звичаєм не ясно й безпосередню, а власне надміром сантвінічних надій на щось таке невідоме, свого рода революційною містикю, що пхала людей до розпучливих учинків очевидного самознищення без ніякої виразної практичної мети, та разом з тим у надмірнім роздробленю сил на кружки й кружечки, у розтічи поглядів і програм, що не позволяла людям з'єдинити ся на чимось одним, особливо ні на чім практичним, а тим самим конкретним і невеличким, і заставляла їх завзято ворогувати з собою за річи теоретичні і часто зовсім далекі від насущних потреб життя й організації.

Вибух японської війни застав російські інтелігентні і тим самим опозиційні сили в тім ослабленю і в тій розтічи. Декому здавало ся навіть, і факти з початкових тижнів війни неначе виправдували се побоюванє, що самодержавний чиновник коли й потерпить невеличке поражєне на сході, віднесе тим більшу побіду у себе дома, в нутрі Росії. Що роздмуханий ним соломяний огонь російського патріотизму розгорить ся до національного фанатизму, обхопить широкі маси і спалить, змете з лиця землі або абсорбує в себе всі зароди інтелігентної опозиції. Всім памяті поради деяких обережних російських лібералів, давані домашнім і заграничним сопартійникам та иньшим радикальним партіям: не висувати тепер занадто внутрішніх болячок, не йти наперекір розбурханій хвилі патріотизму, кричати не „долой самодержавіє!“ а „да здравствуєть армія!“ Одначе ті побоюваня не справили ся. Соломяний огонь, розгнічений чиновником для замаскованя гнилизни його ре-

жіму, спалахнув і погас, а гнилиця, дала себе чути тим прикрийше не лише на всю Росію, але й на всю Європу.

І ось раптом — весна! Під змру суніці. „Суворинська“ весна, як кепкує дехто в Росіян, що волять — не без підстави — вважати сю весну тільки одним із судорожних відрухів того самого ошалілого чиновника, якому історична Немеїда прикладає ніж до горла, а не жадним початком якоїсь дійсної нової ери.

Та що властиво стало ся? Як почала ся, чим проявила себе доси ся — дійсна чи карикатурна весна? А нічого не стало ся, „ничего иль очеь мало“, кажучи словами Пушкіна. Наставлений на місце замордованого Плева міністром внутрішніх справ Сьвятополк-Мірський уважав потрібним, обіймаючи свій уряд, перед деякими французькими кореспондентами, але так, аби поперед усього почули в Росії, пустити декілька ліберальних фраз, немов тоненьким перцем полоскотати російську суспільність у ті місця, де були її найтяжші рани, де найдужше наболіло. „Ми мусимо — мовив князь Сьвятополк-Мірський — сповнити свій обовязок супроти теперішности і лишити своє діло в спадщині потомности, яка дбає про будучину.“ А в чім лежить той обовязок супроти теперішности? Новий міністер висловив ся дуже обережно. „Треба збудити довіре суспільности до правительства“, довіре битих, топтаних, вневажуваних і обдираних на кожнім кроці гельотів до їх катів та адирців. Хто й яким способом має доконати сього чуда? Очевидно той сам, що доси доконував усього в Росії — самодержавний чиновник. Він перемінить свої дотеперіші вовчі інстинкти на ягнячу добродушність, він „займе щиро зичливе і повне довіря становище супроти комунальних і земських інституцій“, які він же доси перемінив на карикатуру інституцій, обдер із усякої компетенції, вилущив із усіх хоч троха характерних, мислячих та тямучих людей і зробив покірним знярядом у своїх руках. Ось як виглядала та пальмова гилька, в якою князь Сьвятополк-Мірський через посередництво французького журналіста обернув ся не лише до париських біржовиків, але й до російської суспільности, якою помахав немов даючи знати, що епоха жорстокого правління Плевих, Боголепових, Сияятіних, Судейкіних та Собакіних закінчила ся. Блаженні віруючі, ану-ж хтось із них зловить ся на гачок.

Розуміть ся, в Європі не зловив ся ніхто крім тих, які мають свій інтерес у тім, щоб піддержувати престиж і повагу російського самодержавного чиновника. Незалежна преса не сумнівала

ся аж на хвилю, що чоловіколюбність, гуманність та ліберальність нового міністра, все се лише фрази вимушені фатальним положенням у Азії, фатальними відносинами в нутрі, а по троха й дрожю за власну шкіру — адже його попередника „небожа“ Плевве таки зв'їли вовки. „Тими баламутними фразами“ — писала безпосередно по промові Сьвятополка-Мірського віденська „Die Zeit“ (д. 30 вересня) не замажеш злочинів російської бюрократії, не вилічиш хороб російської адміністрації. На се треба би глибоко сягаючих реформ і могутньої реформаторської голови. Наступник Плевве мусів би мати зелїзну енергію, різку безоглядність, холодну рішучість свого попередника в урядї, мусів би уживати Плеввєвських способів, але для супротивної цілі. А в усього, що ми доси чули з уст нового міністра і про нього, видно, що він не надасть ся до такого діла. Росія стоїть тепер перед надзвичайними задачами, яким не дадуть ради звичайненькі людці. Нові міністри говорять гарно і нова мітла замітає добре; але щоб вичистити Авгієву стайню, на се треба не лише нової мітли, але надто ще й Гєраклєвих кулакїв.“

От так більше менше писала вся незаслїплена і незалежна преса в Европі. Історія осудить колись, чи ті голоси не були подїктовані більшою любовю до Росії та до її многострадального люду, ніж голоси тих наємних або заслїплених писак, що систематично ширеними брехнями про російські побїди в Азії і про благоденствїє та вибухи патріотизму в нутрі старали ся туманити свїт і себе самих.

Та суспільність у Росії, а головнї її чїльна, ліберальна частина опинила ся в такїм положеню, що їй було не до скептицизму і не до іронії. Давнї болячки і нові рани западто наболїли. Хоч би ще раз здурити себе, а бажало ся дихнути хоч дрібку вільнїйше, побавити ся хоч привидом якоїсь нової ери. І та сама суспільність, яка ще пару недїль тому з глухим мовчанем, з мовчанем недовіря прийняла царський манїфєст, що зносив тілесну кару, дарував недобори податковї там, де їх не можна стягти і пускав у непамять політичні злочини там, де не було можности покарати їх, — та сама суспільність ухопила ся тепер за марну соломку, за легеньке перце, за пусту фразу князя Сьвятополка Мірського про конечність довіря правительству до земських та комунальних інституцій. Конечність довіря! Хто-ж перепиняв правительству доси мати таке довірє? — запитали, так сказати, півголосом „Рус-

скія Вѣдомости“. І як можуть мати ті інституції довіре до правительства, коли доси з боку його органів стрічали вічні підозріваня і притісненя?

— Не правда! — гукнув на те завязтий консерватист і реакціонер, князь Мещерский у своїм „Гражданинѣ“. „Коли обернути ся до доброго сумління „Русскихъ Вѣдомостей“, — говорить він, — і попросити їх, аби вказали за остатні роки хоч один факт, що виявляв би недовіре правительства до такої суспільної інституції, що працювала виключно на ґрунті своїх законних обов'язків, без жадної иньшої мети крім громадської користи, то гавета — ручу за се наперед — не буде в стані показати ані одного такого факту“ (Гражданинѣ із 25 ст. ст. вересня). Треба знати російські відносини і становище в них князя Мещерского, щоб зрозуміти як слід сей відклик до сумління „Русскихъ Вѣдомостей“. Говорять, що кн. Мещерский в остатнім часі, наляканий перспективою пораженя Росії, і сам тихенько протер очи та побачив, куди завів державу самовладний чиновник, і що власне своїми вказівками на чиновницькі надужитя він здобув собі особливе довіре у царя. Може се правда, а може й ні; може се лише комбінація тих людей, які не хочуть вірити, щоб чоловік при здорових глуздах (у кн. Мещерского зрештою — з давна говорили — не всі дома) живучи в Росії і не проспавши остатніх літ сьмів серіозно ставити таке питане. От і повстала комбінація, що ліберали навмисно підставили старого консерватиста, щоб їм заїхав таким питанем, на яке відповідаючи по сумлінню можна-б, як кажуть у Росії, договорити ся до чортиків.

І почала ся розмова. „На питане „Гражданина“ — відповідають „Русскія Вѣдомости“ (ч. 281) годі відповісти, поки не будуть вяснені основні понятя, що се таке, той „ґрунт законних обов'язків“ наших громадських інституцій і які признаки мусять характеризувати правдиве змагане до „громадської і народної користи“. Що до сих питань між російським суспільством і міністерством внутрішніх справ протягом довгих літ стояла принципіальна ріжниця: багато такого, що земські діячі зовсім щиро вважали своїм першим обов'язком для громадської та народної користи, представники управи внутрішніх справ, від ґубернаторів до міністрів, признавали за річи, що виходять по за обсяг компетенції земських інституцій. З того виникали суперечки, які не рідко розсуджував сенат на користь земства, а про те суперечки не уставали. Межі

компетенції земських зборів зробили ся до такої міри спорними, що навіть сенат не все потрапляє розсудити підшошені із за сього читання, і вони входять у розсуд державної ради“. І „Р. Вѣд.“ приводять спеціальний приклад — право голови земського збору не допускати на зборі до відчитання і обговорення ввесків управи, які на думку його власну виходять по за обсяг компетенції збору. В тій справі сенат не міг прийти до згідного рішення, тай у державній раді поділили ся думки, а на спільнім її засіданню признано конечним доповнити дотеперішій неясний закон. Та по що шукати далеко! „Які, здавалось би, можна вивести закиди проти явного і зовсім легального ширення серед народа книжок дозволенних цензурою і, значить, офіційально одобрених? А тим часом скоро лишé діяльність у тім напрямі петербурського комітета грамотности, якій доси не роблено перешкод, розвинула ся на ширший розмір, її зараз поставлено в такі рамки, в яких дальший її розвій зробив ся неможливим. Те саме стало ся з нашим найстаршим товариством — Вольним Економічним, якого діяльність у саму хвилю найбільшого розвою наткнула ся на сильні перешкоди, хоч і не було доказано, щоб вона мала якусь иньшу мету крім громадської користи. Пригадаємо ще, які перешкоди в збиранню складок на голодну людиність поклав не скасований доси циркуляр небіщика Сипягіна, викликаний мабуть якимись приватними, випадковими обставинами. Не мало прикладів такого самого рода можна-б навести і в практики земських інституцій.“ Та на іронічне жаданє Мещерского, щоб „сама суспільна самодіяльність зважила ся для добра руського народа усунути ті перешкоди, які вона сама витворила і які майже всі були головними причинами, що породили перешкоди з боку уряду, про які говорять Рус. Вѣд.“, ті остатні відповідають зовсім по дитячому: „Ми глибоко переконані, що жаданє, яке видавець „Гражданина“ ставить до „суспільної самодіяльности“, буде сповнене, коли тільки суспільність переконасть ся про щирість і тривкість довіря уряду до неї.“ Справді, аж очам не хочеть ся вірити, читаючи після такого широкого розмаху таке дитиняче заключенє. Чого властиво жадає кн. Мещерский? Які такі перешкоди з боку самої суспільности має усунути сама та суспільність? Що таке в суспільній самодіяльності давало урядови причину до недовіря? Адже-ж тут не може бути ніякого сумніву, що причину до недовіря і до реакцій давали самодержавному чиновникови не лише конспірації та замахы, що були безпосереднім впливом його

власних безмежних злочинів і злочинів. Давали йому таку причину всі, рішуче всі, хоч би й які невинні обяви власне тої суспільної самодіяльності починаючи від земств, а кінчаючи на найневиннійших заходах комітетів грамотности. І се все — Рус. В'їд. глибоко переконані в тім — буде усунене, коли тільки сонце чиновницького довіря досить сильно пригріє російську суспільність! Справді не знати, чи сьміяти ся, чи плакати, читаючи такі вискоки знесиленої і здеправованої довголітнім гнетом ліберальної думки!

III.

В подібний тон грає вся російська ліберальна преса, від „Русских В'їдомостей“ до „Нового Времени“. Вся вона силкується на тій тоненькій струні „довіря правительства до суспільства і його автономних органів“ виграти велику симфонію нової ери, нового „правового порядку“, де-б були покладені „законно означені форми сьвіділаня суспільства з правительством“. Коли пригадаємо собі конституційні весни иньних держав, ті ефектовні і шумні „воскресеня непомерших, але похоронених“, супроводжені криками многотисячних юрб на вулицях столиць, горячими промовама імпровізованих трибунів народа, сальвама вистрілів, барикадами і високо драматичними сценами в низьких хатках і в королівських покоях, то мусимо сказати, що ніде „весна народів“ не починала ся так смутно та глухо, не промовляла таким аллегоричним, замотаним язиком, серед таких страшних та трагічних зверхніх обставин. Отя російська весна якась чудна собі, справді бореальна, холодна та нерішуча!

Великий ти, генію, російського народа, і нема тобі рівного серед осьвічених народів усього сьвіта! Не в розумній самоуправі, не в мужній постанові, не в енергічній та витревалій діяльності, не в завзятій ревности при обстоюваню своїх людських та горожанських прав, не в далековорій та горожанським духом подіктованої солідарности — ох ні! Великий ти в терпіню, в уяглости, в безоглядному і безтямному самовідреченю, в безмежній незлопамятности. Не даром твій чільний письменник і мислитель вискіпав і поклав „во главу угла“ всього свого сьвітогляду найабсурднійшу, найменше відповідну для європейської вдачі євангельську доктрину „несупротивлення злу“. Пів столітя гуляє оте зло по твоїх головах і хребтах, розточує всі твої сугасти, деправує твою душу, довело

твій народ до крайної бідности, твою інтелігенцію до таких лабіринтів думки та поведінки, в яких висловляється тільки крайня зневіра, і тепер, коли те зло мов гігантський чиряк дуснуло перед лицем усього світа і наповняє своїм смородом цілий світ від Голля до Владивостока, — і тепер ти не можеш здобути ся ні на що більше, смілійше, мужнійше по над дитяче лепетанє про „великий принцип довіря“ твоїх катів до їх жертви! Тепер, коли ти мільонами голосів і мільонами рук повинен висловляти день у день своє недовіре до тих своїх катів, своє обуренє на них, коли весь цивілізований світ жде від тебе першого справді мужнього, рішучого „sic volo“!

Та годі з лірикою! Слідімо далі обяви російської „весни“, не забігаючи ані думкою ані чутєм занадто наперед. Коли вона і сим разом скінчить ся фальшивим алармом і ще дужшими морозами, тоді буде час на коментарії та розпам'ятування, а тепер, як люди посторонні, задовольймо ся громадженєм та порядкованєм біжучих фактів, без претензії на те, щоб ми могли з них видобути якусь науку чи то собі чи иньшим, і щоб хтось захотїв слухати ся тої науки. А так, із чистого аматорства, якому певний чутєвий підклад дає хвба та обставина, що й девять десятих нашої нації стогне в тім ярмі, бере участь у тій страшній трагедії і евентуально мусить брати участь у боротьбі за людське та горожанське відродженє Росії.

„Довіре правительства до органів суспільної самоуправи“ — ось оклик, під яким іде той новий весняний рух у Росії. Погляньмо-ж за чергою, що робить ся в обох тих, у першій лінії інтересованих тут сферах. Що робить правительство, щоб доказати своє довіре до суспільства, і як відкликається суспільство на правительственні обяви довіря.

Що до першого, то наша повість може бути дуже коротка. Правительство не робить нічого — нічого або дуже мало. Воно позволяє газетам писати дещо вільнійше, ніж за часів Плева, та все таки не випускає їх із тих дубок та скрипиць цензурного тиску, які змушують їх ходити підтюпцем та писати високодипломатичним і юридичним язиком, півслівцями, скрутними формулами та натяками про річи найбільше некучі для цілого загалу. Воно позволяє земцям балакати, в тім же дусі, або навіть іще троха смілійше, ніж се було в ері Вітте та преславних „комітетів для

нужд сільсько-хозяйственного промислу“, на які потім наложив свою медвежу лапу небіжчик Плевє. Воно вертає помаленьку, капаниною, день за днем по одному декого з тих земських діячів, що за свої занадто смілі промови були вислані попередніми роками „в места не столь атдалонния“, вертає не якимось виразним актом, а мовчки, за окремим на кожний випадок „ходатайством“. Воно надало юрєвським буршам при університеті право носити корпораційні шапочки і може й надало би таке саме право всім лібералам, як би вони ладно попросили. А по за те — нічого. По за тим тягнеть ся глуха тундра, в якій від часу до часу по старому виють голодні звірі, по старому „не подлежат удовлетворенію“ найскромнійші вимоги місцевого духового життя (див. проханє кївських Українців про виданє укр. часописі); в якій по старому каменічні сторожі пороблені поліційними агентами можуть у Казанськїм соборі вривати ся в церкву підчас богослуженя, бити по головах і виволікати з церкви дівчат підозрених хіба тим, що у них стрижене волосє і вигляд курсистки (див. звістки російських газет із остатніх днів)! А в хвилях вільних від таких обявів „довіря“ темний простір тої тундри заселяєть ся фантастичними, ні на чім не опертими слухами про благі наміри правительства: воно хоче видати нові приписи про цензуру, хоче розширити права Жидів, Поляків і иньших народностей, хоче поставити на нових підвалинах справу комітетів для обміркованя селянських „нужд“, хоче зілляти якусь нову „росу благодати“ на земства, хоче навіть вислати, а може вже й вислало за границю спеціалістів для вистудіюваня европейського конституційного *tolle mi tu me mis*, і т. д. А в суміш із тими рожевими марами літають і теми в формі так само хитких та трохи чи не правдоподібніших поголосок, що вся та весна потриває лише до нових віників і що головний чародій, що кількома легкими рухами рук і языка викликав її, не сьогодні, то завтра піде в дубину і забере з собою всі ті сподіваня —

І слідоньки забравши,
Серцю туги завдавши.

А на протилежнім бігуні, там де купчать ся недобитки „суспільної самодіяльности“, там „было ликованіє великое“. Земство зробило ся головним огнищем заяв та маніфестацій, яких уся вага і донеслість у тім, що „ще перед двома місяцями були неможливі“. Ще земство не зробило нічого, а вже видні ліберальні діячі та

публіцисти дивлять ся на нього зовсім не тими очима, що перед двома місяцями, коли воно було ще не більше як німецький орган німецьких суспільних змагань. „Земство, се наша одинока народня репрезентація“ — заявляє в Петербурзі один із найвидніших російських діячів, М. Стасюлевич, а другий видний репрезентант російської прилюдної опінії, К. К. Арсенєв, із приводу піднесеного одним селянином проєкту — складати всеросійський фонд на ціля просьвіти, висловляючи свою радість із того автономного громадського почину, що має бути переданий у руки петербурського земства, додає, що „хоч із сього наміру й не вийде нічого, то в усякім разі з морального погляду кожда проба — викликати і розвивати громадську свідомість, дає дуже багато.“

В самих земствах заява міністра внутрішніх справ про довіре уряду викликала ряд маніфестацій, що свідчать без сумніву про добру волю, але також про нелику дозу політичної наївности. Многі земські збори вислали міністрови телеграфічні ґратуляції, а майже у всіх знайшли ся бесідники, що при тій нагоді висловили більш або менше ясно бажання російської інтелігенції. І так голова темниковського пов. земства тамбовської губ. Ю. А. Новосильцев згадавши про величезні потреби земства, збільшені ще теперішньою війною, про вузкий обсяг його прав і про систематичне відкидуване урядом його просьб і внесень, параз заспівав ось якої: „Але може сьогодні настав час, коли можна надіятися на инше поводжене в голосом земств?“ І згадавши промову міністра Святиполка-Мірського обернену до висших урядників мін. внутр. справ він додав: „Витаючи такі слова годі нам одначе не тямити, що й уперед ми чували слова довіря обернені до суспільства. А чим виявило себе на правду те довіре? Сумна доля, яка постигла працю сільсько-господарських комітетів, іще сумнійша доля деяких їх членів; часткове скасоване тверського земства, відмова в затвердженю п'ятох голов земських управ, заборона загальноземської організації для запомоги раненим і хорим, систематичне незатверджуване осіб, що служать у земствах — ось приклади того довіря, яким обдаровувало нас міністерство внутр. справ хоч би протягом минулих двох літ“ (камінець на могилу Плеве!). „Надіймо ся, що все се мицнуло безповоротно! Не сумніваючи ся в ширости слів кн. Святиполка-Мірського будемо надіятися ся, що за словами піде й діло, що довіре, про яке говорить міністер внутр. справ, виявить ся в тій одинокій формі, в якій воно може мати значіне

для Росії — в усуненню адміністративної самоволі і в усталенню законного порядку при активнім співділаню суспільства і людности.“ Чи бач, чога гиря забажала! Щоб адміністрація усунула адміністраційну самоволю, тоб то сама собі обрубала руки, і ще й сама для помочи при тій операції прикликала „общество и население“ (ріжниця якась темна для нас)!

Ще горячіше і з меншим засобом критики говорив на зборах єлєцького пов. земства відомий діяч А. А. Стахович. І він почав від характеристики важкого настрою і нещастя Росії та прибитого стану земства, та швидко перескочив на поетичний тон. „В оттаку понуру осінню годину суспільного настрою серця всіх чутких Росіян обіграла радісна звістка подібна до теплого і ясного проміння, що огріває відвиклих у зимовім холоді від добродійного впливу тепла і сьвітла. Всі, хто знає або чував про кн. Сьвятополка Мірського, про його щирість, простий і благородний характер, переконані твердо і непохитно, що він швидко і напевно перейде від слів до діла. Ми земці твердо віримо, що швидко оголошені ним принципи довіря до суспільности будуть покладені основою будущих законних постанов, буде розширене поле суспільної самодіяльности“ і т. д. і т. д. І все се пророковане оперте на „щирім та благороднім характері“ князя, якого, сказавши мимохідь, він і не встиг ще показати нічим.

А гласний судогодського земства нижегородської губ. М. Г. Комісаров надає заяві міністра попросту історичне значінє, бачучи в ній „вислов не самих лиш особистих поглядів, але також поглядів і „предначертаній“ самого царя“. Тільки в горбатовських земстві тої самої нижегородської губ. почули ся більше скептичні голоси, які одначе швидко були приглушені ентузіастичною більшістю. Ось як описує сей інтересний момент „Нижегородській Листокъ“. Фабрикант Кондратов ставить внесок вислати міністрови привітну телеграму. На се встає відомий земець Обтяжнов і говорить :

— Раз ми вислали телеграму цареві, то не можна посилати другої телеграми міністрови внутр. справ. Се не йде. Та при тім ми не маємо права ані одобряти ані гудити правительство.

— Скільки разів висловлювано недовіре до громадських інституцій — реплікує на се внескодавець, — а тепер кличуть нас працювати разом із ними. Ми повинні відкликнути ся.

— Ми не маємо права критикувати! — повторяє д. Обтяжнов.

— Але-ж се не критика, се відповідь на поклик, — говорить гласний Савельєв.

— Який поклик? — кричить гласний Саламиков. — Хто й куди кликав нас? Програма міністра офіційно невідома нам.

— Прошу піддати мій внесок під голосоване! — домагається внескодавець Кондратов, і внесок переходить усіми голосами проти одного. За те в однім пов. земстві в Грязовці анальотічний внесок гласного Виноградова, вислати привітну телеграму до міністра внутр. справ, був відкинений збором одноголосно. На жаль кореспондент Русс. Вѣд., який доносить про сей факт (ч. 281), не подає нічого ближшого про дебату й аргументи, що склонили збір до такої незвичайної ухвали.

Багато ще можна би назбирати подібних не то забавних, не то трагічних інцидентів, та ми не будемо зупиняти ся на них, а закінчимо свій огляд коротким змістом того, що було говорено і ухвалено. Від разу треба тут сказати, що чернігівське земство і сим разом оказало ся гідним своєї традиції, яка ще від 1878 р. ставила його в чільнім ряді ліберальних та автономних змагань у Росії і була нерав окуплена тим земством тяжкими жертвами та шikanами з боку адміністрації. Воно підняло питання про потребу реформи сьміло і поважно і поставило його найширше і найрозумнійше; от тим то подаючи його промови й ухвали ми подамо найвисшу міру тої ліберальної думки, яку тепер висловлено в Росії і яку уряд позволяє виголошувати, публікувати та по троха навіть діскутувати.

І так голова чернігівського повітового земства Г. Н. Глібів отворив збори промовою, в якій поперед усього висловив радість із приводу скасування тілесної кари (царським маніфестом, виданим з нагоди вродження наступника престоло). „Се скасоване — говорив він — се сповнене одного з давніх бажань російської суспільности, в тім числі й чернігівського земства, яке нераз і висловлювало се бажане не вважаючи на ті труднощі, з якими при пануючих донедавна течіях було звязане саме поставлене сього питання на земських зборах.“ Далі пригадав голова, що одним із ініціаторів домагання, висловленого чернігівським земством що до скасування тілесної кари, був „найстарший, найшановітійший земський гласний В. М. Хижняков, якого поворот до земської діяльности в сьому

році (в заслання) не може не викликати серед збору почуття задоволення“.

Одна з перших точок нарад земського збору і тут була висилка GRATULACIЙНОЇ адреси до міністра кн. Святиполка Мірського. В адресі чернігівське земство висловляє своє переконань, „що правильний хід культурного розвитку Росії і уліпшення державних інституцій можливий лише при консеквентнім переведеню принципів виголошених кн. Святиполком Мірским.“ „Ми певні, — обертаєть ся земство до міністра — що висловлені Вами провідні погляди приложені до земських інституцій дадуть нашій діяльності конче потрібну самостійність і широкий розвій її компетенції для плодотворної служби різнородним потребам місцевої людности. Вважаємо щасливим обовязком висловити Вам свій однодушний привіт і бажань, щоб Ваші погляди, що викликали такий дружній відгомін у всій інтелігентній Росії, здійснили ся у всіх сферах управи на добро нашої вітчизни “

В дебаті над текстом сеї адреси гласний д. Шраг сказав між иньшим: „Слова нового міністра непривичні для нас, та цінні особливо тим, що були сказані в хвилі важкого недовіря до земства, в хвилі, коли земству грозило повне занівеченє. Сього веліли боятися прим. такі факти, як розвязанє тверського земства, адміністраційні кари на поодиноких гласних, ревізія московського земства тайним радником Зіновевим і т. и. Але тепер небезпека для будущини земства, здаєть ся, минула. За словами міністра внутр. справ можна ждати замість обмеженя — розширення прав земства. Коли ті слова вийдуть у жите, то земство отримає неминуче потрібну для своєї діяльности самостійність. Слова міністра обіцюють розвіяти важку атмосферу недовіря до земства і народа, і тим викликають почутє глибокого морального задоволення, і висловити те почутє ми мусимо.“

Як бачимо, радний д. Шраг обережно обминув справу довіря, а взяв слова міністра як серіозну обіцянку дійсних реформ. В тім дусі й вибрана земством спеціальна комісія взяла ся до діла, щоб у відповіді на міністерську заяву уложити та подати земству до ухвали проєкт резолюції „про неминуче потрібні зміни в умовах земської діяльности“. Резолюція, вироблена сею комісією і предложена земству, починає, як то кажуть, із кінця і виявляє основні хиби теперішнього земського та в загалі державного устрою Росії.

„Класовий принцип, заведений „Положеннямъ, 1890 року (рік фатальної реформи земств), брак свободної репрезентації сільської людности, повна незабезпеченість особистих прав земських репрезентантів, дискреційне право адміністрації не затверджувати осіб вибраних земством на земські уряди і накидати земським урядникам обмеження по власній уподобі, таке-ж право адміністрації зупиняти виконаня земських постанов, коли на її думку ті постанови не відповідають інтересам людности; усталене меж, по за які не сьміє йти земське оноваткованя; відібране з під компетенції земства справи заасмотреня людности в поживу, і цілий ряд стіснень і обмежень земства в остатніх часах, — усі ті умови ґрунтовно підірвали самі основи місцевої самоуправи і нарушують первісну думку законодавця, який поклав на земство безпосередні стараня за добро місцевої людности. Отсі умови повинні бути змінені і „Положеніе о земскихъ учрежденіяхъ“ повинно бути піддане ґрунтовній ревізії відповідно до чисельного і культурного зросту людности і до змінених за протяг 40 літ умов життя та суспільних відносин. Маючи підставу надіяти ся, що така ревізія законів про земські інституції буде доконана в недалекій будучині, комісія проноує вислати проханя, аби при тій ревізії були узгляднені ось які обставини :

1. Треба дати право участи в земських виборах усім без ріжниць стану і національности. Сільську управу треба переіменити на „всесословну“ (тоб то таку, в якій засідали би виборні з усякого стану) і ввести її в систему земських інституцій.

2. З уваги на те, що від часу заведеня земських інституцій багато великих маєтків розпарцельовано, а вартість землі зросла в кілька разів, треба значно понизити ценові норми для участи при виборах до земства.

3. Виявила ся неминуча потреба побільшити число повітових гласних супроти норми з 1864 р. і відповідно також побільшити число ґубернських гласних від кожного повіту.

4. Щоб притягти до земської діяльности більше сил, треба неминуче надати право вибору жінкам, і то право активного і пассивного вибору.

5. Треба внести право адміністрації — не затверджувати вибраних на земські уряди і назначених земськими управами на зем-

ську службу, а також накладати на земських урядників адміністраційні карі. Щоб не допустити порушення закону з боку земської діяльності, на се має адміністрація можливість потягати поруштелів на судову дорогу.

6 Так само треба знести право адміністрації — спияти виконанє земських ухвал і мішати ся в meritum розпоряджень земських управ; адміністрації повинно лишити ся лише право протесту проти таких ухвал, у яких містилось би порушенє обовязкових законів.

7. Закон 1900 р. про обмеженє земського оподаткування, виданий як провізорична постанова, до краю стїсняє земські збори, які мусять нераз переступати покладені норми, коли то вимагають надзвичайні потреби людности. От тим то треба уунути сей провізоричний закон із 1900 р., доки не буде виданий закон опертий на вистудіювану жерел“.

Усі оті проекти, предложені комісією, були приняті земством одногolosно і без ніякого протесту.

Може не від річи буде тут пригадати при сїй нагодї один із перших виступів чернігівського земства, а власнє його адрес із р. 1878, що був одною з перших свїдомо конституційних манифестацій у Росії, та на жаль у тодішніх бурливиx часах прогомів майже безслідно. Тодї, по цілім рядї варваських процесів проти „пропагандистів“, зіпхнувши молодїж із тежки спокійної пропаганди на шлях террору і перелякавши ся проших політичних убійств (замах на Трепова, оружна оборона одєських соціалїстів, забійства Мезенцова, Гейкінга, Крапоткіна) російський чиновник так само як тепер звернув ся до суспільности покликком — допомогти йому „вирвати зло з коренем“ і звївечити злочинну „анархїстичну“ пропаганду. Російська суспільність була тоді ще на стілько невироблена політично, що значне чєло міських рад та земств відгукнуло ся на той поклик, виявляючи своє обуренє на молодїж, заохочуючи уряд до як найострійшх репресій і заявляючи свою готовість допомагати йому. Полтавське і харківське земства додали несмїло, що для такої шановної роботи у них по милости уряду короткі руки і просили уряд, щоб „подїлив ся своєю властю з суспільністю“, а тоді певно швидко з революційної пропаганди в Росії не лишить ся ані слїду. Дїльки чернігівське губ. земство знайшло в собі досить розуміння річи і досить відваги, щоб

показати пальцем на властивий корінь зла і зажадати того, що справді могло-б зарадити лиху.

Сказано в тім адресі¹⁾: „Щоб свідомо йти до своєї мети, і щоб вяснити, що може зробити земство, себ то сам руський народ для вилічення небезпечної хвороби, треба взяти ся до аналізу причин, які породили її. Таких головних причин, разом із іншими менше важними, на думку земства три:

- 1) організація середніх і висших шкільних інституцій,
- 2) брак свободи слова і друку,
- 3) брак серед російської суспільности почуття легальности.“

Виказуючи хибні російського шкільництва адрес показує, як російська школа „при 50 тисячах студентів викидає рік річно на вулицю 6000 молодих людей, яких потреби лишають ся незаспокоєними, людей озлоблених проти суспільности і держави, яка загороджує їм дорогу до осягнення викоханих уже надій, загороджує їм дорогу до щастя. Які ідеї знайдуть місце в таких викинутих члені нашої суспільности? Все, що має метою руйнувати існуюче, все що обіцяє кращу будущину, хоч яке-б було химеричне, все що на око помагає до осягнення тої цілі, все те творить натуральну поживу такого ума. Юнакови, у якого розбито всі надії на працю солідарну з суспільністю, лишаєть ся надія знайти щастє в боротьбі з тою суспільністю. Такий матеріал знаходить пропаганда анархістичних ідей, і ми з тим більшим жахом мусимо признати її успіх, що сей матеріал — наші власні діти і що ми не маємо сили зупинити їх на їх фатальній дорозі.

„Боротьба з деструктивними ідеями була-б можлива лише в такім разі, як би суспільство розпоряджало відповідними засобами. Ті засоби — слово, преса, свобода думки і свободна наука. В ту пору, коли анархістичні ідеї ширять ся і таємною пресою і устною пропагандою, суспільність позбавлена способів голосно

¹⁾ Близайшія задачи земства съ приложеніемъ Адреса Черниговскаго земства, изданіе М. Кулика. Львовъ, 1879. Первая Общинная типографія подъ упр. А. Маньковскаго, 16 сторін. Екземпляри сеї брошури незвичайна рідкість, бо ледво надрукована, вона була вся арештована разом із завідателем „Звязкової друкарні“ пок. А. Маньковским, що був приплетений до краківського процесу польських соціалістів. Хоча по суті своїй зовсім легальна, отся брошура так і втонула в каламутних хвилях тодішнього загального переполоху.

висловлювати свої погляди. Прилюдної opinii нема, бо нема органа для її висловлення, нема преси, яка-б кермуючи ся не страхом перед адміністраційними карами, а маючи на оці інтереси суспільности, її спокійний розвій, її насущні потреби та можливі небезпеки, будили би почуте самодіяльности, почуте самооборони та піддержання основ, на яких спочиває устрій держави. Провінціальна Росія, себ то весь російський народ стоїть під безумовною забороною слова; його погляди виявляє лише урядова адміністрація. Само земство позбавлене можности мати не лише друкований орган свобідної вишини думок про свої найближші потреби; воно навіть на своїх власних зборах позбавлене свободи висловляти свої погляди і разом із тим можности заявляти про свої потреби урядови, не вважаючи на те, що земство не може кермувати ся иншими імпульсами крім бажання розвою та зміцненя добробуту краю. Відси йде та глуха мовчанка громадських інституцій, що нівечить їх силу і значіне, робить їх нездібними до житя та до діланя і тим самим нівечить у їх поодиноких членах почуте горожанських обовязків. Там де суспільність довгим історичним житем виробила в собі таке чуте, де шляхом боротьби дійшла до неминуцости гарантій закона однаково обовязкового для всіх і у всіх сферах держави, — там свобода слова не має того важного значіня, яке видасть ся безумовно потрібним у нас.¹⁾ Там до певної міри заміняє її (?) живе у всіх горожац почуте законности, що може ставити опір усьому зверненому против закона. Та не в такім стані опинила ся російська суспільність. Наша історія не могла виробити такого почутя. Зіпсоване обичаїв, що явило ся наслідком кріпосного права, неодвічальність і безконтрольність бюрократії, безсильність суду не дали розвинути ся в давній суспільности повазі до закона. Хоча реформи теперішнього царюваня — селянська, судова і земська — внесли в наше законодавство зовсім нові принципи, але в житю ті принципи зовсім не дійшли до відповідного розвою, ставши в протії суперечности з деякими основами старого устрою. І так се-

¹⁾ Се один із тих дивних скоків російської льогіки, над яких обясненем даремно ломати собі голову. Свобода слова і инші елементарні свободи (особи, зборів і т. и.), се-ж і се ті неминучі гарантії закона, без яких не дасть ся подумати державне жите в новочасній його формі. Всяке стіснене свободи слова, де-б воно не було, се ео ірзо нарушене законности і самої підвалини її.

лянська реформа, змінивши умови життя людности з одного боку, мусить мирити ся з перестарілою податковою системою, а з другого боку з підданем сільських функціонерів повній самоволі поліції.

„Судова реформа не могла вітхнути суспільству ані поваги до закона, ані віри в тривкість самих його підвалин, бо 1) вона не усунула давнішого принципу накладаня адміністраційних кар без суду, а 2) тому, що за короткий час її істнованя з нею побрлено многі глибокосягаючі зміни.

„Обертаючи ся далі до земської реформи признаємо, що вона сильно причинила ся до піддвигненя місцевого провінціального самопізнаня і впливала дуже благотворно на виплеканє у нас громадського почутя. Але й вона не могла в російській суспільности розвинути почутя обовязку і поваги до закона. Наше законне право подаваня петицій перемінено майже на мертву букву, і таке поводженє з нашими заявами привчило й нас поводити ся байдужно з поважними земськими питаннями. Се-тим гіркійше, що земство побавлене друкованого орґана не має й инших способів звостин та вишніи ідей навіть у чисто господарських питаннях.

„Ось який стан російської суспільности. Не маючи почутя, що велить підчиняти ся законови, не маючи громадської опінії, що приборкує всякі особисті змаганя незгідні з громадськими інтересами, позбавлена свободи критикованя ідей, які виникають серед неї, російська суспільність являє з себе розвізнену інертну масу, здібну проглянути все, але нездібну до боротьби.

„От тим то земство чернігівської губернії з невимовним огірченєм констатує своє повне безсилле для яких будь практичних заходів до боротьби з лихом і вважає своїм горожанським обовязком довести се до відома уряду.“

Як бачимо, заява кінчила ся висловом повної безрадности і в тім перша її основна ріжниця від теперішньої резолюції. Друга, дуже характеристична лежить у тім, що розмах критичних ідей сим разом звузив ся, за те жаданя земства прийняли більше конкретні форми.

Найважнійший факт теперішнього внутрішнього жита Росії, се дозвіл на устроєнє в'їзду делегатів усіх земств, що має відбути ся 9 ст. ст. сього місяця. Се одинока, можна сказати, концесія уряду, одинокий конкретний зміст новоявленої „весни“, коли не числити певної зглядної свободи даної часописям. Вільно пи-

сати, шріяти та сподівати ся, — ось і все поки що. А по за тим усе в Росії по старому. „Політичних“ арештують і гноять по тюрмах адміністраційним „порядком“, заграничні газети замазують чорнилом, військо стріляє на резервістів та робітників і ні про які гарантії свободи особи, думки, слова та коаліцій нічого не чувати.

Побачимо, що принесе з'їзд репрезентантів земств, коли в загалі ся екстраординарна весна простоїть іще до того часу і не перемінить ся в правдиву, нічим не замасковану сніговійницю.

Іван Франко.

З сучасного робітницького руху.

III. З'їзд німецької соціальної демократії в Бремї.

Загальний огляд матеріальних сил німецької соціальної демократії і загальна характеристика ідейних напрямів, які проявляють ся в її нутрі, подані в нашій статі „Три з'їзди“, а саме в тій її частині, що обговорює дрезденський з'їзд партії (1903 р.), і коли ми приступаємо до обговорення сегорічного, бремського з'їзду (18—24 вересня 1904), то се головню тому, що його становище, на скільки розходило ся о справи принципіального значіння, потверджує нашу характеристику ідейного становища соціальної демократії, подану в попередніх двох розділах нинішньої статі.

При нагоді не завадить очевидно зазначити зріст матеріальних сил партії за остатній (1903/4) рік. І так доходи партії вносили 620.792·91 (1902/3 р. 628.247·23), розходи 362.719·08 (1902/3 р. 554.211·88) марок. В доходах зросла значно сума „загальних доходів“ т. є. партійного податку і т. и. (1902/3 р. 442.055·41, 1903/4 р. 459.977·71 марок); в розходах зменшили ся видатки на виборчу акцію (1902/3 р. 282.058·05, 1903/4 р. 54·718·24 марок), — що вияснюєть ся тим, що 1902/3 р. був роком виборів до парламенту, — і видатки на піддержуванє преси (1902/3 р. 31.286·58, 1903/4 р. 12.708·60 марок), що значить, що партійна преса що-раз більше опираєть ся на абонентах. Партійна преса в марті с. р. перейшла цифру 60.000 примірників, не вчисляючи в те неперіодичних видань, які видавано в двох до кількасот тисяч примірників (пр. Maifest-Zeitung 353.000 прим.). З дневників видавано: „Vorwärts“ в 82.000, „Hamburger Echo“

в 40.000, „Leipziger Volkszeitung“ в 36.000, „Haller Volksblatt“ в 17.500, „Chemnitzer Volksstimme“ в 16.000 припірників. Берлінський дневник „Vorwärts“ мав чистого доходу 90.496·90 (1902/3 р. 72.338·65) марок; зменьшився також дефіцит наукового тижневника „Die Neue Zeit“ (1902/3 р. 7 260·06, 1903/4 р. 5.529·04 марок). Все те служить доказом, що німецька соціальна демократія в кождим роком розширює область своїх впливів, хоч — як се зазначають не лише її противники або її члени в роді згаданого Фрідеберга, але й такі підпори партії, як пр. Франц Мерінг (у брошурі „Meine Rechtfertigung“), — із сям зростом матеріальної сили не йде в парі теоретичне вироблене членів партії, а противно, соціально-демократичний рух, зискуючи на ширині, тратить рівночасно на глибині і всесторонности, так що теперішня німецька соціальна демократія, се зовсім не той „червоний дикий звір“, для приборканя якого Бісмарк заводив свій Sozialistengesetz.

Денний порядок бремського з'їзду обіймав крім звичайних формальностей та кінцевих справоздань (заряду, контрольної комісії, в парламентарної діяльності, в амстердамського конгресу) отсі точки: організація, масве сьвято, комунальна політика.

В справі організації партії вибрано комісію з 23 членів, на яку вложено обовязок уложити новий проєкт організаційного статута і найпізнійше на три місяці перед найближшим з'їздом піддати його через публікацію до публичної дискусії. Дефінітивно має порішити справу організації найближший з'їзд.

Провідною ниткою в комунальній політиці має послужити для членів партії довша резолюція, в якій виложено ті принципи, на підставі котрих соціальна демократія домагається переміни існуючого устрою і заряду громад. Входить в деталі, значило-б: писати студію про устрій громади, що не єсть нашою цілю; завважимо лише, що німецька соціальна демократія, зазначаючи, що не може стреміти до участі в правліню серед буржуазійної суспільности, розуміє лиш участь у правліню держави, а зовсім не відносить сього до участі в управі громади.

Справа сьвяткованя 1 мая, що тягнеться червоною ниткою через усі як краєві так і міжнародні соціально-демократичні з'їзди, почавши від міжнароднього з'їзду в Парижі 1889 р., де в-перве ухвалено сьвяткувати 1 мая, — ілюструє наглядно ту незгідність між теорією і практикою, між словами і вчинками,

на яку так багаті прояви суспільного життя, на яку богата й історія соціальної демократії.

Зроджена в кривавих днях у Чикаго в 1887 р. в формі генерального страйку, освячена кров'ю п'ятих невинних жертв, що смертю на шибениці дали кривавий доказ, яка справедливість для угнетених і визискуваних панує на „свобідній землі Вашингтона“, ідея святкована 1 мая, переведена в життя понеханєм усякої наємної праці в той день, мала бути символом того грядучого дня, коли робучий наріл, понехавши наємну працю, не верне вже до неї, аж доки не виборє собі права бути свободним і працювати для себе. Одначе зі зростом опортунізму в рядах соціальної демократії отся ідея почала що-раз більше тратити свій революційний зміст, і коли в перших роках святкована 1 мая пануючі класи дрожали перед тим днем і мобілізували всі свої сили, то тепер уважають се святкованє невинною забавою, на яку, на скільки не входять у гру їх матеріальні інтереси, радо позволяють. Коли-ж понеханє праці гровить їх матеріальним інтересам, то вистарчить погроза, що робітників, які покинули би працю першого мая, не приймуть більше до праці, аби поставити на своїм. Загал робітників не обстає за покривдженнми товаришами і не відповість на їх поступок солідарним страйком ві всіх галузях продукції, бо до того не може їх заохотити зміст святкована першого мая, який не виходить ноза домагання загального виборчого права (де його ще нема), 8-годинного дня праці і охоронного робітницького законодавства, а що-раз рідше торкає революційні струни пролетарської душі, що-раз рідше загріває її до боротьби за визволенє людськості з пут капіталістичного визиску і державної неволі. Майже кождий партійний з'їзд ухвалює святкувати день першого мая занеханєм праці, додаючи опортуністичну клявзулю: „де се можливо без шкоди для інтересів робітників“, що значить властиво, де на се позволять роботодавці, бо досвід учить, що навіть найсильніша з соціально-демократичних партій, німецька, не репрезентує такої сили, з огляду на яку жаден роботодавець не важив ся б боронити робітникам святкувати першого мая. На скільки такий стан річий є впливом конечности, на стільки годі когось за нього винуватити, але винна тут і соціална демократія, яка свідомо придушувала кождий революційний порив, п'ягнувучи його утопізмом та романтизмом і стараючи ся весь робітницький рух

звести до легально-парляментарної боротьби за округи свободи і добробуту в теперішнім устрою.

Бремський з'їзд не дав у сій справі нічого нового ані в скрайнім, ані в уміркованім напрямі (бо відзивають ся вже голоси, аби святковане 1 мая переносити на першу неділю в маю), а потвердив лиш висше згадані постанови попередних з'їздів.

На з'їзді не обійшло ся також без основної дискусії про антимілітаризм і про генеральний страйк, хоч ті справи не були в програмі нарад. Стільки разів убивано ті справи ухвалами конгресів, а вони все вертають, даючи наглядний доказ, що живої справи, в якій робучий нарід бачить — а може й інстинктивно чує — своє визволенє, не вбе ніяка ухвала, ніяка софістерія, хоч би убрана в тогу не знати якої науковости. Отсі дві справи не від нині ворухать робітницьку душу і не від нині поборює їх соціяльна демократія, — а успіх? Ідея генерального страйку та антимілітаризму що раз більше ширить ся між робітницькою клясою, відвертаючи її від соціяльної демократії.

Привід до дискусії про антимілітаризм дало внесенє, „аби партія вела відповідним способом пропаганду ідей соціялізму між пролетаріями, які цокликані до армії, перед вступленєм до неї. Особливо треба поучувати будучих вояків брошурами про їх обовязок супроти т. зв. „внутрішнього ворога“. В тих брошурах треба також радити воякам, як їм заховувати ся супроти численних знущань над вояками.“ Внесенє мотивував др. Карль Лібкнехт (син пок. Вільгельма Лібкнехта), але стрітив ся з завзятим опором решти бесідників, які нап'ятували подібне жаданє злою грою, справою, яку просто годі скваліфікувати і т. д. Але бурі обуреня недоставало найменшої стійности аргументів. Всі опоненти обробляли на різні лади один і той самий аргумент: що правительство такої агітації не стерпить і здавить її безпощадно, — аргумент доволі характеристичний для партії, яка грозить, що в разі відібраня загального виборчого права не мати-ме інтересу в іstownаню німецької держави. А се стерпить правительство?

„Я вже нині маю довіре до наших суддів, що вони на підставі існуючих законів перешкодять такій агітації, а парламент протягом 14 днів буде готовий із законом, який унеможливить таку пропаганду“ (Рішард Фішер). — „Представте собі, що прийде до судової розправи і рекрут виговорить ся, що поступав відповідно до наших інструкцій. То була-б гарна історія! Генерал фон Ендрес

відповів у парламенті Беблеви, що соціальні демократи ставлять при війську пасивний опір, яким денервують старшину і так спричинюють знущання. Генерал у се вірить, а такий погляд тим більше розширив би ся, коли-б ми прийняли внесенє“ (Шепфлін). — „Викликає такого руху молодіжи могло-б довести до значних конфліктів. Коли-б ми мали такий рух, то мусіли-б його поборювати, бо партія стремить до централізації й більшої одноцільності“ (Молькенбур). А Фольмар накинув ся мокрим рядном на всякі „нові методи“ і заявив, що нехай буде, як бувало.

Внесенє очевидно відкинено. Поступили консеквентно, як усе поступали в справі поборювання мілітаризму.

А зрештою — згадаємо сю справу в звязку з повисшою, хоч вона відносить ся до парламентарної діяльності — чи не бачимо ще ліпших поступків? Поминувши Жоресистів у Франції, які явно помагають правительству переслідувати антимилітаристичну акцію, зачинає й німецька соціальна демократія заховувати ся супроти мілітаризму що-раз пасивніше. Коли в парламенті ходило про ухваленє видатків на здавленє бунту Герерів, соціально-демократичні послы в першій читаню усунули ся від голосованя (в третім надумали ся і голосували проти), а старий революційний Бебель мотивував се тим, що не маючи докладних вістей не можна було знати, чи й Герери трохи не завинили і чи не ходить про ратованє життя німецьких кольоністів, а аж опісля стало ясно, що Герери не завинили. Викрут гарний: коли пр. у польських землях під панованєм Німеччини вибухла-б революція, то також ходило-б про ратованє життя німецьких горожан і німецьких кольоністів. А по що німецькі кольоністи під охороною німецьких багнетів лізали до Герерів, про се Бебель призабув на хвилику. При тій нагоді виголосив Бебель у парламенті також свою „патріотичну промову“, в якій заявив, що перший став би до боку, коли-б була загрожена цілість німецької держави, отже — зробім льогічний вивід — коли би пр. Поляки або мешканці Альзації хотіли відірвати ся від німецької держави...

А зрештою — перейдім при сій нагоді до Швайцарії, де соціальна демократія завдяки на-скрізь демократичному устроєви навіть не думає про щось иншого, як лише про перевагу при виборах, і очевидячки в росте в теперішній устрій — на соціально-демократичній ниві побачимо ще гарніші квітки. Підчас страйку в Базелі, де президентом міністрів у кантональнім правительстві

єсть соціяльний демократ Вульшлетер, ужило правительство війська. Коли в робітничьких кругах спалахнуло з сього приводу обуренє і почато кликати горожан, аби в таких випадках не ставали до служби, центральний орган швайцарської соціяльної демократії „Der Grütliener“ писав між иньшим: „Правительство обов'язане хоронити горожан перед напастями і як коли ужите війська було оправдане, то власне підчас страйку в Базелі. Як звісно, панував там найбільший непорядок. Товариш Вульшлетер поступив справедливо“. А далі: „Де терпить публична безпечність, де нарушаєть ся майно горожан і в невідповідний спосіб робить ся заколот, там ми похваляємо ужите війська“ (ч. 97 із 20 серпня 1904). Таких статей повні тодішні числа „Des Grütlieners“.

В таким звязку лекше буде зрозуміти той різкий осуд анти-мілітаристичної акції на бремських з'їзді.

Про генеральний страйк говорено, як звичайно на соціяльно-демократичних з'їздах. Найперше кождий, хто заявляв ся за ним, застерігав ся на всі боки, що не розуміє генерального страйку в противенстві до легально-парламентарної діяльності, як анархісти, бо се „Generalunsinn“, а далі виводив, що може прийти час, коли політичний масовий страйк буде конечний, т. є. коли правительство схоче знести загальне виборче право. В дискусії дістало ся також Фрідебергови, особливо від К. Лібкнехта, так що дивно лише, як така дисциплінована партія не візьметь ся раз до Фрідеберга і або не змусить його покорити ся, або не викине з партії. В иньших справах така безоглядність, а тут така толеранція, яку можна пояснити хиба тим, що виключене Фрідеберга з партії було б добрим оружем агітації за генеральним страйком. Справу полагоджено так, що внесене, яке домагало ся поставлення генерального страйку на деннім порядку найближшого з'їзду, передано партійному зарядови під розвагу.

На особисті справи бремський з'їзд не був такий багатий, як торічний дрезденський (справа співробітництва в буржуазійній пресі), бо займав ся лиш одною справою Шіппеля. Макс Шіппель, здібний економіст, посол до парламенту, в своїй книжці „Grundzüge der Handelspolitik“, а також у різних статях і відчитях, студіюючи історію охоронних мит, доказує, що різні охоронні мита, між иньшими й аграрні, зі становища теперішнього, буржуазійного народнього господарства потрібні. Як звісно, німецька со-

ціальна демократія бореться завзято проти аграрних мит, які тепер у Німеччині стали актуальною справою і на сім тлі прийшло до конфлікту між партією і Шіппелем. Останньому закинено, що він оправдуючи аграрні мита іде в розріз із тактикою партії, і зажадано від нього виясненя. Одначе його статя в кількох числах „Chemnitzer Volksstimme“ замість причинити ся до виясненя, ще більше заострила конфлікт. В тій статі Шіппель повторяє свої виводи про мита, оправдуючи їх зі становища буржуазії, а лише при кінці без ближшого мотивованя заявляє, що він не прихильник аграрного мита і що в сій справі стоїть на партійнім становищі. Таке виясненє нікого не задоволило і справа прийшла перед партійний з'їзд. В дискусії піднесено між иньшим, що його становище використовують проти партії та що він повинен був у своїй книжці і в своїм виясненю умотивувати також становище партії проти аграрного мита, бо його голословну заяву, що він противник аграрного мита, не можна вважати задовольючим виясненем справи і треба радше прийняти, що він у душі прихильник аграрного мита, а тільки ще не здає собі ясно з того справи і не має відваги піти явно в розріз із партією. Шіппель пояснив справу на з'їзді менше більше так само, як у „Chemnitzer Volksstimme“, одначе сим з'їзд не задоволив ся і прийняв (234 голосами против 44) резолюцію Бебля, яка осуджує неясне і двозначне поступованє Шіппеля в справі аграрних мит і тон його полеміки в партійній пресі, прийнято також додаткову резолюцію Фрайталєра (150 голосами против 126), яка заявляє, що довіре, якого потребує член партії, що займає довірочну позицію, супроти Шіппеля сильно захитане і коли він не змінить свого дотеперішного поступованя, то мусіти-ме витягнути з того консеквенції.

Не входячи в оцінку праць Шіппеля завважимо, що вони лише консеквенція цілої діяльності партії, яка стремить до заководатної діяльності вже в теперішних обставинах. Очевидно, тепер годі вимогти в парламентах ухвалу иньших закопів, як таких, на які згодить ся буржуазійна більшість, отже треба з konieczности йти на що раз більші компроміси. Чи оправдано Шіппель зі становища буржуазії признає рацію охоронним митам, се нас у сій справі не інтересує, але що Шіппель мав право з того становища розбирати предмет, се річ певна і не науковим, а чисто агітаційним являєть ся закид кількох бесідників (між иньшими й Бебеля), як може соціяльний демократ говорити не з соціяльно-демократичного

становища, або як може загалом оправдувати мита. Адже весь теперішній устрій зі становища буржуазії оправданий і поодинокі буржуазійні партії додають лиш незначні поправки, а коли хто той устрій поборює, то не з буржуазійного, але зовсім з иншого становища, на основі зовсім инших принципів. Зрештою ціла справа потверджує лиш давно звісну річ, що загал, коли хто піде з ним у розріз, не питає, на скільки та одиниця має рацію, а на скільки милить ся, але нападає без розбору, вишукуючи і там вину, де її нема, як пр. у Шіппеля тон полеміки, хоч напади на нього були державні в далеко острійшим, часами просто неможливим тоні.

IV. Стан української соціальної демократії в Австрії і в Росії.

В сегорічнім міжнароднім соціалістичнім конгресі в Амстердамі взяла також участь українська соціальна демократія, про що вже була згадка в сій статі.¹⁾ На сей конгрес прислали також обі українські соціально-демократичні групи, австрійська і російська, справоздана про свою дотеперішню діяльність, із яких ми й беремо фактичні дані.

Теперішній стан української соціальної демократії в Австрії, чи — говорячи конкретно — в Галичині, ми схарактеризували вже в статі „Три з'їзди“²⁾ і сю характеристику мусимо признати й на тепер вірною. Правда, справоздане, виготовлене для амстердамського конгресу, стараєть ся закрити сей сумний стан загальними фразами, але коли відкинемо сі фрази і приглянемо ся фактичному стану, то побачимо, що українська соціально-демократична партія в Галичині існує більше на папері, як у дійсности.

І так читаємо в справозданю, що „від 1900 р. виходить правильно два рази на місяць партійний орган „Воля“. П р а в и л ь н е

¹⁾ Українська делегація на конгресі складала ся з двох людей, а не презентував її тільки сам д. Микола Ганкевич, як се було у нас сказано. Коли їй не признано окремого голосу, д. Ганкевич зложив мандат, а другий делегат відповідно до припорученя „Революційної Української Партії“ вступив до російської соціально-демократичної делегації Плеханова. Помилка що-до сеї справи трапила ся нам із тої причини, що „Воля“, орган української соціальної демократії в Австрії, не виходить від липня с. р., а Р. У. П. держить свої видання просто в секреті перед Галичанами з поза соціально-демократичного табору, так що годі було дістати інформації з автентичного жерела...

²⁾ ЛНВ 1904, кн. V, стор. 97—100 (науковий виділ).

видаване „Волі“ є зверхною ознакою правильного функціонування партії.“ Але коли зважимо, що дуже часто видавано по 2 а то й по 3 числа „Волі“ на раз, а останнє число з сього року вийшло ще з початком липня, то в що обернеться та двійка, для чужинців призначена фраза про „правильне функціонування партії“?! А інші партійні видання? „Хто з чого жие“ Дікштайна (переклад із польської мови), „Чорний день галицької шляхти“ (промова Дашиньского в парламенті), „Як поступати під час страйку?“ „Що далі робити?“ і „До ситуації“ Вітика, — се дуже слабкий обяв 4-літньої діяльності, а ще слабший викрут, що „в Галичині завдяки конституційним свободам устна агітація і пропаганда особливо між неписьменним населенням мусить зайняти більше місця, як агітація і пропаганда при помочи газет і брошур“, тим більше, що й та устна агітація не така сьвітла, як виходило би ві справоздана.

Характеристичний також уступ про українсько-польську згоду. Пролетаріят, який стремить до перестрою теперішнього ладу на соціалістичних основах, не має безперечно ніякого інтересу в шовіністичних оргіях, які тепер лютують у різних країнах, а навпаки, повинен їх як найсильніше поборювати, протиставлячи їм міжнародне братерство робітницької кляси; але те братерство повинно бути дійсно братерством, а не фразою, за якою криється спора пайка національного егоїзму. А тимчасом як представляється справа польсько-української згоди на соціально-демократичнім ґрунті в Галичині? Правда, треба признати, що польська соціально-демократична партія в Галичині виступає рішучо проти шовіністичних оргій польської шляхти і Всеполяків, признаючи українській нації право на всесторонній самостійний розвиток, але рівночасно нераз пятає назвою шовінізму зовсім арозумілу й оправдану оборону української нації. Коли поступові студенти (з виїмком одиниць Поляки) на львівській політехніці устроїли демонстрацію професорови Туліє за виборчу корупцію, якої той допустився агітуючи проти кандидатури Дашиньского на посла до сойму в міста Львова, „Naprzód“ став в обороні демонстрантів, величаючи їх борцями за поступ; але коли українські студенти на львівськїм університеті устроїли подібну демонстрацію проф. ксьондзови Фіялкови за те, що він зневажив їх національні почування, той самий „Naprzód“ назвав демонстрацію шовіністичною гецою. Правда, в порівнянню з шовінізмом польського загалу польська со-

ціальна демократія, се білий крук, але сю справу годі брати тільки компаративно, а треба й позитивно. Міжнародне братерство соціалістичного пролетаріату повинно проявляти ся між иньшим і тим, що сильніші організації помагають слабшим. І де інде так воно й дієть ся, пр. німецька соціальна демократія запомагає своїми фондами голяндську і польську. Але в Галичині дієть ся як-раз противно. Всі визначніші українські соціальні демократи працюють по польських організаціях, в польській пресі (пр. всякі більші збори у Львові не найкраще улавались би без промови д. Ганкевича), сповняючи дійсно як найсовіснійше обовязок міжнародньої солідарности, але за те якось годі добачити, аби аналогічної піддержки з боку польських товаришів дізнавала українська соціальна демократія, якій ніхто не помагає навіть удержати півмісячний орган, а вже про поміч в агітації нічого й говорити, хіба що трапить ся такий курьоз, як те, що перед доповняючими виборами до сойму сього року польський соціальний демократ Гартлеб узяв ся викладати українським селянам у Збаражі, — в новіті, де в найповнійшій розгарі всепольські шовіністичні оргії, — про шовінізм українських політиків... З огляду на все те українські соціальні демократи повинні би класти трохи більший натиск на сповнюванє обовязків міжнародньої солідарности з боку польських товаришів, а не лише говорити про свої обовязки і заклипати ся, що „як далеко сягає наша сила й думка, звязки міжнародньої солідарности не розвільнять ся ніколи“. Такі односторонні зобовязаня без ніяких застережень не все виходять на здоровле... Ми високо цінимо теоретичне становище польської соціальної демократії в польсько-руській справі, але бажали би, щоб теоретичним заявам відповідали також практичні вчинки.

І ще одна увага. Автори згаданого справозданя стоять на тім становищі, що історія українського соціалістичного руху зачинаєть ся від них, т. є. від заложеня української соціально-демократичної партії в 1897 р., властивійше: від її сконсолідованя в 1900 р. З того їх становища й радикальна партія не була „соціалістичною партією в модернім значіню сього слова“, хоч „признала науковий соціалізм за провідну нитку і вихідну точку своєї діяльности“, — а вже часи перед заснованєм радикальної партії поминають вони зовсім мовчки. А тимчасом український соціалістичний рух сягає, як звісно, половини 70-их років 19 в. Досить вказати на тодішню діяльність Франка і Павлика, на видану в Же-

неві публікацію п. н. „Program galicyjskich socjalistów“, яку автори були назвали „Program socjalistów polskich i ruskich wschodniej Galicji“¹⁾, і врешті на підписану Драгомановом, Павликом і Подолинським програму в „Громаді, українській часописи“ (ч. 1 за ноябр—декабр 1880 р., стор. 1—4). Авторам справоздання не слід би забувати й того, що видана тодішніх українських соціалістів, як галицькі так і женевські, і числом і змістом стоять о ціле небо вище від висше перечислених публікацій української соціальної демократії в Галичині, а діяльність тодішніх українських соціалістів багато глибше ворушила уми і серця тодішньої української суспільности в Галичині, як теперішня діяльність української соціальної демократії. А коли нам скажуть, що тодішній соціалізм не був „соціалізмом у модернім значію сего слова“, то ми — поминувши квестію, котрий соціалізм має більше право до сеї назви — відповімо, що пр. соціалізм Ляссалівців та Айзенахівців також не був „соціалізмом у модернім значію сего слова“, а все таки в історії німецького соціалістичного руху того періоду ніхто не помине.

Правда, український соціально-демократичний рух у Галичині мусить бороти ся з великими перешкодами, на які й ми вказали в статі „Три з'їзди“, так що годі тут ждати великих успіхів, але можна ждати, аби фактичного стану не прикривано гарними фразами та аби не фальшовано історії.

¹⁾ З сею публікацією стало ся характеристичне чудо: назву, надану їй авторами, змінено підчас друкування на висше подану, аби уникнути слова „ruskich“, а хто допустив ся тої зміни, не знати, бо друкарня (*Imprimerie Polonoise* в Женеві) виперла ся сього вчинку, а автори публікації також не були авторами тої зміни. (Vide Драгоманов, *Историческая Польша и великорусская демократія*, стор. 354—5 (увага) і 512). *М. Л.* — До сього додам іще, як один із авторів тої програми (вона була впливом оживлених дискусій у ширшій крузі робітників і інтелігентів, Поляків, Русинів і Жидів у Львові, а кінцеву редакцію переводили пок. Інлендер, пок. Бол. Червінський (польський поет і журналіст) і я), що коли ми оба з пок. Інлендером, одержавши перші друковані екземпляри з сею зміненою назвою, запротестували проти сеї зміни, то по якімось часі одержали нову пачку екземплярів, де таємнича рука, щоб не робити кривди ні одній ні другій нації, викинула обі з титулу і поклала безбарвний титул: *Program socjalistów galicyjskich*. О скільки тямлю, інспіратором тих містерій був Б. Лімановский, з яким вела ся кореспонденція в справі друкування тої програми. *Іс. Фр.*

Інакше виглядає діяльність української соціальної демократії в Росії, яка поки-що виступає під назвою „Револьюційної Української Партії“ (Р. У. П.).

За короткий час свого існування (від 1900 р.) Р. У. П. переходила різні ідейні кризи. Її діяльність „почала розвивати ся в двох напрямках: соціалістичнім і радикально-націоналістичнім“; виразом першого була брошура „Дядько Дмитро“, виразом другого брошура „Самостійна Україна“. В початках своєї діяльності хлила ся вона також до ревізійнізму і до тероризму, вважаючи його потрібним при певних російських обставинах.¹⁾ Весною 1903 р. Р. У. П. злучила ся з другою українською соціалістичною організацією в Росії, з „Українською Соціалістичною Партією“ (У. С. П.), яка висувала більше на перед національну справу, в одну цілість, обіцяючи пізніше виробити спільну програму, але ся злука не тревала й року. З прокламації, виданої в січні 1904 р., довідуємо ся, що „процес перетворювання партії, приймання її певним сталим напрямом, а саме строго революційно соціально-демократичним, можна сказати, майже закінчений і другому партійному з'їзду зостало ся лише покласти вищу санкцію на сей напрям прийнятем програми.“²⁾ Та сама прокламація доносить про розрив з У. С. П., яку обвинувачує в „сполученю „соціалістичної“ програми і шовіністично-національної агітації“. Значить, Р. У. П. стала вже твердо на соціально-демократичний ґрунт.

Тепер Р. У. П. складаєть ся з „Вільних Громад“ у Харкові, Києві, Полтаві, Полтавщині, Черноморії, Чернігівщині і Донщині і з „Закордонного Комітету“, а цілою партією управляє „Центральний Комітет“.

Про видавничу діяльність Р. У. П. найліпше говорять цифри. За час свого існування видала вона на Буковині або в Галичині, перевезла тайно через границю і розширила в Росії: в 1900 р. 24.500, в 1901 р. 9.000, в 1902 р. 42.125, в 1903 р. 129.000, в першій половині 1904 р. 103.850 аркушів свобідного друкованого слова, на що зложило ся 44 чисел періодичної преси, 10 передруків із неї і 20 брошур.

¹⁾ Про все те можна поінформувати ся в „Гасні“, видаванім партією в рр. 1902—3 в Чернівцях.

²⁾ „Праця“, часопис промислових українських робітників, ч. 1, март 1904 (Львів), стор. 12.

Стан періодичної преси такий: В 1902 р. вийшло 12 чисел, а в 1903 р. 5 чисел теоретичного місячника „Гасло“, видаваного в Чернівцях, після чого даліше видаване „Гасла“ зупинено, а замість нього має виходити теоретичний двомісячник „Житє“. В 1903 р. вийшло 12, а в першій половині 1904 р. 6 чисел „Селянина“, який видасть ся й доси для сільського пролетаріята. З початком 1903 р. почала У. С. П. видавати у Львові свій орган п. н. „Добра Новина“, призначений для промислових робітників. Після злуки У. С. П. з Р. У. П. остання перейняла видавництво „Доброї Новини“ на себе і видала під своєю редакцією до кінця 1903 р. 4 числа. Коли-ж злука розбила ся, Р. У. П. почала від марта 1904 р. видавати для промислових робітників місячник „Працю“.

Між неперіодичними виданнями бачимо крім оригінальних публікацій, викликаних злобою дня, переклади з наукових та агітаційних праць західно-європейських соціально-демократичних письменників, як Бебель, Кавтські, Ляссаль, Ляфарг, Лібкнехт. На увагу заслуговують також оповідання з великої французької революції.

Крім сих публікацій, виданих в Австрії, поодинокі партійні комітети віддавали ся на всяку злобу дня коротшими прокламаціями, друкowanymi в тайних друкарнях у Росії.

Діяльність Р. У. П., яка заключаєть ся не лише в видаваню та ширеню друкovanого слова, що вже само вимагає великої праці і великих жертв, але також в устній агітації та в організаторській праці, впала на добре поле. Селянські розрухи на весні 1902 р. в Подтавській та Харківській губернії, численні страйки і загалом увесь той зріст революційної свідомости і під'єм революційного настрою між українським селянством, се в великій части плоди праці Р. У. П., праці, яка вимагає стільки відваги, стільки посв'ячення, стільки наражування себе на певну тюрму або смерть, що ми тут, у конституційній державі, можемо мати про те ледви слабе понятє. Як бачимо, сила Р. У. П. з кождим роком зростає, її впливи ширшають, одним словом, вона здобуває собі щораз визначніше місце між революційними організаціями, які ладять ся розвалити російську тюрму народів.

Яке-ж становище займає Р. У. П. до ниньших соціалістичних і загалом революційних та опозиційних партій Росії? З її висше згаданої заяви, що вона пройнята напрямом „строого революційно-соціально-демократичним“, і з того факту, що її делегат на амстер-

дамським конгресі вступив до групи Плеханова, треба догадувати ся, що вона стремить до організаційної злуки з „Російською Соціально-демократичною Робітницькою Партією“, як називає себе офіційно група Плеханова. Обговорюючи другий з'їзд тої партії,¹⁾ ми мали нагоду вказати на її централістично-державні тенденції супроти недержавних націй у Росії, тенденції, яким коли-б довело ся здійснити ся, то будуча російська соціально-демократична республіка мала-б такий самий „руський“ уніформ, як і теперішня російська імперія. Можна-б задати собі питанє, длячого Р. У. П. лізе в таке товариство, замісь старати ся довести до злуки пролетаріату поодиноких націй у Росії на федераційних основах, — аде-ж вона виразно заявила, що її напрям „строгово революційно-соціалдемократичний“, а по соціально-демократичним принципам „не річ пролетаріату проповідувати федералізм і національну автономію“²⁾. Спорити на сїм місці, що федералізм і загалом бездержавність лиша від централізму, не будемо. Не ходить нам тут про те, аби переконати Р. У. П., а тільки про сконстатованє факту.

Що-до становища української соціальної демократії в міжнароднім соціально-демократичнім руху, то вона стоїть на становищі ортодоксів-марксистів і живе тим, що в західній Європі вже клонить ся до упадку. Бо говорене про „строгово революційно-соціал-демократичний напрям“ або про належанє до „міжнародньої революційної соціальної демократії“³⁾, се лиш відгук минувшости соціальної демократії. Соціально-демократичні партії в західній Європі вже давно вирекли ся революційности і зійшли на легально-парляментарну дорогу, а коли ще часами і згадають про революцію, то хіба в сьвяточнім настрою, на спомин минувшости. Р. У. П. поки-що ще мусить бути революційна, бо-ж вона працює в деспотичній Росії, але міжнародня революційна соціальна демократія вже не існує. Се слід би знати українським революційним соціальним демократам.

Але що-ж, історія добра учителька, тільки не має добрих учеників...

¹⁾ „Три з'їзди“, ЛНВ 1904, кн. VI, стор. 159—168 (науковий відділ).

²⁾ „Искра“, орган групи Плеханова, ч. 33.

³⁾ Bericht der Ukrainischen Sozialdemokratischen Partei in Oesterreich etc., стор. 8.

V. Ідейні стремління серед польської соціальної демократії.

Коли в робітницькім руху західної Європи йде ідейна боротьба між соціальним демократизмом і комуністичним анархізмом, то східна Європа, в якій соціальна демократія силою соціальних обставин мусить іще бути на разі¹⁾ революційна, а не має нагоди дійти до таких консеквенцій, до яких дійшли пр. французькі міністеріялісти, зайнята головно національною квестією і в соціалістичних кругах багато місця займає дискусія про сю квестію. Річ се ясна й арозуміла, бо найбільше говорить чоловік про те, що його найбільше болить, а на сході Європи, де на стільки націй лиш одна великоруська єсть нацією державною, а всі інші, остаючи під чужим панованєм, терплять менший або більший національний гнет, національна справа висуває ся самохіть на перший плян суспільного життя. Сеї справи не може ігнорувати й робітницька класа, перейнята соціалістичним світоглядом, якій до гнету економічного й політичного прибуває ще й гнет національний. І ми бачимо, як соціалістичні організації різних недержавних націй старають ся прояснити національну справу й уняти її в певні принципіальні рами, що доси одначе вдало ся лиш австрійській соціальної демократії, яка зорганізована на основі федерації націй. Загалом беручи, соціальна демократія не знайшла досі задовольючої розв'язки в сій справі, яку в конкретних випадках то перецінювали, то недоцінювали. Коли прийняти, що національність, се індивідуальна форма групи людей, в якій проявляє ся вселюдський ідейний зміст, то соціально-демократичні організації вважали зайвим, а то й шкідливим для вселюдського ідейного змісту істнуванє тої індивідуальної форми, то знов давали тій формі перевагу над змістом. Причина всьому тому — панованє одної нації над другою: недержавні нації за національним гнетом не бачуть гнету економічного, а знов державні нації, які національного гнету не знають,

¹⁾ Говоримо: на разі, бо хоч у Росії або в Австрії нема ще фактичних обставин для соціально-демократичного опортунізму, то все таки множать ся позначки, що «было бы болото, а черти будут». На доказ укажемо на статю посла Дашинського п. н. „Która przewodnia droga“ (краківська „Кругука“, кн. X за жовтень 1904), який у своїх на перший погляд безсторонних рефлексіях із амстердамського конгресу дає властиво *carte blanche* найдальше йдучому опортунізмови.

не можуть або не хотять зрозуміти боротьби проти того-ж гнету з боку недержавних націй. І ті самі люди, для яких зрозумілий і оправданий факт існування соціально-демократичних партій німецької, французької, англійської, італійської, великоруської і т. п. зі всіма їх національними признаками, дискутують дуже поважно над тим, чи мають право на самостійне існування соціально-демократичні організації українські, польські, жидівські, литовські, вірменські і т. д.

Зі всіх недержавних націй східної Європи безперечно найбільше національно настроєні Поляки і сей настрої не обминув також польської робітницької класи, зорганізованої в соціально демократію, а порушив її так глибоко, що ніде соціалізм не проявляє ся в так маркантно національній формі, як власне в Польщі. Національна справа викликала також оживлену дискусію принципіального характеру на дев'ятих із ряду з'їзді польської соціально-демократичної партії Галичини і Шлеска в Кракові (30 і 31 жовтня і 1 листопада 1904) і власне ся дискусія дає нам привід до отсих уваг.

Польська нація є в тім винятковім положеню, що хоч недержавна (супроти Німців та Великоросів), займає супроти Українців, Литовців та Жидів становище державної нації. Отсе виняткове положенє дозволяє нам побачити докладно ту „подвійну бухгалтерію“ більшости польської нації, яка має зовсім иньшу міру для своїх відносин до державних націй, як для відносин недержавних націй до себе, чого найліпшим доказом відносини польсько-російські в Росії, польсько-німецькі в Німеччині і польсько-українські в Галичині. Отся „подвійна бухгалтерія“ культивуєть ся також і польською соціальною демократією, вправді не супроти Українців, але вже в деякій мірі супроти Литовців, а з цілою формою супроти Жидів.

У брошурі Л. Плохоцкого п. н. „We wspólnem jarzynie (O narodowościach przez carat uciskaných)“, виданій в Лондоні 1901 р. „Польською Соціалістичною Партією“, яка ставить собі за ціль виборенє самостійної демократичної польської республіки, говорить ся про будучність Литви: „Про зовсім самостійне політичне існуванє Литви по відірваню від Росії трудно думати, хоч-би з тої причини, що культурно найсильніша верства населеня Литви — польська — все буде хилити ся до сусідньої Польщі, тим більше, що злука з нею давала б охорону проти стремління

Росії до підбою і пімсти. Найвигідніша для Литви була би злука з Польщею з забезпеченням кожній народности розвитку по образу Швайцарії, так, аби жадна з них не могла ужити своєї переваги на некористь другої" (стор. 16—17).

Про се становище треба завважити: 1) Коли польська соціалістична партія допускає, що польська меншість на Литві все буде найкультурнішою верствою литовського населення, то се можливе лише при утисканю ивьших народностей Литви на користь польської меншости, бо при свободнім розвитку більшість здібна виплекати й висшу культуру, а тоді наведений аргумент за приналежністю Литви до Польщі відпадає. 2) Відірванє Литви від Росії немислиме при теперішнім устрою Росії, а коли в Росії настане свободніший устрій, то тоді як-раз може показати ся вигідніший для Литви союз із Росією, а не з Польщею. 3) Союз Литви з Польщею, проєктований польською соціалістичною партією, годі прирівнювати до устрою Швайцарії, бо коли швайцарські кантони взаємно собі потрібні і взаємно від себе залежні, то по згаданому проєктові тільки Литва потребувати-ме Польщі, а не Польща Литви, отже Литва все таки буде залежна від Польщі. Таким чином від згаданого соціалістичного проєкту все таки віє духом історичної Польщі.

Жидівська квестія, яка наслідком істнованя сильної жидівської соціально-демократичної організації (Бунд) в Росії стала там від довшого часу дуже актуальною¹⁾, виринула також у Галичині, де жидівські соціальні демократи входять у склад польської соціально-демократичної партії. Покликуючи ся на федеративний устрій австрійської соціальної демократії, часть жидівських соціальних демократів у Галичині стремить до заснованя окремої жидівської соціально-демократичної партії, рівнорядної з польською й українською, але проти сього виступили рішучо польські (сюди зачисляемо й тих Жидів, що стоять на асиміляторським становищі і вважають себе Поляками) й українські соціальні демократи, які стоять супроти Жидів на асиміляторським становищі. Та справа тягнеть ся вже довший час і спричинила неоднн заколот у польській соціально-демократичній партії.

¹⁾ Про се див. у статі «Три з'їзди» III уступ (ЛНВ 1904, кн. VI, стор. 159—168).

В 1903 р. на т. зв. жидівській конференції у Львові, скликаній в цілі заложення окремої жидівської партії, удало ся Дашинському, д-рови Діамандови і Ганкевичеви зацитькати незадоволених відданем проводу праці пад жидівським пролетаріатом у руки утвореного в 1899 р. краєвого жидівського комітету, який мав вести роботу під контролею заряду польської партії, але до сього комітету вибрано самих спольщених Жидів, а ті — по признаню Діаманда на краківськїм конгресі — працювали так, „як уважали за відповідне для польської соціально-демократичної партії“, то значить, в асиміляційно-польонізаторськїм дусі. Той комітет бачив чи не найголовнішу свою задачу в недопусканю до ширеня жаргонових соціально-демократичних видань „Бунда“, а видавана ним короткий час жаргонова *Volks-Zeitung* зазначила своє недовге жите хйба вікчемним пашквілем на галицьку групу анархістів, бо зрештою була редагована дуже мізерно.

Такий стан не міг очевидно задоволити тих жидівських соціальних демократів, що стремлять до утвореня окремої партійної організації і вони після численних острих конфліктів у партійнім житю прийшли на краківськїй з'їзд із внесенем о уділене вотум недовіря краєвому жидівському комітетови та з позитивними постулятами на будуче, які мали-б довести до витвореня окремої партійної організації¹⁾. Але внесенє о уділенє вотум недовіря з'їзд відкинув (58 голосами проти 15), а прийатєм резолюції партійної екекутиви (64 голосами проти 15) з додатком Салямандра-Гумпльовича (одноголоспо) не тільки відкинув постуляти, що амагають до витвореня окремої жидівської партії, але обмежив і ту дрібку дотеперішньої окремішности, зносячи краєвий жидівськїй комітет.

Текст прийатої резолюції такий :

„З'їзд уважає окрему клясову організацію жидівського пролетаріату шкідливою для всього пролетаріату.} Окрема організація жидівського пролетаріату лежить в інтересі правлячої кляси визи-

¹⁾ На сім місці мусимо зазначити, що справозданя зі з'їзду в „*Naprzód-i*“ дуже недокладні, подають тільки побіжний зміст, так що про багато справ годі щось певного довідати ся. Між иньшим не подано зовсім дословного тексту згаданих жидівських постулятів. Чи така форма справозданя є наслідком недостачі місця, чи може має на цілі, аби ширший загал не довідав ся всього, не беремо ся рішати, тільки зазначимо, що пр. німецька соціальна демократія поступає зовсім инакше і видає як найточніші стенографічні справозданя.

скувачів, сiонiстичних i антисемiтських демагогiв та всяких шовiнiстiв. Тiльки в братерствi та партiйній солiдарности з цiлим пролетарiатом краю лежить possibilitь визволеня й жидiвського пролетарiату (екзекутива).

„Не iгноруючи язикової, конфесiйної й обичаєвої окремишности мас жидiвського пролетарiату в нашiй суспiльности¹⁾, вважаємо першим i найважнiйшим класовим iнтересом христiянського i жидiвського пролетарiату удержане тiсної солiдарности й постiйного спiвдiлання цiлого пролетарiату без рiжниці конфесiї й походження.

„О скiльки язиковi або обичаєвi рiжниці вимагають окремої агiтацiї i пропаганди серед жидiвського пролетарiату, може екзекутивний комiтет у порозумiннi з комiтетом даної мiсцевости повiрити обовязки агiтацiї i пропаганди серед Жидiв окремим мужам довiря або зарядити вибiр окремого жидiвського мiсцевого комiтету в мiстах пробуваня окружного комiтету.²⁾ До такого комiтету входить репрезентант мiсцевого комiтету й по одному делегатови з кожного жидiвського товариства. Делегати мають бути вибранi на довiрочних зборах даного товариства, а можуть ними бути лише члени товариства. Такий комiтет працює пiд одвiчальнiстю й контролю окружного й екзекутивного комiтету“ (Саламандер-Гумпльович).

Ухваленем отсеї резолюцiї з'їзд став на становищи, що Жиди не мають права до національної окремишности i що жидiвське населеня Галичини повинно польщити ся, тiльки шкода, що нi в кого не стало вдваги заявити се виразно, але польонiзаторську тенденцiю сховано за фрази братерства, солi-

¹⁾ В ухваленiй резолюцiї пропушено дальший характеристичний уступ: „пам'ятаючи, що та окремишність повстала серед вiкiв переслiдувань жидiвського пролетарiату, фанатизм i пересудiв, пiддержуваних у цiлiй суспiльности в iнтересi правлячих i визискуючих верств“. Се нова „теорiя“, що язикова окремишність Жидiв повстала наслiдком переслiдувань, фанатизмiв i пересудiв, винайдена спецiально для Жидiв, бо деінде серед таких обставин язикова окремишність власне загибала. Вартiсть i цiль подiбних „теорiї“, се цiнний причинок до характеристики iх винахiдникiв...

²⁾ Органiзацiя польської соцiально-демократичної партiї складасть ся з комiтетiв локальних, якi пiдлягають безпосередно п'ятьом комiтетам окружним (Львiв, Кракiв, Перемишль, Станиславiв, Цешин), а цiлою партiєю управляє екзекутивний комiтет.

дарности та спільних інтересів пролетаріату. Відні фрази, яких надуживає, до чого тільки хто хоче... Що сказали би польські соціально демократи, як би так у наведеній резолюції замість „жидівський“ поставити „польський“; чи згодили ся-б вони на се, що окрема класова організація польського пролетаріату шкідлива для всього пролетаріату та чи пристали би в імя братерства, солідарности та однакових інтересів пролетаріата на таке становище в соціально-демократичній організації австрійській, німецькій або російській, яке визначають у своїй організації жидівському пролетаріатові?! Та класти таке запитане до Поляків просто іронія, бо — як дальше побачимо, — вони за націоналізмом не добачують навіть соціалізму. Але яким правом відмовляють вони права на національну окремішність Жидам, вони, соціалістичні борці за свободу?!

Одним словом: Жиди — не нація, не були і не сьміють ніколи бути нацією, і в резолюції жидівський пролетаріат протиставить ся не польському або українському, але „християнському“. Польські соціально демократи кажуть, що Жиди не нація, тільки конфесія, і хотять їх польщити; иньші Поляки кажуть, що Українці не нація, а тільки конфесія або „szczer“, і хотять їх навертати і польщити; деякі Великороси також кажуть, що Українці не нація і пропагують „обрусїне“, а скрізь тут фрази про братерство, інтереси культури і т. и. закривають національний еґоїзм...

Так, ходить тут про національний еґоїзм, бо коли інтересам пролетаріату та його братерству не вадить істноване окремих соціально-демократичних організацій: німецької, чеської, польської, української, словінської, італійської і т. д., то не завадило би й істноване жидівської соціальної демократії. Соціально-демократична ідея на тім нічого не втратила-б, але зменшила ся-б значно польська соціальна демократія, як би з неї виділили ся в окрему жидівську організацію її теперішні жидівські товариші, але втратила би на тім польськість, особливо в східній Галичині, де в містах та місточках фабрикуєть ся при помочи Жидів польську більшість.

І тому несправедливе, подвійно несправедливе становище української соціальної демократії в сій справі, яка в особі д. М. Ганкевича і на згаданій жидівській конференції у Львові 1903 р.

і на краківському з'їзді¹⁾, а устами інших членів на різних зборах, відчитих і т. п. заявила ся за приналежністю галицьких Жидів до польської соціально-демократичної партії. По перше, члени української нації, яка так важко бореть ся за право до самостійного національного розвитку, не повинні нікому заперечувати права до національної самостійности, а по друге, коли українська соціальна демократія вже стоїть на несправедливим асіміляторським становищі супроти Жидів, то повинна домагати ся, аби Жиди, що живуть на українській землі, асімілювали ся до Українців, а не до ворогів української нації. Нам можуть сказати, що ті спольщені Жиди — соціальні демократи не будуть відносити ся ворожо до українства, але-ж статистичні цифри, одержані таким способом, і культурні обставини, витворені на українській землі наслідком польовізації Жидів, усе будуть використані проти української нації.

В дискусії над жидівською квестією оперовано такими самими фразами, як і в резолюції, тай иньшими не більшої стійности. Пр. Дашинський закинув прихильникам окремої жидівської партії, що вони „занадто молоді, аби могли в тій справі, вимагаючій партійного досвіду, забирати проти нас голос“, — аргумент, якого звичайно уживають старі проти молодих, коли всі иньші аргументи не видержують критики. Тільки від соціальної демократії можна би сподівати ся чогось иньшого і „бичок“ не так швидко повинен забувати, як сам недавно, будши ще „телятем“, кидав громи на старих... Або Гекер: „Шануємо все і всюди релігію і звичаї Жидів, бо се обовязок партії, для якої релігія — річ приватна, але на те ніколи не згодимо ся. Витворене окремої жидівської партії було би прецеденсом для Європи і могло би вплинути на партійні відносини на Заході. До сього допустити не можна.“

Ні, панове, не шануйте, не консервуйте релігії і звичаїв, тих овочів середніх віків, а поборюйте їх сьвітлом науки, а за те шануйте те, що повинні, шануйте право на індивідуальне житє народу, а не відбирайте його, прикриваючи національний егоїзм гарними фразами! Або те ратоване Європи, чи се не сьміх чути від со-

¹⁾ Коли вірити присутному на з'їзді кореспондентови львівського сіоністичного тижневника „Wschód“ (ч. 45 з 9 падолиста 1904), бо „Naprzód“ не згадує про його промову на з'їзді в сій справі.

ційного демократа, а до того від Гекера: Ратуйте, бо жидівство валле Европу! Лишіть се, панове, Люеґерови і Стояловському!...

Зазначимо, що таке становище польської й української соціальної демократії ніяк не вийде на користь міжнародньому братерству, бо жидівський пролетаріат, видячи таку завзяту, несправедливу упертість, добачати-ме антисемітизм і там, де його дійсно нема. І не слід того забувати, що Жид має такі самі права до свободи й добробуту, як кождий иньший, яко Жид, а не лише в'асмілювавши ся.

Довга й інтересна дискусія на краківськїм з'їзді вивязала ся в приводу відносин польської соціально-демократичної партії Галичини і Шлеска до польських соціалістичних партій у Росії.

Як звісно, в Росії існують три польські соціалістичні партії: „Polska Partya Socyalistyczna“ (P. P. S.), „Socyal-Demokracya Królewstwa і Litwy“ (S. D. K. і L.) і „Polska Partya Socyalistyczna Proletaryat“ (P. P. S. Proletaryat).

Перша, як уже згадувано в сїм розділі, вважає за свою ціль самостійну демократичну республіку, оперту на найширших демократичних основах політичної свободи і робітницького охоронного законодавства, бо лише в такій республіці зможе здійснити свої соціалістичні ідеали, зрештою дуже скромні, а саме: „постепенне усупільненє землі, способів продукції і комунікації“¹⁾. Се весь соціалізм партії, зіпхнений в додатку на самий кінець програми. Коли оцінювати P. P. S. по її програмі, то її революційність наскрізь буржуазійна (ціль: відірвати ся при помочи революції від Росії й утворити самостійну демократичну республіку), а її соціалізм у тій демократичній республіці буде зовсім такий, як соціалізм західно-європейських опортуністів.

Що-до національної квестії, то друга точка політичної програми P. P. S. признає „повну рівноправність народностей, входячих у склад республіки на основі добровільної федерації“, але пр. у відношеню до Литви, як ми виказували висше, та федерація не буде властиво добровільна. Тай загалом ціле те припускає а рїогі, що иньші народности мусять захотіти увійти в федера-

¹⁾ Polska Partya Socyalistyczna w ostatnich pięciu latach, Londyn 1900, стор. 5—6.

тивну спілку з Польщею, заносить занадто духом історичної Польщі. Той дух віє і в ухвали в'їзду в 1892 р., що „P. P. S. згідно з 2-гою точкою своїх політичних цілей вважає за потрібне розширити свою діяльність на провінції, звязані давнійше з польською Річею посполитою.“ „Руководили нами — читаємо в поясненню тої ухвали¹⁾ — ті самі огляди, які перед літами пхали польських революціоністів на Литву і Русь. Дві тому причини: перша, що революція має тим більші вигляди на успіх, чим більшу обхопить територію; друга, що Литовців і Русинів на рівні з Поляками гнеє той самий ворог — російське правительство, отже вони природні союзники під прапором: „За свободу нашу і вашу“! Не зачеркуємо поля нашої діяльності по підручниках географії, бо місце для нас усюди, де сягає вплив польського слова. Також не зачеркуємо границь будучої польської републіки, бо про них порішить аж побідна революція — воля народів, що бороли ся разом.“ Для доповнення характеристики ще один цитат зі згаданої брошури Плохоцкого „We wspólnem jarzynie“ (стор. 24): „Хочемо бороти ся спільно з Українцями аж до відділу від Росії, а опісля кожний у себе дома урядить ся по своїй волі.“

З отсих цитатів ясно видко, як P. P. S., не маючи відваги ані проголосити свої права на території історичної Польщі, ані зректи ся тих прав і поставити ясно постулат Польщі в етнографічних границях, стараєть ся закрити ту нерішучість ріжними гарними фразами, які в додатку дуже часто гарні лише для Поляків. Так пр. говорене про потребу як найширшої території для революції та про спільного Полякам, Литовцям та Українцям ворога можна з таким самим правом прикласти і до иньшій російських недержавних націй, а що до тих польських революціоністів із-перед років, то звісна річ, що їх не пхало на Литву та Україну бажанє вибореня самостійности тим країнам, а тільки бажанє вибореня самостійности Польщі в її історичних границях. P. P. S. вправді признає Україні право до самостійности, та й то леначе під умовою спільної боротьби з царатом, не говорячи конкретнійше, як має виглядати та спілка, але що до Литви, то так піддержує по части історичні традиції. Або що значить, що границі будучої польської републіки зазначить воля народів, які

¹⁾ Op. cit., стор. 41—42, розділ: Kwestya Litwy i Rusi.

разом бороли ся. Допустім, що в границі тої республіки увійде Польща, Литва й Україна, так тоді се вже не буде польська республіка. Або чи й для Р. Р. С. Польща, се трійця в Польщі, Литви й України, трійця, якої імя все таки Польща?! Отсих усіх квестій, які з огляду на історичну минуність польської держави таї на теперішній принцип „Польщі від моря до моря“ в більшості сучасного польського загалу для Українців і Литовців дуже важні і мусять бути основно пояснені, заки можна буде говорити про яку будь злуку тих трьох націй, Р. Р. С., як бачимо, зовсім не вичерпує, а тільки збуває їх оклепаними загальними фразами в роді „*Za wolność naszą i waszą*“, на яку збудеть ся в кінці і Всеполяк... А тимчасом Українці та Литовці воліли би замість усіх тих сентиментів конкретну заяву, що Р. Р. С. стремить до відбудованя Польщі в етнографічних границях.¹⁾

Коли до того додати національну ексклюзивність у справах загального значіння для всіх народів Росії, то соціалізм тої партії вийде дуже блідим. Бо візьмі хоч би той перший і найважнійший постулат самостійности Польщі. Коли ходить про сотворене таких політичних обставин, в яких пролетаріят міг би успішно бороти ся за здійснене соціалістичних ідеалів, то такі відносини можуть настати і в конституційній Росії, тим більше, коли-б її устрій оперти на федерації націй, і до того не треба аж за всяку ціну державної самостійности Польщі, України і т. д. Коли-ж ходить про самостійність Польщі в дусі соціалізму, т. е. про самостійність свободних та економічно рівних людей польської нації, то та самостійність розуміеть ся сама собою з хвилию запанованя соціалістичного устрою.²⁾ А коли Р. Р. С. добиваєть ся самостійности Польщі демократичної, отже буржуазійної, що зрештою видно зовсім ясно з програми, то не ходить тут тільки про пролетаріят та про соціалізм.

З таким соціалізмом Р. Р. С. годі було погодити ся всім польським соціалістам і наслідком сього повстають дві иньші названі

¹⁾ В порушених тут квестіях відсилаємо цікавих до Драгоманова: Историческая Польша и великорусская демократія, Женева 1882.

²⁾ Маємо на думці соціалізм бездержавний, т. е. комуністичний анархізм, бо коли за підставу соціалістичного устрою візьмемо ецентралізовану державу соціальної демократії, то тоді нації мусіли-б застерігати собі право на державну незалежність.

партії з програмами по звірцям західно-європейських соціально-демократичних організацій ортодоксально-марксівського напрямку, а різниця між ними тільки та, що „Proletaryat“ признає для російських обставин конечність з'організованого політичного террору. Зрештою ці дві групи дуже часто йдуть разом, — пр. недавно зорганізували й перевели спільно страйк мулярів у Варшаві.

За те відносини між ними і Р. Р. С. ворожі до крайніх границь, при чім не обходить ся й без найпоганішого болота. Так пр. Р. Р. С. дванацять літ повтаряла безпідставну звістку про члена „Socyaldemokracyi“ Мартина Каспшака, буцім то він злодій і має зносини в російською поліцію, хоч неправдивість сього очорнення була кілька разів доказана. 27 цвітня с. р. Каспшака арештували в тайній партійній друкарні в Варшаві, при чім він двох офіцерів і двох поліцейських положив трупом із револьвера, і тепер же його воєнний суд і шибениця.¹⁾ Але ворогованє не втихло й перед маєстатом мученицької смерти, на що між иньшим жалував ся на краківськїм конгресі делегат Жулавский: „Дашинський сказав із іронією, що »добачено там шибеницю, де її не було«, а хтось иньший додав: »і не буде«...“

Від міжнароднього соціалістичного з'їзду в Брісселі польська соціална демократія Галичини стояла все в дружних зносинах із Р. Р. С., творячи з нею і з її частиною з Німеччини на всіх міжнародних з'їздах окрему польську делегацію. Коли-ж у Росії повстали дві иньші названі партії, які почали виступати проти Р. Р. С., то й польська соціална демократія в Галичини почала, солідаризуючи ся з Р. Р. С., уважати їх своїми ворогами; а в галицьких партійних органах усю їх діяльність або висмівано або промовчувано, вихвалюючи за те фактичні й фікційні заслуги Р. Р. С.

Сього року міжнародній соціалістичний конгрес в Амстердамі прийняв одногolosно резолюцію з зазивом, аби в кождім краю (зглядно в кождій нації) всі соціалістичні партії з'єдинили ся в одну організацію. Се дало привід зарядови польської соціально-демократичної партії Галичини виступити на краківськїм конгресі з резолюцією такого змісту (передаю лише провідну думку): Польська соціально-демократична партія в Австрії остає в тіснім братерстві і моральнім звязку з Р. Р. С., яка працює в границях

¹⁾ Відозва головного заряду „Socyaldemokracyi“ з серпня с. р.

Росії, Прусії і за границею; визнає всі інші робітницькі й соціалістичні організації в Польщі, аби не кляли перешкод з'єдненню всіх організацій в одну партію; уважає теперішнє розбите шкідливим для пролетаріату і визнає заряд партії підняти ся обов'язку посередництва в цілях з'єднання.

В тій самій справі поставив станіславський окружний комітет противну резолюцію, а саме: аби з'їзд не прийняв до відомости ухвали езекутиви, що партія остає в тіснім зв'язку тільки з Р. Р. С., та аби партійні органи відносили ся об'єктивно до всіх трьох названих партій у Росії, ширячи їх літературу та даючи в пресі голос їх репрезентантам.

Станіславським внескодавцем дав Дашиньський науку, що „окружна організація малого провінціального міста не може бути докладно зорієнтована в таких важних для партії справах і мусять спустити ся на думки старших і ліпше обізнаних із відносинами“, і їх внесене перепало, а перейшло (52 голосами проти 26) внесене езекутиви, значить, польська соціальна демократія Галичини солідаризуєть ся виключно з Р. Р. С. і тим дає півнати, що з'єднене польських соціалістичних груп у Росії можливе лиш на основі програми Р. Р. С. Чи сей крок причинить ся до бажаного з'єднання, на се дуже мала надія...

Про дискусію в сій такій важній справі не можна собі на підставі справоздань „Naprzód-a“ виробити ніякого докладного погляду. Характеристичніші моменти хіба ті, що одному бесідникови contra, д-ру Анзельмови Моалерови з Бучача не продовжено часу до говореня на внесене Дашиньского, „щоб не дозволити йому говорити аві мінуту довше, бо він плюгавить усе, що нам дороге“. Між бесідниками contra промовляв також робітник Стшалковський з Тарнова, якому редактор „Naprzód-a“ Гекер перебив слова: „зазначаю яко робітник“ — „дотепним“ окликом: „Ви не робітник, а майстер!“ Річева дискусія!.. В гарній і сильній кінцевій промові Дашиньского одним із найголовніших аргументів був... Міцкевич.

Се характеристична черта для польських соціальних демократів у Галичині, що вони хоч зв'язані програмою австрійської соціальної демократії, яка має, загално беручи, ортодоксійний характер, рівночасно заявляють ся за програмою Р. Р. С., характеристична тим більше, коли мати-мемо на увазі погляди Р. Р. С. на будучу польську державу, з якими, значить, солідаризуєть ся також польська соціальна демократія Галичини.

Характеристичне й те, що на краківським з'їзді промовляв горячо за солідарністю з Р. Р. С. і делегат української соціальної демократії д. М. Ганкевич, покликаючи ся на всіх можливих німецьких теоретиків, зачавши від Маркса, а скінчивши на Ледебурі, які були за відбудованем Польщі. Поминувши квестію, о скільки всі ті люди, хоч би й які вчені, без знання польської мови, польської історії та польських обставин можуть бути авторитетами в польській справі (пр. Гедови, якого цитувала противна сторона, відмовлено компетенції в сій справі), українському соціальному демократови слід би пригадати собі, що Маркс і тов. мали на думці історичну Польщу, якої авторитет Маркса не робить нам ні крихти симпатичнішою. Правда, делегат української соціальної демократії заявив, що на амстердамським конгресі члени двох інших польських партій в Росії були за невіділенням українській делегації окремого голосу, але-ж бо таке саме становище зайняла більшість амстердамського конгресу, а зрештою чи через те вже нема обовязку бути супроти них об'єктивними? В кождім разі, делегатови української соціальної демократії не слід так дуже вбивати ся за Р. Р. С., доки та не вяснить своїх поглядів па будучу польську державу. Як можна погодити ортодоксійний марксизм, якого прихильником заявив себе делегат української соціальної демократії, з програмою Р. Р. С., — се лишаємо на боці.

Але зазначимо иньшу річ, а саме, що з часу сецесії українських студентів із львівського університета і з часу хлопських страйків не було ні одного поважнішого збору польської соціальної демократії, на яким якийсь бесідник іменем української соціальної демократії не дякував би їй „за підперте українського народу підчас рільних страйків у східній Галичині і підчас боротьби за університет у Львові“. Розуміть ся, що таку саму подяку вислухав і краківський з'їзд. Тільки чи вже не за багато того традиційного рутенського „подзінькованя“, тим більше, що поміч польської соціальної демократії в згаданих випадках, — поминувши навіть, що се був її обовязок супроти її принципів, — була така невзначна і така плятонічна, що велике питає, чи є за що так вічно дякувати?!...

VI.

Переходячи до загальних виводів, треба перше всего пригадати, що найважніші питання в сучаснім робітницькім руху, опертім

на принципах соціалізму, се справа участі в парламентарній діяльності, ідея генерального страйку і боротьба з милітаризмом. Яке становище двох головних напрямів у сучаснім робітничьм руху: соціально-демократичного і комуністично-анархістичного супроти сих питань, се виходить зовсім ясно з перебігу нарад на конгресах, які були предметом нашої статі, і з цілої діяльності поодиноких організацій обох напрямків, якої ми в нашій статі також часто доторкали ся.

Слідячи за обома названими напрямками, треба все тямити, що їх цілі зовсім неоднакові, бо коли соціальна демократія стремить до переімени теперішньої, класової держави на державу соціально-демократичну в якій має бути заведене усуспільнене засобів продукції при задержанню наємної праці, тільки що роботодавцем буде держава, а в дальшій мірі сам нарід яко суверен держави, то комуністичні анархісти хочать оперти будучий устрій на свободних спілках і на спільности засобів продукції і консумції, при чім власне задля принципу свободи про консумцію кожний має рішати по своїй волі. Відповідно до цілей, оба напрями мусять послугувати ся також відмінною тактикою: один реформаторською, можливо тільки на легальних основах, отже в новочасній державі в парламенті і т. п. законодавчих інституціях, другий революційною, яка не може оглядати ся, чи якийсь спосіб „легальний“, чи ні, бо „легальнізм“, се тільки санкція сили пануючої класи, тільки розбирає, в першій мірі, чи якийсь спосіб веде до цілі і годить ся з моралю й етикою комуністично-анархістичного світогляду, а дальше, чи його в даній хвилі можна перевести.

Треба також сконстатувати, що соціалізм у розуміню соціальної демократії, се зовсім не те, що загально розуміть ся під соціалізмом і що до здійсненя соціалістичного ідеалу стремить не соціальна демократія, а комуністичні анархісти. Се грубе непорозумінє, що соціалну демократію в її теперішній стадії розвитку вважають ся тим, чим вона давно перестала бути, непорозумінє, розширене особливо в східній Европі, де анархізм ідентифікують із тероризмом, що очевидно зовсім невірне, бо анархізм, се означений світогляд, а тероризм, се рід тактики, якої вправді анархісти не вирікають ся, але якою послугували ся протягом історії людськості люди і партії найріжнородніших світоглядів, — пр. Бругус заштилстував Цезара, Пуритани відтяли голову Карлови I, підчас великої французької революції згинув на гільотині Людвік

XVI, німецький студент Занд, релігійний містик, заштилстував міністра Коцебуе, сербські офіцери замордували короля Олександра й королеву Драгу і т. д. і т. д. Як далеко відійшла соціальна демократія від соціалізму, видно хоч би і з того, що на „міжнародних соціалістичних конгресах“ допускають ся до участі фахові робітницькі організації, пр. англійські Trade-Union-и, які вовсім не признають соціально-демократичного світогляду, а стремлять до поліпшення умовин праці виключно в рамках теперішнього суспільного устрою, а за те не допускають ся на конгреси анархісти, яких світогляд йде ще дальше соціально-демократичного.

Що-до будучности соціальної демократії, то в міру того, як буде зростати її сила, мусить у ній взяти верх напрям опортуністичний (ревізіоністи, Жоресісти і т. п.), який уже й тепер має фактичну перевагу в Швейцарії, Франції, Бельгії, Голандії. Се природний розвиток кожної опозиції, яка в своїй діяльності навязує до теперішнього устрою, що вона в міру розвитку своїх сил і зросту своїх впливів стає що-раз лагіднішою, аж доки поступенно не дійде до влади. У Швейцарії і Франції сей процес із соціальною демократією зарисовується вже вовсім ясно, в Німеччині зарисовав ся вже ідейний розділ, а коли як у Німеччині так і в Австрії соціальна демократія стоїть іще на quasi-революційнім становищі, то се тому, що се держави ще на нів абсолютні, а не конституційні з як найширшою демократизацією влади. Стояти на становищі амстердамської резолюції про міжнародні правила соціалістичної політики, значить, стати на половині дороги і не могли нікуди рушити ся і на тім становищі соціальна демократія не може довго удержати ся: одна часть піде далі по похилій дорозі опортунізму, а друга, коли не схоче туди йти, мусить швидше чи пізнійше вернути ся до забутих основ соціалізму і піти тою дорогою, якою йдуть тепер комуністичні анархісти.

М. Лозинський.

З українських розрухів.

10 ст. ст. жовтня було оголошено мобілізацію, то-б то набор запасних салдат, щось у 18 губерніях, пересічно по 3 повіти у кожній. В київській губернії мобілізовано уманський, канівський та радомиславський повіти.

В сих саме повітах, іще живий і дужий, як кажуть місцеві пани-Поляки, „той фермент“, що, нема півтороста літ тому, дав гайдамацький рух, а тепер-от подібний до нього по характеру погром, про що й буде мова, а незабаром „доведе і до ножа“.

10 ж. у неділю в велике містечко Богуслав канівського повіту ще в раня зібрала ся ватага покликаних на мобілізацію запасних салдатів. Тут були неспокойні волості: богуславська, медвинська, ісайківська. Зійшло ся коло тисячі люду. Найшли ся ватажки і ватагами почали ходити з хати до хати по богатших Жидах, вимагаючи грошей. Жиди здержували їх тим: ходили з ними самі і збирали їм гроші. Другого дня почав ся погром, ходили ватаги пняних бючи вікна й двері, ламаючи меблі, розгромлюючи магазини. Зробили жидівський погром, подібний до кишинівського та смілянського, тільки без крови. Розбито найпередніше всі монополії (казенні лавки з горілкою), багато всяких магазинів і кілька квартир. Побито й розграблено на кілька сот тисяч (Жида лічать на мільон, але то прибільшене).

На набір тра йти було до повітового міста Канева. Ото-ж проїжджаючи на підводах через села та містечка 11, в понеділок, ватаги запасних скрізь розбивали казенні лавки з горілкою, усякі магазини і до того — мелниці, крупчатні та економії і інші ви-

значні заклади мійські й сільські. Рідко-рідко яке містечко, село, економія зісталися цілі, уміло обійшовшися з „буянами“.

Пан Беренгович (його економія 18 верстов од Богуслава) почав стріляти з револьвера і тим розгнівнив ватагу: його самого так побито, що ледве живий остався. Дім розгрошено. Не вбито пана з його-ж таки револьвера тільки тим, що шомпол (Ladestock) заскочив у барабан, і револьвер перестав стріляти, доки не роздрилися. Розбито касу і з неї взято дев'ять тисяч рублів.

11-го ввечері в Києві у Басарабськім полку одержано приказ скласти батальйон на 4 роті по 66 чоловіка й їхати у Богуслав. О 12^{1/2} години вночі салдати од'їхали залізницею з Києва, а 12-го о 9 години рано були на ст. Миронівка, 14 верстов од Богуслава. Три роті пішли в Богуслав, а одну одділено на миронівську сахарню, де в сей час саме були бунтарі. Йти в Богуслав було пізно, а треба було прямо з Миронівки, доганяючи ватаги, податися на Канів. Поліція про се не сповіщала військового начальника, не давши ніяких відомостей про справу.

Ранком 12-го запасні погромили, ще до приїзду москалів, економію пана Сідлецького — 2—3 версти од вокзалу. Хазяїна не було дома, їздив до брата за кількадесять верст. Конторщик виніс із каси гроші й роздавав по рублю, по два, щоб одкупити ся. Коли се пройшла чутка, що тут у пана повинні бути великі гроші, бо він наготовив плату за копання буряків. Розбили одну шахву — нема! — розбили другу, і в ній знайшли скриньку і вийняли тисячу вісімсот рублів і векслів на 2 тисячі. Стражник — сільський поліцай — прямо випросив векслі назад, умовивши ватажків, що вони ними не можуть скористувати ся.

Од Сідлецького частина ватаги зайшла на миронівську сахарню, инші-ж пішли на Маслівку — 12 верстов од Миронівки.

Миронівська сахарня казенна, „удільнаго в'домства“. Її директор, „начальник“, молодий інженер Овсянніков, кацап-нижгородець. Робітники на сахарні і миронівські селяни його поважають дуже. Кажуть, що він запасний капітан. Сим він і скористувався. Ватага вигукувала досить буйно. Один із неї, бувший поліцай, що кажуть убив когось, перед самим директорським носом вертів великим складним ножем, вигукуючи погрози. З директором він був навіть добре знайомий, бо мало не що дня читав газети і пив чай у чайні-читальні в Миронівці, яку завів директор і сам частенько

навідував, любо й поважно розмовляючи про війну та про інші справи. Більшість у ватазі були люди незнайомі, з далеких сіл. Директор, уміло розмовляючи, вистроїв усю ватагу в кілька лав, дуже довго вирівнював і поправляв, щоб виграти час, і нарешті почав роздавати гроші по рублю й по два. Маш здачі з п'ятох рублів? — питає першого. — Є! — несподівана одмова. Так обійшов усіх, чоловіка 60, і в кожного була здача з п'яти рублів золота. Але пройшов по ватазі голос, що йдуть із станції москалі. Директор не вважаючи на те, роздав гроші до кінця. Ватага розбігла ся. Прийшли москалі, заставши тільки гурт селян та робітників, що ввесь час стояли й дивили ся, але щоб був почав ся погром, то залюбки грабували-б. Се єдине місце, куди, випадково, підійшли саадати саме в пору. Їх зіставлено постоем на сахарні на всякий випадок, доки не пройде мобілізація і набір новобранців, що зараз уже почав ся місцями, а скінчать ся в початку листопада (ст. ст.).

12-го-ж рано прийшла ватага до пана Трітчеля у Машівці. Пан багатющій: два брати мають коло 2 тисяч десятин землі. Живе з жінкою більш у Парижі, але на лихо були тепер дома обоє. Ватажок — здоровенний Жид, якого пані знала в лице, взяв її за груди: „давай гроші!“ Пані не сперечала ся, дала. Всього і пан і пані тут видали більше як сто рублів, а все-ж прислугу (між инчим на смерть п'яного панського кухаря) понобито і в будинку повибивано вікна та трохи поцсовано париські меблі. Пан і пані, не дожидуючи кінця погрому, утікли на миронівську сахарню до директора, де жили кілька днів, доки їм не прислано москалів на постой.

З Миронівки вже Трітчель послав у Київ кілька телеграм до брата, звісного доктора медицини, професора на університеті. Той зараз подав ся до віце-губернатора (губернатор в одуску). Відповідь прислано, що віце-губернатор приїде рано о 6 г. Другого дня виїхали на миронівський вокзал усі потріпані пани з каретою під віце-губернатора, вставши рано, щоб на 6 г. бути. Але він спокійнісенько спав собі до 8 години, викликавши обурення дождавших. З віце-губернатором приїхав і прокурор та ще чиновник. 13-го вони, добре снідавши й обідавши в панів, обїздили в кареті пограбовані місця, а на ніч приїхали до директора миронівської сахарні.

Ватаги запасних по дорозі в Канів розгромили до щенту, ще 12-го таки, містечко Козин, але панів, Монтрезорів, не зачепили. У м. Степанцях Жиди одбили їх атаку і таки добре попобили кілька душ селян.

Коли до Канева дісталися запасні з богуславської, медвинської та ісайківської волостів, приїхавши на підводах, то тут уже було кілька тисяч люду, але досі обходилося без бунту. Як же приїхали сі, зараз розбили монополію і почали громити місто. Всього було в місті призваних більш 5 тисяч чоловіка, бо даремнісененько покликано було й тих, кому запевне не повинно було йти: хто, напр. мав більш як четверо дітей, хто був не того року служби, що обявлено. Набрати-ж треба було 1600 чоловіка. У Каневі було на випадок „безпорядку“ в часі мобілізації $\frac{1}{2}$ роти москалів із капітаном Трипольським із Черкас, каменецького полку. Та піврота стояла коло казначейства і коло арсеналу. Бунтівники пішли туди. Вулиця тут вривана в гору, так що боки були вищі од середини. Нападавші вилізли на ті вигідні бокові позиції і стали кидати в салдат камінням. Одному перебили ногу, капітана мало не вбили: над самою головою йому прошмигнула здорова цеглина. Капітан подав роту трохи назад. На неї все напірали. Він попередив, що буде стріляти. Не повірили: у них, мовляли, нема набоїв. Капітан назначив стріляти тільки сім чоловіка¹⁾, але скомандував усій $\frac{1}{2}$ роті. Вистріл. 5 чоловіка ранено; один, прострілений у груди на видіт, упав і потім дійшов. Натовп розійшовся, взявши смертельно пораненого і одніси його у присутствіє, де приймали запасних. Після вистрілу погром почався далеко дужчий. Міщани помагали: розносили награвлене по своїх хатах. Начальство все зникло аж до вечера. Не без клопоту розбіглася комісія з присутствія. Застріленого принесено і покладено перед нею на столі. Комісія розбіглася. Предсідатель, мировий посередник, вискочив у вікно з другого поверху. На його щастє люди з його-ж волості підхопили його на руки; одягли його в кожух таї однесли й поклали коло побитої монополії у суточках. Лікар вискочив у друге вікно. І його підхоплено. Як салдати мали стріляти, поліція вся щеєла. Але вже послі кілька передягнених її агентів встигли покропити краскою спини визначнійшим бунтарям і по тих знаках

¹⁾ І за те має відповідати, що не всею командою стріляв.

арештовано по одному варіанту 240 чоловіка, з них 40 випущено, а 200-6 то мають іти на 6 літ у дисциплінарний баталіон, по другому-ж — арештовано 80, з них 4 мають без суду розстріляти і 60 вислати на Сахалін. Настрашена комісія наприймала багато тих, що їх повинно було й не кликати, і пустила таких, що мала взяти. До речі про комісію ту: один запасний прийшов і сів поруч із членами її і став оглядати своїх товаришів-салдат разом із ними: чи годен, чи ні. Та випхали біднягу козаки, по знакові предсідателя. До Києва подано кілька телеграм зі скаргами на комісію.

В Каневі підчас бунту чути було, що скоро в нас буде республіка, як і в інших державах. Говорив се салдат запасний, селянин. На миронівській сахарні, коли директор почав про „отечество“ та про „царя“, то йому відповідали, що „отечество“ — своя волость і село, а про царя байдуже, бо він мене, мов, на хааяйство не поставив. Коло миронівського вокзалу жандар знайшов пачку проклямацій російської соц.-демокр. партії „К запасним“. Тут говорять ся, що війна селянам і робітникам непотрібна і дасть ся рада не йти на війну, одмовляти ся.

Прокурор вважає, що усі ці розрухи зроблені самими таки Жидами: вони майже виключно самі складають соц.-дем. партію. Мені-ж здаєть ся, що перш за все тому винен той дух сваволі, який приносять із війни у села ранені: повернувшись із війни, вони розповідають про неї зовсім не в тоні військової дисципліни. До того-ж народ сильно роздразнений усім ходом війни, що дуже не таланить російському війську, і ніяк не може звязати з нею своїх інтересів, а через те йде на неї дуже неохоче, не кажучи вже про руйнування родинного життя, про тих нещасних жінок і дітей, що не кидають ся під поїзд, який одвозить їх батьків і чоловіків на війну, тільки тим, що москалі не пускають силою. Ото-ж сама війна — найперша причина погрому. Друга — то той самий „гайдамацький фермент“, як кажуть пани. Дійсно — погроми на Жидів і панів селянам привичне і навіть любе діло. Нарешті може й справді мали вплив проклямації, хоч се навряд, бо по селах їх тут ніде не знайдено¹⁾.

¹⁾ Є чутка, що розрухи були в м. Александрії Херс. губ. ще в попередню мобілізацію, а тепер — десь коло Мотовилівки. Там, кажуть, проклямацій було дійсно багато на руках.

З приводу розрухів, що були й по инчих місцях, офіцери і вся інтелігенція почали говорити за пресою, що вітала нового міністра внутр. справ, що тепер уряд повинен піти на якісь великі, „коренні“ реформи, і дуже тому раді: корона од того нічого, мов, не втерєє (приклад цісаря Вільгельма), а народ нарешті заживе дійсним життям і вже не буде користувати ся такими нелюдськими формами протесту, як погроми.

Треба завважити, що край досі ще не заспокоєний: парубки, що мають ставати до побору, що вже місцями почав ся і скінчить ся 10 падолиста (ст. ст.), похваляють ся поправити погром — зробити справжню різню.

М. О.

Два ювілеї.

I.

Дня 20 падолиста святкував Михайло Павлик, тепер бібліотекар Наук. Тов. ім. Шевченка, ювілей трицятьлітньої літературної і громадянської діяльності. Сам обхід був обмежений на вечериці в „Народнім Домі“, на яких відспівано пару пісень, виголошено відчит і пару промов, та відчитано довгий ряд привітів, поприсланих із різних сторін. Біографія М. Павлика звісна доволі нашим читачам, тому не будемо її тут наводити; постараємося одначе подати характеристику його діяльності, на скільки се в короткій замітці можна зробити. М. Павлик розпочав свою діяльність як белетрист, надрукувавши кілька поезій у „Друзі“ 1874—5 та три оповідання, в яких старався проводити певні тенденції, що на тодішні часи вважалися по просту революційними („Юрко Куликів“ — звернений проти милітаризму; „Пропащий чоловік“ — проти здиств духовенства; „Ребенщукова Тетяна“ — проти шлюбного примусу). Не диво отже, що всі вони були поконфісковані разом із виданнями, в яких друкувалися, а за остатнє оповіданє львівський суд присяглих засудив його 1878 р. аж на шість місяців вязаниці, які він відсидів пізнійше. Щоб не йти зараз до тюрми він вїхав за границю, де ще пробував вернути ся до белетристики помістивши в „Громаді“ початок повісти „Вихора“, та не докінчив її. Нині, здасть ся, можна-б почислити на пальцях тих людей, що знають белетристичний доробок М. Павлика, так він попав у забутє може й не зовсім справедливо. До белетристики вертав М. П.—к опісля лише як перекладчик — і то аж у новіших часах, присвоюючи нашій мові такі твори, як Ткачі Гауптмана,

Буря Островського, Два старці Толстого і ин. Переклав він також Дренера Історію боротьби між вірою і наукою (що вийшла вже другим виданєм), два томи фольклорних праць Драгоманова (яких буде ще більше), виданих Наук. Тов. ім. Шевченка і ин. Деякі з його перекладів полишилися в рукописах і не були ніде до тепер друквані. Виступав також із науковими та науково-публіцистичними працями, до яких треба зачислити: „Про русько-українські читальні“, „Про віча“ (написане до спілки з Драгомановом і сконфісковане), „Moskalofilstwo wśród Rusinów galicyjskich“, друкване в „Kurjerze Lwowskim“, Про американських Русинів (у Товариші, цінний звід відомостей про перші крєки руської колонізації в Сполучених Державах), „Переписка М. Драгоманова“, „Спис творів Ів. Франка“ (бібліографія писань І. Франка за 25 літ його літературної діяльності) та „Якуб Гаватович, автор перших руських інтермедій з 1619 р.“ Найбільше сил присвятив він одначе публіцистичній і редакторській праці, видаючи „Громадський Друг“, „Дзвін“, „Молот“ (в 70-их роках), „Ргасе“ і „Ватьківщину“ (останню коротко — в 80-их) та „Народ“ і „Громадський Голос“ (в 90-их роках). Там надрукував він також багато статей, переважно полемічного характеру, яких значіне майже все не довговічне, але які своє зробили. Найбільша заслуга М. Павлика одначе в тім, що він познайомившись із Драгомановом, підпав цілковито під його вплив, став рішучим поступовцем і як такий ширив невпинно поступові ідеї між темною галицько-руською суспільністю, чим не мало прислужився до загального теперішнього поступу галицьких Русинів. М. Павлик видав також ряд брошур, переважно популярних, різних авторів, а сам зложив „Katalog biblioteki J. I. Kraszewskiego“ (велика книга), та „Мих. Драгоманів, його ювилей, смерть і похорони“.

В ювілейних промовах і привітах підношено між заслугами ювілянта особливо непохитність його характеру та ті терпіння, які йому доводилося перенести. Сам він у своїм profession de foi, виголошенім на кінці вечерниць признав як провідні зв'язи свого життя отсі принципи: 1) любов до простого люду і почуте обов'язку служити його інтересам; 2) рівноправність жінок із мужчинами; 3) почуте обов'язку — говорити правду і не кривити душею. Справді почутя високі і у М. Павлика вони певно все були ширі; чи одначе в житю, де крім чуття треба кермувати ся й розумом, діла все відповідали інтенціям, се инше питанє.

В.

II.

Дня 24 листопада обходив о. Юрій Жаткович, парох у Стройші (Угорщина, Берегська столиця) 30-літній ювілей своєї літературної діяльності. У нас мало відоме його ім'я раз тому, що переважну частину своїх творів писав він по мадярськи, а по друге, що й угро-руські видання, в яких ювілят помістив багато цікавих праць, мало відомі в Галичині. Він заслугоє одначе в повні, щоб його вирізнити з поміж ряду угро-руських „письмеників“, які так звуться лише тому, що справді писали і навіть друкували, хоч їх писань не можна властиво зачислити до жадної літератури. По біографічні дати і подрібніші відомости про ювілята і його праці відсилаю читачів до нові ширшої статі (Діло, 1896, ч. 263), а тут подаю лише коротко загальну його характеристику. Ю. Жаткович головню історик. Правда, коли-б до його праць приложити остру мірку нової критики, то можна-б їх сильно покалічити. Коли одначе візьмемо на увагу, що ювілят, як бідний сільський парох, не мав змоги бувати по центрах науки і познайомити ся докладно і безпосередню з усіма її вимогами, що все зроблене доконав на селі, в глибоких горах, не розпоряджаючи бібліотекою ані більшими матеріальними засобами на купню книжок, а при тім тяжко хоруючи, то мусимо признати, що серед таких важких відносин, як автодидакт, він зробив багато і певна річ, що історик Угорської Руси не обійде ся ніяк без його праць. Праці його друкували ся в різних виданнях, як: Kelet, Kárpáti Lapok, Gör. Kath. Hirlap, Alkotmány, Budapesti Hirlap, Magyar Sion, Századok, Листокъ, Наука і „Календар“ та „Мѣсяцесловы“, в остатніх більше популярні. До важчийших із тих праць належать: Повстанє Мункачівської єпархії, Мараморські єпископи, Зносини деяких Крижевацьких єпископів із Мункачівською єпархією, Архимандрити Мункачівської єпархії, Історія руської церкви в Мараморші, Історія населеня Марамороша, Історія історіографії угорських Русинів і т. и. Найважчийшою одначе його працею є Історія Угорської Руси, над якою він працює вже довший час, хоч не довів її ще доси до кінця. Вже самі назви праць показують ріжносторонність тем у Ю. Жатковича і те, що він поза угро-руською історією майже нічим більше не займає ся і хоч пише переважно по мадярськи наслідком спеціальних обставин на Угор. Руси, то ніколи не спускає з ока Русинів. Та для нас має Ю. Жаткович іще иньше

значіне. Він перший з між угор. Русинів успів вибити ся з поза вузкого кругозору тамошніх інтелігентів і не вважаючи на фальшиві погляди, ширені А. Добрянським і його наступниками про галицьких Русинів, надрукував в „Етн. Збірнику“ (т. II) дуже гарну статю: „Замітки етнографічні в Угорської Русі“, а надто поперекладав із нашої літератури цілий ряд творів наших письменників (І. Франка — В поті чола, Гриць і паняч; дещо з М. Вовчка, Коцюбинського і ин.) на малярську мову, через що почав знайомити з нашою літературою не лиш Малярів, але й угор. Русинів, які в оригіналі не прочитали би тих творів. Він переклав також на малярську мову брошурку „Нарід в неволі“, що не дуже було до вподоби угро-руським москвофілам. Ю. Жаткович відносив ся в загалі шире до нашого руху, а через те й заслужив собі на признане. Можна-б лише побажати, щоб він між молодшим поколінням знайшов гідних наступників, які раз піднятій справі не дали-б упасти.

B.

Евгенія Ярошкевська.

(Літ. силуетка.)

Окрім „Перекиньчиків“ виданих „Видав. Спілкою“ в 1903 р. як 54 випуск белетристичної серії, лиш кілька діточих оповідань Ярошинської появило ся особними книжочками, а то: Перша китичка для малих дівчат, Друга китичка для малих дівчат, Повістки. Інші її писаня розкинені в журналах та часописях і через те перегляд їх покищо утруднений.

Поданий тут реєстр її творів не може бути докладний хоч би тому, що тяжко знайти комплекти часописі „Буковина“, в якій найбільше її творів печатало ся.

Ось той реєстр:

Батьківщина 1889 р. ч. 1 і 6: „Доля наших селянок коло Вікна на Буковині“, ч. 21 „Письмо від Вікна на Буковині“ (дописі підписані псевдон. Наддністрянка).

Народ 1900 р. ч. 9: Святковане Великодня в Брідку на Буковині, ч. 10: Як веде ся нашим селянкам на Буковині коло Вікна.

Свобода (американська) ч. 21: До руских жінок в Америці!

Зоря 1892 р. Сон, Женячка на виплат. 1894 р. Вечірнюю годиною. 1895 р. Золоте серце.

Л. Н. Вістник: том XVIII кн. 4 (1902 р.) Адресатка померла; том XXVIII, кн. 12 (1904 р.). Гість, (в теці редакційній є ще деякі писаня недруковані доси).

Давінок містив дуже багато оригінальних повісток, але ще більше перекладів (в теці редакційній є ще недруковані твори).

Буковина 1895 р. ч. 60—78 Понад Дністром, 1897 р. ч. 124—125 Липа на межі, ч. 181—183 Її повість, 1898 р. ч. 1—5 В домі протопопи (тільки початок повісти надрукованої пізнійше під заголовком „Перекиньчики“), ч. 66. Вечірні думки, 1901 р. ч. 43 Конець, ч. 81—89 Рожі а терне, ч. 97 На цвинтарі.

Наша Доля випуск перший: Чого нам боятись?! — Є се невеличка стаття про жіночу еманципацію.

Евгенія Ярошинська.

Головним мотивом в оповіданнях та повістях Ярошинської є еротична любов. Се чутє, одно з найсильнїйших чинників житя, коли заволодїє чоловіком, відповідно до темпераменту та характеру одиниці, з більшою чи меньшою силою висуває ся на перший план усіх його справ, стає причиною многих його вчинків, а нераз рішає про ціле житє одиниці. Поки до сєго дійде, залежно від обставин, серед яких дві одиниці ріжного пола живуть, приходить до

колівій хоч би тільки з вищими одиницями, але й годі обминути конфлікту з інституціями (родина), а то й суспільним ладом. І власне на сих колівіях засновує авторка свої оповіданя. Очевидно, щоб приблизити ся до житевої правди, щоб показати з різних боків характер своїх героїв і захопити акцією повісти ширший круг людей, а нераз і різні суспільні верстви, авторка ставить героя з його чуттями та стремління до їх зреалізованя перед ріжними перешкодами більше або меньше правдоподібними.

Марія Лісковська та Орест Мартинів люблять ся взаїмно, обоє на вигляд гарні (бодай по думці авторки, а се у неї не маловажне), згідні з собою в суспільно-політичних поглядах, одушевлені любовю до народа й охотою праці в його користь. Родичі одного й другого дають дозвіл на подружжє, але зайшла та перешкода, що в Марії кохавсь ся також питомець Денис Горецький. Відмова Марії так йому діймила, що не перебирав у способах пімсти. При помочи чесної своєї сестрички переймив лист із любовною заявою від Ореста до Марії та в відповідь післав йому лист із відмовою, який він сам попередного дня дістав від Марії. Сей підступ розлучив любу пару, та ся розлука була лиш пробкою, в якій показало ся, що вони себе гідні, що не перестали любити ся. А коли і непорозумінє вяснено, подружили ся. (Понад Дністром).

Тяжше побороги перепони тоді, коли волі нашій супротивить ся той, хто має над нами власть. Тоді тільки пересвідченє, що він помиляєть ся, а з другого боку переконанє, що для вибраної людини варто перенести жертви терпіня і муки, додає нам сили до боротьби. Так і дівчина, якій не дозволяють піти за вибором серця, лише кажуть їти за нелюба і ще Ляха (хоч як недоладно і голословно, але се у авторки підчеркнено) — постановляє хопити ся крайнього способу, а власне перед самим уже вінчанєм сказати сьвященникови, що не має „доброї, непримушеної волі взяти за мужа стоячого перед нею“, що „шлюбувала иньшому любов“. На щастє сього й не треба було, бо вийшло на яв, що Миколаївський не шукав на жінку милої людини, лише гроший для сплати довгів та на гуляще жите, а надто він простий душоуб, якому ніяка мати своєї дочки не віддала-б. Впрочім Миколаївському треба було відповісти перед судом за убийство, від чого звільняє себе, наложивши на себе руку (розвязка зайва та з темою оповіданя нічим незвязана). (Золоте серце.)

Одначе не всі тії вінчають ся, що щиро люблять ся та кохають ся. Часто зайдуть такі колізії, що герой їх не поборе, лише з тихою резигнацією відступить від своїх замислів, або знеможений унаде, або в кінці, шукаючи компромісу з життям, зраджує свої ідеали. Таке щось стало ся з Костем Антонюком, який під впливом вітрениці-аристократки пристав до ряду перекинчиків і покинув свою Анну. За пізно, бо фізично і морально зломаний вертає він до першої любки, яка впрочім перетерпіла зраду і наругу, бо мала тверду опору: любов до народа та працю для нього. (Перекинчики.)

Хто має таку сильну опору, наче провідну звізду життя, сей перебе ся навіть через таку грізну бурю, яку викликає серед тихого життя безнадійна, заборонена любов. Любови до жінки вирік ся о. Богдан приймаючи безженно сьвященство, і тяжко прийшло ся йому бороти ся, коли Віра Хорвацька роздула в нім полумя любови. Перед очима читача пересуває ся ряд мужчин унещасливлених через любов до тої вітрениці розведеної з мужем. До них о. Богдан не причислив ся, але відніс побіду над собою, а крім того навчив своїм приміром Хорвацьку, що не треба потурати своїм забаганкам, треба мати на увазі супокій інших людей. Коли-ж вона забажала уладити своє життя, о. Богдан велів їй перше всього вертати до свого мужа та прикладно жити з ним. Сокрушена Хорвацька послухала ради. (Рожі а терне.)

Людий, з якими герої повістей виступають до боротьби, представляє авторка майже виключно з відемного боку і надто сильно підчеркує їх хибні, ідеалізуючи рівночасно перших. Через те характери одних і других втрачють реальні риси та артистичну вартість, роблять ся шабльоновими.

Що ще зближає характери в різних повістях Ярошинської та творить по часті авторську її індивідуальність, се любов до народа та патріотизм (поверхово причіплені) у типів ідеалізованих, а відступство від народа постатей ідеалізованих у негативний бік. Ся червона нитка тягне ся через усі її твори. Такий поділ людий на патріотів і відступників, найвиразнійший в повісті „Перекинчики“, виступає і в інших писаннях. Ніде одначе любов і посьвячене для народа не виступає як провідна ідея в житю, нікого не змушує до праці, лише що найбільше — до говореня. Та годі, авторка представляє переважно народолюбних жінок — патріоток, а сі у нас доси справді нічого для народа не зробили, а дуже

мало навіть робили; цілу-ж любов до народу представляє авторка як жертву і остаточну потіху для людини, котрій не вдалося знайти особистого щастя, знайти подружжя (Понад Дністом: Меляня, Перекиньчики: Октавія, Василіка, Рожі а терне: о. Богдан). В одній нарисі (Вечірною годиною) жінка натерпівши ся з тої причини, що її муж, артист і фантаст охолов у любові до неї, для себе самої і для свого мужа, який на смуток жінки не може глядіти і також терпить — подає одинокий вихід: любов і працю для народа, сю — як вона каже — просту дорогу до щастя... Одна хіба Анна в „Перекиньчиках“ творить о стільки вивок, що вже зросла в думках про народолобство.

Треба ще сказати, що невисокі задачі ставлять собі сі народолобці Ярошинської. Приміром один із них і то змальований як найсимпатичніший борець, розвиває основну точку та ціль своїх змагань словами: „Я упевняю вас, татку, що коли ми, молоді наступимо, то певно ніхто в наших товариствах чужого язика (sic) не буде чути“.

Знаючи, як та на чім Ярошинська засновує свої повісти, треба вказати, як вона перепроваджує на фабулі та акції оповідань свою провідну думку. Та про се була бесіда в V книжці Л. Н. Вістника з нагоди оцінки „Перекиньчиків“; там висловлено й думку про вартість форми у Ярошинської, про її стиль та мову, а *tutatis mutandis* можна той суд прикласти до всіх її писань. Тут випадає застановити ся над тим, для чого саме вважає авторка менше важним строго придержувати ся правильного розвитку акції і всю т. зв. техніку ставить на другий плян, а в кінці й характерні начеркує доволі шабльоново.

Ярошинська виступає кожним разом як горожанка та горяча патріотка, бажаючи добра і поступу свого народа. Не могла без гніву згадати тих Руснів, що зраджували народню справу, не могла без одушевлення стрічати хоч би проблесків думки про осявідомленє люду та доброї волі — стати руським патріотом. Ось чому вона підчеркує безідейність (навіть у щоденім житю, слушно чи неслучно) та безхарактерність відступників, а все світле та добре бачить у патріотів. Для сеї моралізаторської цілі посвятила артистичний бік творів, а навіть житєву правду. Для того також тему до своїх повістей бере виключно з життя інтелігенції, бо до неї власне звертаєть ся зі своєю пропагандою. Годі-ж напаминати люд, щоб говорив своєю рідною мовою.

Чималий вплив на спосіб писання Ярошинської мала її педагогічна діяльність, чи властиво її твори педагогічного змісту, які лишаємо цілком на боці тим більше, що на тій царині сотворити щось літературно цінного може лише великий талант.

Час писання поодиноких творів Ярошинської не легко означити; приймаючи хронологію друку за мірдатну, можна сказати, що в пізніших її творах тенденція не виступає так різко, як у попередніх, та що задовольючи ся нарисом поодиноких настроїв, загісняючи круг описуваних подій, відвертаючи ся від суспільного тла, писала Ярошинська лінше. Се були твори дрібні, але гарні, а належить до них друкований в сій книжці Л. Н. Вістника нарис „Гість“ та друкований 1898 р. „Вечірні думки“. В тім образку малює Ярошинська настрої дівчини, що зірвала зносини з милим. Приходить до неї Самота. Від тепер буде з вею; вона-ж її одинока, хоч стілько разів відгонювана, зневажена приятелька. Ні, був і приятель і нагадав ся тепер, глянувши у вікно дівочої кімнати; то місяць, свідок вилуу її чутя та думок у віршах. У розмові з тим приятелем чуємо якийсь легкий натяк на драму, але тільки недомовлений. І власне ся дискреція примушує нас шанувати її смуток. По тій тихій скараї приходить байдужність, задерживає. Із заходом сонця спускає ся вона на душу, тінею лягає на неї, як той сумерк розстелив сиве покривало на білу картку паперу. Могла дівчина відсунути папір ближше до світла, але не хоче ся їй того, сидить без руху і піддаєть ся напливови апатії, замикає очи й клонить ся на поруче крісла. Аж по хвили будить ся поводи чуте та свідомість, що вона живе ще. Але того вражіння, що глянула раз смерті в очи — не позбудеть ся скоро...

Пізнійші твори і що до форми вказують на поступ, та смерть скосила авторку в самім розцвіті сил, бо в 37-ім році життя.

Д. Лукіанович.

До збирачів етнографічних матеріалів.

Дуже часто звертають ся до нас різні люди, особливо молоді, з запитом, як і що належить записувати від народа, аби опісля воно могло бути надруковане. Не маючи спромоги відповідати всім із окрема, ми подаємо тут короткі вказівки, а коли-б хто хотів заняти ся виключно одним відділом записів, просимо звернути ся до нас по подрібні інформації, яких ми уділимо радо чи приватно, чи друком.

Перш усього, як належить записувати? Кождий запис мусить бути виразний, чіткий, написаний лише на одній стороні паперу. Довші оповідання найліпше списувати на чвертках звичайного паперу, менші на вісімках; приповідки, загадки, вірування, ліки записувати на маленьких карточках, але все окремо; на одній карточці не можна писати дві приповідки або загадки; карточки по записі звязати шнурочками, аби не порозсипали ся. При довших оповіданнях належить під кождим із окрема подати місце запису (село), імя оповідача і записувача; під такими короткими, як приповідки, вистане подати місце, а лише раз на одній картці написати своє імя і тої особи, що говорила. Привибрані матеріяли найліпше пересилати як рекомендовану перепаску або як пачку; листами коштує пересылка далеко більше. Довші оповідання належить записувати дословно від оповідача під диктат, тому й треба його вперед навчити диктувати. Не можна від себе нічого додавати до запису, ані викидати з нього. Правопись записів має бути шкільна,

але місцеві прикмети говору мають бути задержані. Коли говорять де: шепка, жеба, сіль, ходит, робет, водов, ож, цира і т. и., то не можна тих форм справляти на: шапка, жаба, сіль, ходить, роблять, водою, вже, кішпата — але лишити все без зміни. Вірування і ліки можна передавати й своїми словами, але се належить виразно зазначити.

В найближшій будучности будуть друкувати ся такі матеріяли — тому й їх головню треба записувати:

I. З пісень: а) Колядки (народні, не церковні коляди) і щедрівки. б) Козачки (шумки, чабарашки), коротенькі пісні дотавцю, яких взірцем може послужити отся:

Ой продала баба віви
Тай кунила бинду дівці.
Бинда ясна, дівка красна,
Нема зубів, лише ясна.

Можна буде записувати й коломийки, але хто їх схоче записувати, мусить собі перше набути той том „Етнографічного Збірника“, в яким вони тепер друкують ся (вийдуть десь у лютім), щоб надрукованих уже не записував другий раз. в) Гагілки (найліпше списати всі, що існують в якимсь селі). г) При нагоді Різдва добре пописувати тексти і подати описи і малюнки вертепа, кози, геродів, уланів і иньших останків різдвяних народніх ігор, не вважючи на те, чи їх текст чисто руський, чи мішаний з польським або й зовсім польський, коли лише їх представляють руські колядники руської публіці.

II. Проза. а) Найбільшу увагу просимо звернути тут на демонолігічні матеріяли: оповіданя про чортів, ріжних страхів, хованців (домовиків), блуд, смерть і персоніфіковані хвори, мерців, покутників (душі на покуті), висільників і топельників, упирів, вовкулаків, відьом і чарівниць та знахарів і чарівників, хмарників (градобурів), ікклюзників, закопані скарби. Для ліцшої орієнтації найліпше справити собі „Етногр. Збірник“ т. XV, де вже такі матеріяли надруковані (кошт. 4 кор.).

б) Особливу увагу належить звернути теж на місцеві перекази (про гори, ріки, могили, скали, части села, луки, гаї, ліси, урочища і ин.), яких є багато в кождім селі, а яких до тепер у нас майже не записувано.

в) Так само важні оповідання про історичні особи і події (не вигадані), хоч би й дрібні, прим. про духовних, учителів (давнійших), далі про панів, урядників, послів, міністрів, князів і ин. (в нас є багато оповідань про цісаря Йосифа і Марію Тересу, про архики. Рудольфа), про чумаків, опришків (Добуш), голод, холеру (і иньші пошести), неврожаї, бунти (ліси і пасовиска“), страйки і иньші такі події.

г) Зв'язаний епос (де виступають зв'язні як герої) і байки (оповідання в моральню тенденцію).

д) Приповідки (пословиці) і загадки. Для орієнтації, як записувати приповідки, належить собі добути „Етн. Збірн.“ т. X (кошт. 3 кор.). Друкується і за два-три місяці вийде й другий том приповідок.

е) Вірування (забобони) і народні ліки (народня медицина). Для орієнтації, як треба записувати вірування, належить справити собі „Етн. Збірн.“ т. V (кошт. 4 кор.). Народньої медицини в нас не друквано ще, а хто хотів би нею зайняти ся спеціально, тому поручаємо познайомити ся вперед із книжкою д-ра Ю. Талька-Гринцевича „Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej“, яку можна у Львові позичити в кожній бібліотеці, або дістати в кожній антикварній по невисокій ціні (4—6 кор.). При записуванню народ. медицини треба описувати все дуже докладно; такі загальні записи, як: „На біль голови прикладають бараболі“ — нічого не варті, бо ані не знати, в котре місце голови її прикладають, ані в яким виді: чи сиру, чи варену, чи крапану, чи терту і т. д.

ж) Можна також записувати анекдоти, казки, новелі, легенди, але для того належить собі справити відповідні томи „Етногр. Збірника“, щоби не записувати другий раз того самого. (Анекдоти — Етн. Зб. VI, ціна 4 кор.; казки — Етн. Зб. VII, ціна 2 кор (також III—IV, XV т.); новелі — Етн. Зб. VIII, ц. 2 кор.; легенди — Етн. Зб. XII XII, ц. 6 кор.)

Ми подаємо тут лише загально доступні і не дорогі книжки, бо фольклорна література незвичайно широка. Кожному одначе, що схотів би зайняти ся яким спеціальним предметом або студією над якою фольклорною темою, послужимо радо докладнішими вказівками.

На кінці зазначимо, що кождий співробітник дістає безплатно ті томи „Етногр. Збірника“, в яких друковані його матеріали. Коли-б записаних матеріалів було більше число, тоді може записувач дістати безплатно й иньші томи „Етногр. Збірника“, а навіть иньші етнографічні видання Товариства. Всі записки належить пересилати під адресою: Наук. Тов. ім. Шевченка. Львів, ул. Чарнецького, 26. Для етнографічної комісії.

Часописи просимо передрукувати сю відозву.

Др. І. Франко.

Вол. Гнатюк.

Хроніка і бібліографія.

І. З літератури і науки.

Плян видань Видавничої Спілки. На однім із остатніх засідань дирекції „Українсько-руської видавничої спілки“ у Львові прийнято новий плян видань. До тепер видавала вона книжки в трьох серіях — більші книжки в першій (белетристичній) і другій (науковій), меньші — в третій серії, т. зв. Літературно-науковій бібліотеці (на переміну книжки белетристичні й наукові). Перша і третя серія мали приписане число номерів на рік (12 книжок в першій, 24 номери в третій); друга не мала й виходила рідше — о скільки дирекції для неї лишалося фондів і часу. Тому переважали до тепер у виданнях Спілки видання белетристичні. З огляду на крайню потребу наукових підручників у різних галузях знання в українсько-руській мові, предложив дирекції Спілки голова її проф. Грушевський такий плян, прийнятий дирекцією до переведення з найближшим роком: другу серію

злучити з першою і в сій злученій, більшій серії давати по черзі публікації белетристичні й наукові, при тім дещо побільшити пересічну великість книжок у сій більшій серії, поменьші даючи до малої (давнійше третьої) серії; адобувши таким чином місце для 6 більших (у більшій серії) і 7—8 поменьших (у меньшій серії) наукових книжок на рік, старати ся протягом кількох років дати по можности повний і систематичний цикл підручників, уложених у приступній формі, але вповні науково зроблених (головно, розуміється, перекладених) із таких наук: геології, палеонтології, біології, антропології, експериментальної психології, соціології, історії філософії й сучасних її проблем, філософії права, права політичного, суспільної економії, історії культури, історії важніших літератур, історії політичної й суспільної з особливим оглядом на важніші епохи нової історії й її головніші чинники. Дирекція постановила перевести сей плян,

о скільки покажуть ся в загалі можливим (що до покупності), випускаючи більші наукові книжки. В найближшій пляні стоять (по часті друкують ся вже, по часті пригтовляють ся до друку) такі підручники: геологія, історія походження чоловіка, суспільна економія, історія філософії, історія Жидів, початки християнства, історія великої французької революції, огляди історії головних європейських держав у XIX в.

Розвіяні надії. В попередній книжці ЛНВ-а звістили ми про намір видавання кружком українських письменників журналу „Вік“ у Києві і взапачили сумнів про одержане дозволу на нього без уваги на всі нові „подуви весни“ та на аналогічний дозвіл видавання литовського журналу. Нині маємо потверджене сього здогаду в отсій лякоїчній газетній звістці: Главное управление по дѣламъ печати не признало возможнымъ удовлетворить ходатайство объ изданіи въ Кіевѣ еженедѣльнаго журнала „Вік“. Ще ліпшу відповідь дістав співробітник „Привислянскаго Края“ д. Г. Ф. Семешко, який хотів видавати в українській мові часопись „Громадянин“. Вона звучить зовсім коротко: „Газета на малорусскомъ нарѣчїи не можетъ быть разрѣшена.“ Така сама доля стріне напевно тепер і д. В. Коваленка, що задумав у Києві видавати двотижневу гумористичну часопись п. н. „Характерник“, д. Т. Рябошапку, який виіє просьбу на дозвіл видавати тижневник п. н. „Двіпріві Хвалі“, д. І. Федорчука, що задумав видавати від нового року літературний журнал: „Неділя“, і д. В. Шемета, що

хоче в Києві видавати щоденну газету „Поступ“.

В. Українське просвітне товариство в Петербурзі. Тиранські укази проти української мови в Росії викликали багато аномальностей в розвою народного життя на Україні. Аномальне поперед усього пересуненє центра українського культурного руху поза границі Росії, аномальне також заложеє народньо-просвітнього центра для України далеко поза її границями. В самім Києві завдяки царській поліції і цензурі просвітна робота для українського народу була неможливою. Ось чому українські народолюбці заклали в 1898 р. за ініціативою М. Федоровського просвітне товариство в Петербурзі і з далекої чужини кидають між народ зерна просвіти. Згадане товариство п. з. „Благотворительное Общество изданія общепользыхъ и дешевыхъ книгъ“ існує таким чином уже 5 років і веде енергічно свою роботу. Погляньмо, які її результати? За цілий час свого існування видало тов. 27 книжок, призначених у першій мірі для широких українських мас у Росії. Число всіх примірників виносить 383.233, а кошт накладу 22.473 кор. 81 с. В першій році друкували ся книжки в числі 3—5000, потім зараз зростає на 10—20.000, а деякі брошури виходили в 25.000 примірників (пр. Оповіданя про Т. Шевченка, Оповіданя про Б. Хмельницького і Наймичка Шевченка). В однім тільки 1903 р. видало товариств 7 книжок (ч. 22. Е. Чикаленка, Розмова про сельське хазяйство кн. І, ч. 23. М. Загірної, Мудрий

учитель (оповід. про Сократа), ч. 24. тої самої, Як вигадано машиною їздити, ч. 25. М. Ганька, Як дбаеш, так і маш, ч. 26. Т. Шевченка, Наймичка, ч. 27. О. Русова, Пригода на хуторі, і ч. 9. (передрук) Е. Чикаленка, Розмова про сільське хазяйство, кв. IV). Число примірників, виданих у 1903 р., виносять 114.000, а кошт видання 6.539 к. 70 с. Деяких рукописів цензура не дозволила друкувати, бо не мали белетристичної форми(!). Всі книжки видані дуже старанно і з гарними ілюстраціями, що підносять із признанем усі першорядні російські часописі. Число членів товариства аростає з року на рік і при кінці 1903 р. досягло цифри 915. Всіх доходів 1903 р. мало товариство 10,446 к. 92 с. (в тім добровільні датки 3,554 к. 40 с., членські вкладки 3,878 к. 28 с., міністерська субвенція 500 к. і ин.), видатків 9,239 к. 45 с. Крім того д. А. С. Фесенко з Буя, костромської губернії, повідомив заряд тов., що жертвує на товариство 15.000 к. Видання тов. розходять ся чим раз у більшім числі; в 1899 р. продано книжок за 4 к. 80 с., в 1900 за 280 к. 47 с., в 1901 за 1.319 к. 17 с., в 1902 за 1.739 к. 35 с., а в 1903 за 2.042 к. 75 с. Щоб одначе ще більше прискорити розхід своїх видань, товариство розвіслало їх по книгарнях багатьох губернських і повітових міст на Україні, а крім того робить заходи, щоб розвіслати по Україні своїх спеціальних кольпортерів. Деякі видання товариства припоручили міністерства просвіти і рільництва для шкільних і народніх бібліотек. Щоб придбати рукопис-

ного матеріялу, управа товариства звернула ся до більше чим 100 людей з просьбою, обробити ту або иньшу тему; незабаром наспіло коло 40 прихильних відповідей. В кінці відповідно до ухвали виділу голова товариства д. Д. Мордовець ходив до начальника „Главнаго управління по дѣламъ печати“ з просьбою, щоб він підпер заходи товариства коло знесеня тих цензурних законів, що на їх основі забороняють ся ниші популярно-наукові видання на українській мові. Одначе на ту просьбу відповіді нема до нині! Так представляєть ся діяльність українського просвітного товариства в Петербурзі, діяльність жива й енергічна.

Кр.

Галицький сойм у 1904 р. і українські культурні потреби.

„My zaspakajamy potrzeby kulturalne Rusinów“ — трублять по всіх усядах галицько-польські політики і призначають на ті потреби 61.700 к.; my nie przecięwni rozwojowi kulturalnemu bratniego narodu — і галицький сойм „взиває“ що 7 років центральне правительство, щоб отворило нову українську гімназію; ропіраєтму przemyśl krajowy! — лунає клич по цілій Галичині і краєвий сойм ухвалює 500 корон (?!) на підпиране українського промислу в краю... Гарна поезія та не гарна проза! Одначе пригляньмо ся ближше поодиноким контрастам. На приватні просвітні інституції й видання цілого краю сойм призначив 180.990 к. Сума в загалі не висока, а кілько-ж дістало ся з того для галицьких Русинів? Числім! Наукове Тов. ім. Шевченка 11.000 к. (а то на видаване наукових творів 4500 к,

для етнографічної комісії 2000 к, для археографічної комісії 3500 к, і для руської історичної бібліотеки 1000 к), Просвіта 6000 к, Руське педагогічне Тов. 10.300 к (а то для самого Тов. 600 к, на видав. русько-укр. бібліотеки 300 к, на видав. диточої часописи „Дзвінок“ 400 к, на видав. педагог. часописи „Учитель“ 1000 к, і на удержане приватної української гімназії школи ім. Шевченка 8000 к), на видаване українських шкільних книжок 12.000 к, на „Руський інститут для дівчат“ у Перемишлі (що утримує своїми фондами український жіночий лицей) 2.400 к, для жін. інституту Василянків в Яворові 400 к, для такого самого інст. в Станіславові 400 к, для о. Джулинського на видаване „Посланика“ 800 к, для оо. Василян на релігійні видання 400 к, і на українську драм. трупу під управою „Руської Бесіди“ 18.500 к. — всього разом 61.700 к. або 34% бюджетової суми. Далше йде рубрика „рільництво“; тут дістала „Просвіта“ 4000 к. і „Сільський Господар“ 1000 к.; під рубрикою „промисл“ дістало тов. „Труд“ аж 500 к. Стільки кинув сойм на українські культурні потреби.

Та крім того „візав“ він іще віденське правительство, щоб отворило першу класу нової української гімназії в Станіславові, за яку галицькі Русини звели в двох останніх роках завзяту кампанію. Галицький сойм „візав“ правительство, хоч те „візване“, як загально звісно, ухвалено таки під напором і візванем самого правительства. „Дали гімназію, бо ж усі ли дати“, — сказав отверто

перед соймовим форум пос. Король. Але то зовсім не перешкодить польським політикам уважати згадану ухвалу актом добровільної уступки.

В кінці згадаємо ще про дві важніші ухвали, що тикають українських справ у Галичині. Перша, се заведене в деяких польських гімназіях і реальних школах української мови обов'язковим предметом, друга, — се субвенція на будову українського театру у Львові. Що до першої, то польські політики вважають її за велику уступку для Русинів, а звісна крикливо всепольська фракція навіть почала в своїм органі хрестонсний похід проти тої ухвали, накликаючи польську суспільність до енергічного протесту. „Хто видав, — ipsissima verba „Słowa Polskiego“ 1904, ч. 540, — щоб синок гр. Потоцького учив ся в польській гімназії по українськи!“ Забули тільки, що українська мова гомоніла не то в покоях гр. Потоцького, але на дворі польських королів у Кракові! Зрештою ся ухвала для Русинів не має значіння, а чия в тім користь, показують слова гр. В. Дідушицького, автора ухваленого проєкту: „Nie daleki, owszem blizki jest czas, говорив гр. В. Дідушицький, мотивуючи своє внесене, gdy człowiek, niewładający dobrze ruskim także językiem, ani urzędnikiem, ani sędzią, ani notaryuszem, ani adwokatem nie będzie mógł być na Rusi; więc kiedy nie na pieracie na waszych synów, aby się koniecznie w szkołach średnich dobrze po rusku wuczyli, zamknięcie przed nimi przystęp do wszystkich urzędów i do wielu najważniejszych po-

sad; a co gorsza, przygotowujecie, koniecznym prawie czynicie administracyjny podział kraju na dwie połowy, wydajecie 1½ miliona Polaków (михоходом сказавши, римо-католицьких Русинів), osiadłych na Rusi, w ręce wyłączne ruskich urzędników i prawników, często niestety namiętnie wrogich wszystkiemu, co polskie (пор. Muzeum, 1904, ч. X, ст. 18)... Друга ухвала — се 300.000 к. субвенції на будову українського театру у Львові. Одначе умови, якими вона звязана, такі прикрі, що ледви чи театральний комітет зможе її приймати. *Кр.*

Маловідомий народ. Одним із багатьох народів, що живуть у широкій російській імперії, є Карельці (Карела). Поза Фінляндією живуть вони в губерніях: петербурській в числі 5000—6000 людей, в олопецькій — 63.000, архангельській — 20.000, новгородській — 40.000 і тверській над 132.000; разом 260.000. В трьох перших губерніях творять вони корінне населене краю, у двох інших прийшли в історичних часах (у протягу XVII ст.). Тверські Карельці належать до православної церкви, але між ними є багато сект, передовсім т. зв. безпоповців. Мова їх фінська зі сильною примішкою російських слів. Письменства в народній мові в них нема ніякого, так само нема ніяких народних пісень і казок; принайменше до нині ніхто не найшов і не записав. Навіть сама згадка про колишню вітчину в народі загинула. Асиміляція з Росіянами замітна аж від останніх 20 до 30 років наслідком російських народних шкіл і будови зе-

лізниць. Карельські обичаї чистіші як російські, а в родині нема ніякого обмеження особи. Їх села — то цілий ряд розкинутих фільварків. Національний характер пробиваєть ся ще не багато в жіночій убраню. В лісових околицях займають ся Карельці деревним промислом; де нема лісів, там ведуть сільську господарку примітивно, але дуже старанно. Промисл і торговля стали розвивати ся тільки в останніх 30 роках, а в великій пригоді стає Карельцям їх витревалість. У Росіян повстала приповідка: „Підпали Карельця — а він і за три роки не згорить“.

Дозволено за останні часи цензурою в Петербурзі: 1) В. Самійленко. Твори. (Рівно $\frac{3}{4}$ поезий викинуто, заборонено навіть такі речі, як „На печі“, що надруковано у „Вісті“). 2) П. Мирний. Третя книга творів. (Багато оповідань покалічено, опов. „Товариш“ заборонено цілком). 3) М. Левіцький. Сьпіви та сьпівововки. Збірка пісень та романсів в нотах. (Багато пісень заборонено, напр. з П. Грабовського). 4) Ів. Левіцький. IV-й том творів. „Над Чорним морем“ і „Пропаци“. 5) Ів. Левіцький. Приятелі. 6) Ів. Левіцький. Кайдашева сім'я. 7) О. Кониський. Ходімо за Ним. 8) Д. Маркович. На Вовчому хуторі. 9) Т. Шевченко. Думки та пісні Кобзаря. 10) Т. Шевченко. Назар Стодоля. 11) З потоку життя. Альманах, уложений М. Коцюбинським і М. Чернявським. (Багато викинуто, напр.: Лісі Українки оповідання „Чужий“, М. Левіцького опов. „Пенсія“, поезії Б. Грінченка, М. Старицького, опов. Ів. Липи). 12) М. Загірня. Жанна д'Арк. 13) Ї-ж Під землею. 14)

Юркевич. Сотка пісень з околиць Винниці. 15) Яворницький Дм. Наша доля — Божа воля. Повість. 16) Т. Бордуляк. Иван Бразилієць. 17) Веретельник. Вук Караджич. 18) Веселка. Стінний календар.

Заборононо цензурою: 1) П. Куліш. Хто такий був Гр. Квітка. 2) Д. Маркович. Оповідання. (Два платочки, Омелько каторжний, Шматок, Бразилієне, Маленьке непорозуміння, Сюрпріз). 3) Т. Бордуляк. Для хорого Федя.

Друкують ся і незабаром вийдуть у Петербурзі твори В. Стефаніка, повне видання, з портретом автора.

Товариство ім. Шевченка в Петербурзі друкує збірник творів відомої української письменниці Ол. Єфименкової у двох томах, куди увійдуть її історичні та філологічні праці, що дотикають ся українознавства і славянства в загалі. Перший том має вийти ще в грудні сього року. Ціна обох томів по передплаті 3 рублі.

Д. Д.—ко.

II. Нові книжки.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Рік XIV. Т. LXI. Кн. V. Львів, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 192, 8^о. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Козаччина на переломі XVI і XVII в. (1591—1603), написав Василь Доманицький. Ст. 33—64. — 2) Предтеча унії, критично-історична студія, написав Олександр Сушко. Ст. 126—177. — 3) Нові причинки до історії відносин російського правитель-

ства до України в 1720-х і 1730-х рр., написав Іван Джиджора. Ст. 1—40. — 4) Miscellanea: а) „Козаки“ в Галичині 1605 р., под. М. Грушевський; б) Маркіян Шашкевич про свою читанку, под. М. Тершаковець; в) Чи Шашкевичеві вірші? под. І. Франко. Ст. 1—5. — 5) Наукова хроніка: Етнографія в західно-європейській науковій літературі останніх років, подає Зенон Кузеля (докінчене). Ст. 1—25. — 6) Бібліографія (рецензії й справоздання). Ст. 1—38.

Проф. Др. Й. Конрад. Національна економія. Переклав Михайло Лозинський. Львів, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 168, 8^о. Ціна 2·30 кор. Видавши недавно Інгретову історію економії Видавнича Спілка подає отсе в руки нашої громади короткий підручник основних принципів економії пера звісного німецького вченого Конрада. Книжечка Конрада здобула собі в Німеччині велику популярність, особливо в кругах університетської молодіжи, і має також серед нашої молодіжи добру репутацію. От тим то Спілка добре прислужила ся тій молодіжи, подаючи їй на початок сей підручник так важної в наших часах дисципліни в перекладі на рідну мову. Переклад д. М. Лозинського дуже добрий, а зваживши новину предмету і не малі стилістичні труднощі, які прийшло ся поборювати, можна назвати його просто вірцевим. Хто хоче в наших часах звати ся освіченим чоловіком і ровуміти структуру тої суспільности і закони, якими кермуєть ся її розвій, мусить познайомити ся

також із основами національної економіки, а для сього книжечка Конрада може бути для нього добрим провідником. *Ів. Фр.*

Андрю Діксон Уайт. Розмови з Львом Толстим. З англійського переклад Іван Петрушевич. (Літературно-наукова Бібліотека. Ч. 93). У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 48, 16°. Ціна 30 сот. Могутня постать Льва Толстого здавна приваблює до себе безліч туристів, що раді би провести хоч кілька хвилю у розмові з тим геніальним чоловіком і потім поділити ся своїми враженнями з ширшим загалом своїх земляків. До таких людей, яким довело ся часто розмовляти з Толстим і яких спостереження заслугують на пильну увагу, належить також А. Д. Уайт, Американець, відомий співоснователь вольного університету Корнелія і автор голосної книги „Боротьба науки в теологію“. Статя Уайта про Толстого, друкована перед кількома роками в однім американським і в однім англійським місячнику, являєть ся у нас у гарнім перекладі Ів. Петрушевича. До тексту Уайта додано коротеньку статю про самого Уайта. *Ів. Фр.*

Шурат. На тримбіті. Львів, 1904. Видав М. Петрицький. З друкарні Уділової. Ст. 32, 16°. Ціна 1 кор.

Леся Українка. На крилах писень. Збирникъ творивъ. Київъ, 1904. Типографія Петра Барського. Ст. 300+VI, 8°. Ціна 1'50 р.

М. Коцюбинський. Для загального добра. Черныгивъ, 1904. Друкарня „Губернскаго Земства“. Ст. 76, 8°. Ціна 20 коп.

А. М. Грабина. Мужычки.

Жартъ въ 1-й дні. Київъ, 1904. Ст. 35, 16°. Ціна 20 коп.

Хома Боець. Въ кого серце щире, той въ несчасьяхъ гине. Опера у чотырехъ діяхъ и пьаты картынахъ. Изданія Т. Губанова. Київъ, 1904. Ст. 108, 16°. Ціна 15 коп.

На чуже посягны, то й свое выставъ. Составилъ ковакъ Е. С. Копыль. Изданіе Сытина. Москва, 1904. Ст. 32, 8°.

Слово. (Видавництво ім. А. Бончевського. Ч. 6). Scranton, Pa. Вересень, 1904. З друкарні „Свободи“. Ст. 32, 8°. Ціна 15 центів.

Слово. (Видавництво ім. А. Бончевського. Ч. 7). Scranton, Pa. Жовтень, 1904. З друкарні „Свободи“. Ст. 32, 8°. Ціна 15 центів.

Руско-німецький словар. Уложив Омелян Попович, н. к. професор. Чернівці, 1904. Накладом І. Рехенберга і С-ки. З друкарні „Рускої Ради“. Ст. XII+320, вел. 8°. Ціна 5 кор (в оправі 7 кор.).

Спілкова Крамниця в Гартлепуль. Написав Іван Петрушевич. (Відбитка з „Економіста“.) У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 64, 8°. Ціна 1 кор.

Методична граматина рускої мови для IV класи шкіл 5- і 6-класових. Уложили В. Коцовский і І. Огоновский. Друге, поправлене виданє. У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Накладом ц. к. Видавництва книжок шкільних. Ст. 98+II, 8°. Ціна 50 сот.

Отаман. Календар для народа на рік звичайний 1905. Коломия, 1904. Накладом д-ра К. Трильовського. Печатано у В. Бравнера і

М. Білоуса. Ст. 244, мал. 8°. Ціна 70 сот.

Приятель. Народний календар на звичайний рік 1905. Річник ІІІ. Під редакцією Миколи Грабчука. Чернівці, 1904. З друкарні тов. „Австрія“. Ст. 128+оголошення, мал. 8°. Ціна 36 сот.

Ювілейний християнський календар Місіонаря на 1905 рік від рождства Христового. Зладив о. Лазар Березовський ЧСВВ. Річник п'ятий. Жовква, 1904. Печатня ОО. Василян. Ст. 160, 8°. Ціна 50 сот.

Календарик на звичайний рік 1905. Накладом коломийської філії „Руського Товариства педагогічного“. Коломия, 1905. З друкарні Вільгельма Бравнера. Ст. 36, 32°. Ціна 25 сот.

Випуск другій. I. Дудар з над Серету. II. Епопеї піснь друга Якова Зробека, руського пароха в Вертеці. Тернопіль, 1904. З друкарні Льва Вербицького. Ст. 36, 8°. Ціна 60 сот.

Гимн в честь Пресвятої Діви Марії Матери Божої. В 50-літній ювілей оголошення догмату Пренепорочного Зачатя. Написав о. Данило Танячкевич. Львів, 1904. Накладом товариства свв. Ольги.

Переклади з української мови. В літературній додатку до „Нивы“ (Петербург) за жовтень надруковано з Т. Шевченка: а) Когла бы встрѣтились мы снова; б) Молитва — в перекладі І. Белоусова, що видав свого часу „Кобзаря“ по російськи.

В 46 ч. „Южныхъ Записокъ“ надруковане оповіданє М. Коцюбинського „Посланникъ чернаго царя“ в перекладі М. Славінської.

В 47 ч. того-ж журналу надруковано ескіз С. Бфремова „Похорони“, в перекладі Н. Д—ка.

В 302 і 304 ч. „Кіевскихъ Откликовъ“ надруковано оповіданє Василя Стефаніка „Басарабы“.

В 42 ч. часописи „Vorwärts“, що виходить у Нью-Йорку, надруковано в перекладі оповіданє В. Стефаніка „Der Dieb“.

В 10 кн. журналу „Русское Богатство“ надруковано в перекладі оповіданє М. Коцюбинського: „Цвѣтъ яблони“. В.

Праці Українців у чужих мовах. Недавно вийшла окремою відбиткою з „Archiv f. slav. Philologie“ (т. XXVI, ст. 71—100) праця д-ра Осипа Маковея п. н. „Beiträge zu den Quellen des Gundulič'schen Osman“, в якій автор вискавив широку літературу кидас не мало нового світла на поему визначного хорватського поета.

В париськім двомісячнику „Bulletin et mémoires de la Société d' anthropologie“ (1903, вип. 6, ст. 632—708; 1904, вип. 1, ст. 1—50) почала друкувати ся простора праця д. Федора Вовка п. н. „Variations squelettiques du pied chez les primates et dans les races humaines“. Продовжене буде далі.

В берлінській „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde“ (вип. 4, 1904, ст. 408—413) надрукована стаття д-ра І. Франка п. н. „Kirchenslawische Apokrypha von den 72 Namen Gottes“.

У 14 ч. франкфуртського двотижневника „Das Freie Wort“ (Zweites Oktoberheft) надрукована стаття д. Р. Сембратовича п. н. „Der russische Panславис-“

mus und die Mission des Zarenreiches“ (ст. 542—547). В.

Україніка в чужих виданнях. Недавно вийшла в Варшаві: Історія Угорської Русі. Написав Л. Явдикъ, преподаватель Варшавської VI-ой гимназії. Съ двумя картами. Варшава, 1904. Тіпографія Варш. Инстит. глух. и слѣп. Ст. 80, 8°. Ціна 85 коп. Брошура не самостійна праця, але компіляція (найбільше користувався автор Дулишковичем). Ніякої пляновості й рівномірності в брошурі не видно, а на підставі зібраного матеріалу навіть трудно називати її історією Угорської Русі чи угор. Русинів, про яких — поза епископами та кількома духовними — там майже нема мови. Одно, про що автор говорить, до тепер не доказане, друге не вяжесться з темою, або лиш дуже слабо, инше занадто прикрашене. Місцевих відносин автор не знає, навіть теперішніх, і про них мовчить; літератури не використав навіть тої, що порозкидана по російських виданнях; малки мальовані цілком на память і нічого не варті — таї цілу брошуру можна було сьміло не писати...

В Петербурзі вийшла книжка: А. И. Яцимирскій. Григорій Цамблакъ. Очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности. СПб 1904. Ст. VI+501, 8°. Ціна 3 руб. Видане російської Академії Наук. На сю книжку надрукована в „Журналъ министерства народнаго просвѣщенія“ кн. X (ст. 419—435) рецензія К. Радченка.

В IX кн. „Журнала министерства народнаго просвѣщенія“ за 1904 р. (ст. 232—242) надруко-

вано рецензію Д. Шестакова на книжку проф. В. Нарбекова: „Южно-русское религиозное искусство XVII—XVIII вв. по памятникамъ церковной старины, бывшимъ на выставкѣ XII археологическаго съѣзда въ Харьковѣ“. Казань, 1903. Ст. 115. Ціна 50 коп.

В X кн. того самого журнала (ст. 442—444) надруковано рецензію А. Соболевскаго на працю Н. И. Петрова: „Значеніе Кіевской Академіи въ развитіи духовныхъ школъ въ Россіи съ учрежденія Св. Синода въ 1721 году и до половины XVIII вѣка. Кіевъ, 1904.“

В збірнику „Къ свѣту“, що вийшов недавно в Петербурзі під редакцією Леткової й Батюшкова накладом „Комитета Общества доставленія средствъ СПетербургскимъ высшимъ женскимъ курсамъ“ надруковано статью С. Русовой (ст. 205—219) п. н. „Малорусскія женщины XVI и XVII вѣка“, в якій говорить ся про визначніші тини жінок у народніх піснях та в нашій історії.

В 48 ч. „Южныхъ Записокъ“ надрукована статья Чернигівця п. н. „Священное писаніе и малорусскій языкъ“.

В 288 ч. „Кіевскихъ Откликовъ“ надрукована статья д. Б. Грінченка п. н. „О положеніи украинской печати“, в якій автор говорить про звісні заборони з 1863 і 1876 р. та домагається внесення їх.

В 310 ч. „Кіев. Откликъ“ надрукована коротка рецензія на збірку оповідань М. Грушевського „Оповідання“ і А. Крижського „Изъ повистокъ и Эски-

живь", що вийшли цього року в Києві в „Українській бібліотеці“.

В льондонській газетці „Свободное Слово“ в ч. 12—14 надрукована стаття П. Бірюкова: „Малеванцы. Історія одной руской секты“.

В польськiм етнографічнiм журналі „Lud“ (вид. 3, ст. 359—363) надрукував др. С. Здзярський огляд етнографічних праць В. Гнатюка п. н. „Z ruskiej etnografii“.

В 502 ч. „Słowa Polskiego“ надруковано фейлетон п. н. Prace Trusza (i Trębacza) na wystawie lwowskiego Towarzystwa Przyjaciół Sztuki.

В 2 ч. „Slovanského Přehledu“, що розпочав семий рік істнованя, надрукована стаття Б. Лепкого: Mikuláš Łysenko a jeho jubileum (ст. 73—76). Крім того в сiм числі, як і в попереднiм подаво цілий ряд дрібних замiток із нашого культурного житя.

В хорватськiм дневнику „Novi List“, що виходить у Рєці, надрукована в ч. 279—281 стаття Миколи Левицького п. н. Rusini.

В 15 ч. часописи „Allgemeines Literaturblatt“ поміщено короткі справозданя д-ра Ф. Р. Кайндля про „Етнографічний Збірник“ т. XI і XIII (ст. 470), „Записки“ т. LI—LVI та „Збірник іст. філософічної секції“ т. V—VII (ст. 452—453). В.

III. Театр і штука.

З Товариства прихильників укр. літ., науки і штуки. Вистава образів українських артистів, плахт, українських килимів і гуцульської різьби на дереві, яку заповіло Товариство прихильників

української літератури, науки і штуки, буде отворена д. 15. січня н. ст. 1905 в сальоні Лягура. Артисти і властители предметів, котрі хотять взяти участь у виставі, можуть висилати в перших днях січня виставові предмети, яких заряд вистави пізнійше по 10 січня не приймати-ме більше. Про прийняте або відкинене буде децидувати спеціально для сеї цілі вибрана журі, в котру будуть входити артисти і члени виділу Товариства прихильників укр. літ., науки і шт. Неприйняті предмети будуть відіслані назад на кошт властителя, прийняті — коштом Товариства як артистам так і покупцям — можливо що аж весною, бо вистава буде правдоподібно перенесена на цвітень до Києва. На виставу прийнятих предметів не віддає заряд перед замкненем вистави. Виставові предмети треба адресувати: Львів, Сальон Лягура, площа сьв. Духа. На переказі треба виразно дописати: На виставу прих. укр. літ., науки і шт. Заряд не бере ніякого проценту при продажі. Виставці хоч би одного предмету дістають із дня отвореня вистави карту вільного вступу на цілий час траваня вистави (від 15 січня до 1 марта) як на дневні години, так і на вечірни, при електричнiм освiтленю. *Іван Труш*, секретар.

Із вистав. Ів. Труш розвісив в одній із кімнат Товариства „Przyjaciół sztuki pięknych“ у Львові двацять кілька малюнків, яких сюжети взяті в Криму. Артист пішов слідами великого Міцкевича й красками своєї богатої палітри змалював „хвилі шумячих лук“, „повінь цвітів“, „коралеві острови бурянів“, гріб Потоцкої

„між роскішними садами“, „студені турбани, що блищать серед садків немов бунчук війська тійний“, „лямпу сьвітів, що паде на плечі Чатирдага, розбивається й розливає струмки багрянців“ та „замки, що поломані в звалища без ладу здіймають ся по горах мов черепи велетнів“. Колекція будить велике зацікавлення.

Лагідністю кольориту приманює виставлений також у сьому Товаристві більший малюнок Ю. Панькевича п. з. „Жнива“.

М. М.

IV. Персоналії.

Некрольоги. В Копенгазі помер 28 вересня с. р. данський учений Нільс Фінзен. Уроджений 1860 р., промовував ся 1890 р. на доктора медицини в Копенгазі, а опісля звернув ся до спеціальних студій анатомії і фізіології. Вже тоді почав він залюбки займатися студіюванем фізіологічного діланя сьвітла та дійшов у кінці до тих епохальних відкриттів у тім напрямі, які потім довели до отвореня загально звисного інституту лічення сьвітлом у Копенгазі, якого директором став Фінзен 1896 р. і остав ним аж до кінця свого життя. Першу більшу розвідку про лічниче діланє сьвітла оголосив він 1894 р. п. з. „Хемічні промінні і віспа“; тут виказав він, що віспа має багато лагіднійший перебіг, коли хорого умістить ся в кімнаті з червоними шибамн та тим самим виключить ся вплив хемічно найдіяльніших частин сьвітла: проміннів о коротких філях або проміннів по правій стороні дуговини (спектра) сонячного сьвітла. Хоч досі вже не

мало знали про вплив сьвітла, то се буде безсмертною заслугою Фінзена, що він перший вияснив його і поставив на тривких основах досьвіду і експериментів. Вже в першій публікації поставив Фінзен здогад, що з другого боку можна сю властивість визискати до лічничих шлій. Досі звісно було на підставі експериментів, що т. зв. ультрафіолетові промінні дуговини сонця вбивають бактерії. Фінзен упав на гадку визискати сю власність до лічення шкірних слабостей, викликаних бактеріями. По довшій праці дійшов у кінці до незвичайно корисних вислідів у тій області, до вилічення найбільше розширеної та найстрашнійшої шкірної слабости нашого континенту т. зв. звичайного вовка (*Lupus vulgaris*) за помічу сконцентрованих хемічних проміннів. В р. 1897 появила ся його праця про се, де міг він уже подати знамениті висліди лічення. Не вважаючи на страшну хоробу печінки, що мучила його від 10 літ, працював він із невломаною енергією далі над видосконаленем своєї методи. Аж приспособленє лукового електричного сьвітла зробило можливим загальне розповсюдженє сеї методи, бо сонце особливо в уміркованім кліматі не все сьвітить і не з однаковою силою. Нині можна говорити вже про тисячі вилічених його методом. Тож не дивно, що в цілім сьвіті знайшов він признанє, а минулого року дістав нагороду Нобля, з якої посьвятив 50.000 кор. на розширенє свого інститута. Фототерапія (ліченє сьвітлом), якої творцем став Фінзен, знаходить нині що раз більше застосованє в медицині. Досьвіди на тім

Пої ще в початках, нині ми не можемо навіть осудити, як далеко вона може зайти. *Е. Б.*

Кароль Бжововський, нестор польських поетів, помер 5 падолиста с. р. Симпатична постань згорбленого старця з довгою сивою бородою, яку звик був ховати під брютатну хлопську гуню, була дуже популярна у Львові. Поет уродився 1821 р. у Варшаві. В 1848 р. боровся під Пжемешною, Мирославом, Вжеснею, а в часі січневого повстання бився під Костангалію, де був тяжко ранений. Одужавши поет перебрався на Схід, де як інженер перебував до 1883, в котрому то часі приїхав жити до Львова. Під східним небом Бжововський написав свою найліпшу епічно-ліричну поему „Noc strzelców w Anatolii“. Крім цієї поеми написав він багато епічних творів „Ognisty lew“, „Sen w Balkanach“, цілу низку драматичних пєс, драм, із яких „Malek“ і „Obleżenie miasta Lwowa“ були виставлені у Львові, та ряд статей про Схід. *М. М.*

Роковини Джона Льюка (1632 — 1704). Сьвіт учених обходить сього року 200-ті роковини смерті великого філософа Льюка, якого належить уважати творцем емпіризму. Льюк покінчив медичні студії, але задля слабого здоров'я практичним лікарем не був ніколи. Ціле життя зійшло йому на філософічні роздумуваня. На його сьвітогляд мав вплив письменник Лорд Ентоні Ашлі. В 1670 р. розпочав Льюк за намовою своїх приятелів славу книгу „An essay concerning human understanding“, яку пустив у сьвіт 1689 р. Його філософія оснований на

двох принципах: 1) нема вроджених ідей; 2) всяке пізнанє береться з досьвіду. Ідеї — по думці Льюка — родить ум виключно при помочи зверхнього та внутрішнього досьвіду, що коринить ся у зміслових вражінях і рефлексії, з чого слїдує, що всяке дійсне пізнанє річи, отже й усяка справжня філософія повинні оправдувати свій зміст на підставі емпіричних даних.

М. М.

У. 3 громадського житя.

„Академічний Дім“. Порушена свого часу в Літературно-науковім Вістнику справа „Академічного Дому“ для слухачів вищих, зглядно середніх шкіл української народности представляє ся тепер так. Всього влинуло до тепер: На руки проф. Грушевського, в рублях: від одного добродія 25 тис. рублів = 63.259·74 кор., від другого добродія 1000 р. = 2.530 к., від третього 500 р. = 1.265 к., складка з Києва 130 р. = 528·90 к., з інших складок 1263 к., в коронах: Вінк. Яворський в Бігачу (Босна) 50 кор., Марія Окуневська в Городенці 50 к., Мих. Грушевський 500 к., Др. Т. Дембицький в Коломиї 1000 к. (в книжочці Покутського Союзу). Через Н. Т-во ім. Шевченка: Діонісій Новак із Полі 10 к., Др. Вербенєць, тамже 10 к., п-ні Куровцева з Калуша 20 к., Др. Коссак у Львові 50 к., Т. Савка в Белзі 1 к., Мишкевич зі Стрия 10 к., О. Павляк і складка 5 к., разом 70.702·64 к., а в процентами з кінцем року буде виносити коло 73.000 к. Понадто субскрібував д. О. Чубатий в Заболотіві 200 к. — Закуплено з

того в початку 1904 р. ґрунт при ул. Супінського против устя ул. Мохнацького, близько 800 сажнів кв. за 26.359·76 готівкою, з перенесенням довгу банкового 9.357·74 к., і прикуплено до того, для виснаження показнійшого фронту часть сумежного ґрунту за 2.214 к. По виладженю акту фундаційного, на підставі котрого дальший заряд сею справою обняло Наук. Тов. ім. Шевченка, з певними правами контролі застереженими для кураторії, передав у ліпні с. р. проф. Грушевський зібрані гроші й акти делетованому від Виділу Наук. Тов. ім. Шевченка комітету, зложеному з сих осіб: д-ра Франка, д-ра Макуха і д. Мудрака з Виділу Н. Тов. ім. Ш., д-ра С. Федака і проф. І. Левинського — зпоза виділу. Комітет, застановивши ся над справою будови, з огляду на невичайне, і правдоподібно — хвилеве — збільшенє ціни на цеглу, а навіть брак її сеї осени у Львові (ціна зросла з 24 к. до 40 к. за тисячку!), постановив відложити будову до р. 1905 і розписати тим часом конкурс на пляни Акад. дому. Складаючи сердечну подяку всім П. Т. Добродіям за дотеперішні жертви, разом подаємо до відомости, що дальші жертви можуть надсилати ся також на адресу Наук. Тов. ім. Шевченка, або до Краєвого Союзу Кредитового, на книжочку ч. 694. З кураторії *М. Грушевський*. З комітету *Др. Ів. Макух*.

Ювілей американського університету. Дня 31 жовтня с. р. святкував ньюорський університет Columbia 150-літній ювілей. З разу невеличка колегія з 8 студентами і 1 професором, розвинув ся протягом півтора сто-

ліття в поважну наукову інституцію, що в 1903/4 р. числила загалом 4557 студ. і 586 проф. Першим професором і „президентом“ школи був др. Самуїл Джонзон ві Штратфорду. Підчас революційних війн була вона замінена на шпиталь і аж у 1784 р. відчинено її назад під іменем колегії Columbia. В тій хвилі числила вона 39 студ. і 6 проф., а з початком XIX в. число піднесло ся до 100. Від 1857 р. починає Columbia дуже скоро зростати, а того темпа не спинила навіть внутрішня війна. В 1883 р. перший раз прийняли до неї жінок, а з академічних жєнських курсів розвинула ся опісля самостійна школа т. зв. Barnard-College, яку в 1900 р. прилучено до університету. Найбільшим успіхом тішила ся Columbia в часі між 1890—1902 рр., коли провід у ній вів Сіт Ляве (Lows). Нині займає вона шість вуличних квадратів, і в шкільних будинках містять ся також мешканя для студентів, т. зв. dormitories.

Вимираючі Лопарі. У протоколах Товариства архангельських лікарів надруковано цікавий доклад І. Н. Шмакова „О раждаемости и смерти среди лопарей Ловозерскаго прихода, Кольскаго (тепер Александрівського) уѣзда“ за 32 річний період часу з 1864 по 1895 рік. Ловозерський приход лежить у самому осередку російської Ляпландії і заселений виключно Лопарями, що тримають ся ще й доси життя мандрівників. Джєрелами для праці д. Шмакова послужили „метричєскія записи“ народи и смерти Лопарів у висше іменованому приході. За 32 роки (1864—1895) серед Лопарів народилось 346 чо-

ловік, померло за той час 410 чоловік, себ-то більше на 64 чоловіка ніж родило ся. Коли порівняємо смертність серед Лопарів з числом померлих на території всієї Архангельської губернії взагалі, то побачимо, що за 20 років (1882—1901) на території губернії родило ся pro mille 40·7, померло 30, а Лопарів народило ся pro mille 29·3, а померло 34·8. Найбільше число померлих, як і скрізь по Росії, випадає на дітей, але сих останніх у Лопарів умирає все-ж у двое менше ніж се-

ред иньших племен на території Архангельської губернії. Д. Шмаков поясняє се тим, що матері Лопарки краще годують дітей і більше пильнують за ними, ніж матері Московки. В кожному своєму висновку д. Шмаков приводить до того, що пониження серед Лопарів Ловозерського приходу за всі 32 роки по даним натурального приросту — 15·2%, а по даним дійсного приросту — 16·9%. Так кажуть цифри.

Понятенко.

„Лікарський порадник“.

Доктор Іван Ліпа, міський лікар в Одесі, зауваживши на факт великої дитської смертності, а також в загалі надзвичайного слабування українського народу, що разом з тілом руйнує й цілий добробут нашого села, звернувся в „Главное Управление по Дѣламъ Печати“ з проханням дозволити йому видавати для українського народу на його рідній мові науково-популярний місячник „Лікарський порадник“. Програма часописи містить в собі розмаїті науково-популярні розправи по медицині і гігієні, огляд нових медичних видань, відомости про організації лікарської допомоги по селах і містах, житєписи славетних лікарів і їхні праці на добро народяє, красне письменство — оригінальне й переклади, де виступають різні типи лікарів, фершалів, милосердних сестер, дописи про народне здоровя і т. и. Місячник має виходити невеликими книжками від 1—2 друківаних аркушів. Передплата 1 карб. на рік.

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.

WIDE
BOOK DEPT
NOV 8 1992
751654
CANCELED

Widener Library

3 2044 079 291 415

